

UDK/UDC 94(05)

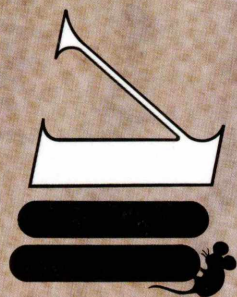
EL COMITATO
BERAZION

U COMITE REGIONAL
NATIONALE POUR LE LI
ET TRIEST

СЛАСТНОГО НАРОДНО-ОСВОБ
ОМИТЕТА АД Р СЛОВЕНСКОГО
И ТРИЕСТА

ISSN 1318-0185

ACTA HISTRIAE VI.

Med 25. in 27. septembrom 1997 je Znanstveno-raziskovalno središče v Kopru organiziralo mednarodno konferenco na temo: "Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske Sloveniji". Konferenca, ki je potekala v Pokrajinskem muzeju v Kopru in novogoriškem Kulturnem domu, se je udeležila vrsta domačih in tujih raziskovalcev in univerzitetnih profesorjev. Ugledni zgodovinarji, ki so se prijavili k besedi, so vsak s svojega zornega kota obdelali problematiko mirovnega procesa po drugi svetovni vojni in se pri tem posebej zaustavili pri pomenu, ki ga je pred petdesetimi leti imela Pariška mirovna pogodba za naš prostor. V svojih referatih se niso dotaknili samo mednarodnih razsežnosti oblikovanja nove meje med Slovenijo oz. Jugoslavijo in Italijo ter ideoloških nasprotovanj, ki so pri tem igrala pomembno vlogo, temveč so se posvetili tudi socialnim, ekonomskim in etničnim posledicam priključitve Primorske k Sloveniji. Skozi prizmo tako širokega prikaza povojnih dogodkov si je bilo mogoče ustvariti dokaj jasno sliko tega pomembnega poglavja naše sodobne zgodovine, ki je zaradi novosti marsikaterega pristopa dala tudi priložnost za živahno diskusijo. Gradivo, ki je nastalo ob koprski in novogoriški konferenci, je objavljeno v pričujoči publikaciji. Gre za izredno dragocen znanstveni prispevek k bolj poglobljenemu razumevanju slovenske in mednarodne zgodovine v letih 1945-47, ki bo v marsičem obogatil naše vedenje o takratnem prelomu dogajanja in bo pomembno vplival na nadaljnje raziskovalno delo.

Prof. dr. Jože PIRJEVEC

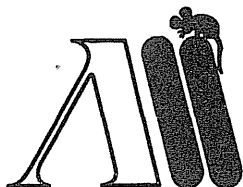
From September 25th to 27th, the Science and Research Centre Koper organised an international conference entitled "The Paris peace treaty, the new Yugoslav-Italian boundary and annexation of Primorska to Slovenia". The conference, which was held at the Regional Museum Koper and Cultural Centre Nova Gorica, was attended by numerous researchers and university lecturers from home and abroad. Some distinguished historians who tackled the complexity of the peace treaty after the second World War, each from his or her own aspect, gave a special attention to the significance of the Paris peace treaty (signed half a century ago) for our country. In their treatises they alluded to the international extent of the setting of the new boundary between Slovenia (Yugoslavia) and Italy as well as to the ideological opposition that influenced it, and analysed the social, economic and ethnic consequences of the annexation of Primorska to Slovenia. Through the prism of such wide presentation of the post-war events a fairly clear picture could be made of this significant period of our modern history, which due to some very original approaches to the matter offered an opportunity for a very lively discussion. The material accumulated during the Koper and Nova Gorica conference is presented in this publication. It is certainly a very precious scientific contribution to a more thorough understanding of Slovene and international history in 1945-1947, which will in many aspects enrich our knowledge about the turn of events of that time and serve as an important instrument during any subsequent research work.

Prof. Dr. Jože PIRJEVEC

ISSN 1318-0185

9 771318 018018

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE VI.

PRISPEVKI Z MEDNARODNE KONFERENCE
PARIŠKA MIROVNA POGODBA,
NOVA JUGOSLOVANSKO-ITALIJANSKA MEJA
IN PRIKLJUČITEV PRIMORSKE K SLOVENIJI

CONTRIBUTI DALLA CONFERENZA INTERNAZIONALE
TRATTATO DI PACE DI PARIGI,
IL NUOVO CONFINE ITALO-JUGOSLAVO
E L'ANNESSIONE DELLA "PRIMORSKA" ALLA SLOVENIA

CONTRIBUTIONS FROM THE INTERNATIONAL CONFERENCE
THE PARIS PEACE TREATY,
THE NEW YUGOSLAVIAN-ITALIAN BORDERLINE
AND THE ANNEXATION OF PRIMORSKA TO SLOVENIA

Koper, Nova Gorica, 25. - 27. september 1997
Capodistria, Nova Gorica, 25 - 27 settembre 1997
Koper, Nova Gorica, 25 - 27 September 1997

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper
Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria
Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper

KOPER 1998

ACTA HISTRIAE VI.

Odgovorni urednik/Redattore responsabile/Chief Editor: dr. Darko Darovec

Urednica/Redattrice/Editor: Vesna Gomezel Mikolič

Programski odbor/Comitato organizzatore/Programme committee: Katja Colja, dr. Lucija Čok, dr. Darko Darovec, dr. Jasna Fischer, dr. Boris M. Gombač, dr. Milica Kacin - Wohinz, Aleksej Kalc, Samo Kristen, dr. Branko Marušič, dr. Dušan Nečak, Milan Pahor, dr. Jože Pirjevec, Slavica Plahuta, dr. Božo Repe, Salvator Žitko

Recenzenta/Recensori/Recensionists: dr. Boris M. Gombač, dr. Jože Pirjevec

Lektor/Supervisione/Language Editor: Janez Mikic

Prevodi/Traduzioni/Translations: Henrik Ciglič (angl.), Elizabeta Šušmelj Vidovič (angl.), Mirko Zorman (nem.), Vida Gorjup-Posinkovič (ital./slo.), Sergio Settomini (ital.), Tullio Vianello (ital.).

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design: Dušan Podgornik

Stavek/Composizione/Typesetting: Franc Čuden, Medit d.o.o.

Izdajatelj/Editori/Published by: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / *Società storica del Litorale*, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper / *Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, Capodistria* / *Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper*

Sedež/Sede/Address: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper - Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18, tel.: 00-386-66-21260; fax: 271-321; Email: annales@zrs-kp.si; Internet: <http://www.zrs-kp.si/>

Tisk/Stampa/Print: Paco d.o.o. Ljubljana

Naklada/Tiratura/Copies: 700 izvodov/copie

Finančna podpora/Supporto finanziario/Financially supported by: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Mestna občina Koper / *Comune città di Capodistria*, Občina Piran / *Comune di Pirano*, Občina Izola / *Comune di Isola*

Po mnenju Urada vlade za informiranje Republike Slovenije št. 23/34-93 z dne 29. januarja 1993 šteje periodični časopis **Acta Histriae** za proizvod informativnega značaja iz 13. točke tarifne številke 3 tarife prometnega davka, po kateri se plačuje davek od prometa proizvodov po stopnji 5%.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Jože Pirjevec: Pariška mirovna konferenca	7
<i>The Paris Peace Conference</i>	
Pietro Pastorelli: La politica italiana e il problema della frontiera orientale	15
<i>Italijanska politika in vprašanje vzhodne meje</i>	
Zachary T. Irwin: United States Policy Towards Yugoslavia after The Second World War	23
<i>Politika Združenih držav Amerike do Jugoslavije po drugi svetovni vojni</i>	
Petar Strčić: Prilog hrvatskom sudjelovanju u diplomatskim odlukama druge Jugoslavije o zapadnim hrvatskim krajevima (1943.-1947.)	45
<i>Croatian participation in the diplomatic resolutions by the second Yugoslavia in respect of some western Croatian places (1943-1947)</i>	
Ann Lane: Britain, Yugoslavia and the onset of the Cold War 1945-1947	71
<i>Velika Britanija, Jugoslavija in začetek hladne vojne (1945-1947)</i>	
Jerca Vodusek Starič: Poskus orisa učinkov jugoslovanske politike na diplomatsko dogajanje v obdobju 1945-1947	81
<i>An attempt to describe the effects of the Yugoslav politics on diplomatic activity in the period of 1945-1947</i>	
Giampaolo Valdevit: Gli Alleati e la questione di Trieste fra peace making e guerra fredda	99
<i>Zavezniki in tržaško vprašanje med vzpostavljanjem miru in hladno vojno</i>	
Tristano Matta: Sindacato e lotte sociali nell'immediato dopoguerra a Trieste	117
<i>Sindikat in socialni boji v Trstu v povojnem obdobju</i>	
Metka Gombač: Nova uprava Primorske 1945-1947	127
<i>The new administration of the Primorska region 1945-1947</i>	

Nevenka Troha: Slovenski primorski duhovniki in njihov odnos do novih slovenskih meja (1945-1947)	139
<i>Slovenian clergy of the Primorska region and its attitude towards the new Slovenian borders (1945-1947)</i>	
Marco Galeazzi: Il partito comunista italiano e la questione di Trieste (1944-1947)	157
<i>Italijanska komunistična partija in tržaško vprašanje (1944-1947)</i>	
Glenda Sluga: 'Inventing ethnic spaces: 'Free Territory', Sovereignty and the 1947 Peace Treaty'	173
<i>Prđstavljajoč si etnični prostor: STO, narodova suverenost in mirovna pogodba iz leta 1947</i>	
Maruša Zagradnik: Odseljevanje in optiranje za italijansko državljanstvo iz dela Primorske, ki je bil z mirovno pogodbo priključen k LR Sloveniji	187
<i>Emigrating and opting for the Italian nationality from the part of the Primorska region annexed with a peace treaty to the Republic of Slovenia</i>	
Marta Verginella: Istrsko podeželje v vrtincu revolucije	203
<i>Istran countryside in the whirl of revolution</i>	
Milan Pahor: Obujanje kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu v letih 1945-1947	215
<i>The revival of cultural-educational activities in Trieste in the 1945-1947 period</i>	
Katja Colja: Odnos tržaškega slovenskega prebivalstva do ljudske oblasti in zaveznikov	233
<i>The attitude of the Slovene population in Trieste towards the people's government and the Allies</i>	
Allesandro (Sandi) Volk: Naselitev istrskih beguncev v Tržaški pokrajini - vidiki "nacionalne bonifikacije"	239
<i>The settling of the Istran refugees in the Trieste region: aspects of "national benefits"</i>	
Karl Stuhlpfarrer: Trieste e Austria - il primo lustro del secondo dopoguerra	253
<i>Trst in Avstrija - prvih pet let po drugi svetovni vojni</i>	

Božo Repe: Slovenska zahodna meja in ekonomsko vprašanje	261
<i>Slovenian western border and the question of economy</i>	
Branko Marušič: Nova meja na Goriškem	271
<i>The new border in the Goriška region</i>	
Miran Komac: Povojno nasilje v Beneški Sloveniji	285
<i>Post-war violence in Veneto Slovenia</i>	
Tone Ferenc: Problem zahodne meje pri Slovencih 1941-1945	299
<i>The problem of the Slovenian western border in 1941-1945</i>	
Boris Mlakar: Problem zahodne meje pri Slovencih 1941-1945 (protirevolucionarni tabor)	311
<i>The problem of the Slovenian western border in 1941-1945 (the counter-revolutionary faction)</i>	
Janko Pleterski: Predlog za ohranitev rapalske meje in delitev Slovenije	325
<i>The proposal to preserve the Rapallo border and the division of Slovenia</i>	
Andrej Malnič: Topografija spomina na novo mejo	331
<i>The topography of memory of the new borderline</i>	
Aleš Gabrič: Slovenske kulturne ustanove na Primorskem med kulturnim in političnim poslanstvom	347
<i>Slovenian cultural institutions in the Primorska region and their cultural and political missions</i>	
Inga Miklavčič Brezigar: Spomini naše mladosti. Etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem	369
<i>Recollections of our youth. Ethnological review of the post-war events in the Goriška region</i>	
Milan Rakovac: Camisa nera - stella rossa	389
<i>Camisa nera - stella rossa</i>	
Sinopsisi / Sinossi / Synopses	395

PARIŠKA MIROVNA KONFERENCA

Jože PIRJEVEC

Univerza v Trstu, IT-34100 Trieste, Piazzale Europa

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

IZVLEČEK

Razprava o Pariški mirovni pogodbi skuša prikazati zapleten diplomatski iter, ki je bil potreben za oblikovanje nove slovensko-italijanske meje in priključitev Primorske Sloveniji (oz. Jugoslaviji). Tekst sloni predvsem na neobjavljenih dokumentih iz britanskih arhivov, ki na zgovoren način razkrivajo ozadje pogosto napetih mednarodnih odnosov v času, ko se je razkol med Vzhodom in Zahodom že razraščal v hladno vojno. Iz njih je očitno, da je bila nova slovensko-italijanska meja, ki naj bi nadomestila rapalsko iz leta 1920, sad kompromisa med velikimi silami, za katere so bila lokalna etnična vprašanja le drugotnega pomena, medtem ko so prevladovali ideološki in geo-strateški interesi.

Proti koncu druge svetovne vojne so se ZDA, Velika Britanija in Sovjetska zveza okvirno zmenile, da po zmagi ne bodo ponovile Pariške mirovne konference iz leta 1919. Množica problemov in protagonistov, ki bi se v tem primeru nakopičila, bi bila namreč tolikšna - je zapisal ameriški državni tajnik James Byrnes - "da bi konferenca trajala vsaj eno leto, če bi sploh bila uspešna." (Leiss, Dennt, 1954, 9) Predsednik Truman je zato na konferenci v Potsdamu avgusta 1945 predlagal Churchill in Stalinu, naj bi ustanovili Svet zunanjih ministrov velikih sil, ki naj bi začel najprej razpravljati o mirovni pogodbi z Italijo, Romunijo, Madžarsko, Bolgarijo in Finsko. Svet se je prvič sestal 11. septembra 1945 v Londonu in nadaljeval s svojimi sejami vse do 2. oktobra, ko se je razšel, ker se ni mogel sporazumeti o bistvenih proceduralnih vprašanjih. Ta zastoj so premostili šele potem, ko so se v Moskvi med 10. in 24. decembrom sestali zunanji ministri Velike Britanije, ZDA in SZ. Sklenili so, da bodo njihovi podtajniki znova začeli z delom v Londonu in da bodo k formulaciji mirovne pogodbe z Italijo pritegnili kot enakopravnega člana tudi Francijo. Tako so med januarjem in aprilom 1946 pogovori znova stekli, obenem pa je bila v Julijsko krajino poslana posebna komisija izvedencev z nalogo, da preuči razmere v deželi in izdela predlog o najprimernejši razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo. 25. aprila se je Svet zunanjih ministrov znova sestal v Parizu in se lotil diskusije o petih mirovnih pogodbah, pri čemer je bilo že na prvi seji sklenjeno, da bo Francija sodelovala pri

pisanju vseh pogodb in ne samo tiste z Italijo. 16. maja se je prvi krog pogovorov zaključil, naslednji pa se je začel 15. junija, ko so se zunanji ministri zmenili o italijanskih reparacijah in o ustanovitvi Svobodnega tržaškega ozemlja. 29. julija se je nato v Parizu sestala konferenca 21 držav zmagovalk v drugi svetovni vojni ter nadaljevala s svojim delom do 15. oktobra 1946, ko je odobrila osnutke petih mirovnih pogodb. 4. novembra se je v New Yorku znova sestal Svet zunanjih ministrov štirih velikih, da potrdi in dogradi dosežene rezultate, posebno tiste v zvezi z italijansko-jugoslovansko mejo in ustavno ureditvijo Svobodnega tržaškega ozemlja. Po dolgi diskusiji je Svet le dosegel sporazum in zaključil svoja zasedanja 12. decembra, ko je sklenil, da bodo mirovne pogodbe svečano podpisane v Parizu 10. februarja 1947. (Leiss, Dennt, 1954, 3-15; Opie et al., 1951, 75 on.; Wheeler-Bennet, Nicholls, 1972)

Takšna je v osnovnih obrisih zgodba o diplomatski igri, ki je bila potrebna, da je prišlo do mirovne pogodbe med Italijo in državami zmagovalkami v drugi svetovni vojni. V sržu tega dokaj mučnega procesa pa je mogoče odkriti dramo sodobnega sveta, ki sta ga dve nasprotni ideološki interpretaciji družbe in politične prakse že razklali na dva tabora. V času, ko so tekli pogovori o mirovni pogodbi, se je pojavila na mednarodni sceni kopica kriznih problemov, povezanih z nasprotnimi interesi Vzhoda in Zahoda. Predvsem seveda vprašanje Nemčije in njene povojne ureditve, pa tudi vprašanje Koreje, razdeljene na ameriško in sovjetsko zasedbeno cono, in še vrste drugih držav: Indonezije, Irana, Sirije, Libanona, Grčije, v katerih sta oba bloka hotela uveljaviti svoj vpliv. Napetost, ki je rastla iz zavesti, da s propadom nacistične nevarnosti ne bo mogoče ohraniti pri življenju protihitlerjanske koalicije, se je, kot smo že rekli, znotraj Sveta zunanjih ministrov najprej izrazila v zvezi s proceduralnimi vprašanji, s katerimi je Sovjetska zveza skušala čimbolj omiliti dejstvo, da je v manjšini, in odgovoriti na očitne poskuse Zahoda, da sebi v prid prikroji način sprejemanja odločitev. Molotov je že na londonskem srečanju Sveta zunanjih ministrov zaigral na to karto in s tem zaustavil mirovni proces za nekaj mesecev, znova pa jo je potegnil iz rokava med zasedanjem Mirovne konference v Parizu, ko je bilo treba določiti način glasovanja. Svet zunanjih ministrov je namreč sklenil, da mora glasovati za posamezne člene mirovnih pogodb vsaj dvotretjinska večina: ker je bilo udeležencev konference 21, od katerih je bilo 6 predstavnikov t. i. "slovanskega bloka", je to pomenilo, da bi brez privoljenja Moskve ne bilo mogoče izdelati nobene mirovne pogodbe. Ta sklep pa je odklonilo 15 zahodnih članov konference in ga, kljub nasprotovanju "slovanskega bloka", zamenjalo z odločitvijo, da zadostuje tudi preprosta večina. Molotov je sicer izjavil, da njegova vlada tako izglasovanih priporočil ne bo upoštevala, vendar s to grožnjo ni dosti dosegel. Zahodnjaki so bili pripravljeni sprejeti le popravek Jugoslavije, ki je predvideval naslednje: če konferenca ne bi sprejela z dvotretjinsko večino predloga države zmagovalke, ki meji na premagano državo, bo prva imela pravico, da se z njim obrne na Svet štirih velikih. (Leiss, 1954, 14)

Jasno je, da se je Jugoslavija s tem popravkom skušala zavarovati pred odlo-

čitvami, ki bi škodile njenim interesom in koristile Italiji, ter si zagotoviti možnost dodatnega apela. Tu pa smo že pri naslednjem dramatičnem aspektu mirovnega procesa, ki se je neposredno dotaknil primorskega prostora. Od petih držav, s katerimi naj bi, po odločitvi, sprejeti v Potsdamu, zmagovalci najprej podpisali mirovno pogodbo, so bile tri - Madžarska, Romunija, Bolgarija - bolj ali manj neprikrito že v primežu Moskve, medtem ko je bila četrta, Finska, zaradi svoje geografske lege že vnaprej obsojena na vlogo njenega vazala. Samo Italija je spadala v zahodno influenčno sfero, čeprav je bila zaradi svojih nestabilnih notranjih razmer, ki jih je pogojevala prisotnost močne komunistične partije, in zaradi svojega položaja mejne marke na obrobju sovjetskega bloka, nadvse ranljiva in potrebna zunanje podpore. To podporo so ji bili zahodnjaki pripravljeni tudi nuditi, saj se jim je zdelo iz psiholoških in strateških razlogov še kako pomembno ohraniti na oblasti stranke, katerim so lahko zaupali. Z druge strani pa je bila tudi Sovjetska zveza prepričana, da mora zastaviti svoje sile v korist maršala Tita. V Moskvi so namreč - kljub občasnemu nelagodju zaradi njegove trmoglavosti in samozavesti - v njem še vedno videli najbolj pomembnega in zvestega zaveznika na Balkanu. Splet vseh teh interesov in okoliščin je imel za posledico, da je problematika italijansko-jugoslovanske meje, ki je bila v bistvu dokaj marginalna, če jo umeščamo v okvir svetovnega spopada med blokoma, postala nadvse pomembna, ker je naključje hotelo, da sta si Vzhod in Zahod na mirovni konferenci prav na njej preizkusila moči. S tem je bilo vprašanje ponovne razmejitve v tistem pasu, ki teče od Kanalske in Soške doline mimo Tržaškega zaliva vse do Kvarnera, v bistvu iztrgano iz konteksta jugoslovansko-italijanskih odnosov in postalo jabolko spora med velesilami, ki so bile do konkretnih etničnih problemov na teritoriju dokaj indiferentne.

To se je izkazalo že v poročilih izvedencev, ki jih je Svet zunanjih ministrov poslal v Julijsko krajino, da na licu mesta ugotove, kakšno je etnično stanje na spornem ozemlju. Njihov prihod je vzbudil tako v slovenskem in hrvaškem kot v italijanskem prebivalstvu val čustev in pričakovanj, povzročil frenetično politično dejavnost proitalijanskih in projugoslovanskih strank in organizacij, ne da bi v bistvu zares prispeval k razvozlanju mejnega vprašanja. Kot je znano, so štirje izvedenci predlagali štiri različne mejne črte, pri čemer je bila jugoslovanskim zahtevam najbolj blizu sovjetska, italijanskim pa ameriška. Prva je Jugoslaviji dodeljevala ves teritorij vzhodno od meje, ki bi zajela v svoj krog Tržič, Čedad, Gorico in Trbiž, druga pa je predvidevala mejo, ki bi prepuščala Jugoslaviji Soško dolino, obšla južno od Gorice Tržaški zaliv, nadaljevala svojo pot nekako po sredi Istre in se dotaknila Kvarnerskega zaliva severno od Labina. Angleški razmejitveni predlog se je razlikoval od ameriškega samo v istrskem delu, saj je segel do obale pri reki Raši. Kot je očitno, sta oba zagotavljala Italiji ne samo Trst, temveč tudi vso obalo od Kopra do Pulja. Francoski predlog je bil do Italije manj širokogruden: na severu je sicer sovpadal z angleškim in ameriškim, vendar je že pri Gorici od njiju pomembno odstopal, saj je

vklučil v območje, ki naj pripada Jugoslaviji, velik del Brd. Še bolj radikalno se je razločeval od njiju v Istri, kjer je nekako 20 km južno od Trsta ostro zavil proti obali do ustja reke Mirne. (Leiss, 1954, 20)

Nobeden od predlogov, ki so jih izdelali izvedenci štirih velikih, ni zadovoljil Jugoslavije ali Italije. 3. maja sta Kardelj in De Gasperi nastopila pred Svetom zunanjih ministrov in vsak s svojega zornega kota podala svoje komentarje glede njihovega dela. Podpredsednik jugoslovanske vlade je sicer priznal, da sovjetska linija najbolj odgovarja etničnim danostim, obenem pa menil, da ne jemlje zadosti v poštrev ekonomskih in geografskih značilnosti spornega ozemlja. De Gasperi je z druge strani trdil, da je tisti del meje, glede katerega zahodnjaki soglašajo, v sozvočju s pozicijo njegove vlade, da pa nobena od štirih linij ne jemlje v poštrev italijanske manjšine v onem delu Julijske krajine, ki naj bi bila prepuščena Jugoslaviji, predvsem na Reki in v Zadru. Vsekakor je bil mnenja, da je ameriška linija še najbližja tisti, ki jo je leta 1919 predlagal predsednik Wilson in jo je rimska vlada takrat ogorčeno zavračala, dvajset let kasneje pa sprejemala kot najbolj pravično. Diskusija znotraj Sveta zunanjih ministrov se je nadaljevala tudi naslednjega dne, a brez posebnih rezultatov. Molotov je sicer obljubil, da bo njegovo stališče do problema italijanskih kolonij in reparacij bolj prožno, če bodo njegovi kolegi sprejeli sovjetsko linijo, vendar s tem ni prodl. Edini rezultat prvega kroga pariških pogovorov je bila tako odločitev, sprejeta 13. maja, da bodo tudi Velika Britanija in ZDA osvojile francosko linijo. (PRO, FO, 371/67324/R 179; FO, 371/59568/R 6859/G)

Svet zunanjih ministrov se je znova sestel v Parizu 15. junija in se spet zapletel v neplodna pogajanja, dokler ni 21. junija francoski zunanji minister Henri Bidault predlagal začasno internacionalizacijo Trsta in njegovega ozemlja. Sledila je - kot piše v poročilu britanskega zunanjega ministra Bevina - dolga pavza, saj je bilo očitno, da Molotov na to potezo ni bil pripravljen. V naslednjih dneh je sicer skušal v privatnih pogovorih s svojimi zahodnimi kolegi še zagovarjati jugoslovansko stališče in je šel tako daleč, da je predlagal skupno suverenost Italije in Jugoslavije nad Trstom, ki naj bi ga vodila jugoslovanski in italijanski guverner, toda tudi s to kompromisno rešitvijo ni prodl. Ameriški zunanji minister Byrnes je v polemiki z njim poudaril, da francoska linija prepušča Jugoslaviji 3,124 kvadratnih milj Julijske krajine s 540.000 prebivalci, od katerih je 376.000 Jugoslovanov in 128.000 Italijanov. Samo 525 kvadratnih milj naj bi ostalo Italiji s 423.000 prebivalci, od katerih je bilo 278.000 Italijanov in 115.000 Jugoslovanov. (PRO, FO, 371/59568/R 9523/G) Ker so zahodnjaki grozili, da bodo, če ne pride do sporazuma, prepustili celotno vprašanje Mirovni konferenci, je Molotov, ki si tega ni želel, češ da bi problematika samo zasejala razkol med državami zmagovalkami, končno popustil. 29. junija so zunanji ministri sprejeli Bidaultov predlog kot platformo za nadaljnjo razpravo, 3. julija pa so ga tudi formalno potrdili. Pogovori so se seveda še nadaljevali, saj je bilo treba določiti meje STO in njegov statut, ki naj bi po sovjetskem

predlogu ne bil začasen, temveč trajen. Na koncu so se zunanji ministri zmenili, da sprejmejo francosko razmejitveno črto od Devina do Novigrada, ki je zaobjemala okrog 725 kvadratnih km, ter določili, da bo integriteto STO ščitila Organizacija združenih Narodov oziroma Varnostnega sveta, ki naj bi v posvetovanju z Italijo in Jugoslavijo imenoval njegovega guvernerja. Ta naj bi po svoji umestitvi sklical splošne volitve, iz katerih naj bi izšli ustavodajna skupščina in upravna oblast.

S tem sprazumom se je razprava o novi razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo praktično zaključila. Mirovna konferenca, ki je zasedala med avgustom in oktobrom 1946, je na zahtevo Brazilije, ki je zastopala italijanske interese, in na zahtevo Jugoslavije sicer še govorila o mejah, toda ne da bi spremenila predlog, izdelan v Svetu zunanjih ministrov. Kljub temu pa Italija in Jugoslavija nista opustili svoje borbe v korist lastnim zahtevam, saj je zunanji minister Simić še novembra 1946 na sestanku Sveta zunanjih ministrov predlagal za svojo stran bolj ugodno mejno rešitev, medtem ko je italijanski veleposlanik Tarchiani predstavil idejo o plebiscitu na spornem območju. Toda Svet zunanjih ministrov teh dveh potez ni vzel v poštev kakor tudi ne sporazuma med Titom in Togliattijem, po katerem naj bi Jugoslavija dobila Gorico, Trst pa naj bi kot avtonomno mesto prišel pod italijansko suverenost. (PRO, FO, 371/67327/R 2183)

Statusa Italije in Jugoslavije v okviru mirovnih pogovorov sta bila formalno različna, saj je prva spadala med premagance (čeprav so ji zavezniki priznavali sobojevništvo v zadnjem obdobju vojne), druga pa je bila med zmagovalci. V resnici sta bili obe odvisni od podpore velikih sil, ki so se zanjo odločale glede na lastne koristi. Beograjska in rimska vlada sta sicer napeli vse sile, da bi v Parizu prepričljivo zagovarjali svoj prav, in sta, kot pravi v svojih spominih Norman Bentwich, razdelili med delegate za celo polico knjig o geografiji, demografiji, gospodarskih in političnih razmerah Julijske krajine in Trsta. "Mape, ki so prikazovale nasprotno mejne predloge, bi prekrije največjo sobano luksemburške palače. Težko je bilo verjeti, da primanjkuje papirja. Mi smo si želeli, da bi bil racioniran." (Bentwich, 1967, 734) Ta napor pa ni obrodil posebnih sadov, saj je bil v bistvu rezultat dolgega diplomatskega barantanja takšen, kakršnega so si želeli zahodnjaki in kakor so ga načrtovali Angleži. Čeprav so v Svetu zunanjih ministrov štirih velikih igrali vlogo posrednikov Francozi, so zakulisno dogajanje vodili predvsem iz Foreign Offica, kjer so od vsega začetka izhajali iz prepričanja, da je treba čimprej obnoviti demokratično, fašizma očiščeno Italijo, zmožno, da se obvaruje pred komunizmom in pred ruskim vplivom. "Z druge strani", piše v memorandumu, ki ga je Anthony Eden posvetil mirovni pogodbi z Italijo že maja 1945, "pa ne pride niti v poštev, da bi še nadalje sprejemali zahtevo Italije, da je velika sila. Treba je dokazati tako Italiji kot svetu, da se agresija ne splača, in zaradi tega mora Italija plačati za svoje preteklo delovanje in sodelovanje v vojni z Nemčijo". (PRO, FO, 371/50780/U 4437/G)

De Gasperi je seveda to politično usmeritev - predvsem glede njenih uvodnih

predpostavk - dobro razumel in je svojo akcijo v zaščito italijanskih interesov v skladu z njo tudi oblikoval, tako da je v kontaktih z Angeži in Američani večkrat opozarjal na komunistično nevarnost v italijanskem političnem življenju. (Foreign Relations, 1970, 268) Za Jugoslovane je bil seveda tak pristop, ki ni jemal v poštev trpljenja primorskega ljudstva pod fašizmom in njegovih žrtev v borbi proti Mussoliniju in Hitlerju, nesprejemljiv. Ker so čutili, da jim je Zahod sovražen, so se povsem zatekli pod zaščito Sovjetske zveze in na mirovni konferenci nastopili z ihto, ki je včasih mejila kar na fanatizem, in je bila pogosto kontraproduktivna. Pri tem pa se niso omejili samo na besede, temveč so svoj odklonilni odnos do Zahoda pokazali tudi z dejanji. Tako se junija 1946 niso udeležili velike parade zmage, ki so jo Britanci organizirali v Londonu, kar dvakrat so s procesi proti Draži Mihailoviću in Alojziju Stepincu posredno postavili Zahod in Vatikan na zatožno klop, češ da sta podpirala nacifašistične kolaboracioniste, da ne govorimo o sestrelitvi dveh ameriških vojaških letal, ki jih je ukazal Tito prav v času, ko je tekla Pariška mirovna konferenca, ter o podpori grškim komunističnim partizanom, ki so vstali proti legitimni vladi v Atenah. V tem kontekstu se ni čuditi, da so zahodnjaki gledali na Jugoslavijo kot na glasnico sovjetske ekspanzionistične politike in bili prepričani v njeno namero, da si zlepa ali zgrda - tudi s pomočjo italijanskega delavstva - prisvoji STO, takoj ko ga bodo zapustile anglo-ameriške enote. Zato so v diplomatskih pogovorih v drugi polovici leta 1946 posvetili vso pozornost Statutu STO in ga oblikovali tako, da so dali čim več oblasti guvernerju in čim manj ljudski skupščini. Njihovi dvomi o možnosti obstanka STO na meji z močno oboroženo in agresivno Jugoslavijo pa so že napovedovali, da gre za mrtvorojeno dete.

Da ima Tito znotraj stalinističnega tabora posebno vlogo in mesto, je podčrtal tudi vseslovanski kongres, organiziran novembra 1946 v Beogradu. Zahodnim opazovalcem je namreč narekoval misel, da ima Jugoslavija odslej "rang št. 2 med slovanskimi narodi", pri čemer ni nihče opazil napetosti, ki je nastala med Beogradom in Moskvo, ker ta ni dosledno podpirala jugoslovanskih teritorialnih zahtev. Napetost je bila posebno velika ob koncu leta 1946 in na začetku 1947, saj je bil Tito mnenja, da bo zanj izredno težko podpisati mirovno pogodbo z Italijo, če ne pride v Istri do kakšne koncesije v prid Jugoslaviji - očitno je pač mislil na dostop Slovenije do morja. (PRO, FO, 371/66530/U 174) Na koncu pa je le klonil, ne samo zaradi pritiska Moskve, temveč tudi zaradi grožnje Anglo-Američanov, da ne bodo umaknili svojih čet iz tistega področja Cone A, ki naj bi po pogodbi pripadlo Jugoslaviji.

V zadnjem trenutku so Francozi, katerim je bila poverjena organizacija podpisne svečanosti, poslali vsem državam, ki naj bi bile prisotne v Parizu, okrožnico, v kateri so sporočili, da bodo ob tej priliki lahko podale še posebno izjavo. Ta korak so v Washingtonu, Londonu in Moskvi sprejeli z velikim nelagodjem, saj so se bali, da bo prišlo do vsesplošnega obtoževanja, katerega tarča bo v prvi vrsti Italija. Zaradi tega so zahtevali od francoske vlade, da nekoliko spremeni svojo prvotno odločitev in

povabi tiste države, ki žele kaj pripomniti, da to storijo v pisni obliki. Tako se je zgodilo, da sta Italija in Jugoslavija vsaka zase izročili francoskemu zunanjemu ministrstvu svoji deklaraciji, ki obe izražata nestrinjanje z mirovno pogodbo. Vendar obstaja med obema tekstoma bistvena razlika: medtem ko jugoslovanski trdi, da se FNJR s podpisom mirovnega ugovora ne odpoveduje svojim etničnim zahtevam, je italijanski bolj radikalen, saj poudarja pravico Italije do teritorialne ekspanzije tudi onkraj njenih etničnih meja, češ da ni mogoče sprejeti dokumenta, ki s svojimi ozemeljskimi, ekonomskimi, kolonialnimi, vojaškimi členi demografsko duši 45-milijonski narod, stisnjen v prostor, ki ga ne more preživeti. (De Castro, 1981, 427) Ob branju tega dokumenta, ki priča predvsem o nezmožnosti italijanskega političnega razreda, da bi se povsem odpovedal miselnim obrazcem liberalne in fašistične Italije, je mogoče tudi razumeti zaskrbljenost ugledne angleške revije *The World Today*, ki je v svoji decembrski številki leta 1946 pisala: "Čeprav bo mirovno pogodbo večina italijanskega javnega mnenja verjetno sprejela, ko bo prvi šok mimo, je v njej precej prostora za razrast revizionističnih tendenc. (...) Če bo mogoče zagotoviti zблиžanje Italije z Jugoslavijo, bo mirovna pogodba upravičena, saj bi prijateljska zveza med obema državama lahko postala pomemben dejavnik evropske stabilnosti. Toda sedaj v Italiji prevladuje mnenje, da so jo njeni prijatelji že drugič v tridesetih letih izdali, in če bo v bodoče skušala to popraviti z enakimi metodami kot v preteklosti, bodo posledice za mir v svetu lahko še bolj katastrofalne."

THE PARIS PEACE CONFERENCE

Jože PIRJEVEC

University of Trieste, IT-34100 Trieste, Piazzale Europa

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

SUMMARY

The Paris Peace Treaty, signed on February 10th 1947 by the war winners and the five defeated European countries (Italy, Romania, Hungary, Bulgaria and Finland), was a significant step in the marking out of the new European frontiers as drawn by the second World War. In this particular context it was also a decisive event in the history of the Slovene nation, for with the Paris Peace Treaty it gained almost the entire ethnic territory in the Primorska region, which had until then been under the sovereignty of Italy. In spite of the fact that on May 1945 the Slovene partisan units liberated, with the aid of the Yugoslav Army, the entire territory that the Slovenes had demanded for themselves, including Trst (Trieste), Gorica (Gorizia), Čedad (Cividale del Friuli) and Trbiž (Tarvisio), the issue of the new Italian-Yugoslav frontier remained opened due to the simple reason that the great

powers interfered in the matter, proceeding from their contradicting geostrategic and particularly ideological interests. Within the framework of the peace talks set out by the foreign ministers of the big four countries already in autumn 1946 and continued in spring next year, the problem of the Yugoslav-Italian border reached a dramatic point in the period of the cold war, the problem which could be solved only with a compromise: with the setting up of the Free Trieste Territory (FTT), a sort of a tiny buffer state, which was to enclose, in the northern Adriatic, that particular territory, about which the great powers could not agree up to whom it should belong. The solution, proposed by the French foreign minister Bidault on the initiative of the British and accepted by the Russians in spite of the strong objections by the Yugoslavs, was confirmed during August and October 1946 by the Paris Peace Conference. With this, however, the diplomatic game was not over as yet, for a statute of the FTT still had to be worked out (about which the Westerners and the Soviets had some very contradicting opinions) and especially that the Belgrade and Rome governments had to be persuaded to accept the reached solution. Both namely looked upon it as a dictate endangering their ethnic and territorial benefits and at the same time threatening to cause some negative consequences at the interior political level. Under the pressure of the great powers, Italy and Yugoslavia finally decided, in the very last moment, to sign the Paris Peace Treaty with which, however, they at the same time parted with their own declarations of protest. Particularly characteristic in this sense was the Italian memorandum, which demanded, for the Italian nation of some 45 million people, a right to the territorial expansion. Such standpoint of course caused a great deal of anxiety in numerous places, since it promised no final solution in the conflicts on the Italian "eastern frontier".

VIRI IN LITERATURA

- Bentwich, N. (1976):** The Paris Peace Conference, July-October 1946. History Today, XVII, II, November 1967.
- De Castro, D. (1981):** La Questione di Trieste, II. Trieste, LINT.
- Foreign Relations of the United States 1946, II (1970).** Washington.
- Leiss, A. C., Dennt, R. (ed.) (1954):** European Peace Treaties After World War II, Negotiations and Texts of Treaties with Italy, Bulgaria, Hungary, Rumania, and Finland. Boston, World Peace Foundation.
- Opie, Redvers et al. (1951):** The Search for Peace Settlements. Washington, D. C., The Brookings Institution.
- PRO, FO - Public Record Office, Foreign Office.**
- The World Today, December 1946.**
- Wheeler-Bennett and Nicholls, A. (1972):** The Semblance of Peace. The Political Settlement after the Second World War. Macmillan.

LA POLITICA ITALIANA E IL PROBLEMA DELLA FRONTIERA ORIENTALE

Pietro PASTORELLI

Università "La Sapienza" Roma, IT-00185 Roma, Piazzale Aldo Moro 5

SINTESI

La politica italiana e il problema della frontiera orientale, ovviamente al tempo della conferenza della pace, è forse un titolo improprio per questo intervento giacché l'Italia sconfitta non era in grado di svolgere politica alcuna. Si può quindi parlare solo del punto di vista italiano nei confronti della frontiera orientale, tenendo altresì presente che esso non incise minimamente sulle decisioni dei Grandi. Nonostante ciò, vale la pena di ricordarlo perché esso costituisce la premessa necessaria per comprendere un aspetto importante della politica estera italiana dal momento in cui, entrato in vigore il trattato di pace, cominciò ad essercene una.

1. Il problema della frontiera orientale fu preso in considerazione già nell'estate 1944 subito dopo il ritorno a Roma del governo, allora capeggiato da Ivanoe Bonomi. Fu studiato al Ministero degli esteri (IPS, DDI I, 1992a, 312), ma non si trattò di un'indagine proficua per due ragioni: la speranza di mutare lo status dell'Italia per quanto riguardava la resa incondizionata, e la concezione che si poteva ammettere la perdita delle conquiste fasciste e non altro. Questo criterio in particolare, nel caso del confine orientale, significava conferma del trattato di Rapallo del 12 novembre 1920. Esso, per di più, era stato frutto di un negoziato con l'altra parte interessata, il Regno dei serbi, croati e sloveni; c'era quindi il suo consenso e non si poteva certo pretendere che Bonomi, il quale insieme a Sforza e Giolitti l'aveva firmato, ammettesse che potesse essere riveduto.

Per la verità il sottosegretario Visconti Venosta prese subito posizione contro questa impostazione ricordando a tutti che l'Italia aveva perduto la guerra e che i vincitori parevano orientati sulla linea dell'Isonzo. Occorreva quindi proporsi due obiettivi concreti: salvare Trieste e "quanto è essenziale all'unità nazionale" e "salvare la vita degli italiani della Venezia Giulia dai gravi pericoli che essi correranno nell'ora dell'evacuazione dei loro territori da parte delle forze tedesche" (IPS, DDI I, 1992b, 324). Infatti notizie inquietanti per la sorte degli italiani già ne correavano. Il realismo di Visconti Venosta prevalse e il governo si rivolse alla

Commissione alleata di controllo, suo unico interlocutore, per chiedere che i governi alleati si facessero carico d'evitare "violenze e massacri" alla popolazione italiana della Venezia Giulia (IPS, DDI I, 1992c, 344). Si ottenne come risposta l'assicurazione che era intenzione dell'alto comando alleato di stabilire un governo militare alleato sulle province di Trieste, Gorizia, Pola e Fiume (IPS, DDI I, 1992d, 399). Ad altre due sollecitazioni del governo italiano preoccupato di quanto poteva accadere, nella fase finale del conflitto, alle popolazioni delle province desiderate dalla Jugoslavia, la Commissione alleata rispose di aver rappresentato tali preoccupazioni alle autorità militari (IPS, DDI I, 1992e, 405, 541).

Quanto al confine, in questa fase il governo non si pronunciò anche se fece strada al suggerimento di Visconti Venosta di prendere come base di riflessione la linea Wilson all'interno della quale verificare quanto fosse essenziale all'unità nazionale.

La corsa per Trieste, culminata negli eventi del 1° maggio 1945, colse di sorpresa il governo italiano che ignorava quanto essa fosse prevedibile dopo il rifiuto di concordare la linea di incontro degli eserciti, come s'era fatto su altri fronti, opposto dal maresciallo Tito, che era assolutamente contrario ad accettare la proposta degli anglo-americani di riservare alla loro occupazione tutte le terre italiane comprese nei confini del 1939. Le proteste furono immediate e dure, dirette, sempre attraverso la Commissione di controllo, alle autorità militari alleate per la violazione dei termini d'armistizio. Ma si cercò anche di spiegare per via diplomatica - essendoci ormai rappresentanti sia pure con vario status a Londra, Washington, Parigi e Mosca - che il comportamento jugoslavo tendeva a creare il fatto compiuto dell'occupazione militare dei territori che la Jugoslavia desiderava annettersi in sede di conferenza della pace (IPS, DDI II, 1992a, 163, 174, 184, 191). Naturalmente, questo era ben noto ad americani ed inglesi e non volendo essi in alcun modo soddisfare le richieste jugoslave riguardanti Trieste, ne imposero lo sgombero con l'accordo di Belgrado del 9 giugno 1945 nel quale i comandi militari tracciarono la linea Morgan come limite delle rispettive occupazioni (Pastorelli, 1995).

La risposta della Commissione alleata alle proteste italiane consistette nella comunicazione di quest'accordo (IPS, DDI II, 1992b, 268). L'Italia fece notare che in esso mancava qualsiasi forma di garanzia per gli italiani al di là della linea di demarcazione suggerendo che vi fossero inviati almeno degli osservatori (IPS, DDI II, 1992c, 279), ma ottenne come risposta, il 30 luglio, che l'accordo non era mutabile e che l'Italia poteva sollevare il problema per via diplomatica (IPS, DDI II, 1992d, 370). Con il che gli Alleati chiudevano il problema delle condizioni degli italiani residenti in zona B.

2. L'approssimarsi della conferenza della pace nell'agosto '45 indusse finalmente l'Italia a precisare il suo punto di vista circa il confine orientale. Questo compito toccò al nuovo governo dell'Italia riunita, capeggiato da Ferruccio Parri, del partito

d'azione, e composto da tutti i partiti che facevano parte del Comitato di liberazione nazionale. Le discussioni in seno al Consiglio dei ministri sui temi della pace furono molte e, per quanto riguarda il confine orientale, fu deciso all'unanimità di riconoscere ch'esso dovesse essere riveduto e che la base della sua revisione potesse essere la linea Wilson; per le minoranze che fossero rimaste sui due lati della nuova frontiera, si proponeva l'introduzione di uno statuto d'autonomia; erano infine prospettate particolari facilitazioni per l'uso del porto di Trieste. In sostanza, un confine che si ispirasse al principio etnico, con esclusione, naturalmente, di Fiume e Zara (IPS, DDI II, 1992e, 446).¹

L'Italia fu invitata ad esporre il suo punto di vista dinanzi al Consiglio dei ministri degli esteri delle quattro grandi potenze, che teneva la sua prima sessione di lavoro a Londra. De Gasperi fu ascoltato il 18 settembre 1945 (Statement of views..., 1967, 232-236), dopo, naturalmente, che il rappresentante jugoslavo ebbe esposto la posizione del suo paese, consistente nella richiesta del confine all'Isonzo (Statement by the Yugoslav..., 1967, 230-232). Il Consiglio parve convergere sull'internazionalizzazione del porto di Trieste e su un confine fondato su criteri etnici affidando ad una commissione di esperti l'individuazione di tale linea. Conoscendo questo orientamento De Gasperi tornò da Londra con molte speranze (IPS, DDI II, 1992g, 552).

Gli esperti lavorarono: ne venne l'indicazione delle note quattro linee: la più orientale era quella americana, nemmeno essa tuttavia coincidente con la linea Wilson e, digradando verso occidente, seguivano quella britannica, quella francese e infine quella sovietica quasi coincidente con i *desiderata* jugoslavi. Nel frattempo la diplomazia svolgeva a Washington, Londra e Parigi il suo compito di sostegno al punto di vista italiano. Tralascio di riferirne in dettaglio perché si trattò di un'azione del tutto irrilevante. Si ottenne in generale solo l'assicurazione che Trieste non sarebbe stata ceduta alla Jugoslavia, ma anche suggerimenti di cercare un contatto diretto con Belgrado, pur essendo agli occidentali ben noto che nessun dialogo s'era potuto stabilire nonostante che il tentativo fosse stato effettuato fin dall'ottobre 1945 attraverso l'ambasciata a Mosca (colloqui Quaroni-Popovic) (IPS, DDI II, 1992h, 632, 653, 697 e 707).

Quando il risultato del lavoro degli esperti fu sul tavolo del Consiglio dei ministri degli esteri, nella sua seconda sessione che si tenne a Parigi, nel maggio 1946, fu di nuovo invitato a parlare un rappresentante italiano. Andò ancora De Gasperi che, ribadendo quanto aveva già esposto nel settembre precedente, fece soprattutto rilevare la singolarità del modo con cui i sovietici avevano interpretato il principio della linea etnica (IPS, DDI III, 1993a, 400). L'accoglienza che ebbe fu questa volta migliore: poté incontrare in colloqui privati Byrnes, Bevin, Bidault e Molotov. Ad

¹ Per la genesi di questa decisione si veda l'appunto di Prunas (IPS, DDI II, 1992f, 192).

ogni modo non ottenne più che frasi di cortesia anche da Molotov cui pure aveva detto che, con la linea proposta dai sovietici, si sarebbe creata "una nuova zona irredenta di 400 mila italiani" che non si sarebbero lasciati "né domare né assorbire" (IPS, DDI III, 1993b, 560). Cosa di per sé vera, ma solo per la parte che si trovava in territorio occupato dagli anglo-americani e non per la zona B dove le autorità d'occupazione tendevano a rendere difficili le possibilità di permanenza della popolazione italiana.

L'impressione che De Gasperi trasse da questo suo secondo viaggio e che trasmise al governo non fu comunque negativa potendosi supporre che il compromesso sarebbe stato trovato sulla linea meno favorevole tra quelle occidentali: la linea francese (IPS, DDI III, 1993c, 419).

Grande fu lo stupore, e violenta la reazione, quando il governo italiano seppe, il 3 luglio '46, che il compromesso (proposta Bidault) era stato trovato non sulla linea francese, bensì istituendo nella zona intercorrente tra questa e la linea sovietica un territorio libero (IPS, DDI III, 1993d, 645). De Gasperi ingiunse all'ambasciatore Soragna di andare a protestare in particolare con Byrnes e Bevin per il loro cedimento alla tesi sovietica (IPS, DDI III, 1993e, 651). Byrnes rispose per le rime: "l'Italia dimenticava di avere fatto e perso la guerra" spiegando poi che non si poteva pensare che gli americani facessero un'altra guerra per garantire agli italiani la linea da loro proposta. Bevin fu più misurato. Disse, come battuta, che le guerre è meglio non farle, ma soprattutto non perderle (IPS, DDI III, 1993f, 671).

3. La conferenza della pace propriamente detta, quella dei ventuno paesi che si riunirono a Parigi dal 29 luglio al 15 ottobre non vale la pena d'essere trattata, stante l'impegno tra i Grandi di non mutare le decisioni concordate, se non per il tentativo fatto dagli americani d'ottenere un impegno per la protezione della minoranza italiana che si sarebbe trovata entro i nuovi confini jugoslavi; tentativo che prendeva le mosse da quanto l'Italia si disponeva a fare nei confronti dei sudtirolesi. La risposta fu che la Jugoslavia era un paese democratico nel quale i diritti di tutti i cittadini venivano rispettati.

Qualche novità si ebbe all'inizio dei lavori della terza, e ultima per l'Italia, sessione del Consiglio dei ministri degli esteri che si tenne a New York dal 4 novembre al 12 dicembre 1946. L'argomento ancora in discussione era la definizione dello statuto del Territorio Libero di Trieste. Il fatto che la Jugoslavia dichiarava di non gradire la soluzione del territorio libero sembrava dare spazio ad una discussione diretta tra le parti. Nenni, nuovo ministro degli esteri dal 20 ottobre '46, credeva nelle possibilità d'un dialogo con la Jugoslavia. Ribadito che l'Italia rimaneva ferma nel sostenere il principio della linea etnica, dette istruzioni alla delegazione a New York di prendere contatto con i delegati jugoslavi (IPS, DDI IV, 1994a, 428, 479, 480). A questo punto Togliatti, reduce da una visita a Tito, dichiarò alla stampa che la

Jugoslavia era disposta a dare Trieste all'Italia in cambio di Gorizia. L'inconsistenza della proposta che, come ognuno vede, significava solo nella sostanza compensare la Jugoslavia con Gorizia per la mancata acquisizione di Trieste, mandò Nenni su tutte le furie (Nenni, 1981, 295-296) perché veniva a costituire un intralcio al suo tentativo di dialogo per la forte eco negativa che ebbe in Italia. Dell'iniziativa di Togliatti si sono date varie interpretazioni: la più convincente mi pare sia quella di una bega interna alla sinistra italiana nel senso che Togliatti, divulgando una parte delle sue conversazioni con Tito, volle proprio boicottare il tentativo di Nenni. Comunque sia, i contatti, che furono affidati a Quaroni, si svolsero (IPS, DDI IV, 1994b, 513, 520). Quaroni parlò con Simic e Bebler della possibilità d'avviare un negoziato tra Roma e Belgrado partendo da due argomenti: accordi commerciali e trattamento delle minoranze per avvicinarsi poi al tema più scottante dei confini, ossia delle terre che avrebbero dovuto costituire il T.L.T., ma tali conversazioni non approdarono a nulla, anche se da parte italiana si arrivò fino ad indicare il nome del negoziatore che sarebbe stato l'ex presidente del Consiglio Parri (IPS, DDI IV, 1994c, 524, 550, 560, 581, 598).

Nonostante minacce e riottosità da entrambe le parti il trattato di pace fu firmato il 10 febbraio 1947. Entrò in vigore il 15 settembre successivo, e a questa data si ebbe il trasferimento alla Jugoslavia della sovranità su tutte le terre italiane ad est del nuovo confine convenzionalmente individuato con la linea Monte Forno-Gorizia-foci del Timavo, ad eccezione di quelle che avrebbero dovuto costituire il Territorio Libero di Trieste.² Nel termine di un anno, invece, avrebbero dovuto lasciare i territori ceduti gli italiani che avessero optato per la conservazione della loro cittadinanza. Fu indotta a farlo, come è noto, la stragrande maggioranza (circa 350.000 persone secondo le stime) senza alcun intervento del governo italiano.

La disputa sul confine italo-jugoslavo si sarebbe spostata sul Territorio Libero di Trieste e, come Quaroni aveva avvertito a fine 1946 (IPS, DDI IV, 1994d, 625), si sarebbe conclusa con la spartizione. Quaroni non era un profeta, ma aveva scoperto che il compromesso Bidault era stato elaborato dall'Ufficio studi del Foreign Office prendendo a modello lo Stato libero di Fiume previsto dal trattato di Rapallo il cui territorio, non essendosi esso costituito, era stato poi spartito nel 1924 tra Regno d'Italia e Regno dei serbi, croati e sloveni.

2 La Primorska non passò quindi alla sovranità jugoslava in questa occasione, come il titolo del nostro convegno farebbe supporre. Tale trasferimento avvenne solo con l'entrata in vigore del trattato di Osimo del 10 ottobre 1975. Lo stesso ovviamente dicasi per il ritorno di Trieste alla sovranità italiana.

ITALIJANSKA POLITIKA IN VPRAŠANJE VZHODNE MEJE

Pietro PASTORELLI

Univerza "La Sapienza" Rim, IT-00185 Roma, Piazzale Aldo Moro 5

POVZETEK

Italijanska politika in vzhodna meja, v obdobju mirovne konference seveda, morda ni najprimernejši naslov za naš prispevek, saj premagana Italija ni bila sposobna voditi nikakršne politike. Lahko torej govorimo samo o italijanskem stališču do vzhodne meje, ne da bi pri tem spregledali, da niti najmanj ni vplivalo na odločitve velikih sil. O njem pa vendarle velja spregovoriti, saj je prav na podlagi tega stališča mogoče bolje razumeti pomemben vidik italijanske zunanje politike, ko se je z veljavnostjo mirovnega sporazuma seveda sploh začela oblikovati.

FONTI E BIBLIOGRAFIA

- IPS, DDI I (1992a)** - Istituto Poligrafico dello Stato Roma, I documenti diplomatici italiani, serie decima, I. Appunto della Direzione generale affari politici, 1 agosto 1944, D. 312.
- IPS, DDI I (1992b)**. Promemoria Visconti Venosta, 6 agosto 1944, D. 324.
- IPS, DDI I (1992c)**. Lettera di Visconti Venosta a Stone, 15 agosto 1944, D. 344.
- IPS, DDI I (1992d)**. Lettera di Stone a Visconti Venosta, 11 settembre 1944, D. 399.
- IPS, DDI I (1992c)**. Lettere di Bonomi a Stone del 16 settembre 1944 e di Visconti Venosta a Stone del 21 novembre 1944, DD. 405 e 541.
- IPS, DDI II (1992a)**. Telegrammi di De Gasperi, 1, 7, 11 e 13 maggio 1945, DD. 163, 174, 184 e 191.
- IPS, DDI II (1992b)**. Lettera di Stone a De Gasperi, 16 giugno 1945, D. 268.
- IPS, DDI II (1992c)**. Lettera di De Gasperi a Stone, 21 giugno 1945, D. 279.
- IPS, DDI II (1992d)**. Lettera di Stone a De Gasperi, 30 luglio 1945, D. 370.
- IPS, DDI II (1992e)**. Lettera di De Gasperi a Byrnes, 22 agosto 1945, D. 446.
- IPS, DDI II (1992f)**. L'appunto di Prunas, 13 maggio 1945, D. 192.
- IPS, DDI II (1992g)**. Telegramma di De Gasperi a Prunas, 20 settembre 1945, D. 552.
- IPS, DDI II (1992h)**. I rapporti di Quaroni a De Gasperi, 20 e 31 ottobre 1945; il telegramma di De Gasperi a Quaroni, 19 novembre 1945; il telegramma di Quaroni a De Gasperi, 22 novembre 1945, DD. 632, 653, 697 e 707.
- IPS, DDI III (1993a)**. Discorso di De Gasperi al Consiglio dei ministri degli esteri, 3 maggio 1946, D. 400.
- IPS, DDI III (1993b)**. Verbale del colloquio De Gasperi-Molotov, 6 maggio 1946, D. 560.

- IPS, DDI III (1993c).** Telegramma di Benzoni a Prunas, 6 maggio 1946, D. 419.
- IPS, DDI III (1993d).** Telegramma di Benzoni a De Gasperi, 3 luglio 1946, D. 645.
- IPS, DDI III (1993e).** Telegramma di De Gasperi a Soragna, 4 luglio 1946, D. 651.
- IPS, DDI III (1993f).** Rapporto di Soragna, 6 luglio 1946, D. 671.
- IPS, DDI IV (1994a).** Direttive e telegrammi di Nenni alla delegazione a New York, 20 ottobre e 7 novembre 1946, DD. 428, 479 e 480.
- IPS, DDI IV (1994b).** Telegrammi di Nenni alla delegazione a New York, 15 e 18 novembre 1946, DD. 513 e 520.
- IPS, DDI IV (1994c).** Telegrammi di Quaroni, 20, 26 e 28 novembre, telegramma di Nenni a Quaroni, 6 dicembre, telegramma di Quaroni, 13 dicembre 1946, DD. 524, 550, 560, 581 e 598.
- IPS, DDI IV (1994d).** Rapporto di Quaroni del 26 dicembre 1946, D. 625.
- Nenni, P. (1981):** Tempo di guerra fredda. Diari 1943-1956. Milano, SugarCo Edizioni.
- Pastorelli, P. (1995):** Origine e significato del Memorandum di Londra. Clio, 4.
- Statement of views of Italian Government (1967),** 18 settembre 1945. In: Foreign Relations of the United States, 1945, II, General Political and Economical Matters. Washington, United States Government Printing Office.
- Statement by the Yugoslav Vice Prime Minister, Kardelj (1967),** 18 settembre 1945. In: Foreign Relations of the United States, 1945, II, General Political and Economical Matters. Washington, United States Government Printing Office.

UNITED STATES POLICY TOWARDS YUGOSLAVIA AFTER THE SECOND WORLD WAR

Zachary T. IRWIN

School of Humanities and Social Sciences, Penn State Erie, USA - Erie, PA, 6563-1501 Station Road

ABSTRACT

The paper examines the major areas of United States-Yugoslav relations between 1944 and 1948. The paper's purpose is to place bilateral relations in the context of the emerging Cold War prior to Yugoslavia's expulsion from the Cominform. The paper's method depends on existing scholarship (Trieste, Greek Civil War), as well as primary sources such as memoirs and the multivolume Foreign Relations of the United States.

America's postwar relations with socialist Yugoslavia are among the most significant episodes in the history of the Cold War. In one aspect, the confrontation between Yugoslavia's early belligerence and the fact of American hegemony galvanized Washington's perception of a resurgent communist bloc. The Truman Doctrine and NATO, initially, were directed against international communism rather than a certain state. Moreover, the "bloc" featured, at first, a cautious Stalinist metropole and an aggressive "Stalinist" eponym. Whether one considers Stalinism and Titoism incompatible owing to the former's conformist hierarchy or the latter's undisciplined militance, the result was the same. Yugoslavia was expelled from the Cominform in 1948, and the Cold War's Balkan focus shifted east.

Nevertheless, in the years 1945-47, Belgrade's challenge to America's postwar policy decisively shaped the foundation of the Cold War. Aggressive "communism," in the sense of a strategic offensive coordinated by Moscow, emerged from Tito's willingness to engage the United States at three levels. Shooting down an American reconnaissance plane evinced a superior confidence in the spectacular defiance of superior force. Diplomatically, Yugoslavia's claims against Italy expressed a refusal to redeem wartime assistance in postwar compliance, and no less, repudiated American designs for a noncommunist Italy. Finally, Belgrade's plan for a Balkan Federation, either enlightened statesmanship or petty imperialism, became intelligible to Washington in the context of support for Greek communist insurgency. The weakness of the United States' view that war against the axis was a wholly separate matter

from peace with former allies was first exposed in policy towards Yugoslavia. Conversely, Stalin's assumptions about communist party clients were scarcely more satisfactory in policy towards Yugoslavia, and expulsion from the Cominform reflected an emerging reality. Stalin's responsibility for the "camp of socialism" was meaningless if fraternal parties acted as willful coequals. Tito's survival after 1948 afforded the United States the sudden windfall of a strategic buffer. Yugoslavia's new significance for the Cold War was second only to Washington's shocked surprise that the 1945 American version of peace was not a self-evident proposition in Belgrade. Had Tito remained with the Cominform, the Cold War's fulcrum could have as likely been Trieste as Berlin.

The Wartime Legacy

Postwar American policy did not emerge *ex nihilo*. The defeat of the Axis in southeastern Europe revealed three converging problems for American policymakers, each of whose resolution posed stark challenges by mid-1945. First, the fate and composition of Yugoslavia's postwar government left little scope for American influence. Second, the question of Trieste and the Italian border was prolonged and involving, and finally, consequences of the Greek Civil War remained central to relations with Belgrade through 1948. In each case, policy choices were inherited from Britain's deeper wartime involvement in southeastern Europe.

After the 1943 Teheran Conference, the British decided to seek the ouster of the Chetnik leader Draža Mihailović, favoring instead a mediated agreement between the Partisans and the Government in Exile. Overruling Secretary of State Cordell Hull, who remained skeptical of British support for the Partisans, President Roosevelt advised King Peter to dismiss Mihailović as head of the government, and to accept negotiations with Tito. In May 1944, Peter appointed a new prime minister Ivan Šubašić, who opened negotiations with Tito. The resulting Tito-Šubašić agreement provided for a united government of Royalists and Partisans (FRUS Yalta, 1955, 250-255).¹ The agreement excluded from the government not only collaborators, but any hostile to Partisan rule. A postwar referendum would decide the monarchy's future role. It is unlikely that Churchill placed much confidence in the Partisans, and he resolved to settle the matter of compliance directly with Stalin. The so-called "percentages agreement" allocated various weights to British and Soviet interests,

¹ AVNOJ was to hold "legislative power until the Constituent Assembly will have completed its task." A "single government" would be formed consisting of "various political opinions supporting the fundamental aspirations of the national liberation struggle." Elections for the assembly would be held in conditions of complete freedom of elections, freedom of assembly, liberty of speech. ... The rights of "independent political parties, corporations, groups or individuals who have not collaborated with the enemy."

assuming the equivalence of communism and Soviet interest and British and noncommunist. Greece would be subject to ninety percent British influence and Yugoslavia equally divided. Again, the American Secretary Hull expressed his opposition, and Roosevelt agreed only on condition that any such agreement be limited to a three-month period (Resis, 1978, 372). The uneven distribution of portfolios in the Yugoslav cabinet indicated the limits of such an agreement.

American policy was in even less control, if less improvised. The United States approached the problem of postwar government as it did territorial arrangements, i.e., to consider a radical divide between wartime and the postwar era. The 1941 Atlantic Charter, was taken as a sufficient policy principle in the matter of Trieste and the Italian-Yugoslav boundary. The Charter had envisioned democratic elections and had forsworn "aggrandizement territorial or other" after the war. The "percentages" agreement was not simply incompatible with free elections, it pertained to a different international order. Thus, between February and March 1945, the Yalta Conference not only reaffirmed the Tito-Šubašić accord, but endorsed the sweeping "Declaration on Liberated Europe." The Declaration partners pledged to support interim "government authorities broadly representative of all democratic elements in the population and pledged [support of] ... the freely elected governments responsible to the will of the people" (FRUS Yalta, 1955, 861). The betrayal of America's literal interpretation of the pledge became an evident example of Soviet duplicity. Yet for all their precision, the British approach was not much more satisfactory. In July 1945 at the Potsdam Conference, Churchill protested to Stalin that Tito's behavior in Yugoslavia had in fact become "ninety-nine to one against Britain." Stalin showed his interpretation of "interests" to be no less elastic than that of "free elections," i.e., that the Yugoslav proportions were 90 percent British, 10 percent Yugoslav, and 0 percent Russian. The Soviet Government "did not know what Tito was about to do" (Churchill, 1953, 636). As incidents between the Allies and the Partisans multiplied, Alexander Kirk, the political advisor to the Supreme Allied Command, advised the American Secretary of State "to carefully reexamine and clarify our position in respect to Yugoslavia." Kirk was concerned that Yugoslavia not be absorbed "into the Kremlin orbit" (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 4, 1148). Charles Thayer, head of the American mission with Tito, had been highly critical of the agreement with Tito, since it left him "the only one with any real power in Yugoslavia."

Regardless of American perceptions, Secretary of State Stettinius advised that America's ambassador to the Government in Exile take up residence with the Allies in Belgrade. Undersecretary of State Joseph Grew met with the British ambassador in Washington to advise him that such "provisional recognition" would be granted (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 4, 1183-1184). A more durable recognition would be awarded only if Tito recognized the "transitional" nature of existing political

arrangements, an unlikely outcome in view of the claims of AVNOJ (Peoples Council of National Liberation of Yugoslavia). The king allowed Šubašić to form another government for the sake of unity preceding elections. The same approach could not be carried out on the Italian-Yugoslav boundary.

The Italian-Yugoslav boundary dispute demanded immediate Allied action, for the Yugoslavs and Allied forces stood on the brink of violent confrontation as war ended. Unlike the problem of cooperation between Partisans and noncommunist political forces, the Allies could not expect Stalin's endorsement would resolve the dilemma. Nevertheless, the boundary dispute and the Tito-Šubašić Accord shared certain diplomatic features. In both cases, respectively, Britain and the United States lacked a common stand concerning territorial delineation or power distribution. Similarly, they lacked common expectations of the partisans during the war or after the peace. Generally Washington was prepared to defer the boundary to postwar conference diplomacy. The British interest in a wartime Balkan landing, as their emphasis on a division of territory, assumed that the geopolitics of war would be the basis of peace.

Yugoslavia's claims for a revised boundary including Trieste rested on Italian fascism's post-WWI annexations, its crude anti-Slavic policy of assimilation, and its membership in the defeated Axis. The Atlantic Charter deferred a territorial settlement to a postwar peace conference and upon adhering to the charter, the Foreign Minister of Yugoslavia's Government in Exile spoke of the "struggle for restitution of right and justice ... and [to] reestablish her frontiers and the freedom of the Balkan nations" (*Inter-Allied Review*, 15. 6. 1946, in: Howard, 1949, 342).

Postwar consideration of the boundary, however, was more complex. Policy outcomes reflected Allied wartime relations with the Partisans, Italy's surrender in 1943, and the secondary place of the Allied landing compared with Operation "Overlord" in France. In August 1944, Churchill and Tito discussed the question of an eventual Allied Military Government (AMG) in northern Italy. Churchill pressed for an AMG in order to "avoid prejudicing the final status of the disputed area" and to secure communications with central Europe (Minutes of the Anglo-Yugoslav meeting of August 12 and 13, 1944, in: Rabel, 1988, 30). Tito remained uncommitted to endorsing a broad authority for the AMG. The next month, the Second Quebec Conference occasioned an early American memorandum concerning the area. The AMG would be extended to Italy's pre-1939 boundaries, since "any other course such as letting the Tito forces occupy the Istrian Peninsula ... would undoubtedly prejudice the final disposition of the territories [and] cause deep resentment on the part of the Italian people" (Memorandum by Grew to Hopkins, in: Rabel, 1988, 31). The document did not suggest that "Tito forces" were part of a larger conspiracy, i.e., it remained a local question. Nevertheless, the goal of a smooth transition between the AMG and a decisive peace conference became less and less realistic throughout 1945.

In wartime, it was considered unreasonable to withhold supplies from the Partisans to compel agreement with the AMG, and Washington could not commit additional troops to the area while war continued in the Pacific. Tito had no intention to comply with the Allied commander, nor even with Stalin's wishes. At a meeting September 21, 1944, Tito's biographer, Vladimir Dedijer, reported a meeting in the Kremlin at which Tito resisted Stalin's pressure for any concessions to the Yugoslav monarchy. Upon a direct question, Tito stated his forces would offer "determined resistance" should the British land in Yugoslavia (Dedijer, 1953, 234). It is not clear if Tito knew of the "fifty-fifty" accord with Churchill, yet in their 1948 exchange, Tito expressed his resentment of an earlier plan to carve up Yugoslavia into "spheres of influence." Similarly, Tito's Committees of National Liberation and the AMG represented antithetical forms of organization. The AMG was temporary and nonpolitical, while the Committees were permanent and highly political, i.e., Partisan organization was not intended to be withdrawn for military reasons. AVNOJ had been discussed at Yalta and was to admit noncommunist representatives who had not collaborated. The discussion would have no obvious effect on Yugoslav behavior.

The pace and character of Italy's liberation all but invited the Partisans to a contest for Trieste. Yugoslav forces enjoyed the advantage of proximity and shorter supply lines. Field Marshall Sir Harold Alexander, Supreme Allied Commander in the Mediterranean Theater (SACMED), sought to reconcile the demands of the American military representative to attempt outright AMG occupation in Trieste and the Julian Region and Alexander's own preference for a negotiated line of demarcation. As long as the war continued, Alexander could rationalize his approach in military terms. Tito would allow use of the ports of Pula and rail connections with Trieste, but no territory in the Julian Region. The Partisans assumed command of Italian Communist resistance units, and by early May only the city of Trieste remained to be divided between the Partisans Fourth Army and advancing New Zealand Forces. Churchill had warned Truman on April 27 that Trieste must be spared from Yugoslav occupation, arguing that Roosevelt had attached "great importance" to the city as "an international port forming an outlet into the Adriatic from the regions of the Danube Basin" (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 4, 1124). Immediately before the joint occupation of the city, Churchill branded the Partisans as "Russian Tools" contrasting their arrival in northern Italy as "conquerors" and the Allies as "liberators." Alexander Kirk, the American Ambassador in Italy, was no less emphatic. Yet Truman would not risk a direct clash between the Allies and the Yugoslavs because, he claimed, a conflict in the Balkans might jeopardize Soviet willingness to enter the war against Japan. Secretary of War Stimson was no more anxious for a challenge.

Churchill's distrust of the communists and their "National Front" arose from British experience in Greece. Insistence on "ninety percent" recognition of British

interest in Greece during Churchill's conversation with Stalin was understood by Stalin, if reluctantly by Tito (Dedijer, 1953). Neither the Soviet Union nor the Partisans were willing to aid Greek communists during wartime. But ultimately, the Greek Civil War resumed, and by late 1945 Yugoslavia, Bulgaria, and Albania provided aid and sanctuary to communist insurgency. Belgrade's decision to close its border with Greece in 1949 was a condition for receiving American aid after the Cominform rupture.

While the British were mainly responsible for suppression of the Communist-dominated popular front (EAM), an American presence followed developments closely. As German forces withdrew from Greece in 1944, Greek politics polarized around the well-organized popular Front and the Monarchist EDES government (Close, 1995, 127-149). To the dismay of the communists, Moscow signaled its lack of interest by recognizing the EDES government. The British were in a position to engage EAM directly. Moreover, they enjoyed support owing to their distribution of desperately needed food, a reputation for defending Greece against possible Bulgarian claims, and an Anglophilism deeper than the monarchy itself. After mutual terror between EAM's armed forces (ELAS), EDES, and their British allies, the Greek communists (KKK) concluded that a political course was necessary, and further fighting useless. EAM accepted the demobilization of its armed forces, a partial amnesty and the right to organize for elections legally (Close, 1995, 144-145, 155). The far right elements among the police used the Varkiza Accords, named for a village near Athens, as an opportunity for terror against their opponents, but for the KKK they were a critical chance to reorganize. Their leader Nikos Zachariades returned with a British escort from foreign imprisonment. The civil war would resume with deep Yugoslav involvement. As with the Italian boundary, Tito had his own objective. During the 1944 fighting, Yugoslavia and Republican Macedonia had supported Slavophone "Macedonians" who shared little sympathy for the Monarchists. Indeed, the National Guard had forced some 25,000 across the border into Bulgaria and Yugoslavia (Close, 1995, 161). Exchange of fire in the area had led to casualties on both sides.

The Postwar Interlude: The Transition in U.S. Policy

Wartime had distinguished U.S.-Yugoslav relations by subordination of conflicts to the pressing need of defeating the Axis. The Potsdam Conference offered the last evidence of this constraint. After the defeat of Japan, there were no such constraints on Washington concerning Soviet attitudes, and it was possible to risk interpreting Tito's behavior as a local case of aggressive communist totalitarianism. The first evidence of the new attitude dates from the spring of 1945 at the San Francisco Conference where Stettinius met with Šubašić. In two conversations, the American Secre-

tary effectively made resolution of the Trieste problem a condition for Lend Lease Assistance (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 5, 1229, 1233-1234). Šubašić pleaded for support at Potsdam for the agreement with Tito. In fact, Churchill proved to be the most willing to press for a settlement of the Yugoslav issue, i.e., he called for the Conference to issue a statement that the Tito-Šubašić Accord had not been honored. Stalin objected that since Yugoslavia was an ally, the Conference could not issue such a statement in Yugoslavia's absence. The best course of action would be to invite Tito and Šubašić together. Churchill agreed, but Truman did not. He had come to the conference with more important issues than holding "a police court hearing." Yugoslav matters could wait until the peace conference (FRUS Potsdam, 1960, 129).

The next month, after Japan's surrender, the State Department was prepared for a new approach. Tito's behavior provided ample cause. The question of Trieste and the Julian region provided the occasion for a new American policy and the critical transition in American policy. During the first week of May, General Alexander sought "a purely military settlement" with the Partisans that would not prejudice an ultimate territorial outcome. Tito responded that such an agreement was no longer possible, since the war had ended (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 4, 1142-1144). Alexander then sent his chief of staff, General William Morgan, to Belgrade to continue negotiations. The State Department now responded with a direct representation to Truman. Cavendish Cannon of the State Department's Southern European Division criticized the War Department's reluctance to become more directly involved in the region as a consequence of a mistaken viewpoint that the result of opposing the Partisans was part of a "program for building up the Italians." Cannon argued that the problem could not be exclusively "Balkan" or "Italian." "[It is] essentially one of deciding whether we are going to permit the Soviet government which operates directly on territorial settlements in the case of Poland ... to set up whatever states or boundaries look best for the future power of the USSR" (Memorandum by Cannon, 6. 5. 1945, in: Rabel, 1988, 59). It was indispensable to secure Trieste, not only on behalf of a "democratic" Italy, but as a step towards "the future peace of Europe." Undersecretary of State Joseph Grew communicated portions of the memorandum to Truman, posing the stark alternative as one of "withdrawing completely from this area ... or of implementing our present policy by threat of force to secure complete and exclusive control of Trieste and Pola, the keys to the region" (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 4, 1152-1153). In a personal briefing with the President, Grew opined that "Russia was undoubtedly behind Tito's move with a view to utilize Trieste as a Russian port in the future." Truman recognized that it could be necessary to respond with force, but only reluctantly. In a subsequent meeting with British Foreign Minister Anthony Eden, Truman acknowledged the importance of an Allied presence in Trieste and Pula, but that "unless Tito's forces

should attack, it is impossible for me to involve this country in another war" (Truman, 1955, 248). The situation would not come to that.

Truman sent his personal emissary Harry Hopkins to Moscow within a few days of the meeting with Eden. The accompanying message placed "restraint" of Tito along with the important of "free elections" in Eastern Europe, although the tone expressed consequences only for public opinion-not for American policy. The trip had the desired effect as far as Trieste was concerned. Truman proposed to Churchill that Alexander and Eisenhower organize "a show of strength" that might have more persuasive impact (Truman, 1955, 249). To the extent possible Partisan administration in Trieste had been directed much like its administration elsewhere in Yugoslavia. "Popular institutions" were created to deal with potential anticommunist organizations and individuals. Incidents between Allied and Yugoslav forces aggravated tensions. On May 21, the Yugoslav government announced its willingness to accept AMG control in Trieste along with a demarcation line proposed by General Morgan. Despite Alexander's reluctance to press the matter of Pula, it too was presented to Tito as a final draft agreement on June 2 (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 4, 1181-1182). Ten days later "Zone A" divided by the Morgan Line from "Zone B" became the basis of the agreement. By including Istria on Zone B and the "Free Territory of Trieste" in Zone A, the agreement effectively limited further negotiations to the narrow strip about 11 miles long dividing the southern boundary of "Zone A" with the northern boundary of "Zone B." Initial American insistence that AMG be extended to the entire Julian area was simply abandoned, while in its place AMG government sought to insure rights of the Slovene minority and to distinguish AMG's rule from the remainder of Italy.

The Trieste question now shifted to the meetings of the Council of Foreign Ministers (CFM) in September 1945 and on several occasions in 1946. At the first meeting, Italy and Yugoslavia submitted rival territorial claims. Although all agreed that Trieste should remain a free port, Yugoslavia and the Soviet Union claimed the city for Yugoslav sovereignty, while Italy, the United States and Britain sought to retain it for Italy. Secretary of State James Byrnes suggested a four power commission of experts to recommend a new boundary based mainly on ethnic criteria as well as "local geographic and economic factors" (Byrnes, 1947, 124). The issue made no progress until the CFM resumed meetings in 1946. By that time, the character of Yugoslav-American relations had developed as a separate issue.

The Tito-Šubašić agreement had broken down by October 1945 in large part to Communist manipulation of nominations for the November scheduled parliamentary elections. Ambassador Richard Patterson and Counselor Harold Shantz took the occasion of Šubašić's resignation to advise that Washington insist on postponement of the elections. Shantz considered Yugoslavia had become a "ruthless totalitarian police regime" whose consolidation would "abandon all prospects for democracy in

this country" (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 5, 1257). The United States, therefore, should threaten to withdraw recognition unless elections were properly conducted. Byrnes agreed with American representatives that Šubašić's resignation amounted to a revision of the Yalta Conference's understanding. Byrnes requested that Ambassador W. Averell Harriman seek from Stalin a joint statement asking the elections be postponed until a common government were reestablished. Stalin replied that he considered no such postponement necessary (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 5, 1270-1275).

Instead, the American Secretary sought support from the British, although British practice concerning recognition, the change of government, and Britain's deepening involvement in Greece made unlikely a strong representation. The joint note of November 9 said little. The single list of candidates had caused Šubašić to resign and both powers found that such a situation was "inimical to the exercise of democratic processes and prejudicial to the validity of the elections now contemplated." Without the guarantees of the Tito-Šubašić agreement, Yugoslavia would not enjoy the "prestige" of a democratic government (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 5, 1281). Popular Front candidates received 90% of the vote, allowing Tito to claim the prewar parties had simply been rejected. The following month Tito proclaimed the People's Federated Republic of Yugoslavia, and a subsequent constitution based on that of the Soviet Union. The State Department's Chief of Southern European Affairs, Samuel Reber, advised the Secretary that although the elections were not democratic, there would be no purpose in withholding recognition, along with a note expressing condemnation of the regime's policies (FRUS, 1969-1972, 1945, v. 5, 1289). Patterson presented the note with his credentials late in December 1945. Secretary Byrnes refused to permit the note to be published at the time despite Patterson's condemnation of this "satellite" of the USSR and his foreboding about recognition. Tito was not indifferent to Anglo-American attitudes towards Yugoslavia, and in early January he requested an invitation to visit the United States in order to discuss "conditions for a loan" and to present his "point of view on political and economic questions" (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 867-868). The request was firmly rejected.

The Cold War Emerges

If we consider the "Cold War" to be distinguished by a significant domestic involvement in diplomatic conflict, it is possible to date that transition from early 1946. The episode did not involve diplomatic conflict, but the trial of General Draža Mihailović. The Chetnik leader had been captured in mid-March 1946. The United States appealed for justice on his behalf, an act of "interference" Belgrade rejected stoutly (Yugoslavia, 1946, 634, 669). Djilas' recollection of the event is worth an extensive quotation, for it demonstrates a dynamic quality quite unlike earlier diplo-

matic exchanges. Preparations for a trial started promptly. "We had no control over its significance or the direction it would take, still less so because most of the Western press lined up in his defense. ... Now the West glorified him even more for fighting the communists. ... Obviously the situation called for public trial."... (Djilas, 1985, 35). The popular magazine, *The Saturday Evening Post*, published an article, "The Cost of Our Yugoslav Blunder," based on a journalist's tour, warning about Tito the "extremist" and his plans for a pro-Soviet Balkan Union" (Smith, 1945, in: Lees, 1976, 60). Congressional and Senate Resolutions condemned the Mihailović trial. American Serbian groups, such as the Serb National Federation, now commanded national attention. The Mihailović trial was not a unique example. Although not the subject of a diplomatic note, the trial of Archbishop Alojz Stepinac outraged Croatian and Catholic opinion.

But the most serious incident occurred early in August, when a United States Air Transport Service plane was forced down over Yugoslavia on its way between Rome and Vienna. On August 19 a second plane was shot down and the bodies of its five flyers found just over the boundary with Austria. Byrnes later acknowledged that Belgrade had charge the United States with no less than 176 violations of Yugoslav airspace, although he failed to mention that the violations had taken place between July 16 and August 8 (Byrnes, 1947, 144; FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 915). Thus, there was ample cause for Djilas to remark that American military aircraft "simply took no account of our sovereignty" (Djilas, 1985, 41). In fact, the very public incidents involving the downed aircraft concealed a second "aircraft" problem. On May 27th, the Embassy received a "peremptory" note withdrawing the use of the Zemun base for American Embassy aircraft personnel (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 894). The impact was especially inconvenient due to the absence of civilian aircraft and dependence on the Zemun facility of American and Allied diplomatic personnel accredited in Hungary and the Balkans. Communication with Washington from Belgrade fell to Chargé Harold Shantz in the absence of Ambassador Patterson. Shantz pointed out that "harassment of our Embassy through official malice, stupidity or both continues daily" (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 895). For American aircraft to use Zemun, it was now necessary to request 48 hour advanced permission for each flight and provide a detailed manifest of the plane's personnel and contents. After July 18, aircraft flying between Vienna and Belgrade were compelled to enter Yugoslavia through Subotica in Vojvodina, and necessarily from Hungary. Soviet permission was required for such flights. U.S. aircraft that did land were "immediately surrounded by armed guards [while] passengers and crew are escorted by armed guards ... [and] the crew not allowed to approach the aircraft until cleared for departure" (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 914). The details of daily relations began to make evident Yugoslavia's geostrategic importance through its seven neighboring states. A break in relations would have regional impact.

Shantz did not believe Soviet influence decisive in the matter of aircraft restriction. His analysis was that Tito "makes decisions which show that he has the final authority." He denied that Soviet "observers" were present in the Foreign Ministry, while affirming that the NKVD maintained an office in Belgrade (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 916). He was aware that the aircraft incident involved an unpleasant reciprocity. Shantz reported that his Yugoslav contacts insisted that the United States could resolve the aircraft problem at Zemun by addressing three issues of "vital importance" for Yugoslavia, i.e., the ceasing of "constant" overflights, the release of 166 Yugoslav merchant vessels held in Austria, and opening rail connections with Austria (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 910). The conflict remained unresolved.

Finally, the first incident involving American military aircraft touched the issue of American aid to Yugoslavia through UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Agency) in wounding an UNRRA official. Byrnes actively, and unsuccessfully, sought to have aid discontinued after the second incident. He told Undersecretary of State for Economic Affairs, William Clayton, "I want you to do everything we properly can do to stop further shipments of supplies of any sort... (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 930). Clayton was unwilling to allow the program to become politicized owing to American commitments to the United Nations and to his refusal to grant any propaganda advantage to the Soviet Union. The debate over UNRRA assistance to Yugoslavia came to involve the Congress. Byrnes' Undersecretary, Dean Acheson, revealed to Senator William F. Knowland that by the end of July 1946 Yugoslavia had received \$327,578,000 in commodities and was scheduled to receive \$102,000 more, i.e., more than ten times the amount granted as Lend Lease during the war (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 931). Seventy-three percent of UNRRA aid was American, and much of it food and heavy equipment that could be diverted for military use. Acheson opposed the "drastic action" of curtailing aid, and the decision remained in effect through the creation of the European Recovery Program in 1947 (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 933).

Tito's regrets about the loss of American lives and his promise that no such incident would be repeated averted irresistible pressure for economic sanctions. Nevertheless, compared with the prolonged tension over the Italian boundary, Yugoslavia's management of UNRRA and the aircraft issues appears episodic and reciprocal. The American diplomat John C. Campbell explained the depth of Yugoslav resentment imposed by the 1945 settlement, e.g., an act of "brute force [and] the betrayal of an ally. ..." "It was difficult for the British and Americans to grasp the depth of the anger felt, not just by the communist led regime ... but also by the people, regardless of political persuasion. The Yugoslavs sensed a finality in this "provisional" decision, just as they had anticipated the finality of their own "'liberation' of the city" (Campbell, 1976, 7). Trieste became a symbol of unredeemed sacrifice comparable to Serbian rights in establishing Yugoslavia's internal order after the First World

War. For the United States and Britain, the entire boundary question was altogether different, a local, if critical, example of Allied responsibility for insuring the peace, and rehabilitating Italy from fascism. The "gravest problem" according to Truman's report from Stettinius was to "forestall Yugoslav occupation ... prejudicing by unilateral action a final equitable settlement ... and precipitating serious trouble with Italy" (Truman, 1995, 16). In August 1945, AMG officials in Trieste and Zone A published General Order No. 11 establishing its own monopoly for "administrative, legislative, executive or other powers of government" (AMG Gazette [1], 15. 9. 1945, in: Rabel, 1988, 81). Partisan organizations and institutions were disestablished. Tito might have recalled Stalin's remark reported by Djilas, "Whoever occupies a territory also imposes on it his own social system. Everyone imposes his system as far as his army can reach. It cannot be otherwise" (Djilas, 1962, 49). Soviet diplomacy would support Yugoslav claims to a point and Yugoslavia's struggle to realize, in Truman's phrase, "a final equitable settlement."

At the initial meeting of the Council of Foreign Ministers (CFM) in September, Italy and Yugoslavia submitted incompatible boundary claims.² The Western powers and the USSR recognized only a vague commitment to ethnic considerations of the peoples and internationalization of the city. At the 1945 meeting, the Council adopted Byrnes' proposal for a four-power "expert" commission to recommend a boundary, but the "experts" simply produced four different solutions.³ A Soviet line assigning all of Trieste and Istria to Yugoslavia ran from Monfalcone northeast to Udine and Tolmezzo, while the Allied lines ran parallel from northern Istria east to Gorizia. Allied differences centered on Istria with the United States and British lines assigning Pula to Italy and differing over Albona in southeast Istria, which the United States included within Italy. What became known as the "French Line" assigned to Yugoslavia most of Istria, except its northwestern corner. When the CFM resumed discussion in June 1946, Molotov proposed a "compromise." A new boundary between the French and earlier Soviet "expert" line was advanced, leaving Trieste as an "autonomous district" administered by a governor jointly chosen by Italy and Yugoslavia, or by the CFM itself in the event of their disagreement (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 2, 714-715). Byrnes rejected out of hand Molotov's proposal that Trieste be placed under Yugoslav sovereignty. Byrnes was prepared to accept an international regime for the city, but one under the authority of the United Nations and not the CFM.

² Kardelj proposed the "proper line of demarcation," with certain changes, to be the 1914 boundary between the Austro-Hungarian Empire and Italy, proposed the so-called "Wilson Line" proposed after WWI, i.e., consideration of the "550,000" Italians in Venezia Giulia. The "Wilson Line" is included on a map facing p. 252 in *FRUS* 1945, v. 2. Statements of Kardelj and De Gasperi are in *FRUS*, 1969-1972, 1946, v. 2, 141-143.

³ The "Experts" boundaries are reproduced on a map facing p. 152 (*FRUS*, 1969-1972, 1945, v. 2).

Much of the open discussion of the CFM centered on the question of the city's rule, after bilateral discussion and acceptance of the French Line as the boundary. Secondary issues remained such as adoption of the phrase "Free Territory of Trieste" (FTT), the practical problems of governing a city whose hinterland was limited to the "immediately adjacent area," and the issue of which decisions the CFM would leave to the peace conference itself. Byrnes' acceptance of the French Line would have deferred settlement of the FTT's territorial extent and its regime to the Peace Conference. Molotov insisted that at the larger forum, discussion of the boundary would become an occasion "to inflame passions" instead of affording a regime statute greater legitimacy as Byrnes maintained (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 2, 723). Byrnes was especially adamant about installing a strong governor for the FTT; later he would write about the danger of repeating the "unhappy experience" of the League of Nations with the city of Danzig. "Because the High Commissioner appointed by the League had been powerless to protect the integrity of that city after a well organized Nazi minority had captured control of the local legislature, we were determined that the Governor of Trieste should be invested with strong powers" (Byrnes, 1947, 147-148). The comparison of a Nazi "coup" and "infiltration" of Danzig were drawn explicitly.

Given an opportunity to express their viewpoints, Alcide De Gaspari (Italy) and Edvard Kardelj (Yugoslavia) opposed internationalization of Trieste, the former "absolutely" and the latter because such a decision would be made by the CFM. Kardelj rejected the French Line because it would deny Slovenia a coastline and because of the number of Slovenes remaining under Italian rule (Byrnes, 1947, 725-28). The CFM finally agreed to include the French Line in its recommendations to the Peace Conference, although for the United States the larger boundary was acceptable only with the negotiation of satisfactory arrangements for the FTT. The CFM also agreed that the territory itself would be "bounded by a line drawn from Duino to the French Line." FTT "integrity and independence" would be "assured" by the Security Council, while its provisional government and permanent statute agreed by the Peace Conference. Finally, the CFM agreed to create another Commission representing itself to meet with Italian and Yugoslav representatives to examine "the whole subject" of the statute and to present its recommendations to the Peace Conference.

A comprehensive examination of all issues pertaining to Yugoslavia and the United States at the Peace Conference is beyond the scope of this paper. Some questions, the Austrian boundary and Italian reparations, were important for Yugoslavia, but only the issue of the FTT can be said to have demonstrated persistent political objectives of lasting importance for bilateral relations. Yugoslav attitudes towards the boundary were the most emphatically advanced. In his first address to the Conference, Kardelj in plenary session rejected the French Line for "exchanging [the principle of] an ethnic frontier for a so-called ethnic balance"; for its "negation of

what is most fundamental ... in the universal struggle with Fascism..." and for the "further injustice of taking Trieste from Yugoslavia" (Byrnes, 1947, 752-53). In Committee, the Yugoslav representative Aleš Bebler devoted 14 pages of a "19 page exposition to proving that Trieste should become an integral part of Yugoslavia, but ended by offering to make "a last effort to avoid a failure of the peace conference" (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 3, 74) in proposing a plan of internationalizing Trieste. In the American view, the proposal attempted to create a government of the FTT "from liberation committees and certain other political groups ... [that included] all the Yugoslav and pro-Yugoslav groups in Zone A" (FRUS 1946, v. 3, 3). Soviet thinking about the statute was correspondingly designed to keep the "power of Governor to a minimum and to place maximum power in a local assembly." But in discussion, the Soviets acknowledged the need to revise the draft granting the Governor wider powers to fulfill his "responsibilities" to the Security Council (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 3, 20). Compared with questions at the conference whose discussion occasioned greater Soviet tenacity, the Trieste issue revealed greater Soviet flexibility. Thus, despite their acceptance of the "international" status, Yugoslavia's proposed draft referred to the "Free City of Trieste" (a less permanent designation?) "closely associated with Yugoslavia" (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 4, 758). Trieste and Yugoslavia would then constitute a "true union," whose foreign relations would be represented through Belgrade.

A French delegation's proposal for the FTT was adopted by the Conference on October 10, leaving final approval of the statute for the CFM (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 4, 790). American acceptance of the French proposal required little compromise. Soviet efforts at the CFM meeting sought to weaken the FTT executive, however, were abandoned. The treaty was signed on February 10, 1947, despite vigorous Italian and Yugoslav protest. American policy was guided by several strong and unchanging factors. Samuel Reber, an advisor to the American delegation, wrote a lengthy analysis of the boundary issue that appears to have been instrumental in shaping Byrnes' thinking. In it Reber provided a rationale for American policy that compared the Trieste statute with that of Danzig; a comparison Byrnes would cite in his memoirs. Reber cited the "very efficient Yugoslav political organization already established in the area," and Yugoslavia's "obvious intent to seize control of the territory through any means..." (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 4, 8842). Finally, he sent along a memorandum from the British delegation concerning Trieste, whose intent was to alert Byrnes and to stiffen his resolve. The document described the "Russians and Yugoslavs" as "co-conspirators to prevent the creation of a truly neutralised territory." The "terrifying fragile" FTT was subject to a "high pitch" of "racial animosities" [sic] and a "precarious" economic outlook. Both the British and American analyses stressed the vulnerability of the FTT to destabilization after the replacement of the AMG by a provisional government.

The overwhelming consensus of diplomatic reports from Italy and Venezia Giulia placed the preservation of Allied order in the region as basic to maintaining Western order in Italy. Many Italians believed that since the Allies were responsible for disarming Italy, they were also responsible for defending it against an aggressive Yugoslavia. For most of 1946 and 1947, local conditions in Zone A were precarious if not "terrifyingly fragile." American diplomats and military officers reported a litany of dangers from early 1946 - "concentrations" of Yugoslav troops in Zone B, the "deplorable effect" on opinion of American demobilization, the depressing level of "civilian morale," "hysteria" among some Italians about the region's future, and "obstruction" of AMG work by pro-Yugoslav groups (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 874, 876, 878, 882). It was hardly surprising that no governor could be appointed as the FTT statute envisioned in view of the progressively deteriorating relations between Washington and Moscow. Instead, Britain and the United States communicated to Belgrade and Moscow their "firm intention" to maintain Zone A and to resist encroachment by force. The Allies were concerned that even if Trieste were held and Zone A lost, the result would be a break in communications between Trieste and Austria along with a "considerable loss of [Allied] prestige" (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 6, 876). Instead of creating the FTT in September 1947 as planned in the Peace Treaty, British and American officials came to see the FTT as a dangerous outpost in the Cold War subject to Yugoslav subversion.

Bilateral Relations at a Nadir: The Greek Crisis

Increasingly the Administration's perception of Yugoslavia as a Soviet "satellite" found support in virtually every area of Belgrade's diplomatic and military activity. Although Yugoslav authorities paid compensation for the downing of the American military transport, the episode seemed consistent with other points of contact. Bilateral conflict arising from the Greek Civil War presented a distinctive and somewhat ironic situation. The Greek crisis by late 1946 included elements similar to those present in subsequent Cold War conflicts such as Vietnam and Afghanistan. Like these and other episodes, the Greek government was subject to increasing subversion through, in part, its use of repression over political means of conflict resolution; its economic situation was dismal and demanded extensive assistance; and its boundaries and ethnicity created a difficult defensive situation for Western military assistance.

Initially, American postwar attitudes indicated little interest. In an early general assessment of postwar military assistance, a coordinating committee from the Departments of State, War, and Navy found it "desirable" to cooperate with the British in Greece "to maintain security especially along the north and northwestern frontier" (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 1, 1158). The level of effort would "depend on the

extent of armament in neighboring countries." The report noted "disagreement" about the Greek situation, although the comment was as appropriate to British and American attitudes as those between the Allies and the Soviet Union. Britain was deeply committed to the Greek monarchist government, but the United States was critical of Greek behavior at the Peace Conference, as well as with the government's disorganization, and the country's increasing polarization around "totalitarian rightist and leftists" (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 4, 883; 1947, v. 5, 10). In response to British interest that the United States assist Greece, Undersecretary Acheson reminded Britain's ambassador that as of July 1946 "despite frequent reminders," Athens had failed to use a \$25 m. credit granted in 1945 and showed little "ability" to make use of such funds (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 7, 182). Finally, American reluctance to become involved reflected the sheer scope of the challenge. The American *chargé* expressed the difficulty. "A modern army of 50,000 men is well beyond Greek financial resources and several times that number, all well equipped, would be required even to make a pretense of defending the northern frontier as a whole" (FRUS, 1969-1972, 1946, v. 7, 140). Greek claims against Bulgaria, even were they fulfilled, would not improve the situation; claims against "Northern Epirus" (Albania) evoked some sympathy, but little real support; of course, there were no claims involving Vardar (Yugoslavia) Macedonia, since the country was a former ally.

Yet, Yugoslavia was deeply involved. As early as March 1946, the communist leader Zachariades met with Tito and received promises of extensive assistance for which he offered the promise of Aegean Macedonia's autonomy under a communist regime (Close, 1995, 182). Tito recommended a guerrilla challenge to the monarchist unlike Stalin, who urged the Party (KKK) to take part in the elections scheduled for March 31. Instead, Zachariades announced that the KKK would abstain, assuring the monarchists a parliamentary majority. Meanwhile, the Greek regime began a wholesale repression of the left, a policy that necessarily singled out Slavophone Macedonians. The policy had the effect of providing the KKK with an ample source of guerrilla recruits for the Democratic Army of Greece (DSE) under communist control (Close, 1995, 195-196). In October, Tito placed the Yugoslav inspired Macedonian Popular Liberation Front (SNOF) under Greek communist command. There is evidence that Byrnes was aware of the situation on the Greek border. The Greek scholar Stephen Xydis reports a meeting "in late summer 1946" from Greek sources between Byrnes and Premier Tsaldaris in which Byrnes claimed that General Lucius Clay in Germany reported a plan for Albania, Yugoslavia, and Bulgaria to work with the KKK "to overthrow the Greek Government and take over Macedonia, Thrace and Epirus" (Xydis, 1963, 639). Although Tsaldaris found Byrnes sympathetic and prepared to offer economic aid, there is no indication that any further steps followed the meeting.

Instead, in December, the Greek government lodged a complaint with the Security Council claiming that Albania, Yugoslavia and Bulgaria threatened Greece's territorial integrity. In response, the three communist states charged Greece with border provocations. The Ukrainian delegate's involvement in the debate, in lieu of the Soviet, was an unusual feature of the debate. The American representative Hershel Johnson supported the Greek claim but avoided a direct challenge to Yugoslavia. He ridiculed the suggestion that Greece could threaten the northern boundaries whose states disposed of armies "at least five times larger than Greece's." As for Yugoslavia, Johnson considered that Belgrade's true aim was not to protect Slavophone Macedonians, but to create an "autonomous state [which] would undoubtedly be the elder and favorite daughter of Yugoslavia if such were accomplished" (Xydis, 1963, 352). Instead, the United States, acknowledging the border tensions, proposed creation of a commission under the Security Council that would examine the situation directly.

By early 1947, the tone of American diplomatic reporting expressed greater alarm. On February 7, Ambassador Lincoln MacVeagh reported Greek military intelligence concerning "especially lively guerrilla activity on all areas of Greece's northern regions. ..." Moreover, their goal was to extend activity "southward through central Greece" (FRUS, 1969-1972, 1947, v. 5, 10). On February 21, Acheson reported to Secretary George Marshall what became the basis of the Truman Doctrine regarding Greece, i.e., that the country "probably will be unable to maintain her independent ... [since] Soviet dominated governments ... are making every effort to prevent any improvement in Greek internal affairs ... [and] these efforts are designed to make untenable the position of any Greek government not subservient to Soviet aims" (FRUS, 1969-1972, 1947, v. 5, 29). Three days later the British ambassador informed Marshall that Britain's decision to withdraw from Greece on March 31 remained firm. Truman's speech on March 21 to Congress proposed \$300 M of aid to Greece and \$100 M to Turkey. Greece would resist communist "terrorism" and its "accomplices north of the border." Truman later wrote that there was "no doubt that the rebels were masterminded from the satellite countries" (Truman, 1955, 131-132). Later in the spring when the United Nations Commission found Greece's neighbors guilty of supporting the rebels, the United States began a campaign to answer the three communist states who threatened the peace "under the direction of the USSR" (FRUS, 1969-1972, 1947, v. 5, 867).

During 1947 through the spring of 1948, bilateral relations appear only to have multiplied points of contention. In the words of the new Ambassador Cavandish Cannon, Trieste and its adjacent zones became a "proving ground both for American and Soviet intentions" (FRUS, 1969-1972, 1947, v. 5, 123). Allied soldiers, he noted, were occasionally detained by Yugoslav authorities and subject to "serious maltreatment" before their return. Efforts to introduce troops into Zone A, in accord

with Belgrade's interpretation of the Peace Treaty, were blocked by the Allies as a "carefully planned coup" (FRUS, 1969-1972, 1947, v. 5, 91). Americans still sought compensation for the downed aircraft. In addition to the problems common to Western diplomatic relations with socialist states, an embittering series of arrests and trials of Yugoslav employees of the U.S. began on December 31, 1946. The American Embassy in Belgrade employed 38 Yugoslavs and the Zagreb Consulate 8. The arrests of eight employees, their conviction for espionage and execution or lengthy imprisonment was perceived as a "premeditated plan to impede and interfere with the Embassy's work and intimidate its personnel" (FRUS, 1969-1972, 1947, v. 5, 751). Again in January, an employee, an American citizen long resident in Yugoslavia, was arrested and sentenced to death for espionage; although the sentence was commuted to 20 years after vigorous protest, the arrest and interrogation of embassy employees continued.

Belgrade complained as well. Yugoslav Foreign Minister Vladimir Velebit cited blocked accounts, frozen gold reserves, unpaid reparations "(FRUS, 1969-1972, 1947, v. 5, 765-769, 771-775). American authorities refused to extradite war criminals unless they were identified by the United Nations War Crimes Tribunal. The United States acknowledged that the financial issues were a convenient "bargaining lever," especially in view of the overall state of relations and the unresolved status of American property nationalized by the authorities. Patterson left as American Ambassador in the spring of 1947. Briefly, John Cabot assumed the post, although his abrasive style appears to have accomplished little except to maintain communication. In December Cannon replaced Cabot. Tito promptly requested an audience with Cabot's successor. Curiously for Ambassador Cannon, Tito's most pressing interests were economic, i.e., the removal of the ban on tourism and release of Yugoslav gold" (FRUS, 1969-1972, 1948, v. 4, 1062).

Tito's Expulsion from the Cominform: A Partial Conclusion

There is little evidence to suggest that Tito anticipated the Cominform expulsion, for the organization's founding meeting had been in Belgrade. Thus, there was no need to change relations with the United States. Despite Velebit's and Tito's insistence that they desired improved American relations, both remained unflinching in their refusal to concede to American interests in any change concerning Greece or the FTT. Cannon concluded that Yugoslavia "stands out as [the] Soviets most faithful and conscientious collaborator" (FRUS, 1969-1972, 1948, v. 4, 1061). Marshall, however, rejected any withdrawal of representation in retaliation as an "essentially negative course [that would] deny us certain information ... and prevent our endeavoring to protect American interests in the Balkans..." (FRUS, 1969-1972, 1948, v. 4, 313). Moreover, Cannon reflected Marshall's thinking in considering

Yugoslavia the "most important satellite in the Russian orbit." Moreover, American observers were alert to the first indications of a split with Stalin when that importance would increase. Although trials of the "Cominformists" Sreten Zujović And Andrije Hebrang were taken as a result of party conflict and the dismal economic situation, the American chargé Borden Reams correctly perceived Belgrade's insistence on hosting a conference on the Danube regime against Soviet wishes as "the first direct and irrevocable challenge" to Stalin (FRUS, 1969-1972, 1948, v. 4, 1073).

Yugoslavia was expelled from the Cominform on June 28, 1948. By the next month, George Kennan's National Security Report no. 18 set a broad and novel direction in U.S. policy. The United States would be prepared to assist Tito in exchange for demonstrating a "loyal and cooperative attitude"⁴ American policy followed the advice of Walter Bedell Smith, the United States Ambassador in Moscow, i.e., not to appear "overeager to draw Tito in our direction" in view of the "harm" that could follow among Tito's own supporters (FRUS, 1969-1972, 1948, v. 4, 1097).

The results of the new situation in areas of greatest Yugoslav-American conflict, Greece and the FTT, were not as immediate as some State Department analysts believed. Yugoslavia's expulsion from the Cominform took place a few months after the so-called "Tripartite Declaration" on Trieste of March 20. The United States, Britain and France announced their intention to support the return of the FTT to Italian sovereignty. The announcement was made for the benefit of noncommunist parties in Italy's approaching elections, but without Soviet and Yugoslav cooperation, there was no possibility of abolishing the FTT. The Allies received the desired electoral vote in Italy, and on June 13 in the FTT itself. Failing a return to Italy of the FTT, they simply returned to support the status quo. Late in 1949, the Yugoslavs would approach the United States to consider supporting a negotiated outcome with Italy for the entire question.

The Greek situation differed. The war in Greece was at its most intense in mid-1948. Given American support for the government, it is probable that the rebels would not have prevailed over time. Nevertheless, Belgrade's decision to close the border, effectively denying sanctuary to the rebels, amounted to a severe blow. Yugoslavia received American credits of \$20 M. after the decision, and far more subsequently. The quid pro quo nature of the action should not be understood as a cynical choice. The Cominform blockade made assistance to the rebels an impossible luxury. It was Stalin, not Tito, who effectively ended the rebels' cause.

In the introduction, several questions were raised that recommend a tentative answer. The progress of Tito from ally to enemy was based on a misperception of both roles. The United States envisioned a world in which the "United Nations" would

⁴ For the background on NSC 18, see Lees (1996, 53-55).

govern in a reprise of the "war to end all wars." The shock and disappointment in response to communist policy was directed at Tito especially because of yet another misperception. Yugoslavia was seen as a willing and anxious satellite who earned the status of a near equal to Stalin. Yugoslavia's intransigence was less the response of a proxy than a zealous disciple, whose commitment was rewarded with the privilege of initiative. Second, America's response to the former ally was gradual but eventually provoked conflict. The decision to violate Yugoslav airspace was emblematic as was the refusal to extend UNNRA supplies. Economic retaliation suggested a world view where American dominance could be obtained "on the cheap" without violence. There is no evidence that the United States sought to threaten Belgrade directly.

Finally, the problem of multilateral (Anglo-American) decision making contributed considerably to Yugoslav-American conflict. At first, Washington deferred to the British-at Yalta and earlier-concerning expectations of the Partisans. When Britain effectively abandoned independent involvement in the Balkans outside of Greece, the United States confronted a resurgent communist power not entirely of its own making. Had United States involvement compelled a different policy towards Mihailović, it would have felt greater responsibility for Yugoslav developments. The lack of that sense worsened relations for both sides.

POLITIKA ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE DO JUGOSLAVIJE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Zachary T. IRWIN

Šola za humanistične in družbene vede, Penn State Erie, USA - Erie, PA, 6563-1501 Station Road

POVZETEK

Povojni jugoslovansko-ameriški spor je postal osrednja tema zgodnje faze hladne vojne. Konflikt med tema dvema državama je bil posledica kombinacije ozemeljskih in političnih vprašanj, ki jih je bilo čedalje bolj čutiti tudi v notranji politiki obeh držav. Prvo bistveno vprašanje, katerega začetek je se segal v povojno diplomacijo, je bila določitev jugoslovanske-italijanske meje. Američani so si prizadevali, da bi bil sporazum sklenjen v skladu z načeli, kot so bila zapisana v Atlantsski listini, in da to območje do izida multilateralnih pogajanj nadzira zavezniška vojaška uprava. Jugoslavija pa se je zavzemala za takšen sporazum, ki bi bil v korist interesov tega medvojnega lojalnega zaveznika in bi zagotavljal neposredno udeležbo lokalnih "narodnoosvobodilnih komitejev". Začasni kompromis, po katerem so nastali "Cona A in B" in "Svobodno tržaško ozemlje", je sicer preprečil nasilje, zato pa bolj malo pripomogel k izboljšanju odnosov med državama.

Z bilateralnimi problemi so se spori samo še povečevali. Eden najresnejših izmed njih je bil posledica sporazuma, ki sta ga podpisala Tito in Šubašič, namernega kršenja jugoslovanskega zračnega prostora in sestrelitve ameriškega letala, reakcije Washingtona na sojenje Mihailoviču in Stepincu, in dodelovanja pomoči UNRRE po vojni. Ti incidenti, ki jih je bilo čutiti tudi v notranji politiki obeh držav, so odsevali klasični amalgam politike hladne vojne. Nekakšen nadomestni konflikt je potem postal jugoslovanska in ameriška podpora nasprotujočima se stranema v grški državljanski vojni: navdihnil je ameriško "Trumanovo doktrino" in mobiliziral slovansko govoreče Makedonce na obeh straneh meje. Odnosi med državama so se začeli zlagoma izboljševati šele po sporu Jugoslavije s kominformom in blokadi, ki je sledila in hkrati preprečila nadaljnjo podporo grškim upornikom.

REFERENCES

- Byrnes, J. F. (1947):** Speaking Frankly. New York, Harper.
- Campbell, J. C. (1976):** Successful Negotiation: Trieste 1954. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Churchill, W. S. (1953):** The Second World War, Triumph and Tragedy, v. 6. Boston, Houghton Mifflin.
- Clissold, S. (Ed.) (1975):** Yugoslavia and the Soviet Union 1939-1973. London, Oxford University Press.
- Close, D. H. (1995):** The Origins of the Greek Civil War. London, Longmans.
- Dedijer, V. (1953):** Tito Speaks. New York, Simon & Schuster.
- Djilas, M. (1962):** Conversations with Stalin. New York, Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Djilas, M. (1980):** Tito: The Story from Inside. New York, Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Djilas, M. (1985):** Rise and Fall. New York, Harcourt, Brace, Jovanovich.
- Feis, H. (1960):** Between War and Peace. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- FRUS (1969-1972) - Foreign Relations of the United States, Eastern Europe and the Soviet Union 1945, 1946, 1947, 1948.** Washington, DC, Government Printing Office.
- FRUS Yalta (1955) - Foreign Relations of the United States: The Conference of Malta and Yalta.** Washington, DC, Government Printing Office.
- FRUS Potsdam (1960) - Foreign Relations of the United States** Washington, DC, Government Printing Office.
- Howard, H. (1949):** Foreign Policy in the Second World War. In: Kerner, R. J. (Ed.): Yugoslavia. Berkeley, University of California Press, 338-353.
- Hull, C. (1948):** The Memoirs of Cordell Hull (2 vols.). New York, Macmillan.

- Kertesz, S. (1992):** The Last European Peace Conference: Paris 1946: Conflict of Values. Hamilton, Ontario, Hunyadi Publishing.
- Lees, L. (1976):** American Foreign Policy Towards Yugoslavia. Unpublished doctoral dissertation, The Pennsylvania State University.
- Lees, L. (1996):** Keeping Tito Afloat. University Park, PA, Pennsylvania State University Press.
- Novak, B. C. (1970):** Trieste, 1941-1954: The Ethnic, Political and Ideological Struggle. Chicago, University of Chicago Press.
- Rabel, R. G. (1988):** Trieste, the United States, and the Cold War, 1941-1954. Durham, NC, Duke University Press.
- Resis, A. (1978):** The Churchill-Stalin Secret Percentages Agreement on the Balkans, Moscow, October 1944. *American Historical Review*, 83, 368-387.
- Smith, J. C. (1945):** The Cost of Our Yugoslav Blunder. *Saturday Evening Post*, 17. 2. 1945, 19-22.
- Stavrianos, L. S. (1958):** The Balkans since 1453. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Truman, H. S. (1955):** The Memoirs of Harry S. Truman (Vol. 1). Garden City, NJ, Doubleday.
- Xydis, S. G. (1963):** Greece and the Great Powers, 1944-1947: Prelude to the Truman Doctrine. Thessaloniki, Institute for Balkan Studies.
- Winter, L. S. (1982):** American Intervention in Greece, 1943-1949. New York, Columbia University Press.
- Yugoslavia (1946).** Department of State Bulletin, 21. 4. 1946.

PRILOG O HRVATSKOM SUDJELOVANJU U DIPLOMATSKIM ODLUKAMA DRUGE JUGOSLAVIJE O ZAPADNIM HRVATSKIM KRAJEVIMA (1943.-1947.)

Petar STRČIĆ

Arhiv HAZU, HR-10000 Zagreb, Strossmayerov trg 2

IZVLEČEK

Od leta 1918 do 2. svetovne vojne je bil del hrvaške vzhodnojadranske obale pod Kraljevino Italijo. V času narodnoosvobodilnega boja, zlasti od leta 1944, in nato leta 1945 je potekal tudi diplomatsko-politični boj za ohranitev uspešnih vojnih rezultatov. V tej dejavnosti, ki se je v glavnem zaključila s Pariško mirovno pogodbo leta 1947, je pomemben delež prispevala vrsta Hrvatov (J. Broz Tito, mons. dr. A. Juretić, mons. dr. B. Milanović, dr. A. Mandić, dr. I. Ribar, dr. I. Smodlaka idr.), posamezna hrvaška območja (npr. Istra, s sprejetjem svojih odločitev o prekinutvi državnopravnih zvez z Italijo) kot Hrvaška v celoti.

Nije na odmet prisjetiti se odmah na početku: pri razmatranju sadržaja pitanja o hrvatskom sudjelovanju u diplomatskim odlukama druge Jugoslavije u vezi s pripremama za Parišku mirovnu konferenciju 1947. god. te davanja odgovora na to pitanje treba imati na umu jednu od najbitnijih činjenica, iako je ona opće poznata barem na područjima bivše Jugoslavije, koja je nastala i nestala u krvavim ratovima, potrajavši pedesetak godina, do početka devetog desetljeća našega vijeka (Čulinović, 1968a; Bilandžić, 1979; Petranović, Zečević, 1985; Pirjevec, 1995). Ta se činjenica ogleda u tome da je spomenuta državna cjelina nastajala na razvalinama prve Jugoslavije i razvijala se u periodu od 1941. god. dalje, dakle tijekom zahuktavanja Drugoga svjetskog rata; točnije rečeno - tijekom općenarodnoga oslobodilačkog rata na prostoru propale prve Jugoslavije, koji se i vodio protiv više stranih okupatora i domaćih kvislinga (Borbe u Hrvatskoj, 1952; Borbe u Sloveniji, 1952; Oslobodilački rat..., 1957, 1958). Druga jugoslavenska državna zajednica stvorena je od dijelova koje su 1941. god. prisvojile evropske članice Osovine (Aprilski rat 1941, 1969; Čulinović, 1970), ali i dijelova koji su do tada bili izvan nje, i to na temelju međudržavnih ugovora što su poslije 1918. god. sklapani između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenije i Kraljevine Italije (Jovanović, 1950; Krizman, 1975; Bratulić, 1966, 5-70). Praktično - bilo je to okupljanje dijelova prijašnje kraljevske

Jugoslavije, ali i nekih dijelova hrvatskih zemalja koje upravno nisu bile zajedno okupljene u jednome nacionalno-državnom okviru od vremena ulaska Hrvatskoga Kraljevstva u Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo, tj. od prijelaza iz 11. u 12. stoljeće (Klaić, 1972, 80-90). Od 1941. god. dalje to je teritorijalno i nacionalno okupljanje usmjeravano iz jednoga vodećeg središta, iz Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) (Povijest Saveza komunista Jugoslavije, 1985, 175 sq.), i to preko podređenoga CK KP Hrvatske (Jelić, 1972); oni su pokrenuli i vodili narodnooslobodilački rat (NOR) (usp. Borbe u Hrvatskoj, 1952; Borbe u Sloveniji, 1952; Oslobodilački rat..., 1957, 1958; Komunistički pokret..., 1969), a takvo centralističko odlučivanje o bitnim, nerijetko i o nebitnim pitanjima spuštalo se i na sve niže upravljačke razine, pa i tu činjenicu treba uzeti i obzir kad se govori i o hrvatskom sudjelovanju u diplomatskim odlukama druge, u ovom slučaju republikanske Jugoslavije.

Ovdje moramo upozoriti na jednu komponentu povezanu sa sadržajem na idućim stranicama ovoga članka; naime, pod pojmom Hrvatske uzimamo u obzir i promatramo onaj geografski prostor koji danas obuhvaća Republiku Hrvatsku, pa u tome smislu razmatramo prilog hrvatskih predstavnika, ne uzimajući u ovoj prigodi u obzir udio hrvatskih predstavnika iz Bosne, Hercegovine itd. u tome diplomatsko-političkom radu. No, naravno, ima i svojevrsnog odstupanja od takvih naznaka, jer netko s pravom može upozoriti na opće poznatu činjenicu da je u jednoj osobi generalni sekretar KP Jugoslavije, vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije odnosno Jugoslavenske armije, pa (jedini) maršal i predsjednik ratne vlade - Nacionalnoga komiteta oslobođenja Jugoslavije bio Josip Broz Tito; a on je, pak, Hrvat, iz Hrvatskoga zagorja (Dedijer, 1953). Stoviše, Hrvati su bili i dr. Ivan Ribar (Reljić, Mihaljčić, 1973; Ribar, 1948; 1949; 1951; 1952), prvi i jedini predsjednik najvišega foruma te druge Jugoslavije - Antifašističkoga vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ i savremenost, 1984), kao i dr. Josip Smolaka, prvi ministar - "povjerenik" - vanjskih poslova spomenute ratne vlade NKOJ-a (Plenča, 1962).¹ Drugim riječima, uzimajući u obzir Broza i Ribara - dva najviša rukovodioca druge Jugoslavije bili su Hrvati. No, kako je već rečeno, zbog centralističkoga vođenja KPJ i do 1941. god. u načelu se teško može govoriti o nekome samostalnijem odlučivanju bilo koje federalne jedinice ili njenih predstavnika na diplomatskom polju, a van uobičajenog i uhodanog sustava kakav je bio u praksi i do tada u KPJ, odnosno u KPH (usp. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, 1985; Jelić, 1972); napose je bilo neprikosnovena Titova riječ (usp. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, 1985; Jelić, 1972; Leković et al., 1978). Doduše, donekle se još i može govoriti o nekim težnjama i željama do potkraj 1943. godine, do kada i

1 Usp. i Zapisi dra Josipa Smolake (Zagreb, 1972) o njegovu političkom radu do Rapalskog ugovora 1920. godine.

traje široko zasnovani antifašistički i oslobodilački usmjeren rat, ali on se tada definitivno pretvara u komunističku ("socijalističku"), točnije rečeno u boljševičku revoluciju sa snažnim natruhama staljinizma (usp. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, 1985; Jelić, 1972; Leković et al., 1978; Tudman, 1960; Tudman, 1963). Jer, od 1944. god. dalje i u Hrvatskoj prevladaju silovite revolucionarno-komunističke metode djelovanja, poznate iz svih revolucija, pa tako i iz Oktobarske revolucije, ali napose iz staljinističkoga razdoblja SSSR-a.

Spomenuti i nespomenuti hrvatski predstavnici, komunisti i nekomunisti, susretali su se s drugim predstavnicima antihitlerovske koalicije; oni su mogli u osobnim kontaktima utjecati na formuliranje njihovih stajališta, pa su to i činili. Ti su stranci, potom, svoje utiske prenosili nadležnima, kao što je, npr., britanski major i parlamentarni zastupnik Randolph Churchill svome čuvenome ocu Winstonu prenosio dojmove iz travnja 1944. god. o razgovorima i susretima s hrvatskim predstavnicima narodnooslobodilačkog pokreta te utiske o njima samima i o tadašnjem trenutku NOR-a uopće (Plenča, 1962, 227-229; Biber, 1981, 128-136). Treba podsjetiti i na Brozovo osobno i bitno sudjelovanje u vanjskopolitičkim pregovorima oko niza pitanja druge Jugoslavije u stvaranju, od susreta sa Staljinom do susreta s Winstonom Churchillom 1944. godine, na primjer, te u donošenju odluka. Na ovo treba podsjetiti jer su Titove odluke u diplomatskim pitanjima nerijetko bile presudne i ključne; ali Broz se pri tome znalački koristio i znanjem niza iskusnih poznavalaca pojedinih problema i komunista i nekomunista (usp. Povijest Saveza komunista Jugoslavije, 1985; Jelić, 1972; Tito, 1959-1972; Tito, 1978).

Pojedini hrvatski predstavnici napose su se, već tijekom rata, istakli u diplomatskoj i vanjskopolitičkoj borbi za Istru i druge hrvatske krajeve na istočnoj obali Jadrana, a koje je - kao i Primorsku i druge slovenske krajeve - držala Italija poslije 1918. godine; te akcije dolazile su do izražaja u raznim prigodama. (Usp. lit. u priloženom bibliografskom izboru.) Naime, napose je složeni odgovor na pitanje budućih granica, i to zapadnih, dakle hrvatskih i slovenskih bio došao u prvi plan zanimanja antihitlerovskih savezničkih velikih sila tijekom 1944. godine, kada se radilo o traženju mjesta za desant na tlo osovinske Evrope, a s time u vezi i početka brže sovjetske ofenzive prema zapadu. S time u vezi je i početak prvih sukoba oko budućih interesnih sfera angloameričkoga i sovjetskoga svijeta u Evropi, a nakon što bude uništen nacifašistički protivnik (usp. Nešović, 1978). Kao na prostor za desant pomišljao se i na Istru (Kljaković, 1979; Nešović, 1973, 55-57), pa je i hrvatski dio Istarskog poluotoka naglo ušao u fokus pažnje zapadnih saveznika (Kljaković, 1979; Nešović, 1973, 55-57; Nešović, 1974-1977, 113-156).

Pitanje Istre izbilo je u prvi plan tijekom susreta J. Broza s W. Churchillom u Caserti kod Napulja 12. i 13. kolovoza 1944. godine (Kljaković, 1976, 69-79; Kljaković, 1972, 47-63; Strčić, 1978a; Strčić, 1982, 49-61; Strčić, 1978b, 59-84), kada je Tito neočekivano za iskustnoga britanskog odnosno svjetski poznatoga i

uglednog političara Churchilla, pokazao izrazitu diplomatsku vještinu, ali i upornost pregovarača u obrani svojih zahtjeva (Biber, 1981, 273-293). A to utoliko više što su ti zahtjevi bili utemeljeni na već postignutim uspješnim rezultatima tijekom NOR-a u zapadnim hrvatskim i slovenskim krajevima.² U tome pogledu upozoravamo i znalce na važnost finesa u igri riječima u Caserti oko položaja tadašnje Rijeke u o pregovorima Churchill-Broza u Caserti.

Churchill je tada spomenuo tadašnju Rijeku, poznati grad koji se tada nalazio uz zapadnu obalu utoka Rječine u Jadransko more; grad je do tada državnoopravno i međunarodnoopravno bio u rukama Kraljevine Italije, a tada, 1944. god. u rukama Velikonjemačkog Reicha. Tito je potvrdio Churchillove riječi, ali spomenuvši susjedni Sušak koji se nalazio na istočnoj obali toga ovećega potoka Rječina, državnoopravno je bio u rukama nekadašnje Kraljevine Jugoslavije, a tada takoder u rukama Hitlerove Njemačke (Biber, 1981, 275).³ No, oba ta susjedna grada jedna su

- 2 Broz je 12. kolovoza Churchill u Caserti dostavio tekst, u kojem, pored ostaloga, stoji i sljedeći prvi odlomak: "Smatram potrebnim da se bar u glavnim crtama razjasni pitanje Istre i Slovenije u slučaju da se savezničke trupe iskrcaju u tom području." (Tito je na sastanku s Churchillom rekao "da bi bio vrlo sklon operaciji protiv istarskog poluotoka u kojoj bi sudjelovale jugoslavenske snage" (Biber, 1981, 280, op. P. S.). Mislim da je potrebno da Vas obavjestim - a Vas su bez sumnje na to već upozorili Vaši oficiri za vezu - da na teritoriju Istre i Slovenskog primorja, to jest, na teritoriju koji je mirovnim ugovorima dan Italiji, sada postoje ne samo oružane snage naše Narodno-oslobodilačke vojske, već i organizirana civilna vlast gdje god okolnosti dopuštaju. S obzirom na to, treba jasno definirati odnos savezničkih snaga koje će operirati u tom području i naše vlastite uprave, i vojne i civilne. Isto vrijedi za teritorij Slovenije unutar granica prijašnje Jugoslavije koji bi savezničke snage mogle prijeći u toku operacija. Još ne poznam točno stajalište Vaših vojnih vlasti u tom pogledu, te bih vrlo volio čuti Vaše mišljenje, jer bi to mnogo pomoglo u usklađivanju naših zajedničkih napora da postignemo što skoriju pobjedu nad njemačkim okupatorskim snagama" (Biber, 1981, 292). Na satanku Broza s načelnikom Štaba vrhovnoga savezničkog komandanta generalitnantom Jamesom A. H. Gammelom 13. kolovoza, pored ostaloga, razgovaralo se i o sadržaju spomenute 1. točke u Titovu dopisu Churchill: "Maršal Tito je naglasio da su njegove vojne i civilne vlasti već stvarno uspostavile tamo znatnu kontrolu iako su ti teritoriji dio Italije po postojećim ugovorima. On potpuno shvaća potrebu da savezničke trupe čuvaju komunikacijske linije u tim područjima i potpuno se slaže s tim. Takoder se složio da vrhovni saveznički komandant vrši opću operativnu kontrolu u područjima o kojima se radi sve dok bude potrebno braniti njihove komunikacijske linije. Ali on smatra da vojnu i civilnu mjesnu upravu moraju provoditi njegove civilne i vojne vlasti koje bi usko surađivale s vojnim vlastima Saveznika" (Biber, 1981, 293; usp. Mikolić, 1977, 63-145). U zapisniku sastanka sljedećeg dana (13. kolovoza), na kojemu su sudjelovali i dr. Ivan Šubašić, predsjednik jugoslavenske kraljevske emigrantske vlade, te predstavnik NOP-a generalmajor dr. Vladimir Velebit, stoji da se Churchill "vratio (...) na mogućnost da Saveznici dođu u Istri u suradnji s mjesnim jugoslavenskim vlastima. To je operativno pitanje koje će zahtijevati pažljivo proučavanje i savjetovanje s predsjednikom Sjedinjenih Američkih Država. Ministar Predsjednik (premijer britanske vlade W. Churchill, op. P. S.) je naglasio potrebu tajnosti u vezi s tom mogućom operacijom i zamolio da se jugoslavenske i britanske vlasti dogovore o šifriranom imenu za Istru. General Velebit je preuzeo na sebe da predloži šifrirano ime" (Biber, 1981, 288-289).
- 3 O tadašnjoj Rijeci usp. Povijest Rijeke (1988), a o Sušaku: Rački (1929, 1990). O oba grada pod Trećim Reichom i u NOR-u usp. Butorović (1975); Carnier (1982); Kaltenecker (1993); Kaltenecker (1996).

prirodna, gospodarska i nacionalna cjelina, a oko njih i u njima samima od 1941. god. razvijao se narodnooslobodilački pokret i trajao pravi oružani rat po ulicama oba naselja; Sušak je bio i oslobođen u doba kapitulacije Kraljevine Italije 1943. godine (usp. Butorović, 1975, 289-324), pa je Churchill pogrešno bio uvjeren da je bila oslobođena i tadašnja, susjedna Rijeka (Biber, 1981, 275).

Podsjećamo i na veoma važnu ulogu još jednoga, već spominjanoga Hrvata - dr. Ivana Šubašića, jedinoga bana Banovine Hrvatske, osebujne "države" u Kraljevini Jugoslaviji, koja je potrajala od 1939. do 1941. godine; bila je jedina takva tvorevina u Monarhiji, a formirana je u skladu s uspješnom politikom Hrvatske seljačke stranke (HSS). Šubašić je tijekom rata postao predsjednik kraljevske jugoslavske emigrantske vlade; u tom je svojstvu pregovarao i s Titom i postao prvi ministar vanjskih poslova Demokratske Federativne Jugoslavije u doba stvaranja prijelazne vlasti. Ta vlast, međutim, nije išla na ruku Zapadu, kako se očekivalo u vezi s ulogom dr. Šubašića i ostalih prvaka dotadašnjih građanskih stranaka (Godišnjak banske vlasti..., 1940; Beuc, 1969, 388-402; Šlabek, 1991; Šepić, 1983).

Isto tako, valja uočiti i prisutnost dr. Ante Mandića na političkoj pozornici (Strčić, 1996/97, 330-334; Strčić, 1979a, 1979b).⁴ Iako se radi samo o više-manje formalnom njegovu sudjelovanju u isto taklo prijelaznome tročlanom kraljevskom Namjesištstvu,⁵ dr. A. Mandić mogao je u diplomatskim igrama biti adut ne samo zbog toga što je bio Hrvat već i stoga što je bio iz Istre, iz njezina istočnog, liburnijskog dijela, a rođen je u Trstu. A pitanje Istre i Trsta još uvijek je bilo sporno. Iako je Mandićev politički utjecaj - kao i ostala dva namjesnika - bio manje više formalan, ipak njegovo značenje nije bilo suviše malo - mladi R. Churchill smatrao je potrebnim da se 1944. god. zasebno sastane s njim te da o tome obavijesti svoga slavnoga oca Winstona.⁶ A i Mandić je ostavio trag o susretu s R. Churchillom u pismu politički utjecajima H. W. Steedu i R.W. Seton-Watsonu (26. listopada 1944)

4 O ranijem Mandićevu djelovanju usp. Mandić (1953).

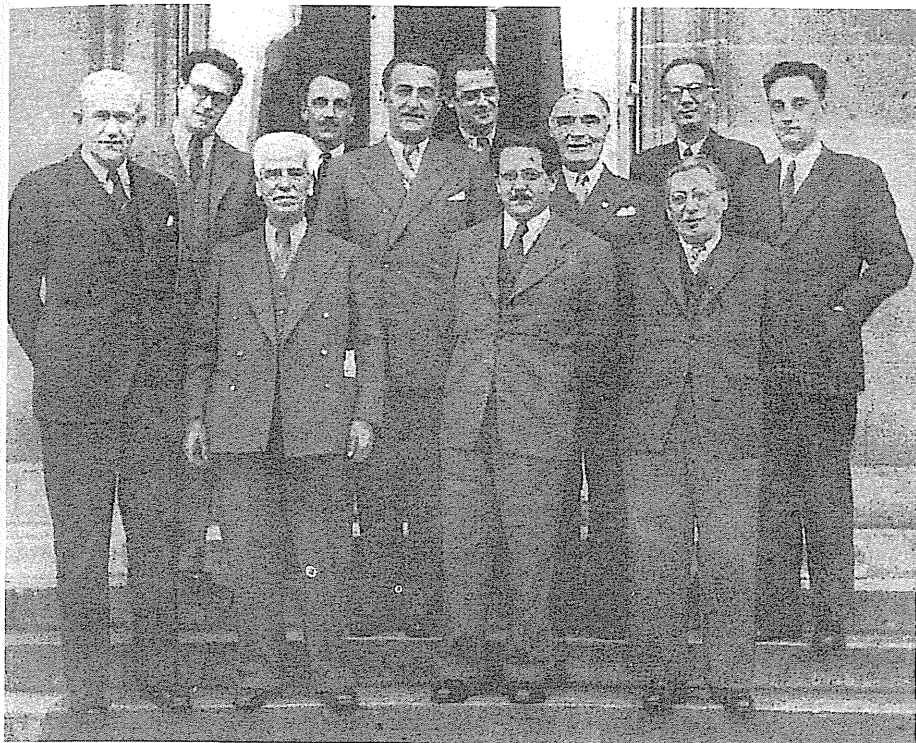
5 Druga dvojica bili su Dušan Srnc i Srđan Budisavljević.

6 Randolph Churchill izvjestio je svoga oca Winstona o susretu s dr. A. Mandićem na slobodnom području NOP-a, u Topuskom, s kojim je bio i na Uskršnjoj misi (Biber, 1981, 133); naziva ga "hrvatski vođa iz Istre". Potom, 11. travnja mladi je Churchill zabilježio sljedeće: "Mimo jutro odmora i razgovora s Antom Mandićem. On je veliki prijatelj Wichama Steeda i Setona Watsona (o Henry Wichamu Steedu, britanskom publicisti i novinaru, te o Williamu Seton-Watsonu, britanskom povjesničaru i publicisti, usp. R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni... (1976), op. P. S.). Izgleda kao Mefisto i zovu ga Buržuj. Jedina stvar koja ga je dovela u partizanski pokret jest njegova želja da oslobodi Istru od Talijana i vrati je Hrvatskoj. On kaže da su komunisti jedina razumna stranka u pokretu. Oni privlače sve mlade, hrvatske seljake. Vode hrvatskih seljaka su 'salonski seljaci'. Ali on kaže da će komunisti morati poštivati posebne interese Hrvatske, kojom je jednako teško upravljati kao Irskom. Hrvati su veliki individualisti i sigurno će imati smirujući utjecaj na komuniste, koji su to već pokazali, priznajući zakonitost privatnog vlasništva, neophodan ustupak da bi se zadržala podrška seljaka". (Biber, 1981, 134-135).

(Boban, 1985, 396, 397, 399); i njima je pisao 1943. i 1944. godine, tražeći od njih da pomognu NOP, upozoravajući ih na to da u pogledu Istre, Gorice i Trsta Englezi ne smiju "ponoviti slavnu zgodu Londonskog pakta"! itd. (Boban, 1985, 399)⁷ Mandić je tijekom rata, od 1941. do 1945. godine, o razvoju situacije - posebno na hrvatskom prostoru - gotovo redovito slao izvještaje kraljevskom jugoslavenskom poslanstvu pri Sv. Stolici u Rimu (Boban, 1985, 267-402). Kao jedan od trojice članova Namjesništva Mandić je služio kao izvrstan argument da je Istra hrvatsko nacionalno područje, odnosno jugoslavenski teritorij, jer Namjesništvo je imalo i prerogative suverena, a njegova su tri člana nosioci, predstavnici i zastupnici suvereniteta druge Jugoslavije. S Mandićevim ulaskom u jugoslavensko Namjesništvo saveznici su se, zapravo, suglasili da upravo Hrvat iz Istre, a rođen u Trstu, bude nositelj suvereniteta druge Jugoslavije, pa su na taj način priznali da je Istra hrvatska zemlja. Za sada nije poznato je li Beograd taj argument koristio u diplomatskoj borbi za Istru i Trst.

Ovdje je potrebno još podsjetiti i na djelatnost spomenutoga dr. Josipa Smodlake, povjerenika ("ministra") Titove ratne vlade, te 1944. god. predstavnika pri Savezničkoj kontrolnoj komisiji u Italiji i jednoga od kandidata za jugoslavensko (spomenuto) Namjesništvo, te ministra bez portfelja u jedinstvenoj vladi Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji (DFJ) (usp. Plenča, 1962; Zapisi dra Josipa Smodlake, 1972). U tim svojstvima taj je veoma ugledan građanski političar iz Dalmacije svojom aktivnošću znatno utjecao na pripreme hrvatskih predstavnika za istupanje na diplomatskim pregovorima i na donošenje odluka u vezi sa budućnošću zapadnih hrvatskih i slovenskih područja. Tako je, npr., u 1944. god. velik odjek imao njegov opsežniji članak o problemu razgraničenju Jugoslavije s Italijom, koji je sve više izbijao na jedno od prvih mjesta vanjske politike NOP-a; tekst je često umnožavan i pretiskivan, i u više jezika objavljivan jer je - očito je bilo - udario u samu srž problema (Smodlaka, 1944)⁸. Objavio je i druge tekstove na temu odnosa Hrvata, Slovenaca i Talijana.⁹ Na jedan njegov tekst odgovoreno je u Veneciji i zasebnom brošuricom (*La questione della Venezia Giulia...*, 1945).

- 7 O tajnom Londonskom paktu, s kojim je Rim napustio svoje višedesetljetne saveznike Beč, Berlin i Petrograd usp. Marjanović (1960).
- 8 Članak je preštampan 1944. i 1945. god. i u zasebnim brušurama, na hrvatskom (u Istri, Kvarnerskom primorju, zadarskom okrugu i u Beogradu), slovenskom (Kočevski Rog), talijanskom (Istra, Goteniški Snežnik, Slovensko primorje), engleskom (London) i španjolskom jeziku (Čile).
- 9 O pitanju Trsta (na njemačkom u Zürichu) i - s Franom Barbačićem - o pitanju Trsta i jugoslavensko-talijanske granice (na engleskom u Australiji). O izdanjima u prethodnoj i u ovoj bilj. usp. Strčić (1980, 95-96).

Člani jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci (Muzej novije zgodovine).

Što se tiče hrvatske i slovenske odnosno buduće jugoslavenske granice prema Italiji, a koja nas ovom prigodom osobito zanima, snažna potkrepa s hrvatske strane uspješnijem diplomatskom nastupanja druge jugoslavenske državne zajednice u nastajanju bile su i političke deklaracije i pravni akti doneseni u hrvatskoj Istri i slovenskoj Primorskoj o jednostranom prekidanju državnopravnih veza tih krajeva s Kraljevinom Italijom te o njihovu sjedinjenju s maticama-zemljama Hrvatskom i Slovenijom, i to u okviru druge Jugoslavije (Priključenje Istre..., 1968; Ferenc, 1967); obje cjeline to su učinile gotovo istodobno, ali za sada se još uvijek točno ne zna je su li njihovi predstavnici bili i u dogovoru ili barem obavještavali jedni druge. Svakako, forumi tih cjelina nisu bili pravno relevantni akteri da mogu donositi odluke od državnopravne i međunarodnopravne vrijednosti (Degan, 1984, 629; Degan, 1995, 328), pa ih neki autori i ne spominju u vezi s međunarodnim vanjskopolitičkim odnosima druge Jugoslavije (Plenča, 1972). Te su odluke, dakle, imale samo interni, i hrvatski i slovenski karakter; međutim, za strani svijet te su odluke imale neobvezujući značaj. Ali, s obzirom na to da je pobjedila antihitlerovska koalicija, a s

njome i druga Jugoslavija - sadržaj akata dobio je i trajnu vrijednost, i to ne samo povijesnu (Strčić, 1994, 25-32) već i praktičnu državnopravnu (Čulinović, 1968b, 99-124; Antić, 1978; Sirotković, 1978, 19-24; Sirotković, 1983, 21-28; Sirotković, 1979, 19-34; Sirotković, 1994, 19-24; Sirotković, 1995, 225-232; Strčić, 1983b, 1-14; Strčić, 1989a, 33-34; Strčić, 1994a, 125-128).

Bili su to ujedno i prvi takvi akti u jednoj bivšoj državi/članici Osovine - u Kraljevini Italiji, koja je kapitulirala nekoliko dana ranije, od koje su se na takvoj nacionalnoj bazi odcjepljivali njezini do tada međunarodnopravno priznati dijelovi.

Do odluke Okružnoga narodnooslobodilačkog odbora Istre, odnosno najvišega tijela vlasti NOP-a u hrvatskoj Istri došlo je samoinicijativno 1943. godine; dakle, odluka je donesena 13. rujna u Istri, u Pazinu i tiskana 16. rujna u Kvarnerskom primorju, u Crikvenici bez znanja, dakle i bez dozvole partijskih i državnih središnjih tijela nove Hrvatske, odnosno druge Jugoslavije; to je jedna od neobičnosti u centralističkom vođenju Federalne Hrvatske, kao i druge Jugoslavije općenito (Drndić, 1978, 328-333; na tal. jez. Drndić, 1981).¹⁰ No, s tadašnjom situacijom u Istri nije bilo poznato ni rukovodstvo susjednoga Kvarnerskog primorja, ni viši hrvatski forum.¹¹ Odluka je, naravno, potvrđena, i to još istoga mjeseca (20. IX.), i to od strane najvišega predstavničkog tijela nove, federalne Hrvatske - Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) (usp. Zemaljsko antifašističko vijeće..., 1964, 397; Priključenje Istre; Degan; Strčić; Čulinović; Antić; Sirotković), jer je bila zasnovana na stvarnim nacionalno-političkim povijesnim i aktualnim činjenicama, a odmah se pokazalo, dobrodošla i u unutrašnjim i vanjskim pitanjima NOP-a i Hrvatske i Jugoslavije. (Usp. lit. u priloženome bibliografskom izboru.) Stoga je i tu odluku 30. studenoga još iste godine potvrdilo i Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije, na svome drugome zasjedanju u Jajcu - "o priključenju (...) matici, slobodnoj domovini Hrvatskoj u federativnoj Jugoslaviji (...) krajeva (...), koji su otrgnuti od hrvatskog naroda (...)" (Prvo i Drugo zasjedanje..., 1953, 248-249; Strčić, 1983a, 87-98; AVNOJ i savremenost, 1984, 113-122). No, i ta - kao i ZAVNOH-ova odluka - još uvijek nije imala međunarodnopravno i formalnopravno značenje već je imala samo internu, hrvatsku odnosno jugoslavensku vrijednost (Degan, 1984). Svi ti akti i proglasi ujedno su i prvi međunarodnopravni akti druge Jugoslavije (Čulinović, 1968, 104-105).

Značajno je da su pri koncipiranju i donošenju odluke Okružnog NOO-a hrvatske

10 Samoinicijativnost spominju i Nešović i Petranović (1983, 463), Grizelj (1983, 14), Mikolić (1975, 5). Grizeljevu tvrdnju, međutim, pokušao je odmah osporiti Mehmedalija Bojić (1983, 2-4).

11 "Specijalnim kuririma je nekoliko stotina primjeraka odmah upućeno i u Otočac. Time je Okružni NOO Istre i službeno obavijestio ZAVNOH i ostale centralne ustanove partizanske Hrvatske o izvornoj samostalnoj odluci oslobodilačkog pokreta Istre da je vlastitom željom i snagom vlastitih zakonskih odredaba postao sastavni nerazdvojni dio narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije" (Drndić, 1978, 333).

Istre sudjelovali i nekomunisti. Taj se Okružni NOO još istog mjeseca preformirao u Pokrajinski NOO, te su tom prigodom, na svojevrsnom "Istarskom (ili Pazinskom) saboru" u tome istome rujnu (usp. Vlahov, 1978, 25-30), poslije odluke višega tijela - ZAVNOH-a, sudjelovali i predstavnici gotovo svih društvenih struktura, kako građanskih, tako i seljačkih te drugih (Priključenje Istre..., 1968; Ferenc, 1967; Drndić, 1978; Degan, 1984; Scotti, Giuricin, 1975, 30; Scotti, Giuricin, 1979, 14); među njima je bilo i svećenika Rimokatoličke crkve (Petešić, 1992, 84-88; Milanović, 1973, 591; Grah, 1992, 35), pa tako i donedavni riječko-istarski nadbiskup i metropolita mons. Josip Pavlišić, inače rodom Istranin, koji je 1943. god. bio župnik Gologorice u (hrvatskom dijelu) Istre (Petešić, 1992, 84-88; Milanović, 1973, 591; Grah, 1992, 35; Antić, 1968, 368). Značajno je napomenuti da su u svemu tome sudjelovali i predstavnici antifašistički usmjerenih Talijana hrvatske Istre (Scotti, Giuricin, 1975, 30; Scotti, Giuricin, 1979, 14). To je još doba - 1943. godina - okupljanja širih društvenih slojeva u oslobodilačkom pokretu Istre. No, kasnije, u doba kompleksnih diplomatskih pregovora, ovakav širok konsensus dobro je došao kod pregovora o budućnosti Istre, iako su pojedine strukture već znatno bile uzdrmane silovitim provođenjem nove, staljinističke politike, pa traje već i egzodus znatnoga dijela Talijana.¹²

Akt Okružnoga NOO-a za hrvatsku Istru od 13. rujna, rekosmo, potvrdio je 20. rujna ZAVNOH, ali ga je proširio i na druge nekadašnje hrvatske krajeve pod Italijom, poništavajući ugovore sklapane od 1920. god. dalje, koji su bili i međunarodnopravno priznati, pa čak i one iz 1941. godine, koje je sklopila kvislinška NDH s Kraljevinom Italijom, koji nisu bili međunarodnopravno priznati,¹³ osim, naravno, od ono nekoliko država u okviru Osovine. ZAVNOH je - ne spominjući pazinsku odluku - dodao svojoj odluci još nekoliko drugih elemenata, među kojima i one koji detaljnije ukazuju na stanje i na probleme u Istri te u vezi s Istrom.¹⁴

Zanimljivo je da se s jednim od tih dodataka, međutim, nije složilo središnje jugoslavensko rukovodstvo, odnosno sam Tito, koji je, čini se, i osobno intervenirao. Naime, ZAVNOH je bio iznenađen aktom koji je bio donešen u Pazinu, u središnjem dijelu hrvatske Istre, i to 13. IX., četiri dana nakon što je objavljena kapitulacija Kraljevine Italije, te 16. IX. tiskan u Crikvenici u više tisuća primjeraka (Drndić, 1978, 333). Naime, u pazinskom proglasu od 13. IX. Okružni NOO Istre spominje osvojene talijanske garnizone i talijanske vojnike koji bježe (Priključenje Istre...,

12 U Italiji postoji veoma opsežna literatura o tom pitanju: Miculian (1991, 109-119); usp. Colella (1958), Califfi (1958), De Simone (1961), Rocchi (1970), Rocchi (1990).

13 O Rapalskom ugovoru iz 1920. god. usp. Jovanović (1950), Krizman (1975), Bratulić (1966); o Rimskim ugovorima iz 1924. god. usp. Benedetti (1924), Međunarodni ugovori 1941 (1942, 49-52), Sirotković (1971, 8).

14 O valjanosti tih dokumenata usp. lit. u priloženome bibliografskom izboru: Priključenje Istre (1978); Sirotković (1978; 1983; 1979; 1994; 1995); Strčić (1983; 1989a, b; 1994a, b), Dručić (1978).

1968, 190); ali, u ZAVNOH-ovoj "Odluci" od 20. rujna u pet točaka, njezina 4. točka ima samo jednu rečenicu veoma bitnoga sadržaja: "Talijanskoj nacionalnoj manjini, koja obitava u ovim krajevima, zajamčuje se autonomija". A u toč. 3. govori se o "priključenju" Istre, Rijeke, Zadra, "anektiranih" dijelova Hrvatskoga primorja (zapravo: Kvamerskog primorja), Gorskog kotara i Dalmacije te svi jadranski otoci koji su pripadali Italiji (Priključenje Istre..., 1968, 192). Dakle, u tome aktu ZAVNOH-a, kojim je sjedinjenje proširio i na kvarnerske i dalmatinske krajeve, ZAVNOH je u zasebnoj toč. 4. svoje odluke jamčio autonomiju talijanskoj manjini u svim hrvatskim krajevima koje je ZAVNOH sjedinio s Federalnom Hrvatskom. Ali, iz toga se moglo shvatiti da se radi o političkoj ili teritorijalnoj autonomiji, što, međutim, nije bilo stajalište ZAVNOH-a. Toj pogrešci ne vidimo razlog osim u nemarnosti onoga koji je sastavljao ZAVNOH-ovu "Odluku". No, ta pravna nepreciznost mogla je imati i posljedice. Stoga je Tito poslao brzopjav Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske te rukovodstvu NOP-a Slovenije u kojemu stoji da je političku autonomiju Talijana nemoguće ostvariti, jer su Talijani raspršeni, pa je trebalo precizirati ako se radilo o kulturnoj autonomiji; trebalo je garantirati punu slobodu i ravnopravnost manjine (Zbornik dokumenata..., 10, 328-329; Zbornik dokumenata..., 11, 293; Pleterski, 1973, 20; 1974, 387-388).

Zanimljivo je da se ta važna Brozova intervencija u literaturi rijetko spominje (Jončić, 1984, 194; Sirotković, 1978, 24), kao i to da diplomacija Kraljevine Italije i potomje Republike Italije nije iskoristila taj dio ZAVNOH-ova dokumenta u diplomatskim pregovorima ni tijekom rata ni poslije rata. Ali, neki su autori u naše vrijeme interpretirali tu točku 4. ZAVNOH-ove odluke, ali na pogrešan način, pa se pokazalo da su Tito ili njegovi savjetnici imali pravo kada je Broz intervenirao u ZAVNOH-u zbog te točke 4. Za to nezadovoljstvo u vrhovima jugoslavenskoga NOP-a nije se znalo u Istri, ali je - preformirani i prošireni Okružni NOO - privremeni Pokrajinski izvršni NOO isto tako u Pazinu 26. rujna precizirao sasvim u duhu Brozovih primjedaba, pa toč. 3 zaključaka glasi: "Talijanska manjina u Istri uživat će sva nacionalna prava (slobodu jezika, škole, štampe i slobodu kulturnog razvića)", a u toč. 5, u vezi s jezikom u crkvama, "talijanskoj se manjini priznaje pravo upotrebe svog jezika" (Priključenje Istre..., 1968, 194).

Ovdje samo notiramo: iz "Odluke o priklijučenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj" koju je ZAVNOH donio spomenutoga 20. IX. i objavio "Hrvatskom narodu" ne samo što nije vidljivo već se ni iz suštine njegova sadržaja ne može razabrati da je ZAVNO Hrvatske sjedinio s maticom zemljom Hrvatskom, tj. s federalnom Hrvatskom, i sjeverni, slovenski dio Istre. Stoga napominjemo da nisu točne takve tvrdnje koje se povremeno pojavljuju u slovenskoj - čak - znanstvenoj i stručnoj literaturi. Takav se elemenat niti ne pojavljuje prigodom sudjelovanja Hrvatske odnosno Hrvata u diplomatskim odlukama druge Jugoslavije, niti u pripremama za donošenje tih odluka a u vezi s Pariškom mirovnom kon-

ferencijom 1947. godine.¹⁵

U vezi s djelovanjem spomenutoga Okružnog i Privremenog Pokrajinskog izvršnog NOO-a Istre potrebno je još nešto istaknuti. Za pripremanje pregovora i za same pregovore o budućnosti hrvatskih krajeva na istočnoj obali Jadranskoga mora, koje je od 1918. god. do II. svjetskog rata držala u stvarnome posjedu Kraljevina Italija - a to su hrvatska Istra, grad Zadar u Dalmaciji, (tadašnja) Rijeka u Kvarnerskom primorju te nekoliko dalmatinskih i Kvarnerskih otoka (Lastovo, Cres, Lošinj, Ilovik, Susak, Unije itd.) - bitno je što je u njima, na oslobođenom i ne-oslobođenom području (taj status nije bio stalan) od kraja 1941. god. uspostavljena i nova civilna vlast druge Jugoslavije, odnosno hrvatskoga narodnooslobodilačkog pokreta.¹⁶ Ti su krajevi dijelom bili i oslobođeni, kako rekosmo, povremeno i trajnije od 1944. godine, a u cjelini 1945., kada je u potpunosti i na ovome prostoru slomljena veoma jaka i dobro opremljena vojska Velikonjemačkoga Reicha i njegovih kvislinga (Kostić, 1978; Giron, Strčić, 1995). Bitno je bilo i to što su u konačnom oslobođenju hrvatskih područja sudjelovale hrvatske vojne jedinice u okviru 4. armije Jugoslavenske armije, a u njima su osobito značajnu ulogu imale dalmatinske divizije te 43. istarska i 13. primorsko-goranska divizija. U tim je jedinicama, kao i u drugima, bilo pripadnika i drugih naroda i narodnosti, pa tako i Slovenaca, Talijana itd. Znatan dio hrvatskih jedinica sudjelovao je i u konačnom slamanju okupatora te u oslobađanju južne i zapšadne Slovenije (Kostić, 1978; Giron, Strčić, 1995; usp. Grgurević, 1964; Tintor, 1968; Ribarić, 1969; Knezović, Ćurin, 1977; Anić, 1988;

15 "Po kapitulaciji Italije je ZAVNOH (20. 9. 1943) prištevao k 'hrvatskim krajevima' preprosto (vso) 'Istro' in jo v tem smislu hkrati z drugimi po Italiji anektiranimi deli pridružil 'matici zemlji - Hrvatskoj', medtem ko je vrhovni plenum OF (16. 9. 1943) razglasil pridružitev Sloveniji za 'Slovensko primorje'" (Grafenauer, 1992, 15). Tekst serijala u tom glasilu poslao mi je (sada pok.) akademik B. Grafenauer; odmah sam ga (telefonski) upozorio na netočnost podatka koji je objavio; bio je zatečen i nije znao objasniti kako mu se mogao dogoditi takav previd; i kasnije, u osobnim susretima sa "šaljive" smo strane komentirali to njegovo "otkrice". No, kako javno nije dao ispravak, taj je "podatak" iz članka prof. Grafenauera u svoju knjigu Pregled zgodovine Istre, unio Darko Darovec (1992, 73): "(...) celo hrvaški najvišji zakonodajalni organ ZAVNOH 20. septembra 1943 prištevao k 'hrvaškim krajevima' preprosto vso Istro in jo v tem hkrati z drugimi po Italiji anektirani deli pridružil 'matici zemlji - Hrvatskoj'". Na to sam reagirao u ocjeni te knjige (Strčić, 1992a, 254-257) i upozorio na tu netočnost u vezi s odlukom ZAVNOH-a (Strčić, 1992a, 256); ponovio sam to i u ocjeni objavljennoj u Sloveniji (Strčić, 1992b, 562-565), ukazujući na pogrešku (Strčić, 1992b, 564). Na to me autor zamolio da budem jedan od troje recenzenata talijanskoga izdanja te knjige (Darovec, 1993, 78), pa nije ponovio netočnu tvrdnju ("Il Comitato Provinciale di Liberazione Popolare dell'Istria croata proclamò il 13 settembre 1943 il congiungimento dell'Istria croata con la madre patria, cioè con la Croazia, e dopo pochi giorni, il 20 settembre, tale decisione venne confermata dal massimo organo legislativo croato (ZAVNOH)" (str. 78); netočnu tvrdnju D. Darovec nije ponovio ni u hrvatskom izdanju iste knjige (Darovec, 1996, 77): "... okružni NOO za hrvatsku Istru je 13. rujna 1943. u Pazinu proglasio sjedinjenje hrvatske Istre s maticom-zemljom Hrvatskom (dakle ne s Jugoslavijom), što je 20. istoga mjeseca ZAVNO Hrvatske potvrdilo". (str. 77).

16 O NOB-u Istre usp. lit. u priloženome bibliografskom izboru.

Scotti, Giuricin, 1975) pa kao zanimljivost spominjemo da su s morske strane u Trst 5. svibnja 1945. god. prve ušle hrvatske inornaričke jedinice, i to PČ-8 "Udarnik" III. flotile Drugoga pomorskog obalnog sektora Mornarice NOVJ (Zbornik Drugog pomorskog..., 1975, 158).

Već i sama prisutnost te dobro organizirane civilne vlasti, kao i dobro osposobljene i naoružane i u dotadašnjim brojnim borbama iskušane velike vojne sile upravo iz hrvatskih krajeva Istre, Kvarnerskog primorja i susjednih područja, bila je važan iako ne baš i javno apostrofirani uteg u stvaranju mišljenja i stajališta diplomata koji su pregovarali, ili političara koji su odlučivali o budućoj sudbini tih krajeva za zelenim stolom. Naime, desetak tisuća vojnika stiglo je u svoj zavičaj; dotadašnji odredi u zavičaju inkorporirani su u te velike divizije, a sada se otvoreno aktivirao i naoružani ilegalni pokret. Moralo se uzeti u obzir i odlučnost toga naoružanog brojnog domaćega svijeta da sačuva svoj zavičaj od ponovnoga uključivanja u Italiju, pa makar i s nastavljanjem rata. I zbog toga bitnoga momenta moglo se s jugoslavenske odnosno s hrvatske i slovenske strane s povećanom sigurnošću nastupati na pregovorima sa zapadnim svijetom, odnosno pristati na povlačenje iz pojedinih dijelova Istre, pristajati na privremeni sustav "zona" i Slobodnoga Teritorija Trsta, s uvjerenjem da će se najveći dio toga područja zastalno i zadržati u okviru matice-domovine Hrvatske.

Jačanju takvoga uvjerenja na hrvatskoj strani pridonosilo je i to što se već počelo razumijevati da zapadni saveznici dolaze do saznanja kako više ne može biti sporno priadanje istarskoga hrvatskog područja njegovoj matici-zemlji, i to istočno od linije Labin na istočnoj obali Istre preko središnjih dijelova - Pazina, te zapadnih područja - Buzeta do obližnje slovenske etničke granice. Diplomatska se igra sve više vodila o Puli i o ostaloj hrvatskoj zapadnoj Istri te o slovenskom dijelu zapadne Istre i o ostalim zapadnim slovenskim područjima. Dakle, područja od jugoistočne preko središnje Istre do sjeverne granice hrvatskoga dijela Istarskoga poluotoka više nisu bila u pitanju, a da se i ne govori o ostalome kvarnerskom te južnohrvatskom, dalmatinskom obalnom području. A to utoliko više što je Kraljevina Italija još Londonskim ugovorom 1915. god. tadašnju Rijeku uvrh Riječkoga zaljeva i okolno, drugo područje zapadno od Rječine, te napose istarsko područje prepustila (budućoj) Hrvatskoj kao cijenu za napuštanje svojih višedesetljetnih saveznika - Centralnih sila i uključivanje u I. svjetski rata u korist Antante (Marjanović, 1960). Zanimljivost je stoga utoliko veća što su talijanski političari potkraj i poslije II. svjetskoga rata uopće i tražili ta područja koja su mogli dobiti 1915. godine, ali ih odlučno tada nisu tražili. A nisu iskoristili ni nepreciznost spomenute odluke ZAVNO Hrvatske o autonomiji Talijana na svim područjima koje je ZAVNIOH sjedinio s maticom-zemljom Federalnom Državom Hrvatskom. No, već i s obzirom na vlastito odustajanje od zahtjeva za tadašnjom Rijekom 1915. godine, a bez obzira na kasnije nametnute Rimske ugovore iz 1924. godine, kojima je taj grad na zapadnoj obali Rječine pripao Rimu,

zahtjev za eventualnom autonomijom te Rijeke poslije 1945. godine (koji je isticao mali dio građana) te šire liburnijske upravne zajednice - nije imao nikakva izgleda za uspjeh (Plovanić, 1984, 113-384; Plovanić, 1985, 33-38).

Snažniju potkrjepu u odlučivanju da Hrvatskoj pripadne zapadni dio hrvatske Istre, uključivši i grad i luku Pulu, dobila je komisija četiri velike sile na samome terenu u Istri (Conseil des Ministres..., 1946; usp. Memorandum Oblasnog Narodnog odbora za Istru..., 1946), a - osobito - na veliko iznenađenje članova te međunarodne komisije - i od dijela svećenstva Rimokatoličke crkve u Istri (osobito se iskazao mons. dr. Božo Milanović). Naime, hrvatski dio toga svećenstva uprkos pogromima održao se tijekom talijanske denacionalizatorske dvadesetgodišnje vladavine; to se svećenstvo listom opredijelilo za život sa svojim narodom, odnosno s pastvom u nesamostalnoj Hrvatskoj, i k tome još komunističkoj, a ne u samostalnoj Italiji, i još k tome demokršćanskoj (Klen, 1955).

Također, vrijedan doprinos boljem poznavanju situacije u svim novim krajevima ne samo na općem, već i na znanstvenom i stručnom polju, dao je i Jadranski institut u Sušaku (istočni dio današnje Rijeke), koji je osnovan u svibnju 1945. godine. Institut je, pored ostaloga, na francuskom jeziku objavio svojevrstni nacionalni katastar Istre, kapitalno djelo, te niz drugih izvrsnih znanstvenih i stručnih izdanja, također na stranim jezicima. Ta djela došla su u ruke predstavnicima Zapada te su ozbiljnošću pristupa problemu privukla znatnu pažnju stranih stručnjaka i političara (Cadastre national..., 1945; Index Patronimique..., 1946; Le Marche Julienne..., 1945; Stulli, 1953, 572-578; Strčić, 1965, 129-145; Munić, 1975, 577).

Hrvatski predstavnici, međutim, nisu imali vodeću ulogu u diplomatskim poslijeratnim pregovorima i susretima; u tome su osobito prednjačili slovenski zastupnici - ponajprije Edvard Kardelj, iza Tita a uz Milovana Đilasa, Mošu Pijadu i Aleksandra Rančevića najistaknutiji tadašnji predstavnik i KP Jugoslavije i FNR Jugoslavije; zahvaljujući svojoj spremnosti, lucidnosti i vještini upravo je sjajno zastupao i slovenske i hrvatske odnosno jugoslavenske interese te je - uz pomoć suradnika - uspio izvući maksimum u datoj povijesnoj situaciji (usp. Kardelj, 1946; Kardelj, 1947). Veoma je veliku ulogu imao i iskusni dr. Aleš Bebler (usp. Bebler, 1946, 1949) te niz drugih Slovenaca. Osobito su se isticali u prikupljanju materijala - s čime se započelo još tijekom rata, a među njima je bitan akter jedan od najboljih poznavalaca hrvatskoga, slovenskog i talijanskoga problema i veoma zaslužni slovenski znanstvenik prof. dr. Fran Zwitter (usp. Pleterski, 1965, 23-29; Gombač, B. M., 1997, 39-42; Gombač, M. 1997, 43-45; Beltram, Gombač, 1997, 47-64). Ipak, potrebno je reći i to da je i prilog hrvatskih predstavnika u pregovaračkim delegacijama, komisijama itd. bio važan; osobito zato što je među njima bilo također veoma istaknutih znanstvenika i stručnjaka, odnosno znalaca problema. Među njima bio je, npr., i prijeratni i poslijeratni sveučilišni profesor te potonji hrvatski akademik

Mijo Mirković, veoma, poznat i kao književnik Mate Balota.¹⁷ Taj je rođeni Istranin, npr., pripremio elaborat koji je na plenarnoj sjednici Mirovne konferencije u Parizu 20. rujna 1946. god. dobro upotrijebio član jugoslavenske delegacije Stanoje Simić; sadržaj se teksta odnosio na obaranje jednoga od posljednjih pokušaja (4. IX. 1946.) da se zapadna Istra s Pulom - koju su držale anglo-američke vojne jedinice - ostavi Slobodnom Teritoriju Trsta, odnosno Italiji. Rezultat te Mirkovićeve znalačke intervencije bio je neuspjeli amandman koji je podnijela Južnoafrička Unija (Mirković, 1963, 25-35). Mirković je imao i znatnu ulogu u ranome otkrivanju dijela planova Moskve u pogledu Istre i Primorske. Naime, iz politike SSSR-a i istupa njegovih predstavnika činilo se da Moskva u potpunosti podržava jugoslavenske zahtjeve. Međutim, SSSR je rano donio odluku da neće mnogo mariti za jugoslavenske zahtjeve za Trstom, na primjer. Pored ostalih, i Mirković je otkrio tu igru te alarmirao slovenske a time i jugoslavenske predstavnike. Prof. Mirković je i sam ostavio važno svjedočanstvo o tome kako SSSR nije bio za to da Trst pripadne Jugoslaviji, a time i Sloveniji, i to u vezi s jednim "ispadom" na Pariškoj Mirovnoj konferenciji samoga Vjačeslava Molotova, glavnoga sovjetskoga delegata (Mirković, 1963, 24-25).

Spominjemo još jedno diplomatsko hrvatsko nastojanje i to u 1944. godini, ali na suprotnoj, kvislinškoj strani. Naime, Nezavisna Država Hrvatska držala je manji dio Hrvatske i Bosne, dok su drugi dijelovi bili pod nadzorom Nijemaca i Talijana odnosno NOP-a (Jelić-Butić, 1977). No, za znatan dio Istre NDH nije pokazivala zanimanje (Jelić-Butić, 1977a; 1977b, 7-15; Giron, Strčić, 1993), priznajući Italiji prevlast na hrvatskoj, istočnoj obali Jadrana, pa je to osnaženo i Rimskim ugovorima 18. svibnja 1941. god. između NDH i Kraljevine Italije, prihvaćanjem talijanskoga vojvode Aimonea iz kraljevske savojske kuće za budućega hrvatskoga kralja itd. (usp. Jovanović, 1950; Krizman, 1975; Bratulić, 1966; Benedetti, 1924; Međunarodni ugovori 1941..., 1942; Sirotković, 1971, 8; Đorđević, 1967, 82-86). U trenucima sloma Kraljevine Italije, u rujnu 1943. godine, Reich je svojom dvoličnom politikom dozvolio pridruženje NDH onih hrvatskih krajeva koji su 1941. god. pripali Italiji (Krizman, 1983, 114, 140-142, 200-201), ali je istodobno te iste krajeve potvrdio i Benitu Mussoliniju i njegovoj novoj Talijanskoj Socijalnoj Republici (Stuhlpfarrer, 1979, 199-201);¹⁸ međutim, doslovce u isti čas, Treći Reich je dio tih krajeva prisvojio za sebe te osnovao svoju Operacijsku zonu "Jadransko primorje", sa središtem u Trstu, ne obavještavajući o tome ni Mussolinija ni poglavnika NDH

17 O njemu ima veoma opsežna literatura; njemu su posvećeni "Susreti na dragom kamenu. Znanstveni skup o Miji Mirkoviću", koji se od 1988. god. održavaju u Mirkovićevu rodnom mjestu Raklju u južnoj Istri, a od 1969. gotovo se svake godine (u istoimenome zborniku) objavljuju i materijali s toga skupa.

18 O novoosnovanoj Hitlerovoj talijanskoj fašističkoj tvorevini na Apeninskom poluotoku, sa centrom na njegovu sjevernom dijelu, usp. Deakin (1968), i knj. 1-2, 1970.

dr. Antu Pavelića (Stuhlpfarrer, 1979; Ferenc, 1965/66, 397-419; Collotti, 1959). Kao kvislinška tvorevina Kraljevine Italije i Velikonjemačkog Reicha sudbina NDH bila je zapečaćena te je 1945. god. iščezla (usp. Jelić-Butić, 1977a; 1977b; Giron, Strčić, 1993; Krizman, 1983).

Potrebno je spomenuti da je na svoj način i Sv. Stolica sudjelovala u diplomatskim odlukama druge Jugoslavije, dakle i Hrvatske i Slovenije. Naime, ona je diplomatske odnose održavala samo s emigrantskom kraljevskom vladom Kraljevine Jugoslavije, a ne s vladom kvislinške Nezavisne Države Hrvatske. U kraljevskom vatikanskom poslanstvu bitniju ulogu imali su upravo Hrvati. Preko njih je i Zapad bio dobro obaviješten o zbivanjima u zemlji, napose u Hrvatskoj, sve do 1943. godine, npr., i preko spomenutoga dr. Anta Mandića iz same Istre (do 1943. god. živio je u Voloskom), kao i književnika i publiciste Milana Marjanovića (rođen je u Kastvu); štoviše, nakon protjerivanja poslanika dr. Nike Miroševića-Sorga iz Rima, kraljevsko je poslanstvo vodio katolički svećenik mons. dr. Nikola Moscatello, također Hrvat, koji je postao i otpravnik poslova (Boban, 1988, 11-44; usp. Boban, 1985).

U vezi s djelovanjem spomenutih i drugih hrvatskih predstavnika u jugoslovenskim kraljevskim državnim emigrantskim tijelima spominjali smo dr. Ivana Šubašića, predsjednika vlade i predstavnika HSS-a. No, potrebno je upozoriti i na to da je i drugi predstavnik te Hrvatske seljačke stranke i ministar dr. Juraj Krnjević - na upit predstavnika britanske vlade: "Koja sve područja traži HSS za Državu Hrvatsku, bila ta država unutar federativne Jugoslavije ili inače" - tražio, pored ostaloga, i sve one hrvatske istočnoobalne krajeve koje je Italija držala od 1918. godine (Boban, 1995, 273-274; Matković, 1995, 273-274; usp. Krizman, Petranović, 1981). A s obzirom na sporazum Šubašića i Tita te na stvaranje zajedničke vlade druge Jugoslavije, zapadni su saveznici smatrali da treba početi s pažnjom gledati i njezine, a ne samo talijanske zahtjeve. Tako su, npr., u početku 1944. god. Britanci uzimali u obzir samo da Trst bude zasebno tretiran, i to kao slobodna luka pod međunarodnim nadzorom (Giron, 1995, 257). No, pitanje eventualnoga savezničkog desanta na istočnoj obali Jadrana, uz bojazan da Crvena armija prva stigne ne samo u Austriju već i na granice Italije, na čijem su se (bivšem) teritoriju već nalazile Titove snažne prosovjetske vojne jedinice i civilna vlast, želja da se eventualno preko Trsta i Slovenije stigne u Austriju, teškoće u probijanju njemačkih vojnih snaga na Apeninskom poluotoku - sve je to, pored ostaloga, utjecalo i na postupnu promjenu savezničkih stajališta prema budućoj pripadnosti zapadnojugoslavenskih, odnosno hrvatskih i slovenskih područja. S time se i kretalo u poslijeratne pregovore.

U donošenju odluka druge Jugoslavije na diplomatskom polju imali su utjecaj i odjeci djelovanja brojnih hrvatskih emigranata; tako spominjemo, npr., znamenitoga kipara Ivana Meštrovića iz Dalmacije, koji je djelovao u SAD (Meštrović, 1961), zatim mons. Augustina Juretića (iz Kvarnerskog primorja) u Švicarskoj itd. (Boban, 1985, 145-198).

Prilike su se, međutim, tako razvijale od 1945. god. dalje da su Narodna Republika Hrvatska kao dio FNR Jugoslavije, a time i hrvatski narod mogli biti zadovoljni rezultatima Pariškoga mirovnog ugovora 1947. godine¹⁹ - kako je nazvan rezultat cjelokupnoga opsežnog kompleksa međunarodnoga dvogodišnjeg sređivanja odnosa s poraženim saveznicima Trećega Reicha (usp. Kardelj, 1946; 1947; Bebler, 1946; Mirković, 1963; Molotov, 1946; Dedijer, 1948; Jaman, 1985, 73-79; Krizman, 1995, 305-317; usp. Intersimone, 1970). To zadovoljstvo, međutim, ni izdaleka nije bilo na razini s onim u NR Sloveniji, jer je ta zemlja opet ostala okrnjena za znatan dio svoga nacionalnoga teritorija, kako na sjevernom (Koruška) tako i na zapadnom dijelu (Primorska, dio Goričke, Beneška Slovenija, Kanalska dolina i Trst). Naime, onime što se podrazumijeva pod Pariškim ugovorom 1947. god. prvi je put nakon Hrvatskoga Kraljevstva u ranome srednjeme vijeku najveći dio hrvatskih zemalja ponovno sjedinjen u jednu državnu i nacionalnu cjelinu. Hrvatska, međutim, nije ostvarila svoje nacionalne interese na svome istoku i jugu, u Bosni, Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori, ali to je već unutrašnje pitanje jugoslavenskih odnosa. No, prema zapadu su u potpunosti ostvareni hrvatski nacionalni interesi i težnje, u modernome smislu riječi uobličeni još u "vijeku nacija", tj. u 19. stoljeću. Kao što je poznato, njima duže nisu mogle nauditi povremene nesuglasice s postfašističkom Republikom Italijom i prije i poslije 1947. godine, posebno u vezi s brojnim iseljenim dijelom talijanskoga pučanstva; tim bitnim interesima nije naudilo ni osporavanje koje je došlo od strane treće, sadašnje velikosrpske Jugoslavije, u pogledu pripadnosti dijela ovih i drugih krajeva Hrvatskoj; u jednoj je prigodi, naime, srbijanski književnik i akademik Dobrica Ćosić, veoma utjecajni političar i potonji predsjednik postjugoslavenske Savezne Republike Jugoslavije, u Italiji izjavio kako su ti krajevi talijanski (Strčić, 1989b, 2751-2761). No, i pored nastojanja Italije, pa i povremenoga glasnog negodovanja te pojedinačnih zahtjeva za revizijom Pariškoga i drugih potonjih ugovora - polustoljetno stanje ostalo je nepromijenjeno. Ipak, u posljednjih nekoliko godina, u doba samostalnosti dviju republika - Hrvatske i Slovenije, država oformljenih na razvalinama SFR Jugoslavije, a u skladu s njezinim avnojskim granicama zacrtanim i utvrđenim još tijekom NOR-a - iznenada su oživjeli i interesi za diplomatske i druge sadržaje pregovora s Italijom i zapadnim silama od 1945. do 1947. godine, s osloncem na događaje iz prethodnih, ratnih godina (Slovenska Istra..., 1976, 429-430; Guček, 1959, 197-200; Ferenc, 1983, 35-36; Boban, 1995, 241-242). Naime, na slovenskoj strani, u malim dijelovima, nije prihvaćena crta hrvatsko-slovenske državne granice kakvom je drži hrvatska strana (Boban,

19 Stvorena je državica Slobodni Teritorij Trsta (STT), koja se sastojala od talijanske Zone A i jugoslavenske Zone B; no, jasno je već tada bilo da nema budućnosti te nije ni zaživjela; "država" je prestala postojati 1954. god. s Memorandumom o suglasnosti između Italije, Britanije, SAD i Jugoslavije. Od veoma opsežne literature, usp. De Castro (1981). Napose usp. lit. u knj. 2, na str. 1051-1066. Usp. i Strčić (1981, 2).

1995, 241-248; Degan, 1995, 327-345; usp. Vjesnik, 16. 5. 1998, 8; Raztresen, 1998, 3; Guzej, 1998, 24), a na temelju proglašenja o nezavisnosti obje države 25. lipnja 1991. godine; i to u okviru dotadašnjih - avnojeveskih - republičkih meda (Milardović, 1992, 87). Tako je neočekivano iskrsnuo problem u vezi s događajima od pred pola stoljeća, kada se mislilo da je odgovoreno na pitanje utvrđivanja zapadne hrvatske i južne slovenske granice prema Italiji, pa se smatralo da je riješen i problem unutrašnje jugoslavenske granice između tadašnjih narodnih republika Slovenije i Hrvatske (Boban, 1995, 243-248). U toku su povremeni razgovori na državnoj razini, pa se valja nadati da će se naći povoljno rješenje za obje strane.²⁰

Hrvatsko sudjelovanje u diplomatskim odlukama druge Jugoslavije o zapadnim hrvatskim krajevima u periodu od 1943. do 1947. god. nije malo, napose kad se uzme u obzir što je sve bilo pripremljeno za krajnji rezultat, za borbu za zelenim stolom. No, iako postoji opsežna literatura o tome diplomatskome i drugome radu na potvrđivanju rezultata narodnooslobodilačkoga pokreta i rata, nema detaljnijih, na jednome mjestu skupljenih, analiziranih i objavljenih podataka. Stoga smo u ovome prilogu u prvome redu nastojali skrenuti pažnju na niz osnovnih problema, markiranih tako da će se moći lakše prilaziti daljem istraživanju te sažimanju i objavljivanju rezultata proučavanja. A to utoliko više što je očito da proces od pred pola stoljeća nije dovršen, da neki elementi nisu nikada ni prestali biti problemom, a drugi su iskrslili i kao novi.

CROATIAN PARTICIPATION IN THE DIPLOMATIC RESOLUTIONS BY THE SECOND YUGOSLAVIA IN RESPECT OF SOME WESTERN CROATIAN PLACES (1943-1947)

Petar STRČIĆ

Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, HR-10000 Zagreb, Strossmayerov trg 2

SUMMARY

From 1918 to the second World War a part of the eastern Adriatic coast was under the reign of the Kingdom of Italy. During the National Liberation War, particularly in 1944 as well as in 1945, a diplomatic-political conflict was taking place for the preservation of some successful war results. A significant share in these activities, which more or less ended with the Paris Peace Treaty in 1947, was contributed by a number of Croats (J. Broz Tito, Mons. Dr. A. Juretić, Mons. Dr. B.

20 Na dan autorove revizije ovoga članka (1. 12. 1998.) zagrebački dnevnik Vjesnik (LIX, 18353, 1-2) objavio je izvještaj o susretu slovenskoga i hrvatskog ministra vanjskih poslova: "Granić i Frlec gotovo definirali granicu!".

Milanović, Dr. A. Mandić, Dr. I. Ribar, Dr. I. Smoldaka, etc.), by separate Croatian areas (e.g. Istra by suspending its ties with Italy), and by Croatia as a whole.

IZVORI I BIBLIOGRAFIJA

- Anić, N. (1988):** Dvanaesta dalmatinska udarna brigada. (Prva otočka). Supetar na Braču.
- Antić, V. (1978):** Oslobođenje Istre i pazinske odluke o sjedinjenju s domovinom. Rijeka.
- Antić, V. (1968):** Josip Pavlišić. U: Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943-1968. Rijeka.
- AVNOJ i savremenost (1984).** Naučni skup "Odluke AVNOJ-a - trajna osnova nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva, socijalističkog samoupravnog zajedništva, razvoja i napretka naroda i narodnosti u Jugoslavije" (Sarajevo, 16, 17. i 18. novembra 1983). Sarajevo.
- Aprilski rat 1941 (1969).** Zbornik dokumenata. Beograd.
- Bebler, A. (1946):** Za pravedne granice nove Jugoslavije. Govori i izjave o Trstu, Julijskoj krajini i Slovenskoj Koruškoj. Beograd. Slovenski prijev. 1949, Ljubljana.
- Beltram, V., Gombač, M. (1997):** Iz razstave "Pariška mirovna pogodba in slovenska zahodna mjea 1945-1947. Prizadevanja za oblikovanje slovenske zahodne meje v luči zapuščine Frana Zwittera". Pokrajinski muzej Koper, 25. september - 25. oktober 1997. Glasnik Znanstveno-raziskovalnega središča Republike Slovenije, 3. Koper.
- Benedetti, G. (1924):** La pace di Fiume dalla Conferenza diplomatiche e della lotta di Fiume. L'organizzazione inediti delle trattative, marittima, economica della città e del porto. Il testo integrale dal Trattato di Roma. Bologna.
- Beuc, I. (1969):** Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945). Zagreb.
- Biber, D. (1981):** Tito - Churchill strogo tajno. Beograd-Zagreb.
- Bilandžić, D. (1979):** Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi. Zagreb.
- Boban, Lj. (1985):** Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941- 1943. Izvještaji informatora o prilikama u Hrvatskoj. Zagreb.
- Boban, Lj. (1988):** Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943. Prva knjiga. Zagreb.
- Boban, Lj. (1995):** Granice Istre u programima hrvatskih političkih stranaka u Drugom svjetskom ratu. Pazinski memorijal, XIX, 23-24. Pazin.
- Bojić, M. (1983):** Šta govore dokumenti o Istri i Slovenskom primorju, NIN, XXXIV, 1709, 2. 10. 1983. Beograd.

- Borbe u Hrvatskoj (1952 i dalje).** Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom jugoslovenskih naroda ratu, t. 5. Beograd, Vojnoistorijski institut.
- Borbe u Sloveniji (1952 i dalje).** Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom jugoslovenskih naroda ratu, t. 6. Beograd, Vojnoistorijski institut.
- Bratulić, V. (1966):** Politički sporazumi između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije nakon Rapalla, Jadranski zbornik, 6. Rijeka-Pula.
- Butorović, R. (1975):** Sušak i Rijeka u NOB-u. Rijeka.
- Cadastre national de l'Istrie d'après le Recensement du 1er Octobre 1945 (1945).** Sušak.
- Califfi, S. (1958):** Pola clandestina e l'esodo. Monfalcone.
- Carnier, P. A. (1982):** Lo sterminio mancato. La dominazione nazista nel Veneto orientale 1943-1945. Milano.
- Colella, A. (1958):** L'esodo dalle terre adriatiche - Rivelazioni statistiche. Roma.
- Collotti, E. (1959):** Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943-1945. Milano.
- Conseil des Ministres des Affaires Etrangères (1946).** Commission d'experts pour l'étude de la question de la frontière italo-yougoslave. Repport. Palais du Luxembourg. Paris.
- Čulinović, F. (1968a):** Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas. Zagreb.
- Čulinović, F. (1968b):** Državnopravno značenje odluka o priključenju Istre Hrvatskoj odnosno Jugoslaviji. U: Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943-1968. Rijeka.
- Čulinović, F. (1970):** Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd.
- Darovec, D. (1992):** Pregled zgodovine Istre. Koper.
- Darovec, D. (1993):** Rasegna di storia istriana. Koper.
- Darovec, D. (1996):** Pregled istarske povijesti. Pula.
- Deakin, F. W. (1968):** Storia della Repubblica di Salò. Torino. I knj. 1-2, 1970.
- De Castro, D. (1981):** La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954. Volume primo, Cenni riassuntivi di storia della Venezia Giulia sotto il profilo etnico-politico. Il dissolvimento della Venezia Giulia e la fase statica del problema. Volume secondo, La fase dinamica. Trst. Napose usp. lit. u knj. 2, na str. 1051-1066.
- Dedijer, V. (1948):** Pariska konferencija. Beograd.
- Dedijer, V. (1953):** Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju. Beograd. Talijanski prijev. 1953, slovenski prijev. 1972.
- Degan, Đ. (1984):** Identitet i kontinuitet jugoslavenske države s obzirom na odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a. U: AVNOJ i savremenost. Naučni skup "Odluke

- AVNOJ-a - trajna osnova nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva, socijalističkog samoupravnog zajedništva, razvoja i napretka naroda i narodnosti u Jugoslavije" (Sarajevo, 16, 17. i 18. novembra 1983). Sarajevo.
- Degan, Đ. (1995):** Spor o granicama sa Slovenijom. Pravni domašaji historijskih argumenata. Pazinski memorijal, XIX, 22-24. Pazin.
- De Simone, P. (1961):** Dalla Conferenza della pace la condanna all'esodo. Gorizia.
- Drndić, L. (1978):** Oružje i sloboda Istre 1941-1943. Zagreb-Pula. Talijanski prijev. 1981, Rijeka.
- Đorđević, S. V. (1967):** O kontinuitetu države. Beograd.
- Ferenc, T. (1967):** Kapitulacija Italije in narodnooslobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor.
- Ferenc, T. (1965/66):** Ustanovitev Operacijske zone "Jadransko primorje" jeseni 1943. leta. Zgodovinski časopis, 29-30. Ljubljana.
- Ferenc, T. (1983):** Stiki in sodelovanje med slovenskimi in hrvaškim narodno-osvobodilnim gibanjem v Istri. Buzetski zbornik, 6. Buzet.
- Giron, A. (1995):** Medunarodni položaj Istre od 1941. do 1945. godine. Pazinski memorijal, XIX, 23-24. Pazin.
- Giron, A., Strčić, P. (1993):** Poglavnikovom Vojnom uredu. Treći Reich, NDH, Sušak-Rijeka i izvješće dr. Oskara Turine 1943. Rijeka.
- Giron, A., Strčić, P. (1995):** Zaobići Ingridstellung. Riječko područje u završnici Drugoga svjetskog rata. Rijeka.
- Godišnjak banske vlasti** Banovine Hrvatske 1939 - 26. VII. - 1940 (1940). Zagreb.
- Gombač, B. M. (1997):** Fran Zwitter (1905-1988). Glasnik Znanstveno-raziskovalnega središča Republike Slovenije, 3. Koper.
- Gombač, M. (1997):** Zapuščina akademika prof. dr. Frana Zwitra. Glasnik Znanstveno-raziskovalnega središča Republike Slovenije, 3. Koper.
- Grafenauer, B. (1992):** Miti o "Istri" in resnica istrskega poluotoka. Izvori različni, pa vsi enako "bosi". TV 15 svobodna misel, XXX, 7, 10. 4. 1992. Ljubljana.
- Grah, I. (1992):** Istarska crkva u ratnom vihoru (1943-1945). Pazin.
- Grgurevič, D. (1964):** Devetnaesta sjeverodalmatinska divizija. Zagreb.
- Grizelj, J. (1983):** Kako smo izgubili i vratili Istru. 40 godina Istre u Jugoslaviji. NIN, XXXIV, 1708, 25. 9. 1983. Beograd.
- Guček, M. (1959):** Čakaj prihodnje pomladi. Koper.
- Guzej, G. (1998):** Čeri "piranske" Savudrije. Lakmusov papir dobrososedskih odnosov. Primorske novice, LII, 8. 5. 1998. Koper-Nova Gorica.
- Index patronymique (1946).** Supplement en Cadastre national de l'Istrie d'apres le Recensement du 1-er Octobre 1945. Sušak.
- Intersimone, G. (1970):** L'Italia ed il trattato i pace del 10 febbraio 1947. Roma.
- Jaman, N. (1985):** Ugovori između Italije i Jugoslavije nakon II svjetskog rata. Dometi, XVIII, 1-2-3. Rijeka.

- Jelić-Butić, F. (1977a):** Ustaše i NDH. Zagreb.
- Jelić-Butić, F. (1977b):** Istra i Rijeka u politici NDH nakon kapitulacije Italije. Pazinski memorijal, 7. Pazin.
- Jelić, I. (1972):** Komunistička partija Hrvatske 1937-1941. Zagreb.
- Jončić, K. (1984):** Narodnosti Jugoslavije od odluka AVNOJ-a do ustava 1974. godine. U: AVNOJ i savremenost. Naučni skup "Odluke AVNOJ-a - trajna osnova nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva, socijalističkog samoupravnog zajedništva, razvoja i napretka naroda i narodnosti u Jugoslavije" (Sarajevo, 16, 17. i 18. novembra 1983). Sarajevo.
- Jovanović, V. M. (1950):** Rapallski ugovor 21. novembra 1920. Zbirka dokumenata. Zagreb, Beograd.
- Kaltenegger, R. (1993):** Operationszone "Adriatisches Küstenland" - der Kampf im Trieste, Istrien und Fiume - 1944-1945. Graz.
- Kaltenegger, R. (1996):** Zone d'operazione Littorale Austriaco. La battaglia per Trieste, l'Istria e Fiume. Gorizia.
- Kardelj, E. (1946):** Članci i govori iz narodnooslobodilačke borbe (1941-1945). Sarajevo.
- Kardelj, E. (1947):** Govori na pariskoj konferenciji. Beograd. Slovenski prijev. 1948, Ljubljana.
- Klaić, N. (1972):** Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine. Zagreb.
- Klen, D. (1955):** Neki dokumenti o svećenstvu u Istri između dva svjetska rata. Zagreb.
- Kljaković, V. (1972):** Titova politika prema saveznicima u pitanju Istre i Slovenskog primorja 1941-1944. Časopis za suvremenu povijest, IV, 2. Zagreb.
- Kljaković, V. (1976):** Tito i Istra. Aspekti borbe za vraćanje Istre u sastav Jugoslavije. Pazinski memorijal, 4. Pazin.
- Kljaković, V. (1979):** Pitanje savezničkog iskrcavanja na Balkan (1939-1945). Vojnoistorijski glasnik, 3. Beograd.
- Knezović, L., Ćurin, I. (1977):** Deseta dalmatinska udarna brigada. Split.
- Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj (1969).** Zagreb.
- Kostić, U. (1978):** Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. Ofanziva jugoslovenske 4. armije. Beograd.
- Krizman, B. (1975):** Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941. Diplomatsko-historijski pregled. Zagreb.
- Krizman, B. (1981):** Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu. Dokumenti, knjiga 1, 1941-1943. Zagreb.
- Krizman, B. (1983):** Ustaše i Treći Reich, 1. Zagreb.
- Krizman, M. (1995):** Međunarodni odnosi i problemi oko zajedničkih granica i političkog statusa Istre od 1945. do 1947. godine. Pazinski memorijal, XIX, 23-24. Pazin.

- La questione della Venezia Giulia (1945).** Risposta a un articolo del diplomatico jugoslavo J. Smodlaka. Venezia.
- Le Marche Julienne (1945).** Etude de geographie politique. Sušak.
- Leković, M. et al. (1978):** Titove istorijske odluke 1941-1945. Beograd.
- Mandić, A. (1953):** Fragmenti za ujedinjenje. Zagreb.
- Marjanović, M. (1960):** Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914-1917. Zagreb.
- Matković, H. (1995):** Istra i Rijeka u dokumentima izbjegličke vlade (1941-1945). Pazinski memorijal, XIX, 23-24. Pazin.
- Međunarodni ugovori 1941 (1942).** Nezavisna Država Hrvatska. Zagreb.
- Memorandum Oblasnog Narodnog odbora** za Istru Savezničkoj komisiji za ispitivanje granične linije između Jugoslavije i Italije (1946). Zagreb. Francuski, engleski, ruski prijev.
- Meštrović, I. (1961):** Uspomene na političke ljude i događaje. Buenos Aires.
- Miculian, A. (1991):** Historiografija i publicistika o egzodusu: kritička opažanja. Pazinski memorijal, knj. XXII, 22. Pazin.
- Mikolić, M. (1975):** Neka pitanja iz odnosa ZAVNOH-a prema Istri (rujan 1943 - svibanj 1944). Jadranski zbornik, 9. Pula-Rijeka.
- Mikolić, M. (1977):** NOP Istre jesen 1943 - jesen 1944. godine. Pazinski memorijal, 5. Pazin.
- Milanović, B. (1973):** Hrvatski narodni preporod u Istri, knj. 2. Pazin.
- Milardović, A. (1992):** Dokumenti o državnosti Republike Hrvatske. Zagreb.
- Mirković, M. (1963):** Tri etničke linije, Problemi sjevernog Jadrana. Zbornik Sjeverojadranskog instituta, 1. Rijeka.
- Molotov, V. (1946):** Reči na parižkoj mirovnoj konferenciji. Ijul-oktjabr 1946. Moskva.
- Munić, D. (1975):** Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Centar za znanstveni rad Rijeka (Sjeverojadranski institut). (Uz tridesetu godišnjicu osnutka i djelovanja). Jadranski zbornik, 9. Pula-Rijeka.
- Nešović, S. (1973):** Britanske namere za iskrcavanje u Istri. Dokumenti. NIN, XXIII, 1194-1197, 25. XI., 2., 9. i 16. XII. 1973. Beograd.
- Nešović, S. (1974-1977):** Gli alleati, l'Istria e la L.P.L. nel 1944-1945. Quaderni, 4. Rovinj.
- Nešović, S. (1978):** Velika trojica oči u oči. Nesporazumi oko drugog fronta. Beograd.
- Nešović, S., Petranović, B. (1983):** AVNOJ i revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941-1945. Beograd.
- Ničota, M. (1998):** Granić i Frlec gotovo definirali granice! Vjesnik, LIX, 18353, 1-2. Zagreb.

- Oslobodilački rat** naroda Jugoslavije 1941-1945, Beograd, knj. 1, Od sloma stare Jugoslavije do Drugog zasjedanja AVNOJ-a, 1957, 2. dop. izd., 1963, knj. 2, Od Drugog zasjedanja AVNOJ-a do konačne pobjede, 1958, 2. dop. izd., 1965.
- Pazinski memorijal (1995)**, XIX, 23-24. Pazin.
- Petešić, C. (1992)**: Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945. Zagreb.
- Petranović, B. (1981)**: Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu. Dokumenti, knjiga 2, 1943-1945. Zagreb.
- Petranović, B., Zečević, M. (1985)**: Jugoslavija 1918-1984. Zbirka dokumenata. Beograd.
- Pirjevec, J. (1995)**: Jugoslavija. Nastanak, razvoj ter raspad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper.
- Plenča, D. (1962)**: Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata. Beograd.
- Pleterski, J. (1965)**: Delo dr. Frana Zvotra za rešitev mejnih vprašanj. Zgodovinski časopis, 6. Ljubljana.
- Pleterski, J. (1973)**: Perspektiva federativnog ujedinjenja u novoj Jugoslaviji kao faktor narodnooslobodilačke borbe. Časopis za suvremenu povijest, V, 3. Zagreb.
- Pleterski, J. (1974)**: Perspektiva federativnog ujedinjenja u novoj Jugoslaviji kao faktor narodnooslobodilačke borbe. U: Zbornik radova naučnog skupa AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini 1942-1943. Sarajevo.
- Plovanić, M. (1984)**: O Rijeci od 1943. do 1945. s posebnim osvrtom na "Liburniste" i "Autonomaše Zanelijane". Pazinski memorijal, 13. Pazin.
- Plovanić, M. (1985)**: Talijanski pokret otpora i građanske političke grupacije u Rijeci pred oslobođenje 1945. Dometi, XVIII, 1-2-3. Rijeka.
- Povijest Rijeke (1988)**. Rijeka.
- Povijest Saveza komunista Jugoslavije (1985)**. Beograd.
- Priključenje Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943-1968 (1968)**. Rijeka.
- Prvo i Drugo zasjedanje Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Jugoslavije (26. i 27. novembra 1942; 29. i 30. novembra 1943) (1953)**. Po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Beograd.
- Rački, A. (1929, 1990)**: Povijest grada Sušaka, Sušak 1929. Rijeka.
- Raztresen, M. (1998)**: Savudrija, kje si? Primorske novice, LII, 8. 5. 1998. Koper-Nova Gorica.
- Reljić, S., Mihaljčić, Đ. (1973)**: Dr. Ivan Ribar i sinovi. Život i djelo. Zagreb.
- Ribar, I. (1948)**: Politički zapisi, 1. Beograd.
- Ribar, I. (1949)**: Politički zapisi, 2. Beograd.
- Ribar, I. (1951)**: Politički zapisi, 3. Beograd.
- Ribar, I. (1952)**: Politički zapisi, 4. Beograd.
- Ribarić, D. (1969)**: Borbeni put 43. istarske divizije. Zagreb.

- Rocchi, F. (1970):** L'esodo dei giuliani, fiumani e dalmati. Roma.
- Rocchi, F. (1990):** L'esodo dei 350 mila giuliani, fiumani e dalmati. Roma.
- R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni (1976).** Korespondencija 1906-1941, sv. 1, 1906-1908, sv. 2, 1918-1941. Zagreb - London.
- Scotti, G., Giuricin, L. (1975):** Rossa una stella. Storia del battaglione italiano "Pino Budicin" e degli Italiani dell' Istria e di Fiume nell'Esercito Popolare di Liberazione della Jugoslavia. Rovinj.
- Scotti, G., Giuricin, L. (1979):** Crvena zvijezda na kapi nam sja. Borbeni put talijanskog bataljona "Pino Budicin" i Talijana Istre u Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije. Rijeka.
- Sirotković, H. (1971):** Rimski "ugovori" Mussolini-Pavelić od 18. svibnja 1941. g. Kamov, II, 15. Rijeka.
- Sirotković, H. (1978):** Državnopravno značenje odluka Okružnog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a o sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom. Dometi, XI, 9-10-11. Rijeka.
- Sirotković, H. (1979):** Povijesne odluke o ujedinjenju Istre s domovinom ujesen 1943. godine. Zbornik Pravnog fakulteta, 1-2. Zagreb.
- Sirotković, H. (1983):** Državnopravno značenje odluka Okružnog NOO-a za Istru, ZAVNOH-a i AVNOJ-a u sjedinjenju Istre s Hrvatskom i Jugoslavijom. Pazinski memorijal, 12. Pazin.
- Sirotković, H. (1994):** ZAVNOH i pazinske odluke o sjedinjenju Istre s domovinom iz rujna 1943. godine. Vjesnik HAZU, III, 3-4. Zagreb.
- Sirotković, H. (1995):** ZAVNOH i pazinske odluke o sjedinjenju Istre s domovinom iz rujna 1943. godine. Pazinski memorijal, XIX, 23-24. Pazin.
- Slovenska Istria v boju za svobodu (1976).** Prispevki in gradivo za krajevno zgodovino. Koper.
- Smodlaka, J. (1944):** O razgraničenju Jugoslavije s Italijom. Nova Jugoslavija, 7-10, lipanj-srpanj 1944.
- Strčić, P. (1965):** Sjeverojadranski institut za etničke odnose, historiju i ekonomiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti-Rijeka. U povodu 25-godišnjice osnutka. Istarski mozaik, III, 4-5. Pula.
- Strčić, P. (1978a):** Vanjskopolitička borba Josipa Broza Tita za Istru od 1941. do 1945. godine. Rijeka. Hrvatski, talijanski.
- Strčić, P. (1978b):** Vanjskopolitička borba Josipa Broza Tita za Istru od 1941. do 1945. godine. Prilog za bibliografiju. Dometi, XI, 9-10-11. Rijeka.
- Strčić, P. (1979a):** Dr. Ante Mandić, kraljevski namjesnik iz Kastavšćine (1945). U povodu objavljivanja sjećanja dra Vladimira Velebita objavljenih u našem listu. Glas Istre, XXXVI, 286-288, 10.-12. 12. 1979. Pula.
- Strčić, P. (1979b):** Dr. Ante Mandić, kraljevski namjesnik iz Kastavšćine (1945). Novi list, XXXIII. Rijeka.

- Strčić, P. (1980):** Štampana riječ o otporima i borbama. Radnički, antifašistički, komunistički i narodnooslobodilački pokret Istre, Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara. Prilog bibliografiji. Knjige i brošure. Rijeka.
- Strčić, P. (1981):** Glavna uprava za novooslobodene krajeve. Opatijska komuna, III, 33, 24. 11. 1981. Opatija.
- Strčić, P. (1982):** Neki vanjskopolitički aspekti Titove borbe za Istru 1943-1945. U: Tito u našem kraju. Istra-Hrvatsko primorje-Gorski kotar. Rijeka.
- Strčić, P. (1983a):** AVNOJ i odluka o sjedinjenju otuđenih hrvatskih i slovenskih krajeva, Arhivski vjesnik, 26. Zagreb.
- Strčić, P. (1983b):** Dani prijeloma. Značenje odluka o sjedinjenju Istre s maticom zemljom. Istra, XXI, 5. Pula.
- Strčić, P. (1989a):** Odluka o sjedinjenju otuđenih hrvatskih i slovenskih krajeva, Pazinski memorijal, XIII, 18, 1. Pazin.
- Strčić, P. (1989b):** O nekim antirodoljubnim i antidomovinskim pojavama. Primjer Dobrice Čosića u "Il Tempo". Naše teme, XXXIII, 11. Zagreb.
- Strčić, P. (1992a):** Darko Darovec, Novija povijest u "Pregledu zgodovine Istre". Časopis za suvremenu povijest, XXIV, 2. Zagreb.
- Strčić, P. (1992b):** Povijest XIX. i XX. st. u "Pregledu zgodovine Istre" Darka Darovca, Koper 1992. Zgodovinski časopis, XXXXVI, 4. Ljubljana.
- Strčić, P. (1994a):** Povijesni okvir za donošenje odluka o sjedinjenju Istre s maticom-domovinom Hrvatskom 1943. Vjesnik HAZU, III, 3-4. Zagreb.
- Strčić, P. (1994b):** Zaključek stoletnega procesa. Združitev hrvaške Istre z maticodomovino 1943. Primorska srečanja, XIX, 155. Nova Gorica.
- Strčić, P. (1996/97):** Nekoliko znamenitih pripadnika istarske obitelji Mandić. U: Ivan Matetić Ronjgov, Zbornik, 5. Rijeka.
- Stuhlpharrer, K. (1979):** Le zone d'operazione Prealpi e Litorale Adriatico 1943-1945. Gorizia.
- Stulli, B. (1953):** Jadranski institut. U: Rijeka. Geografija-entologija-ekonomija-saobraćaj-povijest-kultura. Zbornik. Zagreb.
- Šepić, D. (1983):** Vlada Ivana Šubašića. Zagreb.
- Šlabek, S. (1991):** Banovina Hrvatska (26. VIII. 1939. - 10. I. 1941.). Pravno-povijesni pregled. 2. izd. Kutina.
- Tintor, S. (1968):** Trinaesta primorsko-goranska udarna divizija. Zagreb.
- Tito, J. B. (1959-1972):** Govori i članci, 1-22.
- Tito, J. B. (1978):** Sabrana djela. Beograd.
- Trattato di Roma (1924).** Bologna.
- Tuđman, F. (1960):** Stvaranje socijalističke Jugoslavije. Historijska studija i pregled razvoja socijalističkog i oslobodilačkog rata jugoslavenskih naroda. Zagreb.
- Tuđman, F. (1963):** Okupacija i revolucija. Dvije rasprave. Zagreb.

- Vjesnik**, LIX, 18160, 16. 5. 1998. Zagreb. Podobnik za oštrije stavove pri definiranju granice s Hrvatskom. Marjan Podobnik, potpredsjednik slovenske vlade, izjavio je da je Hrvatska nakon zadnjega rata dobila Istru na račun toga što je Slovenija izgubila Trst.
- Vlahov, D. (1978):** Historijska sjednica u Pazinu. Prilog diskusiji o razvoju narodne vlasti u Istri 1943. godine. Dometi, XI, 9-10-11. Rijeka.
- Zapisi dra Josipa Smodlake (1972).** Zagreb.
- Zbornik dokumenata** o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, t. II, knj. 10 (1949 i dalje). Beograd.
- Zbornik dokumenata** o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, t. II, knj. 11 (1949 i dalje). Beograd.
- Zbornik Drugog pomorskog obalnog sektora Mornarice NOVJ (1975).** Izdanje u povodu tridesete godišnjice pobjede nad fašizmom. Rijeka.
- Zemaljsko antifašističko vijeće** narodnog oslobođenja Hrvatske (1964). Zbornik dokumenata 1943. Zagreb.

received: 1997-12-06

UDC 327(497.1:420)"1945/1947"

BRITAIN, YUGOSLAVIA AND THE ONSET OF THE COLD WAR 1945-1947

Ann LANE

The Queen's University of Belfast, GB, Northern Ireland - Belfast BT7 INN, 21 University Square,
e-mail: A.Lane@qub.ac.uk

ABSTRACT

This article explores the changing perceptions of British foreign policy makers towards Yugoslavia, 1945-47 in the context of wider British interests in south-east Europe and the emerging Cold War. It argues that two views of the Tito regime emerged, one which sought to explain Yugoslav foreign policy in terms of totalitarianism and the monolithic Soviet bloc and the alternative view which perceived in Tito's leadership the potential for independent action.

The spring of 1945 saw the resolution of a paradox which had bedevilled British policy towards Yugoslavia since 1943: the unification of the Royal Government with Tito's Anti-Fascist Council had brought to an end the embarrassment endured by the British of being committed to opposing sides in a domestic political quarrel. However, British Government perceptions of Yugoslavia remained paradoxical in the early post-war years. On the one hand the triumph of a communist dominated regime and the country's submergence in, and ready identification with, the Soviet bloc seemed to indicate to the British that it should be written off as a potentially malignant influence which stood for the extension of communism throughout the region. On the other hand, there remained a question mark over the nature of the Tito government and its relationship with the Soviet Union. To what extent was Yugoslav policy merely a reflection of Soviet policy, or was Tito acting in some measure independently? Although it is the first interpretation that predominated in British policy-making circles in the period under discussion, the second also retained some currency.

The Trieste crisis of 1945 was of course a watershed, not only in terms of British perceptions of the new Yugoslav regime, but also in defining a post-war relationship with the Soviet Union. It was, indeed, a foretaste of the scenario which would be played out more dramatically still in Berlin some years hence. British reactions to the Trieste crisis of 1945 and their policy thereafter cannot be understood without first setting these events within the context of British interests in this region. Most imme-

diately, British policy was rooted in the exigencies of the Grand Alliance and also in pre-war experiences. The spectre of the Spanish civil war was frequently invoked in London between 1941 and 1943 as it seemed a possibility that Britain and the Soviet Union might find themselves, through supporting respectively conservative and revolutionary resistance groups, ranged once more against one another in a highly contentious civil war which would have implications well beyond Yugoslavia's geographical frontiers. The decision made in late 1943 to direct military aid exclusively to the Partisan resistance owes its origins partly to such concerns (Lane, 1996). However it was also bound up with immediate preoccupations about tactical necessities for defeating nazism.

There was also a framework of more traditional concerns which gave Britain a particular interest in Yugoslavia. The Balkans had long been a barrier to Russian expansionism and Britain, which after the war would retain primary responsibility for Western commitments in the Mediterranean and Middle East, wanted to maintain it in this function. It was axiomatic within the Foreign Office, from 1944 onwards, that the Soviet Union should not be permitted to penetrate the Mediterranean through the rise of communist-dominated regimes in the region. Indeed, Yugoslavia was seen as the missing link in a line of defence against Soviet encroachment and as a possible threat to the position of influence which Britain sought to establish in Greece and Italy. The late Elisabeth Barker, for one, has argued that in this lay the explanation of the 50-50 share proposed by Churchill to Stalin in Moscow in October 1944. Certainly, the British Government had, in its dealings with Tito, kept in mind the need to establish a working relationship with the post-war Yugoslav government (Barker, 1976, 140-147; FO 371 33470 R6363/178/92, 7. 6. 1944).

British thinking about Trieste fitted into this grander design. The question had come up during the Churchill-Tito talks in Naples in August 1944 and the Supreme Allied Commander of Mediterranean Forces, Field Marshal Harold Alexander, had travelled to Belgrade in February 1945 to establish the western allies' right for military purposes to occupy the city and port of Trieste and enough of the hinterland to gain access to the Ljubljana gap.

Asense of British perceptions of Yugoslavia in the context of wider political thinking at this juncture can be garnered from an often quoted minute by the Foreign Secretary, Anthony Eden to Prime Minister Churchill: 'Our present policy towards Yugoslavia', he wrote in January 1945, 'is... realistic and not over ambitious. It recognises that Yugoslavia has not the same long-term strategic and political importance for us as Greece or for that matter Italy, and that Yugoslavia lies outside or rather on the edge of the area of our major interests' (FO 371 48816 R19662/6/92, 18. 1. 1945). Eden continued that British policy was based 'on 50-50 agreement, the principle of which is in effect that Yugoslavia should be a sort of neutral area between the British and Russian zones of influence... Yugoslavia is likely to develop into the most pow-

erful and influential of the Balkan countries; if we abandon all claim to advise or express our views on the conduct of Yugoslav policies, we shall lose one principal means of influencing Balkan affairs as a whole'.

The significance of this suggestion that Anglo-Yugoslav relations could be used as a means to influence, should not be overestimated. During the latter stages of the Second World War the Post-Hostilities Planning Sub-committee prepared an analysis which concluded that above all Britain must avoid obstructing Soviet demands where these did not conflict with vital British interests. Vital interests, as defined by the Chiefs of Staff did not include Eastern Europe. A Joint Intelligence Sub-Committee paper of December 1944 elaborated on this point, predicting that the Soviet Union would seek to use this region as a buffer zone (Barker, 1981, 290-291; Thomas, 1986, 309-310). Meanwhile, the so-called Percentages Agreement of October 1944, in which Churchill appeared to recognise Soviet predominance in Romania in return for a similar recognition of the British position in Greece suggests that although the Prime Minister was, by reserving a percentage share, signalling British intentions to maintain a foothold, he was also accepting Soviet predominance in the region.¹

Historians have sometimes criticised the British for indulging in romanticism about Balkan resistance, but British policy in this context can also be interpreted as indicating a certain realism which extended to having a clear idea of where precisely the limits on Soviet expansion would (and could) be set. Italy, Greece, Austria and the port of Trieste as well as its hinterland, marked that line. There was never the slightest question about this; on this issue the British, and indeed the Americans, were not prepared to negotiate and the scramble for the occupation of the city which occurred at the end of April 1945 served clear notice on this point (FO 371 50787 U650/51/70, FO minute, 3. 2. 1945).

In terms of its impact on British thinking, the Trieste crisis may have increased the cynicism with which the Churchill government regarded the Tito regime, but its principal significance resides in its contribution to the onset of an atmosphere in London in which the zero-sum logic which was to limit policy options during the Cold War began to take shape. Although it was with Tito's forces that the troops of General Freyburg competed, there was in London a growing sense that Tito was merely the catspaw of Moscow's foreign policy.

Several events contributed to this perception. The first was the forthrightness of Tito's declaration of sole allegiance to Moscow following the conclusion of the Soviet-Yugoslav treaty of friendship in mid-April. This treaty, which fitted well with the pattern of the previous year when Tito had levanted from under British protection only to show up in Moscow, caused Churchill to record this as just 'another proof of how vain it is to throw away our substance in Titoland' (FO 371 48812 R7022/6/92,

¹ Much has been written on this subject. Among the more enlightening are Barker (1976); Siracusa (1979).

18. 4. 1945). The Prime Minister's correspondence with Eden in April reveals that he had already concluded that British interests in Yugoslavia should be largely written off and that energies should be devoted towards securing Italian stability as a west European bulwark instead. Churchill was adamant that the submergence of central and western Europe into the Russian sphere had to be prevented: to this end he saw in Tito's claims on Trieste an opportunity to 'split the Italian Communist Party' which was a source of concern in London owing to the spectre it raised of communist influence gaining ground through the electoral system (FO 371 48812 R7022/6/92, 18. 4. 1945).

Regarding Trieste, it was the timing of the Yugoslav climb-down - which closely followed Western diplomatic representations to Stalin - which was interpreted in London as an indication that Yugoslav ambitions were being used as a vehicle for Soviet policies. More ominously, it seemed that Stalin was prepared to pursue these policies to a point little short of armed conflict. It has to be said that the British Embassy in Belgrade dissented from this view and that the Ambassador, Ralph Stevenson was inclined to blame the crisis primarily on perceived machinations of Tito's General Staff and of the two hard-liners, Generals Jovanovic and Terzic in particular (FO 371 48813 R7941/6/92, 4. 5. 1945). However, such arguments found little sympathy in London. Orme Sargent, then deputy Under Secretary at the Foreign Office immediately countered that, in his view, it was far more likely that Tito was counting on Stalin's support. Noel Charles, then British Ambassador in Italy, was in agreement: there was no doubt, Charles wrote, that the issue was being regarded by the Soviet Union as a test of the western allies will to stand up to Russian political domination and that it was likely that Tito had been promised 'moral, though probably no concrete support'. Stalin was hoping, perhaps, to use Trieste to persuade Italy to lean further in their direction and away from the British position (Pelly et al., 1984).

It is curious that senior officials in London overlooked Tito's subsequent public protestations about the lack of Soviet support but this in turn is indicative of the early readiness to accept the thesis of the monolithic Soviet bloc. The underlying conviction that Moscow was establishing such a bloc on totalitarian lines provided the basis for the evolution of British Cold War policy-making.² The significance of this for British foreign policy in the summer of 1945 is spelt out in Orme Sargent's seminal memorandum, Stocktaking after VE Day, in which he argued that Britain must take a stand in Europe 'in the immediate future if the situation were to be prevented from crystallising to our permanent detriment' as British military power declined (FO 371 48814 R8038/6/92, 7. 5. 1945; FO 371 48814 R8268/6/92). To this end he identified

2 For example Bevin gave public expression to his misgivings when he told the House of Commons on 20 August 1945 that he had gained the impression that 'one kind of totalitarianism (was) being replaced by another' (Parliamentary Debates, 291-293).

the task of taking a stand in Eastern Europe as a *sine qua non* of preventing the extension of the Soviet sphere. Britain must, he argued keep its 'foot firmly in Finland, Poland, Czechoslovakia, Austria, Yugoslavia and Bulgaria' challenging the Russians in these six countries, instead of waiting until the Soviet Government threatens us further west and south in Germany, Italy, Greece and in Turkey. Sargent added that such a challenge would be inevitable 'if we let Stalin pocket for good these six countries'.

The growing anxiety in London over the nature of Soviet intentions received a further boost at the London Council of Foreign Ministers in September and it was during these proceedings that the new Foreign Secretary Ernest Bevin and some of his officials began to suspect that the Soviet Union was not concerned simply with securing its western frontier by establishing friendly regimes in the Balkans but was actively seeking to challenge the British position of dominance in the Mediterranean. Bevin's private secretary, Pierson Dixon, wrote in his diary of 24 September, 'The main objective of the Russians is access to a base in the Mediterranean. The Mediterranean is therefore the real Russian challenge at this conference. And again on 2 September, 'a new point which seems to me to emerge... is the intensity of Russian jealousy of our position in the Mediterranean now that France and Italy have ceased to be first class powers. It may be that this is what the British came to believe because of the traditional British fears for their position in the Mediterranean, but clearly it had implications for the way in which the Yugoslav regime was regarded. Italy, Austria and Greece were seen in London as the demarcation line at which the Soviet advance had to be halted if British (and implicitly) western interests were to be defended and the Yugoslav Government was pressing territorial claims against each.

The direction of Bevin's policy towards Yugoslavia was first given clear expression following the Yugoslav elections in mid-November 1945. To Britain's Ambassador in Belgrade, Ralph Stevenson, Orme Sargent wrote on 24 November that there seemed 'little doubt that the Yugoslavs have the Government which the majority in fact want' and that 'having made no protest about the Tito-Subasic Agreement we really have no alternative but to acquiesce in the new regime' (FO 371 48874 R19610/130/92, 24. 11. 1945). Britain's policy, he stated, was to put a limit on Russian expansion in the Middle East and that given this context: 'Yugoslavia is strategically too important to our position in the Mediterranean and Greece and Italy for us to adopt a policy of sulking towards her.' He continued that Britain's object must be, 'therefore... to re-establish our influence in Yugoslavia and thus to challenge and even undermine that of the Soviet Union'.

Given the ideological affinity of the Tito Government to the Soviet Union and the extension to Yugoslavia of the closed system of economy, this was an ambitious objective. At the end of 1945, Britain had very little contact with the country which

could be exploited. Cultural exchanges were non-existent and in the spring of 1946 the Foreign Office acknowledged that 'for political, ideological and racial reasons, the new Yugoslavia looks to the Soviet Union in economic as in other matters and chooses to make herself the economic as well as the political satellite of Russia'. So long as the new regime lasts, it continued, 'it is to be expected that Yugoslavia will dispense with trading with the west unless in any given instance it is seriously embarrassing for her to do so' (FO 371 47857 N15085/18/38, 25. 10. 1945).

1946 was by any standards a disastrous year for Anglo-Yugoslav relations. Yugoslav intervention in the Greek civil war, which resumed in May, the Corfu Channel incident in which Yugoslav complicity was suspected, the closing of the British Reading Room in Belgrade, the failure of the Anglo-Yugoslav trade talks, all combined with the difficult negotiations over the Italo-Yugoslav frontier at the Paris Peace Conference to reduce official relations between London and Belgrade to a virtual impasse. In Trieste the fact that possession was nine-tenths of the law and that the frontier's demarcation was bound up with larger political issues meant that the western insistence on a solution which favoured the Italians could hardly fail over the long term to yield the result they desired. Given the belief which was taking root in both London and Washington that Soviet policy was intrinsically expansionist and revolutionary and could be delimited only by a show of western firmness, the significance of the sporadic civil demonstrations in Trieste in support of radical politicians, was considerable. Trieste, like Iran, had become a symbol of western determination to meet the Russian challenge in Europe and elsewhere.

There was one area with which the British had some success in their policy towards Yugoslavia and that was in the matter of the return of Yugoslav war criminals. This question was, by the end of 1946, threatening to compromise not only the British and Americans but also to provoke an issue in Yugoslav relations with Italy and Austria. At the time there were some 70,000 Yugoslav displaced persons in British and jointly administered Anglo-American camps in Italy and Austria, who were awaiting screening for collaborators and war criminals before being placed under the care of the appropriate international authorities. Shortly after the end of the war, the British and Americans had formally undertaken to repatriate for trial all members of the Yugoslav fascist Ustase and other wanted quislings found within areas under their control. This obligation was recognised by the Foreign Office as being something of a test of good faith between Yugoslavia and the Western Powers.

Until the end of 1946, however, the lack of manpower and other resources, as well as difficulties of co-ordination with other Allied authorities, meant that little progress had been made. Consequently Bevin, on his return from the New York Council of Foreign Ministers in December 1946 where the Italian Peace Treaty had been agreed for signature on 8 February 1947, informed his senior officials that he wanted every effort made to, put Britain right with Yugoslavia' (FO 371 66600

WR2/1/48, 23. 12. 1946). As things stood the 20,000 or so Yugoslav DPs would be handed over to Italian jurisdiction on the treaty's signature and it was already clear that the Italians did not have the resources to prevent would-be trouble makers from creating anti-Tito disturbances along the Italo-Yugoslav frontier. Moreover, the Badoglio government was known to be considering forcible repatriation of the refugees en masse.

Despite opposition from within and without the Foreign Office, Bevin appointed Fitzroy Maclean, now the Conservative Member of Parliament for Lancaster, to head a special Screening Mission which would investigate and put in hand screening operations firstly in Italy but also in Austria and the British zone of Germany.³ Maclean's personal friendship with Tito was perceived by Bevin to be a particular asset and so it proved when a series of informal visits to Tito effectively cut short the Belgrade government's predisposition towards bureaucratic prevarication and a mutually beneficial agreement was signed in Bled on 8 September 1947 (Maclean, 1981/82; FO 371 67402 R3750/97/92, 8. 9. 1947). While the British had managed to escape from their earlier and somewhat imprudent undertaking to repatriate the Ustase automatically and to set a definite time limit on further requests for the handover of quislings, the Yugoslav Government received the right to be consulted formally in the screening process.

The Bled Agreement was a short lived success, however. Criticism of the agreement which began to emanate from Belgrade within a month of its signing, became increasingly vitriolic as the autumn wore on and when it was denounced by the Yugoslav Government at the beginning of December, British officials swiftly concluded that Tito had been declared out-of-order in Moscow for signing his own agreement with Britain and in the process had offended against the principles of Soviet policy (FO 371 66675 WR3810/10/25, 24. 12. 1947; 29. 12. 1947). With the benefit of hindsight, this analysis seems especially prescient.

During the course of Maclean's visit to Tito in Slovenia in June, the Yugoslav leader had taken the opportunity to deplore the general deterioration in Anglo-Yugoslav relations since the end of the war. Not confining himself simply to the refugee question Tito used the occasion to air a wide range of grievances from claims of British violations of Yugoslav air space to the state of affairs on the Austro-Yugoslav frontier. Maclean responded in kind. Tito, he said, was very unpopular in Britain for a number of reasons, among them a variety of actions over the previous two years including the downing of two unarmed American planes, the imprisonment of Archbishop Stepinac, the trial and execution of Draža Mihailović, but in general because of the consistently hostile attitude of the Yugoslav government towards its former allies (FO 371 67440 R13091/1430/92, 23. 6. 1947). To this Tito wryly ob-

³ I have explored British policy towards the Yugoslav displaced persons question in *Putting Britain right ...* (1992, 217-246).

served that a 'prerequisite for any radical improvement in them was a fundamental change in the relationship of Soviet Russia with the United States'.

Conclusion

Indeed, the pivotal issue in British relations with Yugoslavia in this period is clearly the nature of Yugoslavia's relationship with the Soviet Union and the way in which this was perceived in the West. In the immediate post war years, the Western perception of communism as monolithic and totalitarian was extended to the whole region of the Soviet sphere without any allowances for the local characteristics or historical factors which were ultimately to make the experience of communism in Yugoslavia unique. This tendency was reinforced by Bevin who was known to be suspicious of communists.

Nevertheless Tito's independence of mind had been detected by British liaison officers who had close contact with him during the war and this characteristic was subsequently commented upon from time to time by officials in London and Belgrade. It was this which underlay Bevin's approach to the refugee question. Until the summer of 1948, however, British policy was based primarily on the assumption that the difficulties they encountered in dealing with Yugoslavia were essentially a reflection of the problems that existed between the Western powers and the Soviet Union. The idea that Moscow was the break rather than the accelerator on Yugoslav foreign policy did not really become conventional wisdom within the Foreign Office until 1949 by when the hostility of the Soviet bloc towards the Tito government had been shown to have deep-seated foundations.

* The author would like to thank the British Council for providing the funds which made her participation in this conference possible.

Documentary sources are derived from the papers held at the Public Record Office, Kew, Surrey, United Kingdom and are quoted with permission of HM Stationery Office.

VELIKA BRITANIJA, JUGOSLAVIJA IN ZAČETEK HLADNE VOJNE
1945-1947

Ann LANE

The Queen's University of Belfast, GB, Northern Ireland - Belfast BT7 INN, 21 University Square,
E-mail: A. Lane@qub.ac.uk

POVZETEK

Članek raziskuje spreminjajoče se poglede britanskih zunanjepolitičnih dejavnikov na Jugoslavijo v času od 1945-1947 v smislu širših britanskih interesov v jugovzhodni Evropi in bližajoči se hladni vojni. Pojavila sta se dva pogleda na Titov režim. Prvi je poskušal razložiti jugoslovansko politiko v smislu totalitarizma in monolitnega sovjetskega bloka. Alternativni pogled pa je Titovo vodstvo videl kot sposobnost samostojnih dejanj.

REFERENCES

- FO 371 33470 R6363/178/92, FO Minute, CAB 66/62 WP(44)304, 7. 6. 1944.
FO 371 47857 N15085/18/38, FO minute, 25. 10. 1945.
FO 371 48812 R7022/6/92, Churchill telegram to Eden contained in FO tel. 3850 to Washington, 18. 4. 1945.
FO 371 48813 R7941/6/92, Stevenson tel. to Foreign Office, 4. 5. 1945.
FO 371 48814 R8038/6/92, Rome tel to FO, 7. 5. 1945.
FO 371 48814 R8268/6/92, Sargent minute to Churchill.
FO 371 48816 R19662/6/92, Eden minute to Prime Minister, 18. 1. 1945.
FO 371 48874 R19610/130/92, Sargent letter to Stevenson, 24. 11. 1945.
FO 371 50787 U650/51/70, FO minute, 3. 2. 1945.
FO 371 66600 WR2/1/48, Minute of meeting at the Foreign Office, 23. 12. 1946.
FO 371 66675 WR3810/10/25, Boothby Minute, 24. 12. 1947.
FO 371 66675 WR3810/10/25, Sykes Minute, 29. 12. 1947.
FO 371 67402 R3750/97/92, Text of Agreement, 8. 9. 1947.
FO 371 67440 R13091/1430/92, Yugoslav Refugee Problem: discussions between Brigadier Maclean and Marshal Tito on the Yugoslav refugee problem, in a letter from Maclean, 23. 6. 1947.
Lane, A. (1992): Putting Britain right with Tito: the displaced persons question in Anglo-Yugoslav relations, 1946-47. *European History Quarterly*, 22, 2.
Lane, A. (1996): Perfidious Albion: Britain and the struggle for mastery of Yugoslavia. A reinterpretation in the light of "new evidence". *Diplomacy and Statecraft*, 7, 2.

- Barker, E. (1976):** British Policy in South East Europe during the Second World War. London, Macmillan.
- Barker, E. (1981):** Churchill and Eden at War. London, Macmillan.
- Thomas, H. (1986):** Armed Truce: the beginnings of the Cold War 1945-46. London, Sceptre.
- Siracusa, J. (1979):** The Meaning of Tolstoy: Churchill, Stalin and the Balkans. Moscow, October 1944. Diplomatic History, vol III.
- Pelly, M. et al. (ed) (1945):** Documents on British Policy Overseas. Series I, vol I. The Potsdam Conference, 102. London, HMSO.
- Parliamentary Debates.** 5th Series. House of Commons, 413, 291-293.
- Maclean, F. (1981/82):** Tito-Maclean talks of 1947-48. An account given in a contemporary letter written by Brigadier Maclean of his discussions with Marshal Tito on the Yugoslav refugee problem, September 1947. South Slav Journal, Winter 1981-82.
- Whitham, J. R. (1991):** Dawing the Line: Britain and the emergence of the Trieste Question, January 1941 - May 1945. English Historical Review, CVI, 419, April 1991.

prejeto: 1997-12-10

UDK 327(497.1:4-15):323(497.1)"1945/1947"
327(497.1:73):323(497.1)"1945/1947"

POSKUS ORISA UČINKOV JUGOSLOVANSKE POLITIKE NA DIPLOMATSKO DOGAJANJE V OBDOBJU 1945-1947

Jerca VODUŠEK STARIČ

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160

IZVLEČEK

Namen tega dela je bil v diplomatskih dokumentih dveh zahodnih velesil (National Archives v Washingtonu in Public Record Office v Londonu - jugoslovanski so nedostopni) ugotoviti podrobnosti o dogovarjanju glede spornih vprašanj zahodne meje (npr. Gorica) v letih 1945-1947. Gradivo samo pa je pokazalo, da so v teh pogovorih in stikih ameriških in britanskih diplomatov v Beogradu bili v ospredju drugi problemi in da so odnosi bili vse prej kot dobri.

Stališča in zahteve jugoslovanske diplomacije in državnikov v zvezi z zahodno mejo so bila že velikokrat izčrpno obdelana, note, ki jih je vlada FLRJ posredovala tujim vladam, pa objavljene.¹ Zato sem bom na tem mestu omejila na tisti del dogajanja, ki po večini ni tako prisoten v omenjeni literaturi: na teži, ki so jo te zahteve imele v celotnem političnem dogajanju v Jugoslaviji, in na ugotovitve takratnih zahodnih diplomatov, ki so to dogajanje spremljali, ter na njihove pogovore z jugoslovanskimi oblastmi o mejnih zahtevah Jugoslavije. Seveda gre pri tem za veliko preobširno temo, da bi ji bilo mogoče pravično zadostiti zgolj s tako kratko analizo, in se bo potrebno omejiti le na oris glavnih značilnosti. Na začetku je potrebno poudariti, da dveh splošnih okvirov dogajanja v teh letih ne bomo posebej obdelovali. Prvi so ocene Zahoda o zunanjepolitični opredelitvi Jugoslavije - te so jasne in jih je potrebno ves čas imeti v mislih: vsi diplomati so namreč že aprila leta 1945 opazili razliko med pogodbo o prijateljstvu, ki jo je v Moskvi podpisal Tito, in ostalimi dotedanjimi sovjetskimi pogodbami - v jugoslovanski je namreč pisalo, da bosta državi usklajevali svojo zunanjo politiko. V ta sklop sodijo tudi odnosi z balkanskimi državami, posebej z Grčijo. Drugi okvir, povezan s prejšnjim, so bile naraščajoče napetosti med Vzhodom in Zahodom oziroma začetki hladne vojne.

Pričakovali bi, da bo jugoslovanska oblast prav v teh prvih povojnih letih, ko se

¹ Prim. DSP, 1984-1986. V tej seriji pa niso objavili številnih jugoslovanskih not z zahtevki po izročitvi vojnih zločincev, ki so nosile oznako Poverljivo.

je svetovna diplomacija vrtela prav okoli poveljne ureditve razmer v Evropi, intenzivno delovala in podrejala svojo politiko v prvi vrsti zahtevam, ki jih je Jugoslavija imela v okviru mirovnih pogajanj (mejno vprašanje, reparacije, udeležba v ureditvi poveljnega sveta, OZN itd.). Ob svoji prisegi 8. marca 1945 je namreč vlada DFJ kot tretjo po vrsti od svojih delovnih nalog za v bodoče obljubila, da bo storila vse, da se k novi državi priključijo ozemlja, ki so po prvi svetovni vojni ostala zunaj meja Jugoslavije. Razvoj dogodkov in natančnejši pogled v arhivsko zapuščino pa pokažeta, da ni bilo vedno tako.

K razmišljanju nas je navedla ocena oziroma ugotovitev, ki jo je zapisal britanski ambasador v Beogradu Charles Peake v svojem poročilu za leto 1946 o delovanju jugoslovanskih oblasti v tem razdobju, torej v letu Pariške mirovne konference. Poročilo najprej podrobno opiše in oceni notranje politične spremembe v Jugoslaviji v tem letu (ustava, ustanovitev Kontrolne komisije, razvoj Armade, preoblikovanje zunanje trgovine in financ, uvajanje zadrug - skratka, modeliranje jugoslovanskega sistema po sovjetskem), nato pa ugotovi, da je prišlo do vsesplošnega poslabšanja odnosov med Jugoslavijo in Zahodom, ter pravi: "The general embitterment of Yugoslav relations with the West certainly did not render the Yugoslav atmosphere propitious for the satisfaction of Yugoslav claims at the Peace Conference in Paris, when despite Soviet support up to the last moment, Yugoslavia failed to obtain Trieste. Nor did it help the solution of problems in which it might be claimed that Yugoslavia had a good case, such as the surrender of Italian war criminals and Yugoslav quislings..." (PRO, FO 371/67359, R 5441). Dalje pa pravi: to je tista podlaga, iz katere moramo ocenjevati jugoslovansko zunanjo politiko, politiko, ki je bila nedvomno bolj dinamična kot tista leta 1945, v kateri pa je "Jugoslavija igrala vlogo glavnega kmeta v sovjetskem napadu na zahodne demokracije". Iz takšnega pomenljivega britanskega izražanja bi lahko razbrali sporočilo: jugoslovanska politika si je sama ustvarila pogoje, pod katerimi je izgubila še tisto, kar bi ji po vseh pravilih šlo.

Za kakšno atmosfero je torej šlo in kaj so tuji diplomati zaznavali kot prioritete v Beogradu? Po analizi gradiva je šlo zlasti za tri elemente, ki so se prepletali z našo glavno temo, bojem za zahodno mejo. V prvi vrsti je šlo za notranjepolitične, sistemske spremembe, ki so strukturo jugoslovanske družbe vedno bolj približevale sovjetski, same spremembe pa so se v mnogočem odvijale usklajeno s tistimi drugje na Vzhodu. Na drugem mestu so bile ideološke opredelitve jugoslovanskega vodstva. Te so, po mnenju zahodnih diplomatov, sledile tistim iz Moskve, spremljala pa jih je močna propaganda proti Zahodu (vrsta govorov z napadi na zahod z izrazoslovjem "reakcija", "imperialisti" in celo "profašisti", z razglašanjem koncepta svetovne revolucije, resnične demokracije ipd.). Tretji, nič manj pomemben dejavnik v očeh Zahoda je bil jugoslovanski odnos do človekovih pravic, do jugoslovanskih beguncev in do deportacij prebivalstva. Kot je znano, je Generalna skupščina OZN 5. decembra 1948 sprejela Deklaracijo o človekovih pravicah. V pripravi nanjo so

analitiki ameriškega State Departmenta (SD) zbirali podatke o dejanskem stanju v posameznih državah z ozirom na osnutek omenjene deklaracije. O Jugoslaviji so maja 1948, med drugim, zapisali: "Kot tudi druge sovjetske satelitske države, Jugoslavija predstavlja presenetljiv kontrast med teorijo in prakso, ko gre za temeljne človekove pravice. Ustava iz januarja 1946, na splošno oblikovana po sovjetski ustavi iz leta 1936, vsebuje liberalna jamstva za večino temeljnih človekovih pravic in svoboščin. Toda pri njeni uporabi so ta jamstva sistematično kršena, razveljavljena in popačena v vsakodnevem delovanju jugoslovanskega komunistično-nadzorovanega vladajočega stroja..." in našteje primere po točkah (NA, RG 84 Belgrade, OIR Report No. 4651, 800).

Po razrešitvi tržaške krize in podpisu Beograjskega sporazuma 9. junija leta 1945 se je pozornost Zahoda in njegovih diplomatov v Jugoslaviji skoraj v celoti presmerila na izvajanje sporazuma Tito-Šubašić, spoštovanje jaltskih dogovorov o Jugoslaviji in na volitve v ustavodajno skupščino v Jugoslaviji.

Na načelni ravni so namreč zahodne zaveznice že med vojno in neposredno po njej opozarjale novo oblast v Jugoslaviji na spoštovanje štirih temeljnih svoboščin, še posebej pa na pravico življenja brez strahu (*freedom from fear*). Kot je znano, so zlasti Američani ves čas vojne vztrajno vgrajevali ta načela v temeljne listine bodočega, povojnega mednarodnega reda, začevši z Atlantsko listino leta 1941, nato v Deklaracijo o združenih narodih leta 1942, v Deklaracijo o osvobojeni Evropi z jaltске konference in v Listino Združenih narodov junija 1945. Obenem so vztrajali tudi na načelu, da se bodo mejna oziroma ozemeljska vprašanja reševala po vojni na mirovnih pogajanjih.² Temeljni nesporazum z vodstvom partizanskega gibanja in novo vlado v Jugoslaviji pa je bil ravno v gledanju na ta načela. Zahodni zavezniki so jih večkrat ponavljali jugoslovanskim politikom. Posebej ostro je na demokratične svoboščine Tita opozoril Churchill v svoji poslanici 2. decembra 1944, ko je bilo na vrsti vprašanje, ali bodo zavezniki priznali dodatke k sporazumu Tito-Šubašić, t.i. Beograjski sporazum (Šepič, 1983, 338-339). Še bolj neposredna sta bila ameriški ambasador v Beogradu Richard C. Patterson, Jr. in svetnik ameriške ambasade v Beogradu Harold Shantz, ko sta se 30. maja 1945 pogovarjala s Kardeljem in Velebitom o protiameriških incidentih in protidemokratski dejavnosti v Jugoslaviji. Kardelju, ki jima je skušal dopovedati, da so Jugoslovani pričakovali več pomoči in podpore od Amerike, sta dala vedeti, da ZDA zagovarjajo demokracijo in svobodo, da v Jugoslaviji ni svobode tiska in da njuna država ne bo trošila sredstev na državo,

2 Tega dogovora na Vzhodu niso spoštovali, saj je Stalin takrat ob koncu vojne že enostransko pomaknil poljsko zahodno mejo in Poljakom dodelil Šlezijo, ki so jo bili Nemci prikladno zapustili (da se je lahko potem v Potsdamu in pri reparacijah skliceval, da tam Nemcev tako ali tako ni) in postavil zaveznike pred izvršeno dejstvo. Zatorej tudi Stalinov oster protest Trumanu 21. junija 1945, ko je H. Alexander 19. maja primerjal Titove ozemeljske posege z Hitlerjevimi in Mussolinijevimi.

kjer ni svobode.³ Oboji, Američani in Britanci, so skozi poletje 1945 spremljali Šubašičev položaj, njegovo bolezen (in njegovo "konfinacijo") ter opazili, da je v London na sejo Sveta zunanjih ministrov odšla delegacija brez Šubašiča ali katerega od njegovih sodelavcev.⁴ Američani so se v teh razmerah bolj izpostavljali, imeli so številne stike z opozicijo, posredovali so celo med kraljem Petrom II. in regenti, se sestajali s politiki iz vrst HSS v Zagrebu ipd. Julija 1945 je njihova ambasada poročala iz Beograda, da so notranjepolitične razmere v Jugoslaviji nespremenjene, da ni svobode tiska ne političnega udejstvovanja in da tajna policija deluje nenadzorovano ter da očitno ni svobode pred strahom. Shantz je v svojem mnenju za potsdamsko konferenco navedel, da tudi ni nobenega upanja za demokracijo v Jugoslaviji in da bo nova zakonodaja, ki jo sprejema Začasna skupščina DFJ, samo okrasek za totalitarni komunistični režim (NA, RG 84 Belgrade, Telegrams July 7 and 12, 1945, 800).

Toda ne Američani ne Britanci niso gojili iluzij o usodi sporazuma Tito-Šubašič. Jasno je bilo, da ga v Jugoslaviji ne spoštujejo. Vendar pa ne poročila zahodnih diplomatov iz Beograda ne izid konference v Potsdamu in ne zapleti tik pred volitvami (stališče opozicije, pastirsko pismo rimokatoliških škofov in 6. oktobra še odstop Šubašiča) niso sprožili mednarodnih sankcij proti Beogradu. Sir Orme Sargent, stalni podsekretar v britanskem FO (Foreign Office), je konec septembra 1945 poročal svojemu zunanjemu ministru: partizansko vodstvo vidi sporazum le kot ceno, ki jo je bilo prisiljeno plačati za mednarodno priznanje; sicer pa je to vodstvo neizkušeno in obsedeno s propagandnimi gesli; za njih sovražnik še vedno živi, sedaj to ni več okupator, ampak na prvem mestu opozicija in na drugem 'mednarodna reakcija', predvsem VB in ZDA.⁵ O vprašanih zahodne meje se v tem predvolilnem

3 Razgovor so začeli z ugovorom ambasadorja, da so jim oblasti zaprle nekaj uslužbencev in aretirale tiste, ki so se družili z Američani - Kardelj se je skliceval, da je to delo enega od oficirjev, ki se je vrnil v aparat in se izkazal kot sovražnik ljudstva; v isti sapi je Američane opozoril, da nase privlačijo petokolonaše in jih posvaril pred sodelavci nemške obveščevalne službe. Na ostale ugovore je odgovarjal, češ da gre za začetniške težave nove države, ki si prizadeva za demokracijo in pričakuje pomoč ZDA, v slogu izmikanja in obračanja pomena besed, tudi sicer značilnem za takratno jugoslovansko vodstvo. O meji niso govorili (NA, RG 59, 711.60H/5-3045).

4 Težko bi rekli, da jugoslovanska vlada ni razumela zahtev po demokratičnih svoboščinah, ko je nanje odgovarjala, da v Jugoslaviji vlada renična demokracija, saj se je posluževala prav teh argumentov (sklicevanje na vse zgoraj navedene listine od Atlantske dalje), ko je vlagala proteste o nasilju Grčije nad slovanskim prebivalstvom v Egejski Makedoniji (DSP, 1984-1986, 1945, 171).

5 Več o tem v J. V. Starič, Prevzem, 1992. Skoraj istočasno kot memorandum jugoslovanske vlade o mejah so londonski konferenci bili predloženi memorandumi jugoslovanskih opozicijskih strank o politični nesvobodi v Jugoslaviji; enega je sooblikoval dr. V. Maček v Parizu, da bi ga predložili svetu zunanjih ministrov v Londonu in zahtevali odlog volitev; (PRO, FO 371/48898, R16611/445/92 in NA, RG 84 Belgrade, J. Caffrey to Secstate, Paris Sept. 19, 1945, 800). Jugoslovanska uradna politika je na to odgovorila, da ni res, da v Jugoslaviji vlada režim ene stranke in da ni demokratična, da obstaja vsa svoboda in mirno poteka postopek notranje konsolidacije; podpisniki memoranduma pa so prav isti, ki so izzvali državljansko vojno, in zanje imajo podatke, da so vojni zločinci in kolaboranti. (DSP, 1984-1986, 1945, 266-7)

času v beograjskih diplomatskih krogih ni govorilo. Jugoslavija je tačas vložila le dve protestni noti (eno naslovljeno britanski vladi in drugo predsedniku Trumanu) o civilni upravi v Coni A Julijske Krajine (DSP, 1984-1986, 1945, 169, 175)⁶ in sprejela nekaj uradnih deklaracij na različnih zasedanjih. Jugoslovanski politiki so v svojih javnih nastopih poudarjali, da je Jugoslavija ena od zavezniških držav, ki je dala sorazmerno največ žrtev v drugi svetovni vojni, zato so vnaprej pričakovali naklonjenost od mirovne konference; napadali so zavezniško politiko izenačitve Italije z državami antihitlerjevske koalicije in protestirali, da Italija dobi toliko mednarodne pomoči; odločno so tudi izjavljali, da Trst oziroma celotno Posočje pripadata Jugoslaviji. V isti sapi so napadali zavezniško vojaško upravo v Coni A, češ da "uvaja fašistično zakonodajo", kar so zavezniki zanikali. Tito je pozival Slovence in Italijane v tej coni, naj bodo složni v čujanju pridobitev NOB, saj bo prišel čas, ko bo tudi Italija 'resnično demokratična' (beri komunistična). (DSP, 1984-1986, 1945, 111)

Iz diplomatske korespondence se vidi, da so priprave na volitve v ustavodajno skupščino v Jugoslaviji (napovedane za 11. november) skoraj popolnoma zasenčile prva pogajanja na Svetu zunanjih ministrov v Londonu od 11. septembra 1945 dalje. Ko je Molotov med drugim postavil na mizo zahtevo do Italije za priključitev celotne Julijske krajine in Trsta k Jugoslaviji, so zahodne velesile temu usklajeno nasprotovale (kot sicer ruskim ambicijam po Mediteranu), čeprav si niso bile enotne o meji med Italijo in Jugoslavijo. Konferenca se je, kot vemo, razšla brez zaključkov (Bullock, 1985, 129).

Zahodni zaveznici sta se jeseni 1945, na pobudo VB, odločili za politiko 'prijateljskih stikov' z Jugoslavijo, da bi je 'ne porinili še dlje v naročje Sovjetski zvezi' in bi tako tudi lažje razrešili tržaško vprašanje ter vplivali pozitivno širše na Balkanu.⁷ Iz Moskve je Frank Roberts k tej odločitvi pristavil: Kakršnakoli nova politika prijateljstva do Jugoslavije ne more računati na pomoč SZ.⁸ Ko je britanski ambasador Stevenson osebno prenesel te prijateljske želje Titu, mu je ta zagotavljal neodvisnost jugoslovanske zunanje politike, nevmešavanje v grško Makedonijo in

6 Britanci so že junija opazili, da ima Jugoslavija nacionalne zahteve samo do držav, ki nimajo enakega ideološkega predznaka in da tudi njena politika v Julijski krajini pridobiva vedno bolj ideološki značaj: poudarja reakcionarnost Bonomijeve vlade in se trudi prikazati, da v Italiji prevladuje fašizem in ukazati na škodljivost ameriškega in britanskega koncepta demokracije. Po njihovi oceni gre pričakovati obdobje povečane, za zaveznike neugodne politične dejavnosti, saj je potrebno zamenjati trmasto/neprilagodljivo/ lokalno upravo (PRO, WO 202, 322).

7 Britanci so nagovorili ameriški SD, naj ne bi javno objavili not o kršitvah sporazuma Tito-Šubašić. Noti, ki sta ju vladi 6. nov. 1945 izročili jugoslovanski vladi, sta namreč diplomatsko grozili, da Jugoslavije lahko tudi ne bi priznali (PRO, FO 371/48898, R19252, R19329).

8 Roberts, odpravnik poslov v Moskvi, je 'prijateljsko politiko' Zahoda umestil v sovjetske politične razmere in komentiral: "The Russians can have no wish to see a friendly solution of such points of difference as may arise in connection with Trieste, Carinthia,... reparations, UNRRA,... We may even expect the Russians to foster exaggerated Yugoslav claims in this respect." (PRO, FO 371/48899, R20443).

vero v britansko pravičnost pri reševanju vprašanja Julijske krajine; o meji nista govorila, pač pa je Tito, kot velikokrat pozneje, protestiral zaradi fašističnih demonstracij v Trstu in zahteval čvrsto stališče Zavezniške vojaške uprave (PRO, FO 371/48898, R19028).

Glede jugoslovanskih volitev v ustavodajno skupščino 11. novembra 1945 so bile ugotovitve Zahoda soglasne: volitve niso bile demokratične, kar so potrjevala poročila o številnih kršitvah. Toda alternative Titovemu režimu niso videli.⁹ Konec decembra 1945 so Britanci priznali FLRJ in začeli gospodarske pregovore, hkrati pa je britanski zunanji minister E. Bevin predlagal jugoslovanskemu ambasadorju v Londonu, naj FLRJ stopi v neposredna trgovinska pogajanja z Italijo (PRO, FO 371/48899, R19557/445/92). Dotlej neposrednih stikov med italijansko in jugoslovansko vlado namreč ni bilo, zavezniške oblasti so bile tiste, ki so posredovale oziroma obveščale eno ali drugo vlado o najnujnejšem. Tako so zavezniki posredovali proteste italijanske vlade zaradi mobilizacije Italijanov iz Cone A v Jugoslovansko armado (ter sami pripomnili, da gre za spremembe etnične sestave prebivalstva) in pritožbe italijanske vlade o izginulih Italijanah iz Julijske krajine. Jugoslovanska politika je o tem molčala vse do volitev, nato pa je Tito 16. novembra 1945 na vprašanja tujih novinarjev odgovoril, da Jugoslavija takih internirancev nima in o njih nič ne ve - ima samo vojne ujetnike in ve, da je v bojih v Julijski krajini padlo dosti fašistov, ki so se borili skupaj z Nemci; sicer pa so pripravljeni vzpostaviti dobre odnose z Italijo, saj imajo dobre odnose z italijanskim ljudstvom, toda pod pogojem, da je našim pravicam zadoščeno in da določeni italijanski krogi priznajo, kaj je Italija storila Jugoslaviji (DSP, 1984-1986, 1945, 307).

V letu 1946 so se notranjepolitične razmere v Jugoslaviji še zaostriale, proti pričakanju Britancev, ki so mislili, da bo Tito po zmagi na volitvah omilil svoje prijeme. Zaostrila se je tudi politična ofenziva proti 'reakcionarnemu Zahodu', 'zunanjemu sovražniku' in 'notranji reakciji', ki da je žela podporo nekaterih (uradnih) krogov v tujini. Tako je britanski FO, devet mesecev po ustoličenju 'prijateljske politike', julija 1946 znova tehtal svoj odnos do Jugoslavije in ugotovil, da je bila ta politika neuspešna. "V zameno za naša prizadevanja smo prenašali žalitve...", je zapisal J. Colville, v FO zadolžen za Jugoslavijo (PRO, FO 371/59508, R10984). Ocena je temeljila predvsem na dejanjih, naravnanih proti Zahodu in na napadih v jugoslovanskem tisku. Podkrepiła so jo poročila in analize o naraščajoči tiraniji v Jugoslaviji, o vladavini tajne policije-Ozne, političnih komisarjev ter Knoja, o prisotnosti ruskih inštruktorjev ter preoblikovanju jugoslovanske armade po sovjetskem vzoru, o Komunistični partiji, ki da je opustila maškarado in se ne

9 Prim. J. V. Starič, Prevzem, 1992, 366-367 in NA, RG 84 Belgrade, 800., Poročilo ambasadorja Pattersona o volitvah, 6. dec. 1945. V njem pravi, da podpira ugotovitev svojih podrejenih, da so volitve 11. novembra bile najmanj svobodne od vseh volitev, ki so kadar koli bile v Jugoslaviji, in da objavljeni rezultati niso niti podobni glasovom, oddanim v resnici.

zakriva več za Ljudsko fronto ter odprto vlada deželi... Vendar je Colville kljub vsemu ocenil, da je težko reči, da bi bila slabitev režima v Jugoslaviji zahodu v prid. Alternative bomo prisiljeni iskati, je zaključil, le kolikor bodo Jugoslovani vztrajali pri neizvedljivosti tržškega sporazuma, pri spodbujanju težav na Koroškem in v Makedoniji in pri vsiljevanju komunistične federacije z Albanijo in Bolgarijo; za sedaj pa lahko le opazujemo.

Američani so do nove oblasti v Jugoslaviji zavzeli strožje stališče. To je najprej predlagala ambasada v Beogradu. Patterson je v telegramu svojemu zunanjemu ministru 29. novembra ocenil, da so bili vsi napor za demokratizacijo Jugoslavije neuspešni; britanske upe, da si bodo pridobili vpliv z gospodarskimi pritiski na Jugoslavijo, je ocenil kot brezplodne in varljive (NA, RG 84 Belgrade). Sledilo je Trumanovo 'pogojno priznanje' nove države zaradi narave volitev, vsaj tako je to razlagal Dean Acheson, tedanji Acting Secretary of State. 22. decembra 1945 so obvestili vlado FLRJ, da priznanje pogojujejo z izjavo, da nova vlada sprejema obveznosti prejšnjih vlad. Ker je do tega prišlo šele marca 1946, sta državi šele 16. aprila formalno vzpostavili diplomatske stike. Medtem je januarja 1946 ameriška vlada, z odobritvijo predsednika Trumana, odklonila predlog, da bi Tito obiskal ZDA. Jugoslovanska vlada si je namreč želela pregovorov o posojilu, gospodarski pomoči in trgovini (kot večkrat pozneje), vendar jih je ameriška vlada zavrnila zaradi demokratičnih političnih razmer (NA, RG 59, 711.60H/1-1046).¹⁰ Zaradi takšne politike ZDA je bila ameriška ambasada v Beogradu deležna bolj grobih verbalnih napadov in raznovrstnih pritiskov kot britanska. Jugoslovanske oblasti so tekom leta 1946 vložile več protestov, da so predstavniki ambasade (med njimi svetnik H. Shantz, kot vodja špijonskega obročja, konzul Peter Constan, ki so ga kasneje odpoklicali, in drugi) vpleteni v sovražno delovanje proti Jugoslaviji, celo, da so organizirali stike med tujino in teroristi v Jugoslaviji, katerih namen je bil vreči legalno vlado in ubiti njene vidne predstavnike. V zvezi s temi obtožbami je Ozna 18. aprila 1946 aretirala prevajalca ambasade M. Stefanoviča (ki da je celo imel stike z Mihailovičevo organizacijo) in na procesu od 31. decembra do 4. januarja 1947 ga je Vrhovno sodišče Srbije obsodilo na smrt. Na sodišču so padale posredne, vendar ostre, obtožbe na račun ameriških diplomatov. Medtem je Ozna zasliševala še druge uslužbence ameriške ambasade, ki so bili jugoslovanski državljani, in jih silila v sodelovanje. Podobni pritiski so bili tudi v Zagrebu in nekajkrat so oblasti ovirale ali celo zadržale diplomatsko osebje. Zato je ameriški vojni ataše v Beogradu konec maja preko glavnega stana v Caserti (in z njegovim priporočilom) poslal zunanjemu ministru v Washington sporočilo: "Diplomatsko in vojaško (oskrbovalo je letališče v

¹⁰ Ambasador R. C. Patterson je namreč že jeseni 1945 zagovarjal stališče, da ameriška vlada ne bo nudila gospodarske pomoči Jugoslaviji, dokler ta ne bo spoštovala jaltških priporočil oziroma sporazuma Tito-Šubašič. V razgovoru z dr. Vladkom Mačkom v Parizu 22. septembra je dejal, da bo to odkrito dal vedeti Titu. (NA, 800., RG 84 Belgrade, Memo of conversation, Paris Sept. 22, 1945)

Zemunu - op. JVS) osebe v Beogradu nujno potrebuje močno podporo iz Washingtona, da bi preprečili neprestano diskriminacijo jugoslovanskih oblasti nad Američani." (NA, RG 59, 711.60H/5-3146). Stališče Achesona in SD ob teh jugoslovanskih obtožbah je bilo: imamo jih za površne, neutemeljene in zvečine brezpredmetne. Bolj so jih skrbele okoliščine, ali kot so rekli: postavlja se pomembno vprašanje učinkovitega delovanja naših poslanstev v območjih pod sovjetsko dominacijo (RG 84 Belgrade, 820.02-5, NA). Byrnes je na jugoslovanske note odgovoril januarja 1947, in sicer, da je ameriška vlada podrobno preiskala vse navedbe proti uradnikom ambasade in jih ima za neutemeljene in da močno protestira proti temu, da se tako obtožuje predstavnike prijateljske države (NA, RG 84 Belgrade, Byrnes, Jan. 7. 1947). Neugodni za Jugoslavijo so bili tudi ameriški zaključki o delovanju Unrre (United Nations Relief and Rehabilitation Agency): Jugoslovonom so očitali grd, političen odnos do Unrre, češ da Jugoslavlani v njej vidijo poskus gospodarske infiltracije s političnimi cilji, zato kršitve sporazuma z Unrro vidijo kot moralno opravičljivo protiofenzivo. Sklep, ki so ga poslali iz Beograda v Washington, je bil: Unrra naj se iz političnih razlogov čimprej umakne iz Jugoslavije.¹¹ Tudi ameriški Rdeči križ je ugotavljal politizacijo pomoči - deležni naj bi je bili le tisti, ki podpirajo novo oblast.¹² O nerešenih vprašanjih glede jugoslovanske zahodne meje se jugoslovanske oblasti v tem času skorajda niso pogovarjale z zahodnimi diplomati v Beogradu, kljub dejstvu, da je imel ambasador Stevenson dobre stike v Jugoslaviji.

Skozi leto 1946 so iz Beograda v Washington in London odhajala številna diplomatska poročila o notranjem razvoju v Jugoslaviji ter analize elementov novega sistema: ustanovitev Zvezne kontrolne komisije v januarju in državne kontrole v marcu (kot neprilagojene kopije sovjetskega komisariata državne kontrole), načela nove jugoslovanske ustave (brez nadzora zakonodajne nad izvršilno oblastjo ter brez samostojnosti sodstva in uprave¹³), naraščajoči pritiski na jugoslovansko opozicijo¹⁴ in kato-

11 Kršitev, ki so jo največkrat navajali, je bila uporaba pomoči Unrre za potrebe Jugoslovanske armade (W. Perry George to Secstate, July 18, 1946, 848.5, NA, RG 84 Belgrade). Kot je znano, je Acting Secretary predlagal ameriškemu zunanjemu ministru, ki je tačas bil na mirovni konferenci v Parizu, ukinitve pomoči kot eno od možnosti. (FRUS, 1946, Vol. VI, 931.)

12 Carney je poročal, kako vsakega, ki ne misli kot partijski uradniki, proglasijo za fašista - beseda fašist je postala manija pri mnogih (kar je po vojnih grozotah mogoče razumljivo) - in to razpoloženje je pripeljalo do preganjanja predstavnikov kapitalističnega sveta (ZDA in VB); Ozna praviloma zasliši vsakega, ki je bil v družbi Američana ali Britanca. (Za Ozno pa je zapisal: to je "jugoslovanska tajna policija, ki nosi jasno podobnost z znanima GPU ali Gestapom".) Uradni časopisi objavljajo vsako Stalinovo besedo na prvi strani... Rusija dominira političnemu mišljenju v tej državi (NA, RG 84 Belgrade, John A. Carney to James B. Foley, Narrative Report No 4, Dec. 19, 1945, 802.1 - 822).

13 "Power is absolute behind the facade of general principles, and the individual is at the mercy of the tolerance, integrity and moderation of the present regime", je zapisal januarja 1946 R. S. Stevenson (PRO, FO 371/59424, R107).

14 Tako Američani kot Britanci so spremljali napade na vodjo kmečke stranke dr. Dragoljuba Jovano-

liško cerkev (poročila o smrtnih obsodbah duhovnikov in redovnic pozimi 1945/1946, drugo pastirsko pismo iz novembra 1946), zakonodaja o uvajanju državno dirigirane gospodarstva, o zadrugah (s katerimi bodo Jugoslovani imeli še večje težave kot Rusi, so komentirali) ipd. Posebej pa so bili pozorni na številčnost in naravo jugoslovanske armade; še posebej pa na nekajkratne vojaške premike v Cono B, ob katerih so februarja in še nekajkrat v letu 1946 tehtali možnosti nasilnega vpada JA v Trst. Byrnes je 20. februarja opozoril jugoslovanskega ambasadorja S. Simića, da ti premiki ovirajo delo komisije za razmejitve (NA, RG 59, 711.60H/2-2746). Jugoslovani so se za svoje vojaške premike poslužili izgovora, da se v Julijsko krajino odpravljajo poljske enote generala Andersa, ki naj bi zamenjale ameriške enote.¹⁵ O tem se pri Američanih neposredno niso pozanimali, kar so jim le-ti očitali, vložili pa so pritožbo na OZN.

Poleg tega so se Jugoslovani vse bolj razhajali z Zahodom tudi zaradi svoje zunanje politike, kot je bil sprejem Albanije v OZN, delovanje teles OZN ipd. Britanci so že spomladi 1946 menili, da se Jugoslovani vedno bolj obnašajo kot ne preveč dostojanstvene ruske lutke in si izmišljajo obtožbe na račun VB, pa čeprav je včasih šlo za odločitve, sprejete v dogovoru z Američani (PRO, FO 371/59507, R4367/406/92). Ker je propaganda proti VB v Jugoslaviji bila tako močna, je sam Bevin naročil ambasadi v Beogradu, naj zbira podatke o tem, obenem pa naj močno protestira pri Titu osebno. Kot po navadi je Tito zagotavljal, da si želi prijateljskih odnosov, vendar se stvari niso spremenile (PRO, FO 371/59549, R2481/65/92).¹⁶ Washington, kjer so prav tako vestno zbirali propagandne napade na ZDA v jugoslovanskem tisku, je izdal celo navodila, kako naj v tem primeru ravna njihova propaganda (resno, prepričljivo in z jasnimi prikazovanjem neresnic).

Odnosi so torej bili na najnižji točki prav v času Pariške mirovne konference. Postalo je jasno, da VB in ZDA ne bosta podprli jugoslovanske zahteve po Trstu - za Američane so v Jugoslaviji tako ali tako menili, da so bolj naklonjeni Italiji. Tik pred konferenco je bilo v Beogradu še sojenje Draži Mihailoviću, ki so ga jugoslovanske oblasti, po mnenju zahodnih diplomatov, posebej izrabile za blatenje zahoda.¹⁷

viča, ki je do jeseni 1946 formalno še bil podpredsednik Ljudske fronte Jugoslavije: najprej so ga na sojenju D. Mihailoviću povezovali s četniki; ko je Jovanović julija 1946 v skupščini napadel tri predloge novih zakonov, so Britanci že ocenjevali, da mu jeseni grozi aretacija; jeseni so oblasti Jovanoviću odvzele vse politične funkcije, obtožbe na njegov račun so postale ostrejšje, vse do fizičnih napadov nanj pozimi 1946 in aretacije maja 1947.

15 Nekaj pred tem je tudi Stalin ostro napadel obstoj čet poljskega generala Andersa na Zahodu.

16 Najbolj ostre žalitve na račun VB je zapisal M. Djilas v Borbi 9. maja; zaradi njih je sir O. Sargent povabil na razgovor jugoslovanskega ambasadorja v Londonu.

17 Britanski odpravnik poslov G. Clutton je menil, da je bil pomemben način, kako so obravnavali britansko vlado, saj omembe dejanj britanskih oficirjev za zvezo med vojno niso bile pomembne za obtožbo, "The prosecution campaign can only be interpreted as part of a much larger campaign to discredit Great Britain and indeed everyone except the Communist Party." (PRO, FO 371/59508, R11353)

Povrhu tega so še med trajanjem pariške konference, septembra 1946, v Zagrebu zaprli škofa Stepinca in mu sodili. Sojenje je spremljal ameriški konzul Peter Constan in v Washington je odšlo podrobno poročilo o sojenju, ki da ni bilo nepristransko, ter o spremljajočih pritiskih na duhovnike. Kot ob vsakem primeru, povezanem s katoliško cerkvijo, je tudi to bilo pospremljeno s stališči apostolskega nuncija škofa Hurleya. Po britanskih ocenah je bil glavni namen sojenja diskreditirati Rimokatoliško cerkev, ki je bila edini ostanek opozicije na Hrvaškem.

Hkrati je poleti 1946 kulminirala kriza med vladami VB in ZDA ter Jugoslavije zaradi neprestanih pritožb o kršenju jugoslovanskega zračnega prostora - večinoma je šlo za prelete letal v Coni B, za katere se je kasneje izkazalo, da so nekateri bili celo sovjetski. Vrhunec pa je dosegla ob znanih sestrelitvah ameriških letal. Zaradi teh okoliščin niti ambasador ZDA Patterson niti novi britanski veleposlanik Charles Peake nista oddala svojih akreditivov v Beogradu vse do septembra 1946. To pa je pomenilo, da uradne komunikacije med njima in jugoslovanskimi oblastmi ni bilo. Ko se je Peake sredi septembra končno nekajkrat sestal s Titom, o meji nista govorila, pač pa se je Peake pritožil glede provokacij v Julijski krajini, Tito pa je odgovoril, da so provokacije na obeh straneh. Ko je Tito sprejel Pattersona, pa mu je dal vedeti, da so odkrili teroristično organizacijo, povezano z ameriško ambasado (FRUS, 1946, Vol. VI, 943-5).

Ocene novega britanskega ambasadorja v Beogradu od jeseni 1946 naprej niso prinesle bistveno lepše podobe o Jugoslaviji. Namen volitev v ustavodajne skupščine republik oktobra 1946 (tudi rezultati teh naj bi bili sumljivi), je pisal Peake, je bil identificirati opozicijo in z njo obračunati (PRO, FO 371/59428, R18349/65/92). Toda kaže, da je obveljala napoved britanskega konzula v Ljubljani, da se bodo oblasti vzdržale večjih sodnih procesov do podpisa mirovne pogodbe. Tako se je tudi zgodilo. Pozimi 1946/1947 so Britanci celo iskali znake o liberalizaciji režima v Jugoslaviji, saj so krožile govorice o pogovorih jugoslovanskih oblasti z opozicijo, o rahlih izboljšanjih odnosov s cerkvijo ipd. (PRO, FO 371/67413, R188/151/92G). Vendar je vse ostalo le pri ugibanjih. Ko so maja 1947 oblasti zaprle dr. Draguljuba Jovanovića, so britanski diplomati še upali, da stiki, ki jih je imela opozicija s predstavniki ambasad, ne bodo predmet sodnih obtožb. Toda že poleti na procesu Nagode-Furlan v Ljubljani, oktobra 1947 proti dr. Dargoljubu Jovanoviću in februarja 1948 proti Tomi Jančikoviću (in posrednimi obtožbami Šubašića) je postalo jasno, da gre za klasične špijonske procese, ki so neposredno vpletali in tudi bremenili zahodne diplomate (najpogosteje S. Clissolda). Posledica je bila zaprtje britanskega konzulata v Ljubljani.

Zahodne interese v Jugoslaviji je decembra 1946 še posebej prizadel nepričakovan sprejem zakona o nacionalizaciji, že prej pa so se vrstile pritožbe zaradi konfiskacij in sodnih sekvestrov britanskega in ameriškega imetja oziroma imetja njihovih državljanov.

Ob vsem tem so zahodni diplomati spremljali še nenehne hvalospeve Sovjetski zvezi in njeni gospodarski pomoči Jugoslaviji. Teh je bilo veliko v govorih Tita in drugih. Opazili so, da je jugoslovanski tisk objavljala le sovjetska (TASS) poročila s sestanka Sveta zunanjih ministrov v New Yorku jeseni 1946 in komentarje, da je sestanek zmagoslavje sovjetske čvrstosti nad nepravičnimi odločitvami konference v Parizu. Poročali so tudi o vseh izjavah jugoslovanskih politikov o mejnem vprašanju, najvztrajnejše med njimi so prihajale iz Ljubljane. Boris Kraigher je sredi leta 1946, ko je postal notranji minister LRS, zagotavljal britanskemu konzulu, da Jugoslavija ne bo popustila niti za ped pri svojih ozemeljskih zahtevah, in ga prepričeval, da so vsi Italijani fašisti. Tudi po podpisu mirovne pogodbe, ko je vprašanje Trsta bolj ali manj zamrlo v jugoslovanskem tisku, pa je še vedno javno govoril, da je edino upanje v bodočnosti popolna naslonitev na Sovjetsko zvezo, in napovedal, da se bo boj za Trst, Gorico in Celovec nadaljeval (PRO, FO 371/59428, R10070 in FO 371/67360, R6206). Miha Marinko je pariško konferenco označil za 'vsiljen imperialistični mir', Josip Vidmar pa je javno govoril, da je resnica o Trstu ta, da ga zahodni zavezniki potrebujejo kot bazo za svoje operacije v bodočem konfliktu. Zato si je Peake za jugoslovansko zunanjo politiko sposodil kar Achesonovo oceno za sovjetsko: to je 'politika agresivnega in širečega se nacionalizma' ter pristavil: "Skozi celo leto so imeli Jugoslovani na široko odprta usta in so se na moč trudili, da bi bili na vsaki konferenci karseda nadležni; to je nedvomno koristilo namenom njihovega starejšega partnerja v Moskvi." (PRO, FO 371/67359, R5441)

V Sloveniji se kampanja propagande in sovraštva do Zahoda ni podelala niti po sprejetju končnega teksta mirovne pogodbe na sestanku v New Yorku, je poročal konzul iz Ljubljane.¹⁸ Nadaljevala se je tudi še po 15. septembru 1947, ko so jugoslovanski časopisi objavili vrsto obtožb na račun umikajočih se ameriških enot, in sicer o napadih na prebivalstvo, ropih, požigih in drugih grozotah (NA, RG 59, 711.60H/9-1847).

Na področju ideoloških napadov vsekakor velja za pomemben mejnik v nastopu hladne vojne Stalinov predvolilni govor 9. februarja 1946. Vsebinsi tega govora je sledila tudi jugoslovanska partijska linija.

Zahodni diplomati in javnost pa so bolj malo vedeli o partiji nasploh, celo partijske funkcije so jim bile skrite. Pa vendar so kar uspešno analizirali tekočo partijsko linijo. Opažali so podobnost reakcij na Churchillov govor v Fultonu, ko je partijsko glasilo Borba 16. marca 1946 najprej objavilo Stalinov odgovor Churchill, nato pa so ga združno napadli vsi jugoslovanski vodilni ideologi. Začel je Tito v svojem intervjuju v Varšavi, češ da je težko reči kaj več, kot je že rekel generlisim Stalin, in da je Churchillov govor poziv na vojno. Sledila sta Kardelj (napol demo-

18 In zaključil: "I believe that categorical orders from Russia could make the present Slovene government undertake not to work against the proposed Trieste solution and I believe that nothing else can." (PRO, FO 371/67358, Ljubljana report, 6. dec. 1946).

krat Churchill deli lekcije o demokraciji in je sedaj razkril, za kaj v resnici gre: za vojno kapitalističnih držav proti SZ in deželam Vzhodne Evrope) in Moša Pijade (pohvala gre Stalinu, velikemu človeku sedanosti, ki ni izgubil čuta človečnosti, medtem ko je Churchill vojni hujskač, ki so ga že Britanci sami odslovili zaradi njegove hajke proti socializmu) (DSP, 1984-1986, 1946/I, 59, 67, 76). Napadi na Churchilla so polnili še številna poročila v letih 1946 in 1947. Posebno pozornost tujih diplomatov pa so so zbudili govori na zaprtih sejah, če so le zvedeli, o čem je bil govor. Eden takih je bil 'tajni' govor Borisa Kidriča, ko je junija 1946 odhajal iz Ljubljane na novo funkcijo ministra za industrijo v Beograd, verjetno partijskemu aktivu v Sloveniji. V njem naj bi Kidrič, poleg že znanih enačenj zahodnih demokracij s fašizmom, dejal tudi sledeče: Britanci uporabljajo Grčijo, da bi komunistom ustavili pot na Mediteran; mi sicer včasih formalno popuščamo, toda to je le del naše komunistične taktike, ki je usmerjena k enemu cilju: svetovni revoluciji. V tej zvezi vam dolgujem tudi pojasnilo glede naše taktike v Julijski krajini, ki jo nekateri v naših vrstah napačno razumejo - toda glavni cilj te taktike je, da svetu pokažemo Američane in Angleže kot podpornike fašizma (PRO, FO 371/59508, R10984).¹⁹ Tako Kidrič. Veliko je bilo tudi drugih podobnih govorov in člankov, zlasti v času ustanavljanja Informbiroja. Vsi so bolj ali manj razlagali, da so dežele ljudske demokracije, na čelu s Stalinom, tiste, ki branijo svetovni mir nasproti vojno-hujskaškemu imperializmu Zahoda. Teza, ki jo je zaznal že George Kennan v začetku leta 1946, ko je s svojim znanim telegramom iz Moskve sprožil preobrat v povojnem gledanju Zahoda na SZ in njene cilje.

Poročila diplomatov so opozarjala na usklajenost med jugoslovansko in sovjetsko obliko komunizma, čeprav niso poznali bilateralnih sporazumov med državama in niso mogli izvedeti ničesar o Titovih pogovorih v Moskvi maja/junija 1946. Jugoslovanskega komunizma niso pripisovali tekočim direktivam iz Moskve, temveč Titovemu dobremu poznavanju partijske linije še iz časov bivanja v Moskvi. Colville je za ta pojav skoval izraz titotalitarizem. Proti koncu leta 1946 in zlasti spomladi 1947 se je med britanskimi diplomati v Beogradu, Londonu in Moskvi razvila zelo zanimiva korespondenca o psiholoških aspektih revolucije v Jugoslaviji, o odnosu med jugoslovanskim nacionalizmom (ki so ga ločevali od nacionalnega vprašanja pri posameznih jugoslovanskih narodih) in mednarodnim komunizmom, o nacionalnih in teritorialnih sporih med komunističnimi državami, o vlogi panslavizma ipd. Vendar so se vsi bolj ali manj strinjali s Peakovo ugotovitvijo, da zaenkrat nič ne kaže na

¹⁹ Kidrič je podobno govoril na konferenci okrožnih in okrajnih sekretarjev KPS 14. 6. 1946: o pro-fašističnih krogih zahoda, ki hujskajo na vojno in se poslužujejo terorističnih metod v Grčiji in Trstu... Vojne pa ne bo zaradi progresivne politike SZ, ki vodi kurz preprečevanja vojne... Izkrystalizirali sta se dve fronti, dve politiki... Na eni strani politika Sovjetske zveze in njenih zaveznic, na drugi pa politika zahodnega imperializma, ki ni homogena, ker lahko računamo na zahodne delovne množice. (Kidrič, Sabrana dela, IV.)

pomembnejši spopad interesov, in Robertsovo, da Jugoslavija ostaja 'najljubši sin' Moskve, partnerstvo med Jugoslavijo in SZ pa najpristnejše v primerjavi z ostalimi sateliti; enako mnenje so imeli Američani.

Veliko hude krvi, ugovorov in obtožb jugoslovanskih oblasti na račun Zahoda in seveda primerne propagandne vojne je sprožilo vprašanje izročitve vojnih zločincev in kolaborantov Jugoslaviji. To tvori kar zajeten del diplomatske izmenjave v letih 1945-1947. Vzporedno z zahtevami po izročitvi so jugoslovanski diplomati v mednarodnih telesih (OZN in drugod) zahtevali, da se Jugoslaviji izročijo prav vsi jugoslovanski državljani, torej tudi begunci-civili (displaced persons), ki so pobegnili v območja pod zavezniško vojaško upravo. Na sejah OZN o beguncih so zahtevali celo, da se jim odtegne pomoč Unrre, saj jih je imela jugoslovanska uradna politika vse za kvislinge in fašiste. Tudi te zahteve so se skladale s politiko Sovjetske zveze (in to je jasno pisalo v jugoslovanskem tisku) od tajnega jaltskega protokola dalje (J. V. Starič, Prezem, 1992, 233-242). Ko so leta 1947 prvi begunci začeli odhajati naprej iz Evrope v Ameriko, je jugoslovanski tisk uporabljal tale besednjak: mednarodne bande za reševanje vojnih zločincev, ki jih sponzorirajo Vatikan, kapitalistične skupine in različni reakcionarni agenti ščitijo in skrivajo svoje varovance...²⁰ Hkrati so deževale vztrajne uradne jugoslovanske pritožbe in obtožbe na račun politike Zahoda, češ da ta zavestno krši dogovore in ščiti vojne zločince. Za kaj je šlo?

Že poleti 1945 je jugoslovanska vlada prek svojega veleposlanika v Londonu zaveznikom začela izročati zaupne note z zahtevkom za izročitev s spiski oseb, ki jih je Jugoslavija smatrala za vojne zločince, narodne izdajalce ali kolaborante.²¹ Britanci in Američani so se kmalu dogovorili za politiko "skupne odgovornosti" (joint responsibility) v politiki izročanja. V postopku tega se je pokazalo, da Američani, ki so zagovarjali strožja načela - oni so zahtevali 'prima facie' dokaze - niso pristali na britanski predlog, naj se vodi enaka politika izročitve do vseh vzhodno-evropskih držav, ampak so vztrajali, naj se upošteva vsebina zahtevka po izročitvi. Acheson, ki je to stališče podpisal, je v podkrepitev temu dal primer, da češko-slovaški predlogi niso primerljivi z "Yugoslav blanket demands for wholesale deliveries of quislings." (NA, RG 84 Belgrade, Acheson, Oct. 5, 1945, 800). Po uskladitvi svojih stališč z Američani so Britanci 9. oktobra 1945 v noti jugoslovanski vladi

20 Pri tem je ameriški odpravnik poslov Hickok poročal, da jugoslovanski tisk uporablja izraze, kot so četnik, ustaš, fašist, zelo fleksibilno in na široko. Opazil je tudi, da se uradna jugoslovanska politika udiha starejšemu valu emigrantov, in zaključil: kaže, da skušajo prenesti bratomorno sovraštvo iz jugoslovanske sodobne zgodovine tudi v emigracijo. (NA, RG 84 Belgrade, Hickok to Secstate, Jan. 23, 1947, 800)

21 Prva nota Pov. No. 1515 iz 15. junija je zahtevala izročitev Milana Nedića in M. Ačimovića ter 40 drugih, noti iz julija 1945 (Poverljivo št. 1586 in 2308) pa še dodatne osebe, med njimi škofa Rožmana, E. Peterlina, O. Pirkmajerja, A. Šmajda, majorja K. Novaka itd. Sledile so številne note, nekatere s ponovljenimi zahtevami, včasih po dve mesečno.

izrazili svojo pripravljenost izročiti vse izdajalce in kolaborante pod pogojem, da jugoslovanska vlada zanje priskrbi 'prima facie' dokaze o krivdi, in pod pogojem, da te osebe niso potrebne zavezniškim oblastem v zvezi s procesi proti velikim vojnim zločincem; ustno so obljubili še to, da bodo izročili vse ustaše.²² Podobno so storili Američani 19. oktobra. Postopoma so si zavezniški organi zadali še nalogo, da sami, neodvisno podkrepijo dokaze o krivdi, zaslišijo osumljence, opravijo poizvedbe (v katerih so sodelovale tako ambasade kot konzulati) in šele nato sklepajo o izročitvi, ki sta jo na koncu morali potrditi še obe vladi. Jugoslovanske dokaze so namreč velikokrat imeli za pomankljive in so od jugoslovanskih oblasti praviloma zahtevali dodatno gradivo. Zato je leto dni pozneje, v odgovor na enega številnih protestov jugoslovanske vlade (iz 20. septembra 1946), da postopek izročitve ne teče, ameriški zunanji minister napisal: "...ugotovili smo, da v mnogih primerih jugoslovanske oblasti niso priskrbele ne zadovoljivih podatkov za identifikacijo in ne dovolj natančnih podrobnosti o zločinih..." (NA, RG 84 Belgrade, 740.00116 EW/9-2046). Poizvedovalni postopek za škofa Rožmana je na primer spremljal sam zunanji minister Byrnes in zahteval, da pridobijo tudi mnenje nuncija Hurleya iz Beograda.

V tej obsežni izmenjavi mnenj so sčasoma ugotovili tudi to, da je bolje, če ne izročajo političnih nasprotnikov jugoslovanskega režima oziroma o njih še posebej skrbno zberejo gradivo, ker jugoslovanska sodišča delijo ostre in često nepravilne obsodbe osumljencem vojnih zločinov. Vse sodne procese so namreč na britanski in ameriški ambasadi prevajali iz tiska in pošiljali nadrejenim. Prve pomisleke o načinu sojenja v Jugoslaviji zasledimo že leta 1945. Ko so 19. oktobra 1945 sporočili jugoslovanski vladi, da ji bodo izročili Nedića, Rupnika in 12 drugih, je Patterson zadevo pospremil s komentarjem, da se strinja z Nedićevo izročitvijo, "čeprav mislimo, da ne bo deležen pravičnega procesa in zato verjetno nikoli ne bodo znana mnoga dejstva, povezana z resnično naravo njegove vloge za časa okupacije, dejstva, važna tako za zgodovino kot za dejansko stanje njegove krivde ali nedolžnosti." (NA, RG 84 Belgrade, Patterson to Secstate, Nov. 2., 1945, 800). Ameriški odpravnik poslov v Beogradu Hickok je, potem ko je Washingtonu obrazložil zakonodajo, na podlagi katere so v Jugoslaviji sodili, novembra 1946 pisal: po zakonu o kaznivih dejanjih proti ljudstvu in državi (iz avgusta 1945), če ga uporabimo retrogradno, kot se to dogaja, lahko skoraj vsakomur v Jugoslaviji sodimo za skoraj vsako dejanje. (NA, RG 84 Belgrade, 800/711.9-5)²³

22 Na načelu dokazov 'prima facie' je vztrajal ameriški State Department. Katere kategorije je to zahtevalo, je natančneje vidno iz drugih dokumentov, in sicer izročajo se: 1. pripadniki ustaštva, ki je bila prostovoljna teroristična organizacija, kriva za najokrutnejše zločine proti človeštvu, 2. osebe, ki so aktivno in prostovoljno sodelovale z Nemci in Italijani, 3. osebe, odgovorne za zločine, 4. ministri in predstavniki Paveličeve in Nedićeve vlade. (PRO, FO 371/67370, R 955)

23 Podobno so razmišljali v britanskem FO, saj je Colville 12. 3. 1945 pisal na Dunaj o enem od kandidatov za izročitev: Če bi obstajala možnost, da K. v Jugoslaviji sodijo pravično, bi ne oklevali pri njegovi izročitvi in bi ga pustili, da sam tvega. Toda v državi, kjer so sodniki imenovani politično in

Za ponazoritev le primer diplomatskih pogovorov v začetku leta 1947 v Beogradu v času določanja podrobnosti demarkacijske črte na Primorskem. Vladimir Velebit je 25. februarja sprejel Johna M. Cabota, odpravnika poslov ambasade ZDA, potem ko ga je pustil čakati osem dni. Najprej je Cabotu pojasnil, da je Jugoslavija prizadeta, ker se ZDA vmešavajo v njene notranje zadeve, in v podkrepitev je na dolgo in široko razložil problem vojnih zločincev. Američanom je očital, da so izročili vse kvislinge Norveški, Degrelle Belgiji, medtem ko skoraj nikogar niso izročili Jugoslaviji, ne četnikov, ne ustašev, ne slovenskih izdajalcev, ne italijanskih vojnih zločincev. Šele nato so prišli na vrsto drugi očitki, kot so bili ultimati v Trstu leta 1945, meja, Koroška, jugoslovansko zlato etc. Cabot mu je odgovoril, da je popolnoma res, da v ZDA ne marajo oblike vladavine v Jugoslaviji, da pa ni res, da se vmešavajo. Res pa je, da je med obema vladama jasna razlika v prepričanju, kaj določa vojnega zločinca, in ZDA to odkrito priznajo. Kot na primer to, da smatrajo četnike le za opozicijo (NA, RG 59, 711.60H).

S podpisom mirovne pogodbe se je bližal odhod zaveznikov iz Italije in uradno stališče je bilo, da problem beguncev in izročitev prevzame italijanska vlada. Zato je, po mnenju britanskega FO, bilo potrebno nekaj storiti, da bi izboljšali odnose z jugoslovansko vlado in ji izročili pravično število vojnih zločincev. V ta namen so v Rimu ustanovili komisijo za pregled teh vlog (Refugee Screening Commission), ki jo je vodil Sir Fitzroy Maclean. Ta je nekoliko pospešila delo pri zbiranju gradiva in iskanju vojnih zločincev. Številčno je problem izgledal takole: jugoslovanska vlada je od srede 1945 do marca 1947 vložila zahtevek za izročitev za 936 oseb, zavezniki pa so jih do januarja 1947 izročili le 21 in se do marca dogovorili še za 77 oseb. Britanci so ocenjevali, da bi jih bilo možno izročiti še nekaj sto, vendar le po potrditvi dokazov in privolitvi vlade ZDA (PRO, FO 371/67375). Aprila so Američani ustavili izročanje, delno zaradi pritiska javnosti in delno zaradi stanja pravosodja v Jugoslaviji; to stališče je 24. aprila javno obrazložil Acheson.

Da bodo razmerja jasnejša, naj navedemo samo, da je po zavezniških podatkih samo v treh conah Nemčije (da o Avstriji in Italiji ne govorimo) jeseni 1945 bilo 28.001 jugoslovanskih beguncev (displaced persons), od tega velik del Slovencev. Ti po mnenju Unrre niso prišli v poštev za repatriacijo. Več kot deset tisoč jih je bilo še v Italiji, da o Avstriji in pobeglih po letu 1945 ne govorimo. Vprašanje izročanja se je nekoliko uredilo šele s podpisom sporazuma med vladama FLRJ in VB 8. septembra 1947. Pa še ta je bil podpisan le s pomočjo neposrednega in zelo odločnega posredovanja Fitzroya Macleana pri Titu.

Diplomati v Beogradu so vseskozi skrbno opazovali tudi odnos novih oblasti do deportacij prebivalstva. Prav deportacije Italijanov iz mest, ki jih je okupirala jugoslovanska vojska, so bile že maja 1945 eden glavnih vzrokov, da so Američani

je pravica v rokah javnih tožilcev, ki so agenti komunistične partije, ni prijetno nekoga izročiti, razen če si precej gotov njegove krivde. (PRO, FO 371/67370, R1527/97/92)

zahtevali, da Pula ne ostane pod jugoslovanskim nadzorom.²⁴ S svojo resolucijo iz 10. novembra 1945 je zavezniški svet na Dunaju zahteval od štirih vlad, med njimi tudi jugoslovanske, naj uvedejo ukrepe, s katerimi bi preprečili množično izganjanje Nemcev v Avstrijo. O tem je ameriški ambasador (v dogovoru z britanskim, francoskim in sovjetskim) obvestil jugoslovansko vlado in ji sporočil, da bodo poosttrili svoje ukrepe in nadzor meje. Jugoslovansko zunanje ministrstvo je odgovorilo, da z veliko zadovoljstva sporoča, da jugoslovanske oblasti izгона ne spodbujajo in ga ne bodo (NA, RG 84 Belgrade, Nota št. 237, 5. dec. 1945 in nota Pov. br. 6690, 800). Že decembra pa so Britanci pričeli poročati o izgonu oseb z nemškim priimkom iz Slovenije, med njimi tudi takih, ki so imeli francosko ali britansko državljanstvo.

Sicer pa preseljevanje prebivalstva za novo jugoslovansko oblast ni bilo nič nenavadnega, podobno kot v SZ. Po načrtu notranje kolonizacije naj bi v Jugoslaviji preselili okoli 35.000 družin, od tega so jih do konca decembra v Vojvodino preselili že 5000. Minister za kolonizacijo Sreten Vukosavljević je takrat najavil, in Britanci so oboje skrbno beležili, da si bo Jugoslavija s sosednjimi državami izmenjala manjšine (mislil je predvsem na Rutence, Čehe,²⁵ Poljake). To se je začelo uresničevati že 2. januarja 1946. Pred podpisom sporazuma o prijateljstvu in medsebojnem sodelovanju med Republiko Poljsko in FLRJ (marca 1946) sta obe vladi sklenili sporazum o izselitvi Poljakov iz Jugoslavije. Te je v Bosni naselila proti koncu 19. stoletja še avstroogrska vlada, sedaj pa naj bi bila izselitev prostovoljna, s prostovoljnim odstopom nepremičnin v korist jugoslovanske države (DSP, 1984-1986, 1946/I, 3-5). Decembra 1946 so poročali o deportacijah iz Maribora v Bosno, ki so bile najverjetneje, po poročilih diplomatov, politične narave. Leta 1947 pa so deportacije znotraj Jugoslavije bile že pogost pojav in po njihovem mnenju so oblasti načrtno pošiljale intelektualce v 'jugoslovansko Sibirijo', t.j. Makedonijo in Črno goro.

Januarja 1946 sta se ameriško in britansko zunanje ministrstvo uskladila, da zahtevata inšpekcijo mednarodnega Rdečega križa v koncentracijskih taboriščih v Jugoslaviji, s tem da so Američani bili mnenja, da se temu ne da velike publicitete, da ne bi še povečali jugoslovanske mržnje do Italije. Od jugoslovanskega Rdečega križa namreč niso mogli dobiti podatkov o ravnanju z begunci kakor tudi ne z vojnimi ujetniki. O slednjih je odgovor bil le, da jugoslovanske oblasti čakajo na podpis mirovnih pogodb in da tisti, ki delajo, dobivajo obroke, enake vojaškim. Uradno so jugoslovanske oblasti priznale, da imajo približno 100.000 Nemcev in 30.000 Italijanov v ujetništvu. Zahodne vlade pa so bile prepričane, da v Jugoslaviji

24 Šesta točka beograjskega sporazuma o Julijski krajini iz dne 9. junija 1945 je predvidela, da Jugoslovanska vlada vrne vse deportirane in aretirane osebe z območja, ki je prišlo pod zavezniško vojaško upravo.

25 Britanci so ocenjevali, da je v Jugoslaviji okoli 90.000 Čehov, za katere je češka vlada želela, da se repatriirajo in naselijo območja, izpraznjena od Nemcev in Madžarov (PRO, FO 371/59555).

obstajajo tudi koncentracijska taborišča, v katerih so zaprti politični zaporniki (PRO, FO 371/59522/R 823), med njimi 165 Američanov. Zato so v že omenjeno poročilo o človekovih pravicah v Jugoslaviji zapisali tudi to: Ustanovitev suženjskih taborišč - t. i. delovnih taborišč - po sovjetskem vzoru, kot se splošno misli, je bila ena najbolj značilnih lastnosti Titovega režima.

Namesto zaključka, ki ga je skoraj nemogoče potegniti iz orisa, ki načenja vrsto zelo zapletenih pojavov, naj opozorimo le na odprta vprašanja tega dvoletnega dogajanja: Ali je takšna raven diplomatskih odnosov vplivala na ključne Byrnesove in Bevinove odločitve o slovenski zahodni meji? Iz konteksta celotnega gradiva bi lahko odgovorili negativno, toda upoštevati bo potrebno tudi še sovjetske arhive. Podoben zaključek ponuja tudi sam potek mirovne konference, ko so štirje zunanji ministri na privatnih popoldanskih razgovorih tehtali predloge mejnih črt in sta Byrnes in Bevin zagovarjala čimbolj uravnoteženo etnično rešitev, da bi preprečili napake iz zgodovine in se ognili bodočemu konfliktnemu žarišču. In drugo vprašanje, ki se ponuja samo: ali so Tito in njegovi sodelavci, v svojem komunističnem zanosu takoj po vojni, izrabili vse možnosti, ki so jim jih nudila medvojna zavezništva, ali vsaj željo Britancev, da ohranijo dobre odnose? In do katere mere so mejne zahteve bile le slovenske želje? Vemo namreč, da je politbiro CK KPJ že poleti 1945 neposredno politično odgovornost za Primorsko prenesel na slovenski politbiro. Kot rdeča nit se namreč v britanskih poročilih iz Beograda, Ljubljane in drugod ter v analizah FO vleče britanska ocena, da so jugoslovanski komunisti uporabljali tržaško vprašanje za propagandne namene, da bi z njim očrnili Zahod. "Človek bi pričakoval," je zapisal konzul v Ljubljani januarja 1947, "da bodo skušali čimbolj urejati zadeve na lokalni ravni, vendar se dogaja ravno nasprotno." (PRO, FO 371/59561.)

AN ATTEMPT TO DESCRIBE THE EFFECTS OF THE YUGOSLAV POLITICS ON DIPLOMATIC ACTIVITY IN THE PERIOD OF 1945-1947

Jerca VODUŠEK STARIČ

University of Maribor, Pedagogical Faculty, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160

SUMMARY

The article attempts to describe the diplomatic activities in Belgrade in the 1945-1947 period, at the time when preparations for the signing of the peace treaty with Italy were taking place. From the available material it is clear that the negotiations about the future borderline between Italy and Yugoslavia were not the only item influencing the relationship between the West and Yugoslavia in this period.

The elections in Yugoslavia on 11th November 1945 and the destiny of the Tito-Šubašić agreement, which was to ensure that political rights would be respected in Yugoslavia, attracted a great deal of attention. The failure of the agreement and a strengthened position of the Communist party of Yugoslavia after the elections led to a distinctive anti-western policy in Yugoslavia, which was co-ordinated with the policy of the Soviet Union. This policy was in the form of propaganda and accusations against the West and its diplomats made at court trials in Yugoslavia from 1946 to 1948. Such behaviour of the Yugoslav government and other diplomatic incidents (shooting down planes, nationalization, etc.) brought the diplomatic relations to the lowest possible point during the Paris Peace Conference.

The disagreements between Yugoslavia and the West about the policy of handing over the war criminals and refugees additionally contributed to such relations. That is why the question whether Yugoslavia indeed used all the diplomatic ways to co-ordinate its demands for ethnic borderline, remains to be answered.

VIRI IN LITERATURA

Bullock, A. (1985): Ernest Bevin, Foreign Secretary. Oxford, Oxford University Press.

DSP - Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ (1984-1986), 1945, 1946, 1947. Beograd, Jugoslovenski pregled.

FRUS - Foreign Relations of the United States.

Kidrič, B. (1985): Sabrana dela, IV. Beograd, ICK.

NA - National Archives, Washington DC.

PRO - Public Record Office, London.

Šepić, D. (1983): Vlada Ivana Šubašića. Zagreb, Globus.

Vodušek Starič, J. (1992): Prevzem oblasti 1944-1946. Ljubljana, Cankarjeva založba.

GLI ALLEATI E LA QUESTIONE DI TRIESTE FRA PEACE MAKING E GUERRA FREDDA

Giampaolo VALDEVIT

Università di Trieste, Facoltà di Scienze della Formazione, IT-34124 Trieste, Via Tigor 22

SINTESI

In questo saggio viene presentata una rilettura complessiva di una fase cruciale della cosiddetta questione di Trieste in una cornice di storia europea. Elemento centrale è l'intervento americano, intervento che è diretto, nella Venezia Giulia come nel resto dell'Europa occidentale, a ricostruire la democrazia e le condizioni di sicurezza. Tale progetto, che a Trieste e nella Zona A della Venezia Giulia è guidato dal Governo Militare Alleato, si scontra apertamente con un contropotere espresso dal locale partito comunista. Ciò che nella Zona A della Venezia Giulia è fondamentalmente un conflitto per il potere in seguito si intreccia con la discussione e le controversie sulla destinazione territoriale della Venezia Giulia in seno al Consiglio dei Ministri degli Esteri e alla Conferenza della Pace. A partire dalla meta del 1947 nell'intervento americano a Trieste e sul problema di Trieste è distinguibile l'ispirazione che guida la politica estera americana nella seconda metà degli anni Quaranta, e cioè la politica di contenimento in tutti i suoi connotati: stabilità politica, ricostruzione economica e sicurezza.

Sulla questione di Trieste fra il 1941 e il 1954 esiste un'ampia produzione storiografica e gli ultimi contributi fanno ritenere che si sia aperta una terza generazione di studi dopo le due precedenti, quella degli anni Sessanta e, dopo l'apertura degli archivi, quella degli anni Ottanta. Per di più non c'è chi, pressoché dall'immediato dopoguerra ad oggi, nell'affrontare il tema della guerra fredda, non abbia dedicato una qualche attenzione alla questione di Trieste se non altro nelle sue fasi salienti. Ebbene, se si volesse individuare in questo panorama di studi la presenza di un tratto comune, si potrebbe giungere agevolmente ad una conclusione: nella questione di Trieste - una *minor issue* - il più delle volte si è cercato il riflesso di situazioni, fenomeni e processi tipici del più ampio scenario internazionale. In altre parole, questa tendenza a vedere nel microcosmo il riflesso del macrocosmo ha portato in un primo momento a sottolineare i condizionamenti che le grandi potenze hanno fatto subire a quelle di rango inferiore coartandone l'espressione dell'interesse

nazionale. Dopo l'apertura degli archivi l'attenzione si è diretta verso l'analisi dei processi decisionali ma l'orizzonte non è sostanzialmente cambiato. Infine, più di recente, ha avuto luogo una sorta di movimento di deriva verso la dimensione dell'interesse nazionale, per cui nella vicenda in questione si è andati ad osservare il gioco dei pesi e contrappesi dettato dalla correlazione delle forze a livello internazionale, il gioco di politiche di potenza e politiche di impotenza, trasferendo anche in sede storiografica lamenti, recriminazioni e proteste che provenivano dai protagonisti di allora. Tale atteggiamento è largamente comune quanto meno ad una parte degli storici italiani e sloveni, fra i quali non si è affatto giunti a forme di consenso storiografico. Ma quel che è peggio è il fatto che una tendenza del genere fa della storia un movimento lineare, che va dal macrocosmo al microcosmo, dal centro alla periferia senza considerare il movimento in senso inverso (che pure esiste). E' evidente allora che a ragionare in termini di riflesso si rischia di provocare un restringimento del campo visivo.¹

Ciò che va quindi definito prima di tutto è il contesto (e le dimensioni del contesto) entro il quale collocare la questione di Trieste negli anni caldi della guerra fredda: un contesto propriamente europeo, centro-europeo per essere più precisi. In quest'area la contrazione del potere nazista produce un vuoto nel quale vengono attratte le superpotenze, Stati Uniti e Unione Sovietica; un discorso a parte andrebbe fatto per la Gran Bretagna, la quale piuttosto cerca di individuare le regole che consentano di riempire con velocità il vuoto. Ma non si tratta di ricostruire esclusivamente la sequenza delle crisi fra Stati Uniti e Unione Sovietica che avrebbe dato luogo alla guerra fredda, e fornire in tale sequenza un posto (per alcuni è stato il primo) alla questione di Trieste. L'Europa non è semplicemente il teatro dello scontro fra le due superpotenze; è anche - e forse prima di tutto - il teatro di un progetto americano (politico economico sociale), di un intervento americano ad ampio raggio: opera dello stato e al tempo stesso proposta di un modello che proviene dalla società americana.

Nella storiografia americana a lungo si è discusso se fosse percepita in termini geopolitici o in termini ideologici la minaccia sovietica e, parallelamente, se fosse in una chiave o nell'altra la risposta. Da qualche tempo si sono abbandonate visioni unilaterali ed esclusive. Al contrario, sulla politica estera americana si è proposto un modello di analisi che riesca a fondere varie dimensioni: il rapporto fra stati (e perciò la dimensione geopolitica), il ruolo dello stato come attore di politica estera ma anche come ricettore di impulsi provenienti dall'interno della società americana, che si pone essa stessa come modello (e quindi la dimensione ideologica), ed infine l'intervento americano nelle società europee secondo una sequenza di percezione/progetto/impatto (e risposta). Si tratta dunque di un'amalgama di componenti nella quale di volta in volta va ricostruito il particolare percorso

1 Ho sviluppato questi temi in Valdevit, 1996.

compiuto dal processo decisionale.²

Quanto alla cornice interpretativa generale siamo pressoché tutti d'accordo che l'intervento americano nella seconda guerra mondiale non è disgiungibile dal progetto di egemonia americana (non di impero americano) e che al riguardo non ci fu alcuna presunzione di innocenza americana. Gli Stati Uniti furono interessati prima di tutto a stabilire i principi del multilateralismo economico anziché ricostruire l'Europa; già la legge sul *lend-lease* si adeguò a tali principi, che trovarono poi codificazione più ampia negli accordi di Bretton Woods dell'agosto 1944. Ma si delinearono anche le premesse per la ricostruzione delle società europee: in questo quadro stanno, ad esempio, la dichiarazione di Casablanca (gennaio 1943) sulla resa incondizionata e quella di Jalta sull'Europa liberata (febbraio 1945). Così gli Stati Uniti vennero progressivamente attratti (al pari dell'Unione Sovietica) nel vuoto di potere creato dalla sconfitta nazista. Quello che scoppia in questo vuoto non è un conflitto predeterminato fra *two differing ways of life*; vuoto di potere è fondamentalmente sinonimo di instabilità politica (sia negli assetti interni sia nelle relazioni fra stati), impoverimento e prostrazione economica.

Parallelamente l'intervento americano fu dunque spinto sia a restaurare le società europee sia a ricostruire le relazioni fra stati: a ristabilire, in una parola, la sicurezza intesa sia come coesione interna sia come capacità di neutralizzare le minacce dall'esterno. Così fu precoce la percezione di sfide che provenivano dall'interno (il comunismo considerato come una malattia potenzialmente malignante) e dall'esterno, dall'Unione Sovietica cioè. Per quanto riguarda in particolare quest'ultima è oggi largamente condiviso il giudizio che, sebbene Stalin non volesse fare dell'Europa il campo d'azione dell'espansionismo sovietico, nondimeno contava su un'Europa frammentata e si guardò bene dal fissare limiti netti al proprio impero. In definitiva nel progetto di egemonia americana si insinuò rapidamente una dimensione geopolitica.³

Pertanto parlare della questione di Trieste significa parlare del vuoto di potere e del modo in cui esso viene riempito, ma anche di intervento americano nella ricostruzione europea: ricostruzione della democrazia, del sistema economico sociale e quindi anche di condizioni di sicurezza; in fondo significa parlare di una dimensione ideologica e di una dimensione geopolitica. Ne consegue che il campo d'azione degli Stati Uniti è assai più ampio della sfera diplomatica e non si riduce al mero *peace making* prodotto in sede di Consiglio dei Ministri degli Esteri e di Conferenza della pace. Essi appaiono principalmente come *sideshow* della politica estera americana, come teatri nei quali si dispiegano le ultime esperienze della Grande Alleanza di guerra, gli ultimi tentativi di trovare soluzioni, ovviamente, di compromesso ai problemi della pace. In fondo, esiste un progetto ed un intervento

2 Su ciò si veda la rassegna di Hunt, 1995, e anche Romero, 1995.

3 Il contributo più definitivo è quello di Leffler, 1992 e 1994 e, sull'Unione Sovietica, di Mastny, 1996.

americano *su* Trieste (*sul* problema di Trieste), e dopo il giugno 1945 si manifesta anche un progetto e un intervento americano *a* Trieste o meglio nella Zona A della Venezia Giulia. Non sempre si snodano lungo uno stesso percorso ma in ogni caso sono da considerare entrambi. La crisi di Trieste è determinata dunque dal vuoto di potere che la ritirata e la fine il collasso nazista apre; ha innanzitutto una matrice geopolitica. Ma il problema non è solo: *chi* riempie il vuoto di potere? E' anche: *come* lo si riempie? Perciò essa è anche scontro sul *come* ricostruire l'ordine europeo: come ricostruire l'ordine interno degli stati europei e regolare il conflitto fra stati. E' tutto questo il problema di Trieste.⁴

Inizialmente c'è anche un altro attore: la Gran Bretagna. Quanto meno fino alla crisi di maggio 1945 è preminente l'interesse inglese. E' un interesse sul quale grava dalla fine del 1944 l'ombra dell'esperienza greca, la minaccia che nel vuoto di potere prodotto dal collasso nazista l'acuta polarizzazione politica in loco provochi lo scoppio di una guerra civile, nel quale gli inglesi si vedano coinvolti (come in Grecia). E' ciò che fa modificare gli impegni assunti con l'armistizio, cioè l'occupazione di tutta la Venezia Giulia quale si estendeva al momento dell'entrata in guerra dell'Italia, e spinge la Gran Bretagna a cercare un'alternativa: dividere la Venezia Giulia lungo una linea di demarcazione, l'ipotesi che in effetti guiderà la pianificazione alleata fino alla "corsa per Trieste" e all'accordo di Belgrado. E' un principio che fra l'altro vuol far salve le esigenze della pianificazione militare in quanto prevede di porre sotto controllo anglo-americano la parte occidentale della Venezia Giulia attraverso la quale passano le vie di comunicazione verso l'Europa centrale, un obiettivo cruciale ai fini dell'avanzata verso l'Austria. A far da contesto a tutto ciò non è l'incombente guerra fredda - come si è a lungo asserito - bensì il concetto di sfere di influenza, verso il quale Churchill e nel complesso anche il Foreign Office dimostrano netta predilezione, e assieme ad esso l'idea di un dialogo che si mantenga aperto con l'Unione Sovietica.

In realtà la "corsa per Trieste" permette di riempire il vuoto di potere ma in modo anomalo: con l'*overlapping*, la sovrapposizione delle aree operative anglo-americana e jugoslava, e la conseguente prospettiva che uno dei due eserciti dovrà ritirarsi. Ciò rende rapidamente obsoleto il progetto al quale la diplomazia e i vertici militari britannici nel Mediterraneo hanno lavorato dalla fine del 1944. Peraltro, nell'analizzare l'atteggiamento dei due antagonisti in loco, non è da richiamare la coppia interpretativa espansionismo/contenimento, che farebbe della crisi di maggio un "prologo" di future tensioni. Sono infatti altri i termini di riferimento proposti sul versante americano. Fino a questa fase è prevalso a Washington un approccio di stampo wilsoniano, che si appella da un lato agli impegni assunti in base all'armistizio con l'Italia (anche se è opinione largamente diffusa che non si riuscirà ad

4 Ove non sia diversamente specificato, qui e in seguito, il riferimento è ai miei *La questione di Trieste 1941-1954*, 1986, e *Simmetrie e regole del gioco*, 1995.

entrare nella Venezia Giulia prima di Tito) e dall'altro ai principi della Carta Atlantica e della dichiarazione di Jalta sull'Europa liberata, intesi come basamento dell'ordine europeo. E' evidente che ciò comporta una rigida opposizione nei confronti di "fatti compiuti" o di "diritti di conquista" che dir si voglia.

A differenza della linea di condotta inglese, che vede pragmaticamente in Tito l'interlocutore assieme al quale raggiungere una qualche intesa, l'atteggiamento americano è invece attento a individuare la cornice entro la quale collocare la vertenza in atto. In ciò hanno un indubbio peso le percezioni del progetto jugoslavo che vengono rapidamente elaborate in loco: un progetto di controllo totale del territorio anche col ricorso alla violenza, tale per cui dietro a Tito si staglia l'ombra di Stalin. Così la crisi in atto è inserita entro la relazione globale fra Stati Uniti e Unione Sovietica e ricondotta a un problema di simmetrie: fra Trieste e la Polonia (a lungo un *test case* per la tenuta della Grande Alleanza). In Polonia Stalin ha mano libera - sostiene un memorandum del Dipartimento di Stato che dà impulso alle decisioni successive - e altrettanto avviene a Trieste grazie al suo "satellite jugoslavo" tanto che l'occupazione di Trieste riceve l'attributo di "jugoslava(russa)". Eppure a Trieste, si conclude, ci sono le truppe anglo-americane. Se dunque la "corsa per Trieste" ha prodotto una asimmetria fra Stati Uniti e Unione Sovietica, è necessario ripristinare una situazione simmetrica, che per Truman - molto più rigido di Roosevelt al riguardo - costituisce il fondamento delle relazioni con l'Unione Sovietica. E' quello che gli storici, prendendo a prestito un'espressione di Harriman, definiscono il *quid pro quo*. Il wilsonismo non è messo da parte ma viene ancora interpretato nella versione rooseveltiana, che lo connette al realismo, cioè alla presa d'atto dei rapporti di forza in atto nei vari teatri.⁵

Se dunque viene individuato un quadro di relazioni entro il quale collocare la crisi, esso vede presenti esclusivamente i membri dell'alleanza vincitrice. Per gli sconfitti (l'Italia cioè) non c'è posto; ed è evidente perché da parte italiana si cerchi di far da soli o si lasci fare agli altri. Mi riferisco ai contatti fra Bonomi e De Courten, ai contatti fra partigiani dell'Osoppo, X Mas di Borghese e comandi nazisti allo scopo di fronteggiare l'avanzata delle truppe di Tito e, rispettivamente, a Togliatti, il quale nell'ottobre 1944, da quando si fa energica la pressione jugoslava volta a spingere a ovest le frontiere jugoslave e quelle del comunismo, cede accettando che tutta la Venezia Giulia venga liberata dalle truppe jugoslave e perciò sottratta al controllo del Governo Militare Alleato. Nell'un caso e nell'altro è una politica dell'impotenza e tale continua ad essere durante tutto il corso del *peace making* nella sede sia del Council of Foreign Ministers sia della conferenza della pace.⁶

5 Di recente la tesi che vedeva nell'intervento americano nella crisi di maggio il "prologo del contenimento" è stata respinta da Dinardo, 1997.

6 Si veda, per il primo aspetto, Pupo, 1996; per il secondo, Galeazzi, 1996, e Gualtieri, 1995. Quanto al successivo atteggiamento del governo italiano rimando all'ampia ricostruzione di De Castro, 1981.

Dal catalogo della mostra "Il Trattato di pace di Parigi ed il confine occidentale sloveno 1945-1947", Museo regionale di Capodistria, 25 Settembre - 25 Ottobre 1997.

Ma accanto al problema delle simmetrie si pone anche quello delle regole del gioco; accanto alla dimensione geopolitica c'è, inseparabile, quella ideologica (intesa, si badi bene, nel senso di società da costruire). Se da un lato c'è stato un vuoto di potere (e si è dovuto trovare il principio sulla base del quale riempirlo), dall'altro c'è l'idea di una ricostruzione della società europea e, prima di tutto, della democrazia. E' questa l'esigenza che avvertono le armate alleate nel momento in cui liberano un territorio. Alla liberazione dovrà perciò far seguito l'occupazione dei territori nemici, in particolare di quelli più contaminati dal nazismo; è l'occupazione che dovrà garantire le premesse del ritorno della democrazia.⁷

In fin dei conti non è solo il principio di simmetria che determina Stati Uniti e Gran Bretagna a rimanere a Trieste e nella Zona A della Venezia Giulia. La seconda ragione si materializza non appena è palese che la presenza jugoslava a Trieste si configura come un *Communist takeover*, come un progetto di controllo totale del territorio, guidato - legittimato, sarebbe forse da dire - sia dall'esercito jugoslavo sia dall'insurrezione partigiana, alla quale si è fatta rapidamente seguire l'instaurazione dei "poteri popolari", di quel modello di "democrazia popolare" che viene instaurato negli stati dell'Europa centro-orientale. Di fronte a ciò la presenza anglo-americana nella Zona A si carica di un antagonismo rispetto al progetto di controllo jugoslavo, ovvero come garanzia che si reintroducano le regole del gioco democratico. E' un impegno che grava principalmente sulle autorità di occupazione militare. Non è del resto un caso unico: un peso analogo esse avranno in Germania e in Austria. Al riguardo le premesse sono del tutto nitide già alla fine di maggio 1945. "Non sono disposto a consentire che il mio Governo militare alleato funzioni attraverso le autorità civili che sono già state istituite in quest'area (cioè i poteri popolari)" scrive il comandante supremo del Mediterraneo, Alexander. (PRO, WO 204/913, 23 maggio 1945)

Per quanto l'accordo di Belgrado mantenga una certa ambiguità al riguardo, la fermezza nello smantellare rapidamente tutto quanto sia espressione dei poteri popolari (il tribunale del popolo, la guardia del popolo e così via) è ciò che caratterizza i primi passi del Gma nella Zona A della Venezia Giulia; con altrettanta rapidità si garantisce la circolazione della stampa e delle formazioni politiche non comuniste.

Non è però che con ciò si chiuda la partita fra il Gma e il partito comunista locale (Perg), che è sotto il ferreo controllo sloveno (jugoslavo). Tutt'altro: il mantenimento di un contropotere è infatti prospettiva al quale il secondo rimane attaccato e si manifesta in vari modi (sui quali c'è ancora molto da chiarire): difesa ad oltranza di tutto ciò che si è riusciti a controllare dopo l'insurrezione (la scuola, la piazza, l'informazione), continuo ricorso alla mobilitazione sociale e in particolare della classe

7 Il tema è inserito in un più ampio scenario nel mio *Liberazione e occupazione*, 1997.

operaia, creazione di apparati clandestini. Con il 12 giugno 1945 - data in cui si avvia il Governo Militare Alleato nella Zona A della Venezia Giulia - i comunisti avvertono di aver perduto una partita, tant'è vero che questa data viene cancellata nella memoria comunista e slovena. Ma per quelle che restano ancora da giocare si decide di cambiar tattica: se prima si è giocato per la presa del potere, ora si giocherà perché sia mantenuto un contropotere. Dall'altra parte la sfida viene prontamente avvertita in quanto tale: il Gma è da poco insediato che già avverte progetti di destabilizzazione e di disinformazione, di infiltrazione del proprio apparato, la presenza di strutture clandestine, nelle mani delle quali girano armi che non sono state consegnate (PRO, WO 204/913 e 914, rapporti dell XIII corpo, 13 giugno, 24 giugno, 3 luglio 1945). Alla fine se quello anglo-americano è un governo militare, militare è pure il carattere del partito comunista (un carattere che permarrà a lungo in esso). Lotta senza quartiere fra un potere e un contropotere: è questo il contesto nel quale si avvia, con evidente difficoltà, il processo di ricostruzione della democrazia.

E' facile perciò capire perché naufraghi velocemente nel vuoto il tentativo, compiuto dal Gma, di riprodurre nella Zona A della Venezia Giulia il modello dell'*indirect rule*, che in pratica è stato seguito in Italia a partire dall'occupazione della Sicilia nel luglio 1943 in avanti. Questo modello prevede un governo locale di coalizione su ampia base antifascista, sul quale si esercita il controllo dell'ente di occupazione militare (il Gma). A Trieste ciò non è possibile perché il locale partito comunista si pone nella prospettiva del contropotere e non in quella della collaborazione antifascista, che del resto è già stata interrotta dal settembre 1944, quando appunto i comunisti sono usciti dal Cln di Trieste.

Di fronte a questa situazione agli inizi di agosto 1945 il Gma ricorre al *direct rule*, al modello di governo diretto, quello che viene attuato nei territori in cui il totalitarismo e l'autoritarismo hanno più intossicato la società e perciò sono da ricostruire *ab imis* i fondamenti di un ordine liberal-democratico (come avviene in Germania, in Austria, in Giappone). E' modello in base al quale il Gma si prende carico diretto del governo locale (e lo manterrà, con lievi aggiustamenti in pratica fino a quando cesserà nell'ottobre 1954); in particolare esso si pone nella veste di garante della legalità e della governabilità, si *legittima dunque come* forza di governo. Ma in certa misura delegittima i partiti politici locali in quanto classe politica (di governo o di opposizione): tutti, non solo i comunisti, con conseguenze che si possono misurare solo a lungo termine. In virtù di tale veste il Gma apparirà sempre più determinato a fronteggiare la pressione volta a minare la propria autorità, né dimostrerà alcuna propensione a sottrarsi alle sfide. "C'è un solo governo qui e non permetteremo di farla franca a chiunque minacci seriamente o pretenda di esercitare una funzione di governo che noi stiamo compiendo", si afferma nel gennaio 1946 (NA, RG 331, ACC, Italy, 14 gennaio 1946). Nei mesi successivi dichiarazioni del genere diventano un *leitmotiv* sia in privato sia in pubblico.

Fuor di ogni dubbio, tutto ciò è premessa per la ricostruzione della democrazia; ma è una ricostruzione pilotata, "democrazia controllata", "a piccole dosi", come viene esplicitamente ammesso. Così in un primo momento è da garantire la compresenza sullo scenario politico triestino e della Zona A dell'intera gamma di forze politiche locali, e a stroncare tutto quanto significhi aspirazione all'egemonia: è definita politica dell'imparzialità. Quando alla fine di marzo 1946 arriva in visita ai territori contestati la commissione di indagine quadripartita che deve formulare proposte al Council of Foreign Ministers, hanno luogo - ed è la prima volta che ciò avviene dalla fine della guerra - imponenti manifestazioni di carattere filoitaliano. Le autorità di occupazione le definiranno come "rinascita di italianità" e le vedono con soddisfazione (mista a preoccupazione), perché con ciò si dà atto che il Gma, grazie alla politica dell'imparzialità, è riuscito a portare allo scoperto quella parte della società triestina - italiana e anticomunista - che a partire dall'insurrezione di fine aprile 1945 era stata fortemente compressa. (PRO, WO 204/927, 26 marzo 1946; NA, RG 331, ACC, Italy, 1 aprile 1946)

Ma ciò è anche fonte di preoccupazione perché, se ora gli schieramenti politici presenti sulla piazza sono due, diventerà più difficile e richiederà maggiori risorse il mantenimento dell'ordine pubblico (una competenza che il Gma avoca rigorosamente a sé in pratica fino all'ottobre 1954).

Va anche aggiunto che la politica dell'imparzialità senza dubbio equivale quanto meno al controllo, se non al contenimento, di chi all'egemonia tende con ogni evidenza, i comunisti cioè. Con questi, come si è detto, il confronto si è aperto nel giugno 1945 e l'episodio conclusivo avviene nel luglio 1946 allorché il Gma interviene a bloccare uno sciopero generale a seguito di incidenti di piazza a Trieste e nella Zona A, e spicca mandati di arresto contro i suoi promotori. E' l'estremo atto di sfida rivolto dal partito comunista al Gma, contro la sua stessa legittimità. Anche da questa partita i comunisti escono sconfitti, e ciò li costringerà in qualche misura a rivedere i propri progetti di azione politica, a mettere da parte quell'atteggiamento massimalistico ed estremistico che hanno adottato dal settembre 1944. Non è un caso che, dopo l'episodio che si è citato, si avvii un'esperimento di unità sindacale, né che il Pci cerchi di riaffermare una propria presenza autonoma a Trieste, dopo che dall'autunno 1944 si era consegnato ad un ruolo di mera passività.⁸

Politica dell'imparzialità significa anche impegno a liberare la società triestina dai "tre mali" che a giudizio delle autorità di occupazione l'affliggono: "la superlativa semplificazione di attributi che i protagonisti (locali) si scambiano fra loro", l'impedimento delle manifestazioni altrui, e "la sostituzione di un motto meccanico per riferirsi a un determinato argomento". (Il Giornale Alleato, 7 novembre 1945). Nell'arco di un anno questa politica dà i suoi frutti: il Gma consolida il proprio

⁸ Sull'episodio si veda il mio *La labour policy del Governo militare alleato (1945-1954)*, 1986.

controllo sul territorio, pone fine ai progetti egemonici di marca comunista, garantisce la compresenza degli antagonisti anche se alla lunga ciò acuisce nel Gma la tendenza a considerarsi corpo estraneo rispetto alla società triestina. In ultima analisi se pure introduce le regole del gioco democratico, ad esse il Gma si sottrae poiché, in quanto governo militare, non è sottoposto al controllo dei cittadini che governa.

Se questa, che si è delineata, è la politica anglo-americana a Trieste, accanto ad essa va vista quella su Trieste, sulla questione di Trieste, una dimensione che si riferisce essenzialmente alle relazioni fra le grandi potenze. Il principio della simmetria, che abbiamo visto dominare nella soluzione della crisi di maggio, è ancora presente nella sede del Council of Foreign Ministers e nella conferenza della pace. Simmetria equivale tendenzialmente a equilibrio e a compromesso: di fronte a proposte di confine molto lontane fra loro, se una si imponesse sull'altra, ciò sarebbe immediatamente tradotto in correlazione di forze: per chi abbia ceduto in segno di debolezza e per converso in segno di superiorità per chi sia riuscito ad imporre la propria soluzione. Per inciso, una situazione del genere esclude che le grandi potenze si affidino al ruolo di tutore degli interessi delle parti direttamente interessate, l'Italia e la Jugoslavia cioè. Queste, la prima forse più della seconda, mal se ne accorgono; ciò alimenterà aspettative poi tradite e sarà fonte di successive recriminazioni.⁹

In realtà il Council of Foreign Ministers non è la sede per esperimenti in termini di correlazione di forze, che pure vengono condotti in quel tempo da parte sovietica e americana. Quanto agli Stati Uniti in particolare il segretario di Stato Byrnes vede nel Cfm l'arena nella quale esercitare le proprie capacità di *horse trader* e alla quale legare la propria immagine di *peace maker* (cf. Messer, 1982; Ward, 1979). E' dunque la logica del compromesso a costituire l'atmosfera entro la quale viene concepito il Territorio Libero di Trieste. Per di più una soluzione che si ispiri a tale logica è resa necessaria - quanto meno per gli Stati Uniti e l'Inghilterra, le potenze che erano direttamente investite del compito di amministrare la Zona A - dal timore che una "non soluzione" acuisca la situazione di instabilità presente nella Zona A. Si ricorderà al riguardo che, mentre a Parigi si discute, a Trieste hanno luogo aspri scontri di piazza in cui è in discussione la stessa legittimità del Gma. Infine, vista la logica che determina la soluzione, il compromesso non può che nascere dall'iniziativa di un terzo partner, il ministro degli Esteri francese Bidault, il quale è così del TIT non l'artefice bensì un mero padre putativo. Del resto la mediazione con l'Unione Sovietica interessa alla Francia, che in quel momento vede nella continuazione della Grande Alleanza l'unico modo per impedire una rinascita della potenza tedesca in Europa.

In ogni caso non è solo farina del sacco di Bidault la soluzione escogitata,

9 E' un tema presente in Poggiolini, 1990.

l'internazionalizzazione cioè. Fin da quando nella sessione del Cfm di Londra nel settembre 1945 si era fatta immediata esperienza dell'assoluta inconciliabilità delle rivendicazioni jugoslave rispetto a quelle italiane, si era delineata l'ipotesi di internazionalizzare Trieste e il territorio circostante, che è la posta in gioco dell'intera trattativa. E visto che lo è anche sotto il profilo simbolico, per la città di Trieste e un piccolo territorio circostante (il Tlt appunto) si trova una soluzione che sia distante sia dalle rivendicazioni del vincitore sia da quelle dello sconfitto. Per di più l'accordo del 3 luglio 1946 al Palais du Luxembourg può essere "consumato" a favore di obiettivi più generali: com'è noto, tale accordo sblocca il negoziato di pace con altri stati sconfitti.

In realtà il Tlt sarà, com'è noto, un "mai nato": una situazione che secondo una tesi convenzionale è da far risalire al fatto che in seno all'Onu la politica dei veti incrociati impedirà di trovare l'accordo sul nome del governatore. Ma si tratta di interpretazione che coglie solo l'aspetto superficiale della vicenda. Una volta raggiunto l'accordo sul Tlt infatti cominciano ad emergere in coloro che impostano la politica *su* Trieste preoccupazioni in tema di sicurezza, che si uniscono alle preoccupazioni in tema di ricostruzione della democrazia, proprie delle autorità militari che decidono la politica *a* Trieste. Democrazia e sicurezza sono per di più il substrato che, solo, può garantire la crescita economica e la stabilizzazione europea. Da questo momento ciò che si decide *a* Trieste e ciò che si decide *su* Trieste rispondono ad una medesima logica, ed è la logica che guida l'intervento americano in Europa.

Nel TIT, cioè in quello che nella sua forma iniziale appare come un'area grigia fra due Europee che si stanno dividendo, per gli inglesi e americani è da garantire innanzitutto la stabilità: è da impedire che esso diventi preda dello scontro senza quartiere fra le due componenti politiche antagoniste locali (il blocco comunista e quello delle forze filoitaliane e anticomuniste). Così governabilità significa sottrarre poteri a queste, per affidarli nelle mani del governatore, significa impedire forme di autogoverno: sono queste le premesse con le quali da parte inglese e americana si inizia a Parigi la trattativa sullo statuto permanente del TIT (NA RG 43, CFM, luglio 1946; PRO, FO 371/59351, 13 luglio 1946).

Ma ormai la conferenza della pace rappresenta il binario morto della politica internazionale, l'ultimo atto dell'alleanza di guerra. Sta qui la ragione per cui il TIT non viene costituito: è concepito entro le estreme propaggini della Grande Alleanza e solo da un contesto del genere può venire l'ossigeno capace di tenerlo in vita; ma la Grande Alleanza è ormai agli sgoccioli. Ma l'esigenza di creare una situazione di stabilità europea - e, per quanto ci riguarda, di stabilità del TIT - sussiste e viene affidata non più al negoziato bensì all'intervento americano in quanto tale, cioè a soluzioni unilaterali che con ogni evidenza fanno finire la diplomazia di guerra. Così l'intervento americano è chiamato anche a rispondere a ciò che viene percepito come minaccia alla stabilità. Ciò determina quindi una combinazione di *challenge-*

response, combinazione che appunto guida la politica estera americana in questi frangenti. E' facile vederla in atto anche nella questione di Trieste, in particolare per ciò che si riferisce alla definizione dell'assetto interno del TIT, sulla quale il confronto continua nell'estate 1946 in sede di conferenza della pace. Da allora la premessa della stabilità tende a diventare la difesa da una minaccia.

Se la Jugoslavia (e l'Urss) esige forme di autogoverno nel TIT, significa che alla lunga vuole renderlo ingovernabile, assicurarsi il controllo politico del territorio e quindi si muove tendenzialmente nella prospettiva di un suo assorbimento surrettizio: così si ragiona da parte inglese. (PRO, FO 371/59355) In altre parole alla Jugoslavia vengono attribuiti intenti eversivi nei confronti del TIT e in particolare della presenza anglo-americana nella Zona A. La risposta è affidata al mantenimento del Gma "finché un governo provvisorio non sarà saldamente costituito". (NA, RG 59, SDF, 740.00119, 1 settembre 1946) In altre parole, se una pressione viene individuata contro la Zona A del TIT, essa va fronteggiata attraverso il controllo di essa grazie al modello di *direct rule*. Da questo momento la linea di condotta delle autorità di governo militare in loco si fonde con quella seguita dalla diplomazia. Il garantire la presenza di un contesto democratico all'interno della Zona A, il contenere - va aggiunto - la conflittualità sociale attraverso il programma tipico di *prevention of disease and unrest* sono iniziative saldamente integrate nel progetto più generale di stabilizzazione europea. Democrazia e sicurezza (intesa come capacità di contenere le minacce interne ed esterne), dimensione ideologica e dimensione geopolitica venivano sostanzialmente a congiungersi.

Tornando al binomio *challenge-response*, è tuttora aperto il dibattito se quella americana sia stata una risposta commisurata alla minaccia oppure un *overreaction*.¹⁰ Per quanto riguarda l'atteggiamento americano verso la questione che qui viene affrontata, lo rientra più nella prima categoria che nella seconda. Ormai il partito comunista locale altro non è che una *longa manus* jugoslava, il che fa combinare la minaccia interna con la minaccia esterna. Dopo la conclusione della prova di forza fra partito comunista e Gma nel luglio 1946 dalla stampa comunista continuano a partire alcune bordate dalle quali è facile desumere la determinazione di non porre termine al confronto con il Gma. L'appello a "schierarsi apertamente contro il nemico", a continuare la lotta "in altre forme", l'affermazione di una maggiore volontà offensiva da parte del popolo e in seguito la parola d'ordine della lotta al fascismo locale alleato, tramite il Gma, all'imperialismo internazionale sono segnali i quali permettono di affermare che la sfida viene interpretata per quel che in sostanza è: sfida per il controllo, a lungo termine, del TIT (cf. Sema, Bibalo, 1981).

Del resto già nel marzo 1946 il War Department avverte che il problema della

10 E' un tema che domina la più ampia ricostruzione della politica estera americana durante la presidenza Truman (Leffler, 1992).

Venezia Giulia "va considerato nell'ampia cornice delle intenzioni russe nei Balcani e nell'area mediterranea con particolare riguardo all'impatto degli obiettivi russi sulla linea di condotta americana e inglese in un contesto generale". (NA, RG 165, 13 marzo 1946) Nel definire la sfida contano dunque le intenzioni sovietiche. Sono intenzioni che si fanno risalire alla tradizione e alla storia, alla Russia in quanto stato e in quanto espressione del comunismo sovietico; comunque esse appaiono controllabili mediante "l'abile e attenta applicazione di una controforza". E' questa, com'è noto, l'impostazione di Kennan, che la ritiene capace di produrre alla lunga "l'ammorbimento del potere sovietico". Eppure, accanto a questa soluzione ottimistica, contano anche le *capabilities* sovietiche. Sono potenzialità che si rendono manifeste in vari teatri: a Trieste dove, come si è visto, si punta a sovvertire l'assetto del Tlt e togliergli stabilità; in Turchia, stato che per effetto della pressione sovietica potrebbe cadere entro l'orbita di quest'ultima; in Grecia, dove la guerra civile si riaccende nella seconda metà del 1946 per iniziativa del partito comunista e minaccia di far cadere il governo; in Francia e in Italia, dove si avverte la mancanza di efficaci antidoti al partito comunista.¹¹

A interpretare queste molteplici potenzialità sovietiche viene adoperato un modello teorico, che pervade rapidamente le sfere decisionali americane: la *domino theory*. Esso vede una serie di fenomeni in corso, il *challenge* cioè: infiltrazione, penetrazione, indebolimento delle forze locali di resistenza, allo scopo di creare instabilità e insicurezza. Al *challenge* si contrappone il *response*: creare "situazioni di forza", rafforzare i deterrenti alla minaccia comunista. E poiché la "preponderanza di forza" è fondamentalmente percepita come un fatto psicologico, si tratta di affiancare ai fatti messaggi simbolici, perché già Wilson aveva insegnato che la forza ha valore solo se c'è il consenso attorno ad essa nell'ambito internazionale. E' dunque necessario creare un linguaggio del potere (riassunto anche nella dottrina Truman), la *domino theory*: pressante impegno ad evitare il *bandwagon effect*, cioè le reazioni a catena, e la realtà internazionale è riassunta dall'immagine di un barile di mele nel quale bisogna isolare le marce affinché non contaminino le sane.

La *domino theory* è in sostanza una metafora: implica la visione di un mondo interdependente ma disordinato, di una modernità in pericolo (e la modernità è concetto intimamente connesso all'intervento americano) il timore che il comunismo venga visto come "il movimento del futuro, movimento in atto e che non era verso di fermare". Ma dall'altro lato la *domino theory* fa riconoscere negli USA l'unica forza in grado di contrapporsi a ciò, ottenendo credibilità, senza la quale ovviamente non c'è consenso (cf. Ninkovich, 1994).

Dall'estate del 1947 la presenza alleata nella Zona A è motivata entro questo

¹¹ Ho sviluppato questi temi nel mio Gli Stati Uniti e il Mediterraneo, 1992. Per una diversità di accenti si veda Leffler, 1992.

schema teorico. In realtà un'infiltrazione, una penetrazione la si era già temuta, come si è visto, nel giugno 1945; ma ora il retroterra è ben diverso, ben più strutturato. Nel luglio 1947 il War Department definirà Trieste come "l'ultima barriera contro l'infiltrazione da est nell'Italia settentrionale [...] Il controllo dell'Italia settentrionale a sua volta fornirebbe un ponte dalla Jugoslavia e dagli stati balcanici filocomunisti verso la Francia ed eventualmente verso i Pirenei...". Non si tratta, va aggiunto, di minacce in termini militari; il contesto entro la quale si collocano è fondamentalmente politico-psicologico. (NA, RG 319, 12 luglio 1947)

Il tentativo di far entrare truppe jugoslave a Trieste la sera del 15 settembre 1947, al momento dell'entrata in vigore del trattato di pace, contando su un'interpretazione arbitraria di alcune sue clausole, fa entrare stabilmente Trieste nella cornice della *domino theory*. Fra le autorità di occupazione militare si ha la sensazione di trovarsi di fronte a un colpo di mano pianificato contro il quale ci si appronta a "rispondere con la forza". Se la crisi viene rapidamente risolta senza che sia necessario ricorrervi, ma solo grazie alla fermezza del comandante militare in loco, il generale britannico Airey, quanto permane invece e si consolida è la percezione di una minaccia esterna che si combina a una minaccia interna (con il suo apparato simbolico fatto di cavalli di Troia, quinte colonne), rende cruciale il tema della sicurezza e scatena una rigida e sistematica politica di contenimento nei confronti di tutta la sinistra locale, delle sue varie forme di presenza nella società attraverso il partito, il sindacato e le organizzazioni collaterali. "Il comunismo, essendo contro l'ordine e la legalità, va contrastato ovunque e comunque lo si incontri", scriverà poco dopo uno dei più alti esponenti del Gma; e si tratta non di affermazione generica bensì di una linea di azione che si traduce giorno dopo giorno in atti di forte compressione dell'attività dei comunisti a Trieste. (NA, RG 331, 28 ottobre 1947)

Tutto ciò diventa la premessa per garantire una situazione di stabilità interna, che dalla tarda primavera 1948 passerà anche attraverso il Piano Marshall, adoperato a Trieste essenzialmente come strumento di controllo della conflittualità locale. Così, dagli ultimi mesi del 1947 Trieste diventa un luogo dell'intervento americano in Europa - nella società, nella cultura, nell'economia: un luogo di passaggio, anche effimero, dell'*American dream*, un modello di crescita verso il benessere e la prosperità, garantite dalla "politica della produttività", un modo per ridurre il conflitto politico a problema di distribuzione della ricchezza nel quadro di una società dei consumi.¹² In ogni caso tutto si semplifica, anche se si diffonde un clima di insicurezza che prende un po' tutti: il Gma teme i comunisti e gli sloveni, questi a loro volta vedono nel Gma l'artefice di macchinazioni ordite a loro danno, e infine le forze italiane e anticomuniste temono gli uni ma non si sentono efficacemente tutelate dagli altri. E, questo, un tratto di fondo di quegli anni, che lascerà un pesante

12 Si veda la prefazione di Kezich, e l'introduzione di Valdevit a Spirito, 1994.

strascico: in particolare una sensazione di insicurezza, che ha assunto forme e dimensioni di volta in volta diverse e forse neppure oggi si è del tutto dissolta.

Infine c'è anche un partner britannico, che sviluppa una politica a Trieste e su Trieste. Quanto alla prima essa segnala una sostanziale uniformità rispetto a quella americana. Quanto alla seconda invece essa è caratterizzata dal fatto che dalla fine della guerra la Gran Bretagna diventa un *junior partner*, dal 1947 attanagliato anche a Trieste dalla prospettiva del *descent from power*. Nel corso del 1947 essa si manifesta con chiarezza in Grecia, e più tardi in Palestina, in Egitto (cf. Alexander, 1982; Louis, 1984). Qui si tocca con mano la distanza psicologica fra il pessimismo della potenza europea in crisi e l'ottimismo di chi accorre in Europa dall'altra sponda dell'Atlantico. Alla fine di settembre 1947 anche Trieste entra in questa prospettiva allorché raggiunge il Foreign Office uno scoraggiato rapporto del consigliere politico britannico nella Zona A, rapporto nel quale essa viene dipinta come una permanente *zone of strain*, irrecuperabile a una qualche forma di stabilità ed equilibrio. (PRO, FO, 371/67344, 29 settembre 1947) Se la politica inglese in Grecia e in Palestina è andata incontro al fallimento, a Trieste si teme il ripetersi di quest'esperienza, cioè che alla fine la Zona A venga assorbita dalla Jugoslavia.

Ma allorché Bevin propone in ottobre la restituzione della Zona A all'Italia, da parte americana si trova di fronte a un coro di no. Da Belgrado l'ambasciatore Cannon commenta: "il TIT ha un'importanza simbolica, come pure intrinseca, e Trieste rappresenta oggi la continuità dei nostri interessi verso l'Est europeo" (FRUS, 1947, IV, 8 novembre 1947). Dal Dipartimento di Stato il responsabile degli affari europei Dowling gli fa eco: acconsentire alla proposta di Bevin testimonierebbe un "indebolimento della determinazione di tenere [gli jugoslavi] fuori da Trieste"; al contrario, "fintantoché la zona anglo-americana rimane sotto l'amministrazione delle autorità militari alleate, sembra dubbio che le tattiche di infiltrazione comunista riescano ad avere successo". (NA, RG 59, SDF, 8 e 14 novembre 1947)

Intervento americano nei fatti dunque e anche in una dimensione simbolica. In ultima analisi l'intervento americano a Trieste si pone come garanzia di sicurezza, garanzia che prevede un impegno nel tempo. La rottura fra la Jugoslavia e il Cominform nel giugno 1948 e la successiva apertura di un dialogo con le potenze occidentali farà rapidamente cancellare la posizione di Trieste e della Zona A come quella di una pedina nella teoria del domino, spostando più ad est, quantunque in maniera che rimarrà indefinita, la linea di divisione dell'Europa. Così Trieste si trasformerà da pedina del domino in relitto della guerra fredda. La si lascerà in tale condizione fino a quando esso non minaccia di interferire con progetti di ampia portata. Il *new look* di Eisenhower, cioè la messa a punto della politica estera americana, postulerà di rendere più compatta la struttura di sicurezza in Europa e perciò di inglobarvi la Jugoslavia in maniera più stabile. E' da questo retroterra che nascerà nell'ottobre 1953 la decisione di restituire la Zona A all'amministrazione

italiana, decisione che attraverso un lungo negoziato approderà un anno dopo al memorandum di Londra, alla cessazione del Gma e alla restituzione della Zona A all'amministrazione italiana.¹³

ZAVEZNIKI IN TRŽAŠKO VPRAŠANJE MED VZPOSTAVLJANJEM MIRU IN HLADNO VOJNO

Giampaolo VALDEVIT

Univerza v Trstu, Pedagoška fakulteta, IT-34124 Trieste, Via Tigor 22

POVZETEK

Razprava vsebuje vnovično celovito branje ključne faze tako imenovanega tržaškega vprašanja v okviru evropske zgodovine. Osrednjo točko predstavlja ameriški poseg, katerega cilj je tako v Julijski krajini kot v ostalem delu Vzhodne Evrope ponovna vzpostavitev demokracije in varnostnih razmer. Načrt, ki ga v Trstu in Coni A Julijske krajine vodi vojaška zavezniška vlada, naleti na odkrit odpor pri alternativni oblasti, ki jo predstavljajo lokalne komunistične partije. To, kar je v Coni A Julijske krajine v bistvu bitka za oblast, se v okviru sveta zunanjih ministrov in mirovne konference kasneje zaplete v razpravo in spor glede teritorialne pripadnosti Julijske krajine. V drugi polovici leta 1947 je očitno, da želi Amerika s svojimi posegi v Trstu v zvezi s tržaškim vprašanjem doseči to, kar je bilo tudi sicer vodilo ameriške zunanje politike v drugi polovici štiridesetih let - politiko vsestranske zmernosti: politične stabilnosti, gospodarske obnove in varnosti.

FONTI E BIBLIOGRAFIA

- Alexander, G. (1984):** The Prelude to the Truman Doctrine: British Policy in Greece., Oxford, Oxford UP.
- De Castro, D. (1981):** La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954. Voll. 2. Trieste, Lint.
- Dinardo, R. S. (1997):** Glimpse of an Old World Order? Reconsidering the Trieste Crisis of 1945. Diplomatic History, XXI (1997), 3, 365.
- FRUS - Foreign Relations of the United States, 1947, IV, p. 123,** Rapporto dell'ambasciatore a Belgrado, Cannon, al Dipartimento di stato, 8 novembre 1947.
- Galeazzi, M. (1996):** Togliatti fra Roma e Mosca. Il PCI e la questione di Trieste. In: La crisi di Trieste. 143-66.

¹³ Sull'ultima fase della questione di Trieste rimando al mio Trieste 1953-1954, 1994.

- Gualtieri, R. (1995):** Togliatti e la politica estera italiana. Dalla Resistenza al trattato di pace 1943-1947. Roma, Editori Riuniti, 63.
- Hunt, M. H. (1995):** The Long Crisis in U.S. Diplomatic History: Coming to Closure. In Hogan, M. J. (a cura di): America in the World. The Historiography of American Foreign Relations Since 1941. New York, Cambridge UP, 93-126.
- Il Giornale Alleato**, 7 novembre 1945.
- Leffler, M. P. (1992):** A Preponderance of Power. National Security, the Truman Administration and the Cold War. Stanford, Stanford UP.
- Leffler, M. P. (1994):** The Specter of Communism. The United States and the Origins of the Cold War, 1917-1953. New York, Hill and Wang, Cap. 2, 3.
- Louis, W. R. (1984):** The British Empire in the Middle East. Arab Nationalism, the United States and Postwar Imperialism. Oxford, Clarendon.
- Mastny, V. (1996):** The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years. New York-Oxford, Oxford VP.
- Matta, T. (1986):** L'unità impossibile. Un ventennio di lotte e di divisioni nell'esperienza sindacale triestina. In: Ganapini, L. (a cura di): ...anche l'uomo doveva essere di ferro. Classe e movimento operaio a Trieste nel secondo dopoguerra. Milano, F. Angeli, 256, 334.
- Messer, R. L. (1982):** The End of an Alliance: James F. Byrnes, Roosevelt, Truman and the Origins of the Cold War. Chapel Hill, Univ. of North Carolina Press.
- NA - National Archives, RG 43, CFM, box 125c, 116, 3, Rapporto del G-2, War Department, luglio 1946; bozza di statuto di P. Mosely, 12 luglio 1946.
- NA, RG 59, SDF, 740.00119, Control. Delegazione americana a Parigi al Dipartimento di Stato, Delsec 884, 1 settembre 1946.
- NA, RG 59, SDF, 860s.00, Memorandum di Dowling, 14 novembre 1947.
- NA, RG 165, ABC 387, 4 Italy (9-2-43), Memorandum del War Department, General Staff, 13 marzo 1946.
- NA, RG 319, P&O, 092 12/29/47, Staff Study del War Department (L. Norstad), 12 luglio 1947.
- NA, RG 331, AMG-BUSZ-FTT, Planning and Advisory Staff, Subject Numeric Correspondence File, file 341, Memorandum di Robertson, 28 ottobre 1947.
- NA, RG 331, ACC, Italy, 11304/122/1-12, Intervento del col. Bowman allo Scao meeting, 14 gennaio 1946.
- NA, RG 331, ACC, Italy, 11304/122/1-12, Rapporto verbale dello Scao Meeting, 1 aprile 1946.
- Ninkovich, F. (1994):** Modernity and Power. A History of the Domino Theory in the Twentieth Century. Boston London, The Univ. of Chicago Press, Capp. 5, 6.
- Poggiolini, I. (1990):** Diplomazia della transizione. Gli alleati e il problema del trattato di pace italiano (1945-1947). Firenze, Ponte alle Grazie.

- PRO** - Public Record Office, Londra, FO 371/59351/R10728/3/92. Bozza di statuto di Waddock, 13 luglio 1946 e commenti dei funzionari del Foreign Office.
- PRO**, FO 371/59355/11480/3/92, Waddock al Foreign Office, 443, 5 agosto 1946.
- PRO**, FO 371/67344/14289/10/92, Memorandum di Sullivan, consigliere politico britannico a Trieste, al Foreign Office, 29 settembre 1947.
- PRO**, WO 204/913, Alexander ai CCS, Naf 983, 23 maggio 1945.
- PRO**, WO 204/913 e 914, Rapporti del XIII Corpo all'Allied Force Headquarters (AFHQ), I 27, 13 giugno 1945, 07, 24 giugno 1945, IS 1, 3 luglio 1945.
- PRO**, WO 204/927, Rapporto del XIII Corpo all'AFHQ, 26 marzo 1946.
- Pupo, R. (1996)**: L'Italia e la presa del potere jugoslava nella Venezia Giulia. In: La crisi di Trieste. 93-142.
- Romero, F. (1995)**: La guerra fredda nella recente storiografia americana. Definizioni e interpretazioni. Italia contemporanea, 200. 397-412.
- Sema, P., Bibalo, C. (1981)**: Cronaca sindacale triestina 1943-1978. Roma, Esi, 128-31.
- Spirito, P. (1994)**: Trieste a stelle e strisce. Vita quotidiana ai tempi del Governo Militare Alleato. Trieste, Mgs Press, 9-19.
- Valdevit, G. (1986a)**: La labour policy del Governo militare alleato (1945-1954). In: Ganapini, L. (a cura di): ...anche l'uomo doveva essere di ferro. Classe e movimento operaio a Trieste nel secondo dopoguerra. Milano, F. Angeli, 256, 334.
- Valdevit, G. (1986b)**: La questione di Trieste 1941-1954. Politica internazionale e contesto locale.
- Valdevit, G. (1992)**: Gli Stati Uniti e il Mediterraneo. Da Truman a Reagan. Milano, Franco Angeli, 17-30.
- Valdevit, G. (1994)**: Trieste 1953-1954. L'ultima crisi? Trieste, Mgs Press-Ote.
- Valdevit, G. (1995)**: Simmetrie e regole del gioco. Inghilterra, Stati Uniti, Jugoslavia e la crisi di maggio 1945. In: Valdevit (a cura di): La crisi di Trieste. Maggio-giugno 1945. Una revisione storiografica. Isrml-Fvg, Quaderni, 9. Trieste.
- Valdevit, G. (1996)**: Trieste, 1945-1954 (e un po' oltre). Bilancio storiografico e prospettive di ricerca. In: Cattaruzza (a cura di): Trieste, Austria, Italia fra Settecento e Novecento. Studi in onore di Elio Apih. Udine, Del Bianco, 423-31.
- Valdevit, G. (1997)**: Liberazione e occupazione. Gli Alleati fra Tre Resistenze. In: De Felice, F. (a cura di): Antifascismi e Resistenze. Fondazione Istituto Gramsci. Annali, VI (1997), 387-406.
- Ward, P. D. (1979)**: The Threat of Peace: James F. Byrnes and the Council of Foreign Ministers, 1945-1946. Kent, OH, Kent State UP.

SINDACATO E LOTTE SOCIALI NELL'IMMEDIATO DOPOGUERRA A TRIESTE

Tristano MATTA

Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia,
IT-34136 Trieste, Salita di Greta 38

SINTESI

Il contributo non intende tanto riproporre l'ormai ben conosciuto andamento delle lotte sociali nel dopoguerra triestino, ma piuttosto il rapporto che attorno ad esse si è andato via via creando tra la classe operaia, le organizzazioni sindacali ed i partiti. Accanto ad aspetti propri della soggettività operaia, che qui vengono sommariamente rievocati attraverso l'uso, si pure in chiave riduttiva, della categoria interpretativa della "lotta di classe", l'accento è posto soprattutto sul peso che i conflitti ideologici e politici che la città ha conosciuto nel lungo dopoguerra hanno avuto nel condizionare le stesse lotte operaie. L'analisi si sofferma in particolare sulla contrapposizione, caratteristica della storia locale, tra l'organizzazione sindacali a guida comunista, i Sindacati Unici, e quella che raccoglie i lavoratori che si riconoscono nel fronte italiano, Camera del Lavoro, individuando di esse strategie di penetrazione, modalità organizzative e differenze sul piano rivendicativo.

Questo intervento tratta di operai e sindacati. Non perché, come il malinconico professor Alassio dei racconti satirici di Domenico Starnone, il sottoscritto sia l'ultimo rimasto a pensare che la classe operaia sia il motore della storia. Ma in quanto ritengo che quella del punto di vista della classe operaia e del sindacato, a Trieste e dintorni, nell'immediato secondo dopoguerra sia una angolazione, forse circoscritta, ma comunque di grande interesse e rilievo - qualcuno direbbe "emblematica" - per evidenziare la complessità del periodo in questione.

È stato già opportunamente sottolineato in altri interventi il dovere di non dimenticare che in quel dopoguerra Trieste era terreno di uno scontro senza possibilità di mediazione tra chi voleva imporre l'affermazione del proprio sistema sociale e politico (della propria concezione del mondo) e chi, per ragioni anche diverse, vi si opponeva. La complessità di questo scontro si coglie meglio, a mio parere, se ci si sforza di tenere presenti motivazioni e spinte di tutti gli attori, di tutte le forze in campo. E certamente gli operai giuliani un ruolo, e non tanto marginale, ce

l'avevano: se non altro perché molti di loro riempivano le piazze, scioperavano, e andavano a scrivere sui muri di Trieste e di Monfalcone "*Hočemo Tito*" (e siccome erano in buona parte italiani, lo facevano talvolta con qualche errore ortografico...).

Il nucleo del mio contributo al dibattito è dunque costituito da una ricostruzione del rapporto tra classe operaia e organizzazioni sindacali negli anni dell'immediato dopoguerra a Trieste ed in esso l'accento è posto soprattutto sui condizionamenti che il conflitto ideologico/politico ha esercitato sulle lotte operaie, snaturandole ed in una certa misura strumentalizzandole. In conclusione porrò alcune questioni, in termini molto problematici, che sottopongo alla riflessione comune, anche come percorso di una possibile discussione. Analisi e riflessioni che propongo non sono, mi pare opportuno sottolinearlo, riferibili alla condizione della classe operaia istriana, per la quale il discorso da farsi è certamente ben diverso.

Il lungo dopoguerra, che dagli anni immediatamente successivi al conflitto protrae i suoi effetti fino agli anni Sessanta, costituisce per il modo del lavoro triestino una lunga stagione di lotte. Si tratta, com'è naturale di lotte in difesa dell'occupazione, per miglioramenti salariali e contrattuali in genere, di natura quindi eminentemente sindacale, ma anche - e, almeno per un certo tempo, soprattutto - di lotte profondamente segnate dai conflitti ideologici e politici che la città ha conosciuto in quella durissima e lunga fase della sua storia. Si può affermare, anzi a mio parere, che le vicende del conflitto sull'appartenenza territoriale della città e delle soluzioni date nel tempo alla "questione di Trieste" abbiano talmente coinvolto anche il mondo del lavoro ed i conflitti ad esso legati da condizionarne in modo determinante la realtà, soprattutto fino alla metà degli anni Cinquanta.

Nel periodo che va dal 1945 al 1948, sul quale intendo qui brevemente soffermarmi, la subordinazione delle lotte sindacali al livello politico appare quasi totale e si individua in particolare nell'uso delle masse lavoratrici come strumento diretto di pressione, nell'abuso dello sciopero politico, nello stretto controllo dei vertici sindacali da parte dei partiti e nella sostanziale mancanza di democrazia nei luoghi di lavoro.

Il contesto sociale in cui questi fenomeni si verificano è quello di un mondo del lavoro in crisi, che anticipa per certi versi caratteristiche che coglieranno in un secondo tempo il resto d'Italia, diviso tra una componente di "colletti bianchi" che via via acquista un peso crescente, e che qui, probabilmente per effetto ancora una volta delle lacerazioni politico-ideologiche, appare per certi versi più "moderata" che altrove, ed una classe operaia in fase di lento ma inarrestabile declino. Una classe operaia, come ha efficacemente sintetizzato Luigi Ganapini, "complessivamente statica nella sua composizione e lentamente trascinata verso l'invecchiamento, condizionata tanto dall'evoluzione economica a crescita zero quanto da più sottili e complesse strategie aziendali". Una classe operaia che - oltre a subire anch'essa i

pesanti condizionamenti del conflitto politico - appare costantemente arroccata nella difesa del posto di lavoro e del proprio orgoglio professionale sotto le insegne del sindacato e rappresenta quasi, afferma ancora Ganapini, "uno stereotipo per la combattività e la forza del suo impegno sindacale e politico [...] per l'orgoglioso atteggiamento di difesa della propria capacità professionale e per la convinzione (cui il padronato sembra aderire) che su questo tipo di valori debba impiantarsi ogni tentativo di rilancio della capacità produttiva dei settori in cui essa vive; uno stereotipo infine per la sconfitta ineluttabile che l'attende" (Ganapini, 1986, 17). Sconfitta che nell'immediato dopoguerra viene letta come conseguenza del venire meno dell'ipotesi politica ed ideologica "rivoluzionaria" cui classe operaia e sindacato a guida comunista sembrano affidare le proprie speranze, ma che negli anni Cinquanta e Sessanta sarà piuttosto conseguenza del lento processo di deindustrializzazione e terziarizzazione della città e della crisi definitiva del modello industriale centrato sull'industria pubblica e sul ciclo cantieri-porto-marineria.

È dalle strutture dell'"Unità Operaia-Delavska Enotnost" che, com'è noto, nasce a Trieste nel maggio 1945, durante il periodo dell'occupazione della città da parte delle forze armate jugoslave, il sindacato comunista che assume la denominazione di "Sindacati Unici" (Su). Quest'ultima è frutto dell'erronea traduzione dal croato della denominazione dei sindacati "unitari" jugoslavi, ma nell'errore involontario è presente la sostanza del tipo di organizzazione che si vuol creare: il sindacato di tutti i lavoratori, iscritti o no, di stampo sovietico, con carattere spiccatamente "di classe", organo del governo socialista, con compiti quindi sia di rappresentanza dei lavoratori che di controllo del processo di ricostruzione e di sviluppo nella prospettiva di un'economia pianificata.

Se nella fase dell'occupazione jugoslava l'egemonia di questa organizzazione, soprattutto nelle grandi fabbriche, non trova ostacoli, la situazione si modifica a partire dall'instaurarsi del Governo Militare Alleato, che nel procedere allo smantellamento degli organismi del cosiddetto "potere popolare" istituiti nei quaranta giorni di occupazione, adotta ben presto una politica del lavoro che prevede un brusco ridimensionamento del ruolo del sindacato, per il quale il Gma è disposto a riconoscere esclusivamente compiti di rappresentanza e tutela dei lavoratori aderenti in materia contrattuale e salariale. Per i Su è molto difficile adattarsi a questa nuova situazione: sorti come "organo di governo" e di partecipazione, non sono disposti ad accettare il ruolo riduttivo di sindacato "tradeunionistico", secondo il disegno del Gma. La resistenza alla politica degli angloamericani, del resto, si inquadra nella impostazione politica complessiva del Partito comunista e dell'Uais (Unione antifascista italo-slava) che in questa fase è quella di premere direttamente sul Gma attraverso scioperi politici in difesa degli organismi del "potere popolare" posti in liquidazione. Nei mesi da giugno al settembre 1945, nelle parole d'ordine miranti alla mobilitazione della classe operaia per gli scioperi contro il Gma, accanto agli

obiettivi dichiaratamente politici sono presenti anche alcune rivendicazioni di carattere economico (adeguamento degli approvvigionamenti alimentari, premio di "fine guerra"), ma è significativo il fatto che il sindacato deleghi all'Uais e al Comitato di Liberazione, promotori ed organizzatori degli scioperi, il compito di avvanzarle.

In questo quadro, la nascita nel luglio 1945 di un'organizzazione sindacale alternativa ai Sindacati unici, con caratteristiche interclassiste, legata ai partiti del fronte italiano, i Sindacati giuliani (che assumeranno a partire dal novembre successivo la denominazione di Camera confederale del Lavoro, a sottolineare la rivendicata discendenza dall'esperienza sindacale prefascista), non rappresenta quindi la rottura di un'unità sindacale politica e di programma, qual è in Italia quella della Cgil unitaria scaturita dal Patto di Roma, che a Trieste non esisteva, ma l'incrinatura di una egemonia di fatto esercitata sul mondo operaio dal sindacato a direzione comunista e la possibilità di dare voce in campo sindacale alle diverse istanze di quelle categorie di lavoratori, in particolare del terziario, che in buona parte non si erano riconosciute nella centrale dei Sindacati unici, di cui non condividevano le istanze ideologiche di fondo né la scelta filo-jugoslava.

I Sindacati Giuliani si costituiscono proprio tra le categorie del pubblico impiego e dei servizi che vedono nella nuova organizzazione anche un più valido rappresentante contrattuale nei confronti delle proprie amministrazioni (che hanno sede in Italia).

Ma lo schema di una rottura del mondo del lavoro secondo un fronte rigidamente classista, che vede i Sindacati unici quali rappresentanti dell'intera classe operaia e per contro i Sindacati giuliani come rappresentanti delle categorie impiegatizie e "piccolo borghesi", è accettabile solo per breve tempo, perché già alla fine del 1945 si assiste al progressivo costituirsi di Commissioni interne della Camera confederale del lavoro (Cccl) all'interno delle fabbriche, in contrapposizione ai Comitati di fabbrica dei Su.

La nascita delle Commissioni interne della Cccl avviene in un clima di forti tensioni, agevolata dal garantismo creato dal Gma, ma proprio per questo interpretata dagli avversari come un momento della controffensiva padronale e governativa. È una lettura parziale, che non tiene conto, tra l'altro, del fatto che durante la lotta di liberazione legami con settori della classe operaia erano stati stabiliti anche dai partiti del Cln, che avevano ispirato il programma del "Fronte Operaio Giuliano". Questi partiti (socialista, Partito d'azione) sono nel giugno 1945, assieme al presidente del Cln, mons. Marzari, allora esponente principale della Dc e sostenitore dell'adesione alla Cgil, i promotori del nuovo sindacato, nel quale è quindi presente fin dalle origini come componente di rilievo la tradizione solidaristica cristiana.

Oltre a questi legami creati nella resistenza, la Cccl, inoltre, trovava seguito tra quelle componenti della classe operaia - minoritarie certamente nelle grandi fabbriche - che rifiutavano le discriminanti ideologiche e nazionali poste dai Su ed ac-

cettavano quelle di segno contrario della nuova organizzazione. A favorire l'adesione al nuovo sindacato è poi, neanche tanto paradossalmente, la stessa azione dei Su. L'abuso dello sciopero politico e i ritardi di quest'ultimo nell'elaborazione di una linea rivendicativa in grado di cogliere e rappresentare le esigenze immediate dei lavoratori provocano l'avvio di uno scollamento il cui primo segnale può forse essere individuato già nell'insoddisfacente partecipazione allo sciopero politico indetto dall'Uais il 14 dicembre 1945 per protesta contro la sospensione del quotidiano in lingua slovena "Primorski dnevnik" da parte del Gma.

Il fatto è che è estremamente difficile per i Su concepire i termini di una efficace azione rivendicativa sul terreno squisitamente sindacale in un fase in cui la linea del partito comunista e dell'Uais stabilisce che la lotta operaia non devono portare a miglioramenti entro il sistema capitalistico, del quale non si deve ammettere il ritorno, ma all'affermazione dei poteri popolari, in ultima analisi all'annessione alla Jugoslavia socialista. La totale subordinazione a questa impostazione limita la capacità contrattuale e rivendicativa dei Su oltre che la rappresentatività e lo spazio all'interno delle stesse fabbriche, a favore della Ccdl. Le voci critiche che all'interno dei Su si levano contro di essa sono emarginate e private delle funzioni dirigenti, come avviene nel 1946 per Ernesto Radich (Sema-Bibalo, 1981, 123).

Nei durissimi mesi del 1946 - ma tale clima si manterrà fino al 1948 - la classe operaia triestina appare pienamente coinvolta nella radicalizzazione dello scontro politico, che si ripercuote anche nelle fabbriche, dove alla Ccdl che cerca adesioni anche in forza del suo riconoscimento ufficiale da parte della Cgil unitaria (gennaio 1946) e costituisce le sue Commissioni interne, i Su rispondono con un ostruzionismo talora intimidatorio che raggiunge in alcuni casi anche il livello della violenza fisica.

Cominciano, in questa fase, a delinearsi anche marcate differenziazioni tra i due sindacati sul piano rivendicativo. Esse appaiono del resto anche fortemente caratterizzate "politicamente" presso entrambe le parti. Mentre, infatti, la Ccdl mostra di fare costante riferimento nell'impostazione delle sue linee rivendicative a quanto accade nel resto d'Italia, tentando di trasferirne i contenuti in sede locale, i Su pongono fortemente l'accento sulla specificità della situazione di Trieste, per la quale ipotizzano un possibile sviluppo solo nell'unione con quello che essi considerano il suo retroterra "naturale" (la Jugoslavia), sottovalutando l'inserimento di fatto delle principali aziende triestine nel quadro economico italiano, attraverso l'Iri.

Del resto il legame con quel retroterra si sta spezzando definitivamente: nell'estate del 1946 si giunge alla soluzione dell'internazionalizzazione della città con la costituzione del Territorio libero di Trieste, che allontana ulteriormente l'ipotesi di una soluzione jugoslava. E ciò mentre una componente significativa del gruppo dirigente delle organizzazioni del movimento operaio triestino continua ad essere espressione di un'esperienza politica che da quel retroterra proviene e al quale

continua a richiamarsi: quella del movimento di liberazione sloveno.

L'equivoca identificazione tra obiettivi di politica sindacale e indirizzi ideologico-politici contribuisce, in questa fase di formazione, al diffondersi tra i lavoratori di una peculiare concezione del sindacato, che si tradurrà in due caratteristiche distinte, ma tra loro connesse, destinate a segnare per lungo tempo in particolare modo la militanza nei Su, ma dalle quali non si può dire del tutto esente neppure la Ccdl: la confusione dei ruoli tra partito e sindacato ed il prevalere delle motivazioni di carattere ideologico nell'adesione all'organizzazione. L'interferenza continua che il movimento sindacale triestino deve subire, nella sua fase di ricostruzione, da parte delle segreterie dei partiti, contribuirà all'irrigidimento della contrapposizione tra le due organizzazioni, in una polarizzazione del confronto che lascerà poco spazio a forme di mediazione, e si cristallizzerà in uno stato di pressoché totale incomunicabilità tra i vertici dei Su e della Ccdl. E ciò nonostante la composizione della base degli aderenti presenti un'articolazione che non riflette del tutto questa realtà.

È il caso di sottolineare, a questo proposito, che all'acuirsi di questa confusione dei ruoli tra piano politico e piano sindacale contribuiscono certamente anche le carenze che si evidenziano nei rapporti tra le strutture di fabbrica e gli organismi dirigenti delle organizzazioni, che funzionano in maniera del tutto verticistica. Le Commissioni interne ed i Comitati di fabbrica, privi di autonomia contrattuale e di influenza sulle scelte politiche del sindacato, non costituiscono uno strumento di partecipazione, ma quasi esclusivamente di organizzazione, mobilitazione ed indirizzo. Sulle questioni contrattuali e sulle decisioni in merito agli scioperi vengono regolarmente scavalcati o ignorati dalle segreterie.

Una breve parentesi in questo quadro di dura contrapposizione e di incomunicabilità tra le due organizzazioni si verifica con l'importante esperienza della Commissione centrale di Intesa sindacale, la commissione paritetica costituita su iniziativa della federazione Sindacale mondiale e della Cgil, allo scopo di promuovere una prima struttura in vista della realizzazione dell'unità sindacale. Avviata tra forti diffidenze (in particolare dei rispettivi partiti di riferimento) la Ccis - che si riunì dal novembre 1946 all'ottobre 1947 - rimane fin dall'inizio bloccata tra opposte pregiudiziali, nonostante le spinte dal basso (soprattutto ad opera dei quadri di fabbrica) sollecitino gli sforzi unitari (Sema-Bibalo, 1981, 149-184; Matta, 1986, 337-342).

D'altra parte, la nuova crisi politica legata all'entrata in vigore del Trattato di pace (15 settembre 1947) riporta il clima dello scontro politico a Trieste al livello dei mesi più caldi. La contrapposizione tra il partito comunista, fautore ora dell'attuazione piena del territorio libero, ed i partiti del blocco italiano, che protestano per la cessione alla Jugoslavia dell'Istria e spingono per l'immediato ricongiungimento della città e della "zona B" all'Italia, si fa acuta e coinvolge in continue manifestazioni di segno opposto anche le organizzazioni sindacali. Il già difficilissimo progetto uni-

tario della Ccis - reso del resto meno plausibile dal contemporaneo incrinarsi del modello da cui traeva ispirazione, per effetto delle lacerazioni che si aprono in questi mesi nella Cgil unitaria e che preludono alla rottura dell'unità sindacale anche in Italia - naufraga e viene così a sancire in modo definitivo quella spaccatura che continuerà a segnare la storia del movimento sindacale triestino fino agli anni Settanta.

In conclusione, alcune considerazioni in termini problematici, come preannunciato. In esse farò riferimento alla categoria della "lotta di classe", intesa non come modalità necessaria ed universale del conflitto sociale né come consapevolezza da parte della classe operaia di un presunto proprio ruolo storico da svolgere per la costruzione di una società diversa, ma molto più banalmente come la spinta all'antagonismo sociale cui la classe operaia stessa era condotta, in una ben determinata contingenza storica, dalle condizioni materiali di vita, dalla disciplina di fabbrica e dalla rigida gerarchizzazione sociale. Ritengo infatti che questa bistrattata categoria interpretativa - forse un po' troppo affrettatamente emarginata nell'analisi storica - se usata in maniera non meccanicistica, né esclusiva, possa ancora aiutare, accanto ad altre, a comprendere alcuni aspetti problematici delle vicende storiche di cui ci occupiamo.

Negli ultimi anni, in esse si sono soprattutto scandagliate in modo estremamente approfondito la dimensione nazionale (intesa come conflitto di etnie in un'area di frontiera) e la dimensione geopolitica soprattutto dal punto di vista della rivalità di poteri stato-nazionali sul medesimo territorio. Questi filoni interpretativi non sono in grado di spiegare fino in fondo scelte e comportamenti della classe operaia (soprattutto l'adesione massiccia alla scelta "jugoslava" circa l'appartenenza statale della città di Trieste e del suo territorio) che rappresentano in quel contesto un importante dimensione del conflitto in atto. Esse tendono a ridurre il ruolo a quello di massa di manovra. Come si è visto dalle considerazioni che ho svolto sulla politica delle organizzazioni sindacali, certo quest'ultimo aspetto appare come un dato vistoso e in certi momenti caratterizzante. Ma, a mio parere, sarebbe importante anche rilevare segnali ed elementi propri di una dimensione soggettiva della classe operaia stessa in quanto tale e non solo in quanto base di massa di uno schieramento politico.

Distinguere nell'intreccio tra lotta di classe, lotta nazionale e guerra civile, proposto nell'ormai classica definizione della complessità della resistenza italiana elaborata da Claudio Pavone, in queste terre di confine è estremamente difficile in generale, ma qui paradossalmente più semplice che altrove, almeno per certi aspetti particolari. In termini schematici, se per il proletariato sloveno e croato la tensione tra dimensione classista e nazionale è in un certo senso risolta nel programma del movimento di liberazione guidato da Tito, per quello italiano prevale nettamente la dimensione di classe: solo così si spiega - e non solo con la lunga tradizione internazionalista delle avanguardie politicizzate - l'adesione di parte consistente di quel proletariato al progetto jugoslavo, che esso interpreta essenzialmente e sog-

gettivamente (non solo per cedimento alla propaganda) se non come palingenesi sociale, almeno come rivincita sul piano sociale. Né va del tutto perso di vista il riferimento alle condizioni materiali di vita: per collocare correttamente nel loro contesto scelte che oggi potrebbero apparire incomprensibili o solo frutto dell'accecamento ideologico, bisogna rifarsi alle reali condizioni di vita della classe operaia sotto il fascismo, durante la guerra e nell'immediato dopoguerra. (Utile, a questo proposito, rileggere le ricerche - richiamate in bibliografia - di Galliano Fogar sulla classe operaia del monfalconese tra le due guerre, quella dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia sull'Istria tra le due guerre ed il volume curato da Annamaria Vinci su Trieste in guerra). Anche nell'immediato dopoguerra le prospettive che a questa classe operaia paiono aprirsi nella situazione contingente, in termini di benefici economici e posti di lavoro, non sembrano ancora tali da far prevalere piuttosto altri criteri e valori rispetto al potente richiamo allora rappresentato dalla auspicata costruzione del "paradiso" socialista. Questo aspetto mi pare ben colto, a posteriori, dalla sceneggiatura del film di propaganda *Aquila*, girato da Herbert L. Jacobson nel 1951 in occasione dell'apertura della raffineria di Aquilinia, che lo rovescia a scopo propagandistico per sottolineare proprio il ruolo di pacificazione sociale giocato dal rilancio economico industriale favorito dal Gma e la sua capacità di sottrarre all'influenza comunista settori crescenti della classe operaia.

Sono numerosi gli indizi che a mio giudizio vanno in questo senso: da quelli macroscopici, come l'adesione massiccia degli operai del monfalconese al programma di ricostruzione della nuova Jugoslavia socialista che sfocerà nella tragica esperienza del cosiddetto "controesodo", all'adesione significativamente più alta al progetto della "settimana federativa" nelle aree depresse del basso Isontino che non in altre. Ma vanno considerati anche altri spiragli significativi, quali la denunce delle dirigenze aziendali sull'immediato allentamento della disciplina di fabbrica, lo spazio che la stampa comunista dedica ai segnali anche minori di una prospettiva di cambiamento dei rapporti nelle gerarchie sociali (cronache di feste di fabbrica con presenze di operai e dirigenti, ecc.).

L'idea, continuamente ribadita dai vertici dell'Uais che a Trieste si sia più avanti sulla strada della rivoluzione è certo un tema agitatorio e di propaganda, ma per una certa fase almeno essa trova un certo riscontro presso la base operaia. Vi è, come ho accennato, nelle lotte del dopoguerra un'indubbia continuità con l'esperienza resistenziale: nei comportamenti e nelle modalità. Stenta invece a penetrare la nuova linea del Pci, anche per le sue stesse ambiguità.

Un altro elemento rilevante da tenere presente, in questo tentativo di individuare la dimensione soggettiva del comportamento operaio, è poi anche il fatto che valori e parola d'ordine "nazionali", apparivano agli occhi del proletariato italiano screditati irrimediabilmente dal ventennio fascista.

Per la fase dell'immediato dopoguerra, si potrebbe ritenere che l'ipotesi rivoluzionaria rappresentasse un miraggio potente in grado di catalizzare l'attenzione e le energie della classe operaia. Come si evince dall'analisi che ho proposto a proposito del ruolo del sindacato, questo miraggio perderà rapidamente il suo potere di attrazione e la classe operaia si accorgerà abbastanza presto del ruolo a lei in prevalenza assegnato di strumento di pressione da far valere nelle piazze, per prenderne progressivamente le distanze a vantaggio della difesa dei suoi interessi più specifici e concreti sul terreno della fabbrica e delle lotte salariali. A posteriori, questo disincanto sarà poi confermato dalla facilità con cui la stragrande maggioranza di quel proletariato abbandonerà l'ipotesi jugoslava dopo 1948, scelta che mi pare riduttivo spiegare con ragioni quali la disciplina di partito, la fedeltà al mito dell'Urss e meno che mai con il prevalere di spinte nazionali.

SINDIKAT IN SOCIALNI BOJI V TRSTU V POVOJNEM OBDOBJU

Tristano MATTA

Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji-Juljski krajini,

IT-34136 Trieste, Salita di Greta 38

POVZETEK

V spor med Italijo in Jugoslavijo zaradi teritorialne pripadnosti Trsta je bilo takoj po vojni močno vpleteno tudi delavstvo, tržaški delavski razred in sindikalne organizacije. V prispevku je posebej pozorno obdelano obdobje 1945-1948, v katerem je bil sindikalni boj odkrito podrejen političnemu sporu, ki je bil takrat v teku. To velja tako za Enotni sindikat pod vodstvom komunistov, delujoč v okviru opozicije, ki sta jo do ekonomsko-socialne politike Anglo-Američanov vodila Italijansko-slovenska antifašistična zveza in komunistična partija, kot za njegovega tekmeca, filo-italijanski sindikat (Sindikati Julijske krajine, kasneje Delavska zbornica). Za obe organizaciji je bil značilen močan vzajemni antagonizem, v prispevku pa sta predstavljeni z vidika organiziranosti, posebnosti njunih privrženecv, razlik v politiki doseganja zastavljenih ciljev in vpliva, ki so jih nanju imeli omenjeni politični boji. Globok razkol med tržaškim delavstvom, ki je izšel iz tega in v času katerega ni zaznati niti kratkotrajne sindikalne enotnosti (najbolj zgovorno o tem priča propad Osrednje komisije sindikalnega sporazuma v zimi 1946-47), je trajal dolgo, tudi še po rešitvi tržaškega vprašanja, in je bil vse do sedemdesetih let značilen za sindikalne odnose in za spore na delavskem področju, ki ga je opredeljeval sicer zelo bojevit delavski razred, vendar v nepreklicnem zatonu. V študiji je na koncu zelo sintetično izpostavljena potreba po upoštevanju nekaterih vidikov, ki

so posebej značilni za delavstvo in ki lahko pripomorejo k razjasnjevanju odločitev in k njihovi umestitvi v nacionalni spor, ki je takrat pretresal Trst.

FONTI E BIBLIOGRAFIA

- Bednarz, F. (1980):** La Nuova Camera Confederale del Lavoro di Trieste. Spunti per l'utilizzo di alcune fonti di archivio. Movimento operaio e socialista III, 2/3 (n.s.). Genova, Centro ligure di storia sociale, 315-329.
- Bednarz, F. (1983):** Industria, classe operaia e società a Trieste, 1945-1970. Problemi ed ipotesi interpretative. Qualestoria XI, 1. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 17-47.
- Bon Gherardi, S. (et al.) (1985):** L'Istria tra le due guerre: contributi per una storia sociale. Roma, Ediesse.
- Fogar, G. (1982):** L'antifascismo operaio monfalconese tra le due guerre. Milano, Vangelista.
- Ganapini, L. (a c.) (1986):** ... anche l'uomo doveva essere di ferro. Classe e movimento operaio a Trieste nel secondo dopoguerra. Milano, Franco Angeli.
- Matta, T. (1986):** L'unità impossibile. Un ventennio di lotte e divisioni nell'esperienza sindacale triestina. In: Ganapini, L. (a c.): ...anche l'uomo doveva essere di ferro. Classe e movimento operaio a Trieste nel secondo dopoguerra, Milano, Franco Angeli, 323-385.
- Sema, P. - Bibalo, C. (1981):** Cronaca sindacale triestina 1943-1978, Roma, Editrice Sindacale italiana.
- Vinci, A. (a c.) (1992):** Trieste in guerra: gli anni 1938-1943. Quaderni di Qualestoria, 1. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.

prejeto: 1998-01-15

UDK 321.74(497.4 Slovensko primorje)"1945/1947"
321.74(450.361 Trst)"1945/1947"

NOVA UPRAVA PRIMORSKE 1945-1947

Metka GOMBAČ

Arhiv Republike Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

IZVLEČEK

Prispevek obravnava sistem uprave, ki jo je v Slovenskem primorju in Trstu uvajal od septembra 1944 dalje Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor, ki je bil po odloku SNOS z dne 28. 8. 1944 najvišji upravni, zakonodajni in izvršilni organ. Temelje uprave so predstavljali narodnoosvobodilni odbori od krajevnih, okrajnih in okrožnih do pokrajinskega. Po podpisu beograjskega sporazuma 9. 6. 1945 in razdelitvi Julijske krajine v dve Coni je Zavezniška vojaška uprava v Coni A uvedla upravo, kakršna je bila pred 8. 9. 1943. V razpravi pa je izpostavljena dejavnost Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora, ki je sicer izgubil oblastno funkcijo, njegovo delovanje kot posvetovalnega organa pa je bilo prisotno vse do njegove ukinitve 23. 2. 1947.

Osnove uprave in oblasti so se po sklepu Vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega primorja z dne 16. 9. 1943 tudi v tej pokrajini, tako kot v drugih po Sloveniji, vzpostavljale že med narodnoosvobodilnim bojem. V Slovenskem primorju sledimo še živahnejši aktivnosti že poleti 1944, ko je bilo pred vrati pričakovano odprtje druge fronte in je bila Istra ena od možnih lokacij, kjer naj bi se angloameriške čete izkrcale. Predvsem zato se je vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega boja odločilo, da v Slovenskem primorju, ki je bilo mednarodnopravno še vedno del Kraljevine Italije, izvoli Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO) kot najvišji oblastni in upravni organ, ki bo vmesni člen med primorskimi okrožji in predsedstvom Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). Tako je Primorska predvsem zaradi zunanje političnih vzrokov dobila svoj posebni oblastni organ z zakonodajnimi in izvršnimi kompetencami. Dne 15. 9. 1944 so na sestanku v Velikih Laznah pri Čepovanu na zboru odposlancev primorskega ljudstva izvolili PNOO, ki je prevzel posle državne oblasti v pokrajinskem obsegu. Njegov predsednik je postal pisatelj France Bevk, podpredsednika Branko Babič in dr. Lavo Čermelj, tajnik pa dr. Joža Vilfan. (Ferenc, 1991, 322-326; Gombač, M. 1995, 169-172).

Obstoj in delovanje PNOO lahko razdelimo kronološko na tri obdobja:

1. na čas od izvolitve 15. 9. 1944 do 1. 5. 1945,
2. od 1. 5. 1945 do 12. 6. 1945,
3. od 12. 6. 1945 do 23. 2. 1947.

Za prvo obdobje delovanja PNOO so značilne predvsem te dejavnosti: vzpostavil je mrežo NOO na osnovi odloka predsedstva SNOS o krajih, okrajih in okrožjih ter njihovih narodnoosvobodilnih odborih, ki je bil objavljen v Uradnem listu SNOS, št. 2, že 21. 5. 1944, ter organiziral volitve v krajevne NOO in odposlance v okrajne ter okrožne NO skupščine jeseni 1944, ki so se vršile od Bovca do Istre ter od Pivke do Rezije. Vodstvo PNOO je nadalje organiziralo odseke za področje gospodarstva, odseke za zdravstvo, socialno skrbstvo, prosveto, sodstvo, notranje zadeve, za izgradnjo narodne oblasti, personalni odsek ter dve komisiji, za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev in za upravo narodne imovine, preko katerih so izvajali upravo. Že septembra 1944 so postavili tudi na Primorskem podružnico Denarnega zavoda Slovenije. Zelo pomembne pa so bile še priprave na prevzem oblasti v mestih, kjer so obstajale močne okupatorske postojanke, tako da so bili ob koncu vojne, se pravi ob prihodu v Trst, Gorico, Tržič in druga mesta, pripravljeni razširiti civilno upravo, kakršna je v ostalih predelih Slovenskega primorja že delovala od jeseni 1944. Velike napore so vložili tudi v to, da bi k ideji bratstva in enotnosti pritegnili razne sloje italijanskega prebivalstva. To jim je uspelo še najbolj med delavskim prebivalstvom, zaradi socialnega sporočila, kjer je svojo vlogo odigrala tudi organizacija Delavske enotnosti, ki je združevala mestni proletariat že od leta 1943 dalje.

Z osvoboditvijo celotnega Primorja je PNOO za Slovensko primorje in Trst postal najvišji predstavnik edine oblasti v vsej pokrajini. V tem drugem obdobju delovanja (od 1. 5 - 12. 6. 1945), zelo kratkem sicer, a zelo intenzivnem, ki ga je zaježil diktat beograjskega sporazuma, se je sedež PNOO nahajal v guvernerjevi palači na tržaškem Velikem trgu in s tem tudi simbolno poosebljal vrh takratne oblasti v pokrajini. Nova institucionalna oblast je zaradi spremenjenih razmer, predvsem pa zaradi osvoboditve velikih mestnih jeder, takoj uvedla novo upravno-teritorialno razdelitev pokrajine (Odlok z dne 6. 5. 1945 z veljavo od 12. 5. 1945), po kateri je bil teritorij Slovenskega primorja in Trsta razdeljen na tri teritorialne enote, in sicer: a) na tržaško okrožje z 9 okraji in mrežo krajevnih NOO, b) na goriško okrožje s 16 okraji in mrežo krajevnih NOO in c) na avtonomno mesto Trst, ki je bilo razdeljeno na 5 rajonskih odborov, z okrajnim NOO Opčine ter z 10 krajevnimi NOO. (AS, PNOO, 28/III; Gombač, M., 1980, 143-163)

Na novo so nadalje definirali odnos PNOO do novonastale federalne vlade za Slovenijo. Sklenjeno je bilo, da bo PNOO v času medvladja, torej do mirovne pogodbe, imel najvišjo oblast v vsem Primorju in vršil svojo funkcijo povsem samostojno. Odločitev je bila sprejeta v skladu s prepričanjem takratnega slovenskega vrha, da bi neposredna okupacija in priključitev prejudicirala internacionalnost

pristanišča in bila premočen argument pri določanju nove razmejitve. V tem smislu so torej sklenili, naj se slovenska ministrstva ne bi spuščala direktno v reševanje tekočih zadev in problemov v Slovenskem primorju in Trstu, direktive pa bi PNOO sprejemal v smislu samostojnega prilagajanja z ozirom na specifičen položaj priključenega ozemlja (AS, PNOO, 1/I).

S koncem vojne se je delovanje organov oblasti (NOO) razširilo tudi v tiste kraje in mesta, kjer jih prej ni bilo mogoče organizirati. To je pomenilo izvesti volitve v krajevne NOO in izpeljati zasedanja okrajnih narodnoosvobodilnih (NO) skupščin. Temu sta sledili še zasedanja okrožnih NO skupščin za goriško okrožje (31. 5. 1945), kjer so kot predsednika potrdili Josipa Štruklja. Nato so izvolili še narodno sodišče in delegirali 140 poslancev za pokrajinsko skupščino. Za tržaško okrožje so volitve razpisali za 1. 6. 1945. Predsednik je postal France Ambrožič. Istočasno so izvolili še okrožno sodišče in delegirali 175 poslancev v pokrajinsko skupščino.

Posebne razmere, s katerimi so se 1. 5. 1945 osvoboditelji srečali predvsem v Trstu, kjer še ni bilo izvoljenih NOO, so narekivale najprej vzpostavitev Komande mesta Trst. Zanimivo pa je ugotoviti, da je že 13. 5. 1945 vojaška oblast v mestu prepuštila upravo Mestnemu osvobodilnemu svetu (MOS), ki je nato skliceval volilne zbornice po tovarnah, obratih, večjih uradih in mestnih upravnih rajonih. Na teh volilnih preverjanjih je sodelovalo okoli 80.000 Tržačanov, ki so izvolili 1384 delegatov. Ti so se udeležili (17. 5. 1945) znanega prvega zasedanja tržaške skupščine v dvorani Rossetti, ki so mu prisostvovali predstavniki Jugoslovanske armade, PNOO in ameriške, angleške ter sovjetske vojaške misije. Po delegatskem sistemu so izvolili Konzulto (Consulta della città di Trieste) - razširjeni posvetovalni organ, ki je štel 120 članov. V njej je, po približni oceni nacionalne sestave v mestu, bilo dve tretjini Italijanov in ena tretjina Slovencev, kar je dokazovalo, da nacionalna pripadnost ni bila tista diskriminanta, po kateri bi se nova oblast distancirala do drugače govorečih. Na zasedanju mestne skupščine je govoril tudi predsednik PNOO France Bevk, ki je med drugim poudaril, da je zasedanje zgodovinsko in da je jugoslovanska vojska prišla v mesto kot osvoboditelj, ki ne prinaša maščevalnosti in sovraštva, ampak mirno sožitje tu živečih narodov. Mestu Trstu je PNOO določil avtonomen položaj in je bila pokrajinska zakonodaja zanj le okvirna, saj so jo predstavniki MOS posebej uzakonili za svoje področje, vedno z ozirom na poseben položaj mesta in razmer v njem. (Ferenc, 39-40; Jeri, 1961, 91-92)

PNOO kot tudi MOS sta bila pripravljena in usposobljena, da s svojimi odseki, oddelki in komisijami prevzemata vse inštitucije (gospodarske, bančne, upravne in sodne v celotni pokrajini, kar se je dejansko pričelo izvajati v maju in juniju 1945. Pokrajinsko zakonodajo lahko v tem obdobju v grobem razdelimo v tri sklope. Prvi del odlokov je urejal nadaljevanje borbe proti ostankom fašizma in okupatorjevega režima, drugi del odlokov je urejal gospodarske zadeve in vprašanja obnove, tretji pa se je posvečal kulturno-prosvetnim problemom. S temi tremi sklopi so predstavljene

tudi glavne usmeritve delovanja PNOO in njegovih organov v maju in juniju 1945. (AS, PNOO, 28/III)

Na ta način so se v vsem prostoru Slovenskega primorja in Trsta začeli vzpostavljati organi narodne oblasti, ki se je izvajala piramidalno preko NOO od krajevnih, okrajnih in okrožnih navzgor do pokrajinskega. Nadzor nad pravilnim delovanjem NOO, posameznikov in nad pravilnim izvrševanjem zakonitih predpisov pa je vršil javni tožilec. Interes PNOO je bil, da bi se čimprej uvedla uprava, ki bo vzpostavila normalne razmere in bi bila sprejemljiva tudi za italijansko prebivalstvo (v ta namen so na vodstvena mesta postavljali tudi Italijane, skrbeli so za razne podporne dejavnosti v mestih, organizirali mladinske kolonije za italijanske otroke itd.). S tem bi skušali tudi zaveznikom dokazati, da so tega sposobni. Tik pred podpisom beograjskega sporazuma, je bilo še drugo zasedanje pokrajinske NO skupščine (5. 6. 1945), kjer so razširili glavni odbor na 60 članov. Med njimi je bilo dve tretjini Slovencev in ena tretjina Italijanov. Za predsednika je bil ponovno izvoljen France Bevk, za podpredsednike pa Umberto Zoratti, Luigi Peterin in Boris Kraigher. (AS, PNOO, 1/I; 12/I; 34/II)

Med tem so pogajanja za zeleno mizo, ki jih je spremljal močan in brezobziren zavezniški pritisk, privedla do podpisa beograjskega in devinskega sporazuma. Beograjski sporazum je v tretji točki govoril tudi o civilni upravi. Še preciznejša je bila ustna nota, ki so jo Jugoslovani priključili devinskemu sporazumu in ki ugotavlja, da je prebivalstvo Julijske krajine vodilo oborožen odpor na strani zaveznikov proti Italijanom še pred kapitulacijo Italije in zgradilo in obdržalo lastno upravo. Zato stari sistem italijanske civilne uprave, po tej noti, ne bi smel biti obnovljen. V noti je bilo še obrazloženo, da bi bilo prav, če bi ZVU sprejela nove organe že obstoječe civilne uprave, kolikor delajo po mnenju vrhovnega zavezniškega komandanta SACMED, zadovoljivo. V primeru, da bi vrhovni komandant ne bil zadovoljen z delom osebja ali katerega koli drugega organa civilne uprave, bi PNOO kot prvi podrejeni organ civilne uprave ZVU bil dolžan, na zahtevo in zadovoljstvo ZVU, izvesti takojšnje zamenjave. Čeprav je iz povedanega sledilo, da je bil PNOO glede uprave pripravljen na vsakršno podreditev ZVU, pa vrhovni zavezniški komandant te note ni bil pripravljen sprejeti. Noto omenjamo zato, ker je bilo prav to stališče tisto, ki ga je PNOO zagovarjal v vseh nadaljnjih pogajanjih, do katerih je prišlo s predstavniki zaveznikov leta 1945. Odgovori zaveznikov na te in podobne pobude so bili tudi v nadaljevanju vedno in povsod povsem negativni. Iz povedanega lahko sklepamo, da so se zavezniki, predvsem iz političnih razlogov ter zaradi direktiv, ki so prihajale z vrha in katere so spremljale tudi premišljene kadrovske zamenjave na vrhu ZVU, že od podpisa obeh omenjenih sporazumov odpovedali sodelovanju s PNOO na celi črti. Po njihovem mnenju bi vsako sodelovanje implicitno že pomenilo priznanje neke druge uprave, ki bi ne bila le njihova. Branje vsake dvojnosti je bilo pravzaprav osnovno vodilo politike, ki je v bistvu že pripravljalo pot italijanskemu povratku v ta prostor. S

proglasom št. 1 je bila vpeljana v Coni A zavezniška uprava, ki je bila lahko rečemo, od prvega dne v neposredni konfrontaciji z organi ljudske oblasti.

ZVU se je tudi v Julijski krajini odločila za neposredno upravljanje dežele (teorija direct rule), kateremu naj bi bili v pomoč lokalni organi uprave. Razmere, na katere je ZVU naletela v Julijski krajini, so bile seveda povsem drugačne od razmer v drugih pokrajinah Italije, kjer je bila stara uprava še nedotaknjena. V Coni A Julijske krajine (razen mest) stare uprave ni bilo več in so namesto tega že dolgo in povsem samostojno delovali NOO, ki so imeli svoj vrh v PNOO.

Po beograjskem sporazumu in omejevalnih odlokih ZVU se je PNOO prilagodil novemu stanju in je zaradi Morganove linije uvedel novo upravno-teritorialno razdelitev, po kateri se je tržaško okrožje zmanjšalo na štiri okraje (Sežana, Milje-Dolina, Nabrežina, Tržič) in goriško na devet okrajev (Bovec, Brda, Gorica, Kobarid, Kanal, Komen, Miren, Gradiška, Krmin). V Coni B, ki je prišla pod Vojaško upravo jugoslovanske armade (VUJA), pa je PNOO izoblikoval vzhodnoprimorsko okrožje, ki ga je sprva sestavljalo devet, nato pa osem okrajev, upravljal pa na novo ustanovljeni organ, Poverjeništvo PNOO s sedežem v Ajdovščini, ki je bilo odgovorno neposredno PNOO in skupščini ljudskih odposlancev. (AS, PNOO, 13/III). Nova razmejitev, ki sicer ni bila dokončna, je razdelila mestna središča od lastnega neposrednega zaledja. Upravne odločitve so sledile političnim in tudi novonastala okrožja so bila le posledica politične amputacije upravnih središč, ki jih je beograjski sporazum iztrgal iz njihovega naravnega konteksta. Zato je bilo mnogo stvari prepuščeno neki logični težnji naslanjanja na nove centre. To so postali Postojna, Ajdovščina in drugi kraji v zaledju, ki so morali vskočiti v novonastali položaj in zamenjati zgodovinska središča uprave, kot sta to bila Trst in Gorica, na katera je bilo nekaj stoletij navezано njihovo neposredno zaledje.

V mesecih juniju, juliju in avgustu 1945 so bili številni sestanki med predstavniki ZVU in PNOO, kjer so se dogovarjali o upravljanju Cone A in vsak po svoje argumentirali svoja stališča. Zavezniki so takoj prepovedali delovanje Narodne zaščite, ki je bila izvršilni organ PNOO, in 12. 7. 1945 namesto ljudskih sodišč uvedli redno italijansko sodstvo z istimi ljudmi in kompetencami kot pred 8. 9. 1943. Ukinili so nekatere makroskopske rasne diskriminacijske zakone, predvsem protižidovsko zakonodajo, pustili pa pri življenju veliko večino italijanskih rasnih zakonov, ki so diskriminacijsko obravnavali Slovence in Hrvate v Julijski krajini. Vodstvo PNOO je odgovorilo z organiziranjem protestnih manifestacij, ki jim ne moremo odrekati množičnosti. Druga pot je ostajala v sestavljanju številnih pisnih protestov, v katerih so razlagali razvoj in delovanje ljudske oblasti preko NOO in zahtevali priznanje njihove legitimnosti. Poudarjali so, da mora ZVU po smiselnem tolmačenju mednarodnega prava o vojaški zasedbi priznati lokalno upravo, kakor je veljala v času njihovega prevzema oblasti. Vendar je bilo kmalu jasno, da zavezniki ne nameravajo z nikomer deliti oblasti in da ne bodo pristali na kakršenkoli kompromis. Takoj po

prevzemu oblasti (26. 6. 1945) so na celotnem teritoriju zahodno od Morganove črte ukinili vse vidne znake jugoslovanske uprave. Izjema je veljala le za goriško, kjer so do preklica potrdili le okrožni NOO in njegovega predsednika Jožefa Štruklja.

Na prvem pogovoru med predstavniki goriškega okrožja in ZVU se je polkovnik Simpson zahvalil prisotnim za opravljeno delo, jim izrazil priznanje, da so obvladali situacijo, ki je nastopila takoj po koncu vojne, in poudaril, da to dokazuje pravilno delovanje njihove uprave. Glede okrožnega odbora je izjavil, da ostane v isti sestavi in z istimi pooblastili tak, kot je, pač pa mora biti, kar naj bi bilo samo po sebi razumljivo, najtesneje povezan z vojaško upravo, kateri je bil seveda podrejen. Temu pogovoru so sledila druga srečanja, kjer so se že stopnjevali omejevalni pritiski na delovanje NOO v Goriškem okrožju in na njihovo samostojnost delovanja. Že 27. 6. 1945 je F. Bevk poslal protestno pismo v tem smislu Nelsonu W. Monfortu, višjemu civilnemu častniku ZVU (kmalu ga je zamenjal Alfred C. Bowman), ki pa mu je odgovoril v zelo spravljivem in pomirjujočem tonu in z zagotovilom, da ni bilo nikdar govora o ukinitvi okrožnega goriškega odbora in da mu njegov podrejeni v Gorici poroča, da "tu vlada najboljši odnos s tukajšnjimi Slovenci."

Zanimiv je bil tudi Simpsonov predlog, da bi okrožni IO dobil posebni odbor, ki bi nadziral njegovo delo, sestavljen pa naj bi bil iz 14 članov v paritetnem razmerju, in sicer 7 Slovencev in 7 Italijanov, ki naj bi pripadali različnim strankam, in s Štrukljem kot predsednikom na čelu. Prva in edina seja za izpeljavo tega predloga je bila 17. 7. 1945, ni pa prinesla nobenih vidnejših rezultatov. (AS, PNOO, 77/I; 377/I)

Previdno proučevanje in študiranje stanja na ozemlju Cone A, ki so ga junija 1945 prevzeli zavezniki in kjer so razmere dejansko bile drugačne kot drugod v Italiji, saj so tu delovali NOO, ki so zapolnjevali upravne niše na krajevnem, okrajnem, okrožnem in pokrajinskem nivoju, je značilno za prve tedne delovanja ZVU. Zato ni slučaj, da je bilo opravljenih mnogo sestankov in pogovorov s predstavniki PNOO, katerim so sledila tudi povabila k sodelovanju in soupravljanju javnega življenja, pa vendar so zavezniki počasi in dosledno pripravljali upravo, ki so jo namenili tej pokrajini in ki ni sprejemala nobenih drugih pogojev kot tistih, ki so jih sami postavili. Že 22. 5. 1945 so v glavnem štabu ZVU predvideli oblastne organe za tržaško in goriško pokrajino. Po prevzemu oblasti v Julijski krajini in potem, ko so se seznanili s stanjem v Coni A, so nekateri zavezniški oficirji sicer razmišljali o mešani administraciji, ena bi bila v mestih, kjer bi uporabili staro italijansko administracijo, na podeželju pa naj bi delovala še naprej uprava preko NOO. Maršal Aleksander, ki je verno sledil mislim in hotenjem svojih nadrejenih, pa se s takimi predlogi ni strinjal in je oblikoval svoj predlog, ki ga je 25. 6. 1945 že predložil v potrditev štabu zavezniških sil. Po tem načrtu naj bi lokalna uprava v Coni A temeljila na italijanskem upravnem sistemu, ki je bil v veljavi do kapitulacije Italije (8. 9. 1943), torej povsem v skladu z uvajanjem povojnih sankcij na Apeninskem polotoku. Pri 3. členu beograjskega sporazuma pa je bilo glede inter-

pretacije o prevzemanju civilne uprave priporočilo Aleksandra tako, da je treba upoštevati, da se izraz o kontinuiteti uprave nanaša bolj na zaposleno osebje kot na jugoslovanski sistem, ki ga je ZVU našla na terenu ob svojem prihodu.

25. 8. 1945 je vodstvo štaba zavezniških sil potrdilo Aleksandrove direktive in jasno izpostavilo, da mora biti sistem NOO brezpogojno ukinjen ter da se mora na celotnem zasedenem teritoriju v celoti uvesti italijanski upravni sistem izpred kapitulacije. V predelih s slovensko večino prebivalstva naj bi po teh direktivah jugoslovanska uprava NOO ostala le kot posvetovalni organ pod neposrednim nadzorstvom zaveznikov. To je bil torej "politični" načrt ZVU, od katerega zavezniki že od samega začetka niso imeli nobenega namena odstopati. Tako omejeno delovanje z ZVU je bilo možno samo pod pogoji, ki jih je le-ta diktirala, to je s popolno poslušnostjo in z doslednim izvajanjem njihove politike. Tako je bilo na primer na področju šolstva. Zavezniki so obstoječi šolski upravi, ki je izhajala iz časov NOB, namenoma ponudili nesprejemljive pogoje, da bi s tem dosegli njeno podreditev. Ko so dosegli pričakovano zavrnitev s strani PNOO, so se obrnili na ljudi, ki s Primorsko niso imeli nobene navezave, z jugoslovanski begunci, ki so pribežali v Italijo po maju 1945 in so od jeseni dalje zasedali vodstvena mesta v šolskih strukturah ZVU, čeprav so imeli pri PNOO v okviru prosvetne komisije in odseka za šolstvo pripravljene načrte in ljudi za tako šolo, ki je imela svoje korenine v medvojnem ilegalnem primorskem šolstvu.

Ta primer, ki bi zahteval podrobnejšo obdelavo, je bil simptomatičen za vsa druga področja javnega življenja, kjer sta se srečevali partizanska in zavezniška uprava. Vsako sodelovanje, kakršnakoli dobra volja in želja po partnerstvu so se zaključili tisti hip, ko so bile postavljene določene zahteve po sodelovanju s strani PNOO. Primerov je bilo veliko. Zanimiv je primer demobilizacije Narodne zaščite in posledičen sprejem zaščitnikov v vrste civilne policije, ali pa sodelovanje slovenskih sodnikov na okrožnih in okrajnih sodiščih, kjer so ti zahtevali obravnavo in zapisnike obravnav v slovenskem jeziku. V takih primerih sodelovanje med ZVU in PNOO ni bilo mogoče, saj je ena stran zagovarjala povsem nekompromisno stališče in diktirala svoje pogoje v okviru klavzule "nepriistranske zaščite", druga stran pa je branila stanje, ki si ga je izborila in vzpostavljala že od jeseni 1944 dalje ter pričakovala od zaveznikov bolj kooperativen odnos.

Odločen ukrep ZVU pa je bil nedvomno ukaz št. 11 o krajevni upravi z dne 11. 8. 1945, ki je NOO vzel oblastno funkcijo in postavil upravo, kakršna je bila v Italiji pred 8. 9. 1943. Cona A je bila razdeljena na dve deželi, goriško in tržaško, in na občino Pulj. Predsednik in člani deželnega sveta so bili imenovali od ZVU. Na enak način so bili postavljeni novi predsedniki občin, novi predsedniki občinskih svetov in novi člani občinskih svetov. Deseti in enajsti člen ukaza 11 sta razveljavljala upravo NOO. V členu deset je bilo izrecno zapisano, da noben drug odbor, svet ali skupina, razen tistih, ki so jih postavili zavezniki, nima nikakršne upravne, zakonodajne ali

izvršilne oblasti, v členu enajst pa, da je edini predstavnik oblasti v Julijski krajini ZVU. S tem ukazom je zavezniški vojaški upravi uspelo zbrisati vse, kar se je v Primorju na področju uprave gradilo nekaj let. Zbrisali so vsako sled, ki bi spominjala na mrežo ljudskih odborov in njihove oblasti. Čeprav v teh ukrepih ne zasledimo demokratičnih sledi, je zamenjava upravnih sistemov oz. vrnitev na italijansko upravo, ki je bila kompromitirana tako s fašizmom prej kot z nacizmom kasneje, izvedena prav v imenu demokracije. Po dolgih tednih brezplodnih pogovorov je zavezniška vojaška oblast po seji dne 8. 9. 1945 pričela z imenovanjem uradnikov in formiranjem deželnih in občinskih svetov. (AS, PNOO, 1/I; Gombač. M, 1996, 87-110; Novak, 1973, 182-207)

Konec avgusta (29. 8.) je prišlo do pogovora med F. Bevkom in namestnikom načelnika ZVU polkovnikom Robertsonom, kjer sta govorila o ukazu št. 11 in stališčih ene in druge strani. Bevk je predlagal neposredne, splošne volitve v NOO, ki naj bi pokazale, kdo bi imel večino. Robertson se s tem ni strinjal, češ da pod vojaško upravo volitev ne more biti, apeliral pa je na Bevka, češ, "vi imate sedaj veliko priložnost, da doprinesete k miru na tem ozemlju. Obenem pa imate tudi veliko odgovornost, zlasti če bi izdali navodila za nesodelovanje. Potrebujemo in želimo Vaših nasvetov, Vaše pomoči, sodelovanja vseh Slovencev, toda upoštevati je treba, da je ZVU edina oblast...". (AS, PNOO, 57/IV)

Dokončen sklep so sprejeli na seji predsedstva PNOO 3. 9. 1945, z izjavo, da so pripravljene na sodelovanje z zavezniki, kolikor bi oni spoštovali vzpostavljeno oblast, ker pa ukaz št. 11 ukinja NOO, sodelovanje ni mogoče. Na očitek zaveznikov, da obstoječa ljudska oblast ni reprezentativna in da ne predstavlja večine prebivalstva, so odgovorili, da so bili izvoljeni na demokratičen način, da so pripravljene na razširitev NOO s predstavniki drugih strank oziroma skupin, in še enkrat ponudili nove volitve, ki naj dokažejo reprezentativnost ljudske oblasti pod vodstvom PNOO in nadzorstvom ZVU. (AS, PNOO, 1/I)

Z ukazom št. 11 je bil PNOO degradiran na vlogo posvetovalnega organa. Zopet je moral reorganizirati delo posameznih odsekov in prilagoditi svoje delo nastalemu stanju. Na prvem mestu tudi ni bila več borba za priznanje ljudske oblasti, ampak je stopil v ospredje boj za priključitev Slovenskega primorja in Trsta k Jugoslaviji. V vseh NOO obeh okrožij, kot tudi v mestu Trstu, je prišlo po ukazu št. 11 do opaznega zastoja v njihovem delovanju. Odbornikom sprva ni bilo jasno, ali jim ukaz jemlje le oblastno funkcijo ali jih ukinja. Zmedlo jih je tudi ravnanje civilne zavezniške policije, ki je zasedala sedeže odborov, skušala zajeti aktiviste in odnesti arhive in podobno. O tem obstaja cela vrsta poročil iz obeh okrožij, ki kažejo na eskalacijo nasilja v zavezniški politiki. Da bi položaj umirili in razjasnili nastale spremembe, so po goriškem in tržaškem okrožju organizirali okrajne konference, na katerih so govorili o položaju, ki je nastal po ukazu št. 11, in govorili predvsem o novih funkcijah NOO. Po konferencah je delo zopet oživel. Omenimo še, da so zavezniki

v okraju Brda in v okraju Sežana dovolili upravljanje NOO pod nadzorom ZVU do decembra leta 1945, nato pa so tudi njim prepovedali delovanje.

ZVU se je pri upravljanju naslonila na stari upravni aparat tam, kjer je že obstajal, to je predvsem v mestih in krajih, kjer je bilo italijansko prebivalstvo v večini. Največkrat so potrdili oziroma zopet imenovali uradnike, ki so bili odstavljeni takoj po vojni. Med starim uradništvom v glavnem Slovencev ni bilo, ker v času fašizma niso prišli do uradniških služb. Zlasti na slovenskem podeželju pa so morali zavezniki vzpostaviti nek nov uradniški aparat, saj tudi tam administracije NOO niso priznali.

ZVU je pri kadrovanju vodila povsem svojo politiko. Odbornikom NOO so sicer ponujali sodelovanje v upravi, obenem pa so jih zavračali, da ne obvladajo uradovanja. Sprva so zavračali tudi posameznike, ki so se prijaviili za službo v upravi, niso pa bili po zakonih z dne 8. 9. 1943 italijanski državljani, ker so v času fašizma emigrirali. Stališče glede zaposlovanja v javnih službah so spremenili potem, ko so pritegnili k sodelovanju slovenske politične emigrante, ki so ob koncu druge svetovne vojne pribežali v Julijsko krajino. Izdali so splošni ukaz št. 19, z dne 13. 10. 1945, s katerim so ukiniteli določilo, da je pogoj za sprejem v javno službo italijansko državljanstvo. Če se naslonimo na podatke Cvetka Vidmarja, ki je proučeval ZVU v Slovenskem primorju, vidimo, da je bilo kar 25 občin, kjer ZVU ni mogla vzpostaviti zadovoljive uprave, ker za kaj takega ni dobila ljudi. V ostalih 18 občinah je ZVU uspela pri imenovanju županov in občinskih svetov. Taka uprava je bila dejansko brez predstavnikov slovenskega in italijanskega prebivalstva, ki je bilo naklonjeno upravi PNOO, in je bila seveda kot taka nedemokratična in nereprezentančna. Tako je bilo na primer v Gorici, ki je imela poleg Slovencev v mestu tudi močna predmestna naselja, kot so bila Solkan, Šempeter, Vrtojba, in druge kraje. Upravo občin s slovensko večino prebivalstva so morali prevzeti zavezniški komisarji, oficirji za civilne zadeve, saj lokalnega prebivalstva niso dobili na svojo stran. (Ferenc, 44-47; Vidmar, 1981, 176-178)

PNOO je torej v letu 1946 deloval kot posvetovalni organ, svoje delo pa je preusmeril predvsem na socialno področje, na področje šolstva in na področje obnove. Angažiral se je pri številnih protestnih akcijah, demonstracijah, stavkah in z vplivom, ki ga niso mogli zanikati tudi zavezniki, pritegnil k sodelovanju množice. Tudi delokrog NOO se je leta 1946 zmanjšal, ni pa njegovo delo prenehalo. Omejilo se je na ljudsko samopomoč, predloge, navodila in nasvete, ki so jih ljudje, če povzamemo besede Franceta Bevka, sprejemali kot zakon. Ljudje so hodili na sedeže NOO po nasvete, toliko bolj potem, ko so se zavezniški vojaki v raznih demonstracijah in protestnih manifestacijah nasilno obrnili proti njim. Vojaška zasedba Ljudskega doma v Gorici novembra 1946, ko so zavezniki iz stavbe izgnali vse slovenske organizacije, ki so imele tam sedež, zaplenili slike, knjige, zastave in arhive, je bila samo ena od vrste dejanj, ki so jih ljudje občutili kot izredno krivične.

Sklicevali so še vedno z bore volivcev po vaseh tržaškega in goriškega okrožja (kar

vidimo iz zapisnikov za leta 1945, 1946 in 1947), kjer so obravnavali razne primere nepravilnosti, kritizirali napake, skušali poiskati najboljše rešitve za mnoge spore in tudi nesoglasja, ki so se pojavljala v vaških skupnostih. Če je bilo potrebno, so izvedli tudi nove volitve v krajevne NOO, kar nam potrjujejo številna tovrstna poročila. V drugi polovici leta 1946 so na primer v goriškem okrožju izvedli volitve v 27 krajevnih NOO. Vršile so se okrajne narodnoosvobodilne skupščine in 17. 2. 1946 se je zbrala na zasedanju tudi goriška okrožna narodnoosvobodilna skupščina, ki je izvolila nov izvršni odbor s predsednikom J. Štrukljem in tajnikom B. Vižintinom.

V tržaškem okrožju je bil položaj podoben. Krajevni NOO so delovali naprej, kjer se je le dalo. Zasedale so tudi okrajne narodnoosvobodilne skupščine, ni pa prišlo do zasedanja okrožne skupščine, čeprav je že bil določen datum in okvirni dnevni red. (Gombač, M., 1996, 87-110)

V Coni B se je ljudska oblast razvijala tako, kot je bila pripravljena ob koncu vojne. Poverjenišтво PNOO je 7. 9. 1945 razpisalo tajne volitve v krajevne NOO, ki so potekale septembra in oktobra 1945. Na treh zborovanjih ljudskih odposlancev v Ajdovščini 21. 12. 1945, 18. 5. 1946 in 10. 11. 1946 so obravnavali razvoj in delo nove oblasti v tem delu pokrajine in sprejeli nove programe dela. (Gombač M., 1989, 116-123)

Za obdobje jesen 1945 - februar 1947 lahko trdimo, da so napeti odnosi med ZVU in PNOO v Coni A dajali pečat vsemu delovanju zavezniške uprave. Obstajala je stalna napetost, ki je segala od sodelovanja v redkih primerih do silnih zaostroitev, ki so se kazale v nasilnem in zastraševalnem zaseganju sedežev NOO, zaseganju arhivov, aretacijah članov NOO in velikemu odporu zlasti slovenskega dela prebivalstva do predstavnikov zavezniške oblasti. Iz poročil in dokumentacije je razvidno, da je vsem zavezniškim prizadevanjem navkljub obveljalo neko upravno in politično dvovladje, ki ga niso načele ne komisarske uprave zaveznikov v večini slovenskih občin ne nasilje v Trstu in drugih mestih. O tem nejasnem stanju je angleški obveščevalec Sullivan konec leta 1946 poročal v London, da so Italijani po učinkovitosti in politični organiziranosti v Trstu "daleč zadaj za prokomunistično skupino... Ni skrivnost, da so organizirali kompletno vlado v senci proti ZVU in so se na dolgo pripravljali na prevzem oblasti ..." (PRO, F.O., 371/67324).

Podpisu pariške mirovne pogodbe je sledil Proglas PNOO z dne 23. 2. 1947. Govoril je o tem, da se PNOO s tem datumom razide, kajti z razkosanjem Julijske krajine na tri dele se je njegova naloga, naloga najvišjega organa ljudske oblasti v Slovenskem primorju, iztekla in izgubila svoj smisel. Del Primorske je bil neposredno anektiran k Italiji (Kanalska dolina, Rezija, Benečija in Goriška), del je pripadel novoustanovljeni državi Svobodnega tržaškega ozemlja, del pa Jugoslaviji. S propadom zamisli o združenem in svobodnem Slovenskem primorju se je zaključil tudi obstoj Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora. Izredno bogato gradivo priča o takratnem zagonu in snovanju velike večine tamkajšnjega prebi-

valstva, ki si je po desetletjih fašizma in opresivne italijanske države zaželelo živeti v lastni nacionalni državi. Fond Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora ostaja spomenik takratnim prizadevanjem in dokaz visoke ravni takratnih političnih in upravnih hotenj generacije, ki so jo okoliščine oropale lastne zgodovine in možnosti upravljanja v lastni državi. (AS, PNOO, 13/II)

THE NEW ADMINISTRATION OF THE PRIMORSKA REGION 1945-1947

Metka GOMBAČ

Slovene National Archives, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1

SUMMARY

The regional national-liberation committee for the Slovenian Littoral and Trieste (RNLC) was elected on 15th September 1944. The Slovenian leadership of the national-liberation fight appointed this committee to have an independent governmental body in the Littoral, with legislative and executive competence in case the Anglo-American troops would disembark in Istra.

Already during the war the RNLC established a network of national-liberation committees across the entire territory of the Littoral (except in towns), organized elections for national-liberation committees from Bovec to Istra and from Pivka to Rezija, established sections, divisions and commissions through which the administration was carried out.

By liberating the entire Slovenian Littoral, the RNLC transferred its seat to Trieste, carried out a new administrative territory division, extended the main committee and started to establish administration also in bigger towns, until the Belgrade agreement was signed by which the territory of the Slovenian Littoral was divided into zone A and zone B and until the Anglo-American allies gradually took over the administration of zone A of the Giulia region.

On 11th August 1945 the Allied Military Administration (AMA) established civil administration which had existed in this territory already before 8th September 1943.

With this, the RNLC lost its governmental function and had to adjust its function once more to the new existing conditions. It became an advisory body and the essence of its activities became the fight for the annexation of the Slovenian Littoral and Trieste to Yugoslavia. In zone B of the Giulia region it established a RNLC Proxy, which led the administration of the territory that had come under the military administration of the Yugoslav army. The work of the RNLC came to an end with signing the peace treaty between Yugoslavia and Italy in February 1947, as its task to divide the Giulia region into three parts became senseless.

VIRI IN LITERATURA

- AS, PNOO - Arhiv R Slovenije, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst, šk. 1/I, Zapisnik seje, 16. 5. 1945
- AS, PNOO, šk. 1/I, Zapisnik II. Pokrajinske skupščine za Slovensko primorje in Trst, 5. 6. 1945.
- AS, PNOO, šk. 1/I, Zapisnik seje predsedstva PNOO z dne 20. 7. 1945.
- AS, PNOO, šk. 1/I, Zapisnik seje predsedstva PNOO z dne 3. 9. 1945.
- AS, PNOO, šk. 12/I, Poročilo nadzornega referata, 19. 12. 1945.
- AS, PNOO, šk. 77/I, Odgovor N.W. Mortona F. Bevku, 30. 6. 1945.
- AS, PNOO, šk. 377/I, Poročilo o delu okrožnega IO za Goriško od 1. maja do 28. avgusta 1945.
- AS, PNOO, šk. 13/II, Poročilo na seji Glavnega odbora, 23. 2. 1947.
- AS, PNOO, šk. 34/II, Poročilo o delovanju organov narodne oblasti od 1. 5. do 31. 8. 1945.
- AS, PNOO, šk. 13/III, Zapisnik II. seje PNOO, 2. 2. 1946.
- AS, PNOO, šk. 28/III, Uradni list PNOO, l. 1, št. 1, Trst, 9. 6. 1945.
- AS, PNOO, šk. 57/IV, Zapisnik razgovora, 29. 8. 1945.
- Ferenc, T. (1991):** Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, n. 3, Mi volimo. Ljubljana, 322-326.
- Ferenc, T.:** Razvoj ljudske oblasti v Slovenskem primorju 1941-1947. Publikacija Pokrajinskega arhiva Koper, katalogi, zv. 6. Koper, 38-39.
- Gombač, M. (1996):** Avtonomija in decentralizacija jugoslovanske politike ob koncu druge svetovne vojne. Poseben primer: Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst. Annales, 6, 8. Koper, 87-110.
- Gombač, M. (1980):** Gradivo okrožnega NOO Trst in okrajnih NOO tržaškega okrožja. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XX. Ljubljana, 143-163.
- Gombač, M. (1995):** PNOO za Slovensko primorje in Trst. Jadranski koledar 1995. Trst, 169-172.
- Gombač, M. (1989):** Poverjenišstvo PNOO 1945-1947. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 37, 1-2. Ljubljana, 116-123
- Jeri, J. (1961):** Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Ljubljana, 91-92.
- Novak, B. (1973):** Trieste 1941-1954. Milano, 182-207.
- PRO, FO - Public Record Office, London, Foreign Office, 371/ 67324, Memorandum o STO.**
- Vidmar, C. (1981):** Oris zavezniške vojaške uprave Slovenskem primorju. Goriški letnik, 8. Nova Gorica, 176-178.

prejeto: 1997-11-26

UDK 262.14(497.4 Primorska):
341.222(497.1:450)"1945/1947"

SLOVENSKI PRIMORSKI DUHOVNIKI IN NJIHOV ODNOS DO NOVIH SLOVENSKIH MEJA (1945-1947)

Nevenka TROHA

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

IZVLEČEK

Razprava obravnava odnos slovenske primorske duhovščine do nove razmejitve. Duhovščina je bila enotna v zahtevi po priključitvi Slovenskega primorja s Trstom k Jugoslaviji. Del nje je v tedanjih jugoslovanskih oblasteh videl edino realno silo, ki je bila to sposobna doseči, in se je z le-to aktivno povezal, drugi del pa je obenem z zahtevo po priključitvi zahteval tudi drugačno, nekomunistično Jugoslavijo.

Narod in vera, vera in narod. Kako naj se odloča slovenski duhovnik na Primorskem, kjer je bil obstoj naroda, če bi rapalska meja ostala, ogrožen, narodno osvoboditev pa je obetalo gibanje, ki je obenem prinašalo komunizem, katerega je vrhovni poglavar katoliške cerkve obsodil kot najhujše zlo?¹ Kakšna je sploh ideologija, ki jo je papež obsodil tako, kot ni nikoli obsodil fašizma, ki je skupaj z nacizmom sprožil svetovno kataklizmo? Kako naj razume to opredelitev vrhov Cerkve slovenski duhovnik na Primorskem, kjer je t. i. mejni fašizem s politiko etnične bonifikacije hotel izbrisati njegov narod, slovenski partizani, ki so nosili rdečo zvezdo in z njo prinašali tudi komunizem, pa so bili največkrat domači fantje in dekleta in so prinašali tudi osvoboditev? Tisto osvoboditev, ki na Primorskem ni pomenila le konca okupacije in vojne, ampak zlasti upanje na konec italijanske oblasti na teh območjih. Kje je bila meja, ko se je zaradi interesov naroda končala poslušnost cerkveni hierarhiji, tudi goriškemu nadškofu Carlu Margottiju in tržaško - koprskemu škofu Antoniu Santinu, ki sta na Primorskem v času fašizma zamenjala slovenskega nadškofa Frančiška Sedeja in Slovencem prijaznega Alojzija Fogarja?²

1 Leta 1931 je papež izdal socialno encikliko *Quadragesimo anno*, v kateri je ocenil aktualna socialna in politična gibanja, odločno zavrnil liberalizem in vsakovrstni socializem, od revolucionarnega do socialno - demokratskega, in katoličane pozval v brezkompromisen boj za uveljavitev katoliških načel na vseh življenjskih področjih. Leta 1937 je papež izdal še dve encikliki: v prvi, namenjeni katoličanom v Nemčiji (Mit brennender Sorge), je obsodil "novo poganstvo", v drugi (Divini redemptoris) pa komunizem in vsako sodelovanje katoličanov s komunizmom. (Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955, 1995, 11).

2 Kot piše M. Kacin Wohinz, se je gonja proti msgr. Frančišku Borgii Sedeju začela tisti trenutek, ko

Do kdaj ostati poslušen škofom, ki so skušali ohraniti Italijo, ki so jo njihovi verniki in oni sami odklanjali?³ In končno, če se v tej izbiri odločiš za vero, komu oznanjati vero, če tvojega naroda ni več?

Egon Pelikan piše, da se je prav na primorskih duhovnikih uresničila napoved Janeza Janžekoviča, ki je tik pred začetkom vojne, februarja 1941, v članku z naslovom *Ob odločilni uri*, v reviji *Čas* zapisal: "Morda nas vprašajo, kaj bi storili mi Slovenci, če bi nas zgodovina postavila pred sledečo izbiro: Ali ostanete v državi, kjer boste ohranili svojo narodno svobodo, pa izgubili vero, ali pa pridete pod tujo oblast, kjer boste mogli ostati katoličani, pa boste izgubili svojo narodnost?"

Za ta primer pa damo na jasno vprašanje jasen krščanski odgovor: Mi katoliški Slovenci bi ostali v narodni državi in pretrpeli v njej, če bi bilo treba, mučeništvo za svojo vero. Vse drugo je strahopetno, neznačajsko in zato nekrščansko. Edino na tak način bi si ohranili svojo narodnost in svojo vero, z narodnim odpadništvom bi izgubili oboje. Zakaj? Izdajstvo naroda je v očeh kristjana smrten greh, kolikor ga ne izgovarja nepoučenost ali slaboumnost. Odpasti od naroda, da ostanem katoličan bi se torej reklo grešiti, da se zveličam. Nesmisel! Sicer pa, kako naj ostane narod katoliški, ako neha biti narod? Naša lastna zgodovina nam je pri tem zgovorna učiteljica." (Pelikan, 1997, 49)

Tržaški zgodovinar Giampaolo Valdevit je na predstavitvi knjige *Foibe. Il peso del passato*, ki je bila 24. junija 1997 v Gorici, ocenil, da za razliko od komunizma fašizem ni vstopal v domove. Vendar, če so ti spremenili ime, če so ti ukinili šole in je moral tvoj otrok namesto maternega jezika v šoli poslušati le italijanščino, če so ti prepovedali javno govoriti v materinščini in sta ostala njeno edino zatočišče dom in cerkev, ali fašizem res ni vstopil v tvoj dom? Če ne poprej, ali ni vstopil tudi v domove Italijanov, ko so se njihovi sinovi v krstah vračali s tujih bojišč, kjer so širili "rimski imperij"?

je italijanska vojska stopila na primorska tla, z vso ostrino pa je kampanja oživila v letih 1929-1931 in je trajala do Sedejevega odstopa 23. oktobra 1931. Sedeja je kot apostolski administrator goriške nadškofije 2. novembra 1931 nasledil Giovanni Sirotti, tega pa 23. septembra 1934 nadškof Carlo Margotti. Tržaško-koprskega škofa Furlana Alojzija Fogarja je Vatikan prisilil, da je sam odstopil oktobra 1936. Sledil mu je kot apostolski administrator najprej Carlo Margotti in nato 3. septembra 1938 dotedanji reški škof Antonio Santin (Kacin Wohinz, 1990, 182-194).

- 3 Kot ocenjuje L. Ferrari, je nadškof C. Margotti soglašal z italijanizacijo, ki jo je izvajal fašizem, in tudi sprejel mitologijo o "sveti Gorici" bolj, kot je bilo potrebno, da je ohranil dobre odnose z režimom (Ferrari, 1995, 11). O nadškofu Margottiju več v Juvančič, 1978; Juvančič, 1976; Klinec, 1951; Tavano, 1987.

Škof A. Santin je med vojno sicer skušal pomiriti največja nasprotja, saj, kot je zapisal v pismu 17. aprila 1941, "Italija se nima česa bati od tistih, ki jih bo Cerkev ohranila v krščanskem duhu in življenju", obenem pa je bil bolj sposoben politik kot Margotti in dovolj previden, da ni javno obsodil NOB (Ferrari, 1995, 13, 15). Po končani vojni se je aktivno vključil v prizadevanja Italije, da ohrani mejo na t. i. Wilsonovi črti, ki naj bi puščala "slovanska območja Jugoslaviji", kot se je Santin izrazil v pismu 24. februarja 1946 (Galimberti, 1996, 331).

O škofu A. Santinu več v Blasina, 1993; Santin, 1963; Santin, 1978; Čermelj, 1953.

Duhovniki, ~~zbrani na sestanku v Trostu dne 16. Oktobra 1945~~, ~~ponavljamo~~ svojo gorečo željo, da se uresniči sen naših dedov pozdružiti celokupne Primorske z Jugoslavijo, ki je njeno prirodno zaledje. Vsaka delitev ali cepitev dežele bi pomela nepopravljivo gospodarsko škodo za oba dela. Končno naj se tisti, ki jim je poverjemo, da odločujejo o naši usodi, spomnijo, da se je v smislu atlantske listine ogromna večina Primorcev izrekla za priključenje Jugoslaviji, ki bo - kakor iskreno želimo - mati nele Slovanov, marveč tudi pristnih Italijanov.

Duhovniki znamo v polni meri ceniti trud, ki sta ga v tem pogledu zastavili osrednja in ljubljanska vlada, ter ju prosimo, naj vztrajata do končne in popolne zmage.

Ločnik V. g.
P. Antonas, H. J. J. J. J.
Globe France
Viktor Berce
J. K. J. J. J.
J. J. J. J. J.
J. J. J. J. J.

J. J. J. J. J.
Jakob Fiderer
P. J. J. J. J.
J. J. J. J. J.
J. J. J. J. J.
J. J. J. J. J.
J. J. J. J. J.

Spomenica slovenskih duhovnikov, ki so jo nameravali sprejeti na sestanku zbora svečenikov svetega Pavla 16. oktobra 1945, ki ga je škof Antonio Santin prepovedal.

Primorska duhovščina, ki je v času fašizma ostala edini strnjeni sloj slovenske inteligence na Primorskem, se je v veliki večini postavila v bran lastnega naroda in se vključila v narodni odpor. Organizirala je narodnoobrambne akcije, ohranjala je slovensko besedo, posredovala v prid lastnega naroda pri cerkvenih in posvetnih oblasteh.⁴

Potem ko je Italija napadla Jugoslavijo, so katoliški krogi na Primorskem večinoma odločno odklonili vsako sodelovanje z Italijani in pri tem prišli v spore z vodstvom Slovenske ljudske stranke v Ljubljani. Eden vodilnih primorskih krščanskih socialcev Engelbert Besednjak je 15. julija 1941 v pismu Andreju Gosarju zapisal: "Vedi, da je obnašanje vaših vodilnih mož vzbudilo onkraj meje splošno ogorčenje. Ljudje so od jeze trgali vaše časnike. Primorska javnost ne more prenesti takih pojavov. To ni bil zanjo dovoljen politični oportunitizem, temveč izraz slovenske hlapčevske duševnosti, dokaz pomanjkanja vsakega narodnega ponosa. V zadnjih dvajsetih letih se ni našel onkraj meje niti eden odgovoren človek, ki bi se bil tako poniževal pred tujcem, kakor so se vaši. Vedi, da je mišljenje onkraj meje enotno, in da bo imelo zadržanje vaših mož, kakor se bojim, še zelo neljube posledice. Ljudje onkraj meje dolžijo vaše voditelje, da so omadeževali pred očmi člega sveta slovensko ime." (Pelikan, 1997, 42) Sodelovanje med vodstvom SLS in katoliškimi krogi na Primorskem je bilo tako omejeno na skupino dr. Janka Kralja, v kateri so sodelovali tudi nekateri duhovniki, ki pa ji ni nikoli uspelo dobiti večjega vpliva.⁵

Kot ugotavlja Milica Kacin Wohinz, bi kdorkoli, ki bi prišel leta 1941 na Primorsko s parolo narodne osvoboditve, zagotovo imel za seboj veliko večino ljudi. (Kacin Wohinz, 1996, 22) Podobno oceno je mogoče najti v zadnji knjigi tržaškega pisatelja Borisa Pahorja V vodoravni legi, kjer piše: "Ljudje pa bi se pridružili komurkoli, ki bi napovedal konec suženjskega položaja. To se pravi, da je boj proti okupatorju svet, kot zatrjuje o osvobodilnih bojih filozof Berdjajev." (Pahor, 1997, 73) Tako se je na stran "slovenskih gozdovnikov", kot je slovenske partizane imenoval eden najvidnejših primorskih krščanskih socialcev duhovnik Virgilij Šček, postavilo primorsko ljudstvo, zlasti potem, ko je jeseni 1943 osvobodilno gibanje objavilo sklepe o priključitvi Primorske k matici.⁶ Nacionalna izbira je imela za Primorce, tudi za večino slovenskih primorskih duhovnikov, prednost pred ideološkimi delitvami. Duhovnik Ivo Juvančič je spomladi 1943 v pismu z naslovom

4 O delovanju slovenske primorske duhovščine v času fašizma glej Klinec, 1979; Kacin Wohinz, 1990, 159-209; Čermelj, 1953; Juvančič, 1976; Juvančič, 1977; Simšič, 1986; I cattolici isontini nel XX secolo, II, 1982; Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 7-102; Pelikan, 1997a.

5 Več o tem v: Mlakar, 1982; Juvančič, 1970. Glej tudi pismo E. Besednjaka V. Ščeku, 14. september 1943, objavljeno v: Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 84-86.

6 Sklep o priključitvi Primorske k Sloveniji in Jugoslaviji je 16. septembra 1943 sprejel Vrhovni plenum OF, potrdil ga je Avnoj na 2. zasedanju konec novembra isto leto.

Kristus in galilejsko osvobodilno gibanje zapisal, da se ne čuti več moralno in pravno vezanega na lojalnost italijanski državi, potem ko je ta z napadom na Jugoslavijo prekršila rapalsko pogodbo. Zahteval je pravico do osvobodilnega gibanja in obsodil kolaboracijo. (Tavano, 1987, 140) Ti duhovniki, ki so sodelovali z osvobodilnim gibanjem, so izbrali državo, ne režim. Ker pa so bili večinoma krščansko - socialno usmerjeni, se je marsikdo med njimi strinjal tudi z nekaterimi socialnimi ukrepi ljudske oblasti.⁷ Ljudje pa so se odločali za državo, a mnogi med njimi tudi za režim, saj je bil primorski človek oropan tudi gospodarskih temeljev in obubožan.

Z Osvobodilno fronto je tako sodelovalo precej slovenskih primorskih duhovnikov. Je pa marsikateri, ki je pred tem sprejel funkcije v OF ali v organih ljudske oblasti, le-te po oktobru 1944 zaradi ukaza goriškega nadškofa Carla Margottija opustil. (Godeša, 1995, 386-388) Ta direktiva, ki je terjala, naj duhovniki ohranijo ekvidistanco do osvobodilnih gibanj, okupatorja in kolaboracije in naj se ne vključujejo v politiko, je bila v nasprotju z vlogo duhovnika, ki je bil ne le verski, ampak tudi moralni in socialni vodja. (Ferrari, 1995, 19) Drugi primorski duhovniki so bili OF lojalni, pa tudi nasprotni, a se večinoma niso javno izjavljali. Pri njih je kljub zavedanju, da je odpor nujen, prevladala obsodba komunizma, ki je bila značilna za Cerkev v tridesetih letih, skupaj s protikomunistično propagando o dogajanju v Sovjetski zvezi, Mehiki in Španiji, a tudi, kot je zapisala Liliana Ferrari, zgodovinski spomin na spore s socialdemokrati v začetku stoletja. (Ferrari, 1995, 22) Tudi pri tistih, ki so se odločili za sodelovanje z osvobodilnim gibanjem, je nezaupanje do njegovega vodstva in v njem prevladujočega komunizma, tudi do nekaterih njegovih ukrepov in do sodelovanja z italijanskimi protifašisti ostalo. Obenem pa je tudi vodstvo osvobodilnega gibanja bilo nezaupljivo do primorske duhovščine, deloma zaradi razmer na območju ljubljanske škofije, še zlasti zaradi strahu pred njenim velikim ugledom in vplivom med ljudmi. Prihajalo je tudi do nasilja. Najbolj je odmevala likvidacija dveh duhovnikov - Lada Piščanca in Ludvika Sluge skupaj z nekaj drugimi ljudmi po nemškem napadu na slušatelje političnega tečaja v Cerknem januarja 1944. Dogodek še vedno ni povsem raziskan.⁸

7 Glej n. pr. pismo V. Ščeka B. Babiču, 23. januar 1947, objavljeno v Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 194. O slovenskih primorskih duhovnikih med vojno več v: Pelikan, 1997, 40-49; Klinec, 1951; Juvančič, 1970; Juvančič, 1978; I cattolici isontini nel XX secolo, III, 1987; Ferrari, 1995; Chiesa e società nel Goriziano, 1997; Santin, 1963; Čermelj, 1953; Blasina, 1994. O dilemah, ki so se postavljale pred primorsko duhovščino, glej dnevniška zapisa župnika v Lazah v Benečiji Antona Cuffola (Cuffolo, 1985) in župnika v Črničah Alojzija Novaka (Novak, 1992).

8 Tone Požar našteje dvanajst primorskih duhovnikov in dva bogoslovca, ki jih je na območju današnje kopske škofije "dala ubiti slovenska, "ljudska" komunistična oblast", v: Marc, 1994, uvod T. Požarja, str. 8. Od naštetih so bili štirje ubiti po vojni, eden pa je umrl za posledicami zapora. France Kralj navede sedem duhovnikov in bogoslovcev, ubitih med vojno, dva ubita po vojni in dva, ki sta umrla za posledicami zapora. (Kralj, 1997, 128; Godeša, 1995, 400).

Po vojni, v času pogajanj za meje, so vse dileme, ki so se med vojno postavljale pred primorske duhovnike, ostale. Ali brez rezerve podpreti jugoslovanske oblasti v njihovih prizadevanjih za spremembo meje ali pa obenem z novimi mejami zahtevati tudi drugačno, nekomunistično Jugoslavijo. Kajti zahteva po Slovencem pravičnih mejah je bila enotna vsem. Kot piše Tomaž Simšič, se je dogajalo, da so mnogi duhovniki med vojno podprli OF, nato izrazili lojalnost novemu režimu, a so bili vseskozi prepričani nasprotniki komunizma. Spet drugi, ki so prav tako bili pripravljeni sprejeti odkrit in pošten dialog z jugoslovansko oblastjo, so obenem dosledno in nepopustljivo zagovarjali pravice Cerkve in njenih vernikov ter so zato morali prestat marsikatero nevšečnost in ponižanje. (Simšič, 1986, 143) Tako se med slovenskimi primorskimi duhovniki oblikujeta ali bolje rečeno ohranita dva tabora. Ob teh je bilo veliko neopredeljenih, ki pa so bili novim oblastem sprva vsaj lojalni, a je mnoge med njimi ravnanje projugoslovanskih organizacij in jugoslovanskih oblasti v naslednjih letih, v katerem je marsikdaj prevladala iz Jugoslavije na Primorsko prinesena "gonja proti farjem" nasploh, odvrnilo od podpore. (Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 179, op. 224; cf. Kragelj, 1997; Marc, 1994.) Posebno skupino so tvorili duhovniki - begunci iz Slovenije, ki so na Primorsko prinašali spore iz ljubljanske škofije. Povezovali so se s krogom, ki je bil nasproten jugoslovanskim oblastem, obenem pa je bila polemika med njimi in tistimi primorskimi duhovniki, ki so z novo oblastjo sodelovali, neizbežna.

Razmere niso bile povsod enake. V Coni B (Julijske krajine oz. Slovenskega primorja), ki so jo upravljali Vojaška uprava Jugoslovanske armade in slovenske oblasti, je bila povezanost s cerkveno hierarhijo, ki je ostala na drugi strani razmejitvene črte, manjša, obenem pa je bil pritisk jugoslovanskih oblasti na duhovščino močnejši. Ravno obratno je bilo v Coni A pod angloameriško zavezniško vojaško upravo. Deloma kot posledica medvojnega dogajanja so bile različne tudi razmere na Tržaškem, kjer je velika večina duhovnikov v tem času podprla slovenske oblasti, in na Goriškem, kjer je bilo nasprotovanje močnejše. Povsem specifične so bile v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini.⁹

Usmeritev kroga duhovnikov, ki se je aktivno vključil v prizadevanja Jugoslavije za nove meje in se povezal s slovenskimi oblastmi in političnimi organizacijami v Coni A - s Slovansko-italijansko antifašistično unijo (SIAU) in Pokrajinskim narodnoosvobodilnim odborom za Slovensko primorje in Trst (PNOO), lahko opazimo z besedami njegovega sicer neformalnega voditelja Virgila Ščeka, ki je jeseni 1945 zapisal: "Jugoslavija je naša domovina, ki krvavi iz tisoč ran. Tudi če je naredila krivico, tudi če dela krivico, je vendarle naša domovina, vsa naša. Režimi ginejo, vlade se menjavajo, domovina ostane. Doživljamo edinstveno priliko, do

9 O slovenski duhovščini na Primorskem več v: Chiesa e società nel Goriziano, 1997; Simšič, 1986; Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 117-125; Troha, 1995, 465, 466; Troha, 1996, 184-224; I cattolici isontini nel XX secolo, III, 1987; Bandelj, 1997; Čermelj, 1953.

osvobodimo Primorsko in jo združimo z Jugoslavijo."¹⁰ Junija 1945 so z deklaracijo, ki pa ni bila objavljena in je vprašanje, koliko duhovnikov je bilo z njo sploh seznanjenih, zahtevali priključitev k novi DFJ in se obenem zavzeli za pravične odnose z ostalimi narodi, za bratstvo slovenskega in italijanskega življa.¹¹ Skupina slovenskih duhovnikov v obnovljenem Zboru svečnikov svetega Pavla je 1. septembra 1945 poslala predsedniku PNOO Francetu Bevku spomenico, v kateri so podprli priključitev k novi Jugoslaviji. V njej so OF priznali zasluge za osvoboditev, bili pa so obenem kritični do nekaterih napak. Podobno spomenico so 27. septembra 1945 sprejeli duhovniki v slovenskem delu Cone B. V njej so soglašali s programom OF in z delovanjem ljudske oblasti in tistim, ki so se izrekli proti novim oblastem, odrekli pravico govoriti v imenu primorske duhovščine. Spomenico z zahtevo po priključitvi so poslali tudi konferenci zunanjih ministrov v London.¹²

V glavni odbor SIAU so 30. septembra 1945 vključili Boža Milanoviča, hrvaškega duhovnika iz Trsta. Pred prihodom razmejitvene komisije je ta krog slovenskih duhovnikov izdal brošuro z naslovom Razgovori in članki. Primorska duhovščina za Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo. O njeni vsebini je bilo več polemik, saj jo je slovensko vodstvo pred tiskanjem pregledalo.¹³ V brošuri je poleg spomenice z dne 1. septembra 1945 in nekaterih drugih prispevkov objavljena tudi izjava, datirana z 20. februarjem 1946, ki jo je podpisalo 170 (po nekaterih podatkih 156) slovenskih duhovnikov in se zaključila z besedami: "Če hoče komisija (mednarodna razmejitvena komisija, op. a.) zagotoviti Primorski mir in gospodarsko blagostanje, naj zunanjim ministrom predloži rešitev: Celokupna Primorska se priključi federativni Jugoslaviji."¹⁴ Veliko duhovnikov je bilo vključenih v delegacije, ki so pričale pred komisjo. Duhovnika Božo Milanović in Anton Piščanec, župnik na Katinari v Trstu in podpredsednik Prosvetne zveze, sta bila člana delegacije PNOO, ki se je na mirovni konferenci v Parizu poleti 1946 zavzela za priključitev k Jugoslaviji.¹⁵

Italijanske oblasti so bile ob podatkih svoje ambasade pri Svetem sedežu, da naj

10 ARS, I, f. AIS - Arhiv informacijske službe in protifašističnega boja, ae 480, m. Virgilij Šček, koncept intervjuja V. Ščeka, objavljen v: Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 141.

11 ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček, Deklaracija slovenske duhovščine, junij 1945.

12 Spomenica Zbora svečnikov svetega Pavla z dne 1. septembra 1945 je bila objavljena v Primorskem dnevniku, 4. september 1945, in nato v brošuri Razgovori in članki (1946, 22-25). Izjava predstavnikov katoliških duhovnikov iz Cone B Slovenskega primorja (vzhodnoprimskega okrožja) je objavljena v Primorski borbi, 3. oktober 1945, tudi v Perovšek, 1997, 317-318; stenogram razgovora na sestanku predstavnikov katoliških duhovnikov iz Cone B Slovenskega primorja je objavljen v: Perovšek, 1997, 320-326.

13 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 2, dopis B. Kraigherja CK KPS, 28. februar 1946; isto, dopis L. Šentjura B. Kraigherju, 1. marec 1946; f. CKZKS, šk. 46, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 28. februar 1946.

14 Razgovori in članki, 33; Primorski dnevnik, 27. februar 1946; ARS, I, f. CKZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša B. Kidriča E. Kardelju, 27. februar 1946.

15 ARS, I, f. Boris Kraigher, šk. 2; Milanović, 1976.

bi slovenski duhovniki celo poslali telegram podpore sovjetskemu zunanjemu ministru Venceslavu Molotovu, nemalo presenečene. V nadaljevanju poročila, ki govori o tem, pa so navedli bistvo, ki je bilo odločilno za takšno opredeljevanje velikega dela slovenske primorske duhovščine, namreč močna narodna čustva. Kljub nevarnosti, ki jo je novi jugoslovanski režim predstavljal za vero, so mu dali prednost, kajti, kot piše v italijanskem poročilu: "Vse to ni pomembno. Tito bo odšel, ostala bo Jugoslavija." Italijanski vladni krogi so ocenjevali, da so ti slovenski duhovniki "iz sovraštva do Italije izgleda celo dali prednost Titovemu komunizmu."¹⁶

Drugi del - krog primorskih duhovnikov, ki je že poleti 1945 odkrito nastopil proti OF oziroma SIAU, je OF sicer nasprotovali že med vojno, a so v veliki večini ostali pasivni. Ob prihodu Jugoslovanske armade se je več duhovnikov umaknilo, največ iz Vipavske doline, med njimi tudi mnogi, ki tega sicer niso nameravali, a so šli zaradi propagande in "psihologije mase".¹⁷ Virgil Šček je vzroke za takšno ravnanje zlasti dela goriške duhovščine pripisal vplivu takrat sicer že umrlega Janka Kralja, a obenem tudi OF, ki je bila do duhovnikov sektaška in nezaupljiva.¹⁸ V italijanskih virih jih označujejo kot odkrito nasprotne ateističnemu konceptu države.

Kazimir Humar piše, da je bila prva skrb katoliških slovenskih duhovnikov v Gorici po prihodu zavezniške uprave ustanoviti svoboden, avtonomen, katoliški list, saj so bili po dvajsetih letih molka sestradani. Dne 29. avgusta 1945 je tako krog duhovnikov, ki je bil nasproten novim jugoslovanskim oblastem, pričel izdajati tednik Slovenski Primorec, prvi slovenski katoliški list po vojni, ki je bil, tako Humar, svoboden glas in tudi pogumen v polemiki s slovenskim komunističnim in tudi z nekaterim italijanskim neofašističnim tiskom. (I cattolici isontini, 1987, 209) Ti duhovniki so poudarjali, da so Slovenci, a obenem katoliški duhovniki in so zato obsojali komunizem v skladu s papeškimi enciklikami. Njihov tednik se je proglasil za glasnika ljubezni in sprave med Slovenci, zato je obsojal laž, sovraštvo in brezmejni napuh tistih, ki sprave nočejo. V članku z naslovom Preteklost in prihodnost lahko preberemo: "Naš list je zaveden Slovenec in zvest Slovan, četudi in ravno zato, ker ni internacionalen komunist." Pozvali so sicer proti razprtjam na Primorskem, ker so se zavedali, da nikdar ne bodo vsi enakega mišljenja in nazorov, a obenem ob nekaterih poskusih pomiritve ostro vztrajali na svojih pozicijah.¹⁹ Zavzemali so se za

16 ASD MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 7, dopis ambasade Kraljevine Italije pri Svetem sedežu italijanskemu zunanjemu ministrstvu: Duhovščina v Julijski krajini in položaj msgr. Santina, 7. julij 1945; b. 6, opomnik o Gorici, Zaupne novice o splošnem političnem položaju, 8. junij 1946.

17 ASD MAE, AP 1930-1945, Jugoslavia, b. 153, Stališča duhovščine v Julijski krajini, 22. november 1945; prav tam, Reparacije in preganjanja katoliškega klera na območju pod jugoslovansko upravo, 14. junij 1945; I cattolici isontini nel XX secolo, III, 1987, 204, 205; Novak, 1992, 223. Glej tudi Maganja, 1994, 65, 66; Juvančič, 1970; Juvančič, 1976; Godeša, 1995, 383-390.

18 ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček, pismo V. Ščeka B. Kraigherju, 31. januar 1946, objavljeno v Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 139-140

19 Slovenski Primorec, 29. avgust 1945; 20. september 1945, članek Kako rešiti socialno vprašanje;

slovenske šole, v katerih pa bi morala biti "krona šolskega pouka krščanski nauk", saj naj ne bi bilo prave narodne vzgoje brez moralne verske vzgoje. S tem bi se izognili vzgoji otrok v fanatične pristaše te ali one stranke.²⁰ Ob tem se niso zavedali ali hoteli zavedati, da tudi sami s takimi zahtevami, ki so bile za tisti čas še vedno samoumevne, prav tako vsiljujejo svoj prav drugače mislečim.

Pred prihodom razmejitvene komisije so v posebni spomenici zahtevali priključitev k Jugoslaviji, vendar "obnovljeni, veliki, demokratični, socialno pravični in federativno urejeni". V imenu vseh Slovencev²¹ so zaključili: "Ob koncu moramo še izjaviti, da slovenski duhovniki goriške nadškofije ne moremo pod nobenim pogojem sprejeti pred zgodovino odgovornosti, če bi naše ljudstvo padlo v novo narodno sužnost ali sužnost katerekoli diktature. Hočemo živeti kot svobodni ljudje, kot Slovenci in kot verni katoličani."²² Vendar te svoje zahteve po spremembi režima med zaslišanjem pred razmejitveno komisijo vsaj nekateri med njimi niso ponovili, ampak so zahtevali le Jugoslavijo.²³

Eno največjih razhajanj med tem krogom slovenskih duhovnikov in SIAU, pa tudi nekaterimi njej naklonjenimi duhovniki, je bilo vprašanje odnosa do cerkvene hierarhije. Medtem ko je Virgil Šček ocenjeval, da "njihovo glasilo Slovenski Primorec ni dovolj slovenski, ampak le pogojno, kolikor mu dovoljuje cerkvena avtoriteta",²⁴ je bil za OF nasprotni krog škof duhovni nadpastir in oče, ki so mu bili

6. december 1945, članek Napadi na duhovnike; 3. januar 1946, članek Preteklost in prihodnost; ARS, I, f. AIS, ae 422, prepis pisma F. Bevka stolnemu kanoniku v Gorici msgr. I. Valentinčiču, 22. januar 1946; f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK, 25. oktober 1946.

20 Slovenski Primorec, 5. september 1945, članek Vprašanje našega šolstva; isti, 20. september 1945, članek: Slovenskim staršem v premislek.

21 Naj dodam, da so struji, ki je bila naklonjena OF, oporekali izrekanje v imenu celotne duhovščine (n. pr. Slovenski Primorec, 25. oktober 1945, članek V imenu primorskih duhovnikov), a so se hkrati sami pooblastili za zastopnika celotnega naroda.

22 Slovenski Primorec, 7. februar 1946, članek Ob prihodu razmejitvene komisije.

23 ARS, I, f. CKZKS, šk. 35, poročilo A. Vratuše E. Kardelju, 29. marec 1946, v katerem med drugim poroča o pričevanju kanonika A. Novaka, ki naj bi v imenu tridesetih duhovnikov prosil, naj zavzniki v Jugoslaviji vzpostavijo demokratični režim: "V predsobi konferenčne sobe smo dan poprej govorili z njim in ga opozorili na izdajstvo, ki ga s tem korakom vrši njegova skupina. Ko je prišel pred komisijo, je zahteval v imenu svoje grupe ujedinjeno Slovenijo v federativni Jugoslaviji, dal etnične podatke za goriško provinco in ožigosal štetje 1910 in 1921 kot falsifikat. Ko ga je komisija vprašala, v čem se njegova skupina ne strinja z demokratičnimi duhovniki na Primorskem in v Jugoslaviji, je odgovoril: "To bomo samo med seboj uredili, ko bomo združeni. Naša zveza je mnena, da se je dobro držal." O pričanju pred komisijo piše tudi Novak, 1992, 241-243.

Z razmejitveno komisijo je mišljena komisija izvedencev, ki so jo sestavljali predstavniki ZDA, Velike Britanije, Francije in ZSSR in ki je marca in v začetku aprila 1946 preučevala narodnostno stanje na spornem območju Julijske krajine, pa tudi v Benečiji (op. a).

24 Primorski dnevnik, 25. januar 1946, članek Slovenski duhovnik: O goriškem katoliškem tedniku, nepodpisano, avtor V. Šček, v ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgil Šček; Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 137-142.

dolžni v skladu s katoliškimi nauki posebno spoštovanje, pokorščino in ljubezen.²⁵ Ta krog je obsojal napade na nadškofa Carla Margottija in škofa Antonia Santina, zlasti tiste, v katerih so ju označevali kot sovražnika slovenskega ljudstva, ki naj bi ga pod fašizmom pomagala raznarodovati. Ob tem naj omenim, da so se v t. i. kampanjo proti škofom aktivno vključili tudi nekateri duhovniki.²⁶ Cerkveni dostojanstveniki, zlasti tržaško - koprski škof Santin, so njihovo zvestobo izrabljali ne le za ohranjanje vere, kar je bilo legitimno, ampak tudi za krepitev interesov Italije in italijanstva. Ob tem so skušali disciplinirati slovenske in hrvaške duhovnike z raznimi pritiski in z grožnjo izobčenja.²⁷ Za krog Slovenskega Primorca je bila sporna tudi v prvi ustavi FLRJ uvedena ločitev cerkve od države, čemur so nasprotovali tudi nekateri dotlej lojalni.²⁸

Menili so, da politika nesodelovanja z zavezniškimi oblastmi, ki jo je vodila SIAU, škodi slovenskim interesom, saj so se zaradi bojkota Slovencev v vse urade vrnili italijanski uradniki, Italijani so imeli večino tudi v zavezniški Civilni policiji. Zato je bila zanje nujna, vsaj od takrat, ko je bil že več ali manj jasen razplet mirovne konference, to je od poletja 1946, ustanovitev slovenske demokratične stanke. Jugoslovanske oblasti naj bi bile tudi krive, da je Jugoslavija izgubila Gorico. (Novak, 1992, 247)

25 Slovenski Primorec, 29. avgust 1945.

26 PAK, f. Virgilij Šček, m. 2; ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček; Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 159-160, 169-170; Primorski dnevnik, razni članki, junij - september 1946, pregled člankov v: Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 159, op. 173.

27 ASD MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, poročilo o položaju v Trstu, 1. julij 1946; b. 7, dopis ambasade Kraljevine Italije pri Svetem sedežu italijanskemu zunanjemu ministrstvu, 7. julij 1945; b. 6, Gorica, zaupne novice o političnem položaju, 8. junij 1946; ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček, dokumenti o polemiki V. Ščeka s škofom A. Santinom, deloma objavljeni v: Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 175-186.

Po končani vojni se je A. Santin aktivno vključil v prizadevanja Italije, da ohrani mejo na t. i. Wilsonovi črti, ki naj bi puščala "slovanska območja Jugoslaviji", kot se je Santin izrazil v pismu, ki ga je 24. februarja 1946 poslal prestavnikom ZDA in Francije v Vatikanu, predsedniku ZDA Trumanu, kardinalom Stritschu v Chichago, Spellmanu v New York, Mooneyu v Detrit, Griffinu v London. V pismu tudi omenja, da so škofje v Gorici, Poreču, Pulju in na Reki istega mnenja. Dne 18. maja 1946 je Santin v pismu zunanjim ministrom ZDA, Velike Britanije in Francije francoski predlog meje, ki, kot piše, "trga živo meso", označil za imperializem ter dodal: "Čez angleško črto ne moremo iti niti en meter" (Galimberti, 1996, 331). Santin je 6. julija 1946 pisal zunanjim ministrom ZDA, Velike Britanije, Francije, Belgije, Kitajske, Nizozemske, Brazilije, Avstralije, J. Afrike in Kanade. Pisma si med seboj niso povsem identična. V pismu Francozu Bidaultu je poudaril, da so predlagani sklepi mirovnih pogajanj velika krivica in zanikanje etničnega principa, sprejetega na londonski konferenci (Galimberti, 1996, 336, 337). Škof Santin je 7. julija 1946 poslal novo brzojavko londonskemu nadškofu kardinalu Griffinu, kardinalu Mooneyu v Detroit in kardinalu Stritschu v Chichago, v katerem je obsodil "krivične" odločitve v Parizu in se sicer zavzel za etnični princip, ki pa ga je razumel v okviru Wilsonove črte. Brzojavko je objavila "Vita Nuova" 20. julija 1946.

Škofu Santinu se je za pismo podpore, poslano 7. julija, in za njegova stališča do mejnih vprašanj 20. julija 1946 zahvalil predsednik italijanske vlade A. De Gasperi (Galimberti, 1996, 337, 338).

28 ARS, I, f. GOSIAU, šk. 1, zapisnik 2. zasedanja GO SIAU, 27. januar 1946, diskusija J. Beltrama.

Svoje delovanje so proglasili za načelno, saj je duhovnik, ki je vernike posvaril pred komunizmom, ki ga je Cerkev že nešteto krat obsodila kot največjo versko nevarnost, po njihovem opravi le svojo dušnopastirsko dolžnost in nič drugega.²⁹ Dejansko pa je marsikateri med njimi vse bolj odkrito pridigal proti novi Jugoslaviji, v smislu boja proti komunizmu in alternative komunizem - katolicizem in s tem širil svoj vpliv zlasti med "omahljivimi" in bogatejšimi.³⁰ Ob tem so vse ostreje napadali tiste duhovnike, ki so z novimi slovenskimi oblastmi sodelovali, podobno, kot so slednji napadali njih.³¹

Obveščevalni center 2. slovenske divizije NO je konec decembra 1945 poročal, da so ti duhovniki, ki jih je bilo največ v Posočju, nosilci kampanje proti Jugoslaviji, ki naj bi jo vodili s prižnic in tudi z neposrednim posredovanjem pri družinah. Ljudi naj bi hujskali proti OF, prepovedovali branje jugoslovanskih časopisov in brošur. Ker so imeli duhovniki zlasti na podeželju velik vpliv, so s tem seveda vplivali na razpoloženje ljudi in jih odvrčali od nove Jugoslavije.³² Nove slovenske oblasti so te duhovnike krivile za "verski fanatizem", ki naj bi vladal marsikje.³³

Pastirsko pismo jugoslovanskih škofov je objavila tržaška *La Vita nuova*, ki je z njim kovala političen kapital in odvrčala Tržačane od podpore Jugoslaviji. Dne 11. oktobra 1945 ga je objavil tudi Slovenski Primorec, ki ga je pospremil z besedami: "Iz njega bodo naši primorski katoličani najzanesliveje izvedeli, kako se godi naši sveti cerkvi v novi DFJ. Pogled na to stanje ni nič kaj razveseljiv, a prav je, da

29 Slovenski Primorec, 6. december 1945, članek Napadi na duhovnike.

30 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo OO SIAU za Goriško GO SIAU, 7. december 1945; poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK, 1. februar 1946; f. Edvard Kardelj, šk. 30, poročilo načelstva Ozne za čas od 21. do 28. oktobra 1945; f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček, pismo B. Kraigherja V. Ščeku, 26. januar 1946, objavljeno v: Korespondenca Virgila Ščeka, 1997, 138-139; f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo OK KPJK za Goriško GO KPJK, 26. julij 1946. Poročajo o napadih Slovenskega Primorca na SIAU in o letakih v smislu: "Nočemo ne Mussolinija ne Titovih fašistov." Glavni adut naj bi bil klerikalizem in boj proti komunistom, pri čemer so izrabljali verska čustva.

31 Slovenski Primorec je 28. marca 1946, deloma v odgovor na članke v Primorskem dnevniku, objavil članek z naslovom Nekaterim duhovnikom - sotrudnikom časopisja OF v premislek, ki je namenjen, čeprav ga ne imenujejo, zlasti Virgilu Ščeku in njegovi skupini. Nadalje je bil v Slovenskem Primorcu 18. julija 1946, kot odgovor na članek v Primorskem dnevniku 15. junija 1946 z naslovom Nočemo več krivic. Dokumenti za mirovno konferenco, človeštvo in Margotti - Santinove branilce, objavljen članek z naslovom Vprašanja in odgovori na "točke" tistega človeka, "ki noče več krivic". Tednik Demokracija, glasilo Slovenske demokratske zveze (SDZ), je 29. avgusta 1947 ob dogodkih v Lanišću objavila članek z naslovom Komunisti rušijo ugled Slovencev. V njem javno sprašujejo "duhovnike Ščeka, Bidovca, Piščanca, Ferjančiča, Juvančiča, Milanoviča in druge, kako dolgo se bodo še mudili v takšni teroristični družbi svojih tovarišev "komunistov"?"

32 ARS, I, f. CKKPS, šk. 39, poročilo obveščevalnega centra 2. slovenske divizije narodne obrambe, 24. december 1945; f. OKKPJK za Goriško, m. 1, poročilo OK KPS za Goriško Ob kom KPS, 26. junij 1945.

33 ARS, I, f. CKZKS, m. OK KPS Sežana, letno poročilo OK KPS Tolmin CK KPS, 3. januar 1948.

resnici pogledamo v oči, kakšna je."³⁴ V nekaterih cerkvah kot v goriški cerkvi Srca Jezusovega so odkrito pridigali proti Jugoslaviji in je med ljudmi dobila vzdevek "politična cerkev". OK KPJK za Goriško je menil, da so vero izrabljali za politične namene in poštenemu vernemu ljudstvu pridigali o izobčenju tistih, ki so bili člani partije, ter od ljudi zahtevali, da se oddaljijo "od teh brezverskih organizacij".³⁵ Rdeča zvezda je bila zanje znak brezbožnega komunizma, simbol tiranije in diktature. Ker pa je bila zvezda za mnoge, tudi verne ljudi simbol svobode, pod katerim so umirali, so s tem marsikje vzbudili odpor.

Naspotovanje duhovnikom se je včasih, tudi zaradi "prišepetavanja vodstev", spremenilo v nasilje. Prihajalo je do fizičnih napadov na duhovnike, tudi ubojev, ki pa so jih verjetno zakrivali pripadniki Ozne in vojske in ne tukajšnje prebivalstvo. Dne 9. maja 1945 je bil v Jelšanah ubit Viktor Perkan, januarja 1946 pri Davči Filip Terčelj, septembra 1946 pri Gorenjem Polju Izidor Zavadlav, avgusta 1947 pa je pri Jelšanah izginil Alojz Kristan.³⁶ V okviru te kampanje proti duhovščini je tudi ravnanje z msgr. Francetom Močnikom takoj po prevzemu pristojnosti apostolskega administratorja tistega dela goriške nadškofije, ki je bil priključen k Sloveniji in Jugoslaviji.³⁷ (Marušič, 1996, 67-72; Novak, 1992, 251) Sem lahko prištejemo tudi dogodke v Lanišću v hrvaški Istri 24. avgusta 1947 med birmo, ki jo je po pooblastilu škofa Santina vodil msgr. Jakob Ukmar. Med incidentom je bil duhovnik

34 Slovenski Primorec, 11. oktober 1945. Pastirsko pismo so brali v jugoslovanskih cerkvah 30. septembra 1945.

35 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo OO SIAU za Goriško GO SIAU, 7. december 1945.

36 Palme mučeništva, 1994, 211, 266-267, 273-274, 248-249; Marc, 1994, 8; Chiesa e società, 1997, 128. O napadih na duhovnike tudi: Slovenski Primorec, 27. december 1945, članek Svoboda tiska; Novak, 1992, 237. Italijanski viri poročajo o napadu na dona M. Trampuža iz Škocjana ob Soči, ki so ga ugrabili in pretepli. Isti vir poroča o ugrabitvi in uboju župnika iz Gorenjega polja Izidorja Zavadlava, ki jo napačno datirajo z novembrom 1946, ASD MAE, AP 1946-1950, Jugoslavia, b. 6, poročilo, Trst, 25. avgust 1946; b. 8, dopis italijanskega notranjega ministrstva zunanjemu ministertvu, 21. november 1946. Izidor Zavadlav je bil borec za pravice slovenskih ljudi, zato je prihajal v nasprotje s fašističnimi oblastmi. Med vojno je bil nasproten OF in komunizmu. Ko so Nemci februarja 1945 v Gorenjem polju ustrelili 16 ljudi, je OF za to okrivila Zavadlava, zato se je ta umaknil v Gorico. Vrnil se je konec avgusta 1945. Ob njegovi vrnitvi je Primorski dnevnik 23. avgusta 1945 v članku Duhovnik fašist se je vrnil med drugim Zavadlava obtožil, da se je omađeževal z nedolžno krvjo borcev za svobodo, ovajal aktiviste Nemcem, ki so jih nato ustrelili, in "s prižnice javno in imenoma napadal družine partizanov in širil fašistično domobransko propagando." Ves čas fašistične oblasti naj bi bil "strah in trepet za naše ljudstvo". Po njegovem priporočilu naj bi domobranci februarja 1945 v Anhovem ustrelili devet nedolžnih, katerim je pred smrtjo odklonil spoved. Ob njegovi vrnitvi so ljudje zahtevali, "da morajo taki zločinci pred sodišče." Ko se je 15. septembra 1946 skozi gozd vračal domov, so ga neznanci napadli in pobili do smrti. Sum je padel na domačine, zato je nadškof Margotti 23. septembra izdal interdikt nad župnijo. Zavadlavovo truplo so našli v gozdu šele 5. oktobra. Krivcev niso ugotovili.

37 France Močnik je bil po vojni nekaj časa apostolski administrator za jugoslovanski del goriške nadškofije in tudi med uredniki Slovenskega Primorca.

Miro Bulešič ubit, Jakob Ukmar pa ranjen. Obojim, tako napadalcem kot napadenim, so nato sodili na procesu v Pazinu v dneh od 29. septembra do 2. oktobra 1947. Napadalci so bili obsojeni na šest mesecev, duhovnik v Lanišću Štefan Cek na šest let prisilnega dela in msgr. Jakob Ukmar na en mesec zapora, ki pa ga je že prestal, in takojšnji izgon. (Maganja, 1994, 121; Milanović, 1976, 162-164)

Beneška Slovenija, Rezija in Kanalska dolina, katerih priključitev je Jugoslavija tudi zahtevala, niso pa bile vključene v ZVU v Julijski krajini, so bile najbolj ogrožen del slovenskega narodnega ozemlja. Razen v Kanalski dolini so bili tamkajšnji Slovenci vse od leta 1866 podvrženi procesom načrtnega in brezobzirnega raznarodovanja, torej v času, ko njihova narodna zavest še ni bila izoblikovana. Poslednja sled slovenstva je bilo domače narečje, ki se je govorilo v družinah in je imelo zadnje javno zatočišče v cerkvi. Edini branitelji slovenskega jezika so bili tako domači duhovniki, obenem skoraj edini slovenski izobraženci, do leta 1933 deloma tudi s pomočjo višjih cerkvenih oblasti. To leto pa so bile odpravljene slovenske pridige, javne molitve, verouk in cerkveno petje. Videmski nadškof Giuseppe Nogara je leta 1940 ukinil tudi zasebni pouk slovenščine v škofijskem deškem semenišču v Vidmu, ki ga je poučeval msgr. Ivan Trinko.

Po vojni se je velik del slovenskih beneških duhovnikov vključil v prizadevanja za priključitev k Jugoslaviji ali vsaj za to, da bi jim Italija zagotavljala narodnostne pravice. Položaj narodno zavednih duhovnikov je bil zelo težak, saj je bilo že vsako slovensko pridiganje sprejeto kot neposredna podpora Titovi Jugoslaviji in je policija pazila na vsak njihov korak. Ludvik Zorzut je januarja 1947 poročal, da so mu duhovniki pripovedovali, da ovaduhi "zabeležijo uro odhoda iz hiše in uro povratka, dan na dan pošiljajo naprej, kdo je bil pri nas in koliko časa se je mudil v hiši. Ko gremo od doma, so takoj na poti motocikli, kolesa itd. in so nam za petami, da vidijo, kam gremo, s kom se pogovarjamo itd. V vsaki vasi je določena oseba, dobro plačana, ki posluša in sporoča naprej... Že sami ljudje so to opazili in se nas ogibljejo, da ne bi prišli tudi oni pod kontrolo. Cela vrsta bivših hierarhov in odličnih snaprjev (fašistov, op. a.), prekrščenih v ozopovce, uživa mastne nagrade in plače, nič ne dela, dobro in obilno pije, samo da varuje nas, ki baje organiziramo v coni A in B rdečo vojsko, ki naj bi nepričakovano vdrla v Benečijo."³⁸

Kljub temu so slovenski duhovniki vztrajali na svojih mestih v ubožnih farah in odklanjali premestitve v bogate furlanske vasi v nižini. Večkrat so jih v preselitev prisilili, na njihova mesta so nato imenovali italijanske ali furlanske duhovnike, ki so bili naklonjeni Italiji. Leta 1948 je bila slovenska le še ena tretjina tamkajšnjih

38 ARS, I, f. AIS, dodatno, pismo L. Zorzuta B. Pucu, 7. januar 1947. Več o položaju v Benečiji v letih po vojni v NAZ, 1998; Gombač, 1992, 509-517; Komac, 1993, 124-135; Troha, 1996, 252-268. O beneški duhovščini glej tudi Cuffolo, 1985.

duhovnikov, enaindvajset od dvainpetdesetih.³⁹ Pred obiskom razmejitvene komisije, ki je pomladi 1946 prišla tudi v Beneško Slovenijo in Režijo, zaradi preganjanja niso mogli dati javnih izjav za priključitev k Jugoslaviji ne v časopisih ne v cerkvi, so pa sestavili za komisijo primerne resolucije. Ludvik Zorzut je sporočal: "Iz njih je razbrati, da so slovenski beneški duhovniki, eni bolj eni manj goreči, vsi enodušno za priključitev."⁴⁰ Pri njihovem odkritem opredeljevanju za Jugoslavijo je nekatere oviral strah pred komunizmom. Njihovo delovanje je bilo oteženo tudi zaradi dejstva, da priključitve k Jugoslaviji ni sprejemala večina ljudi. Nekateri duhovniki pa so se opredeljevali kot Benečani in šele nato kot Slovenci.⁴¹

V času mirovnih in obenem mejnih pogajanj v letih 1945-1947 so si bili slovenski duhovniki torej enotni v zahtevi po spremembi meje in so enotno odklanjali vsako Italijo. Niso pa si bili enotni v tem, ali brezpogojno podpreti slovenske oblasti v njihovih prizadevanjih ter tako s svojo podporo okrepiti pozicije jugoslovanskih pogajalcev ali pa obenem z zahtevo po Jugoslaviji zahtevati tudi drugačno Jugoslavijo. Tistim, ki so se odločili za brezpogojno sodelovanje, je nasprotni krog očital, da so postavljali jezikovne koristi svojega naroda "nad druge, višje koristi, kakor so n.pr. vera, morala, Bog, duša, večnost... Glede narodnostnega vprašanja je med nami in našimi nasprotniki iz duhovniških vrst ta razlika: oni morda v dobri veri pripravljajo svojemu narodu novo, največjo nesrečo in suženjstvo, mi pa pred to nesrečo svarimo vse tiste, ki so dobre volje." Vprašujejo se, ali je res koristno, da duhovniki napadajo cerkev, njene škofe, in nadaljujejo: "Najmanj pravice pa imajo govoriti o slabosti cerkvenih krogov pod fašizmom tisti, ki so se danes dali popolnoma na razpolago mnogo hujši in krščanstvu bolj sovražni diktaturi."⁴²

Odločitev tistih, ki so brezpogojno podprli Jugoslavijo v njenih prizadevanjih na mirovni konferenci, pa je opredeljena v Ščekovih besedah, napisanih jeseni 1945, po objavi pastirskega pisma jugoslovanskih škofov v Slovenskem Primorcu: "Doživljamo edinstveno priliko, da osvobodimo Primorsko in jo združimo z Jugoslavijo. Ponavljam, edinstveno priliko, da so reakcionarne vlade Nemčije, Italije in Madžarske nam napovedale vojno in jo v polni meri izgubile. Zares edinstvena prilika!

39 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo iz Slovenske Benečije B. Kraigherju, 5. september 1945; isto, 21. september 1945. V njem poročajo o župniku v Svet Lenartu Slovenov, ki je bil sicer Furlan, je pa pridigal tudi slovensko. Zaradi tega so mu grozili s prijavo pri škofu, da je "največji komunist", medtem ko so ga zaradi slovanofilstva večkrat ovadili prefektu; isto, poročilo L. Zorzuta: Organizacija obveščevalne službe in sprejema mednarodne komisije v Slovenski Benečiji, 3. marec 1946; *Nazionalismo e neofascismo*, 1977, 592.

40 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, m. 2, poročilo L. Zorzuta: Organizacija obveščevalne službe in sprejem mednarodne komisije v Slovenski Benečiji, 18. februar 1946.

41 ARS, I, f. OKKPJK za Goriško, kratko poročilo o trbiškem okraju in Benečiji, 4. marec 1946; isto, poročilo L. Zorzuta o potovanju v Slovenski Benečiji, 24. marec 1946; f. Boris Kraigher, šk. 2, poročilo B. Kraigherja CK KPS, 19. marec 1946.

42 Slovenski Primorec, 28. marec 1946.

Ali zdaj ali nikoli! Gre za končnoveljavno usodo Primorske. In če nam bodo na konferenci kaj vzeli, ne bodo vzeli vladi, ampak Jugoslaviji... Jugoslavija bide zdaj zgodovinsko bitko, gre za "biti ali ne biti" naše Primorske. In generalni štab v tej bitki je naša sedanja vlada. V tem trenutku moramo biti vsi z njo, kakor en mož, brez ozira, ali je "naša" ali ni "naša". Nihče ne sme kreniti lastno pot, nihče ne sme stati ob strani, kaj šele, da bi sovražniku pomagal, pomagal tako ali tako. To bi bilo pravo izdajstvo!"⁴³

Prepuščam vam v presojo, komu je zgodovina dala prav.

SLOVENIAN CLERGY OF THE PRIMORSKA REGION AND ITS ATTITUDE TOWARDS THE NEW SLOVENIAN BORDERS (1945-1947)

Nevenka TROHA

Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

SUMMARY

The article deals with the attitude of the Slovenian clergy of the Primorska region towards the formation of new borders in the years 1945-1947. We can conclude that the Slovenian priests in this region, where they remained, during the time of fascism, the only intellectuals and were one of the firmest strongholds against fascist denationalization, rejected by plebiscite the demand to change the border and to annex the Slovenian Littoral to Slovenia and Yugoslavia. However, they were not uniform in the choice whether the demand for United Slovenia was to be realized with their help together with the Slovenian and Yugoslav governments of the time (and with the Liberation Front during the war).

The first group, formed mainly by Trieste clergy and partly by clergy from the Gorica diocese, placed the interest of the nation as the most important one in the sense that the regimes disappear but the border remains. It indirectly incorporated into the activities of Yugoslavia to change the border. Many a Christian social between them rejected also some social measures of the new government.

Others, especially part of Gorica clergy, saw in the new government mainly communism, which was understood in terms of papal encyclical as the worst enemy of religion and in addition to the demand of changing the border made also demands for a different government in Yugoslavia.

The conditions in the Veneto region were specific. The Slovenians were exposed to a planned denationalization up until the annexation to Italy from 1866 onwards.

43 ARS, I, f. AIS, ae 480, m. Virgilij Šček, Ščekov članek, napisan v obliki intervjuja, oktober 1945, objavljen v: Korespondenca Virgila Ščeka, str. 140-142.

Here the priests were almost the only Slovenian intellectuals. Many put their effort into the annexation to Yugoslavia or at least to have the national rights ensured by Italy. They found themselves in a very difficult position, for every sermon in Slovenian was regarded as a direct support to Tito's Yugoslavia.

VIRI IN LITERATURA

ARS - Arhiv Republike Slovenije, enota za dislocirano arhivsko gradivo I.

ASD MAE, AP - Ministero degli affari esterni, Archivio storico diplomatico, Affari politici.

Bandelj, B. (1997): Katoliška socialno politična misel Virgila Ščeka. Trst.

Blasina, P. (1993): Vescovo e clero nella diocesi di Trieste - Capodistria 1938-1945, Trst.

I cattolici isontini nel XX secolo, (1918-1934), Gorica 1982.

Chiesa e societa' nel Goriziano fra guerra e movimenti di liberazione - Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj, uredila Dolinar, F. M., in Tavano, L., Gorica 1997.

Ferrari, L. (1995): Il clero del Friuli e della Venezia Giulia di fronte all'occupazione (1943-1945). V *Qualestoria* 23/1995, št. 3, str. 1-27.

Cuffolo, A. (1985): Moj dnevnik z važnimi dogodki od leta 1938 do leta 1946. Čedad.

Čermelj, L. (1953): Il vescovo Antonio Santin e gli sloveni e croati delle diocesi di Fiume e Trieste - Capodistria, Ljubljana.

Galimberti, S. (1996): Santin. Testimonianze dall'archivio privato, Trst.

Godeša, B. (1995): Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana.

Gombač, M. (1992): Beneška Slovenija 1945-1946. V *Zgodovinski časopis*, 46/1992, 3, str. 509-517.

Juvančič, I. (1970): Primorski Narodni svet - Goriška sredina in OF - NOB (Nekaj o zgodovini, 1940-1943). V *Primorski dnevnik*, 26/1970, št. 172-190, 5.-27. avgust 1970.

Juvančič, I. (1975): Goriška duhovščina v spopadu s fašizmom. V *Znamenje*, 5/1975, str. 408-426; 6/1976, str. 520-543.

Juvančič, I. (1976): Goriški nadškof Carlo Margotti in narodnoosvobodilni boj. V *Goriški letnik*, 1976, št. 151-182.

Juvančič, I. (1977): Beneškoslovenska duhovščina. V *Znamenje*, 7/1977, str. 138-151.

Juvančič, I. (1978): Goriški nadškof Margotti, izvajalec linije sporazuma Pij XI. - Mussolini. V *Goriški letnik*, 1978, št. 4-5, str. 51-82.

Kacin Wohinz, M. (1990): Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925-1935. Koper.

- Kacin Wohinz, M. (1996):** Značilnosti in oblike protifašističnega odpora na Primorskem med dvema vojnama. V *Annales*, 8/96, str. 15-22.
- Klinec, R. (1951):** Zgodovina goriške nadškofije 1751-1951. Gorica.
- Klinec, R. (1979):** Primorska duhovščina pod fašizmom. Gorica.
- Ključne značilnosti** slovenske politike v letih 1929-1955, znanstveno poročilo. INZ, Ljubljana 1995.
- Komac, M. (1993):** Questi sloveni bisogna sterminarli: Usoda Beneške Slovenije? V *Razprave in gradiva*, 1993, 28, str. 124-135.
- Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1948.** Viri 11, Ljubljana 1997.
- Kragelj, J. (1997):** Leta dozorevanja. Gorica.
- Maganja, N. (1994):** Trieste 1945-1949. Nascita del movimento autonomo politico sloveno. Trst.
- Marc, L. (1994):** Črepinje. Celje - Gorica.
- Marušič, B. (1996):** O izgonu dr. Franca Močnika. V *tedniku Družina*, 17. marec 1991. Ponatis v Marušič, B.: *Z zahodnega roba*. Gorica, str. 67-72.
- Milanovič, B. (1976):** Moje uspomene. Pazin.
- Mlakar, B. (1982):** Domobranstvo na Primorskem. Ljubljana.
- Nazionalismo e neofascismo** nella lotta politica al confine orientale 1945-1975. Trst 1977.
- NAZ (1998):** Temna leta Benečije. Ljubljana.
- Novak, A. (1992):** Črniška kronika. Uredil Mlakar, B.. Gorica.
- Pahor, B. (1997):** V vodoravni legi. Ljubljana.
- Palme mučenštva.** Ubiti in pomorjeni slovenski duhovniki, redovniki, bogoslovci in nekateri verni laiki (1994). Celje.
- PAK - Pokrajinski arhiv Koper.**
- Pelikan, E. (1997):** Virgil Šček in primorska sredina v letih 1930-1945. V Tavčar, M., Pelikan, E., Troha, N.: *Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947*, Viri 11, Ljubljana, str. 21-102.
- Pelikan, E. (1997a):** Politični katolicizem na eni in drugi strani rapalske meje (V luči primorskega krščanskega socialca dr. Engelberta Besednjaka). Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Perovšek, F. (1997):** Moja Resnica. Ljubljana.
- Primorski dnevnik**, 1945, 1946.
- Razgovori in članki (1946).** Primorska duhovščina za Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo. Trst.
- Santin, A. (1963):** Trieste 1943-1945. Scritti - discorsi - appunti - lettere presentate, raccolte e commentate. Uredil Botteri, G.. Videm.
- Santin, A. (1978):** Al tramonto. Ricordi autobiografici di un vescovo. Trst.
- Simšič, T. (1986):** Jakob Ukmar (1878-1971). Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu. Gorica.

Slovenski Primorec, 1945, 1946.

Tavano, L. (1987): L'archivescovo Carlo Margotti e la chiesa goriziana di fronte alla guerra ed ai movimenti di liberazione (1940-1945). V *I cattolici isontini nel XX secolo*, III. Il goriziano fra guerra, resistenza e ripresa democratica (1940-1947). Gorica, str. 103-186.

Troha, N. (1995): Politične usmeritve med primorskimi Slovenci v coni A Julijske krajine (1945-1947). V *Zgodovinski časopis*, 49/1995, 3, str. 455-469.

Troha, N. (1996): Slovensko-italijanski odnosi v luči dokumentov projugoslovanskih sil. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, str. 184-224.

IL PARTITO COMUNISTA ITALIANO E LA QUESTIONE DI TRIESTE (1944-1947)

Marco GALEAZZI

Fondazione Istituto Gramsci, IT-00153 Roma, Via Portuense 95/c

SINTESI

Il saggio analizza la politica del PCI di fronte alla questione di Trieste, che costituì un nodo cruciale delle relazioni internazionali nel secondo dopoguerra. Dopo aver esaminato gli acuti contrasti che opposero i comunisti italiani e jugoslavi nel 1944-45, la ricerca si sofferma sul tentativo, spesso contraddittorio, di Togliatti di giungere a una soluzione bilaterale del problema giuliano, anche sulla base della più recente documentazione d'archivio: in particolare, viene ripercorsa l'attività diplomatica svolta dal segretario e da alcuni dirigenti del PCI (tra cui Reale) nel corso dei negoziati di pace e sino all'incontro con Tito del novembre 1946. Togliatti fu sempre consapevole del nesso tra le vicende interne e internazionali e cercò, con esiti talora ambigui, di far convivere il carattere nazionale e democratico e l'internazionalismo del PCI.

"Di tutti gli aspetti del problema internazionale quello più spinoso è Trieste. Noi dobbiamo difendere la nostra italianità; ma la Jugoslavia ha da difendere il suo avvenire perché è da Trieste che è partito il movimento di tradimento contro di lei. La questione di Trieste verrà risolta e noi non abbiamo ancora studiato a fondo come vi risponderemo".

In queste parole pronunciate da Togliatti in una riunione della Direzione Nord (FIG, APC, VD PCI, RDN, 5.8.1945, 17), è l'esplicita ammissione delle aporie e dei dubbi dei comunisti italiani di fronte alla questione di Trieste, che costituì un nodo cruciale della politica internazionale del PCI e - forse - il più arduo banco di prova della sintesi tra identità nazionale e internazionalismo per il "partito nuovo" togliattiano. Non si vuole, in questa sede, esaminare la genesi e la natura della svolta di Salerno, definita da Di Nolfo (1985) un "problema internazionale" e sulla quale non esiste ancora oggi unanimità di giudizio tra gli storici, divisi tra coloro che insistono sull'autonomia e originalità della proposta togliattiana, senza tuttavia negare il peso del legame con l'Unione Sovietica, e quanti sostengono che a determinarla fosse Stalin, con uno schematismo che sembra talora appartenere alla

logica della guerra fredda.¹ Non è possibile tuttavia prescindere da quell'episodio nell'esaminare la politica del PCI di fronte alla questione giuliana, nella quale più precario appare l'equilibrio tra il riconoscimento dell'egemonia sovietica sul movimento comunista e l'esigenza di un radicamento del partito nel tessuto vivo della società italiana.

Sono noti gli interventi di Ercoli da Radio Mosca e da Radio Milano - Libertà nel 1941-42, nei quali il capo del PCI invitava i lavoratori ad una lotta unitaria con i partigiani jugoslavi contro il nazifascismo (cf. Galeazzi, 1991, 186). Questo obiettivo era da considerarsi assolutamente prioritario rispetto alla soluzione delle questioni territoriali, che doveva essere rinviata alla fine della guerra : una tesi sostenuta sia da Togliatti sia dai vertici del movimento comunista, come risulta dal messaggio di Dimitrov a Quinto (Massola) e Birk (Kardelj) del 17 marzo 1944 (Gibjanskij, 1997, 176). Sebbene nel marzo-aprile di quell'anno la tattica del PCJ apparisse più sfumata, sino a consentire un'intesa con il CLNAI, nel corso dell'estate i dirigenti jugoslavi mostrarono di non voler dare seguito agli accordi di aprile, invitando i comunisti italiani a porsi alle dipendenze militari del IX Corpus sloveno, ed affermarono in modo inequivocabile la propria volontà di anettere i territori dell'Istria, del Litorale adriatico e la stessa città di Trieste (Pallante, 1980, 175 sq.).

Edvard Kardelj, in una lettera del 9 settembre, riprendendo le tesi già formulate nell'aprile da Tito (Gibjanskij, 1997, 182), esprimeva seri dubbi sul futuro democratico del paese confinante:

"Noi non possiamo aver alcuna fiducia nell'Italia attuale, non solo a causa della sua posizione politica nei confronti della Jugoslavia, ma bensì anche in relazione alle prospettive dello sviluppo interno dell'Italia" (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 9.9.1944).

Ribadendo la propria posizione nazionalista e di classe, il dirigente sloveno rifiutava di separare le responsabilità del fascismo da quelle del popolo italiano e negava l'esistenza di un problema nazionale : con l'inserimento delle terre di confine nella nascente Repubblica Federativa Jugoslava gli italiani avrebbero avuto "molti più diritti e condizioni progressiste che non in un'Italia rappresentata da Sforza e da altri simili elementi imperialisti" (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 9.9.1944).

Da parte loro, i rappresentanti del PCI rimproveravano ai comunisti jugoslavi di non aver informato Ercoli e di non essersi accordati con lui sulla questione del confine orientale, nonostante Tito avesse avuto l'opportunità di incontrare Togliatti nell'agosto 1944 durante il suo soggiorno a Roma (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 17.10.1944); sottolineavano la maggiore utilità politica e militare di un'organizzazione autonoma del PCI rispetto alla richiesta di affiliazione al PC sloveno;

1 Sul nodo della svolta di Salerno si vedano, fra gli altri: Agosti (1991); Narinskij (1994); Aga Rossi, Zaslavsky (1994); Vacca (1994); Gualtieri (1995); Agosti (1996); Aga Rossi, Quagliariello (1997); Aga Rossi, Zaslavsky (1997); Gori, F., Pons, S. (1998).

esprimevano un fermo disaccordo circa l'annessione della regione e di Trieste allo stato jugoslavo (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 6.10.1944): tale controversia andava risolta all'indomani della conclusione del conflitto, laddove, in quella congiuntura politica, essa avrebbe finito col favorire la reazione nazionalista e col compromettere l'obiettivo primario della "mobilitazione delle masse nella condotta vittoriosa della guerra contro il nazifascismo" (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 16.8.1944).

Il quadro veniva ulteriormente complicato dalla vicenda di Vincenzo Bianco, già rappresentante del PCI presso il Comintern, e dalla "Riservatissima" del 24 settembre con cui l'esponente comunista, a nome del Comitato Centrale, sottoscrisse l'impegno per l'annessione del Litorale Adriatico e di Trieste alla Jugoslavia e per il passaggio delle unità partigiane operanti nella regione sotto il comando del IX Corpus sloveno (FIG, APC, Materiali VG, MF 93, 24.9.1944).

Come risulta dalle sue lettere inviate al vertice del PCI, Bianco appare critico nei confronti della decisione del PCI:

"La questione di Trieste non è cambiata per quanto concerne la nostra e la loro posizione - egli scrive - Il problema deve essere risolto dopo e non oggi. Ciò se fosse risolto come vogliono loro, compromette(sic) il nostro partito, sia di fronte al CLN che di fronte al paese (...) Perciò terrò duro e non mollerò di un millimetro" (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 8.9.1944).

Né Bianco manca di obiettare che "è molto strano che Tito, che fu a Roma, non abbi (sic) parlato con Palmiro" (FIG, APC, Materiali VG, MF 93, 8.9.1944). Su questo punto egli insiste, rivolgendosi a Kardelj:

"La cosa ancor più dispiacevole è che: né voi né il compagno Tito non avete pensato di avvisare il compagno Togliatti delle vostre decisioni. Se ciò fosse stato fatto, dal compagno Ercoli avremmo certamente avuto una sua, che ci avrebbe di molto aiutato a risolvere tutti i problemi, e per me in modo particolare" (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 15.9.1944).

Pur dissentendo radicalmente dalla condotta dei compagni sloveni, che avevano sconfessato gli accordi precedentemente conclusi, Bianco esprimeva tuttavia la convinzione che la guerra stesse assumendo "un carattere sempre più di classe", trandone alcune inevitabili conclusioni:

"Comprendo tutta la responsabilità politica che mi sono assunto nei confronti del nostro Partito e del popolo italiano - scrive a Togliatti - Non potevo oppormi alle giuste rivendicazioni nazionali d'un popolo che combatte eroicamente contro il nostro nemico comune, e non potevo dividere (...) la città di Trieste e altri centri dal loro naturale retroterra (...). La soluzione, dal punto di vista della situazione nostra, di partito, non mi garba. Ma ho tenuto conto della situazione politica e dei rapporti di forza nel momento attuale e della funzione di avanguardia cui è assunta la Jugoslavia di oggi, degli interessi della nostra Patria socialista e del futuro prossimo del nostro

paese" (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 15.9.1944).

Sebbene consapevole della delicatezza della sua iniziativa e desideroso di mettersi in contatto con Togliatti, Bianco confidava forse nell'accordo tra il capo del PCI e la dirigenza jugoslava come legittimazione del proprio operato. A tale proposito, si può ritenere che gli jugoslavi (appoggiati dai sovietici) mirassero a forzare la situazione e a porre il PCI, e lo stesso Togliatti, dinanzi al fatto compiuto. In tal senso, la scelta dell'interlocutore non era certo casuale: la firma di Bianco, ossia del rappresentante del PCI a Mosca al momento dello scioglimento della Terza Internazionale, su un documento tanto impegnativo quale quello dell'annessione avrebbe dovuto costituire una garanzia di autorevolezza e di credibilità presso il centro interno del PCI. La linea adottata dagli jugoslavi è stata definita "un impasto tra una visione della lotta politica concepita come rigido scontro tra classi antagoniste e una interpretazione in chiave nazionalistica dell'autonomia da Mosca nella elaborazione di un programma nazionale" (Gualtieri, 1995, 71). Nondimeno, essa registrava un notevole consenso sia alla base sia al vertice del PCI. Nella lettera inviata al Comitato centrale del PC sloveno (17 ottobre 1944) (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 17.10.1944), i dirigenti italiani avevano criticato la decisione unilaterale degli jugoslavi di annettere la Venezia Giulia e Trieste; ma nelle loro valutazioni è evidente l'ambiguità: l'annessione veniva ritenuta inaccettabile dal punto di vista tattico, non strategico, e l'errore compiuto da Bianco con la "Riservatissima" era considerato di metodo più che di sostanza ("per le direttive non c'è nulla da dire, ma la firma è sbagliata perché abusiva") (Gualtieri, 1995, 78-79). La suggestione dell'esempio jugoslavo doveva essere assai diffusa tra i comunisti italiani, come avrebbe confermato la conferenza dei Triumvirati Insurrezionali del Veneto del novembre (Ragionieri, 1971, 369).

Tutta la complessa vicenda testimonia in quale precario equilibrio e fra quante difficoltà Togliatti fosse costretto ad agire. La prospettiva di una rivoluzione democratica e antifascista in Italia, la creazione di un partito nazionale e di massa non traevano certo alimento dall'intransigenza jugoslava. Ma a determinare la sua condotta concorrevano altri fattori, legati alle contraddizioni della strategia antifascista del movimento comunista (cf. Hobsbawm, 1981), destinate a durare ben oltre il 1945. Tali limiti si ritrovano nell'atteggiamento di Togliatti, che restava pur sempre uomo del Comintern, legato alla versione staliniana del leninismo, anche se animato da un prudente realismo e non direttamente controllabile da Mosca, come ebbe a dire Stalin a Churchill nei colloqui dell'ottobre '44 (Ellwood, 1977, 108).

Alla metà di ottobre (probabilmente il 17) vi fu l'incontro di Bari tra Togliatti, Kardelj e Dijlas, del quale si possiede un resoconto, redatto probabilmente dallo stesso Kardelj, che scrive:

"Sono stato alla riunione con Ercoli assieme a Dijlas. Abbiamo discusso su tutto, durante quattro ore: il Litorale, Trieste ecc. La riunione si svolse con il perfetto

accordo su tutte le questioni. Senza obiezioni egli è d'accordo che Trieste faccia parte della Jugoslavia, però ci consiglia di svolgere una tale politica nazionale che soddisfi gli italiani" (FIG, APC, Materiali VG, MF 104, 19.10.1944).

Il 19 ottobre, poi, Togliatti inviò (attraverso il dirigente sloveno) a Bianco le ormai notissime direttive in sei punti con le quali invitava a favorire l'occupazione della regione giuliana da parte delle truppe di Tito e a creare a Trieste organismi di potere democratico e popolare attraverso la collaborazione tra le formazioni partigiane italiane e slovene (cf. Spriano, 1975, 437-438).²

Sul succedersi di tali avvenimenti sembra opportuno svolgere alcune considerazioni.

1) Il resoconto di Kardelj costituisce una fonte parziale, che esprime il punto di vista jugoslavo, mentre allo stato attuale non vi è alcun documento che confermi la disponibilità di Togliatti alla cessione di Trieste. D'altra parte, lo stesso leader sloveno nelle sue memorie fornisce una interpretazione diversa dell'episodio, affermando che Togliatti in quella circostanza suggerì di rinviare tutte le questioni irrisolte alla definitiva vittoria contro il nazifascismo (Kardelj, 1980, 38-41).

2) Nelle direttive inviate a Bianco il 19 ottobre è evidente la deviazione dalla strategia unitaria elaborata da Togliatti (Gallo, 1979, 99-130); non credo tuttavia che vi si possa leggere il sostegno all'ipotesi annessionistica. E' probabile che il segretario del PCI volesse sfruttare la situazione militare, favorevole all'Armata Rossa e all'esercito jugoslavo, per avviare in Italia esperienze politico-istituzionali alternative a quelle previste dagli anglo-americani, in una fase in cui "la sfida poteva essere accettata", come avrebbe dichiarato egli stesso al Comitato Centrale del luglio 1947 (FIG, APC, VCC, 1.7.1947).³

3) Nella sua ricostruzione dei rapporti tra PCI, PCJ e PCUS, ricca di nuovi spunti interpretativi e di significativi contributi documentari, Leonid Gibjanskij afferma che nella lettera indirizzata a Dimitrov il 9 febbraio 1945 il segretario del PCI "stava cercando di recedere dalla posizione presa durante l'incontro con gli jugoslavi nell'ottobre 1944" (Gibjanskij, 1997, 192).

In realtà, Gibjanskij non sembra tener conto del succedersi delle iniziative dei dirigenti italiani e, in primis, dello stesso Ercoli. Nel corso dell'inverno, l'evoluzione delle vicende interne e internazionali suggeriva maggiore prudenza, attenuando gli ottimismo sul futuro della Grande Alleanza: di tale mutato scenario era pienamente consapevole Togliatti, che rilanciava l'ipotesi unitaria di fronte ai rischi "di una nuova, estrema acutizzazione della situazione politica" (FIG, APC, CT, SD, 14.12.1944) per l'assetto futuro del paese, inscindibilmente legato all'equilibrio dei

2 Delle direttive di Togliatti Bianco sarebbe venuto a conoscenza solo il 14 dicembre. Si veda in proposito Gibjanskij (1998).

3 Si veda anche il rapporto dello stesso Togliatti ai quadri della Federazione di Milano (FCI, APC, CT, SD, 21.7.1946)

rapporti politico-diplomatici tra le grandi potenze. Tale determinazione valeva, naturalmente, anche in rapporto al problema di Trieste. Stalin, pur favorevole alle mire jugoslave su Trieste, nei colloqui con Hebrang giudicò "smodate" le ambizioni di Tito verso gli stati limitrofi (Gibjanskij, 1998, 102). A partire dalla fine del 1944, la politica estera sovietica sembrava muoversi in direzione della logica delle sfere d'influenza (Pons, 1998, 46). In tale contesto, veniva meno l'interesse dell'Urss per l'Italia, estranea alle mire geo-politiche del Cremlino; e, nonostante le critiche jugoslave al PCI, la sostanziale moderazione della strategia unitaria di Togliatti incontrava il favore di Stalin e dell'ambasciatore Kostylev (Pons, 1998, 51).

Attorno all'affaire Bianco permangono interrogativi ancora irrisolti: sospeso dall'incarico dalla Direzione del PCI il 18 gennaio 1945 (FIG, APC, VD PCI, 18.1.1945; FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 21.2.1945), non fu sostituito da Massola ma (temporaneamente) da "Marina" (Maria Bernetic), come conferma egli stesso in una lettera del 21 febbraio nella quale annuncia di essere in procinto di recarsi a incontrare Ercoli (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 22.2.1945). Restano da comprendere le ragioni dell'atteggiamento di Bianco, che sembra ignorare le decisioni della direzione, e del perché di un intervallo di tempo così lungo, non spiegabile solo con le difficoltà di comunicazione connesse con gli eventi bellici. Con ogni probabilità, egli riteneva di godere ancora del sostegno dell'Urss e della leadership del movimento comunista, come sembrano testimoniare i contatti con Dimitrov, in quegli stessi giorni (Gibjanskij, 1998, 98). Nei toni delle sue lettere di "congedo" si può cogliere un'enfasi "rivoluzionaria" e classista sul ruolo di avanguardia della Jugoslavia di Tito e sulla lotta dal basso "per la democratizzazione dei CLN" (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 22.2.1945), che varca gli orizzonti, pur sfumati, della linea di Togliatti. Oltre alla già rilevata ambiguità della strategia del movimento comunista, si può cogliere, quale possibile chiave di lettura dell'intera vicenda, una diversa sensibilità sulle prospettive della Resistenza tra Togliatti, da un lato, Secchia, Longo e lo stesso Bianco, dall'altro, che operano al Nord, nel fuoco della guerra partigiana. "Qui si combatte -commenta Bianco - ci sono i nazifascisti. Laggiù vi è, per così dire, la normalità" (FIG, APC, Materiali VG, MF 093, 8.2.1945). A conclusioni analoghe era giunto Longo, secondo il quale "le cose sarebbero andate diversamente se i capi dei partiti, da Nenni a Togliatti e(sic) tutti gli altri si fossero trovati anche loro nel Nord, alla testa della Resistenza" (Amendola, 1979).

Nei primi mesi del 1945, anche alla luce di tali elementi, la questione di Trieste diveniva un banco di prova decisivo per la politica di Togliatti, che doveva confrontarsi sia con le forze conservatrici interne, che rimproveravano ai comunisti italiani un'insufficiente difesa dell'interesse nazionale, sia con l'aperta ostilità degli Alleati e segnatamente della Gran Bretagna, disponibile a sostenere le tesi jugoslave al fine di provocare una crisi nelle file del PCI (cf. de Castro, 1981, 203). Le

indicazioni del partito circa il destino di Trieste e della Venezia Giulia erano generiche e non prive di evidenti ambiguità: da un lato, Togliatti polemizzava assai duramente con chi, come il ministro Gasparotto, voleva impedire l'azione congiunta delle forze partigiane italiane e jugoslave nella lotta antifascista (ACS, PCM, VG, 7.2.1945);⁴ dall'altro, avvertiva come l'intransigenza dei comunisti jugoslavi rendesse sempre più difficile l'azione del PCI, acuendone l'isolamento. Come ricorda Gibjanskij, i primi due quesiti rivolti da Togliatti ai dirigenti sovietici nel febbraio e nell'aprile 1945 non ebbero risposta e il terzo, alla metà di maggio, in cui si adombrava l'ipotesi di fare della città giuliana un territorio autonomo, fu respinto dall'URSS (Gibjanskij, 1998, 99-106). Secondo lo storico russo, "ora che la questione stava prendendo un andamento sempre più indesiderato, Togliatti si adoperava affinché i sovietici ordinassero subito a Belgrado di rinunciare e di procedere per una sistemazione di compromesso del problema triestino più accettabile per l'Italia" (Gibjanskij, 1997, 97-198).

E' storicamente comprensibile che il capo del PCI puntasse sull'appoggio dell'URSS per attenuare l'intransigenza jugoslava. Ma la situazione, in quella delicata fase, non gli era favorevole: il giudizio negativo espresso da Stalin sulla proposta di Togliatti era in sintonia con le divergenze esistenti in seno al PCI sul problema giuliano, specie all'indomani della fine dell'occupazione titina (Gibjanskij, 1998, 108)⁵ e creava nuove difficoltà al leader comunista, che non poteva accettare il punto di vista dell'URSS di fronte a un'opinione pubblica italiana sensibile alla propaganda nazionalista. E' a tale scopo che egli si adoperò per indicare una soluzione di compromesso (più favorevole all'Italia) con Tito, col quale avrebbe avuto, in quegli stessi giorni, alcuni contatti (Gibjanskij, 1998, 108).

Tuttavia le prese di posizione dei dirigenti del PCI non erano solo tattiche: il voto unanime del consiglio dei Ministri del 3 e del 12 maggio (Galeazzi, 1991, 197), in cui si condannò l'occupazione jugoslava di Trieste, e la successiva polemica di Togliatti nei confronti di Tito (Galeazzi, 1991, 198) discendevano altresì dalla volontà di difendere l'interesse del paese. Nello stesso senso va probabilmente interpretata la missione di Di Vittorio a Mosca (agosto 1945), con l'invio di un memorandum di Togliatti a Stalin, che conteneva la proposta di concedere a Trieste e al territorio circostante, attraverso negoziati diretti tra i governi italiano e jugoslavo, una piena autonomia in vista di un successivo plebiscito, e nel quale Gibjanskij ha invece colto il consenso alla cessione del capoluogo giuliano alla Repubblica

4 Per una valutazione del documento mi permetto di rinviare al mio saggio (Galeazzi, 1995b).

5 Si veda, ad esempio, il dibattito nella direzione del PCI, all'indomani della fine dell'occupazione di Trieste, nel quale Longo affermò tra l'altro: "Sulla questione di Trieste ci siamo fatti battere per ignoranza. Circolano molte storie a questo proposito. Sono necessarie due cose: 1) documentazione, 2) dare le ragioni del nostro atteggiamento" (FIG, APC, VD PCI, 9.6.1945).

Federativa Jugoslava (Gibjanskij, 1997, 200-203).⁶ Nei suoi colloqui moscoviti, Di Vittorio, pur dichiarando di volersi attenere alle indicazioni che sarebbero venute dall'Unione Sovietica, non mancava di sottolineare le conseguenze negative del perdurante atteggiamento di Belgrado : nonostante l'accento posto sulle "simpatie generali" dei popoli della Venezia Giulia nei confronti della Jugoslavia socialista, il leader sindacale sembrava tener conto soprattutto degli orientamenti prevalenti nella società e tra le forze politiche italiane, ai cui occhi la posizione dei comunisti rischiava di apparire "antinazionale" (Di Vittorio, 1998, 242-244) (anche se tale considerazione non spostò la linea del Cremlino a favore delle tesi del PCI).

La distensione internazionale costituiva una *conditio sine qua non* della strategia unitaria di Togliatti e l'acuirsi dei contrasti in seno alla Grande Alleanza rischiava di compromettere la prospettiva di una rivoluzione democratica auspicata dal leader del PCI (Galeazzi, 1994, 71), il quale -inoltre- già nell'agosto 1945 sembrava prevedere i rischi latenti "di una guerra tra Russia e Jugoslavia" (FIG, APC, VD PCI, RDN, 1945). Non si può, a tale proposito, escludere che la sibillina considerazione del segretario traesse origine dalla conoscenza dei contrasti tra Stalin e Tito, culminati con il forte discorso del maresciallo a Lubiana (Pons, 1998, 58) e faticosamente composti grazie alla mediazione di Kardelj (Gibjanskij, 1945, 55-78): l'inattesa reazione degli occidentali all'occupazione di Trieste induceva Stalin a privilegiare il dialogo con gli Alleati, rinunciando a sostenere in toto le aspirazioni espansionistiche di Tito (Gibjanskij, 1945, 55-78).

In un recentissimo saggio, basato su una ricca e sin qui inedita documentazione d'archivio, Elena Aga Rossi e Victor Zaslavsky hanno posto l'accento sulle aporie e contraddizioni delle proposte formulate da Togliatti nelle sue missive al capo del PCUS (Gibjanskij, 1945, 55-78), argomentando tra l'altro:

"L'appoggio incondizionato alle rivendicazioni territoriali jugoslave da parte sovietica non lasciò all'inizio alcuno spazio di manovra al PCI che dovette accettare tale linea, anche a costo di gravi lacerazioni interne. Il partito infatti si trovò nella difficile condizione di dover dimostrare ai sovietici la propria determinazione a porre gli interessi di classe sopra a quelli nazionali ma, così facendo, compromise l'immagine del "partito nuovo" come partito nazionale costruita da Togliatti" (Aga Rossi, Zaslavsky, 1997, 139).

Tale tesi appare schematica e unilaterale: senza mai venir meno all'esigenza di unità del movimento comunista né porre in discussione il primato dell'URSS e del PCUS, Togliatti si batté per favorire e realizzare un radicamento del suo partito nel tessuto della democrazia italiana e, come si vedrà più avanti, sul difficile problema giuliano non rinunciò neppure a sostenere l'interesse del proprio paese anche laddove ciò avrebbe reso meno agevole l'opzione internazionalista. Del resto, anche se le

6 Analogo giudizio è espresso da Aga Rossi, Zaslavsky (1997, 141-142).

fonti russe reperite dai due autori contribuiscono a colmare le lacune esistenti sui rapporti tra il PCI e il PCUS, finora noti solo attraverso l'archivio dello stesso PCI e le fonti occidentali, sembra che i rapporti dell'ambasciatore Kostylev e il diario di Dimitrov possano convalidare solo in parte le conclusioni cui Aga Rossi e Zaslavsky giungono nel loro saggio, e cioè che "la politica del PCI era diretta in quegli anni da Mosca" (Aga Rossi, Zaslavsky, 1994, 977). Si tratta, in sostanza, di una forzatura interpretativa, ben al di là del significato autentico dei documenti citati.

In primo luogo, i rapporti di Kostylev esprimono il punto di vista dei sovietici e sono una testimonianza soggettiva e di parte. Il quadro sarebbe più completo ove si tenesse conto anche delle posizioni formulate nei documenti interni del PCI (verbali della direzione, del comitato centrale e della segreteria, riunioni dei gruppi parlamentari): si tratta infatti di ambiti ristretti, le cui conclusioni erano circondate da riserbo e, per quanto si sa, non emerge da essi nulla che confermi quanto sostenuto da Kostylev.

Inoltre, la "doppiezza" del PCI, sinora considerata solo nel senso di una limitata lealtà democratica verso il proprio paese, dovrebbe valere come chiave interpretativa anche nei confronti dell'URSS: in altri termini, non si può escludere che le affermazioni dei leader del PCI, pur autentiche, rispondessero all'esigenza di far giungere a Mosca un messaggio coerente con le analisi e gli orientamenti sovietici, ma che poi, nella prassi concreta, essi seguissero un'altra via, tattica e strategica.

A partire dall'estate 1945, comunque, il PCI assunse un atteggiamento più univoco, di fronte alla duplice pressione della classe operaia giuliana e delle forze moderate e conservatrici interne. Togliatti, dopo aver proposto sulle colonne dell' "Unità" l'internazionalizzazione di Trieste (Togliatti, 1945), sconfessò pubblicamente i comunisti triestini, sostenitori dell'annessione alla RFJ, proclamando apertamente l'italianità di Trieste e mostrando di comprendere la volontà del popolo italiano che rivendicava l'appartenenza della città allo stato italiano (Togliatti, 1974). Né egli rinunciava al progetto di negoziati bilaterali italo-jugoslavi. La ricostruzione compiuta da de Castro nel suo monumentale studio sul problema di Trieste (de Castro, 1981)⁷ sembra convalidare solo in parte la tesi di Aga Rossi e Zaslavsky secondo la quale l'ipotesi di trattative dirette avrebbe incontrato "una accoglienza negativa" da parte di De Gasperi (Aga Rossi, Zaslavsky, 1997, 143).

Dell'impegno assunto dal PCI a difesa del ruolo dell'Italia in vista della Conferenza di Parigi sono prova evidente le polemiche che, nella primavera del 1946, opposero i comunisti italiani agli jugoslavi. In un discorso del gennaio, Tito aveva ribadito i diritti politici ed economici del suo paese sulla Venezia Giulia e sul Litorale Adriatico, precisando fra l'altro che

7 Nelle pagine dello studioso e diplomatico istriano non sembra emergere un giudizio così tranchant come quello di Aga Rossi e Zaslavsky a proposito della linea adottata dal governo italiano sul contenzioso italo-jugoslavo.

"L'Italia non ha il diritto di chiedere queste regioni, perché fu quella che ci attaccò, non solamente, ma dichiarò pure la guerra alle altre Nazioni Unite. Per noi la linea Wilson non esiste" (FIG, APC, Materiali VG, MF 097, 31.1.1946).⁸

A questa e alle successive affermazioni dello statista jugoslavo, appoggiato dai comunisti francesi, s'incaricava di replicare Togliatti, il quale, ribadendo che in Italia era in atto un'autentica "rivoluzione democratica" e non un semplice mutamento governativo, difendeva le scelte del suo partito:

"La posizione da noi presa per Trieste si differenzia da quella assunta dai compagni jugoslavi e dai compagni francesi e il fatto che questi compagni abbiano preso una posizione diversa dalla nostra non ci ha per niente turbati come comunisti, perché noi abbiamo sentito che, come comunisti italiani, dovevamo prendere questa posizione. Noi comprendiamo la posizione assunta da loro, ma chiediamo che loro comprendano la nostra (...). Se ci fossimo isolati dalla comunità nazionale italiana, assumendo una posizione uguale a quella della Jugoslavia, non avremmo reso nessun servizio né al popolo italiano né a quello jugoslavo, perché nella comunità nazionale italiana sarebbe mancata quella forza che ispirasse l'interesse della solidarietà internazionale, e noi saremmo stati isolati nella ricerca di una miglior pace per l'Italia, nella quale non avremmo potuto avere nessuna parte" (FIG, APC, CT, SD, 7.8.1946).

Come risulta dall'indagine di Gibjanskij, Togliatti cercò di premere sul PC bulgaro perché Dimitrov in qualche modo influisse sulle decisioni di Stalin orientandolo a favore del PCI (Gibjanskij, 1998, 115). Inoltre, stando alla ricostruzione dello storico russo, Tito avrebbe "rimproverato" Stalin per il suo diminuito sostegno alla causa jugoslava (Gibjanskij, 1998, 118), negli stessi giorni in cui fervevano i colloqui in vista del trattato di pace.

Sul negoziato parigino e sull'evoluzione delle relazioni jugo-sovietiche esiste una bibliografia vastissima.⁹ Per quanto attiene al ruolo del PCI, di notevole interesse è la testimonianza di Eugenio Reale, ambasciatore a Varsavia e membro della delegazione italiana alla conferenza di pace, nonché autorevole esponente comunista. In una lettera del 19 giugno '46 indirizzata a Togliatti, egli scrive di aver proposto ai sovietici alcune possibili "contropartite italiane per un atteggiamento sovietico a noi più favorevole sulla questione di Trieste, e cioè l'impegno a non partecipare ad alcun blocco antisovietico, la firma di un trattato di amicizia subito dopo la pace, la concessione di speciali facilitazioni in Tripolitania" (FIG, APC, CT-S, 19.6.1946).

Come ricorda lo stesso Reale, Molotov, pur comprendendo l'importanza del

8 Discorso tenuto dal Maresciallo Tito nella seduta di entrambe le Camere (31 gennaio 1946) (dalla "Tanjug"). Nei mesi successivi, Tito non rinunciò a ribadire le proprie rigide posizioni sul problema del confine orientale. Si veda in proposito il saggio di Gibjanskij (1998, 112).

9 Si vedano tra gli altri: Molotov (1949); Dedijer (1952); Bass, Marbury (1962); Duroselle (1966); de Castro (1981); De Robertis (1983); Valdevit (1986); Gori, F., Pons, S. (1998).

problema per il PCI, invitava i comunisti italiani a battersi per l'indipendenza del proprio paese e a "non dare eccessiva importanza alla questione di Trieste" anche se questa avesse finito col "diventare jugoslava". Commentava ancora Reale:

"Ho l'impressione che le nostre proposte tentino i russi - che bellezza fare un nuovo tiro agli anglo-americani ancora più grosso di quello del riconoscimento del governo italiano nel '44!- ma che essi siano impegnati troppo a fondo nella questione di Trieste con gli jugoslavi" (FIG, APC, CT-S, 19.6.1946).

Di lì a poco vi sarebbe stata la missione parigina di Togliatti (agosto '46), di cui era stato informato preventivamente De Gasperi e con la quale il leader del PCI cercò di attenuare l'intransigenza di Belgrado anche attraverso la mediazione di Molotov (Caprara, 1978, 123). Di fronte alla proposta di internazionalizzazione di Trieste approvata dai Tre Grandi (inclusa l'URSS, sempre meno disponibile a sostenere in modo incondizionato le ambizioni di Tito) e ai rischi crescenti di divisione dell'Europa in blocchi contrapposti, appariva necessario un "coup de theatre" che potesse favorire una soluzione bilaterale del contenzioso su Trieste al di fuori di un diktat delle potenze occidentali. A una simile iniziativa Togliatti finì con l'aderire anche sulla base dei rapporti inviatigli da Reale sui colloqui italo-jugoslavi in corso a Parigi. Nelle note del diplomatico vi era un giudizio severo sulla condotta del governo italiano in materia di politica estera, ma anche la percezione dell'esistenza di margini per un accordo tra Roma e Belgrado.

"Gli jugoslavi che ho visti (...) ieri sono ben disposti a trattare ed animati delle migliori intenzioni-scriveva Reale il 21 settembre- Se mons. Montini non darà ordini in contrario ad Alcide, penso davvero che si potrebbe giungere ad un risultato favorevole. So che i russi hanno insistito molto presso gli jugoslavi e han dato loro consigli di moderazione" (FIG, APC, CT-S, 21.9.1946).

Di lì a qualche giorno, pur continuando a polemizzare con il governo italiano per la sua "debolezza", in termini più consoni ad un uomo di partito che a un ambasciatore, Reale si dichiarava del parere "che i Quattro, per farla finita una buona volta e indurre gli jugoslavi a firmare, potranno fare qualche grossa concessione, per esempio Gorizia. In trattative dirette, da fare subito, io credo che gli jugoslavi, i quali hanno grandi speranze ma nessuna assicurazione da parte russa, si contenterebbero di meno, pur di uscire dalla situazione difficile in cui si trovano" (FIG, APC, CT-S, 21.9.1946):

Queste valutazioni non dovettero essere influenti sulla missione di Togliatti a Belgrado; conclusasi con un sostanziale fallimento, essa fu allora liquidata come un baratto inaccettabile e successivamente valutata in modo diverso (talora riduttivo) dagli storici (cf. Gambino, 1978, 281-285).

Nel loro recente saggio, Aga Rossi e Zaslavsky ricostruiscono la fase preparatoria dei colloqui tra Tito e Togliatti, sulla base di una documentazione sin qui inedita. Ma le conclusioni cui essi giungono appaiono non convincenti. L'iniziativa di Togliatti

sarebbe consistita nel proporre uno scambio tra Trieste e Gorizia e avrebbe avuto uno scopo propagandistico e tattico, volto a indebolire la strategia degli "imperialisti anglo-americani" e il ruolo di De Gasperi e della DC (Aga Rossi, Zaslavsky, 1997, 145-147).

In realtà, tale ricostruzione non aggiunge molto alla conoscenza di un episodio non pienamente chiarito in sede storica, data la mancanza dei verbali dell'incontro di Belgrado. Da un lato, infatti, viene confermata la contraddittorietà delle proposte del PCI, il cui scopo consisteva probabilmente nel tentativo di "sottrarre l'Italia al rischio di trovarsi in prima linea sulla frontiera della guerra fredda" (Pupo, 1979, 110). Dall'altro, permangono dubbi circa l'intenzione di Togliatti di operare un baratto tra Trieste e Gorizia (cf. Aga Rossi, Zaslavsky; Gibjanskij), stando almeno alla testimonianza di Caprara, secondo il quale Togliatti avrebbe criticato Tito proprio per la volontà di ottenere Gorizia (Caprara, 1980).

Leonid Gibjanskij fornisce elementi di interesse alla ricostruzione del complesso mosaico: in base ai documenti da lui pubblicati, alla vigilia dell'incontro di Belgrado, sul tavolo delle trattative vi erano il piano elaborato da Kardelj, fondato sull'ipotesi di un condominio italo-jugoslavo sulla città giuliana e del quale forse Togliatti era a conoscenza, e le proposte di quest'ultimo, miranti, più che a conseguire un risultato favorevole, a "smascherare gli imperialisti" anglo-americani, a rafforzare il PCI sul piano interno e a tutelare gli interessi dei due paesi, salvaguardando gli spazi di una collaborazione tra le rispettive diplomazie. Sebbene-come rileva Gibjanskij- nel corso dei colloqui Tito avesse attenuato la precedente intransigenza, tuttavia gli esiti del vertice furono deludenti (Gibjanskij, 1998, 122-125).

Certamente, il segretario comunista non prevedeva l'ampiezza delle critiche mossegli da Nenni e dall'opinione pubblica (Aga Rossi, Zaslavsky, 1997, 146), anche se non si può non ricordare l'iniziale, sia pur cauto, interesse espresso dal governo italiano per l'ipotesi di un negoziato diretto tra i due stati confinanti (de Castro, 1981, 515-518).

Uno dei risultati cui egli mirava era quello di presentare il proprio partito come una forza garante degli interessi nazionali. Ma, pur in presenza di quest'obiettivo tattico, la sua azione non era solo il frutto della subalternità alle direttive sovietiche e derivava anche dalla preoccupazione di evitare il diktat delle grandi potenze e di offrire all'Italia condizioni di pace meno severe di quelle che sarebbero state imposte nel febbraio '47.

L'insuccesso della sua missione, nella quale pure doveva aver riposto molte aspettative (cf. Galeazzi, 1995a, 105), non fece che acuire il pessimismo di Togliatti sui futuri scenari interni e internazionali: l'esistenza di blocchi contrapposti e il delinearsi "dell'imperialismo USA" erano dati oggettivi di cui egli prendeva realisticamente atto (FIG, APC, CT, SD, 19.-21.11.1946). La firma del trattato di pace, che sanciva la nascita del Territorio Libero di Trieste (rimasta peraltro sulla

carta) faceva del nodo giuliano "un relitto della guerra fredda" (cf. de Castro; Duroselle; Valdevit) che le potenze occidentali avrebbero inteso restituire alle diplomazie di Roma e Belgrado, per tutta una prima fase ridotte al rango di comprimarie.

ITALIJANSKA KOMUNISTIČNA PARTIJA IN TRŽAŠKO VPRAŠANJE (1944-1947)

Marco GALEAZZI

Fondacija Gramscijev inštitut Rim, IT-00153 Roma, Via Portuense 95/c

POVZETEK

V mednarodni politiki KPI je predstavljalo tržaško vprašanje kritično točko in morda najtežjo preizkušnjo za sintezo med narodnostno identiteto in internacionalizmom togliattijevske "nove partije". V skladu z vrhovi komunističnega gibanja je Togliatti med drugo svetovno vojno nenehno poudarjal prednost antifašističnega boja pred ozemeljskimi vprašanji, ki naj bi jih reševali po koncu vojne. Kljub predhodnim dogovorom z IANOO (CLNAI) pa so bili jugoslovanski komunisti septembra 1944 trdno odločeni, da Julijsko krajino in Trst priključijo Jugoslaviji. Vodja KPI Vincenzo Bianco je, ne glede na dvome in pomisleke, presodil, da je treba "pravične zahteve" KPJ podpreti. Čeprav je Leonid Gibjanskij na podlagi Kardelevskega pisma trdil, da je Togliatti na srečanju s Kardeljem in Djilasom v Bariju oktobra pristal na predajo Trsta Jugoslaviji, ni med viri nobenega dokumenta, ki bi tako hipotezo potrjeval. Kot kaže, tudi direktive z 19. oktobra ne dokazujejo, da bi Togliatti podpiral priključitveno možnost, čeprav predstavljajo presenetljiv odklon od smernic, ki jim je sledil po svoji vrnitvi v Italijo. Pozimi 1944 je sekretar KPI sicer potrdil svojo celostno strategijo, pri tem pa je vse previdneje tehtal razvoj mednarodnih odnosov, odločilnih za demokratično prihodnost Italije. Ob koncu "affaire Bianco" je bilo jasno, da stališča na vrhu KPI niso enotna, saj se je morala soočiti z notranjimi konservativnimi krogi in z jugoslovansko nepopustljivostjo. Sicer pa glede vprašanja Julijske krajine ni manjkalo dvomov in nejasnosti. Šele konec 1945 se je Togliatti jasno izrekel v prid pripadnosti Trsta italijanski državi, čeprav se v tistih mesecih ni odpovedal polemikam, tudi ostrim, z vodstvom v Beogradu. Leta 1946, na predvečer mirovnih pogajanj, je komunistični sekretar vodil intenzivno diplomatsko dejavnost, usmerjeno v obrambo italijanskih interesov. Od tod tudi poskus, da bi vprašanje vzhodne meje reševali z italijansko-jugoslovanskimi bilateralnimi pogajanjmi, kot je razvidno iz opomb Eugenia Realeja in iz novembrskega srečanja s Titom, ki se je zaključil neuspešno. Tržaško vprašanje se je razrešilo z ukazom velesil. Kljub pomembnim virom, ki so jih Aga Rossi, Zaslavsky in Gibjanskij odkrili

v moskovskih in beograjskih arhivih, pa je teza, po kateri naj bi KPI postavila razredne interese pred nacionalne in s tem izvajala politiko SZ in Stalina, omejevalna in ideološka.

FONTI E BIBLIOGRAFIA

- ACS** - Archivio Centrale dello Stato, **PCM** - Presidenza del Consiglio dei Ministri, 1944-1947, **VG** - Venezia Giulia, busta 1.6.1.25049, Togliatti al Presidente del Consiglio I. Bonomi, 7 febbraio 1945.
- Agosti, A. (1991):** I dubbi di Togliatti. L'Unità, 28 ottobre 1991.
- Agosti, A. (1996):** Togliatti. Torino, UTET.
- Aga Rossi, E., Zaslavsky, V. (1994):** L'URSS, il PCI e l'Italia: 1944-1948. Storia contemporanea, 6.
- Aga Rossi, E., Zaslavsky, V. (1998):** Togliatti e Stalin. Il PCI e la politica estera staliniana negli archivi di Mosca. Bologna, Il Mulino.
- Aga Rossi, E., Quagliariello, G. (a cura di) (1997):** L'altra faccia della luna. I rapporti tra PCI, PCF e Unione Sovietica. Bologna, Il Mulino.
- Amendola, G. (1979):** I contrasti tra Secchia e Togliatti (1944-1954). Rinascita, 4 maggio 1979.
- Bass, R., Marbury, E. (a cura di) (1962):** Mosca - Belgrado. I documenti della controversia (1948-1962). Milano.
- Caprara, M. (1980):** Il mio compagno Tito. Panorama, 17 marzo 1980.
- Caprara, M. (1987):** L'attentato a Togliatti. 14 luglio 1948: il PCI tra insurrezione e programma democratico. Padova, Marsilio.
- de Castro, D. (1981):** La questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica dell'Italia dal 1943 al 1954, vol I.. Lint, Trieste.
- Dedijer, V. (1952):** Tito parle. Paris.
- De Robertis, A. G. (1983):** Le grandi potenze e il problema giuliano (1941-1947). Bari, Laterza.
- Di Nolfo, E. (1985):** La svolta di Salerno come problema internazionale. Storia delle relazioni internazionali, 1.
- Duroselle, J. B. (1966):** Le conflit de Trieste. Bruxelles.
- Ellwood, D. W. (1977):** L'alleato nemico. La politica dell'occupazione anglo-americana in Italia 1943-1946. Milano, Feltrinelli.
- FIG, APC, Fondazione Istituto Gramsci, APC** - Archivio del Partito Comunista, **CT** - Carte Togliatti, **SD** - Scritti e discorsi, Rapporto sulla crisi (14 dicembre 1944).
- FIG, APC, CT, SD, 1946.**
- FIG, APC, CT, SD, Discorso di Togliatti al cinema Anteo di Milano (7 agosto 1946).**
- FIG, APC, CT, SD, Rapporto al Comitato centrale (19-21 novembre 1946).**

- FIG, APC, CT-S** - Carte Togliatti - Scrivania, 0359, Lettera di E. Reale a Togliatti (19 giugno 1946).
- FIG, APC, CT-S, 0450**, Lettera di Reale a Togliatti (21 settembre 1946).
- FIG, APC, Materiali VG** - Materiali delle organizzazioni comuniste nella Venezia Giulia, MF - Microfilm 093.
- FIG, APC, Materiali VG, MF 104**.
- FIG, APC, VCC** - Verbalì del Comitato Centrale, riunione dell'1 luglio 1947.
- FIG, APC, VD PCI** - Verbalì Direzione PCI, RDN - Riunione della Direzione Nord, 5 agosto 1945.
- Galeazzi, M. (1991)**: Togliatti e la questione giuliana (1941-1947). In: AA.VV., Trieste 1941-1947. Trieste, Dedolibri.
- Galeazzi, M. (1994)**: Togliatti e la questione jugoslava. In: Critica marxista, 6, 71.
- Galeazzi, M. (1995a)**: Togliatti fra Tito e Stalin. In: Roma - Belgrado. Gli anni della guerra fredda (a cura di M. Galeazzi). Ravenna, Longo.
- Galeazzi, M. (1995b)**: Togliatti fra Roma e Mosca. Il PCI e la questione di Trieste (settembre 1944 - maggio 1945). La crisi di Trieste. Maggio-giugno 1945. Una revisione storiografica (a cura di Valdevit, G.), Quaderni dell'Istituto regionale per la storia del movimento di Liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 9. Trieste.
- Gallo, G. (1979)**: Considerazioni sulla politica del PCI nella zona del confine orientale durante la Resistenza. In: Storia contemporanea in Friuli, IX.
- Gambino, A. (1978)**: Storia del dopoguerra. Dalla Liberazione al potere DC. Bari, Laterza.
- Gibjanskij, L. (1995)**: L'Unione Sovietica, la Jugoslavia e Trieste. La crisi di Trieste. Maggio - giugno 1945. Una revisione storiografica (a cura di Valdevit, G.), Quaderni dell'Istituto regionale per la storia del movimento di Liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 9. Trieste.
- Gibjanskij, L. (1997)**: La questione di Trieste tra i comunisti italiani e jugoslavi. In: Aga Rossi, E., Quagliariello, G. (a cura di) (1997): L'altra faccia della luna. I rapporti tra PCI, PCF e Unione Sovietica. Bologna, Il Mulino.
- Gibjanskij, L. (1998)**: Mosca, il PCI e la questione di Trieste (1943-1948). Dagli archivi di Mosca. URSS, il Cominform e il PCI (1943-1951) - Annali della Fondazione Istituto Gramsci, VII. Roma Carocci.
- Gori, F., Pons, S. (a cura di) (1998)**: Dagli archivi di Mosca. L'URSS, il Cominform e il PCI (1943-1951) - Annali della Fondazione Istituto Gramsci, VII. Roma, Carocci.
- Gualtieri, R. (1995)**: Togliatti e la politica estera italiana. Dalla Resistenza al trattato di pace (1943-1947). Roma, Editori Riuniti.
- Hobsbawm, E. J. (1981)**: Gli intellettuali e l'antifascismo. Storia del marxismo, 3 (2), Dalla crisi del '29 al XX Congresso. Torino, Einaudi.
- Kardelj, E. (1980)**: Memorie degli anni di ferro, trad.it. Roma, Editori Riuniti.

- Molotov, V. (1949):** Questions de politique exterieure (edition en langues etrangères). Moscou.
- Narinskij, M. M. (1994):** Togliatti, Stalin e la svolta di Salerno. Studi storici, 3.
- Pallante, P. (1980):** Il partito comunista italiano e la questione nazionale. Friuli Venezia Giulia 1941-1945. Udine, Del Bianco.
- Pons, S. (1998):** L'Italia e il PCI nella politica estera dell'URSS (1943-1945). Dagli archivi di Mosca. URSS, il Cominform e il PCI (1943-1951) - Annali della Fondazione Istituto Gramsci, VII. Roma, Carocci.
- Pupo, R. (1979):** La rifondazione della politica estera italiana. La questione giuliana (1944-1946). Udine, Del Bianco.
- Pupo, R. (1995):** L'Italia e la presa del potere jugoslava nella Venezia Giulia. La crisi di Trieste. Maggio - giugno 1945. Una revisione storiografica (a cura di Valdevit, G.), Quaderni dell'Istituto regionale per la storia del movimento di Liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 9. Trieste.
- Ragionieri, E. (1971):** Il Partito comunista. In: Valiani, L., Bianchi, G., Ragionieri, E. (1971): Azionisti, cattolici e comunisti nella Resistenza. Milano, Franco Angeli.
- Spriano, P. (1975):** Storia del Partito Comunista Italiano, V, Dalla Resistenza al partito nuovo. Torino, Einaudi.
- Togliatti, P. (1945):** Il problema delle frontiere. L'Unità, 13 settembre 1945.
- Togliatti, P. (1974):** Rapporto al V Congresso del PCI. In: Togliatti, P.: Opere scelte (a cura di G. Santomassimo). Roma, Editori Riuniti.
- Vacca, G. (1994):** Togliatti sconosciuto. Roma, L'Unità.
- Valdevit, G. (1986):** La questione di Trieste (1941-1954). Politica internazionale e contesto locale. Milano, Franco Angeli.
- Valdevit, G. (1997):** La Jugoslavia fra Oriente e Occidente. Le radici dell'eresia di Tito 1943-1948. Italia contemporanea, 206.

'INVENTING ETHNIC SPACES: 'FREE TERRITORY', SOVEREIGNTY AND THE 1947 PEACE TREATY'

Glenda SLUGA

University of Sydney, European Studies, AU-Sydney 2006

ABSTRACT

The Free Territory of Trieste was a key objective of the 1947 Peace Treaty. This paper situates the idea of a 'Free Territory', and its failure, in the context of postwar assumptions about ethnically-determined political subjectivity, and ethnically-definable national territory. While the Free Territory experimented with the possibility of creating a non-national geo-political space, the national boundary that was eventually drawn between Italy and Yugoslavia was the product of Cold War Realpolitik, and grounded in images of unyielding national/cultural/political oppositions, the naturalness of racial hatred, and an acceptance of the premise that space can be ethnically determined.

Introduction

My aim in this paper is to reconsider the idea of the Free Territory of Trieste that was a key objective of the 1947 Peace Treaty, not in order to resuscitate that idea as a utopian solution to the problem of territorial sovereignty, but rather, in order to examine postwar assumptions about ethnically-determined political subjectivity, and ethnically-definable national territory. I want to show how the history of the Free Territory, which in principle grounded sovereignty in citizenship rather than ethnicity, can help us understand the tensions that informed postwar attitudes towards ethnicity, democracy and national sovereignty, and the influence of these tensions on international strategies for drawing national boundaries.

The history of the Boundary Commission appointed by the participants at the international peace talks to resolve the problem of Venezia Giulia in early 1946 is quite well known. Its brief was to document the political preferences of the local population, to adjudicate the mountains of petitions and arguments submitted to it by interested parties, and to pursue their objective of demarcating a boundary which deviated as little as possible from the 'ethnic line' (Duroselle, 1966, 208). In May 1946, after completing a month's field work, the Commission returned to the peace talks with

four different boundaries, each reflecting the bias of the delegation's state. According to Jean-Baptiste Duroselle, there was very little agreement among the Commission's experts on what even constituted the cultural boundaries of the ethnic identities they were meant to be graphically locating (Duroselle, 1966, 220).¹ Despite general acceptance of the idea that territorial sovereignty should be ethnically determined, the British experts concentrated on written documents because they considered observation and interviews of little value to an ethnic 'plan'; thus they assumed that ethnicity could be objectively categorised. The United States' representatives on the other hand found contact with the population more useful, but also examined demographic trends since the Austrian census of 1910; their approach was to combine subjective and objective conceptualisations of ethnicity. The French delegates applied a more expedient and Realpolitik approach. They wanted to balance the number of minorities, and to trace a path mid-way between the American and Russian lines. The Russians, according to Duroselle, were more concerned with ethnic arguments than with 'the will of the people'. 'In fact', Duroselle writes, as far as the Russians were concerned 'if he was of Slav origin and spoke Italian, an inhabitant of the region had to be considered a Slav'. The Russian experts privileged ethnic genealogies, presumably as private histories told by the individual. The question of the 'people's will' and of its relationship to the Commission's search for an 'ethnic line' remained an implicit sub-text in all these approaches, and even in Duroselle's criticisms.

The idea of ethnic territoriality, as it was employed by the Boundary Commission's experts, and described in their mission statement, masked the difficulties of determining who the 'people' were; how a 'Slav' could be 'objectively' identified as distinct from an Italian; how changing demographics over time affected the notion of fixed cultural or national boundaries; and how these forms of ethnic identification could be translated not only into a boundary, but into the basis for a democratic polity, expressive of 'the will of the people'.

The Commission's guidelines, its emphasis on an 'ethnic line' meant that the population they were surveying were explicitly invited to ground their arguments for sovereignty in proof of representative Italianità, or of 'Slavness'. As existing histories remind us, the arrival of the Boundary commission was met with a flurry of local activity, demonstrations, petition-signing, and pamphleteering, reinventing the possibilities for imagining ethnic spaces in Trieste and Venezia Giulia. Much of this activity involved marking out territory with the signs of national sovereignty, such as

¹ Sullivan (1946a) reported March 1946 that the Commission had adopted the 'Report on the ethnic groups in the Venezia Giulia', printed in Rome January 1946, as a common reference work, and the discredited censuses of 1910 and 1921. These usually represented the 'Slav' population of Trieste at around 15% as opposed to the 30% claimed by the pro-Yugoslavs.

flags, costumes and language. Yet, almost all sides contesting Trieste's identity tempered ethno-national arguments with a desire to stress the limits of nationalism and ethno-national identification. The Commission had even inspired the creation of an Independence Front. Small shopkeepers, and skilled workers who had supported the partisans and the communist Liberation Council during the war and immediately after, now rallied to the cause of an independent Triestine territory (Novak, 1970, 259).

The idea of an independent or international Trieste overlaps in historical evocations of Trieste as an autonomous city-state, or as the cosmopolitan port of the Habsburg Empire. Both before and after the First World War, the socialist Valentino Pittoni had urged the transformation of Trieste into an independent territory as a means of salvaging its socialist identity, and of creating a federal Austria-Hungary.² In 1914, the Italian government had suggested the Habsburgs create a 'free Trieste state' as the price for Italian neutrality. In the Second World War the image of an autonomous Trieste was revived under the quite different political circumstances of German occupation, concomitant with plans for a German dominated mitteleuropa.

The significance of this emphasis on the limits of nationalism in the course of the Second World War and immediately after, is evident in the 1943 Venezia Giulia Partito d'Azione manifesto which supported regional autonomy and the project of a federal Europe (Duroselle, 1966, appendix). In 1944 Emmanuele Flora (1954) went even further by proposing that the Trieste Partito d'Azione of which he was a member, support a plan for organising Trieste and its hinterland on the model of 'enclaves', which he regarded as an old historical solution. In his recollections of the formulation of this plan, Flora argued that by dispersing existing communities and linking them to each other by internationally-supervised connecting roads Italian and 'Slav' enclaves could be created, forcing 'an atmosphere of collaboration between Italy and Yugoslavia'. '(T)he internationalisation of streets under the aegis of the UN', he argued, 'would have had to prevent or at least reduce the friction'. Flora assumed that ethnic communities should be (and could be) segregated, and that they could co-exist within the same state. Despite his acceptance of the primacy of ethnically-determined communities, his reconsideration of the spatial organisation of Trieste has been linked to his expulsion from the Partito d'Azione late in 1945, a period when the dominant right wing of the Venezia Giulia party branch excommunicated figures it regarded as 'slavophile' and pro-communist.³

2 The resurrection of a Triestine city-state tradition also had its less fashionable moments, as evident in a successfully disparaging thesis written by the Triestine historian Fabio Cusin in the late 1920s, and the obvious failures of the independent city experiments of Fiume and Danzig.

3 These included the historian Fabio Cusin and the medical doctor Bruno Pincherle Allied Information Service (1945).

Regardless of political persuasion, for many contemporaries with a desire to be free of the past, and of history, the horrors of the Second World War and their location in the evils of nationalism were incitements to more imaginative geo-political arrangements in Europe.⁴ In September 1945, the historian AJP Taylor launched a sceptical assessment of any conventional political solution to Trieste's future on the BBC World Affairs radio programme. His depiction of the Trieste problem focused on the difficulty of deciding the criteria according to which Trieste's legitimate population could be defined (Taylor, 1945).⁵ It was the impossibility of absolutely identifying a fixed 'ethnicity' for the local population which, he argued, had led to the idea of creating a 'free city' and possibly heralded a new era in European politics. Taylor claimed:

If the scheme (for a free city) works it will make nonsense of all our present ideas of passport and customs. And if it works it won't stop at Trieste. Trieste is one symbol of the way things are going. The frontier area between Italy and Yugoslavia has always been an area of conflict, and conflicting ways of life still meet there today. Latin and Slav, Eastern and Western. They conflict but they meet...

For all his anxiety about a conventional solution to the 'problem of Trieste', Taylor relied on an extremely conventional identification of Trieste as a point of cultural oppositions, of West and East, of Latin and Slav, and, like Flora, he essentialised that opposition in terms of potential conflict. His speech though captured some of the anomalies at stake in the postwar formulation of the question of Trieste and the possibility for reimagining the operation of frontiers or boundaries as they affected movement between states.

In the same month that Taylor aired his ideas on the BBC, Dr. Pierpaolo Luzzatto-Fegiz, Professor of Statistics at Trieste University, wrote a letter to *The Times*, arguing that 'scientific ingenuity' should be applied to reconceptualise international affairs: 'One goal to be reached is the abandonment of the old idea of borders: a border should no longer be considered an impassable wall, fixed for all times to come' (Luzzatto-Fegiz, 1945, 9). A neutral mixed area could be created with special governing committees in the wait for a federated Europe which would undermine the need for territorial boundaries. Carlo Schiffrer's geographical and historical account of the *italianità* of Venezia Giulia in the 1946 publication *La Venezia Giulia. Saggio di Una Carta dei Limiti Nazionali Italo-Jugoslavi* concluded that a national boundary between Italy and Yugoslavia would be drawn within a federated Europe which would to a large extent make the need for such a boundary redundant (Schiffrer,

4 For the general fervour in Europe for social renewal and a break with the past after the Second World War, see Hobsbawm (1990, chp. 5).

5 The Foreign Office, warned beforehand, was nervous about Taylor's speech. There was nothing they could do though since the Ministry of Information controlled programming.

1990, 87). Luzzatto-Fegiz did not suggest that 'Slavs' would be a part of this Europe (even though Schiffrer assumed that they would be), but his acceptance of the mutability of borders is notable.

From the catalogue of the exhibition "The Paris Peace Treaty and the Slovene Western Border 1945-1947", The Regional Museum Koper, 25. Sept. - 25 Oct. 1997.

Even the most stalwart supporters of a pro-Italian solution to the Trieste problem set their plans for reunification with the Italian state within a larger model of European federation, considering the ratification of the rights of the nation-state through ethnic boundaries as only one aspect of a total political solution. Edmond Puecher (the Allied Military Government-appointed President of the Venezia Giulia Zone until 1947) published a pamphlet in March 1946 in which he argued that the denial of Trieste's inclusion within Italian borders was tantamount to a betrayal of international justice (Puecher, 1946). But any new solution had to accommodate the need for widening the circle of Italian filiation out towards Europe and the West. Giovanni Paladin, a local Triestine political figure, came up with a 'Terza Forza' project which secured the boundaries of Italian nationalism within an anti-communist, anti-Balkan European federalist project (Paladin, 1946). These examples make clear that alternative forms of imagining national communities, and political sovereignty, did not intrinsically challenge chauvinistic or exclusive conceptions of legitimate citizenship

grounded in frozen images of a Western Europe (to which Italy and Italians belonged) whose alter ego was the Slavic and communist Balkans.

In terms of the historical and political context which I have just outlined, it could be argued that the concept of the Free Territory of Trieste was the consequence of the irresolvable complexities involved in interpreting relationships between ethno-national identities, political representation and territorial sovereignty, between 'ethnos' and 'demos'. The almost inevitable failure of the Boundary Commission to provide the peace talks with a strategy which transcended the political oppositions amongst the delegations or even fitted them into neat ethnic categories, led to the replacement of a boundary separating the Yugoslav and Italian areas according to an 'ethnic' principle, with the creation of an autonomous region with no ostensible homogenous ethnic or political character, and with potentially three official languages-Italian, Slovene and Croatian (Novak, 1970, 256).⁶

In August 1946, a Foreign Office brief to the British delegate at the (Paris) Peace Conference, Sterndale Bennett, explained the decision to create a Free Territory as the result of the Boundary Commission's failure, having met what is described as 'an impassable rock in Trieste' (Bennett, 1946a): The Free Territory, it needs to be emphasised, was not based on a rejection of the 'ethnic principle', it merely acted as a compromise alternative. In harmony with the standard principle of 'leaving a minimum (of any one ethnic group) under alien rule', where 'alien' implied ethnically 'alien', the Free Territory was to have a 'neutral' government and would be under the international guardianship of the United Nations. The Free Territory would have its own currency, official flag and coat of arms, 'a silver halberd on a blood-red background' (Novak, 1970, 272). Special Free Territory stamps were to be printed, and produce from the region was to be marked 'Made in FTT'. The head of the Allied Military Government in Trieste, Col. Alfred Bowman, explained that the Free Territory was to be 'neither a State nor a Nation' (Bowman, 1946). Instead the appropriate adjectives were 'public', 'general' or 'territorial'.

The Free Territory was 'free' insofar as citizenship was not formally predicated on any intrinsic ethnic identity. Citizenship was not however an open privilege. It depended, in the first instance, on historical precedent, on being an Italian citizen 'domiciled on June 10 1940 in the area comprised within the boundaries of the Free Territory', or the children of those Italian citizens (Novak, 1970, 272). Rules for inclusion of new citizens were to be considered by the Free Territory government, once it had come into existence. The limit of international faith in this new citizenship is evident in the provision that the United Nations' Security Council would appoint the

6 The new solution was proclaimed during a strike protesting the shooting of three procommunist demonstrators by AMG police in San Giacomo (one fatal), after attacks on Slovene and procommunist institutions.

Free Territory's key officials (including the Governor) and that none of them could be citizens of the Territory. While historians have argued that these provisions were the consequences of Anglo-American attempts to maintain control of Trieste and prevent it from falling into communist hands, the concerns of Realpolitik overlapped with the premises of ethno-nationalism and the inconsistencies in contemporary views of ethnicity. The long-serving British Political Adviser, William Sullivan, reported to the Foreign Office that the practicality of the Free Territory scheme was irritated by the extent to which 'national and ideological fanaticism' could be overcome and a 'corporate consciousness' fostered-though even he regarded the scheme as the only long-term plan likely to work (Sullivan, 1946b and Joyce, 1947). In November 1946, Bowman announced his own scepticism regarding the Free Territory, arguing that 'it would possibly take two generations for (Free territory citizens) to become assimilated and for them to consider themselves as members of a sovereign state rather than either Slovene or Italian...' (Bowman, 1946). In effect, he emphasised both the intransigence of local national identities, and their vulnerability to change (Bowman, 1946). Bowman also ignored the fact that he himself had outlawed the use of the term 'state' to describe the new entity, reducing, in the terms of his own world-view, the legitimacy of the Territory's international status.

The Free Territory fitted the idealistic and ideological vision of the Marshall Plan for the recovery and reshaping of Europe as promoted by the United States. The thrust of the Marshall Plan was to integrate the territory into a 'unified Western European economy'. Ivan White, from the Foreign Office, reported that the future of the FTT lay with the transcendence of economic and labour borders in order to create the new Europe (White, 1948, 1). In this vision of a Europe united through the Marshall Plan, the boundaries of ethnic divisions were subjugated for economic purposes. The nation would be sacrificed to European integration as the expression of political unity with no space for communism or its fellow travellers (Robertson, 1947, 3). However, the political historian Giampaolo Valdevit has argued the shift in approach to the Trieste question was symptomatic of British and United States' governments self-interest rather than idealism (Valdevit, 1987, 144-163). On this view, the Free Territory plan constituted at most a stalling measure allowing the continuation of AMG rule, since its fruition depended on the appointment of a Governor acceptable to all parties to the Peace Treaty.

Reports from Trieste to the British War Office and Foreign Office intimated that there was a sense of finality about the Peace Conference decision to create a Free Territory of Trieste which the local population had come to accept (Allied Information Services, 1946). Their overall conclusion was that the average Triestine reacted well to the Paris decisions (British Political Adviser, 1946). The concept of a 'Free Territory' did not represent any single ideal among the diverse interest-groups in Trieste. Business groups responded well to the Free Territory's promise of a free port

and potential improvement in trade. The Allied Military Government reported it had received 58 petitions bearing 4,263 signatures of people from Gorizia and neighbouring Slovene-speaking villages addressed to the Paris Conference and demanding incorporation in the new Free Territory. There was some indication that in the villages of Zone B adjacent to the Morgan Line the locals would opt, as second best, for union with Catholic Austria, into a kind of 'Switzerland of the Adriatic' embracing Austria, Friuli and Slovenia in a democratic Christian federation (Charles, 1946). Ferdinand Gandusio, as President of the Zone Council, shared these economic expectations of the new territory, but also believed that it should cover a maximum area for political reasons (Sullivan, 1946c). The concept of a 'Free Territory' also suited those who sought a solution that might offer longterm territorial peace. The pro-Yugoslav movement fatalistically accepted the FTT as an alternative to cooption of disputed territories into the Italian nation-state. As far as the Allied Military Government could tell, pro-Yugoslav groups wanted the Free Territory to include Monfalcone and exclude North-west Istria, and for Gorizia to be part of Yugoslavia (Sullivan, 1947a). Pro-Italians looked on the Free Territory as an eccentricity that denied Italy Trieste, and the Istrian coastline. A military report for the end of September 1947 confirmed the existence of discontent regarding the creation of a 'Free Territory':

'Disorders broke out in Trieste on 15 September. They began by 'right wing' Italian elements proclaiming a day of mourning for the crucifixion of Venezia Giulia. 'Action squads' were in action in the city enforcing the closing of shops and attacking Communist and pro-Slav organisations. Hand grenades and sub-machine guns were used, and the total casualties were three dead, three seriously wounded, and twenty-two detained in hospital (British Element Trieste Force, 1947).'

The fear of the loss of Italian irredenta and the evolution of 'independentists' who looked with favour on the FTT provoked not only sporadic violence amongst ardent nationalists, but incited the burgeoning of neo-fascist groups (Sullivan, 1946c).

The Free Territory soon went the way of mooted alternative possibilities; it met an exasperated end, thanks to the Cold War politics that Giampaolo Valdevit has described so well (Valdevit, 1987). The possible success of the Free Territory, of a non-nationalist solution to the 'problem of Trieste' would have meant the dissipation of Anglo-American influence over the containment of communism, a purpose to which some American and British officials had become committed. Historians have also emphasised the contribution of local nationalisms to the failure of the Free Territory (Rabel, 1988, 87). Less attention has been paid to the influence of the Allied Military Government on perceptions of the viability of the Free Territory, and of promoting the commonsense, or inevitable, investment of a solution to the Trieste problem according to the ethnic principle - a principle which, in the postwar, reinforced the depiction of 'Slavs' as foreigners in Italian territory.

As the ideological oppositions of the Cold War consolidated, the deteriorating

international situation was reflected locally in a renewed stress by the AMG on the delineation of enemies, whether in the form of prostitutes and disorderly women and peasants, or the presence of the 'red flag' in Trieste. The AMG's authority was crumbling around it, and with it the certainties of the British and American way of life (Sullivan, 1947b). High-ranking AMG officers were found guilty of embezzlement and defrauding public funds, AMG forces used violence against local citizens, its prisons were full of detainees held without trial for up to 15 months, and its courts were prone to iniquitous judgements against members of left-wing groups while its own personnel and neofascists received relatively light sentencing (Vetter & Ranchi, n.d., 214-216). This picture of the AMG contributed to the greater cynicism and resentment of large segments of the population not in its direct employ, even the pro-Italians who saw the AMG as a front for British colonialism, denying, as the University Rector protested, the natural rule of Italy (Munnecke, 1947). It is against this background that early in 1948, General Terence Airey, Colonel Bowman's replacement as Senior Civil Affairs Officer of the Allied Military Government in Zone A of the Free Territory of Trieste, reported to the UN Security Council that the Triestines had 'disclosed no evidence of a real, disinterested and ready disposition to build up a local Triestine political consciousness distinct from, but not necessarily antagonistic to, Italian or Yugoslav national and racial ideology' (Airey, 1948, 2). If we consider Bowman and Sullivan's earlier assessments of the Free Territory idea, then Airey's comments were in keeping with the dominant AMG representation not only of the Free Territory idea, but of the nature of the population for which they had responsibility. Yet, as always, it is difficult to discern in whose view, whose representation of Trieste, or of its 'people's will', we might be able to place our trust. In 1948 Ivan White, a representative of the Agency for International Development implementing the Marshall Fund, attacked the problem of 'localitis' (sic) in Trieste, referring to it as 'a luxury which we cannot afford' (White, 1948). This fear of strong local sentiment sat awkwardly with alternative Allied Military Government assessments of national feeling.

Ironically, the argument that there was no palpable sense of strong cross-ethnic local loyalty was not only employed by Allied Military Government officials divided in their appraisals of the Free Territory scheme, but had been an important part of the diplomatic negotiations for the creation of a Free Territory. In both cases the alleged existence of ethnic or 'racial' tensions were transposed onto the ideological divisions that defined the Cold War; essentialist ethnic identifications were used to identify communism as 'alien' to Western Europe, and in particular to Italy. The British diplomat Sterndale Bennett had successfully employed such representations at the peace negotiations, associating communism with anti-Italian forces in order to legitimate the United Kingdom's denial of popular representation as the basis the Free Territory government, for fear it would lead to the domination of the Territory by communist

forces. He proposed that concentrating power at the outset in the hands of a popular Assembly would be 'unworkable' (Bennett, 1946b and Valdevit, 1987, 145ff.). By depicting the Soviet Union's requests for universal suffrage and a Governor subservient to the Popular Assembly as a 'devious unscrupulous' attempt at obtaining a Slovene majority in the Assembly, Bennett associated communist influence with Slovene identity (Bennett, 1946c).⁷ Instead he defended 'the British preference for the form of the Free Territory', placing ultimate authority with the Governor rather than the Council and Assembly on the basis of 'the old form of Crown Colony constitution'.

The denial of political representation was grounded in the representation of Italian and 'Slav' identities as respectively Western, anti-communist, and Eastern, communist. In 1946, however, when the Free Territory was still to be implemented, an Intelligence report from a different source emphasised the possibility that the Free Territory might inspire a 'Democratic Front', 'uniting all Left Wing and progressive elements... under Communist auspices' (GSI, 1946). In this group it included, 'those Italian workers and members lower middle-classes who have hitherto supported Italian cause because of pro-Yugoslav bias of PCG (Venezia Giulia Communist party) and UAIS. Common front with Communists known to be favoured by PINCHERLE group and some Left Wing Italian socialists.'

In official, and informal reports among the British and American administration and their state representatives it was the poor nature of what were referred to as 'race relations' which was used to define and validate policy measures and strategies for the resolution of the 'problem of Trieste'. In late 1946, reports emanating from the Foreign Office prompted the belief that the Yugoslavs had 'in the classic Slav manner' created an efficient and widespread network of agents trained to take over political control, and that it was only the presence of 'Anglo-U.S. Military government and troops' which guaranteed the aversion of a civil war (Bennett, 1946a). The Allied Military Government's persistent refusal of requests for elections, and their assertion of the need for a British and United States presence relied on representations of the relationship between 'Slav' and Italian as discrete identities and as essentially hostile. The assumption that race relations within Trieste were fundamentally antagonistic underpinned Allied Military Government assessments of the area's political future and would come to dominate historical assessments of the realism of political alternatives to the constitution of ethnically imagined communities and territories. The fear of conflict between Italians and 'Slavs' masked Anglo-American anxiety about their cooperation across ethnic or national boundaries through com-

7 This interpretation was actually rejected by W. Shank, a Foreign Office official, who believed that any majority would be communist, composed of both Italians and Slovenes, W. Shank (1946).

mon political interests - particularly communism (GSI, 1946).⁸ Most importantly, in British and American reports cooperation between Italians and 'Slavs' itself became characterised as a communist ploy, and unrealistic in the context of the assertions regarding the predominance of racial/ethnic conflict.

On March 20 1948, the Peace Treaty stipulations were reneged officially, and replaced by the Tripartite Proposal. Formulated by the United States, the United Kingdom and France, the new proposal promised officially to return the Free Territory to Italy (Novak, 1970, 281). Regardless of the Boundary Commission's own failure to traverse the 'impassable rock' it found at Trieste, and the 1947 Peace Treaty constitution's emphasis on the ethnic and political heterogeneity of the area, ethnic and political oppositions were to be formalised by the drawing of national boundaries. Local support for the Free Territory solution, and for 'fraternity', for cooperative solutions to the problem of Trieste, for the possibility of imagining alternative communities, had been undermined by resort to the argument that ethnicities (or races) required their own states and, in this case, even more significantly, that the frontier between communism and democracy was indelible.

The history of the shortlived idea of the Free Territory, the lynchpin of the 1947 Peace Treaty, can be written as a consequence of the fundamental contradictions inherent in the concept of the 'ethnic principle', and of the influence of anti-nationalist idealism that associated the horrors of the Second World War with the implementation of the logic of racial nationalism. It could also be argued that the ambiguities of ethnic and 'racial' forms of identification provoked attempts at international, national and local levels between 1945 and 1954 to assert ethno-national territoriality as the most 'authentic' (and democratic) basis of political sovereignty, and as the resolution to the 'problem of Trieste'. The ethnic identification of territory required the existence of fixed transhistorical categories of identity. In Trieste it came to mean specifically being able to distinguish a 'Slav' from an Italian. The assumption that the 'problem of Trieste' lay in its 'racial' or cultural heterogeneity reinforced the ethnic principle as the solution to that problem in local policy formation, and as a strategy for conflict resolution in the realm of international relations and diplomacy. The history of the Free Territory's demise is part of the history of the intensification of the Cold War, but it also marks the process by which a self-identified 'Western' 'anti-communist' Europe delegitimated alternative images of national sovereignty (alternatives promoted within Trieste, as well as circulated within European and Anglophone context) through recourse to images of unyielding national/cultural/political oppositions, to the naturalness of racial hatred, and to the acceptance that space could be ethnically determined. These arguments for a ethno-na-

8 The Trieste Area General had already defined the FTT as bringing about political regroupings rather than orientating the social and economic situation along national lines.

tional solution to the problem of Trieste, although formulated under the strictures of 'Realpolitik', took on the force of commonsense. They were accepted as logical in the domain of international relations, and they influenced the shape of the international cultural memory of the 'problem of Trieste', and of the histories of Trieste and Venezia Giulia that have been told and written since.

PREDSTAVLJAJOČ SI ETNIČNI PROSTOR: STO, NARODOVA SUVERENOST IN MIROVNA POGODBA IZ LETA 1947

Glenda SLUGA

Univerza v Sydneyu, Evropske študije, AU-Sydney 2006

POVZETEK

Svobodno tržaško ozemlje je bilo ključni cilj mirovne pogodbe leta 1947. Ideja o svobodnem ozemlju se je v tem dokumentu porodila in propadla v smislu povojnih domnevanj o etnično določeni politični subjektivnosti in etnično določljivem narodnem ozemlju. Medtem ko je svobodno ozemlje poizkušalo ustvariti nenacionalno geopolitično območje, je bila državna meja, ki so jo sčasoma določili med Italijo in Jugoslavijo, rezultat realpolitike hladne vojne in je temeljila na prisposodobah nepopustljivih nacionalnih, kulturnih in političnih opozicij, na rasni nestrpnosti in sprejemljivosti, da je ozemlje lahko etnično določeno.

REFERENCES

- Airey, T. (1948)** - PRO - Public Record Office, London, WO 204/10432, Cited in HQAMG Trieste Monthly Report, February, 1948.
- Allied Information Service (1945)** - PRO, WO 204/6400, 'Trieste AIS D Section Secret Report', Report No. 1126, September 1945.
- Allied Information Service (1946)** - PRO, Quarterly historical report of AIS, Trieste, AIS Activities 13-27 October 1946, Secret No. 51, General Summary.
- Bennett, S. (1946a)** - PRO, FO 371 57215 (Reconstruction) U6815/360/g 79, 'Viability of the Free Territory of Trieste', Brief No. 10 for the U. K. Delegation to the Peace Conference, 17 August 1946.
- Bennett, S. (1946b)** - PRO, FO 371 59362 R 13641/3/92, Text of speech by the British delegate Mr. Sterndale Bennett on the FTT draft statutes' 13 September 1946.
- Bennett, S. (1946c)** - PRO, FO 371, 59360 R 12856/3/92, 'From Sterndale Bennett to Mr. Colville', Draft Instrument for a provisional regime in Trieste, 28 August 1946.

- Bowman, A. (1946)** - PRO, WO 204/10988, Minutes of Misc. Meetings, 1 Oct - 27 Dec 1946, HQAMG meeting 12 November 1946.
- British Element Trieste Force (1947)** - PRO, Quarterly Historical Reports HQ British Element Trieste Force, 15/9/47 to 31/12/47 Top Secret, quarter ending 30 September 1947.
- British Political Adviser (1946)** - PRO, FO 371/59368 R15919/3/92, Staff of Rep. British Political Adviser, Situation Report, 11 - 17 October 1946.
- Charles, Sir Noel (1946)** - PRO, FO 37159361 R12209/3/9, Situation summary 23-29 August 1946.
- Duroselle, J. B. (1966):** *Le Conflit de Trieste 1943-1954*. Editions de l'Institut de Sociologie de l'Université libre de Bruxelles.
- Flora, E. (1954)** - Istituto per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia-Giulia, AIVG: XLVII/v, Letter to Enzo Collotti dated 14/10/54, 'Testimonianza sul Partito d'Azione di Trieste'.
- GSI (1946)** - PRO, 46 WO-204/10717, From GSI GHQCMF to AFHQ, GI/1051, Reaction to Paris Decision, 16 October, 1947.
- Hobsbawm, E. (1990):** *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth and reality*. Cambridge University Press.
- Joyce, R. (1947)** - NA - National Archives, USA, Diplomatic Branch, Washington, RG59, General Records of the Department of State Letter to Mr George Kennan, Director of Policy Planning Staff, Dept of State, from Robert P. Joyce (app. Consul General Trieste), Subject Trieste, 21 July 1947.
- Luzzatto-Fegiz, P. (1945)** - PRO, WO 204/6400, 'Letter to The Times, 26/9/45 from Dr. Pier Paolo Luzzatto-Fegiz, Professor of Statistics at Trieste University', 'Trieste AIS D Section Reports', Report No. 14, 17 October 1945.
- Novak, B. (1970):** *Trieste: 1941-1954*. Chicago University of Chicago Press.
- Rabel, R. (1988):** *Between East and West: Trieste, the United States, and the Cold War, 1941-1954*. Duke University Press.
- Schiffrer, C. (1990):** *Venezia Giulia. Saggio di Una Carta dei Limiti Nazionali Italo-Jugoslav*. In: Verani, F. (ed.): *La Questione Etnica ai Confini Orientali d'Italia*. Trieste, Italo Svevo.
- Sullivan, W. (1947b)** - PRO, FO 371, 167410 R 10105/108/92, 'Situation Report', 18 July 1947.
- Taylor, A. J. P. (1945)** - PRO, FO 371 48949 R 16674/14935/92, General newstalk, World Affairs by AJP Taylor/GVM (From the Home Service) Pt. II. The Trieste Issue, 24 September 1945.
- Valdevit, G. (1987):** *La questione di Trieste 1941-1954*. Milano, Franco Angeli.
- Vetter, C., Ranchi, S.:** 'I processi a carico di antifascisti'. In: *Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-1975*. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, n.d.

White, I. (1948) - NA, RG 286, Agency for International Development Economic Cooperation Administration Mission to Trieste, Office of the Director, file 341, White to SecState, Washington, 5 May 1948.

ODSELJEVANJE IN OPTIRANJE ZA ITALIJANSKO DRŽAVLJANSTVO IZ DELA PRIMORSKE, KI JE BIL Z MIROVNO POGODBO PRIKLJUČEN K LR SLOVENIJI

Maruša ZAGRADNIK

SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 11

IZVLEČEK

V prvem delu prispevka je izseljevanje s Slovenskega primorja obravnavano kot demografski proces, ki ima svoje vzroke v predvojni raznarodovalni in demografski politiki italijanske vlade na etnično slovenskem ozemlju.

V nadaljevanju je analizirana pravna ureditev tega migracijskega procesa. Prebivalci območja, ki je bilo z Mirovno pogodbo dodeljeno Jugoslaviji, so namreč lahko zadržali italijansko državljanstvo ter se nato v enem letu po podaji opsijske izjave odselili v Italijo. Pravna podlaga tega procesa so bili Mirovna pogodba z Italijo, Jugoslovansko-italijanski sporazum z dne 23. decembra 1950 ter pisma in note, ki sta jih izmenjali državi. Ti dokumenti, zakonski predpisi, ki jih je na podlagi sklenjenih sporazumov izdala Jugoslavija, in arhivsko gradivo kažejo, da je Italija vzpodbujala optiranje, medtem ko ga je Jugoslavija sprva omejevala, nato pa popustila italijanskim zahtevam.

Skoraj četrstoletna italijanska okupacija, vojna, zlom fašizma, dolgotrajna pogajanja in negotovost glede dokončne meddržavne ozemeljske razdelitve, izredno stanje v okupacijskih conah ter predstavitev državne meje so pogojevali vrsto družbenih procesov na ozemlju, ki si ga je Italija priključila z Rapalsko pogodbo, po dokončni razmejitvi ob koncu druge svetovne vojne pa je bilo dodeljeno Jugoslaviji. Ti procesi so bili tako obsežni in odmevni, da so zaznamovali ne le življenje teh območij, ampak tudi meddržavne odnose.

Eno odmevnejših je bilo odseljevanje italijanskega prebivalstva. Zaradi nepoznavanja problematike, neupoštevanja zgodovinskih družbenih in političnih okoliščin, zlasti pa pozabe sporazumov, ki so meddržavno dokončno uredili to vprašanje (kakor tudi vprašanje zapuščenih nepremičnin), je to še vedno obremenilni dejavnik med Slovenijo in Italijo.

Močan selitveni val je zajel vse omenjeno območje, vendar je v prispevku obravnavan le del tega procesa, in sicer izseljevanje iz dela Slovenskega primorja, ki je bil z

Mirovno pogodbo z Italijo septembra 1947 priključen LR Sloveniji. Četudi se omejujemo le na slovensko ozemlje, je smiselno obravnavati ločeno izseljevanje iz dela Primorske, priključenega septembra 1947, in izseljevanje iz tedanjega okraja Koper, ki je ostal še nadaljnjih sedem let v okupacijski coni B Svobodnega tržaškega ozemlja.

Emigracija iz vsakega od omenjenih območij ima svoje posebnosti, kar ju bistveno loči. Zato so tudi vzroki in posledice različni.

Predvsem je tu treba omeniti razlike v narodnostni sestavi. V Okraju Koper je živel leta 1945 nekaj več kot 21.000 avtohtnih italijanskih prebivalcev. Podlaga pravne ureditve odseljevanj pa je bil Lodonski sporazum. Čeprav so v skladu z Mirovno pogodbo lahko uveljavljali pravico do odselitve tudi prebivalci Svobodnega tržaškega ozemlja, je le majhen del prebivalstva Okraja Koper uveljavil te pravice v skladu s to mednarodno pogodbo. Na delu Primorske, priključene k LR Sloveniji z Mirovno pogodbo, ni bilo avtohtnega italijanskega prebivalstva. Po popisu prebivalstva v Avstro-Ogrski je leta 1910 živel na tem območju 160.000 prebivalcev, od tega le 290 Italijanov. Pravna ureditev odseljevanja je temeljila na 19/2 členu Mirovne pogodbe in na nekaterih drugih mednarodnih pogodbah, ki so se nanašale prav na to ozemlje.

Odseljevanje italijanskega prebivalstva s tega območja ima svoje korenine v začetku stoletja, in sicer v represivni, raznarodovalni in demografski politiki, ki so jo začele izvajati italijanske oblasti takoj po okupaciji ozemlja, ki si ga je Italija priključila po koncu prve svetovne vojne z Rapalsko pogodbo. Nasilno politiko nad slovenskim prebivalstvom je Italija v času fašizma stopnjevala do skrajnih meja - od ukinitve slovenskega šolstva, prepovedi uporabe slovenskega jezika, poitalijančenja krajevnih in osebnih imen, gospodarske slabitve slovenskega prebivalstva do fizičnega iztrebljanja Slovencev. Zato je za to obdobje značilno odseljevanje Slovencev, migracijski tok italijanskega življa pa je bil usmerjen iz notranjosti Italije na etnično slovensko ozemlje. "Slovensko prebivalstvo je izgubljalo plast izobražencev, ki so večinoma emigrirali v Jugoslavijo. Ostala je duhovščina, ostali so kmetje, obrtniki in večina delavstva. Iz Italije so prihajali uradniki pa tudi demobiliziranci in avanturisti, ki so v novih pokrajinah videli obljubljeni deželo, dejansko pa so pomnožili vrste brezposelnih" (Kacin-Wohinz, 1977, 16). Vse javne službe, civilne in vojaške, so zasedli po letu 1919 priseljeni Italijani. Predstavljali so državni in vojaški aparat, ki je izvajal raznarodovalno nasilje nad slovenskim prebivalstvom. Razumljivo je torej, da je bila kapitulacija Italije tista prelomnica, ki je migracijski tok italijanskega življa obrnila nazaj. Takrat jih je odšla večina. Drugi večji val odhodov je zajel to pokrajino ob koncu vojne pred prihodom IV. armade. Tako je bilo ob uveljavitvi Mirovne pogodbe z Italijo septembra 1947 odseljevanje z obravnavanega območja že v veliki meri izvršeno, ni pa bilo pravno urejeno.

Podlago za zakonsko ureditev tega procesa je dal 19. člen Mirovne pogodbe. Ta je določal, da mora država, ki pridobi dotedanje italijansko ozemlje, v roku treh mesecev sprejeti zakon, s katerim sprejme v državljanstvo tiste prebivalce tega

ozemlja, ki so imeli 10. junija 1940 stalno prebivališče na tem ozemlju. S pridobitvijo novega izgubijo ti ljudje dotedanje italijansko državljanstvo.

V Mirovni pogodbi zahtevani zakon o državljanstvu oseb na priključenem ozemlju je bil objavljen v Uradnem listu FLRJ decembra 1947. Z njim so prebivalci ozemlja, ki ga je Mirovna pogodba dodelila Jugoslaviji, s 15. septembrom 1947 pridobili jugoslovansko državljanstvo (UL FLRJ, 104/756, 1947).

Za odseljevanje je pomemben 2. odstavek 19. člena, ki je dodelil prebivalcem pravico, da zadržijo italijansko državljanstvo, kolikor so izpolnjevali pogoj o že omenjenem stalnem prebivališču in je bil njihov pogovorni jezik italijanski. To pravico so lahko uveljavljali v roku enega leta od začetka veljavnosti Mirovne pogodbe, in to v skladu z ustrežno zakonodajo, ki jo je morala v roku treh mesecev sprejeti država, ki je pridobila ozemlje. Pomembna določba obravnavanega člena je, da optanti obdržijo italijansko državljanstvo in se zanje ne bo štel, da so prevzeli državljanstvo države, na katero je preneseno ozemlje (Pariška mirovna pogodba, 1977, 12). V skladu s 3. odstavkom istega člena je lahko država, na katero je bilo preneseno ozemlje, zahtevala, da se optanti preselijo v Italijo v letu dni od dneva optiranja.

Decembra 1947 je Ministrstvo za notanje zadeve FLRJ objavilo v Uradnem listu pravilnik o opciji (UL FLRJ, 109/813, 1947). V skladu z njim so osebe, ki so želele obdržati italijansko državljanstvo, podale pisno ali ustno izjavo pred izvršilnim odborom okrajnega ali mestnega ljudskega odbora. Tisti, ki so se že izselili, so to lahko storili v tujini na jugoslovanskem diplomatsko-konzularnem predstavništvu FLRJ. Ob oddaji zahtevka so morali predložiti dokazila, da izpolnjujejo v Mirovni pogodbi zahtevane pogoje.

Odločbe o opciji je izdajalo republiško ministrstvo za notranje zadeve. Če je bila opcija zavrnjena, je bil v odločbi naveden razlog zavrnitve. Na negativne odločbe so se prizadeti lahko pritožili v štirinajstih dneh po prejemu odločbe. Te je reševala Vlada ljudske republike.

Slovensko ministrstvo za notranje zadeve je reševalo opsijske zahtevke skladno z merili, ki jih je določilo Zvezno ministrstvo za notranje zadeve (AMNZ, STO, 1949). To je pomenilo, da je priznavalo opcije v čim manjšem številu in da je strogo upoštevalo določila Mirovne pogodbe, tako "da je bilo v slehernem primeru mogoče zagovarjati odločitev". Opcije je odobrilo "samo pravim Italijanom po jeziku in poreklu" ter članom njihove ožje družine, čeprav zakonski partner ni bil Italijan, nadalje "očitnim sovražnikom (npr. duhovnikom)", četudi italijansko poreklo ni bilo povsem dokazano, niso pa odobrili opcije Slovencem, Hrvatom ter ostalim, ki niso bili italijanske narodnosti. S tem je bil poistoveten pojem "pogovorni jezik" s pojmom "materni jezik" oz. narodnost. V skladu z navodili premoženjsko stanje ni vplivalo na odobritev opcije, razen v primerih, ko poreklo ni bilo povsem jasno.

Do konca leta 1950 je dobilo slovensko ministrstvo za notranje zadeve 13.239 opsijskih zahtevkov. Od tega jih je odobrilo 6.825, zavrnilo 4.303, ostali so bili še v

postopku (ARS, DE I, Gradivo Borisa Kraigherja, šk. 9). Iz tega podatka je razvidno, da so bila merila, ki jih je upoštevalo slovensko ministrstvo, resnično stroga.

Ker je optiranje za italijansko državljanstvo potegnilo za seboj pomembne pravne posledice na državljanstem in premoženjskem področju, sta ga vladi obeh držav ves čas budno nadzorovali. Skušali sta uveljaviti vsaka svoje zahteve, ki so bile glede ocen, ali prosilec izpolnjuje v Mirovni pogodbi zahtevane pogoje, dokaj različne.

Mnogim že odseljenim je slovensko ministrstvo odreklo pravico do optiranja. Zanimivo je tudi, da je večina že izseljenih podcenjevala ali se ni zavedala pravnih posledic izselitve brez odobrene opcije. Po zakonu o državljanstvu oseb na priključenem ozemlju so vsi ti postali jugoslovanski državljani. Jugoslovanske oblasti so jim lahko kot pobeglim osebam odvzele državljanstvo (UL FLRJ, 86/602, 1946), kar je imelo zopet pravne posledice, tokrat premoženjske. Kot pobeglim osebam jim je bilo po veljavni zakonodaji lahko zaplenjeno celotno premoženje - tu gre za nepremičnine, ki so jih zapustili v poprejšnjem kraju bivanja. Na pogajanjih o premoženjskih vprašanjih med državama Jugoslavija razumljivo ni kazala pripravljenosti, da bi to premoženje odplačala. Italija pa seveda ni imela pravne podlage za postavljanje tovrstnih zahtevkov. Ti ljudje tudi niso imeli pravice do odškodnine za zapuščene nepremičnine. Begunci so bili v bistveno slabšem pravnem položaju kot optanti, saj so optanti zadržali vse državljanske pravice vključno s pravico do odškodnine za premoženje, ki je ostalo na priključenem ozemlju.

Italija je zato skušala omajati jugoslovansko strogost, zlasti je oporekala poistovetenju pogovornega z maternim jezikom. Jugoslovanski vladi je očitala, da "je v več tisoč primerih odbila opcijo za italijansko državljanstvo osebam, ki so se čutile Italijane, in pripadnikom italijanske kulture z utemeljtvijo, da je občevalni jezik teh ljudi slovenski." (ARS I, GBK, 9). Zahtevala je podaljšanje rokov in priznanje opcij, ki so bile po dotedanjih merilih zavrnjene.

Nedvomno je poslabšani zunanjepolitični in gospodarski položaj konec štiridesetih let prisilil Jugoslavijo, da je pristala na domala vse italijanske zahteve. Rezultat dolgotrajnih pogajanj je bil namreč podpis sporazuma in dogovorov, ki so pomenili revizijo opsijskega postopka in so bili zakonska podlaga optiranja za italijansko državljanstvo po decembru 1950, ko so se roki po Mirovni pogodbi že iztekli in bi moral biti proces optiranja zaključen.

Ti dogovori so bili:

1. sporazum med Jugoslavijo in Italijo o ureditvi nekaterih vprašanj, ki se nanašajo na opcijo z dne 23. decembra 1950 (PAK, OLO Postojna, 104),
2. pismo, ki je priloga tega sporazuma in sta ga izmenjala poslanik Iveković in zunanji minister Italije Sforza,
3. pismo, ki sta ga izmenjala šefa jugoslovanske in italijanske delegacije dr. Stane Pavlič in dr. Luigi Riccio in je sestavni del Sporazuma med FLRJ in Republiko Italijo o dokončni poravnavi vseh medsebojnih obveznosti ekonomskega in finanč-

nega značaja, ki izhajajo iz Mirovne pogodbe in nadaljnjih sporazumov z dne 18. decembra 1954 (Bela Knjiga, 1996, 53),

4. note, ki sta jih izmenjali državi in so se nanašale predvsem na razčiščevanje tehničnih vprašanj.

Sporazum o ureditvi opcijskih vprašanj (imenovan tudi sporazum Iveković - Sforza) sta državi podpisali 23. decembra 1950. Kot že omenjeno, je pomenil pravi preobrat v opcijskem postopku. Omilil je kriterije, podaljšal roke in zavezal Jugoslavijo, da bo zahtevke za optiranje reševala načeloma pozitivno.

S tem sporazumom je bila opcija avtomatično priznana civilnim in vojaškim javnim uslužbencem in njihovim družinam, tj. državnim, vojaškim in občinskim uslužbencem, oficirjem, podoficirjem, karabinerjem, notarjem, učiteljem in podobno, čeprav niso podali izjave o opciji. Tem osebam sploh ni bilo treba vložiti zahtevka. (1. člen)

Poverjenišтва za notranje zadeve Primorske oblasti so dobila navodilo, naj jih črtajo iz evidence jugoslovanskih državljanov in navedejo kot razlog izbrisa "zadržali italijansko državljanstvo po 1. členu Sporazuma o ureditvi opcijskih vprašanj z dne 23. 12. 1950. Domala vsi ti so se izselili med prvimi, takoj po kapitulaciji Italije ali ob koncu vojne.

Vlada FLRJ se je nadalje s sporazumom obvezala, da bo najkasneje v 90 dneh od uveljavitve sporazuma odobrila opcije osebam, ki so podale izjavo o opciji iz tujine (2. člen).

Tovrstne odločbe so izdajali po pravilu pozitivno. Navodilo Ministrstva za notranje zadeve je poudarjalo, da bo treba vse negativno rešene opcijske zahtevke, ki so bili poslani iz tujine, razveljaviti in izdati nove, tokrat pozitivne. "Za negativne odločbe, ki se bodo izdajale le iz posebnih razlogov, je potrebno poprejšnje soglasje zveznega ministrstva za notranje zadeve" (PAK, OLO Postojna, 104). Odseljenim, ki zahtevka za optiranje dotlej še niso vložili, je sporazum podaljšal rok za podajo izjave do 23. marca 1951, odločbe pa so morale biti izdane v 90 dneh od prejema zahtevka (3. člen).

Tisti, ki so še prebivali na priključenem ozemlju, pa pravice do opcije dotlej niso uveljavljali, so to lahko storili v roku 60 dni, tj. od 10. januarja 1951 do vključno 10. marca 1951. Ministrstvo je moralo izdati odločbe v nadaljnjih 60 dneh od dneva prispetja (4. člen).

Tisti pa, ki se niso izselili, ker jim je bil opcijski zahtevek zavržen, so lahko zahtevali revizijo postopka do 10. marca 1951. Za izdajo odločb o revizijah je bila pristojna republiška vlada, ki je morala izdati nove odločbe v roku 60 dni (5. člen).

Sporazumom je zavezal Jugoslavijo, da bo opcije iz 2. in 3. člena reševala načeloma pozitivno ter da se bo pri vseh odločbah, zlasti tistih, ki se bodo izdale na prošnjo za revizijo iz 5. člena, "pristojni organi ozirali v najširšem smislu na enotnost rod-bine in na druge okoliščine, ki zaslužijo najširšo pozornost iz stališča pravičnosti, ka-

kor tudi na posebne primere, na katere bo morebiti opozorila italijanska vlada" (6. člen).

Sestavni del tega sporazuma je bilo pismo, ki sta ga izmenjala poslanik Iveković in italijanski zunanji minister Sforza. Z njim je bilo določeno, da število od jugoslovanskih oblasti zavrženih opcij ne sme biti večje od 200 za optante, ki so svoje izjave podali v Italiji (številka 200 se nanaša na celotno priključeno ozemlje, torej tudi na Hrvaško). Pomembno določilo pisma je tudi, da sme italijanska vlada zahtevati ponovno razpravljanje o odobrenih opcijah, če bo sodila, da so bile izdane zmotno ali zlonamerno. V takih primerih bosta vladi skupno pretehtali, ali niso morda podani pogoji za zavrnitev.

Število odobrenih opcij se je s tem sporazumom znatno povečalo. Roki so se iztekli konec marca 1951 in s tem bi moral biti proces optiranja zaključen. Vendar so ostala še nekatera nerešena vprašnja, ki sta jih državi urejeli še več kot desetletje.

Med manj problematične za državi so sodili naslednji:

- pravočasno vloženi opcijski zahtevki na konzularno-diplomatskih predstavništvi v tujini, ki so se tam ali pozneje v postopku izgubili, zato odločbe niso bile izdane, ter

- primeri, ko so bile opcije odobrene, a odločbe strankam niso bile vročene.

Vse te primere so reševali v naslednjih letih. Dokončno pa, kot kaže, niso bile rešene vse do danes. Marsikdo od teh se je izselil iz Italije in odločbe ni nikdar prejel.

Za državi in za njune medsebojne odnose sta bili pomembnejši dve skupini že odseljenih oseb. Ker so bili v ozadju politični motivi, sta bili predmet usklajevanja, pogojevanja in izsiljevanja, pri čemer sta državi druga drugo obtoževali, da ne uporabljata enotnih meril za vse prebivalce. Kopja visoke politike pa so se lomila na plečih prizadetih ljudi. Nekaterim je odrekala pravico do opcije Italija, drugim pa opcije ni potrdila Jugoslavija.

Jugoslovanske oblasti so zavračale priznanje opcij 97 proslcem, od katerih jih je bilo 43 iz Primorske. Razen dveh so bili vsi po narodnosti Slovenci ali Nemci, njihov pogovorni jezik pa je bil slovenski ali nemški. Italija je kljub temu leta in leta vztrajno zahtevalaodobritev teh opcij. Ti ljudje so imeli na priključenem ozemlju veleposestva, industrijska in druga gospodarska podjetja. V prvem obdobju so jim jugoslovanske oblasti opcijske zahtevke zavrnille, ker bi jim kot optantom, katerih premoženje je zaščitila Mirovna pogodba, morale odplačati visoke odškodnine. Ko sta leta 1954 državi sklenili sporazum, ki je urejal medsebojne premoženjske zahtevke, je Jugoslavija pristala na odplačilo optantskega premoženja v globalnem znesku, v katerem je bilo zajeto tudi odplačilo premoženja teh oseb. Po sprejetju omenjenega sporazuma premoženjskih razlogov za nadaljnje zavračanje opcijskih zahtevkov tem osebam ni bilo več, ostali pa so politični. To je bil namreč povračilni ukrep za ravnanje italijanskih oblasti z nekaterimi optanti.

SPORAZUM

između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Italijanske Republike o uređenju izvesnih pitanja koja se odnose na opcije.

Vlada Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Vlada Italijanske Republike, u svrhu da sporazumno reše iznesena pitanja koja se odnose na opcije za državljanstvo jedn ili druge zemlje u smislu Ugovora o miru, sporazumele su se kako sledi:

Clan 1.

Italijanski pripadnici koji, su iako nisu rođeni na ustupljenim područjima, imali tamo domicil dana 10 juna 1940 godina ne iz razloga bilo civilne bilo vojne javne službe, smatraće se kao da su stalno zadržali italijansko državljanstvo, pa i ako se nisu koristili pravom opcije, samo ako su napustili spomenuto područje.

Dejstvo ove odredbe proteže se i na žene i decu lica iz prethodnog stava.

Clan 2

Vlada FNR Jugoslavije preduzeće potrebne mere da bi nadležni organi, najkasnije u roku od 90 dana po stupanju na snagu ovog Sporazuma doneli odluke po izjavama o opciji lica iz clana 19 Ugovora o miru, koja su napustila ustupljena područja posle 10 juna 1940 .

Clan 3

Lica iz clana 19 Ugovora o miru, koja su napustila ustupljena područja posle 10 juna 1940 i koja nisu podnela izjavu o opciji za italijansko državljanstvo u roku predviđenom u spomenutom clanu, moraju da podnesu izjavu nadležnom Pretstavništvu FNR Jugoslavije u roku od 90 dana po stupanju na snagu ovog Sporazuma.

Vlada FNR Jugoslavije preduzeće potrebne mere da bi nadležni organi, najkasnije u daljem roku od 90 dana, doneli odluke po tim izjavama.

Clan 4

Lica iz clana 19 Ugovora o miru koja su zadržala domicil na ustupljenim područjima, a nisu podnela izjavu o opciji u roku predviđenom u spomenutom clanu 19, moraju da je podnesu

2

u roku od 60 dana od dana kada odnosne odredbe budu objavljene u Sluzbenom listu FNR Jugoslavije.

Vlada FNR Jugoslavije preduzece potrebne mere da bi nadležni organi, najkasnije u daljem roku od 60 dana, doneli svoje odluke po tim izjavama.

Član 5

Vlada FNR Jugoslavije povrgnuce izvanrednom revizionom postupku sve odluke o odbijanju izjava o opciji koje su podnela lica, koja su zadržala domicil na ustupljenim podrucjima i koja su ili koja budu to trezila.

Molbe se moraju podneti u roku od 60 dana od dana kada budu sluzbeno objavljene odredbe iz prethodnog stava.

Smatrace se pravovaljanim i sve molbe podnete u istu svrhu pre tog dana, a one, koje su podnete nenadleznim jugoslovenskim vlastima dostavice se po sluzbnoj duznosti nadleznim vlastima.

Nadlezna vlada Narodne Republike donece odluku o pomenutim molbama za reviziju najkasnije u naknadnom roku od 60 dana.

Član 6

Izjave o opciji iz clana 2 i 3 ovog Sporazuma resavace se u nacelu pozitivno.

Za sve odluke predvidjene u prethodnim clanovima ovog Sporazuma, a narocito za odluke po molbama za reviziju iz clana 5 nadležni organi ce voditi racuna o najsirem duhu o jedinstvu familije, o drugim situacijama koje zasluazuju posebnu paznju sa gledista pravicnosti, kao i o posebnim slucajevima na koje bi italijanska vlada eventualno ukazala.

Član 7

Lica pomenuta u clanu 20 Ugovora o miru s Italijom, koja nisu podnela u roku predvidjenom u istom clanu 20 molbu radi sticanja jugoslovenskog drzavljenstva, imace pravo da naknadno, podnesu svoju molbu nadleznim predstavnistvima FNR Jugoslavije u roku od 30 dana kada odnosne odredbe budu objavljene u sluzbenom listu italijanske Republike.

Maruša ZAGRADNIK: ODSSELJEVANJE IN OPTIRANJE ZA ITALIJANSKO DRŽAVLJANSTVO ..., 187-202

Clén 8

Ovaj dan ce se objaviti i u stampi dveju Zemalja, a u pogledu clanova 4 i 5 i na sluzbnim oglasnim plocama Mesnih narodnih odbora podrucja ustupljenih FNR Jugoslaviji.

Ovaj Sporazum stupa na snagu danom potpisa.

Za FNR Jugoslaviju

Za Italiju

Dr. Mladen Iveković, s.r.

Sforca, s. r.

U prilogu za predlog iz 21. prijavio se ob-
avještenje iz domaćeg roba, ki je dan-25
za odgovor na predložene ratifikacije
opravljene.

4. S.S. 55 independent.

Acute by post. To. till air-

14 1/2 n. --

by

195

VLADA LJUDSKE REPUBLIKE SLOVENIJE
Ministrstvo za notranje zadeve
Št. IV.104/3-51
Ljubljana, dne 24. januarja 1951.

Predmet: Opcija za Italijo.

Vsem poverjeništvom za notranje zadeve na
priključenem ozemlju /osebne tov. poverjeniku/

Sporočeno nam je bilo, da se širi predvsem na hrvaški
streni propaganda za masovno optiranje za Italijo. Ni izključeno, da
se taka propaganda zanese tudi na naše stran priključenega ozemlja.
Nekateri znaki že kažejo ponesek na to /n.pr. v okraju Ilirski Bi-
strica/.

Vse take primere nam je treba sporočati takoj po najkraj-
ši poti. Ni pa treba podvzemanj nikakih administrativnih ukrepov, temveč
je treba ravnati strogo po predpisih. Po izrečnem naročilu tovariša
ministra je treba glagati religiozne cele, t.j. mobilizirati Partijo in
Fronte v propagandne akcije proti takim pojavom ter je treba preganja-
ti iniciatorje take propagande in alarmantnih vesti. Glede tega stopi-
te v stik s pooblaščenstvom UDV.

Čim bodo opcijske izjave s predpisanimi potrdili pred-
ložena in ste mnenja, da bi bile treba zavrniti, pošljite take izjave spre-
ti in hitro nazaj, da izdamo čimprej negativne odločbe.

Sarti fašizmu zvebode naredul

Izdelano v 10 izvedih

6 poverjeništvom za notranje
priključenem ozemlju.
3. oblastnemu poverjeništvu
1 UDV za Slovenijo
v arhiv.

~~Načelnik oddelka~~
Prijatelj Marijan

Vir: Arhiv ministrstva za notranje zadeve, gradivo STO.

Pri tako sproščenih merilih, kot sta jih državi sprejeli s sporazumom Iveković - Sforza, so seveda optirali tudi prebivalci, ki v Italiji niso bili dobrodošli, po ocenah italijanskega ministrstva za notranje zadeve so bili nezaželeni. Italijanska vlada jih kljub potrjeni opciji ni hotela sprejeti v državljanstvo, češ da je njihov občevalni jezik slovenski, s čimer ne izpolnjujejo pogojev iz 19. člena Mirovne pogodbe. S posebno noto je 12. maja 1952 dostavila jugoslovanski vladi seznam teh oseb. Bilo jih je 199, od tega približno 150 iz Primorske. Zahtevala je, da se o njih ponovno razpravlja, kot je bilo dogovorjeno v pismu, ki je sestavni del sporazuma Iveković - Sforza. Slovenskim pristojnim organom se te zavrnitve niso zdele utemeljene. Preverili so vse primere in pri tem ugotovili, da so ti optanti v večini pravi Slovenci s slovenskim razgovornim jezikom, ki jim po prvotnih kriterijih opcij ne bi odobrili, "smo jih pa potrdili samo zaradi sporazuma Iveković - Sforza. O tem se je raz-

pravljalo tudi na konferenci z dne 29. 4. 1955 na državnem sekretariatu za zunanje zadeve FLRJ (...). Te primere smo ponovno preverili in odgovorili državnemu sekretariatu za notranje zadeve FLRJ, da je vztrajati pri veljavnosti teh opcij, ker niso bile napačno vložene niti zaradi zlorabe itd."(AS I, GBK, 9).

Ker pa italijanske oblasti niso ostale samo pri teh zavrnitvah in je vse kazalo, da se bodo vrstile tudi v bodoče, in to z določenimi političnimi nameni, so se zaostрили odnosi med jugoslovansko in italijansko vlado.

Vso problematiko spora med vladama držav osvetljuje analiza člana Izvršnega sveta LR Slovenije dr. Borisa Puca tako poglobljeno in pregledno, da jo kot izredno pomemben dokument navajam skorajda v celoti: "Pozneje je italijanska vlada poizkušala preko ambasade predati še nadaljnje liste oseb, katerim usporava italijansko državljanstvo. Jugoslovanska vlada pa je pozneje listo odklonila in izjavila, da liste, predane po 12. 5. 1952, ne morejo biti predmet razpravljanja v smislu tč. C pisma Iveković - Sforza, ker si Italija s predajo list z dne 12. 5. 1952 ni pridržala pravice, da postavi naknadno še druge zahteve (...). Čeprav predmetni spor med Jugoslavijo in Italijo še ni razčiščen po diplomatski poti, je italijanska vlada na terenu pristopila k dejanskemu izvajanju svojega načelnega gledanja. Z navodili internega značaja notranjega ministrstva z dne 22. oktobra 1953 št. 1154/035 so bile dane direktive podrejenim organom, kako je interpretirati sporazum Iveković - Sforza. To navodilo med drugim pravi sledeče: (Možnost italijanske vlade, da ne prizna lastnosti državljanov zgoraj omenjenim nepravilnim optantom, za katere naj bi bila dana odobritev opcije s strani jugoslavije, je na drugi strani jasno dopuščena v točki C pisma, priključenega jugoslovansko - italijanskemu sporazumu, ki je bil sklenjen v Rimu dne 23. 12. 1950. Ta sporazum, čeprav še ni bil sprejet od parlamenta, je kot akt mednarodnega prava perfekten in učinkovit in ga je treba uveljaviti v našem notranjem pravnem redu posebno, ker je predvideno v čl. 9, da stopi v veljavo v trenutku podpisa, vsled česar se na njega lahko sklicujeta obe stranki pogodbenici kot izvora avtentične interpretacije določila mirovne pogodbe in na to se nanašajočih pravic in dolžnosti, ki jih stranki pogodbenici izvajata.)

V nadaljevanju citiranega navodila zahtevajo, da se odvzamejo potrdila o državljanstvu vsem, ki so bila pomotoma izstavljena, če jih pristojni organi ne smatrajo za pravilne optante v smislu čl. 19/2 Mirovne pogodbe, to se pravi, če je občevalni jezik teh optantov bil slovenski. Kot posledica teh navodil so pričele prefekture preko občin in županstev dostavljati mnogim optantom odloke, v katerih jim sporočajo, da je italijansko notranje ministrstvo sklenilo izpodbijati opcijo, čeprav je bila opcija s strani jugoslovanske vlade odobrena. Tu ne gre za primere, vsebovane v listi 199 oseb, ki jih je italijanska vlada predala 10. maja 1952 jugoslovanski vladi, temveč za povsem nove slučaje. Takim osebam nato italijanske oblasti odvzamejo osebne izkaznice, jih brišejo iz volilnih imenikov ter morajo vrniti italijanski potni list. Od tega trenutka se smatrajo kot tujci in sicer kot apoliti v

kolikor Jugoslavija ne bo spremenila svojega prvotnega odloka o odobritvi opcije. V vsakem primeru morajo prositi za dovoljenje bivanja. Ta položaj se na terenu vse bolj in bolj zaostruje in dosega višek prav v zadnjem času, ko je bil od parlamenta osvojen in objavljen zakon z dne 9. 1. 1956, št. 27, ki govori o vpisu v italijanske državljanske knjige onih oseb, ki so optirale po členu 19/2 Mirovne pogodbe. (...)

Po tem zakonu mora vsak vpis optantov odobriti italijansko notranje ministrstvo, ki po svoji diskrecionarni oblasti presodi, ali so podani pogoji čl. 19/2 Mirovne pogodbe, ne glede na to, če je opsijska prošnja bila od tuje države, torej v našem primeru Jugoslavije, odobrena. Toda tudi tak administrativni akt ministrstva za notranje zadeve Italije, ki odobrava vpis v državljansko knjigo, ne rešuje še dokončno državljanskega statusa takega optanta. Citirani zakon namreč dopušča, da vsakdo, ki ima interes na tem, in še posebej javni pravobranilec, lahko vloži tožbo na redno sodišče za ugotovitev državljanstva. Z drugo besedo, kadar neka poljubna oseba smatra, da je občevalni jezik optanta drugi kot italijanski, lahko s posebno tožbo pred sodiščem izpodbija vpis v državljansko knjigo. Ker za tako tožbo ni določen nikak rok, je mogoče vsakokrat in od vsakogar izpodbijati takemu optantu njegovo državljanstvo. Odlični instrument za izvajanje pritiska na optanta v primeru kakršnekoli njegove nacionalne in politične dejavnosti, ki ne bi bila pogodu italijanskim oblastem. Citirani zakon poleg tega odvzema vsem optantom v smislu čl. 19/2 Mirovne pogodbe še posebej pravico, da koristijo možnosti čl. 9 italijanskega zakona z dne 13. 6. 1912, št. 555, po katerem bivši italijanski državljani, ki so izgubili italijansko državljanstvo, to lahko zopet pridobijo po 2-letnem ponovnem bivanju na italijanskem ozemlju, če se tej ponovni podelitvi tekom nadaljnjih treh mesecev ne upre notranje ministrstvo.

Docela jasno je, da je ta zakon naperjen izključno proti Slovencem, ki se nahajajo v Italiji, in to onim, ki italijanskemu notranjemu ministrstvu niso pogodu. S tem zakonom hočejo Italijani že vnaprej prejudicirati vsake razgovore med Jugoslavijo in Italijo v zvezi tega vprašanja. Trdili bodo, da ne morejo iti preko zakonitega predpisa, ki ga je osvojil parlament in ki ima svojo osnovo v italijansko-jugoslovanskem sporazumu iz leta 1950, ki ga je tolmačiti kot avtentično interpretacijo čl. 19/2 Mirovne pogodbe (glej zgoraj citirano tolmačenje v navodilih z dne 22. 10. 1953 št. 1154/035).

Ker pada tako postopanje z optanti v serijo cele vrste diskriminacijskih dejanj proti Slovencem v Italiji, zlasti še na Tržaškem (nov vladni načrt o slovenskih šolah, po katerem naj bi posebne komisije sklepale o tem, kateri otroci smejo obiskovati pouk v slovenskem jeziku; odstranjevanje slovenskih napisov naših šol na deželi; proces proti beneški četi; kazenski proces, ki se pripravlja proti zaprtim Škedenjcem; načrtna kolonizacija slovenskega ozemlja itd.), ni mogoče takega postopanja italijanskih oblasti presoati več kot interno zadevo Italije, temveč kot politični problem jugoslovanske manjšine v Italiji in jugoslovansko-italijanskih odnosov nasploh (...).

Italijanska vlada nadalje ni dosledna v pogledu kriterija, kdaj je odkloniti prošnjo optanta. V primerih, ki jih je do sedaj odklonila, navaja kot temeljni razlog to, da je občevalni jezik teh ljudi slovenski, vsled česar ne izpolnjujejo pogojev čl. 19 Mirovne pogodbe. Tu gre predvsem za ljudi, ki so sicer Slovenci in so tudi vedno doma govorili slovensko, vendar njihov občevalni jezik je bil tako v službi, pri oblasteh, na sodišču, v javnih lokalih italijanski. Ta nedoslednost se kaže v tem, da je na drugi strani Italija zahtevala in še zahteva, da seodobrijo opcije določenim osebam, 97 po številu, od katerih odpade 43 na LRS, ki jih je predložila na osnovi pisma A priključenega sporazumu z dne 18. decembra 1954 in katere osebe, izvzemši dveh primerov, so bodisi Slovenci ali pa Nemci. Vse te osebe govorijo in so govorile doma slovensko ali pa nemško, torej po italijanski interpretaciji nimajo italijanski občevalni jezik. V tej listi so na pr. Pahor Melhior iz Prvačine, člani rodbine Tomšič Viktorja iz Ilirske Bistrice, Turk Dragotin iz Čepulj, Samsa Stanislav iz Ilirske Bistrice, Šavli Anton iz Tolmina, Knez Windischgraetz in njegova hči, člani rodbine barona Teufenbacha, člani rodbine barona Koroninija itd. Gre torej za povsem identične primere, kakor so oni, katerih pozitivno rešenje opcije Italijani odklanjajo.

Italijani torej izvajajo diskriminacijo proti vsem onim optantom, ki jih njihovo notranje ministrstvo ne smatra za zaželjene. Vsako nadaljnje popuščanje s strani Jugoslavije bi bilo zgrešeno že iz principielnih in političnih razlogov. Celó v italijanski administraciji ni enotnega gledanja na ta problem. Splošno znan je spor med italijanskim MIP-om¹ in italijanskim notranjim ministrstvom glede optantskega vprašanja. Medtem ko italijanski MIP stoji bliže jugoslovanski koncepciji, je italijansko notranje ministrstvo skrajno intransigentno v tem vprašanju. Navedeno stališče italijanskega MIP-a ima delno svoj izvor tudi v tem, da je velik del visoke birokracije tega resora materialno zainteresiran na ugodni rešitvi opcij oseb, ki so jih predložili s spiskom na osnovi pisma A sporazuma z dne 18. 12. 1954. Velik del teh ljudi je imel namreč v Jugoslaviji ogromna posestva in imajo kot taki ter na temelju sporazuma z dne 18. 12. 1954 med Jugoslavijo² in Italijo" pravico zahtevati odškodnino napram italijanski državi, ki gre v stomilijonske zneske. Z ozirom na obstoječo prakso v Italiji se ni čuditi, če so znatni procenti te odškodnine bili obljubljeni omenjeni birokraciji. Prav iz tega razloga je italijanski MIP po informacijah, ki jih imamo, v načelu pripravljen sprejeti jugoslovansko koncepcijo glede interpretacije sporazuma Iveković - Sforza, da se primeri optantov, na katerih so zainteresirani (zlasti Windischgraetz, Teufebach, Korenini, Tomšič itd) pozitivno in čimprej rešijo.

1 Ministrstvo za zunanje zadeve.

2 Mišljen je Sporazum med FLRJ in R Italijo o dokončni poravnavi vseh medsebojnih obveznosti ekonomskega in finančnega značaja, ki izhajajo iz Mirovne pogodbe in nadaljnjih sporazumov, 18. 12. 1954.

Omenjeni spor je mogoče izkoristiti tako, da se reševanje vseh onih prošenj, na katerih so Italijani zainteresirani, zadrži toliko časa, dokler se med jugoslovansko in italijansko vlado ne razčisti vprašanje interpretacije pisma Iveković - Sforza. Reševanje enih je potrebno vezati z reševanjem drugih prošenj. Če že ni mogoče formalno vezati enih in drugih prošenj radi nesrečnega pisma pod A sporazuma z dne 18. 12. 1954, potem je pač treba vezati via facti.

Po našem mnenju je sestanek mešane komisije vsekakor potreben, vendar ne zato, kakor to predlagajo Italijani v zadnji noti, da se postavi naknadni rok za italijanske ugovore v nadaljnjih primerih, temveč zato, da se razpravlja o onih 199 primerih, ki jih je Italija oporekala s spiskom z dne 10. 5. 1952. Najbrže bomo morali pristati tudi, da se postavi novi rok za ugovore v onih primerih, ki so po krivdi naše administracije bili predloženi po 10. 5. 1952, odnosno še niso bili predloženi. Vsako nadaljnje popuščanje, da bi se Italiji dovolilo, da bi predložila še nadaljnje liste oseb (kakor to v svojem zadnjem dopisu Pravni svet DSIP-a³ v skrajnem primeru dopušča), katerim negira pravico opcije in predloženi italijanski vladi pred 10. 5. 1952, pa pomeni po našem mišljenju popoln pristanek na italijansko koncepcijo in poslabšati mednarodnopravni položaj optantov, to toliko bolj, ker ne gre za malo število, temveč, kakor zatrjujejo Tržačani, za okoli 3.000 primerov.⁴

Vprašanje postopka italijanskih oblasti na terenu napram optantom do sedaj s starni Jugoslavije sploh še ni bilo zaostreno niti po diplomatski poti, niti kako drugače. Nasprotno pa je Jugoslavija na tem vprašanju stalno popuščala od pisma Iveković - Sforza, preko pisma A priključenega sporazumu z dne 18. 12. 1954, do dejstev, da je LR Hrvatska že odposlala in DSIP že izročil Italijanom pozitivno rešene opcije, za katere so bili Italijani zainteresirani. Zato bo stališče Jugoslavije, vključ dokaj jasnemu pravnemu položaju, pri razgovorih z Italijo dokaj težko. Najidealnejša vsekakor bi bila rešitev, da se gordijski vozle preseka in zadeva razčisti z Italijo "počez". Jugoslavija bi upoštevala določeno število res očitnih primerov, ki jim Italija Prigovarja iz spiska z dne 10. 5. 1952 tako, da opcije odbije, na drugi strani pa odobri primere, ki jih je Italija predložila do marca 1955 glasom pisma A sporazuma z dne 18. 12. 1954. Na drugi strani pa bi se Italija odrekla vsakemu nadaljnjemu odklanjanju opcij, ki jih je Jugoslavija že odobrila in izročila italijanskim oblastem. Ni izključeno, da bi za tak predlog dobili v Italijanskem MIP-u zaveznika." (AS I, GBK, 9)

Dogovor sta državi dosegli šele decembra 1964. Takrat je Jugoslavija priznala opcije, ki jih je zahtevala Italija.

Od uveljavitve Mirovne pogodbe pa do dokončne rešitve vseh spornih vprašanj je optiralo za italijansko državljanstvo 21.332 prebivalcev slovenskega dela priključenega ozemlja. To so bili pretežno Italijani, priseljeni v obdobju med obema sve-

3 Državni sekretariat za zunanje zadeve.

4 Med temi so bili verjetno tudi prebivalci Cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, ki so se odseljevali v skladu z določili Londonskega memoranduma.

tovnima vojnoma. Preko 70% teh je odšlo z obravnavanega območja v prvih mesecih po kapitulaciji Italije. Vsekakor velja še enkrat poudariti, zlasti ker zasledimo tudi pri naših zgodovinarjih in politikih, da obravnavajo ta proces kot madež v naši zgodovini, eni z občutkom krivde, drugi kot obtožbo, da tega migracijskega procesa ne moremo obravnavati zunaj konteksta širših družbenih in političnih dogajanj tako v tistem obdobju kot v predzgodovini. To je bilo le sklepno dejanje procesa, ki ima korenine in svoj začetek v času med svetovnima vojnoma in je posledica italijanske raznarodovalne in demografske politike.

Italijansko zgodovino pisje, predvsem pa politika, dosledno poimenjujejo te osebe begunci. Žal so to poimenovanje prevzeli tudi slovenski politični, zgodovinski in novinarski krogi. Vendar ta izraz le deloma ustreza resnici. Res je, da je večina obravnavanih oseb pobegnila, kar je popolnoma razumljivo, če pomislimo, da so bili mnogi med njimi izvajalci raznarodovalnega in fašističnega nasilja nad primorskim prebivalstvom in so bili po letu 1919 naseljeni na to območje prav s tem poslanstvom. V času druge svetovne vojne je italijanska vojska pustila za seboj požgane vasi, mrtve in pregnane v taborišča. Način odhoda večine teh ljudi je bil resnično beg, kljub temu pa je poimenovanje begunci oziroma ezuli tendenciozen in zavajajoč. Ti ljudje so namreč optirali, kar pomeni, da so na podlagi svoje izjave zadržali italijansko državljanstvo, vse državljanske pravice, vključno s pravico do odškodnine za premoženje, ki so ga zapustili tostran meje. Ezuli oz. begunci teh pravic niso imeli. S pravnega vidika gre torej za bistveno razliko.

EMIGRATING AND OPTING FOR THE ITALIAN NATIONALITY FROM THE PART OF THE PRIMORSKA REGION ANNEXED WITH A PEACE TREATY TO THE REPUBLIC OF SLOVENIA

Maruša ZAGRADNIK

SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 11

SUMMARY

In the first part of the article, the migration from the Slovene Littoral after World War II is dealt with as a demographic process, with its causes in the pre-war denationalising and demographic policy of the Italian government in ethnically Slovene territory. In this period, the migration stream was directed from Italy to the Slovene Littoral, while the capitulation of Italy became a turning point, by which this stream was reversed.

The article further analyses the legal regulation of this migration process. The emigration was legally stipulated with the Peace Treaty with Italy, as well as with Yugoslav-Italian agreements and talks carried out during the constant control by the

governments of both countries. These documents and the legal regulations issued on the basis of the concluded agreements by Yugoslavia show, together with the archive material originating during the implementation of this process, that Italy stimulated option for the Italian nationality, while Yugoslavia, which in the first period consistently respected the stipulations of the Peace Treaty and thus limited the process of option, abated to all of the Italian demands in 1950.

In compliance with Article 19 of the Peace Treaty, the Italian speaking inhabitants of the territory, which was allotted to Yugoslavia with the Peace Treaty, were able to retain their Italian nationality. The Slovene Department of the Interior approved options only to those who were Italians by nationality and to their conjugal partners, even if these were not Italian. The measures were relaxed by the international agreement signed by Yugoslavia and Italy on December 23rd 1950. With it Yugoslavia agreed to approve, as a rule, the optional claims. For the Italian nationality there opted, in the Primorska region, 21,332 inhabitants. These were mostly Italians, who immigrated to this region after 1919. More than 70% of them left after the capitulation of Italy at the end of the war.

VIRI IN LITERATURA

AMNZ - Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, STO, Opcije za italijansko državljanstvo.

ARS I - Arhiv Republike Slovenije, Dislocirana enota I, Gradivo Borisa Kraigherja.

Kacin-Wohinz, M. (1977): Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921-1928. Koper - Trst, Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska.

PAK - Pokrajinski arhiv Koper, Okrajni LO Postojna.

Pariška mirovna pogodba, integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947. Ljubljana, Ministrstvo za zunanje zadeve RS, 15. 9. 1997, 12.

Slovenija, Italija, Bela knjiga o diplomatskih odnosih (1996). Ljubljana, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 53.

UL FLRJ, 104/756, 6. 12. 1947, Zakon o državljanstvu oseb na območju, priključenem po mirovni pogodbi z Italijo k FLRJ.

UL FLRJ, 109, 24. 12. 1947, Pravilnik o opciji oseb z območja, priključenega k FLRJ po mirovni pogodbi z Italijo.

ISTRSKO PODEŽELJE V VRTINCU REVOLUCIJE

Marta VERGINELLA

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
 Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

IZVLEČEK

Članek osvetljuje odzive istrskega podeželja na povojna prelomna politična dogajanja, kako je v vsakdanje življenje Istre zarezala velika politika, kako so predstavniki ljudske oblasti poskušali na vasi rušiti stara ravnovesja in vzpostavljati nova, kako so tudi slednji - nemalokrat pod pritiskom krajevne stvarnosti - pristajali na kompromise s starim, s tradicijo. Zavezanost tradiciji je na istrskem podeželju v prvem povojnem obdobju upočasnjevala uveljavljanje revolucionarnih ciljev, dopuščala je le površinske spremembe, ki niso zadevale temeljnih družbenih struktur in praks.

Z zmago OF, s prihodom Jugoslovanske armade v Istro in Trst, z razdelitvijo Julijske krajine v Cono A in Cono B, s pariško mirovno konferenco in Londonskim memorandumom so vojaki, politiki in diplomati določili smer zgodovinskega toka na Primorskem. Nova državna meja med Italijo in Jugoslavijo in demarkacijska črta med obema conoma v Julijski krajini - rezultat diplomatskega taktiziranja in pogajalske moči posameznih političnih akterjev - sta bili potegnjeni mimo širše ljudske volje, mimo pričakovanj in želja vseh tistih, ki so se udeležili narodnoosvobodilnega boja, a tudi tistih, ki so mu nasprotovali, in končno tudi tistih, ki so nemo pričakali končni razplet vojne vihre. Zapisniki krajevnih in vaških celic ter okrajnega komiteja KP okrožja Koper, ki jih hrani Pokrajinski arhiv v Kopru, so mi ob drugem fragmentarnem gradivu, cerkvenih virih, memoarjih in ustnih pričevanjih omogočili osvetliti odziv istrskega podeželja na povojna prelomna politična dogajanja. Pokazali so, kako je v vsakdanje življenje Istre zarezala velika politika, kako so predstavniki ljudske oblasti poskušali na vasi rušiti stara ravnovesja in vzpostavljati nova, kako so tudi slednji - nemalokrat pod pritiskom krajevne stvarnosti - pristajali na kompromise s starim. Z izbiro komplementarnih opazovalnih kotov, ki so mi jih ponudili takratni politični subjekti - podeželski predstavniki ljudskih oblasti, člani okrožnega komiteja, podeželski župniki, a tudi posamezniki, izključeni tako iz posvetne kot cerkvene sfere oblasti, je bilo mogoče prodreti do mnogoobrazne povojne podeželske istrske

stvarnosti - stvarnosti, ki niti v povojnem obdobju, tako kot tudi prej ne, ni bila povsem nemočen ujetnik zunanjih centrov politične moči in novega režima.

Že res, da so si jugoslovanske oblasti z reorganizacijo institucionalnega telesa prizadevale odpraviti upravni policentrizem, ki je tako za časa habsburške vladavine kot tudi italijanske fašistične oblasti hranil politično sredobežnost istrskega podeželja, toda kljub ideološki kampanji in velikim gospodarskim naporom jim ni uspelo zatreti gospodarske privlačevalne moči Trsta. Kot nam dovolj nazorno priča arhivska dokumentacija, se podvig ni obnesel, ker je podeželje vseskozi pritiskalo na vzvode oblasti. Po eni strani se jim je prilagajalo, po drugi pa je vodilo vztrajno bitko za ohranjanje tradicionalnih družbenih vrednot in utečenih oblik pridobivanja resursov. Ob tem velja še poudariti, da se je tudi na istrskem podeželju nova, ljudska oblast utelešala v posameznikih, v novem vodilnem razredu, ki je nameraval radikalno preoblikovati okolje, iz katerega je tudi večinoma prihajal. Toda, kot lepo pokažejo zapisniki partijskih celic in ljudskih odborov na podeželju, so predstavniki ljudske oblasti na vasi s težavo privzemali vrednostno-vedenjski kodeks komunistične elite in svoje vloge pobudnikov radikalne preobrazbe podeželske družbe niso posebno uspešno opravljali.

Napor, ki ga je istrski komunistični *establishment* vložil v vzgojo komunističnega kadra na istrskem podeželju, je bil velik. Ena od najbolj priljubljenih tem, ki so se je v prvih dveh povojnih letih lotevali okrajni politični predstavniki, ko so poučevali člane vaških celic Komunistične partije Julijske krajine, je bila naštevanje rezultatov, ki jih je na političnem in gospodarskem področju dosegla Vojna uprava Jugoslovanske armade. Poudarjali so, da si je jugoslovansko ljudstvo naposled izbojevalo stoletja kratene pravice, za katere so se v Coni A še vedno borili, da je nova jugoslovanska ustava izraz ljudske volje, ker prepoveduje izkoriščanje človeka po človeku, da ločuje cerkev od države, uvaja svobodo tiska, ščiti družino in priznava ženskam iste pravice kot moškim (PAK, OK KPZ, Valdoltra, 7. 1. 1947).

Partijskemu vodstvu koprskega okrožja je bilo do tega, da prebivalstvo Cone B spregleda, kaj se dogaja "onkraj", da so v Trstu in v njegovi okolici na dnevnem redu hude krivice, podkupovanja, goljufije, teror in brezposelnost, da spozna resnično lice Zavezniške vojaške uprave in zahrbtno bit Trumanove parlamentarne demokracije (PAK, OO SIAU, 24. 6. 1948; PAK, RK KPJK OKP, 16. 12. 1947). Že samo spoznanje o ukinjanju pravice do dela v sosednjem Trstu naj bi po mnenju koprskega partijskega vrha delovalo kot dovolj učinkovita protiutež sovražni propagandi in naj bi krepilo podporo ljudski oblasti, ki se je v koprskem okrožju tudi sama spopadala z brezposelnostjo. Čeprav je bila brezposelnost eden od pglavitnih vzrokov tlečega ljudskega nezadovoljstva v Coni B, je novi vodilni razred vztrajal pri razlagi, da kapitalistični red v bližnjem sosedstvu ukinja pravico do dela, da pa ljudska oblast neumorno ščiti interese delovnih ljudi. Z nemajhnimi finančnimi naporii so komunistični kadri poskušali dokazati, da življenjski standard Cone B ne zaostaja za

tistim iz cone A. Ko pa so bili vendarle prisiljeni spregovoriti o posameznih gospodarskih neuspehih, so krivce zanje praviloma našli v vrstah anglo-ameriških okupatorjev, špekulantov in nenazadnje celo med tistimi delavci, ki so se gradnji socializma odrekli in raje hodili na delo v Trst.¹

Prednosti nove družbene ureditve morajo biti vsem na očeh, so še poudarjali, tako krajevnemu prebivalstvu kot sosedom, za katere naj bo Cona B ogledalo, po katerem bodo presojali Jugoslavijo. To zahodnemu svetu najbližjo "izložbo" je bilo treba po mnenju koprškega partijskega vodstva zaščititi in obvarovati pred zlemi zgledi zahodnega sveta in njegovega najbližjega legla - Trsta.

Da bi se preprečilo kontaminacijo s korumpirano parlamentarno demokracijo, je bilo treba po mnenju vodilnih partijcev in predstavnikov ljudske oblasti iz demarkacijske črte narediti nepropustno ideološko ločnico. Ta poskus ukinjanja utečenih gospodarskih in družbenih vezi med Trstom in istrskim zaledjem je, sodeč po zapisnikih krajevnih in vaških celic ter okrajnega komiteja Komunistične partije okrožja Koper, med ljudstvom - tako v mestih kot na podeželju - sprožal vsesplošno negodovanje in odpor. Niti s kapilarno ideološko kampanjo niti s policijskimi ukrepi ljudski oblasti ni uspelo postaviti železne zaves med Cono A in Cono B in preprečiti prestopanja demarkacijske črte. Množica zaposlenih v Coni A - leta 1947 je v Trst na delo hodilo 2000 delavcev in delavk - poleg tega pa ne gre pozabiti še na vse tiste, ki so v Trstu svoje pridelke prodajali, je onkraj demarkacijske črte imela nezanemarljiv vir preživetja in je vsako oviranje prostega pretoka ljudi in blaga doživljala kot kratenje neodtujljive pravice do prizadevanja za preživetje in boljše življenje. Že to, da so dovolilnice za prodajo pridelkov na tržaški tržnici izdajali politični aktivisti, je močno razburjalo podeželsko prebivalstvo.

Koprsko politično vodstvo sicer ni moglo mižati pred dejstvom, da so se v Coni A zaposlovali kvalificirani delavci, ki so jih v Coni B pogrešali; da so tamkaj prihajali do vsakodnevnega zaslužka celo bivši partizani, tisti, ki bi morali najaktivneje sodelovati pri gradnji nove družbe; in da so se s trgovino na drobno v sosednjem Trstu ukvarjali celo člani partije. Zato ne preseneča, da so se na vaških partijskih sestankih - tak je potekal tudi v Dekanih januarja 1947 - pogovarjali predvsem o tem, kako bi zatrli "pravo tihotapstvo", tihotapljenje hrvaškega tobaka iz Jugoslavije v Trst in dopustili pa, da se na tržaški "piaci" znajdejo samo skromne količine blaga in pridelkov: "Radi tega, ker se ne pusti prenašati v Trst mleko in drugih stvari, je med ljudstvom še vedno nezadovoljstvo in pravijo, da sedaj govorijo in ukazujejo samo

1 Previsok življenjski standard je po mnenju nekaterih nižjih partijskih in oblastnih organov "kvaril" ljudstvo in po letu 1948 postal tudi vzvod za premestitev nekaterih strokovnih kadrov iz koprškega okraja v druge predele Jugoslavije. Po letu 1948 je bila oskrba v Coni B od 10% do 20% boljša kot drugod v Jugoslaviji, ugotavlja J. Beltram, ker so tako slovenska kot hrvaška republika in zvezna vlada s svojo finančno podporo dajale določene prednosti v preskrbi, gradbenem materialu in kreditih (Beltram, 1986, 262, 267).

tisti, ki so bili v partizanih (PAK, OKKP-Z, 18. 18. 1947)."

Medtem ko je bilo ohranjanje gospodarskih vezi s Trstom za podeželske partije nadležna zadeva, v kateri se je pokazala njihova razpetost med ideali socializma in življenjsko nujo, ki jih je približevala njihovim krajanom, je koprski komunistični *establishment* v vsakodnevnem vzdrževanju stikov s Trstom videl predvsem prevzemanje nevarnih vplivov protijugoslovanske propagande, možnost za pridobivanje luksuznih predmetov in lir, kar je "kvarilo" politično mobilizacijo delovnih množic v Coni B. Toda, ker je vsak poskus neposrednega oviranja prehoda v Cono A povečal ljudsko negotovanje, če že ne sprožil pravi odpor, je bila ljudska oblast prisiljena uporabiti posredne oblike pritiska. Pot "onkraj" je poskušala preprečiti, denimo, z množičnim vpoklicem v delovno brigado in pa z odvzemanjem dovolilnic za prehod v cono A. Odzivi prizadetih, zlasti žensk, so bili pogosto dramatični. Tako so na primer spomladi leta 1947 ženske, ki so jim policijski organi prepovedali prestop meje, da bi jih s tem ukrepom odvrnili od prodaje jajc v Trstu, zagrožile s samomorom (PAK, OKKP-Z, Škofije, 10. 4. 1947).

Opravičilo za to, da je tok ljudi in blaga tako po postavitvi demarkacijske črte kot tudi po korenitejših spremembah v institucionalni in družbeni sferi tekel še vedno proti Trstu, so partijski možje redno iskali v pomanjkljivem revolucionarnem naboju istrskega podeželja. Zgroženo so ugotavljali, da avtoriteta ljudske oblasti ne trpi le v mestih, kjer je delovala italijanska "reakcija", temveč tudi na podeželju, kar se je med drugim kazalo v razširjenosti davčne utaje, v nizki udeležbi na udarniških akcijah, volitvah, partijskih sestankih ipd.

Res pa je tudi, da so predvsem velika pričkovanja, ki jih je partija gojila do slovenskega podeželja, iz najmanjše grožnje ali drobnega protestnega dejanja, kakršno je bilo, denimo, vedenje gostilničarja iz Gažona, ki se po mnenju partijcev ni menil za ljudsko oblast in je "zafrkaval ljudstvo", naredile predmet partijskih obravnav. Treba je še pripomniti, da omenjeni gostilničar ne le da ni redno plačeval davka, kar bi bilo za krajevne predstavnike oblasti v mejah dopustnega, ampak je poleg tega točil tudi kislo vino in ga za povrh mešal z vodo, kar na vasi še zdaleč ni bilo zanemarljivo, in je iz upornika delalo zarotnika (PAK, OKKP-Z, Gažon, 26. 8. 1947). Predmet partijskih obravnav je postala vsaka glasna kritika, tudi taka, ki je bila izrečena v vinjenem stanju, še posebej, ko je letela na krajevne partije ali pa na člane ljudskih odborov in je podvomila v njihovo revolucionarno poslanstvo in ščitenje ljudskih interesov. Ni si težko predstavljati, kako je v ušesih branilcev novega reda odmevalo obrekovanje tajnika Slovensko-italijanske antifašistične unije, ki se ga je nek sovaščan lotil z naslednjimi besedami: "(...) vaših odborov ne bo več, prišli bodo čerini in bodo pomeli te prasce umazane, ki stojijo po uradih (PAK, OKKP-Z, Gažon, 8. 7. 1947)."

Partijski zapisniki ne beležijo vseh takrat izrečenih kritik, groženj in protestov, kljub temu pa nam dajejo vedeti, da so bili predstavniki ljudskih oblasti na vasi

pogosto osamljeni in da so še posebej nedomačini, ki so na pomembne politične in upravne položaje v koprski okraj prihajali s Krasa, iz Cone A ali pa iz notranjosti Slovenije, povečevali negotovanje podeželskega prebivalstva in s tem poglobljali razkorak med ljudstvom in novim institucionalnim aparatom. Drobne, na videz nepomembne izjave krajanov, denimo, da so prej "bili Siciljani in sedaj so pa Kraševci. Ki nas hodijo komandirati (PAK, OKKP-Z, Šmarje, 2. 12. 1846)", ali pa, da se "po vaseh sliši godernjanje, da eni iz Cone A so jim prišli vzeti kruh, drugi pa da so jim prišli pod noge (PAK, OKKP-Z, Škofije, 10. 4. 1947)", pričajo o vse bolj razširjeni nestrpnosti do ljudske oblasti.

Da je bilo nezadovoljstvo obojestransko, priča nenehno tarnanje koprskega partijskega vrha nad revolucionarno mlačnostjo Istre, nad prepočasno ideološko indoktrinacijo, nad tem, da niso bile pred oportunizmom, lokalpatriotizmom, anarhistično držo in sektaškim odnosom do žensk varne niti partijske vrste. Ob pomanjkljivo ideološko podkovanem političnem kadru in povrh še številčno skromnih partijskih vrstah je bila politična in gospodarska prenova istrskega družbenega tkiva upočasnjena.

Partijsko vodstvo v Kopru se je vse bolj zavedalo, da med komunistično doktrino in vsakdanjo politično prakso, med pričakovanji političnega centra in dejanskim stanjem na vasi zeva huda praznina. Uvidelo pa je tudi, da je za pridobivanje vaškega političnega konsenza delitev dobrin in uslug učinkovitejša od ideoloških parol. Prihod pošiljke hrane, gnojil, zdravil, obutve ali oblačil je namreč izboljšal razpoloženje podeželskega prebivalstva in utrdil ljudsko oblast, tako kot jo je pomanjkanje te ali one življenjske potrebščine ošibilo. Blagodejni učinek pošiljke pa se je seveda pokazal le, če pri njeni razdelitvi niso prevladali partijski ali sorodstveni kriteriji, kar pa se je dejansko pogosto dogajalo.

Navdušenje, ki ga je slovensko prebivalstvo na istrskem podeželju izkazovalo jugoslovanskim oblastem ob koncu vojne in še pomladi leta 1946 ob obisku zavezniške razmejitvene komisije, je bilo torej kratkotrajno. Kot poudarja Nevenka Troha, ko osvetljuje razmere v Coni A v letu 1946, "je velik del Slovencev in Hrvatov nove jugoslovanske oblasti podpiral, saj so pomenile prekinitev vladavine italijanske države in zlasti fašizma, ki je bil v Istri še posebej brutalen". Obenem pa pripomni, da se je naklonjenost do Jugoslavije in do ljudske oblasti med slovenskim prebivalstvom ohlajala predvsem zaradi ukrepov OZNE, ubojev, gonje proti kleru (Troha, 1996, 86-87). Da širša plast kmečkega prebivalstva ni postala brezpogojni politični pristaš novih oblasti in da se je začetno navdušenje vaških ljudi sprevrglo v razočaranje, pa je treba, če izhajamo iz pregledane dokumentacije, pripisati bolj zvestobi tradicionalnim vrednotam in vedenjskim normam kot pa političnemu presojanju novih oblasti. Ljudska oblast se je z ukrepi OZNE, uboji in protiduhovniško gonjo očrnila, toda ključno merilo njenega vrednotenja je bilo za kmečko prebivalstvo pomoč, ki jo je nova oblast nudila preživetju oziroma izboljšanju živ-

ljenjskega standarda in ohranjanju tradicionalnih družbenih praks. Nezakoniti in nasilni posegi oblasti so se vendarle dogajali po dolgem predvojnem in vojnem obdobju, v katerih je nad življenjem gospodovala nepravna država in totalitarna oblast. Kot se da lepo razbrati iz naslednjega ustnega pričevanja, sta se pri presojanju prioritet mnenji vodilne elite in širše kmečke plasti močno razhajali: "... Ma kaku znate, da sem fašist, sem vprašu. Ma ke niste šli na volitve, mi je reku. Jest pa sem reku, nimaste pojma, kelko pravih fašistov je volilo. (...) Ko sem pršu (domov), me je oče vprašal, zakaj nisem šel na volitve. Jest pa sem mu reku, da je on imu eno mušo in eno ovco, pa ni bilo nobenga božiča ali velike noči, da mi ne bi imeli eno kilo mesa pri družini. Jest pa sem imel konja ino šest krav v štali pa nisem imel deset dkg mesa za veliko noč. Zaradi tega tudi nisem šel volit. (...) Ma več ljudi ni šlo volit, samo trije, štirje smo bili iz vasi potučeni".² Iz pripovedi šupetrskega kmeta, ki so ga pretepli in odvedli v zapor, ker se ni udeležil volitev, zvemo, da je novo oblast meril z metrom tradicije. Leta 1950 se volitev v Sv. Petru ni udeležilo 50% volilnih upravičencev, kar je partijsko vodstvo pripisalo vplivu "kominformistične in klerikalne propagande".

Z izobraževanjem podeželskega prebivalstva je ljudska oblast poskušala ustvariti ugodnejše pogoje za radikalno družbeno preobrazbo istrskih vaških skupnosti. Veliko naporov je vlagala v odpravljanje nepismenosti in si z raznovrstnimi pobudami prizadevala za dvig splošne kulturne ravni. V vseh vaseh na Koprskem je prirejala večerne tečaje opismenjevanja, tečaje splošne kulture, širila je tiskovine in postavljala stenčase. Rezultati kapilarno zasnovane izobraževalne akcije po mnenju odgovornih niso bili zadovoljivi. Iz partijskih zapisnikov zvemo, da je bil slovenski tisk premalo razširjen - celo med aktivisti - in da je bralna kultura tečajem navkljub ostajala skromna.

Zanimanje za študijske sestanke tudi med partiji ni bilo veliko vsaj, če sklepamo po tem, da jih je bolj kot študij takrat obveznega čtiva - Leninove Države in revolucije pritegovalo igranje od oblasti prepovedane "more". Tudi nakup časopisa ni vedno sledil kulturnemu nagibu. Zanj so se na podeželju odločali pogosto iz enostavnega razloga, ker so pri hiši potrebovali papir: "Treba bo še veliko dela med ljudstvom, da se ga prepriča o važnosti časopisja. Imamo primere, v Vanganelu, ker ima ljudstvo trgovski odnos do časopisja, ko so razprodajalcu dejali ob novo izšli št. Ljud.(skega) ted.(nika), da imajo dovolj papirja še od prejšnjega tedna (PAK, KPJK-Z, AGIT-PROP, Vanganel, 1947)."

Gradnja športnih objektov in prirejanje športnih prireditev sta poleg navedenih kulturnih pobud postala način, s katerim je partija poskušala prodreti do tistih, ki so ostajali na robu političnega življenja. To pa na vasi ni bilo lahko izvedljivo. Nena zadnje se je za težavno izkazalo tudi angažiranje kmečkega prebivalstva v sindikatu,

2 Intervju z B. L. iz Dragonje sta opravila mag. Borut Brumen in dr. Bojan Baskar. Obema se prisrčno zahvaljujem za možnost vpogleda v zbrano gradivo.

zadolženem za širjenje zadružniške zavesti in krepitev kolektivne pripadnosti "zvedni vodnici". Tako obdavčenje kot obvezna oddaja blaga in prisilne delovne akcije so delovali kot močna protituež zadružništvu.

Ker mnogokrat kljub organizacijskim naporom in raznovrstnim pobudam predstavnikom ljudske oblasti ni uspelo spremeniti političnega vzdušja v posamezni vasi, je koprski establishment oklical zdaj to, zdaj ono vas za sovražno. V februarju leta 1947 je eden od partijskih zapisnikov označil za ljudski oblasti nenaklonjene naslednje vasi: Sečevolje, Sv. Peter in Padno. Septembra istega leta se seznam nekoliko spremeni, Sv. Petru se tokrat pridružijo Krkavče in Nova vas. Ko so z agrarno reformo začeli deliti zemljo, se je vrednostni predznak pripadnosti zasukal Ankaranu, Semedeli, Kortam, Sečovljam in Bertokom (PAK, KPJK-Z, AGIT-PROP, 12. 2. 1947, 2. 9. 1947). Vseskozi pa so bile, kot ugotavlja J. Beltram, komunistom naklonjene naslednje vasi: Čežarji, Pobegi, Marezige, Babiči (Beltram, 1986, 14).

Če so v mestih bili glavni nasprotniki ljudske oblasti intelektualci, buržuji, trgovci, direktorji in delavci, ki so nasedali malomeščanstvu in spolitiziranemu kleru, po podpisu resolucije Informbiroja pa Vidalijevim in Stalinovim saboterjem, so se na seznamih podeželskih sovražnikov praviloma znašli veliki kmetje, gostilničarji in duhovniki, tudi taki, ki so med vojno simpatizirali z OF. Med letoma 1946 in 1950, so se po partijski dokumentaciji sodeč, sovražnikove vrste le malo spreminjale. Med nasprotniki je vseskozi prednjačil kler, ker je z najrazličnejšimi sredstvi širil nenaklonjene informacije o Jugoslaviji, utrjeval vero v rimskokatoliško cerkev in papeža ter odvrčal ljudi od politične aktivnosti in jih prepričeval, da so z ljudsko oblastjo prispeli na oblast nekompetentni ljudje.

Delovanje klera je bilo za partije posebno ogrožajoče, ko je zadevalo mladino. V razmerah, v katerih se je morala soočiti z "ukoreninjenim egoizmom" starejših ljudi, ki se niso pustili "pritegniti do prave poti", je oblast stavila na mladino. Pokazalo pa se je, da je del mladine pod cerkvenim vplivom in nedovzeten za revolucionarno stvar. Če prisluhnemo cerkvenim dokumentom iz istega časa, ugotovimo, da se je tudi kler pritoževal nad mladino. Ne zato, ker bi množično prestopala v komunistični tabor temveč, ker da se je odtujila cerkvi, veri in zakramentom ter raje obiskovala plesišča kot pa nedeljsko mašo. Komu naj potemtakem verjamemo partijskim zapisnikarjem ali cerkvenim kronistom?

Vprašanje puščam hote brez odgovora, ker bi se do njega lahko dokopala le s seciranjem obeh institucij in osvetlitvijo njunih nadzornih logik, kar prepuščam drugi priložnosti.

Vrnimo se h kleru. Vez, ki jo je duhovščina po koncu vojne ohranjala na podeželju z ženskami, je bila za novo oblast nadvse nevarna še zlasti potem, ko so partiji ugotovili, da, denimo, angažiranost v Antifašistični fronti ženskam v Šmarjah ni preprečila, da bi se zavzele za ohranitev razpela v šoli, s čimer so posredno podprle cerkveno avtoriteto (PAK, OKKP-Z, Šmarje, 5. 11. 1946). Ob vzajemnih ob-

sodbah, izrečenih ob vsakem kratkem stiku med cerkveno in posvetno avtoriteto, ko je župnik bil le še reakcionar, izdajalec, partijci pa brezbožniki in zatiralci ljudstva, so se v praksi vendarle pojavljale oblike taktiziranja in sožitja, ki so jih razmerja med zgodovinskimi akterji dopuščala. Ne nova oblast ne kler nista vselej vodila premočrtne in nedvoumne politike do druge strani. Revolucionarna oblast je, denimo, dopuščala opravljanje "robote" na cerkveni zemlji, medtem ko so se cerkveni predstavniki priklanjali posvetni avtoriteti, kadar jim je priskočila na pomoč pri obnovi cerkvenega poslopja. Dovolj zgovoren je v tem pogledu primer Padne, kjer se je vodstvo partijske celice odločilo, da bo pustilo duhovnika "pri meru, da se ne zasovražimo pri ljudstvu". Po hujšem izgredu skupinice vročekrvnežev iz sosednje vasi, ki je pretepla padenskega kaplana, pa je ljudska oblast celo odprla postajo milice v vasi, kar se je zgodilo ob vsesplošnem odobravanju vaščanov in okoliškega klera. Kot ugotavlja J. Beltram, je v Padni, kljub spremembam prvih povojnih let, moč cerkvene avtoritete ostajala neokrnjena. Tamkajšnji predsednik krajevnega ljudskega odbora, Jože Kuzmič, najstarejši komunista daleč naokrog, "ni miroval vse do smrti in je komunizem izpovedoval odkrito, najbrž po svoje, brezobzirno, intolerantno. Nikoli ni bil brez orožja, a nikoli mu ni uspelo postati vzor na vasi, ne glede na to, da so ga fašisti preganjali. Več časa in več možnosti je imel župnik, ki je v Kuzmiču videl tip brezbožnika sredi pobožne vasi, kar je še posebej odmerjevalo politično aktivnost Kuzmiču in je v neenakem boju ostajal v veliki manjšini. Četudi so revolucionarni dogodki potrjevali Kuzmičevo gledanje v bodočnost, še dolgo ni bilo mogoče omejiti vpliva škodljivega in nazadnjaškega delovanja zakrknjenega dušnega pastirja v Padni." (Beltram, 1986, 97)

Beltramovo pisanje nam potrjuje, da je vsak odkrit spopad s klerom partijo odtuževal od večine podeželskega prebivalstva, kar pa si partijci oziroma predstavniki ljudskih oblasti niso mogli privoščiti. Kot so večkrat poudarili vodilni partijski kadri, bi javno onečaščenje cerkve in njenega predstavnika pomenilo zagrešiti samomorilsko potezo. Partija se je v koprskem okraju raje odločala za podtalen pritisk in za prikrito oviranje župnikovega delovanja, v izjemnih primerih pa celo za njegovo zaščito. Na primer takrat, ko so se neznanci, "sramotilci vere", kot so jih imenovali cerkvene kronike, po starih običajih lotevali cerkvenih mož. Denimo, ko so zanesli hlevski gnoj pred župnišče ali pa so župniku in drugim pobožnim vaščanom hišna vrata zavezali z bekami. Vzrode teh dejanj najdemo prej v koreninah kmečkega *charivarija* kot pa v partijski protiklerikalni strategiji.³ Ne gre sicer pozabiti, da se je tudi kler posluževal pritiskov in groženj. Dogajalo se je, da je duhovnik grozil z

3 O *charivariju* kot obredu, s katerim je vaška skupnost smešila posameznike, ki so se prekršili nad ustaljenimi normami glej S. Woolf, 1993; M. Jacobs, 51-85; N. Zemon Davis, 1971, 41-75; J. Le Goff, J.-C. Scmitt, 1981. O podobnih primerih na tržaškem Krasu v času fašizma Verginella, 1992, 494.

odvzemom blagoslova družinam, ki niso nameravale poslati otrok k verouku, da se je posluževal moči prižnice in vseh drugih sredstev pritiska, s katerimi je razpolagal kot duhovni vodja vaških duš.

Res pa je tudi, da se ljudska oblast s partijo na čelu - že zaradi svojega ugleda med tistimi, ki so jo podpirali - ni mogla odreči javnemu nasprotovanju nekaterim cerkvenim aktivnostim. Če pomislimo, da se je nekajkrat že samo poročilo vaškega župnika svojemu nadrejenemu - tržaškookoprskemu škofu Santinu v Trst o uspeli procesiji sprevrglo v veleizdajno dejanje, si lahko predstavljamo, kako je v partijskih vrstah odmevalo množično romanje v Strunjan junija leta 1945 (PAK, OKKP-Z, Koštabona, 1. 6. 1946). Verski pohod v obalni kraj je bil za novo oblast kratkomalo protijugoslovanska manifestacija in kot tako jo je tudi razglasila ljudstvu. Za cerkev pa je bilo romanje predvsem mogočen dokaz ohranjanja v vojni opuščenih nabožnih praks. Negodovanje posvetnih oblasti so sprožile najprej vaje pevcev iz Nove vasi, Padne, Kort, Pomjana, Krkavč, Koštabone, Šmarij in Sv. Petra. "Ker je stvar zgledala impozantna, je vzbudila pri nekaterih odpor", piše takratni cerkveni kronist. "Dvig-nili so se razni odpori. Na primer: Romanje je politično - reakcija se dviga - to je za Italijo. Tja pridejo časniki italijanski, da rečejo, da smo za Italijo in t. dalje. Ti glasovi so šli povsod in begali ljudstvo. Duhovniki smo te glasove klevetniške odbili. Vendar mnogi so nasedli. Mnogi so se bali rapresalij". Množica več kot 2.000 vernih romarjev, ki je molila in pela, je bila, kot ugotavlja takratni cerkveni vir, že med potjo izpostavljena zasmehovanju, psovanju in klevetanju. V Strunjanu so jo pričakali predstavniki oblasti, vojska in zaščita. Kljub njihovi prisotnosti so se obredi nemoteno odvili, le povratek v domači kraj je bil manj slavnosten - romarji so se morali v svoje domove vrniti po samotnih stranskih poteh.

Delovanja ljudske oblasti ni oviral le zunanji sovražnik, ob njem je deloval tudi notranji, ki se je utelešal v moralno iznakaženih partijcih. Partijska celica na Škofijah se je na primer odločila, da bo tisti, ki se ne bo podrejal partijskim direktivam, se predajal pijači ali pa se prepiral, pri priči izključen. Stroga kazen naj bi čakala tudi zaposlene pri narodni zaščiti, ki so se kljub temu, da so bili odgovorni za javni red, zadrževali po gostilnah in se smukali okoli z dekleti. Ko jim je ljudska oblast tako vedenje prepovedala, so glasno negodovali. Tisti partijci, ki so slabo ravnali z ženami, niso skrbeli za otroke, so bili izključeni iz partije, nekateri sicer z olajševalno okoliščino - le za nedoločen čas (PAK, OKKP-Z, Škofije, 3. 3. 1947).

Koprsko vodstvo je vseskozi pošiljalo navodila podeželskim sekcijam, kako prepoznati in vzgojiti pravega partijca z razvitim socialnim čutom, ki bo pošten v javnem in zasebnem življenju, da mu bo lahko ljudstvo zaupalo in se nanj obračalo ob kakršnem koli političnem ali gospodarskem problemu. V stvarnosti so se stvari sicer vseskozi zapletale: partijci niso bili sposobni prepričati ljudstva, zakaj "se to ali ono zaplenja, temveč kažejo, da tega oni niso krivi in s tem se oni otesajo. Ljudstvo ko vidi take napake, pa takoj propagira, da smo mi slabši kakor pa čerini". Tudi

pijani sekretar, ki se je družil z neuglednimi ženskami, prav gotovo ni deloval kot dober zgled, bil je le nov adut za vsesplošno kritiko (PAK, OKKP-Z, Sv. Anton, 29.7.1947). Od tu potreba po moralizatorski akciji, ki si je - paradoksalno - postavila iste cilje, kot si jih je na začetku 20. stoletja zadala istrska duhovščina, ko si je prizadevala obnoviti cerkveni monopol nad politično sfero. Partija je namreč ob prevzemu oblasti na vasi privzela tudi vlogo moralnega razsodnika in je v tej vlogi uveljavljala marsikatero načelo, ki ga je na podeželju kodificirala do konca vojne nesporno moralna avtoriteta - cerkev. Ni nezanemarljivo, da je moralizacijska kampanja ljudske oblasti uspela tam, kjer se je kleru zalomilo, denimo pri prepovedi, da bi nedorasla mladina obiskovala plesišča, da pa še zdaleč ni dosegla zastavljenih ciljev.

Vedenjski vzorci na istrskem podeželju so se tudi po koncu vojne določali z metrom tradicije; oblast, bodisi cerkvena bodisi posvetna, je v vaški skupnostji praviloma ostajala tujek. V bitki za uveljavitev se je morala revolucionarna oblast nenehno soočati s starimi, globoko vkoreninjenimi vedenjski vzorci. Vrednote in miselne kategorije komunistične elite so si le počasi utirale pot, tudi zato, ker istrsko podeželje ni doživelo take urbanizacije, kot so jo v drugi polovici 19. stoletja in v prvih desetletjih 20. stoletja doživeli Trstu bližji kraji. Istrsko podeželje je bilo ujetu v spone tradicije, ki so se globoko zajedle v vaško družbeno telo. Ta zavezanost tradiciji je upočasnjevala uveljavljanje revolucionarnih ciljev. Brez večjega napora je dopuščala površinske spremembe, ki niso zadevale temeljnih družbenih struktur in praks, vendar je njena prepustitev prve obrambne črte okopov pomenila le, da je svojo moč skoncentrirala v drugi in tretji obrambni črti. Vendar je metafora frontalnega napada zavajajoča. Mogoče je reči, da je vaška tradicija z novo oblastjo uveljavljala partizanski slog bojevanja. Nasprotnika je izčrpavala, nudila pasivni odpor tam, kjer je bil najmočnejši, in aktivnega, kjer in ko je bil šibak in nedejaven.

Spreminjanje kulture je način njene reprodukcije, pojasnjuje M. Sahlins, ko pripoveduje, kako so havajski glavarji in tamkajšnja ljudstva, vsak na svoj način, izhajajoč iz svojih interesov in zavesti o sebi, reagirali ob prihodu evropskega človeka, kapitana Cooka (Sahlins, 1986, 1997). Izjemen dogodek so absorbirali v utečene kulturne oblike, toda stik z novim je sprožil tudi nasprotja, ki jih tradicionalni odnosi niso predvidevali. Kulturne kategorije so pridobile nove funkcionalne vrednote, kulturni pomeni so se spremenili, spremenilo se je razmerje med kategorijami, spremenila se je sama njihova struktura.

Spremembe državnega, institucionalnega okvira in uvedbe novega družbenega in političnega reda ne gre postavljati ob bok prihodu kapitana Cooka, prihodu tujega, neznanega, kljub temu pa bi veljalo tudi ob preučevanju odnosov med novo oblastjo in podeželjem vzeti v pretres Sahlinsovo paradigmo in preveriti, kako je čas politične zgodovine zarezal v dolgotrajne procese gospodarskih in družbenih struktur ter kulturnih identitet na vasi, kako se je dogodek zagostil v strukturo, kdaj in kako jo je spremenil (Sahlins, 1992).

ISTRAN COUNTRYSIDE IN THE WHIRL OF REVOLUTION

Marta VERGINELLA

University of Ljubljana, Department of History SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2;
Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

SUMMARY

In order to describe the relations between the new political elite and the rural population, the author uses the minutes of the local and village units and the Communist party county committee of the county of Koper (1945-1950), stored at the Regional Archives Koper, and other fragmentary material, mainly church sources and personal communications.

The new people's government tried very hard to stop the traditional link with Trieste and everyday crossing of the demarcation line between zone A and zone B with a strong ideological campaign and police measures.

Often there were even the members of the Communist party from the Koper region employed in zone A in order that ex-fighters could sell their crops in Trieste. It was difficult to draw definite separation lines between those who supported the people's government and those who did not. The lists of enemy villages show that a place not in favour to the people's government turned into a favourable one and a pre-war anti-fascist turned into a political enemy. The rural population judged the new people's government by traditional standards, finding out how much it helped to preserve or even increase material goods. The new political elite led its fight in the countryside against external enemies, especially the clergy, or internal opponents: morally questionable activists who ruined the name of the party and the reputation of the people's government.

VIRI IN LITERATURA

- Babič, B. (1982):** Primorska ni klonila. Koper, Lipa.
Beltram, J. (1986): Pomlad v Istri. Koper, Lipa - ZTT.
Blasina, P. (1993): Vescovo e clero nella diocesi di Trieste-Capodistria. I Quaderni di Qualestoria, 1993/2. Trst, 117-133.
Jacobs, M. (1993): Charivaris, Pesants and Political Culture in the Southern Netherlands. V: Woolf, E., 1993, 51-85.
Le Goff, J., Scmitt, J.-C. (1981): Le Charivari. Actes de la table ronde organisée à Paris (25-27 avril 1977). Paris, L'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales et le Centre National de la Recherche Scientifique.
PAK, KPJK-Z, AGIT-PROP - Pokrajinski arhiv Koper, Gradivo Agit-Prop Komisije, 1947.

- PAK, OKKP-Z** - Okrajni Komite KP Koper, Zapisniki krajevnih in vaških celic KP okraja Koper.
- PAK, OO SIAU** - Zapisnik Okrajnega odbora SIAU za Istro.
- PAK, RK KPJK OKP** - Zapisniki sej rajonskih komitejev KPJK okrožja Koper.
- Sahlins, M. (1986):** *Isole di storia*. Torino, Einaudi, 119-137 (Chicago, 1985).
- Sahlins, M. (1997):** *Capitan Cook, per esempio*. Roma, Donzelli (Chicago, 1995).
- Sahlins, M. (1991):** *Storie d'altri*. Napoli, Guida, 111-123 (Washington, 1991).
- Troha, N. (1996):** Oris položaja v koprskem okraju cone B Julijske krajine v letih 1945-1947. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXVI-1996, 1-2, 86-87.
- Troha, N. (1998):** Politika slovensko-italijanskega bratstva. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.
- Verginella, M. (1992):** "La nostra lotta". Fascismo e difesa nazionale nelle fonti autobiografiche. V: Vinci, A. (ur.): *Trieste in guerra. I Quaderni di Qualestoria*, 1992/1. Trst, 485-499.
- Zemon Davis, N. (1971):** "The Reasons of Misrule: Youth Groups and Charivaris in Sixteenth-Century France". *Past and Present*, 50. 41-75.
- Woolf, E. (1993):** *The World of the Peasantry*. Firenze, European University Institute.

OBUJANJE KULTURNO-PROSVETNEGA DELOVANJA V TRSTU
V LETIH 1945-1947

Milan PAHOR

Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Odsek za zgodovino, IT-34138 Trst, Via Petronio 4

IZVLEČEK

Po dobrih petdesetih letih od zaključka druge svetovne vojne in osvoboditve je prišel čas, da bi se sistematično lotili raziskovanja in pisanja povojne zgodovine tržaških Slovencev. Raziskovanje in pisanje morata sloneti na multidisciplinarnem pristopu, saj bi morala zaobjeti politično, narodno, gospodarsko, kulturno, prosvetno, umetniško, telesnokulturno, šolsko dejavnost. V ta miselni sklop spada drobec o obujanju kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu v letih 1945-47.

Namesto uvoda

"Res je: če govorimo o pesmih in romanih, slikah in simfonijah, mislimo na kulturo. Če se pri analizi človeka zaustavimo ob njegovem pojmovanju odnosov med ljudmi ali če ugotovimo v njem topel, od narave dan, sleherno sebičnost zmagujoč svet čustev in občutkov, se tudi uporablja beseda kultura. In dalje smo vajeni po številu šol, muzejev, galerij in založb soditi, ali je kateri narod kulturn ali ni. Vendar so vsi taki pogledi drugovrstni, so le refleksi druge resnice" (Kozak, 1945, 5).

Tako je med drugim razmišljal kulturnik Ferdo Kozak na četrtem kulturnem plenumu Osvobodilne fronte v Ljubljani 2. avgusta 1945.

In nato je nadaljeval: "Kultura se ustvarja s solzami, z znojem in krvjo - trdi Ilija Ehrenburg. In to je: ustvarjalni boj človeka za obliko in vsebino življenja. V tem smislu se nam kaže delo kulture v pesmih in slikah, v tonih, v izrečenih in napisanih mislih, v zgradbah zajeta čustva in hrepenenja, naše bolečine in boji, naši prometejski sni o človeški sreči, naši kriki groze ali radosti pred odkrito resnico. Če torej pristanemo na to, da je vse to, kar lahko obeležimo z imenom kultura, v svojem bistvu izraz borbe za resnico, srečo, za lepoto, potem bomo tudi razumeli ozko povezanost vsega političnega, gospodarskega in prosvetnega dogajanja na zemlji. Iz podobnega občutka oziroma prepričanja je Ivan Cankar napisal značilen stavek: 'Naša narodna kultura je zgodovina narodnega, političnega, družabnega in gospodarskega razvoja'." (Kozak, 1945, 6).

Svoje razmišljanje je Ferdo Kozak sklenil z ugotovitvijo: "In slednjič - prvič v vsej naši zgodovini smo si kot enovita družina delavnih in mislečih ljudi izbrali vrednote svoje kulturne dediščine za osnovo novega skupnega življenja" (Kozak, 1945, 11).

Na omenjenem zasedanju je bil prisoten kulturnik in profesor Andrej Budal, naš goriški in obenem tržaški rojak. O tem je napisal razmišljanje. Kar na začetku je zapisal: "Došlo je daleč na zapad jasno vabilo in poleg par vrstic (Izrabi to priliko in pridi ... marsikoga boš videl ... France Bevk). Naslednji večer sva oba v plohi izstopila v Ljubljani. Tako vabilo te neznansko podžge ... (Budal, 1945, 40). Nato pa je nadaljeval z mislimi: "Take misli so se mi vsiljevale v Ljubljani v odmorih med poročili in razpravami kulturnega plenuma. Delj kot sem poslušal, bolj se mi je utrjevalo prepričanje, da so naši zapadni in severni sosedje od prve svetovne vojne do konca druge storili vse, kar so le mogli, da bi nas dokončno odvrnili od sebe in bi se nam zagabilo vse, kar diši po njihovi kulturi. In vendar niti v tem niso uspeli. Mi bomo znali ceniti tudi poslej pozitivne vrednote nemškega in latinskega duha, ki se ni ves izživljal v pogubnih izrastkih kakršni so trli nas in uničevali kulturo. Tudi poslej bomo znali vselej razločevati med plodnimi in neplodnimi prvinami njihove kulture" (Budal, 1945, 42). In še je Budal naprej razmišljal: "Mi smo na meji med zapadom in vzhodom. Naša velika naloga je ta, da prisluškujemo obema, da se okoriščamo s pridobitvami obeh, da skušamo po svojih močeh sodelovati z obema in da istočasno razvijamo svoje bistvo, ustvarjamo svojo lastno kulturo, zakoreninjeno v naših množicah, izražajoč svojo posebnost in naše resnične in duhovne vrednote" (Budal, 1945, 43).

In Andrej Budal je takole zaključil svoje razmišljanje v avgustu 1945: "Le zdaj se slovenskemu narodu lahko posreči, da izvede v celoti svoj kulturni program in se uveljavi kot večno živa priča, da v zgodovini zmaguje včasih tudi pravica" (Budal, 1945, 45).

Drugi preblisk prihaja iz Trsta v tistem polnem letu 1945.

21. oktobra 1945 je bila v Trstu velika manifestacija imenovana Festival dela. V povorki je sodelovalo 50.000 ljudi na manifestaciji pa 150.000. Na trgu Garibaldi so se nato po 12. uri zbrali zborovalci, katerim so spregovorili številni govorniki v slovenščini in italijanščini. Med drugimi je spregovoril Danilo Turk-Joco kot podpredsednik 7. oktobra ustanovljene Slovenske prosvetne zveze. Iz njegovega daljšega nagovora povzemam le kratko misel: "(...) hočemo živeti v soglasju in v miru, Slovenec poleg Italijana, ker hočemo delati za skupen blagor in skupno srečo. To našo trdno voljo naj izpričuje današnja velika manifestacija" (Turk, 1945, 1).

Vsa razmišljanja so bila v letu 1945 močno aktualna, vendar so prav tako še tudi v letu 1997. V pol stoletja se stvari niso bistveno premaknile.

Obujanje kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu

Skrb in nuja po obuditvi kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu in na širšem vzeto Primorskem sta razvidni že iz prvih dokumentov predsedstva Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje. Le-ta je predstavljal najvišjo politično civilno oblast. Iz zapisnika seje, ki je bila 16. maja 1945 ob 14. uri na sedežu PNOO, kar je takrat pomenilo stavbo na ulici Carducci v Trstu, kjer je danes sedež deželne uprave Furlanije-Julijske krajine, povzemam naslednji sklep:

"Umesten je tudi predlog o postavitvi še kulturno-prosvetne komisije, zlasti v zvezi z vprašanjem Italijanov. Formirana naj bi bila dva kulturno prosvetna odseka, za Italijane in za Slovence, kajti nikakor ne more odločati Slovenec o italijanskih kulturno-prosvetnih vprašanjih in obratno. Sprejet je bil sklep, s katerim se predsedstvo PNOO-ja nalaga, da izdela predlog in sestavi to kulturno-prosvetno komisijo" (AS, RDA II, PNOO, 10/I/1, 16. 5. 1945). V predsedstvu so v maju 1945 bili: predsednik France Bevk, podpredsednik Boris Kraigher, Lavo Čermelj, Branko Babič, Bogdan Breclj, Julij Beltram, Jože Prosen, Erna Poljšak in Eugenio Laurenti.

Na naslednji seji predsedstva PNOO-ja, ki je bila 1. julija 1945, so že poročali o kulturno-prosvetni komisiji. Prepustimo se toku časa in prisluhnimo samemu zapisniku: "(...) Tovariš predsednik poroča, da je bila osnovana Kulturno-prosvetna komisija, v kateri je tovariš Zorko Jelinčič poleg poslov v. d. načelnika prevzel še odgovornost za umetnost in ljudsko prosveto, ostali refrenti pa so: Makso Pirmik za glasbo, Henrik Zdešar za ljudsko in strokovno šolstvo, Jože Dolgan za organizacijo učiteljskih tečajev v Slovenskem primorju, Lavo Čermelj za višje šole in univerzo, Andrej Budal za srednje šolstvo. Za varstvo kulturnih spomenikov je bil določen prof. Kosovel, za telesno kulturo prof. Fon Danilo, po rodu Goričan. Za poživitev naše gledališke umetnosti smo naprosili vojaške oblasti, da nam dajo na razpolago tovariša Turk Danila - Joca, ki je vodil igralsko skupino pri IX. korpusu." In še zaključek: "Do sedaj se ni še posrečilo sestaviti italijanskega dela komisije, kar upamo, da bo doseženo v nekaj dneh" (AS, RDA II, PNOO, 10/I/1, 1. 6. 1945).

O italijanskem delu komisije so poročali na seji predsedstva PNOO, ki je bila 12. oktobra 1945, za delegata so imenovali Franca Zaletiča.

Komisija je imela velike naloge ter široko področje delovanja. Načeloval ji je znani antifasist Zorko Jelinčič, v njej pa so bili še drugi znani Tržačani in Goričani iz vrst medvojnega protifašizma, kar je dajalo komisiji večplasten in nedvomno pluralističen značaj. Delokrog komisije pa je šel od šolstva na vseh ravneh (šolstvu je bilo nedvomno dano vidno mesto) preko glasbe in gledališča vse do ljudske prosvete in telesne kulture. Skratka, prava globina in širina kulturnega in prosvetnega delovanja, vodilna mesta pa so bila zaupana domačinom iz Trsta in Gorice.

O italijanskem delu komisije ter o prosvetnem sodelovanju med Slovenci in Italijani v Trstu pa govori poročilo, ki prihaja iz arhiva PNOO in je bilo sestavljeno

konec leta 1945. Vsekakor je moralo poročilo zanimati raziskovalce polpretekle zgodovine, saj je vrsta stavkov že podčrtanih oziroma podkrepljenih s klicaji. Oglejmo si nekaj poudarkov iz omenjenega poročila.

"Slovenska kulturna javnost je hitro in od začetka brez vsakega omahovanja ponudila italijanski roko v sodelovanje (...)", in še: "Osrednja pokrajinska prosvetna oblast je nastopala takoj od prvega začetka po načelu popolne italijanske kulturne samostojnosti in je začela organizirati italijansko prosvetno oblast z Italijani samimi" (AS, RDA II, PNOO, 259/I/1b). V nadaljevanju vsebuje poročilo pomembne poudarke glede šole.

"Še v mesecu juliju t. l. (1945) je bila konferenca italijanskih prosvetnih zastopnikov iz vse Primorske, tudi iz dela hrvatske Istre, na pobudo PNOO-ja za Slovensko Primorje, Slovenske prosvetne komisije, skupno s hrvaškimi in slovenskimi zastopniki, za določitev načel za uporabo in sestavljanje italijanskih učnih knjig. Na skupni seji slovenskih in italijanskih članov Prosvetne komisije je bil enoglasno sprejet sklep o vzajemnem poučevanju drugega deželnega jezika na osnovi načela bratstva in enakopravnosti: slovenščine v italijanskih in italijanščine v slovenskih šolah. Šolstvo vseh vrst in stopenj od osnovne šole do vseučilišča je ostalo nedotaknjeno in je neovirano delovalo v italijanščini po svojih prejšnjih uredbah, in vse nameščenstvo prejšnjih režimov je bilo brez izjeme plačano po predpisih ki so bili do tedaj v veljavi. Isto se je zgodilo z vsemi ostalimi italijanskimi kulturnimi ustanovami: muzeji, arhivi, knjižnicami, pinakotekami, naravoslovnimi zavodi, z gledališči in orkestri, kinematografi in zabavišči, ki so vsi nemoteno nadaljevali s svojim delovanjem z izjemo malo dni po bojih. Niti kontrolni komisarji niso bili imenovani." (AS, RDA II, PNOO, 259/I/1b)

In na koncu še podatek: "Dne 8. oktobra 1945 se je po istem vzoru osnovala še pri PNOO-ju Italijanska prosvetna komisija (...)" (AS, RDA II, PNOO, 259/I/1b).

Iz vsega povedanega se kaže slika o želji po sožitju, miru in sodelovanju ter o enakopravnem položaju obeh kultur in jezikov v Trstu. Italijanske kulturne inštitucije so lahko nadaljevale z lastnim delovanjem, kar je vsekakor prav in lepo, saj tako niso v bistvu nikoli prekinile z delom. Za slovenske kulturne ustanove je sedaj prišel nov čas, nove pobude, novi izzivi, vendar nasilne prekinitve delovanja za časa italijanskega fašističnega režima prejšnjih vsaj dvajset let ni bilo mogoče hitro in lahko nadomestiti. Skoraj vse je bilo treba začeti znova, za tak podvig pa so bili potrebni primerni ljudje, denarna sredstva in dovolj časa.

Seje prosvetne komisije pri PNOO so bile redne in pogoste. Za kratko ponazoritev problemov, s katerimi so se spoprijemali, navajam teme in sklepe dveh sej v letu 1946: ene iz začetka leta, druge pa konca istega leta.

Na seji komisije, ki je bila 7. januarja 1946, so se zbrali: Ljudevit Taučar, Zorko Jelinčič, Jože Bevk, Ivan Šavli, Oskar Venturini, Danilo Turk-Joco, Josip Kosovel, Drago Pahor, Marija Majnik, Franc Venturini in Ljudevit Peternel. Prisotni so raz-

pravljali o učiteljišču v Tolminu, o gluhojemnici v Portorožu, o dijaškem domu v Gorici (ob tem so pripisali, da se nadaljujejo priprave za vselitev 60 gojencev), o dijaškem domu v Trstu (takrat je imel prostor za 26 gojencev). Veliko so razpravljali o osnovnem srednjem šolstvu, o strokovnem in specialnem šolstvu, o profesorjih in dijakih. Obširno je bilo poročilo o ljudski prosveti. V tem sklopu problemov so spregovorili o delovanju Slovenske prosvetne zveze na vseh poljih (izpostavili so veliko delo zveze pri igrah, pri partiturah za zборе, pri manifestacijah, pri tečajih), o vzpostavitvi 200-članskega mladinskega zbora v Trstu, ki bi ga vodila Venturini in Kumar, o širokem delovanju Slovenskega narodnega gledališča v Trstu, - Joco je spregovoril o podeželskem udejstvovanju SNG; do takrat so prevažali igralce odprti kamioni, vprašali pa so za avtobus, dodali so še pregled tekoče in prihodnje gledališke sezone), o delovanju Glasbene matice od njene ustanovitve do danes (pri tem je bil pripisan sklep, da se pri podjetju Pečar najame pianino za tržaški sedež GM), o Radiu Trst (iz priloženega poročila k zapisniku je bilo razvidno, kdo od Slovencev je sodeloval, kako in koliko, ter kdo je kriv, da se omejujejo slovenske oddaje; na koncu pa je bil sprejet sklep, da se odobri subvencija v višini 50.000 Lit. za ustanovitev petčlanskega radijskega orkestra), o poslovanju Gregorčičeve založbe ter o zalogi šolskih knjig in učil.

Iz seje, ki je bila 4. novembra 1946, pa le nekaj sklepov in podatkov.

"Glasbeni šoli v Trstu in Gorici delujeta od začetka septembra. Vpisanih učencev v Trstu je 81, v Gorici 80. Tajništvo PNOO se nujno naproša, da poskrbi v mestu primerne prostore za Glasbeno in pevovodsko šolo. (...) V Dijaškem domu naj služi učilnica v prostem času za vaje mladinskega zbora, Vodstvo zbora se poveri Milanu Pertotu. (...) Oba dijaška domova sta polno zasedena. Vseh oskrbovanih dijakov je okoli 300" (AS, RDA II, PNOO, 10/II, 4. 11. 1946).

V zaključku poročila o glasbenem šolstvu, o katerem so razpravljali na seji 4. 11. 1946, je še pripisan sklep, ki zveni izredno aktualno za tržaške razmere, čeprav je vmes več kot 50 let: "Ad 3 štev. 4 - Prouči naj se možnost priznanja naše glasbene šole kot glasbene s pravico javnosti po vzgledu italijanskega konservatorija Tartini v Trstu. Prouči naj se zadevna zakonodaja in ustrezni pravilniki" (AS, RDA II, PNOO, 10/II, 4. 11. 1946).

Prav sedaj, v letu 1997, se s podobnim vprašanjem ukvarja vodstvo Glasbene matice v Trstu.

Komisija za postavljanje narodnih spomenikov

Iz arhiva PNOO-ja prihaja zanimiv dopis, ki ima datum 4. 10. 1946. Načelnik prosvetne komisije je pisal tajništvu PNOO. Prislunhimo vsebini:

"Na predlog MOS-a se je po posvetu z umetniškim referentom Špicalom Lojzetom osnovala pri PNOO v okviru prosvetne komisije komisija za postavljanje

narodnih spomenikov. Člani te komisije so: Lojze Špacal, slikar in referent za umetnost, Franc Kosovel arhitekt, Dušan Vasič arhitekt, Švara Duilio kipar" (AS, RDA II, PNOO, 10/II, 4. 10. 1946).

V uradnem odloku je predsedstvo PNOO dne 19. decembra 1946 še zamejilo nalogo komisije.

"1. Pregleduje predložene načrte za postavitev spomenikov ali spominskih plošč padlim ali zaslužnim borcem, jih sporazumno s krajevnimi odbori odobrava in izpolnjuje, oziroma predlaga spremembe kakor tudi povsem nove osnutke.

2. Na željo oskrbuje komisija nove načrte in programe proti primerni nagradi.

3. Sporazumno s krajevnimi odbori določa po ogledu na licu mesta kraj, lego, način izvedbe in material, ki pride v poštev pri postavitvi spomenika.

4. Skrbi, da se izgradnja spomenikov vrši strogo po odobrenem načrtu. (...)" (AS, RDA II, PNOO, 10/II, 19. 12. 1946).

Iz prvega poročila, ki ga je podal slikar Lojze Špacal, je razvidno, da so se jeseni 1946 člani komisije ukvarjali s spomeniki v Trebčah, na Opčinah, na Kontovelu, na Repentabru in v Renčah.

Ustanavljanje in obnavljanje slovenskih kulturnih in prosvetnih ustanov v Trstu

1. Radio

"To je potovanje nazaj v čas, vse do trenutka, ko so poslušalci in poslušalke prvič ujeli v svoj sprejemnik glas slovenskega radia v Trstu. Bilo je 5. maja 1945 ob osmih zvečer ali ob dvajseti uri tistega ali naslednjega dne (pričevalci si niso edini), ko se je po nekajdnevem molku tržaške radijske postaje z Oberdanovega trga oglasil RADIO SVOBODNI TRST - RADIO TRIESTE LIBERA. Tako se pričinja zgodba radijskih delavcev in sodelavcev, ustvarjalcev slovenskih oddaj v Trstu, zgodba poslušalcev, ki od tistega maja poslušajo oddaje slovenskega radia v Trstu, jim radi prisluhnejo, se ob njih veselijo ali razburjajo, jih sprejemajo ali odklanjajo" (Turk, 1991, 9).

Tako je zapisala urednica Lida Turk v knjigi Glas v ... etru (Trst 1991).

Ob tem je treba navesti zanimivost, da je bila slovenska radijska postaja v Trstu novost, saj je italijanski fašistični režim ni mogel ukiniti, ker je prej sploh ni bilo. Vsekakor so jo partizanske oblasti takoj po osvoboditvi ustanovile, ker so se zavedale pomena in moči radia. Za njimi jo je prevzela Zavezniška vojaška uprava, nato pa italijanska RAI, ki je le potrdila že obstoječe stanje.

Naslednji mejnik v zgodovini Radia Trst je bil 12. junij 1945, ko so zavezniške vojaške sile, skupaj s civilno upravo mesta, prevzele tudi vodstvo radijske postaje.

16. junija 1946 se je tržaška slovenska postaja osamosvojila, slovenskih in italijanskih sporedov niso več oddajali na istem valu. Začela je oddajati iz mobilnega radijskega oddajnika. Na isti valovni dolžini so oddajali razne zavezniške oddaje v

slovenščini in italijanščini, pa tudi v srbohrvaščini (za Pulj). To so bile oddaje NBC, BBC, Glas zaveznikov ali Glas Amerike. Z osamosvojitvijo se delo ni bistveno spremenilo, povečal pa se je čas oddajanja. Prihajali so novi uslužbenci. Družčina je postala pisana. Poslušalec je lahko sam ugotovil, da radijski valovi niso ubrani vsi na isto struno. To je bilo najbolj razvidno v informativnih oddajah.

V letih 1947 in 1948 se je politični položaj na radiu zaostрил. V ozračju hladne vojne so radijski delavci, ki jih ni sprejela v službo ZVU, polagoma začeli izgubljati oddaje, za katere so bili zadolženi. Po drugi strani so nato politične sile, ki so se zbiralale okrog PNOO in MOS, zavzele do radijske postaje, ki jo je upravljala ZVU, odklonilno stališče. To stališče je bilo podobno tistemu, ki so ga imeli isti organi do slovenskih šol v zavezniški upravi. Do preloma in odločilnega spora je prišlo v februarju 1949. To pa je obdobje, ki ga več ne obravnavamo v referatu.

2. Primorski dnevnik

13. maja 1945 je izšla prva številka Primorskega dnevnika. To je bilo novo ime Partizanskega dnevnika, ki je izhajal vse od 25. novembra 1943 in je bil edini dnevnik v tedanji zaslužnjeni Evropi, ki se je tiskal v gozdu. Na drugi strani pa je Primorski dnevnik prevzel in podedoval tradicijo časnika in dnevnika Edinost, ki ga je fašistični režim ukinil leta 1928; njegova prva številka pa je izšla v letu 1876. Prvi sedež Primorskega dnevnika je bil na trgu Goldoni v Trstu. Šele 29. junija 1948 sta se uredništvo in tiskarna preselili v sedanji sedež v Ulici Montecchi 6, v stavbo bivše Cirilmetodove šole pri Sv. Jakobu, ki je bila dograjena leta 1912.

Prva številka Primorskega dnevnika je bila natisnjena v tiskarni Il Piccolo v Trstu v malem formatu. Tak je izhajal dnevnik tri tedne, vse do 6. junija 1945, ko je prešel na veliki format. Mnogim stvarjem so tedaj postavljali temelje, tudi Primorskemu dnevniku. Časopis je imel podnaslov: glasilo Osvobodilne fronte za Slovensko Primorje.

Na začetku svoje poti - sedaj že več kot polstoletne - je bil Primorski dnevnik predvsem glasilo, nato pa je postopoma postal glasnik Slovencev v Italiji.

Skratka, s časopisom prestopi prag hiše dnevna svežina. In ta industrijski proizvod - kar dnevnik je - ima med vsemi najkrajši rok trajanja. Drugi dan je zastarel. Vsekakor pa je bistvene važnosti, da ga neka narodna skupnost ima. Njegova moč informiranja in povezovanja je nedvomno velika in odločujoča.

3. Slovenska prosvetna zveza

7. oktobra 1945 je bil ustanovni občni zbor Slovenske prosvetne zveze za Trst in Primorje v dvorani v Ulici della Valle v Trstu. Uvodno poročilo je podal Jože Pahor, ki je v svojem 6 strani dolgem referatu na začetku izpostavil naslednje poudarke: "Po 25-letih so vstala naša prosvetna društva k novemu življenju. V tem času so se zgodile velike stvari, padle so kocke svetovnozgodovinskih odločitev. Velike vojne so zgodovinske razsodbe, ki zavržejo preteklost in uzakonijo nov čas, novo uredbo

človeške družbe. Kar je padlo, je pokopano in se ne vrne več. V tem znamenju se vrši tudi naš današnji prosvetni zbor. Prosvetno delo primorskega ljudstva ni od včeraj. Prosvetna društva smo imeli že pred sto leti, v času, ko smo se začeli narodno zavedati. Prav v Trstu, kjer nam skušajo odreči domovinsko pravico, je tedaj že vzniknila narodna čitalnica, pravo ognjišče narodne omike. Ta čitalnica je bila ena prvih na Slovenskem in je povezana z imenom velikega moža, z imenom voditelja mladoslovenskega gibanja Frana Levstika. Od tedaj do danes so trije rodovi gradili našo prosveto. Zadnji rod je došel do četrte prelomnice, dosegel je mejnik. (...)" (NŠK, OZ, SPZ, 1, 7. 10. 1945).

Ustanovni občni zbor je vodil gledališki igralec Danilo Turk-Joco. Verifikacijska komisija je podala poročilo, iz katerega je razvidno, da so bili prisotni na občnem zboru predstavniki 113 društev iz Trsta in Primorske. Društva je predstavljalo 247 delegatov, sama društva pa so štela okrog 50.000 članov.

Mesto Trst je zastopalo 16 društev in 37 delagatov, tržaško okrožje 22 društev in 63 delegatov (skupno Trst in okrožje 38 društev in 100 delegatov), Goriško okrožje je zastopalo 51 društev in 94 delegatov, Vzhodno (ali Ajdovsko okrožje) pa 24 društev in 53 delegatov.

Vsako okrožje je na ustanovnem občnem zboru SPZ izvolilo svoje pokrajinsko vodstvo, poleg tega pa so izvolili še glavni odbor SPZ, ki so ga sestavljali: predsednik Jože Pahor, prvi podpredsednik župnik Anton Piščanec, drugi podpredsednik Danilo Turk, tajnik Vlada Šebek, namestnik tajnika Jože Dekleva, blagajnik Rudi Marc, gospodar Viktor Čermelj, načelniki odsekov Franc Venturini (petje), Tončka Čok (čitalnice in knjižnice), Ferdo Delak (dramatika), Zdravko Pregarc (telesna kultura), Bidovec (predavanja). V razsodišču so bili: France Bevk, Zorko Jelinčič, Ciril Jurca, dr. Bregant; v nadzornem odboru pa Ljudevit Tavčar, Franc Škerlj, Franc Žetko, Lambert Mermolja in Franc Medved. Po dobrem letu dni so se prosvetarji sestali na svojem prvem rednem občnem zboru, ki je bil v prostorih prosvetnega društva Slavko Škamperle pri Sv. Ivanu v Trstu 13. oktobra 1946. Predsednik Jože Pahor je v svojem nagovoru med drugim dejal: "Začeli smo na razvalinah, brez velikih sredstev, s porušenimi domovi, brez kulturnih domov; a lahko rečem, da je naše delo doseglo uspehe in rodilo sadove. Mi imamo sedaj več prosvetnih domov, imamo čitalnice, ustanovili so se dramski, pevski, glasbeni odsek. (...) Ne vem, kako se bodo stvari uredile, mi moramo gledati naprej. Prav zaradi tega imamo danes na občnem zboru zastopana društva iz vsega pasa A, medtem ko drugi pas B ni zastopan. Drugo je, da moramo v razmeroma kratkem času primerno spremeniti v coni A naše delovanje" (NŠK, OZ, SPZ, 2, 13. 10. 1946).

Politična in mednarodna dogajanja so posegla v delo SPZ. Na drugi strani pa so se krhali odnosi z Zavezniško vojaško upravo, o tem priča daljši dokument, ki ga je SPZ pripravila pred samim občnim zborom zveze. Dokument nosi datum 23. 8. 1946 in med drugim pravi: "Slovenska prosvetna zveza za Primorje in Trst s sedežem v

Trstu kot tudi v njej včlanjena prosvetna društva v coni A so bila od osvoboditve do danes izpostavljena neštetim zlostavljanjem s strani Z.V.U. in njenih organov. Prosvetno delo, ki je bilo pod fašizmom docela zatrto, se tudi po vojni iz navedenih razlogov ni moglo razvijati normalno, kakor bi se sicer, če bi bila Z.V.U. nepristranska in ne bi ovirala svobodnega delovanja slovenskih prosvetnih organizacij. V vsem času Z.V.U., kljub ponovnim prošnjam, dala našim kulturnim ustanovam in organizacijam na razpolago niti enega prostora, potrebnega za delovanje in razvoj naše kulture, ki je bila 25 let italijanske zasedbe tako zatirana, nasprotno celo iz prostorov, ki so jih dobili sami in ki so bila prej last ljudstva in so služili do nasilne razlastitve našim kulturnim potrebam, so se morale izseliti marsikatero kulturne organizacije po odredbi Z.V.U. V ilustracijo navajamo samo nekaj najrazličnejših ovir, ki jih je povzročala Z.V.U. proti našim kulturnim organizacijam" (NŠK, OZ, SPZ, 2, 13. 10. 1946).

Trst, 1. maj 1946 (Arhiv NŠK Trst).

Sledi 7 strani dolgo poročilo o ovirah in ukrepih ZVU proti SPZ in društvom. V poročilu je 22 navedb od Rablja in Bovca vse do Trsta, preko Gorice in okolice.

Mirovna pogodba med Italijo in Jugoslavijo, Pariška konferenca, formalna ustanovitev STO-ja (Svobodnega tržaškega ozemlja) so vplivali tudi na delovanje

SPZ, ki je prav zaradi mednarodnih dogodkov in sklepov sklicala v nedeljo, 20. aprila 1947, izredni občni zbor v prostorih slovenskega prosvetnega društva Slavko Škamperle pri Sv. Ivanu v Trstu. Tega zbora se je udeležilo 58 društev s 125 delegati, poleg njih pa so bili prisotni člani glavnega odbora SPZ ter 78 članov včlanjenih društev.

Roman Pahor, predsednik SPZ, je vodil občni zbor ter obenem podal uvodno poročilo. Med drugim je pripomnil: "Z ustanovitvijo STO-ja se tudi Slovenska prosvetna zveza znajde v čisto novem položaju. Ko bo razmejitev končana, bodo odpadli iz delokroga SPZ vse goriško okrožje ter tržiški in sežanski okraj, s priključitvijo Koprščine in Bujščine pa bomo delili našo usodo z brati Hrvati (...)" (NŠK, OZ, SPZ, 2, 20. 4. 1947).

Tako so na izrednem občnem zboru delegati odobrili razpust SPZ ter sprejeli predlog o ustanovitvi Slovensko-hrvatske prosvetne zveze. Izvolili so tudi novo vodstvo: za predsednika je bil izvoljen Vladimir Bartol, za podpredsednike Rihard Mišurac, Anton Piščanec in Andrej Budal, za tajnika Stanko Peterin, za namestnika tajnika Danilo Turk, za blagajnika Marij Kocijančič, za odbornike Jože Kosovel, Stane Bidovec, Majda Rupena, Dušan Hreščak, za načelnike odsekov pa Miro Presl, Drago Pahor in Vladimir Bartol. V nadzorni odbor so bili izvoljeni: Boris Race, dr. Ferfolja, Ljudevit Tavčar, Peter Peric in Zora Čok.

4. Slovensko narodno gledališče za Trst in Primorje

Upravnik in režiser Ferdo Delak je 15. avgusta 1946 sestavil obsežno poročilo o prvi sezoni slovenskega gledališča v Trstu. Prisluhnimo:

"Po 25-letih načrtnega fašističnega uničevanja in po uspešno zaključeni drugi svetovni vojni so se naši igralci povrnili v Trst ter pričeli znova delovati na gledališkem polju. Največja zapreka za to naše uspešno delovanje pa je pomanjkanje stalne gledališke dvorane. Bilo je mnogo prizadevanj in posredovanj ter intervencij pri tukajšnjih poveljstvih Zavezniške vojaške uprave v Trstu, da bi dobili v zameno za požgani Narodni dom kako fašistično dvorano. A do danes - brez uspeha. Slovensko narodno gledališče za Trst in Primorje je nastanjeno v Trstu s tridesetimi angažiranimi člani. Vsi člani so prispeli na službeno mesto dne 6. septembra 1945. (...)

Neodvisno od tega nam je angleški častnik, ki vodi angleške predstave v gledališču Fenice, odstopil gledališče za 2. in 3. december 1945. Tako smo v gledališču Fenice otvorili Slovensko narodno gledališče za Trst in Primorje s Cankar-Delakovo "Jernejevo pravico" v nedeljo 2. decembra 1945 ob 15. uri. Isti dan zvečer smo ob 20. uri uprizorili Jurčičevega Desetega brata in v ponedeljek 3. 12. ob 20. uri Nicodemijevo komedijo Scampolo. Na vseh treh predstavah je vladalo prav svečano vzdušje, posebej na prvi otvoritveni Jernejevi pravici. Bil je zgodovinski dogodek, saj se je po 25. letih spet oglasila slovenska beseda na odru v našem Trstu" (AS, RDA II, PNOO, 10/II).

Iz izčrpnega poročila Ferda Delaka povzemam še nekaj dodatnih podatkov o prvi gledališki sezoni v Trstu, ki se je začela 2. decembra 1945 ter se zaključila 30. junija 1946. Vseh uprizorjenih predstav je bilo 159 (Jernejeva pravica 6, Deseti brat 9, Andante patetico 12, Scampolo 3, Rdeče rože 10, Vdova Rošlinka 31, Kako zabogatiš 3, Raztrganci 48, Pesem s ceste 29, Ana Christie 1, Matineje 7); v Trstu so nastopili v gledališču Fenice (9), v gledališču Nazionale (3), v Domu pristaniških delavcev (9) ter v dvoranah v Škednju, pri Sv. Ivanu, pri Sv. Jakobu, v Rocolu ter širom Primorske v 38 krajih, v Ljudskem domu v Gorici pa 16-krat. Predstave si je ogledalo 72.853 ljudi.

V isti sezoni je gledališče SNG opravilo še 452 nastopov na radiu (igre, drame, literarni večeri, vesele ure, mešani programi, predavanja, pionirske oddaje, recitacije).

Skratka, želja in potreba po gledališki besedi je bila resnično neizmerna.

Potešiti je bilo treba dvajsetletno lakoto.

5. Knjižne izdaje

"Po tej težki vojni poženejo naše založbe kakor gobe po dežju," nas je tolažil France Bevk v začetku druge svetovne vojne, ko je bilo književno delo na Primorskem nemogoče. In res. če se bežno ozremo na slovenske publikacije iz prvega leta po osvoboditvi, vidimo, da se Bevkova napoved bolj in bolj uresničuje, dasi osvobojenje še ni popolno in zadovoljivo" (Budal, 1946, 153). Tako je med drugim zapisal kulturnik in profesor Andrej Budal v Koledarju Gregorčičeve založbe za leto 1947.

Med vsemi je takrat nedvomno prednjačila Gregorčičeva založba v Trstu. Njene redne knjige in koledarji so zanesli mnogo dobrega čtiva med ljudi. Mira Puc je objavila dramo v treh dejanjih z naslovom Svet brez sovraštva, Damir Feigel je spretno priredil Nekaj ruskih humoresk, Oskar Hudales je s Triglavovim poletom načel vrsto dobrih mladinskih spisov, Venceslav Winkler je sestavil zgodovinsko povest Mladec Dragožit, mladi sami so sestavili knjigo Tako je bilo trpljenje. Po vojni je lahko neovirano izšla povest Franceta Bevka Pesterna, ki je bila natisnjena že leta 1938 za Goriško Matico, a ni mogla iziti. Pri isti založbi so izšle še Tekalne igre izpod peresa Ivana Lavrenčiča. Prav tako so izšli Razgovori in članki, kjer se zavedna primorska duhovščina izjavlja za federativno Jugoslavijo. France Bevk je bil močno zastopan, saj je po vojni izšla druga izdaja Kaplana Martina Čedermaca ter nova knjiga z naslovom Med dvema vojnama.

Najzaslužnejšemu beneškemu Slovincu je posvečen Trinkov zbornik, kjer 12 pisateljev vsestransko osvetljuje lik zavednega duhovnika in kulturnika na skrajni zahodni meji. Šolski mladini so bile namenjene knjige Naša beseda, Svobodna pota in Viri, saj se je čutilo pomanjkanje učnih pripomočkov in knjig. Te publikacije je izdal PNOO. Tiskarna Lukežič v Gorici je nastopala kot založba, saj je v mesecih po

osvoboditvi izdala vrsto zanimivih publikacij: Goriški koledar za leto 1946 in 1947, Žepni koledarček, Slovenski cvetnik izpod peresa Andreja Budala, učbenike (Italijansko vadnico, Učim se angleščine, Slovensko berilo, Računico, Zgodovino slovenskega slovstva) ter celo vrsto ponatisov slovenskih del in prevodov (skupno okrog 15).

Slovenska prosvetna zveza je izdala kolektivno dramo Cankar-Delak Jernejeva pravica, prosvetna komisija pri PNOO pa brošuro o Josipu Srebrniču.

Festival dela, 21. 10. 1945 (Arhiv NŠK Trst).

6. Periodični tisk

Prve dni po osvoboditvi je izhajal v Trstu Partizanski dnevnik, ki ga je 13. maja 1945 nadomestil Primorski dnevnik. Tedenska priloga za otroke v tem listu je sprva bila Primorski pionir, ki se je kasneje preimenoval v Mlado svobodo. Nekdanje družinske tednike je nadomestil Ljudski tednik. V Coni A je v Gorici izhajal Soški tednik, v Coni B pa Primorska borba. Srednješolski mladini je bil namenjen Glas mladih, ki je izhajal vsakih 14 dni.

Zavezniška vojaška uprava je izdajala dnevnik Glas zaveznikov in Uradni list ZVU, slovenski katoliški tabor pa je tiskal tednik Slovenski Primorec ter vsaka dva tedna dijaški list Mlada setev. Iz istega kroga je prihajal tudi otroški in mladinski list

Pastirček, ki redno izhaja še danes v Gorici.

Kulturni mesečnik *Razgledi* (urednik je bil France Bevk) je začel izhajati v Trstu v januarju 1946. V uvodnem razmišljanju so med drugim napisali: "da na važni prelomnici našega narodnega življenja izpričuje pred svetom tvornost našega duha, goji lepoto naše besede in z znanstvenimi razlogi in dokazi brani naše pravice". Omeniti velja še *Obzornik* ter *Vestnik Slovenske prosvetne zveze*, za leto 1945 pa *Uradni list PNOO*. Leta 1947 je začela v Gorici izhajati *Soča*, v Trstu *Gospodarstvo* in v Benečiji *Matajur*. Prav tako je začel izhajati *Katoliški glas* v Gorici, ki je nadomestil list *Slovenski Primorec*. Od periodičnih listov, ki so izhajali takoj po vojni, bi lahko omenili še: *Zadrugar*, *Partizan*, *Primorska delavska enotnost*, *Delavsko-kmečka enotnost*, *Apostolstvo molitve*, *Teden*. Po vojni je nadaljeval svoje izhajanje *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* s priloženimi knjigami.

Vsekakor že te bežne navedbe dokazujejo širok razmah periodičnega tiska med Slovenci v Trstu in Gorici. Ljudje so čutili nujno po čitivu v svojem jeziku.

Kazala pa se je tudi pluralnost pogledov in možnost izbire.

7. Glasbena matica v Trstu

Dolgoletni ravnatelj matice v Trstu Sveto Grgič je v letu 1985 takole zabeležil obnovitev šole po drugi svetovni vojni:

"Po dolgoletnem prisilnem mrtvilu pod fašizmom in med drugo svetovno vojno, med katero pa so v jeku narodnoosvobodilnega boja že začeli nastajati prvi zametki in se sproščati silnice v našem narodu nikoli uničene ljubezni do glasbe, obogatene in oplemenitene z novo vsebino, je bila kot ena prvih slovenskih kulturnih ustanov v Trstu v jeseni 1945 obnovljena Glasbena matica s šolo, da bi nadaljevala in razvijala delo tam, kjer ga je fašizem nasilno prekinil. Prvi povojni ravnatelj šole GM je bil Karlo Sancin, njemu je leta 1949 sledil Gojmir Demšar. V prvih povojnih letih je bilo njeno delovanje zelo težko. Ni bilo na razpolago primernih prostorov in pouk se je moral odvijati po zasebnih sobah, razkropljen po raznih mestnih predelih. Tudi učnega kadra, zlasti za nekatere instrumente, pa tudi instrumentov samih ni bilo dovolj. Potrebni so bili naravnost pionirska zagnanost in skrajna predanost ter odpovedovanje pri premagovanju začetih težav. Šele leta 1952 je šola dobila primernejše prostore in uvedla nove predmete, ki so nujno potrebni za razvoj šole" (Grgič, 1985).

8. Narodna in študijska knjižnica

Ob ustanovitvi Slovenske prosvetne zveze 7. oktobra 1945 v Trstu so izvolili poleg glavnega odbora še posamezne odseke, eden izmed teh je bil odsek za čitalnice in knjižnice, ki ga je vodila Tončka Čok. Takoj po osvoboditvi se je pokazala nuja po ponovni postavitvi mreže čitalnic in knjižnic, ki je bila pred fašizmom. In res, na novo so se ustanovljale knjižnice, bodisi kot samostojne enote bodisi v sklopu

društev in krožkov. V kratkem pa se je nakazala nuja po nadgradnji mreže z ustanovitvijo Narodne in študijske knjižnice v Trstu. Vse to se je dogajalo v letu 1946.

*Odbor novoustanovljene Slovensko-hrvalske prosvetne zveze za STO
(Arhiv NŠK Trst).*

Rafael Bačar, organizacijski tajnik Narodne in študijske knjižnice v nastajanju, je 28. oktobra 1946 pisal tajništvu PNOO-ja v Trstu in med drugim povedal sledeče: "Sporočam, da Narodna in študijska knjižnica do sedaj še ni mogla začeti s poslovanjem, ker kljub vsem naporom ni bilo mogoče dobiti prostorov za vskladiščenje, urejevanje in za administracijo knjižnice. Narodna in študijska knjižnica ima predvsem nalogo, da omogoči našim kulturnim delavcem študij iz najrazličnejših strok in jim nudi potrebne vire za predavanja, članke, strokovno izobrazbo itd. Posredno je torej za vzgojo in višje znanje slovenskega ljudstva velikega pomena. Potrebna je nujno poglobljena in študij naših mladih intelektualcev, ker je fašizem potisnil nivo znanja našega ljudstva na zelo nizko stopnjo. Ker bo pomen knjižnice vedno večji, ugotavljam naslednje. Naš poziv za prispevanje knjig, revij v to našo važno inštitucijo je bil zelo uspešen. Zbralo se je do sedaj nenavadno veliko število knjig in raznega materiala. Množina knjig, ki jih pošiljajo knjižnici, stalno narašča. Ker ni primerne prostora za knjižnico, so knjige raztresene na raznih krajih in v različnih prostorih. (...) (AS, RDA II, PNOO, 10/VI/2). V sklepnem delu dopisa je organizacijski tajnik Bačar pripisal: "(...) Če se mi dodelijo primerni prostori, kakor je zgoraj omenjeno, bo knjižnica začela poslovati že v enem mesecu po dodelitvi pro-

storov tudi za obiskovalce. Prosim, da mi odgovorite na to poročilo in mi sporočite, kako je s prostori in potrebnim inventarjem" (AS, RDA II, PNOO, 10/VI/2).

Odgovor je prišel takoj, saj je že 4. novembra 1946 Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst (PNOO) izdal uredbo o ustanovitvi Narodne in študijske knjižnice v Trstu. Vse zadeve okoli Narodne in študijske knjižnice niso bile urejene ne v pravnoformalnem smislu ne v vsebinskem in predvsem ne glede lokacije in prostorov. Formalno je bila NŠK ustanovljena v naslednjem letu, in sicer 17. julija 1947.

Poleg uredbe PNOO-ja v 5 členih o ustanovitvi NŠK je bilo sestavljeno in priloženo sami uredbi poročilo o nujnosti knjižnice, o njenem obsegu, o nalogah, o programih. Iz vsega tega gradiva na treh tipkanih straneh posnemam nekaj zanimivosti:

"(...) Glede obsega je možno dvoje: ali deluje kot okrožna knjižnica, kar so nekateri predlagali, ali pa v takem obsegu, kakršnega imajo narodne univerzitetne knjižnice v posameznih federalnih edinicah. (...) Sploh naj bi bila znanstvena knjižnica v Trstu nekako jedro in podlaga za nastanek znanstvenih in drugih inštitucij (...) Potrebe po izobrazbi zlasti mladine so v Trstu in v okolici mnogo večje kot drugod na Primorskem (...). Treba je tudi pričeti z zbiranjem gradiva in dokumentov ter zgodovinskega dokaznega materiala, ki o njem še nimamo pregleda oziroma sploh ne vemo, kje je (...) O inventarju in delovanju knjižnice Biblioteca Civica nimamo jasne slike. V knjižnici je nenavadno malo slovenske literature. Prav gotovo se niso sedanji upravitelji knjižnice za to preveč potrudili. Po izjavi ravnatelja knjižnice samega je bilo precej dokumentarnega materiala, ki se tiče Slovencev, odnešenega v Rim v letih 1924 in 25. Nekaj menda tudi kasneje. V teh letih so bili na pobudo Gentile-ja izločeni vsi slovenski teksti. (...) Knjižnica bi bila nominalno privatna, stvarno bi morala biti na isti stopnji kakor so narodno univerzitetne knjižnice v FLRJ. Dobivala naj bi vse publikacije iz Jugoslavije obvezno, dalje bi se knjižnica dopolnjevala z darovanimi in nakupljenimi knjigami. (...)" (AS, RDA II, PNOO, 31/II).

Cilji in nameni, obseg in pristojnosti, program Narodne in študijske knjižnice v Trstu so bili torej že zelo jasno opredeljeni v dokumentih iz leta 1946, njihova realizacija - in še ta ne v zamišljenem obsegu - pa je bila razpotegnjena v dolga desetletja po drugi svetovni vojni.

9. Radijski oder

Ustanovitelj Radijskega odra, profesor Jože Peterlin, je leta 1966 ob dvajsetletnici te igralske skupine takole zapisal:

"S samostojno slovensko radijsko postajo sta se povečali zahtevnost in obsežnost programa. Ni ga bilo tako lahko pripraviti spričo dejstva, da je bila večina slovenskih izobražencev s Primorske zaradi predvojnih in medvojnih razmer še vedno daleč od doma. Poleg tega je bil to čas ostrih nasprotij med zavezniki in slovensko marksistično politično organizacijo, ki ni hotela sodelovati z Angleži in Amerikanci, ki so ozemlje

upravljali. V tem položaju je čakalo Radijski oder več dela, ker se je skupini zdelo, da mora rojakom posredovati domačo besedo. Po oddaji prve slušne igre, junija 1946, je prevzela ta skupina na postaji glavnino literarnih oddaj, poleg tega pa v začetku po eno slušno igro na teden, pozneje pa vedno več ..." (Prepeluh, 1997, 11).

16. junija 1946 se je osamosvojila slovenska tržaška radijska postaja. Takrat je začel s svojim delovanjem Radijski oder, ki je nato dolga desetletja opravljal svojo dragoceno funkcijo na tržaškem radiu.

Zaključki

Osvoboditev v maju 1945 in istočasni padec nacifašizma sta slovenskega človeka pri nas nedvomno obdajala z navdušenjem in pričakovanjem boljšega jutrišnjega dne. Saj je bil za njim čas trpljenja in gorja, ponižanja in teptanja.

Ni bilo lahko začeti, saj so bile vsepovsod ruševine in vsesplošno pomanjkanje. Vendar se je slovenski človek čutil svobodnega, poln navdušenja in dobre volje. Tako je bilo povsem normalno, da so želeli obnoviti vse, kar je bilo uničeno in porušeno. Sem niso spadali le domovi, temveč je bila velika želja po slovenski knjigi in besedi, petju in plesu. Kultura in prosveta sta imeli pri tem izredno važno mesto. Čeprav je resnično primanjkovalo vsega: časa in denarja, izučenih ljudi, potrebnega in dobrega kadra, je kulturna obnova stekla nemudoma. V nekaj mesecih je ponovno zaživel tisk in tiskana beseda, radio, gledališče, glasbeno šolstvo, knjižnica, nastajala so številna društva ter z njimi pevski zbori in dramske skupine; obnovljena je bila Slovenska prosvetna zveza.

Povsod je bilo čutiti sodelovanje, pluralnost mišljenja je bila sprejeta, krepila se je umetniška kreativnost, podirale so se vsaj nekatere pregrade med Slovenci in Italijani v Trstu.

Slovenska prosvetna zveza je prevzela funkcijo koordinatorja kulture, umetnosti in prosvete. Najprej so pod njenim okriljem delovali posamezni resorni odseki, ki so se nato osamosvajali, ko so dozorele okoliščine: Slovensko narodno gledališče, Glasbena matica, Narodna in študijska knjižnica. Mediji so ubrali svojo pot, vendar so bili postavljeni na noge že v maju 1945, kar le potrjuje njihovo pomembnost in veljavo. Iz vseh poročil, zapisnikov in izjav veje stalna potreba po primernih prostorih za vse dejavnosti: kulturni domovi, dvorane, sobane, sobe - vsega je primanjkovalo.

In tu je nastal prvi globlji spor med slovenskimi organizacijami ter zavezniško upravo. Naši ljudje so se čutili opeharjene, ker jim niso bili vrnjeni domovi, ki jih je zasegel fašizem. Za vse je bilo treba stalno prositi oziroma se sproti meniti. Na drugi strani je bilo dodatno res, da uradne italijanske kulturne ustanove niso skrbele za kulturo slovenskega človeka. To je še povečalo zahteve po samostojnih slovenskih kulturnih ustanovah.

Ostala nesoglasja so nastajala ob mednarodnih dogodkih, ko so se pač spre-

minjala stališča glede meja. Prve posledice je že prinašala pariška mirovna konference, po njenem podpisu pa so se stvari še bolj spremenile in radikalizirale.

Takrat se je začel globok spopad med zavezniško vojaško upravo in organizacijami, ki so bile izraz Osvobodilne fronte. Najbolj viden je bil spopad na šolskem področju ter na področju medijev. Istočasno se je začela krhati enotnost slovenskega tabora. Ko so stopila v veljavo določila konference v Parizu, so se čutile posledice na vseh ravneh. Takrat so se ideali in pričakovanja morali neusmiljeno soočiti s kruto realnostjo.

THE REVIVAL OF CULTURAL-EDUCATIONAL ACTIVITIES IN TRIESTE IN THE 1945-1947 PERIOD

Milan PAHOR

National and Study Library in Trieste, Department of History, IT-34138 Trieste, Via Petronio 4

SUMMARY

After the downfall of fascism and after the success of the national liberation movement at the end of World War II, there was a period of a complete cultural and educational restoration and revival of cultural, educational and other institutions of the Slovenians in Trieste. The cultural growth, which started in the middle of the previous century parallel to other parts of the Slovenian nation, was stopped by force in the period of the fascist regime in Italy. In the difficult post-war circumstances, which were constantly conditioned by international events, the Regional National Liberation Committee for Trieste and the Slovenian littoral (RNLC) on one side and the Allied Military Administration (AMA) on the other, revived, despite their permanent conflicting relations, the majority of cultural and other institutions of the Slovenians in Trieste and Italy, which are still active today.

These were the results of an active participation of the Slovenians in the national liberation movement on the side of the western allies and other forces of the anti-fascist world coalition. The acquired and the existing institutions were mainly confirmed by the Republic of Italy in the decades after 1954.

VIRI IN LITERATURA

AS, RDA II, PNOO fasc. 10/I/1 - Arhiv Slovenije Ljubljana, Referat za dislocirano arhivsko gradivo II, Zapisnik seje Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za slovensko Primorje dne 16. 5. 1945 v Trstu.

AS, RDA II, PNOO, fasc. 10/I/1, Zapisnik seje Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za slovensko Primorje dne 1. 6. 1946.

- AS, RDA II, PNOO, fasc. 10/I/1, Odlok predsedstva PNOO dne 19. 12. 1946.**
- AS, RDA II, PNOO, fasc. 10/II, Zapisnik seje prosvetne komisije pri PNOO dne 4. 10. 1946.**
- AS, RDA II, PNOO, fasc. 10/II, Zapisnik seje prosvetne komisije pri PNOO dne 4. 11. 1946.**
- AS, RDA II, PNOO, fasc. 10/II, Slovensko narodno gledališče za Trst in Primorje (poročilo upravnika Ferda Delaka).**
- AS, RDA II, PNOO, fasc. 10/VI/2, Narodna in študijska knjižnica v Trstu.**
- AS, RDA II, PNOO, fasc. 31/II: Uredba o ustanovitvi Narodne in študijske knjižnice v Trstu.**
- AS, RDA II, PNOO, fasc. 259/I/1b, Prosvetno sodelovanje med Slovenci in Italijani v Trstu.**
- Budal, A. (1945): Lica - misli - besede. V: Slovenski zbornik 1945. Ljubljana.**
- Budal, A. (1946): Knjižne izdaje in periodični tisk. V: Koledar Gregorčičeve založbe za navadno leto 1947. Trst.**
- Grgič, S. (1985): Obnovitev Glasbene matice v letu 1945 in njen povojni razvoj. V: 75 let Glasbene matice. Trst.**
- Koledar Gregorčičeve založbe za leto 1946 (1945). Trst.**
- Koledar Gregorčičeve založbe za leto 1947 (1946). Trst.**
- Kozak, F. (1945): Domovinska vojna in kultura. V: Slovenski zbornik 1945. Ljubljana.**
- NŠK, OZ, SPZ - Narodna in študijska knjižnica v Trstu, Odsek za zgodovino, fond Slovenska prosvetna zveza, fasc. 1.: Ustanovni občni zbor Slovenske prosvetne zveze za Trst in Primorje dne 7. 10. 1945.**
- NŠK, OZ, SPZ, fasc. 2, Prvi redni občni zbor dne 13. 10. 1946.**
- NŠK, OZ, SPZ, fasc. 2, Izredni občni zbor dne 20. 4. 1947.**
- Pavletič, B. (1995): Primorski dnevnik 1945-1995. Trst, Gorica, Čedad.**
- Prepeluh, M. (1997): Misli kronista Radijskega odra. V: Naš glas pri vas doma, Radijski oder 1946-1996. Trst.**
- Turk, D. (1945): Hočemo delati za skupni blagor. Primorski dnevnik, 23. 10. 1945.**
- Turk, L. (1991): Glas v ... etru. Trst.**

ODNOS TRŽAŠKEGA SLOVENSKEGA PREBIVALSTVA DO LJUDSKE OBLASTI IN ZAVEZNIKOV

Katja COLJA

ZRS Koper, Garibaldijeva 18, SI-6000 Koper

IZVLEČEK

Prispevek obravnava dramatično politično situacijo takoj po zaključku druge svetovne vojne v Trstu, kako so prebivalci po dolgi vojni morali prenesti še drugo "bitko", ki je pustila za sabo mnogo okostnjakov. Osrednji del je posvečen preprostemu človeku in njegovemu gledanju na izredno zapletene dogodke v maju 1945. Spomin teh pričevalcev je še vedno pogojen in subjektiven, raziskovalcu pa ponuja tisto "skrito resničnost" in tudi takoimenovano zgodovino malega človeka, ki jo arhivski viri prikrivajo.

Čeprav je za nami petdeset let povojne zgodovine, nedvomno ostaja še mnogo nerešenih in spornih vprašanj glede povojnih spletoev na Primorskem. Z vključitvijo lokalne problematike v širše mednarodno dogajanje se je vidno razširil opazovalni kot, ki pa še vedno ne prestopa ali pa mogoče le deloma prestopa prag vojaško institucionalne, diplomatske in politične zgodovine. Na teh področjih so opisani najrazličnejši obrisi "velikih zgodovinskih dogodkov, političnih sprememb in ljudi", ki so nedvomno kovali bodočnost. Kulturni in socialni aspekti ter mnoge plati vsakdanjega življenja ostajajo še vedno neraziskani. V tej luči zavzame pomembno mesto "ali človek", ki s svojim doživljanjem časa interpretira dogodke in lahko postane subjekt tako imenovane male zgodovine. Slednja pa se vriva v "veliko zgodovino" in lomi njene načrtane obrise, obenem pa osvetljuje črne luknje polpretekle zgodovine.

Seveda postavlja revizitacija zgodovinskih dogodkov v letih 1945-1947 skozi intervjuje, pisna pričevanja in krajše izjave slovenskega prebivalstva na Primorskem tudi določene probleme. Precejšen časovni razmik od takratnih dogajanj in pomembne politične spremembe so v nekaterih primerih deloma preoblikovale interpretacijo in dojemanje zgodovinskih dogodkov. Dogodki, kot so npr. padec berlinskega zidu, vojna v Jugoslaviji in osamosvojitve Slovenije, so nedvomno "preoblikovali" spomin in nekateri danes bolj kritično ocenjujejo vojne in povojne dogodke. Bogastvo zbranih ustnih virov tiči prav v tej raznolikosti doživljanja časa.

Kljub vsej pogojenosti in subjektivnosti spomina nam ti viri ponujajo pomenljive podatke in informacije glede izrednega, a spornega trenutka povojne zgodovine. Upoštevajoč vse elemente, je treba pravilno dojemati te osebne izkušnje, ki skrivajo neko resničnost.

Kratko in bliskovito obdobje med majem in junijem 1945, ko je na Primorskem zavladovala ljudska oblast, sovпада z izredno raznolikim doživljanjem tistih 40 dni. Če je na tržaškem Krasu oblast PNOO-ja pomenila normalen splet dogodkov, je bila v Trstu situacija popolnoma drugačna. Upoštevajoč nacionalno problematiko tega narodnostno mešanega območja, je v sklopu oblastvene ureditve Mestni osvobodilni svet zavzel posebno vlogo. Zaradi nestabilne politične situacije in nacionalnih trenj je moral dokazati zaveznikom in nasprotnemu delu tržaškega prebivalstva vsestransko odprtost na vseh ravneh. Strateško vključevanje italijansko govorečega prebivalstva v organe ljudske oblasti je tako postalo izredno pomembno, zaviralo pa jo je realno stanje povojnega Trsta. Mesto se je znašlo v hudi gospodarski krizi, število brezposelnih je naraščalo, ceste so bile prekrите z ruševinami, hrane pa ni bilo nikjer. Če se je ljudska oblast s svojim delom po eni strani približala prebivalstvu predvsem na socialni ravni, je po drugi v prvih dneh oblasti z aretacijami, likvidacijami in osebnimi obračunavanji povečala nelagodje v nasprotnem delu prebivalstva ter oškodovala videz slovenskega vodstva v Trstu in tako ponudila elemente za široko, večkrat "lažnivo in strumentalizirano" propagandno akcijo o jugoslovanskih grozodejstvih (Troha, 1997, 69). V resnici so jugoslovanske oblasti hotele takoj zajezi storjene napake in odstraniti videz anarhije, predvsem zaradi zunanjih opazovalcev. To dokazuje tudi pismo, ki ga je Boris Kidrič pisal Borisu Krajgerju 10. maja 1945. V njem je opozarjal na nesmiselno in neprimerno obnašanje OZNE, ki je kljub opozorilom nadaljevala z "masovnimi" aretacijami (Troha, 1997, 73). Tako so z ustanovitvijo sodišča skušali zaustaviti nekontrolirano začetno stanje, kar pa je tipični element v bliskovitih in radikalnih spremembah oblasti.

Seveda je v napetem tržaškem in mednarodnem ozračju strateška politika vključevanja Italijanov v ljudsko oblast morala čez hude prepreke. Nekateri italijanski aktivisti so zaradi pritiskov in močne propagande CLN zapustili MOS. Umik samega predsednika Zorattija, o katerem je več nasprotujočih si razlag, dokazuje, v kakšnih napetih razmerah je delovala ljudska oblast, ki se je v mestu stalno spopadala z italijansko realnostjo. Od italijanskega prebivalstva jo je predvsem podpiral večji del italijanskega delavstva, ker je v njem socialna pripadnost nadvladala nacionalno.

Obdobje med majem in junijem 1945 so mnogi zaradi občutka porazenosti popolnoma zbrisali iz spomina, ne strinjam se pa s tistimi, ki trdijo, da je cela generacija potlačila spomin na te dogodke. Nekateri se jih spominjajo z velikim razočaranjem in zatrjujejo, da "z umikom jugoslovanske vojske je bil storjen velik korak nazaj", tretji se spominjajo tistega obdobja s ponosom, kljub značilnosti "okrnjene zmage", večina slovenskih pričevalcev pa se ga spominja z nostalgijo. V

slednjih je živ spomin na svobodo, ko so po mestnih ulicah končno lahko govorili v maternem jeziku in prebirali Primorski dnevnik. Občutek svobode mnogi primerjajo z obdobjem, ko so bili ponižani, odpeljani v zapore, mučeni in zaprti v taborišča. Ta primerjalni (komparativni) element med fašizmom, Osvobodilno fronto in dokončno svobodo skriva tudi občutek končne poraženosti in vdanosti. Le pri redkih je še prisotno maščevalno čustvo.

S hitrimi političnimi spremembami, umikom jugoslovanske vojske in prihodom zaveznikov se je tudi evforičnost večine slovenskega prebivalstva in italijanskega delavstva spremenila v strah in zaskrbljenost. Večina aktivistov je kratkotrajno zmago slovenskega in komunističnega sveta (odhod jugoslovanske vojske) prelevila v Pirovo zmago (AS, RZKS, MOS 2a) in ne čudi dejstvo, da so nekateri popolnoma potlačili spomin na ta dogodek. Vsa pričakovanja so splahnela, ko sta bili določeni dve coni STO-ja in ko je ZVU v Coni A začela uvajati italijansko pravo ter postopoma ukinila delovanje ljudske oblasti (Gombač, 1979, 23). Tako je MOS postal neke vrste "zasebni inštitut", v katerem je prevladovalo in se stopnjevalo psihološko bojno stanje do Anglo-Američanov. Oblikovali sta se dve struji in tako tudi dve nasprotujoči si stališči: večinska in manjšinska. Večinci so sledili liniji PNOO-ja in zastopali maksimalistična stališča, s totalnim odklonom kateregakoli sodelovanja z ZVU-jem. Manjšinci so seveda odklonili ukinitvev ljudske oblasti, a niso sprejemali velikega političnega vpliva PNOO-ja, branili so lokalne interese in se zavzemali za sodelovanje z novo oblastjo. Medtem ko je prva struja podpirala ekstremno stališče ali Trst in Gorico ali nič, se je druga zavzemala za idejo o avtonomnem Trstu, kjer naj interesi velesil ne bi pogojevali zapletene multietnične tržaške realnosti (Gombač, 1996, 100). Žal pa so te ideje ostale le gola utopija.

Z izgubo oblastvene moči so se s protestnimi akcijami, peticijami in resolucijami začeli upirati odločbam ZVU-ja. Dokaz tega stanja je bitka za slovensko šolstvo. Pred avgustovsko dekretacijo nove civilne uprave leta 1945 ZVU ni posegla v organizacijo šolstva, tako so lahko odgovorni za kulturo in šolstvo v krajevnih narodnoosvobodilnih odborih in pri MOS-u svobodno zbirali prosvetne delavce, ki so se vračali iz ujetništva, vojske, taborišč in zaporov; organizirali so tečaje za učno osebje in pripravljale tečaje za učence. Avgusta pa je bilo to delo zamrznjeno. Predstavniki zavezniške oblasti so v vrhovno šolsko upravo in na vodilna mesta imenovali tudi slovenske "kolaboracioniste". Neupoštevajoč narodno enakopravnost in reciprociteto, sta bila v Trstu in Gorici imenovana italijanska superintendenta, kot osebni svetovalec častnika prosvetnega oddelka ZVU-ja Johna Simonija pa je bil za reševanje vprašanj slovenskega šolstva imenovan Srečko Baraga. V ta novi sistem so vključili tudi domobranca Antona Kacina in Alojzija Grziniča, iz "varnostnih razlogov" pa so pod obtožbo komunizma odpustili iz službe nekaj slovenskih profesorjev in učiteljev ter z ustrahovanjem o zaprtju šol prepovedali uporabo slovenskih šolskih knjig, tiskanih v Coni B. Sam Johan Simoni je s pomočjo Barage v

dveh slovenskih šolah zaplenil "nezaželeno" knjige in večkrat skušal ovirati delo roditeljskih svetov (AS, INZ, PNOO 12/II). žolski sistem je z majhnimi spremembami ponovno slonel na starih fašističnih programih. Glede prisotnosti Barage, ki ga je okrožno sodišče iz Ljubljane obsodilo na smrt zaradi vojnih zločinov in sodelovanja z okupatorjem, so se vnele polemike, študentje so protestirali, a brez večjih uspehov. Člani MOS-a so si s tem, da so se odrekli sodelovanju z ZVU, tudi zaprli vse možnosti za konkretno snovanje slovenske šole. Zavezniki pa so obenem znali diplomatsko izrabiti to situacijo. Polemiko glede vključevanja Barage v slovenski šolski sistem so skušali zaječiti z izjavo, da je Baraga "pošten človek, ki se sicer ne strinja z načeli Osvobodilne fronte, ampak dober Slovenec, za katerega ni realnih dokazov o kaznivih dejanjih" (AS, INZ, PNOO 12/II).

Zaradi neposlušnosti zavezniških oblasti se je nezadovoljstvo premaknilo na tržaške trge in ulice. Tudi strah pred neofašističnimi napadi je naraščal. Manifestacije so dosegle višek marca 1946, ko je prišla v Trst medzavezniška komisija. Ob tej priložnosti je ljudstvo na podežlju postavilo slavaloke, v mestu pa so razobežali na okna jugoslovanske in slovenske zastave. Zavezniška policija ni sprejela teh provokacij in je v nekaterih primerih nastopala nasilno ter ustrahovala vse tiste, ki niso hoteli umakniti zastav z oken. Mnogi se s ponosom spominjajo, kako so svojo jezo skušali deloma pomiriti s provokativnimi dejanji. Zanimivo se mi zdi pričevanje moškega, ki se je kot otrok s prijatelji igral na Svetem Justu. Tja so prihajali policisti na lepih velikih konjih. Pobalini pa so se zmenili, da jih bodo napadli in res so začeli nanje metati kamne. Zmagali so, ker se je konj prestrašil in je vojak padel (pričevanje F. A.). To napeto stanje se je stopnjevalo in doseglo višek ob prvomajski manifestaciji, ko so neofašisti napadli slovenske otroke, v Carduccjevi ulici metali kamne na množico delavcev ter zabodli v hrbet mladega fanta. Ljudje se še danes spominjajo teh manifestacij in v svojih pričevanjih večina poudarja nekorektno obnašanje zavezniške policije, ki ni storila ničesar proti napadalcem. Grenek spomin na metanje gnilih jajc in drugih odpadkov se v pričevanjih vedno križa z željo, naj bo kjub vsemu ponižanju, vztrajnosti in borbi Cona A ponovno v jugoslovanskih valetih.

Napadi na delavstvo in Slovence so se tako skorajda neovirano nadaljevali. Bojazen pred škvadrizmom se je stopnjevala skupaj s sovraštvom do zaveznikov, ki so po eni strani zagovarjali spravo in enakost, po drugi pa večkrat niso ukrepali proti naraščajočemu nasilju. Občutek izgube svobode je izredno prisoten tudi pri takratni najmlajši generaciji. V tem napetem ozračju so se poleg provokacij in pretepov pojavili tudi primeri posilstev, ki so kljub prijavam na sodišče ostali le zapisani na papirju in v spominu žensk. Omenila bi le primer Zore, vojne vdove s tremi otroki, ki je poleg nasilne moževe smrti doživela posilstvo dveh angleških vojakov, medtem ko je plela na njivi.

Sovraštvo seveda ni tako globoko zakoreninjeno v vseh pričevalcih. Zlasti

najrevnejši sloj se spominja zaveznikov po eni strani kot rešiteljev iz hude socialne bede, po drugi pa kot okupatorjev prej osvobojenega ozemlja. Le majhen del slovenskega prebivalstva, ki je nasprotoval načelom partizanske vojske, povečuje vse ukrepe ZVU-ja v Coni A.

V tem raznolikem doživljanju povojnih dogodkov pa je bilo v Jugoslaviji naklonjenemu delu tržaškega prebivalstva prisotno veliko razočaranje, ki se je v ozračju povojne delitve Evrope iz dneva v dan večalo. Ideali preprostih ljudi so bili postavljeni v ozadje in v takšnem kontekstu niso imeli nikakršnega pomena.

THE ATTITUDE OF THE SLOVENE POPULATION IN TRIESTE TOWARDS THE PEOPLE'S GOVERNMENT AND THE ALLIES

Katja COLJA

Science and Research Centre Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

SUMMARY

Although much has been written about the post-war history of the Primorska region, there remain a number of unsolved questions and matters of dispute. Since many cultural and social aspects as well as numerous aspects of everyday life have not been researched as yet, the authoress devotes a great deal of attention to the "little history" and to the "little man" during the post-war days in Trieste.

The very short period between May and June 1945, when the people's government began to rule in the Primorska region, coincides with the extremely diverse experiencing of those forty days, particularly in the town centre itself. The population, which was in this ethnically mixed area favourably disposed to the people's government, accepted, due to the very complex political situation and ethnic conflicts, the people's government as a mark of ultimate victory which, however, soon pined away. Namely, with the arrival of the Allies this victory turned into a defeat or perhaps into a "derogated victory". A kind of discomfort was suddenly felt and the euphoria of the majority of the Slovene population and Italian working class turned into fear and anxiety. On the other hand, the other part of the Trieste population rejoiced in the presence of the Allies and felt at ease again. This diverse experiencing of the local and world political reality of that time of course strongly conditioned the political outcome of the post-war Trieste.

VIRI IN LITERATURA

AS, RZKS, MOS - Arhiv Republike Slovenije, Mestni osvobodilni svet, 2a, 9. januar 1945.

AS, INZ, PNOO - Inštitut za novejšo zgodovino, Pokrajinski narodoosvobodilni odbor, 12/II.

Gombač, M. (1979): Tržaško okrožje 1945. V: Goriški letnik - posebni odtis. Nova Gorica, 6.

Gombač, M. (1996): Autonomia e decentramento della politica jugoslava alla fine del secondo conflitto mondiale. Un caso specifico: il Comitato regionale di liberazione nazionale per il Litorale sloveno a Trieste. *Annales*, 8. Koper, 96-107.

Troha, N. (1997): Fra liquidazione del passato e costruzione del futuro. Le foibe e l'occupazione jugoslava della Venezia Giulia. V: *Foibe. Il peso del passato. Venezia Giulia 1943-1945. Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli - Venezia Giulia*, 45-99.

NASELITEV ISTRSKIH BEGUNCEV V TRŽAŠKI POKRAJINI -
VIDIKI "NACIONALNE BONIFIKACIJE"*Alessandro (Sandi) VOLK*

Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

IZVLEČEK

Na podlagi novega arhivskega gradiva avtor podaja pregled ustvarjanja italijanskega državnega aparata za upravljanje vprašanja beguncev iz Istre in Dalmacije in njegovo uporabo v politične in propagandne namene. Pozornost je namenjena predvsem načrtnemu naseljevanju beguncev za "nacionalno bonifikacijo" na s Slovenci naseljene predele Cone A STO in okrepitvi italijanskih nacionalističnih sil v Trstu do leta 1954.

Predmet mojega zapisa je politika, ki jo je italijanska vlada izvajala pri naseljevanju beguncev, predvsem na ozemlju tedanje Cone A Svobodnega tržaškega ozemlja. Begunci, ki so v Italijo prihajali iz Istre in Dalmacije, niso bili vsi enaki. Nekateri so bili dovolj premožni, da so si takoj uredili normalno življenje, seveda v novem okolju, in obdržali svoj družbeni položaj. Iz vrst teh so tudi izhajali voditelji begunskih organizacij, ki so italijanskim državnim organom bile v oporo pri izvajanju njenih načrtov pri naseljevanju beguncev. Drugi so si, zahvaljujoč poznavanju, sorodstvu, svojemu poklicu, poklicnim zmožnostim ali preprosteje podjetnosti in volji, v sicer težkih okoliščinah kaj kmalu sami pomagali do normalnega življenja. Tretji pa so bili, zaradi socialnega izvora ali osebnih neprilik, povsem odvisni od državne pomoči in so mnogo let preživeli v res težkih razmerah v begunskih taboriščih po Italiji (bilo jih je kar 109). Predvsem slednji so postali orodje politike načrtnega naseljevanja. Namen moje študije je ta politika, ne pa odzivanje in prilagajanje tej politiki tega pomoči najbolj potrebnega dela beguncev. Rad bi podčrtal, da so bili ti begunci delno tudi žrtve te politike. Naj navedem le to, da so organizacije, ki so delale na tem, da jih čimveč ostane v Trstu, predlagale za njihovo začasno namestitve uporabo dveh opuščenih ladij ter da so se v nekaterih taboriščih pojavile epidemije otroških nalezljivih bolezni, ki so imele tudi smrtne posledice. Vendar so bili ti begunci žrtve tudi v drugem smislu, saj je bilo med njimi nezamisljivo število Slovencev in Hrvatov (ali vsaj slovensko in hrvaško govorečih), ki so se, da bi bili deležni pravic begunskega statusa, morali podrediti "italija-

nizacijskim" načrtom in se odpovedati svoji nacionalni identiteti. Najbolj zgovoren je primer slovenskih optantov, ki jim je italijanska država prepovedala vpisovanje svojih otrok v slovenske šole v Italiji.

Za označevanje prebežnikov iz Istre in Dalmacije uporabljam v svojem prispevku v glavnem izraz begunci in ne v Sloveniji splošno uveljavljenega optanti. In sicer iz dveh razlogov. V prvi vrsti se mi zdi ta izraz najbolj nevtralen izmed treh, s katerimi so bile označene osebe, ki so od 8. 9. 1943 do leta 1956 zapustile Istro in Dalmacijo. Že omenjeni izraz optanti sta uporabljali bivša jugoslovanska zgodovinska stroka in politika in je danes prešel v rabo slovenske politike in zgodovinopisja. Kljub temu, da formalno ta izraz ustreza določilom mirovne pogodbe in Londonskega memoranduma (ki sicer ni govoril izrecno o opcijah), pa služi predvsem ne-dramatiziranju problema odhajanja in ne ustreza v celoti begunski stvarnosti (dolgoletnemu obstanku v taboriščih in podobnemu), ki jo je dobršen del istrskih zdomcev doživljal v Italiji. Druga beseda, s katero so se v italijanščini označevali in se še označujejo istrski begunci je esuli, pregnanci. O političnem in propagandnem pomenu tega izraza obširneje pišem v svojem sestavku. Naj pristavim le, da je to izraz, ki ga uporabljajo predvsem begunske organizacije in označuje danes v italijanski javnosti izključno istrske in dalmatinske begunce. Ta izraz uporabljam le, ko je to potrebno za boljše razumevanje posameznih pasusov.

Ribiško naselje (Villaggio del pescatore) v Štivanu v občini Devin-Nabrežina leta 1953 (Arhiv NŠK Trst).

Drugi razlog, ki me je privedel do tega, da govorim o beguncih, je ta, da ni v italijanski zakonodaji, ki se nanaša na begunce, nikjer govora o optantih, ampak le o beguncih (profughi). Poleg tega ni v nobenem od zakonov, ki določajo pogoje za pridobitev statusa begunca in s tem povezanih pravic istrskih beguncev, opcija sploh omenjena in torej ni bila pogoj za dodelitev begunskega statusa. Dejansko so bili v Italiji priznani kot begunci tudi taki, ki niso optirali in so Istro in Dalmacijo zapustili celo pred 8. 9. 1943. Optanti in neoptanti - begunci so bili nekateri orodje (in, kot že rečeno, tudi žrtve), drugi pa akterji propagande italijanstva in nacionalne bonifikacije, ki sta predmet moje študije.

Mirovna pogodba je tudi glede vprašanja istrskih beguncev v Italiji pomenila prelomnico. Razblinili so se zadnji upi v prehodnost jugoslovanske oblasti nad dobršnim delom Istre in v začasnost begunstva. Klavzula o opcijah je definitivno preselitev ljudi iz ene v drugo državo uradno priznala in normirala. Uresničil pa se je tudi dolgo napovedovani puljski eksodus, prvi organizirani množični odhod Italijanov iz Istre. Vse to je pomenilo, da se bo v Italijo zateklo pomembno število novih beguncev, ki so povrh vsega tokrat prihajali organizirano.

Istrski begunci so tako za italijansko državo in politiko postali vredni posebne pozornosti in obravnave. Z izrazom, ki je njihovo zdmsko izbiro oplemenitil s patriotičnimi in verskimi motivi, so ti begunci postali esuli, pregnanci, ki so domače kraje zapustili, ker "... so hoteli ostati svobodni, kristjani in Italijani", kot se je izrazil poslanec Krščanske demokracije in vodilni član Odbora narodne osvoboditve za Istro (Comitato di liberazione nazionale dell' Istria - CLNI)¹ Giacomo Bologna (AP, 25. 1. 1956). V teku leta 1947 se je izoblikovala mreža ustanov in organizacij, ki so v tesnem medsebojnem sodelovanju prevzele reševanje problemov te sedaj posebne kategorije razseljenih oseb. Istočasno je pričela nastajati tudi specifična begunska

1 Odbore narodne osvoboditve (Comitato di liberazione nazionale - CLN) so ustanovili, na koalicijski in paritetni osnovi, predstavniki antifašističnih strank (od liberalcev do komunistov) po 8. 9. 1943 v od Nemcev zasedenih predelih Italije. Zgledovali so se po OF, centralni CLN pa je bil vrhovni politični (in do neke mere tudi oblastni) organ italijanskega odporniškega gibanja v zasedenih predelih Italije. CLN za Istro pa je nastal v Trstu po koncu vojne iz skupine mlajših Istranov. Sestavljali so ga predstavniki antifašističnih strank, razen KPI. Cilj organizacije je bil doseči, da Istra pripade Italiji. Preko svojih zaupnikov je CLNI konspirativno deloval tudi v hrvaški oz. slovenski Istri. V Trstu je bil Odbor uradni predstavnik beguncev, jih je sprejemal in preverjal ter dolgo imel tudi asistencialne naloge. Na vsedržavni ravni pa je postal privilegiran sogovornik italijanske vlade glede beguncev. V CLNI so kmalu prevladali predstavniki Krščanske demokracije, ki je tudi sama imela svojo istrsko sekcijo. Ti isti predstavniki so postali vodilni tudi v sami stranki KD v Trstu. Podobna organizacija je bil tudi CLN iz Pulja, ki je bil sekcija CLNI, a je dejansko šel svojo pot.

zakonodaja (Colummi, et al., 1980, 579-650).² Vse to je dokončno uveljavilo monopol desno-sredinskih političnih sil, v prvi vrsti stranke Krščanske demokracije, nad begunskim vprašanjem. Nedvomno pa so tem silam delo še olajšala toga odklonilna stališča, ki so jih do beguncev zavzemale levičarske sile.

Usklajevanje in politično usmerjanje posegov raznih ministrstev in ustanov glede begunskega vprašanja je konec leta 1946 prevzelo samo Predsedstvo Ministrskega sveta z novoustanovljenim Uradom za obmejna področja (Ufficio per le zone di confine) (Colummi, et al., 1980, 308-323).³ Konkretna skrb za čimprejšnjo zagotovitev normalnih življenjskih pogojev pa je bila dodeljena Ustanovi za podporo istrskim in dalmatinskim beguncem (Opera assistenza profughi Giuliani e Dalmati - OAPGD). Ta jim je sledila takorekoč od zibelke do groba, saj se je ukvarjala z otroško in mladinsko vzgojo, strokovnim izobraževanjem, počitniško in zdravstveno preventivno dejavnostjo, zaposlovanjem in pomočjo ostarelim. Njena glavna skrb pa je veljala preskrbovanju stanovanj. V začetku petdesetih let je ustanova pričela s popisovanjem beguncev in si ustvarila kartoteko, ki je služila tudi političnemu nadzoru. OAPGD so denarno in vsestransko podpirale, poleg države, tudi vse najpomembnejše italijanske zasebne in državne finančne in industrijske družbe (Colummi, et al., 1980, 321-323 ter Donato, 1983, 103).⁴ Opera je postala jedro operativnega dela aparata, v katerega so bile vključene, z različnimi vlogami in v različnih obdobjih, še druge organizacije in ustanove.

Vlogo uradno priznanih predstavnikov beguncev in vladnih sogovornikov sta prevzela Vsedržavno združenje Julijska Benečija in Dalmacija (Associazione nazionale Venezia Giulia e Dalmazia - ANVGD) in predvsem CLNI. Združenje Julijska Benečija in Dalmacija je nastalo že leta 1947 (Colummi, et al., 1980, 282-293 ter Manganaro, 1977, 107-108)⁵ iz begunskih organizacij, ki jih je širom po Italiji pomagal ustanoviti predhodnik Urada za obmejna področja, Urad za Julijsko Benečijo (Ufficio Venezia Giulia). Glavni navdihovalec konkretnih ukrepov vlade pa je bil CLNI, ki je bil, za razliko od ANVGD, dosledno vladna organizacija. Odbor je imel sedež v Trstu in je tu igral vlogo neuradnega državnega organa za begunce.

2 Dekret 9. 9. 1947 št. 885 je npr. pravico dodeljevanja begunskega statusa namenil prefektom, ki so pa morali predhodno obvezno povprašati za mnenje priznane begunske organizacije. O zgodovini najvažnejših begunskih organizacij Colummi, et al., 1980, 275-308; Pirina, 1996, 233-249 ter Rocchi, 1990, 204-210.

3 Urad je bil naslednik že januarja 1946 ustanovljenega Urada za Julijsko Benečijo pri Notranjem ministrstvu. Jeseni 1946, ob pripravah na puljski eksodus, je nastal tudi Medministrski odbor, ki je prav tako imel nalogo usklajevanja posegov raznih ministrstev. O odboru nimamo drugih novic.

4 Ob nastanku se je OAPGD imenovala Comitato nazionale rifugiati italiani (Vsedržavni odbor italijanskih beguncev).

5 Ob nastanku, februarja 1947, se je organizacija imenovala Comitato Nazionale Venezia Giulia e Zara (Vsedržavni odbor Julijska Benečija in Zadar). Julija 1948 se je preimenovala v Associazione nazionale Venezia Giulia e Zara (Vsedržavno združenje Julijska Benečija in Zadar) in kasneje v ANVGD.

Ta aparat je nedvomno ustrezal potrebi, da se beguncem čimprej zagotovi dokončna vključitev v priseljenko družbeno stvarnost. Konkretna rešitve pa so ustrezale tudi potrebam "propagande italijanstva", glavne zadolžitve Urada za obmejna področja. Ta propaganda, ki je imela za cilj krepitev nacionalnih (in nacionalističnih) čustev in organizacij, je dobila vsedrjavni obseg. Italijanstvo, ki je bilo enačeno z antikomunizmom, ekstremnim patriotizmom ter spoštovanjem ustaljenih družbenih razmerij in hierarhije, je bilo uporabljeno kot protiutež in "zdravilo" proti razrednim gibanjem, ki so zajela italijanske delavske in kmečke množice. Begunci, sedaj pregnanci, so postali ena glavnih opor te politike. Njihovo poslanstvo je jasno izrazil prefekt iz Modene, središča v "rdeči" Emiliji-Romagni: "... glede na politično držo večine prebivalstva občine Carpi, in še posebej zaselka Fossoli, (bi) lahko bila oportuna, zaradi neizogibnih političnih posledic, stalna vključitev kompaktnega jedra julijskih beguncev, ki so notorično pristaši reda in visokih patriotskih čustev ..." (AST - CGG, 134, 19. 10. 1953).

V Italiji so tako kaj kmalu po mirovni pogodbi začeli nastajati t. i. "borghi", posebna begunska naselja, ki jih je gradila OAPGD.⁶ Ta naj bi bila neke vrste presajena istrska mesteca v zdomstvu. "... Da bi skupnosti obdržali tuje vsakršnemu negativnemu vplivu...", kot se je izražala tržaška izpostava OAPGD, so skušali ta naselja napraviti čimbolj samozadostna in v njih v čimvečji meri ohraniti socialno strukturo izvornih skupnosti (AST - CGG, 135, junij 1954).⁷

Načrtno naseljevanje beguncev je dobilo največji obseg v mejnih, nacionalno mešanih področjih (Rocchi, 1970, 177).⁸ Tu pa so bile "propagandi italijanstva" dodane prvine "nacionalne bonifikacije". Po neuspelem poskusu, da bi večino puljskih beguncev namestili v Coni A Svobodnega tržaškega ozemlja (STO), so prišli v poštev komaj priključeni predeli Goriške. Gorica sama je postala nekaj center Puljčanov v izseljenstvu (Colummi, et al., 1980, 293-308).⁹ Na tem območju, kot tudi kasneje na Tržaškem, pa ni bila nacionalna bonifikacija le nacionalno pogojena. Naseljevanje beguncev je imelo tudi namen politično bonificirati "rdeče" predele Goriške (Tržič in njegovo okolico, t. i. Bisiacarijo) (Benvenuti, Pincherle, 1977).

V Coni A STO je po neuspelem poskusu s puljskimi begunci sistematično

6 Največja taka naselja izven današnje Furlanije-Julijske Krajine so nastala v Rimu, Tarantu, Bariju ter v Fertiliji na Sardiniji.

7 Za ohranitev socialne strukture begunskih skupnosti je bilo namenjeno npr. presajanje obrtnih in trgovinskih dejavnosti beguncev v ta naselja. Tudi CLNI je zahteval, naj se v doseljenjskih krajih beguncem zagotovi nadaljevanje prejšnjih gospodarskih dejavnosti.

8 Že med pripravami na množični odhod iz Pulja je Luigi Einaudi, kasnejši predsednik republike, podprl predlog CLN iz Pulja, ki je eksodus pripravil in vodil, o intenzivni naselitvi beguncev na Južno Tirolsko.

9 Tu je imel svoj sedež CLN iz Pulja v izseljenstvu, ki se je preimenoval v Movimento Istriano Revisionista (MIR - Istrsko revizionistično gibanje). Tudi njegovo glasilo, L' Arena di Pola, je pričelo ponovno izhajati septembra 1947 (in še izhaja) v Gorici.

uresničevanje načrtov italijanske vlade potekalo relativno počasi. Zavezniška vojaška uprava (ZVU) istrskim beguncem ni namenjala nobenih prednosti pri delu in dodeljevanju stanovanj. Zaradi strahu pred možnimi zaostritvami že tako težkih socialnih razmer v Coni je vsaj do leta 1950 naseljevanje beguncev celo preprečevala (Colummi, et al., 1980, 426).¹⁰ Italijanska vlada je pomagala z denarnimi prispevki raznim ustanovam, ki so ta denar v glavnem razdeljevale beguncem v obliki podpor, delno pa ga uporabljale za v bistvu nesistematične in začasne nastanitve beguncev. Šele leta 1949 je bilo upravljanje vladne pomoči centralizirano v novonastalem Conskem uradu povojne pomoči (Ufficio di Zona assistenza postbellica).

Do preobrata je prišlo leta 1950, po valu izseljevanja iz Cone B, ki je sledil aprilskim volitvam v Ljudske odbore. Na sestanku med funkcionarji italijanske vlade in ZVU, junija tega leta, so določili prvine novega odnosa do problema beguncev: begunci iz Cone B morajo ostati v Coni A, kjer jim je treba v najkrajšem času zagotoviti zasilna bivališča in pripraviti projekte dokončnih nastanitev (AST - CGG, 135, 1. 6. 1950). Načrt dokončne namestitve beguncev na Tržaškem je lahko previdno stekel. Italijansko notranje ministrstvo je že novembra za gradnjo zasilnih in dokončnih begunskih stanovanj nakazalo 222 milijonov Lit. tržaškemu prefektu Palutanu. Nov korak je bil storjen leta 1952. Najprej je marca dobila dovoljenje za delovanje v Coni A OAPGD, ki je sem takoj usmerila veliko večino svojih sredstev ter pričela pospešeno graditi "borghe" (OAPGD, 1972).¹¹ Le malo kasneje pa je uprava notranjih ter finančno gospodarskih zadev Cone prešla v roke funkcionarjev, ki jih je določila italijanska vlada. Ta je tako prišla do direktnega urejanja begunskega vprašanja v Coni A. Asistencialna politika do beguncev je namreč bila med pristojnostmi italijanskih funkcionarjev, ki so bili formalno odgovorni komandantu Cone, a so dejansko redno poročali rimski vladi in od nje prejemale navodila (Novak, 1973, 369-378).¹² V načrtno naseljevanje beguncev je bil sedaj

10 Z odlokom št. 64 19. 12. 1947 je ZVU tako npr. prekinila vpisovanje v sezname stalno bivajočega prebivalstva Cone A. Ukrep je bil ukinjen z odlokom št. 219 29. 11. 1950, ki je pa dovoljeval dodelitev stalne rezidence le osebam, ki so bile 1. 11. 1950 vsaj eno leto registrirane kot stalno domicilirane v eni od občin Cone A. Ker je bilo stalno bivališče pogoj za izdajo delovne knjižice, je bila mnogim beguncem onemogočena redna zaposlitev.

11 Leta 1972 je bilo tako v sami Tržaški pokrajini kar 54% (od 3.789 na 6.968) dograjenih ali načrtovanih stanovanj OAPGD v 34 provincah Italije. Če dodamo še Goriško pokrajino, ki je bila sicer samimi 642 stanovanji takoj za tržaško, se odstotek poviša na 63. Poleg tega je bilo v Tržaški pokrajini tudi 8 od 12 dijaških domov za mladino vseh starosti ter 3 od 4 domov za ostarele in invalide, ki jih je zgradila in upravljala ista ustanova.

12 Razdelitev uprave je bila rezultat italijansko-anglo-ameriškega dogovora 9. 5. 1952, ki je predvideval tudi imenovanje italijanskega političnega svetovalca pri ZVU. Vsi "italijanski" resorji so bili združeni v Višjo direkcijo uprave (Direzione superiore dell' amministrazione), ki ji je načeloval prefekt Vitelli. O tesnem usklajevanju dejavnosti na begunskem področju med italijanskimi funkcionarji pri ZVU in italijansko vlado zgovorno priča gosto dopisovanje na relaciji Trst - Rim, ki je ohranjeno v citiranih fasciklih fonda AST-CGG.

vključen celotni aparat, vsi krajevni predstavniki rimske vlade ter proitalijanske organizacije.¹³ V istem letu so bili dograjeni prvi stanovanjski bloki za begunce, zametki kasnejših borgov. Že avgusta je predsednik Cone (in tržaški prefekt) Palutan glede tega pisal ravnatelju italijanskega dela uprave pri ZVU Vitelliju, da je šlo za "... načrt, ki smo ga mi že izvedli in predvideva nastanitev istrskih pregnancev v predmestnih predelih za obrambo italijanstva...". (AST CGG, 135, 16. 8. 1952)¹⁴

*Notranjost barake v begunskem taborišču na Opčinah pri Trstu leta 1951
(Arhiv NŠK Trst).*

13 Generalni tajnik OAPGD je tako npr. februarja 1953 obveščal direktorja notranjih zadev italijanskega dela administracije ZVU, da je italijanski politični svetovalec "...odobraval kriterije našega dela, ki popolnoma sovpadajo z njegovimi gledanji glede nacionalne bonifikacije Cone Bar-kovlje-Devin ...". Glej AST-CGG, 135, 4. 2. 1953.

14 V italijanščini: "...piano da noi ormai attuato e che prevede la sistemazione di esuli istriani in zone periferiche a difesa dell'italianità."

Nacionalna bonifikacija pa je imela dva aspekta. V prvi vrsti je šlo za oslabitev slovenskega oz. slovanskega (slavo) življa. Obsedenost s "slovansko nevarnostjo" je šla tako daleč, da je CLNI, ki je imel odločilno besedo pri begunskih zadevah v Trstu, smatral celo balkanske begunce, ki so bili vse prej kot komunisti, za "... stalno in hudo nevarnost za politično in nacionalno ravnotežje cone ..." (AST - CGG, 135, 30. 6. 1952) ter vztrajno zahteval (in končno dosegel) njihovo izselitev. Na začetku je načrtno naseljevanje beguncev imelo večji protislovanski obseg, saj je dogovor iz junija 1950 predvideval, naj bi se begunska stanovanja gradila v vseh šestih občinah Cone A. Kasneje pa so bili begunci uporabljeni predvsem za italijanizacijo teritorija od Barkovelj in Proseka do Devina, se pravi območja slovenske zgodovinske naselitve ob morju. S tem se je morala zagotoviti kontinuiteta italijanske poselitve teritorija, ki je povezoval mesto Trst z ozemljem italijanske republike. Vsaka večja slovenska vas na tem območju je dobila svoje begunsko naselje.

Posebna skrb je bila posvečena devinsko-nabrežinski občini, ki se je nahajala ob meji z Italijo. Tu sta nastali kar dve begunski naselbini, naselje Sv. Mavra in Ribiško naselje. Potek in smisel ustvarjanja slednjega, ki je bilo eno od prvih dokončnih begunskih naselji na Tržaškem, nam nazorno prikazuje spomenica generalnega direktorja Vsedržavnega konzorcija ribiških zadrug (Consorzio nazionale fra cooperative pescatori e affini)¹⁵ iz novembra 1953. (AST - CGG, 65, 23. 11. 1953) Konzorciju je tedaj upravljal Ribogojno-kmetijsko podjetje (Azienda ittico-agricola demaniale del Timavo), ki je nastalo leta 1947 ob ustju Timave. Na terenih, ki sta jih dala na razpolago država in princ Thurn und Taxis, so tedaj zgradili manjši tovarni ribiških mrež ter ledu, ribnik in nekaj stanovanjskih zgradb za uslužbence. Z izsušitvijo močvirnatih zemljišč so pridobili tudi nekaj desetina ha obdelovalne površine. Italijanska ustanova, ki je vse to upravljala,¹⁶ je kmalu zašla v hude težave zaradi negospodarnosti podjetja. Da bi preprečil, da bi " ... slovanska skupina, ki je nastala v Trstu prav z namenom, da se polasti podjetja in tako razširi in okrepi penetracijo slovenskih ljudi vzdolž obalnega pasu meje med Italijo in STO-jem ...", je Konzorcij maja 1951, na pritisk vidnih italijanskih osebnosti iz Trsta in z blagohotno spodbudo Predsedstva Ministrskega sveta, sam prevzel upravo podjetja. Takoj je prešel h krepitvi italijanstva z nastavljanjem skoraj izključno beguncev. Da bi pa onemogočil, da bi Slovenci s stalnim doseljevanjem slovenskih družin okrepili svojo prevlado v občini Devin-Nabrežina, in prispeval k spremembi tega razmerja, je Konzorcij "... v popolnem soglasju s CLNI in z odgovornimi predstavniki Krščanske demokracije v Trstu ... " odstopil 12 ha terena za gradnjo 40 hiš za begunce. Poleg tega je dal na razpolago beguncem nekaj zasilnih stanovanj ter jih še nekaj sprejel v službo. Prevzel je tudi stroške poklicno-izobraževalnih tečajev za begunce in

¹⁵ Bila je to vsedržavna organizacija, s sedežem v Rimu. Njena naloga je bila podpirati ribištvo.

¹⁶ Bil je to Konzorcij za varstvo ribolova (Consorzio per la tutela della pesca).

projektiranja drugih pobud za "... stalno uvedbo v omenjeno področje ustrezne italijanske skupnosti ...". Zaradi političnih kriterijev poslovanja in predvidenih novih namestitev beguncev, ki so prav tako bile v nasprotju z vsako gospodarsko logiko, pa je podjetje prinašalo le izgube. Pisec je tako na koncu prosil italijansko vlado za povrnitev stroškov in financiranje nadaljnjih posegov. V spremnem dopisu je Direkcija financ in gospodarstva, ki je spadala v italijanski del uprave ZVU, potrjevala resničnost navedb in podprla zahteve Konzorcija.

Vhod begunskega taborišča na Opčinah (Arhiv NŠK Trst).

Begunska naselbina ob ustju Timave pa ni bila le negospodarna, bila je tudi neustrezna potrebam in željam beguncev. Vsedržavna ustanova za tri Benečije (Ente Nazionale per le Tre Venezie)¹⁷ je proti koncu petdesetih let pričela graditi dva nova stanovanjska kompleksa s po 140 stanovanji za ribiče begunce - ob ustju Timave in v Miljah. Do decembra 1959 se je prijavilo le 244 prosilcev, ki so pa v veliki večini

¹⁷ Ustanova je nastala takoj po prvi svetovni vojni in je prevzela skrb za italijansko kolonizacijo "novih provinc". Po drugi svetovni vojni je za begunce v Venetu in Furlaniji - Julijski krajini zgradila še nekaj ribiških naselij ter jim dala na razpolago nekaj kmetijskih gospodarstev.

želeli v Milje. Za miljsko naselje je bilo 164 prosilcev, za štivansko pa le 45, 35 prosilcev pa ni izrazilo preference. Le z veliko težavo in z raztegovanjem kriterijev dodeljevanja so na koncu uspeli oddati vseh 140 stanovanj v Ribiškem naselju pri Štivanu.¹⁸

Iz navedenega je torej jasno, da je bila politika naseljevanja beguncev tudi v funkciji zasedbe teritorija in onemogočenja njegove gospodarske izrabe s strani Slovencev. Zemlja, zasedena za begunska taborišča in podobno, ni nikoli več postala razpoložljiva za slovensko skupnost. Cilj gradnje begunskih naselij pa je bil tudi prevlada "proitalijanskih" strank v krajevnih upravah. Kot je podčrtovala OAPGD, bi dograditev doma za ostarele begunce pomenila dodatnih "... 40 italijanskih glasov ..." v občini Devin-Nabrežina. (AST - CGG, 65, 4324/0/2) Prav tu je vladnim strankam uspelo prebiti "rdeči" pas slovenskih in levičarskih občin, ki so obkrožale Trst. Treba je pa podčrtati, da so bili begunci le sredstvo mnogo širše zasnovane politike razlastitev in "italijanizacije".

Drugi aspekt nacionalne bonifikacije je zadeval italijansko (ali bolje italijansko govoreče) prebivalstvo Trsta. Po mojem ni naključje, da se poleg izraza "nacionalna bonifikacija" pojavljata tudi izraza "krepitev italijanstva" in "obramba italijanstva", kjer je italijanstvo mišljeno v prej omenjenem smislu. Šlo je torej tudi za poživitev takega "italijanstva" med očitno nacionalno mlačnim italijansko govorečim prebivalstvom. V Trstu se je ta mlačnost izražala v precejšnji priljubljenosti independentističnih političnih strank in v ne prevelikem navdušenju komunističnih simpatizerijev in volilcev za Italijo. Prisotnost beguncev naj bi na to stvarnost vplivala na več načinov. Begunska naselja v delavskih rajonih Trsta, s sicer občutno slovensko prisotnostjo, in kasneje v "rdečih" Miljah, naj bi pozitivno vplivala na okolico. Begunci so predstavljali tudi pomembno volilno maso, ki je pripomogla k izboljšanju volilnih rezultatov proitalijanskih strank. Direktno pa je njihova prisotnost vplivala tudi na okrepitev strukture in številčnosti proitalijanskega tabora s pravo mrežo begunskih organizacij in s prisotnostjo tradicionalnega istrskega begunskega vodilnega sloja v vodstvih patriotskih organizaciji, kot npr. Lega nazionale (Vetter, 1977).¹⁹

Izvedba teh načrtov je zahtevala množično prisotnost beguncev v Trstu. Do oktobra 1953 je njihovo prisotnost vsaj do neke mere opravičevalo dejstvo, da usoda Cone B še ni bila odločena in je bila torej še odprta možnost vrnitve v domače kraje.

18 Glej zapisnike komisije za dodeljevanje stanovanj za ribiče begunce v AST, fond Consorzio per la tutela della pesca, fasc. 57. Število prošelj se je do izteka roka, 31. 1. 1960, povišalo na 257.

19 Med drugim je mnoge od vodilnih "pregnancev" označevala fašistična preteklost. Naj spomnim še, da je Kršćanska demokracija imela svojo istrsko sekcijo, da so bili mnogi njeni vodilni predstavniki begunci ter da so bili njeni volilni odstotki med begunci skoraj plebiscitarni. Begunske organizacije so kasneje klientelarno vezale nase (za zaposlovanje in podobno) tudi nebegunce.

Z angloameriško noto 8. novembra 1953 pa je postalo jasno, da je začasno stanje tudi definitivno, in je zadrževanje beguncev v Trstu dobilo povsem drugačen pomen. Najodločnejši zagovornik obstanka je bil CLNI, ki je takrat še odločneje ponovil svojo zahtevo. Ob novem valu izseljevanja iz Cone B je CLNI januarja 1954 preklical obvezo, ki jo je bil sprejel na sestanku vladnih in drugih italijanskih prizadetih ustanov, da bo prepričeval novodospele begunce, naj sprejmejo premestitev iz Cone A v Italijo. Na ta način je onemogočil premeščanje ter dokazal svojo odločilno vlogo pri izvajanju vsakršnega sklepa. (AST - CGG, 65, 30/Ris. Int.; tudi AST - CGG, 134, 14. 12. 1953 - 4. 2. 1954)

Taborišče za begunce pri Orehu blizu Milj leta 1958 (Arhiv NŠK Trst).

Manj kot leto dni kasneje, oktobra 1954, ko se je pripravljala vrnitev Trsta pod italijansko upravo, je podtajnik pri Predsedstvu Ministrskega sveta Oscar Luigi Scalfaro izjavil na italijanski televiziji: "... Vlada želi in upa, da se istrski begunci, ki so že v Trstu, in tisti, ki bi eventuelno prispeli v teh dneh pričakovanja, ne bodo oddaljili s tržaškega ozemlja ... istrski begunci, prebivalci Istre, so nosilci takih tradicij, zgodovine, kulture, civilizacije, da jih ne smemo razpršiti. Dovolite mi, da dodam, da imajo tako vero in ljubezen do domovine in tako izročilo žrtvovanja, da jih ne smemo razpršiti ... ta dediščina, polna ljubezni, vere, žrtvovanja, naj ostane

temu najbolj izpostavljenemu braniku italijanstva ..." (AP, 27. 10. 1954). To je bilo uradno priznanje zahtev CLNI in napoved prihodnosti. Z vrnitvijo Italije so odpadle tudi zadnje ovire množični naselitvi beguncev. Danes je tako na območju Tržaške pokrajine kar 17 begunskih borgov, v občini Trst pa je 17% prebivalcev rojenih v Istri ali Dalmaciji.²⁰

THE SETTLING OF THE ISTRAN REFUGEES IN THE TRIESTE REGION: ASPECTS OF "NATIONAL BENEFITS"

Alessandro (Sandi) VOLK

Institute for Ethnic Studies, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

SUMMARY

The author deals with the exploitation of settling the Istran refugees by the Italian conservative political powers in the sense of the so-called "propaganda of Italianation" and "national benefits".

After the short introductory presentation of some basic problems that occurred during the research, the author gives us the picture of the origin of the state apparatus regulating the refugee issues and different refugee organizations.

This apparatus created the monopoly of conservative political powers over the refugee problems and enabled them to use the refugees for anti-communist "propaganda of Italianation" on the Italian internal political scene.

On the Italian eastern border the refugees were used for "national benefits" of the nationally mixed areas.

On the basis of the unused material from the Archives of the General Government Commissariat in Trieste (Commissariato Generale di Governo per Trieste) the author has shown the development of this policy in zone A (Free Territory of Trieste) until 1954 and some final results of realization of these plans.

The author points out that the intentional settling had the objective to weaken the position of the Slovenian national community in Italy, to weaken the working class and to strengthen the positions of the Italian nationalistic forces in the town.

²⁰ Podatki Statističnega urada Občine Trst ne navajajo datuma priselitve, zato je ta odstotek le indikativen. Če k rojenim v Istri prištejemo še rojene v drugih provincah Italije, tvori vsota kar 33% tržaškega prebivalstva.

VIRI IN LITERATURA

AP - L' Arena di Pola (podnaslov: organo del Movimento istriano revisionista, nato Organo del revisionismo istriano; tednik), letniki 1947-1963.

AP, 27. 10. 1954, Baluardo avanzato d' italianità gli istriani al confine orientale.

AP, 25. 1. 1956, Gli istriani hanno voluto restare uomini liberi, cristiani e italiani.

AST - CGG - Archivio di Stato di Trieste, fond Commissariato Generale del Governo, fasc. 65, dopis predsednika OAPGD Višjemu direktorju uprave v Trstu, št. 4324/0/2.

AST - CGG, fasc. 65, dopis št. 30/Ris. Int.

AST - CGG, fasc. 65, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Ufficio per le zone di confine, prot. št. 200/9978/T.581-1, 23. 11. 1953.

AST - CGG, fasc. 134, dopis prefekta iz Modene Notranjemu ministrstvu št. 3358, 19. 10. 1953.

AST - CGG, fasc. 134, poročilo o delu Komisije za stanovanjsko in delovno namestitve julijskih in dalmatinskih beguncev od 14. 12. 1953 do 4. 2. 1954.

AST - CGG, fasc. 135, zapisnik sestanka 1. 6. 1950.

AST - CGG, fasc. 135, dopis Zakladnega Ministrstva R. I. Zunanjemu in Notranjemu Ministrstvu R. I. 30. 6. 1952.

AST - CGG, fasc. 135, dopis 16. 8. 1952, št. 0318/1430 Gab.

AST - CGG, fasc. 135, dopis OAPGD, 4. 2. 1953.

AST - CGG, fasc. 135, Dejavnost OAPGD v Trstu, junij 1954.

AST - CGG, fond Consorzio per la tutela della pesca, fasc. 57.

Benvenuti, S., Pincherle, R. (1977): Monfalcone 1945-48. V: Belci, F. et al.: Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-75. Trieste, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 663-692.

Colummi, C., Ferrari, L., Nassisi, G., Trani, G. (1980): Storia di un esodo - Istria 1945-1956. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli - Venezia Giulia.

Donato, C. (1983): Venezia Giulia. V: Gentileschi, M. L., Simoncelli, R. (a cura di): Rientro degli emigrati e territorio. Napoli, Istituto Grafico Italiano.

Manganaro, C. (1977): Fausto Pecorari. La vita, l' azione e il momento politico. Trieste.

Novak, B. C. (1973): Trieste 1941-1954. La lotta politica, etnica e ideologica. Milano, Mursia.

OAPGD (1972): 25 anni di lavoro, 1947-1972. Roma.

Pirina, M. (1996): Dalle foibe ... all' esodo. Pordenone.

Rocchi, F. (1970): L' esodo dei giuliani, fiumani e dalmati. Roma, Ed. Difesa Adriatica.

Rocchi, F. (1990): L' esodo dei 350 mila Giuliani Fiumani e Dalmati. Roma.

Vetter, C. (1977): Le associazioni patriottiche e combattentistiche. V: Belci, F. et al.: Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-75. Trieste, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 283-356.

TRIESTE E AUSTRIA - IL PRIMO LUSTRO DEL SECONDO DOPOGUERRA

Karl STUHLPFARRER

Institut für Zeitgeschichte der Universität Wien, AT-1090 Wien, Spitalgasse 2 (Hof 1)

SINTESI

Nei primi mesi seguiti al ripristino dell'indipendenza austriaca (aprile 1945) il governo di Vienna non diede nessuna priorità alla questione di Trieste, nonostante fossero presenti alcune idee su uno stato centro europeo comune, che avrebbero incluso anche l'Austria e Trieste. Il libero accesso al porto di Trieste era oggetto di notevole interesse, per ovvi motivi economici e per il fatto che attraverso Trieste arrivavano in Austria gli aiuti delle Nazioni Unite.

Il governo austriaco non voleva schierarsi nel confronto italo-jugoslavo su Trieste, perché da un lato temeva reazioni relative alla questione dell'Alto Adige e dall'altro possibili ripercussioni sulle rivendicazioni jugoslave di territori austriaci.

Così la decisione della Conferenza di pace di Parigi del 1947, sulla fondazione del Territorio Libero di Trieste, sembrava la migliore garanzia per gli interessi del commercio estero austriaco. La situazione cambiò però repentinamente con la presa del potere da parte dei comunisti in Cecoslovacchia e in Ungheria. Il porto di Trieste rimase in ogni modo molto importante per l'Austria, sino alla costruzione dell'oleodotto che da Trieste arrivava in Germania e in Austria. Esso divenne un nuovo importante elemento nei rapporti economici bilaterali.

Nei primi giorni del maggio 1945 un gruppo di austriaci si ritirò da Trieste per ritornare nella patria austriaca, fra di loro due nomi di grande fama, anzi infamia: Friedrich Rainer e Odilo Globocnik, per qualche giorno l'uno ancora Gauleiter di Carinzia e Supremo Commissario del Litorale Adriatico, l'altro Capo Superiore della Polizia e delle SS. Con la loro fuga hanno messo anche un ultimo fine ai sogni nazisti di un nuovo ordine europeo, il cui probabilmente avrebbe dovuto includere in uno o in altro modo anche lo stesso Litorale Adriatico, non al vantaggio di tutta la popolazione slovena, croata e italiana.

In questi primi giorni raggianti del maggio 1945 un nuovo governo austriaco a Vienna aveva già proclamato la rinnovata indipendenza austriaca, ma, a parte che il suo potere non superava molto le dintorni di Vienna in questo primo periodo ancora

prima della capitolazione tedesca, aveva ben altri preoccupazioni che il destino del Litorale Adriatico e Trieste, sebbene il primo Cancelliere, Karl Renner, non dimenticò in un suo discorso tenuto più tardi di accennare metaforicamente anche al Carso (cfr. Mattl, Stuhlpfarrer, 1988, 99-143; cfr. Stuhlpfarrer, 1985, 209-220). Durante questo primo periodo fino al luglio 1945 comunque in tutte le sedute e discussioni del governo della giovane rinata repubblica austriaca il Litorale Adriatico e Trieste non furono menzionati nemmeno una sola volta (cfr. Enderle-Burcel, 1995).

Liberato dalle truppe jugoslave ed angloamericane il Litorale rimase oggetto delle reciproche pretese italiane e jugoslave. Ma non solo per questo fatto il territorio contestato rimase sotto l'occupazione alleata, ella fu legittimata anche con la necessità di mantenere ed assicurare le linee di comunicazione con le truppe d'occupazione in Austria (Wagnleitner, 1975, 268).

I primi legami che collegarono di nuovo il destino del Litorale e dell'Austria furono perciò le interesse della politica britannica che temeva non solo la imminente bolscevizzazione dell'Italia ma pensò che una Trieste jugoslava avrebbe portato tutto il mare adriatico sotto il dominio dell'Unione Sovietica. Già nella Conferenza di Quebec nel agosto 1943 la Gran Bretagna aveva forzato l'idea di una regione formata dalla Baviera e dall'Austria integrando in un tale blocco anche Trieste e Fiume/Rijeka. Lo sviluppo di tali programmi non fu cessato neanche dopo che la dichiarazione di Mosca nell'ottobre/novembre 1943 aveva già puntato sulla ricostruzione dell'Austria. Le programme confederativi integrarono una volta più territorio tedesco, l'altra volta più territorio italiano, sempre però comprese l'Austria e Trieste (Wagnleitner, 1975, 272, 275; cfr. Wagnleitner, 1975, 25, 35). Possiamo sentire ancora gli ecchi di questi programmi allorquando nel giugno 1946 il Ministro degli Esteri britannico Bevin affermò che niente più avrebbe potuto favorire la pace che la disposizione sovietica di sistemare il problema austriaco assieme e nello stesso tempo con la questione italiana, Perchè in questo caso si avrebbe potuto ritirare tutte le truppe d'occupazione dall'intera zona mitteleuropea (KAG, 4. 6. 1946, 773).

Le idee di riassicurarsi per Trieste il suo retroterra oppure di riassumere la sua vecchia funzione come porto principale per l'Europa centrale non si limitarono ai ceti politici della Gran Bretagna. Mario Zoli per esempio nel 1946 ha promosso l'idea di uno stato cuscinetto fra l'Italia e la Jugoslavia includendo anche gran parte dell'Austria. E in giugno 1946 nell'"Economist" di Londra Diego De Castro affermò la sua convinzione che un tale stato cuscinetto trilinguale si potrebbe congiungere con una federazione europea centrale, "che servirebbe agli interessi di tutti i popoli di queste zone" (Economist, 15. 6. 1946; Die Furche, 13. 7. 1946).

Ma certamente anche in Austria non si è dimenticato che il Litorale e Trieste hanno fatto parte del grande Impero dissolto soltanto una generazione fa. Un ritorno di Trieste all'Austria esercitò il suo fascino non solo nei circoli privati. Un deputato del Partito Popolare, Karl Freytag, all'inizio del 1946 nella rivista ufficiale del suo

partito pubblicò una sua proposta di rilegare Trieste all'Austria con un corridoio, perchè non esistesse soluzione del problema di frontiera che potesse accontentare sufficiente né Italia né Jugoslavia, per tutte le due del resto Trieste non avesse un'importanza primordiale come porto. Trieste formando l'accesso austriaco al mare invece sostenesse l'Austria nel diventare di forza propria uno stato indipendente della famiglia dei popoli europei" (Freitag, 1945/46, 184).

Ma non si può dire, che si fosse sviluppato un vero movimento annessionistico in Austria anche se nel 1948 l'ufficio Esteri a Vienna chiese eccitati più precisi dettagli su un Comitato Triestino per la riunione con Austria. Ma ben presto si è capito che l'organizzazione fu promossa da un sergente americano a cui avevano suggerito l'idea alcuni tedeschi offrendogli qualche birra in una trattoria (ADR/AA, Kt. 113, Triest 49, 80.470-pol/49). Non meno divertente la lettera di un compositore di New York di un anno dopo e conservato scrupolosamente negli atti che propose al Ministro degli Esteri austriaco, Karl Gruber, di comprare dalla Jugoslavia una striscia di terreno per collegare Trieste con Austria mediante un canale (ADR/AA, II-pol 1949, Kt. 113, Triest 1949, 84.234-pol/49, 26. 5. 1949, 30. 5. 1949).¹ L'Ufficio Esteri a Vienna nondimeno rispose cortesemente, che il "piano benevolente per ragioni tecniche e politiche attualmente non può essere preso in considerazione" (ADR/AA, II-pol 1949, Kt. 113, Triest 1949, 84.234-pol/49, 9. 6. 1949).

Ancora nel 1950 un tirolese propose l'integrazione di Trieste in Austria come decimo Bundesland dopo un plebiscito sinceramente favorevole collegandola con una nuova austrostrada alla nuova madrepatria (ADR/01, Kt. 149, BMfaA, II-pol 1950, Triest II. pol 1950, Triest 2, 121.135-pol/50, 125.147-pol/50, 21. 6. 1950). Non so perchè sono sempre i tirolesi non contenti con nove Bundesländer e richiedendo un decimo.

Ma ancora nei documenti dell'Ufficio Esteri a Vienna possiamo trovare un memoriale non firmato che probabilmente a cavallo fra 1946 e '47 riflette le idee di un gruppo interessato di imprenditori austriaci. Il documento con il titolo "Ricostruzione delle basi per il traffico portuale con Trieste" discuteva sulla base di un'ampia raccolta di fatti e dati siano statistici, siano storico-politici quali potrebbero essere le possibilità per ricostruire le condizioni le più simili di quelli esistenti prima del 1914. E furono cinque le possibilità messo in considerazione:

1 la creazione di un corridoio austriaco fino a Trieste lungo una linea ferroviaria; oppure

2 l'internazionalizzazione delle ferrovie che collegano Trieste con il suo retroterra; o anche

3 l'istituzione di una associazione Adria di tutte le ferrovie che servono al traffico del porto di Trieste.

1 Non fu la prima e l'ultima di tale proposte (cfr. Tiers, 1953, 20; cfr. Freiheit, 30.3.1946; cfr. Brandl, 1939, 1-5).

La quarta e quinta variante discussa si occupava con diverse forme di pagamento di un pedaggio (ADR/AA, Kt. 45, II-pol 1947, Triest 49).

Vediamo che per l'Austria fu più rilevante che pretese territoriali, che riapparirono qui e là, l'accesso libero al porto, come già nell'agosto del 1945 un comitato di industriali della Stiria formatosi a Graz aveva proposto l'internazionalizzazione del porto di Trieste, l'istituzione di un concistoro internazionale del porto, l'allargamento del porto franco e l'istituzione di una zona franca industriale (Ludwig, 1945/46, 478).

Più adeguato alle realtà internazionali ed al vero peso politico dell'Austria del tempo anche un memoriale dell'Ufficio Esteri a Vienna del 2 gennaio 1947 non stava sprecando neanche una parola per una soluzione corridoio, affermava invece le necessità di trovare una soluzione chiara sul diritto di transito, un'immediata formazione di un regime tariffario e finalmente lo stabilirsi e assicurarsi di una adeguata posizione di diritto dell'Austria nel Territorio Libero di Trieste. Specialmente su quest'ultimo campo il governo austriaco rifiutava l'istituzione di zone franche riservate per singoli nazioni, richiedeva la partecipazione austriaca in tutte le istituzioni del Territorio Libero di Trieste con previste rappresentanze di altre nazioni come anche il diritto per tutte le istituzioni austriache siano dello stato siano private di aprire uffici a Trieste (ADR/AA, Kt. 45, II-pol 1947, Triest 49, 113.602-pol, 2. 1. 1947).

Quanto alla questione di frontiera fra l'Italia e Jugoslavia nel Litorale il governo austriaco si rifiutò di prendere partito. Il suo comportamento strettamente neutrale non risultò però dal disinteresse, come abbiamo visto, ma dalla situazione austriaca stessa, che con tutti le due delle parti aveva da decidere conflitti di frontiera: con la Jugoslavia le pretese jugoslave sulla parte slovena della Carinzia, con Italia le aspirazioni austriache al Sudtirolo, sebbene dal punto di vista di argomentazione storica sarebbe stato poca differenza nel poter legittimare anche una pretesa su Trieste.

L'Austria non poteva appoggiare le pretese jugoslave sul Litorale, perchè la perdita italiana di Trieste avrebbe rafforzato la pressione italiana di non perdere anche il Sudtirolo. E all'altra parte non si poteva neanche appoggiare le pretese italiane, perchè non ottendendo gli sloveni parte importante del Litorale sarebbe stato rafforzato la loro volontà di non perdere anche la parte pretesa della Carinzia.

Così il governo austriaco si rifiutò anche al suggerimento del governo di Belgrado di sostenere la posizione jugoslava nel conflitto sul Litorale, sebbene fu indorato con l'offerta di liberare i prigionieri di guerra di origine austriaca, di riprendere le relazioni diplomatiche e di concedere facilitazioni di transito (Csáky, 1980, 95). Il punto di vista equidistante alle due parti esprime esplicitamente il Ministro degli Esteri austriaco, Karl Gruber, quando il 21 agosto 1946 dichiarò alla Conferenza di pace a Parigi che l'interesse austriaco a Trieste si spiegherebbe per il

fatto che stragrande parte del commercio della città si realizzi con l'Austria, si limiterebbe nondimeno al libero accesso al porto e alle facilitazioni necessari per il suo commercio oltremare. Per il caso di un'amministrazione internazionale della zona richiese però una partecipazione austriaca equivalente al rango delle sue interessi commerciali. Detto questo il Ministro austriaco lusinghieriamente poteva aggiungere: "Naturalmente noi austriaci non desideriamo niente più affettuoso che vivere in amicizia e in ottime relazioni economiche con tutti i due popoli che abitano alle sponde del mare adriatico" (Csáky, 1980, 113).

L'intenzione del trattato di pace con l'Italia di creare un Libero Territorio di Trieste, in verità il primo tentativo di distendere zone di conflitto in un mondo bipolare creando regioni neutrali e demilitarizzati sotto il controllo del Consiglio di Sicurezza dell'ONU, non poteva esser miglior risultato che infatti l'Austria avrebbe potuto aspettarsi. Ma fu un tentativo fallito già prima della realizzazione. Perciò negli anni immediatamente dopo la firma del trattato l'Austria aveva da confrontare le questioni principali, come rappresentare l'Austria ufficialmente nel Territorio Libero, e come sviluppare il commercio via Trieste specialmente wunto al problema del traffico ferroviario. Non di meno importanza osservare le ripercussioni della situazione di Trieste all'Austria e le sue trattative con le quattro grandi potenze.

Il commercio austriaco oltremare attraverso Trieste aumentò notevolmente e l'Austria sorpassò già nel 1948 l'Italia e gli Stati Uniti prendendo poi il primo rango nel commercio triestino (Roletto, 1952, 120). Importante l'Austria per Trieste non meno importante Trieste per l'Austria, perchè nel 1949 più di 92% dell'importazione austriaca dall'oltremare passò il porto di Trieste (Tiers, 1953, 31; Hilderbrandt, 1953, 24).

Il rappresentante austriaco a Trieste osservò con minuta precisione i problemi della minoranza slovena e riferò scrupolosamente su contatti fra sloveni del Litorale e della Carinzia, dove usavano nei loro discorsi, come si è riferito, ostentativamente lo sloveno. Un memoriale invece diretta al Consiglio di Sicurezza dell'Onu e anche a conoscenza dell'Ufficio Esteri a Vienna il 20 maggio 1950 da un Action Committee for the Defence of Free Territory of Trieste/Akcijski odbor z obrambo svobodnega tržaškega ozemlja non fu neanche degna di un commentario o di una risposta.

Sebbene il rappresentante austriaco a Belgrado, Braunias, non espresse l'opinione ufficiale del governo austriaco è abbastanza significativo come rispose nello stesso maggio 1950 alle domande dell'ambasciatore degli Stati Uniti:

"1. Sarebbe interessata l'Austria in una Città Libera di Trieste?

Risposta: Questo sarebbe il nostro ideale, specialmente perchè ci spettava in questo caso di partecipare all'amministrazione della città. Saremmo però realisti e non crediamo in una durezza di una tale soluzione. Risulterebbe da ciò con necessità assoluta, che l'Austria vede come conseguenza naturale il ritorno di Trieste all' Italia in attesa di certe concessioni nello sfruttamento del porto.

2. Da questo punta di vista l'Austria darò importanza al ritorno della zona B all'Italia?

Risposta: Una tale necessità per noi non esiste.

3. Sono gli italiani o i jugoslavi più vicini agli austriaci, con quali paesi le relazioni sono migliori?

Risposta: Lo scambio culturale ed economico è stato sempre più vivace con l'Italia che con la Jugoslavia. Una cooperazione economica di tutti i tre paesi però sarebbe molto facile perchè sono complementari" (ADR, Triest 2, 121.135-pol/50, 12. 6. 1950).

Tutto la situazione aveva già cambiato un po' dopo la svolta comunista nella Cecoslovacchia e l'Ungheria, e dopo la rottura fra Stalin e Tito, più ancora cambiava tutto la guerra in Corea. Gli stati vicini all'est dell'Austria si orientarono sempre di più alle bisogne dell'economia dell'Unione Sovietica. Gli stessi austriaci volsero i loro sguardi sempre più intenso ai paesi, in cui gli sembrassero di poter trovare tutti i beni desiderati così impetuosamente e di cui si pensasse di riceverli più veloce e in miglior qualità da Amburgo e da Rotterdam che da Trieste. Dimenticato che si sopravvisse dopo la guerra in gran parte con quello che fu stato fornito via Trieste.

Che si è detto nel 1945, che l'Austria non potesse sopravvivere senza Trieste, sembrò di essere diventato giudizio sbagliato. Ma non passava tanto tempo e un nuovo legame importante si verificò fra Trieste e l'Austria, una nuova arteria essenziale per la vita economica e politico-culturale del paese e la sua modernizzazione, che non usava più né ferrovie, né canali - cominciava il permanente flusso del petrolio.

TRST IN AVSTRIJA - PRVIH PET LET PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

- Karl STUHLPFARRER

Univerza na Dunaju, Zgodovinski inštitut, AT-1090 Wien, Spitalgasse 2 (Hof I)

POVZETEK

V prvih nekaj mesecih po obnovljeni avstrijski neodvisnosti (v aprilu leta 1945) avstrijska vlada ni dajala nobenih prednosti tržaškemu vprašanju, pa čeprav je bilo tu in tam slišati zamisli o skupni srednjeevropski državi, ki bi vključevala tudi Avstrijo in Trst. Sicer pa je bil svoboden dostop do tržaškega pristanišča deležen precejšnjega interesa zaradi gospodarskih razlogov in tudi dejstva, da je skozi Trst v Avstrijo prihajala pomoč Združenih narodov.

Pač pa avstrijski vladi ni bilo prav nič do tega, da bi se vpletala v boj za Trst med Jugoslavijo in Italijo, ker se je na eni strani bala reakcij na južnotirolsko vprašanje, na drugi strani pa jugoslovanskih zahtev po avstrijskem ozemlju.

Tako se je odločitev na Pariški mirovni konferenci leta 1947, da se ustanovi Svobodno tržaško ozemlje, zdela še najboljša garancija za uresničitev interesov avstrijske zunanje trgovine. Toda položaj se je naglo spremenil, ko so komunisti prevzeli oblast na Češkoslovaškem in Madžarskem. Pa vendar je tržaško pristanišče ostalo zelo pomembno za Avstrijo vse do postavitve naftovoda iz Trsta v Nemčijo in Avstrijo, ki je postal nov pomemben element v vzajemnih gospodarskih odnosih.

FONTI E BIBLIOGRAFIA

- ADR/AA** - Archiv der Republik/Außenamt, Kt. 45, II-pol 1947, Triest 49, Beilage zu Triest 1947. BKA, AA, 113.602-pol. Memorandum über die Ziele Österreichs im Verkehr mit dem Freistaat Triest. Wien, den 2. Jänner 1947.
- ADR/AA**, Kt. 45, II-pol 1947, Triest 49: Neuaufbau der Grundlagen für den Seehafenverkehr mit Triest; in Umschlagbogen ohne Zahl.
- ADR/AA** Kt. 113, Triest 49, 80.470-pol/49, Triestiner Komitee für die Vereinigung mit Österreich.
- ADR/AA**, II-pol 1949, Kt. 113, Triest 1949, 84.234-pol/49, Edmund Tiersch, an Außenminister Gruber, 26. 5. 1949, 30. 5. 1949.
- ADR/AA**, II-pol 1949, Kt. 113, Triest 1949, 84.234-pol/49, an Tiersch, 9. 6. 1949.
- ADR/01**, Kt. 149, BMfaA, Sektion II-pol 1950, Staatsvertrag (2-4), Triest II. pol 1950, Triest 2, 121.135-pol/50, 125.147-pol/50 Triester Problem, Vorschlag M. Philipp, Steinach am Brenner. M. Philipp an Bundeskanzler Figl, 21. 6. 1950.
- ADR**, Triest 2, 121.135-pol/50, Amtsvermerk, 12. 6. 1950.
- Brandl, L. (1939)**: Zusammenschluß der Wasserstraßen Deutschlands und Südosteuropas. Deutsche Wasserwirtschaft, 7.
- Csáky, E.-M. (1980)**: Der Weg zu Freiheit und Neutralität. Dokumentation zur österreichischen Außenpolitik 1945-1955. Wien.
- Die Furche**, 13. 7. 1946. Wien.
- Economist**, 15. 6. 1946.
- Enderle-Burcel, Gertrude (Hg.) (1995)**: Protokolle des Kabinettsrats der Provisorischen Regierung Karl Renner 1945. Bd 1: 29. 4. 1945-10. 7. 1945. Horn.
- Freiheit**, 30. 3. 1946. Wien.
- Freytag, K. (1945/46)**: Zur Triester Frage. Österreichische Monatshefte 1.
- Hildebrandt, W. (1953)**: Der Triest-Konflikt und die italienisch-jugoslawische Frage. Göttingen, Tübingen (Forschungsberichte und Untersuchungen zur Zeitgeschichte 15).
- KAG** - Keesing's Archiv der Gegenwart 1946/47. Essen 1950, 4. 6. 1946.
- Ludwig, E. (1945/46)**: Triest in der Weltpolitik. Österreichische Monatshefte 1.

- Mattl, S., Stuhlpfarrer, K. (1988):** Come nel Carso dove qua e là dispare un fiume. Gli austriaci sotto il fascismo tedesco. 1938-1945. In: Cazzola, R., Rusconi, G. E. (a cura di): Il "caso Austria". Dall'"Anschluss" all'era Waldheim. Torino.
- Stuhlpfarrer, K. (1985):** Österreich und Triest nach 1945. In: Altmüller, R. u.a. (Hg.): Festschrift Mélanges Felix Kreissler. Wien, München, Zürich.
- Tiers, A. (1953):** Trieste et l'économie autrichienne. Vienne.
- Wagnleitner, R. (1975):** Großbritannien und die Wiedererrichtung der Republik Österreich. Diss. Salzburg.
- Roletto, G. (1952):** Trieste ed i suoi problemi. Situazione - tendenze - prospettive. Trieste.

SLOVENSKA ZAHODNA MEJA IN EKONOMSKO VPRAŠANJE

Božo REPE

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1001 Ljubljana, Aškerčeva 2

IZVLEČEK

Avtor v prispevku obravnava gospodarsko politiko v Julijski krajini, in sicer v obdobju jugoslovanske zasedbe ob koncu druge svetovne vojne, v času delitve na Coni A in B Julijske krajine ter Coni A in B Svobodnega tržaškega ozemlja. Prikazano je, kako so razmejitve ter politični in ideološki konflikti vplivali na nekdanj enoten gospodarski prostor. Avtor obravnava tudi gospodarsko politiko vpletenih strani v desetletju po drugi svetovni vojni: zavezniške vojaške uprave, Slovencev (Jugoslovancev) in Italijanov. Po rešitvi mejnega vprašanja leta 1954 se je meja med Italijo in Jugoslavijo postopoma odpirala in postala najbolj odprta meja med socialističnimi in kapitalističnimi državami v Evropi. Dobro je bilo tudi gospodarsko sodelovanje. Kljub temu pa se je nekdanji skupni gospodarski prostor obnovil le deloma.

Meje usodno določajo življenje ljudi, zaradi njih lahko cele pokrajine vzcvetijo ali osiromašijo. Trst s svojim večinsko slovenskim zaledjem je to občutil že po prvi svetovni vojni. Njegov gospodarski vzpon je izhajal iz danosti srednjeevropskega gospodarskega prostora, s katerimi ga je povezala Južna železnica. Ko je to zaledje izgubil, je začel gospodarsko upadati, z njim pa tudi širša okolica. Slovenski gospodarstveniki in politiki si ob koncu prve svetovne vojne zaokroženega narodnega gospodarstva brez Trsta in Primorske sploh niso znali predstavljati. Dejansko je izguba Trsta za slovensko gospodarstvo, zlasti pa za industrijo, ki se je komaj dobro začela razvijati, obenem pa navajati na povsem nove ekonomske razmere v novonastali Državi SHS, pomenila veliko izgubo (dodatno je treba upoštevati, da je tudi Reko kot drugo Sloveniji najbližje pristanišče dobila Italija). Brez izhoda na morje tudi v mnogo ugodnejših pogojih, kot so bili v času med obema vojnama slovensko gospodarstvo - gledano dolgoročno - ne bi moglo vzpostaviti dovolj solidne osnove za narodno preživetje.

Enaka dilema se je Slovincem postavljala ob koncu druge svetovne vojne. Ekonomsko vprašanje je bilo v prvi vrsti odvisno od diplomatskih odločitev o razmejitvi, zato enako kot pri političnem dogajanju tudi na gospodarskem področju lahko v osnovi razberemo tri politike: italijansko, slovensko oz. jugoslovansko in

zavezniško, in tri glavna časovna obdobja . Prvo je obdobje tik ob koncu vojne do razmejitve na cono A Julijske krajine in Cono B Julijske krajine. Drugo je obdobje od začetka te razdelitve (od beograjskega sporazuma, podpisanega maja, oz. devinskega sporazuma, podpisanega junija 1945) do uveljavitve pariške mirovne pogodbe (september 1947). Tretje je obdobje od uveljavitve pariške mirovne pogodbe in s tem ustanovitve Cone A Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) in Cone B Svobodnega tržaškega ozemlja do podpisa spomenice o soglasju oktobra 1954 v Londonu. Po tem obdobju sta Italija in Jugoslavija vsaka na svoji strani usmerjali ekonomsko politiko pač v skladu s svojimi interesi in vizijami. Z bilateralnimi pogodbami (poleg mednarodnih, kot sta mirovna pogodba in spomenica o soglasju) pa sta postopoma reševali nerešena ekonomska vprašanja, ki so zadevala obe strani (nekateri sporazumi so bili sicer sklenjeni še pred letom 1954). Tako je bilo npr. vprašanje premoženja oseb, ki so se izselile iz Cone B Julijske krajine na italijansko stran (o tem je bilo od leta 1947 do 1983 sklenjenih več splošnih in sedem posebnih sporazumov), vračanje premoženja, ki ga je Italija odnesla z ozemlja Jugoslavije in STO po 3. 9. 1943, plačilo nacionaliziranega premoženja, vprašanje vračanja premoženja slovenski manjšini, ki ga je izgubila v času med obema vojnama, in še nekatera druga vprašanja (Gombač, 1996).

Skladno z reševanjem ekonomskih in političnih vprašanj med obema državama se je postopoma odpirala tudi meja. Že podpis sporazuma o obmejnem prometu leta 1955 (Videmski sporazum) je spodbudil pretok ljudi, blaga in idej na regionalni ravni, Osimskih sporazumi, sklenjeni dve desetletji kasneje (1975), pa so jugoslovansko - italijansko mejo naredili za najbolj odprto mejo med kako socialistično in kapitalistično državo v Evropi .

V prvem obdobju, ko je Trst in velik del Julijske krajine zasedala jugoslovanska vojska ter so oblast prevzeli organi narodne oblasti, o načrtnejši gospodarski politiki ne moremo govoriti. Po osvoboditvi Trsta in Julijske krajine so organi osvobodilnih sil v važnejša industrijska podjetja postavili svoje delegate, med jugoslovansko vlado in posameznimi podjetji pa so bile sklenjene pogodbe. Prevzeli so tudi pomorsko in pristaniško upravo vključno z luško kapetanijo. Preskrbo je vodil odsek za trgovino in preskrbo pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko primorje in Trst (PNOO). Popisali so živež, del zalog prepustili tržaški provinci, del pa poslali v Gorico, Reko, Pulo in Ljubljano. V italijanska prehrabena podjetja so prav tako postavili delegate, ki naj bi tam ostali, dokler se status teh podjetij dokončno ne reši. Na finančnem področju je bila ustanovljena podružnica Denarnega zavoda za Slovenijo v Trstu, obstoječe finančne in fiskalne organizacije so tudi dobile delegate PNOO. Prometni odsek PNOO je prevzel prejšnje italijanske prometne urade in začel nadzorovati promet, pošta je dobila delagata PNOO, železnice pa je prevzela delegacija Jugoslovanskih državnih železnic. Podoben postopek je veljal tudi za druge gospodarske organizacije (uradi za javna dela, zadruge, kmetijski uradi). Radio je bil organiziran po načelu dvojezičnosti. V slabem mesecu in pol, kolikor so slo-

venske oz. jugoslovanske oblasti kontrolirale ozemlje, kaj več kot sprotnih ukrepov za zagotovitev preskrbe in prometa niso utegnile storiti.

13. julija 1945 sta v razdeljeni Julijski krajini začeli delovati dve upravi. V coni A Julijske krajine je oblast prevzela zavezniška uprava (ZVU), ki je takoj ukinila vse delegate PNOO in tudi v gospodarstvu začela uvajati staro italijansko upravo. (AS, I 1946) Iz poročil gospodarsko politične komisije PNOO je razvidno, da zavezniška uprava v Coni A Julijske krajine ni storila kaj dosti za oživitev gospodarstva. Izjema je bilo le popravilo pristaniških naprav v Trstu, ki jih je potrebovala za svoje potrebe in dovažanje pomoči UNRRE in drugih mednarodnih organizacij (AS, I, 1946). Slovenska stran, ki je s filigransko natančnostjo spremljala in analizirala delovanje zavezniške vojaške uprave, ji je v številnih poročilih in časopisnih zapisih očitala veliko potratnost, s katero da predvsem vzdržuje in še širi stari italijanski aparat (v njem so sedeli mnogi bivši fašistični funkcionarji), namesto da bi imela pred sabo dolgoročnejšo vizijo gospodarskega razvoja. Jugoslovanska država je v tem času skušala doseči, da bi Trst postal svobodno pristanišče (pobuda je prišla v javnost z uradno izjavo londonskega veleposlaništva FLRJ 26. septembra 1946). Predlog so podpirale slovenske in italijanske Jugoslaviji naklonjene politične sile v Julijski krajini, ki so se zavzemale za to, da bi bilo širše ozemlje v lasti in pod suverenostjo FLRJ, samo pristanišče pa pod mednarodno upravo. Mednarodno upravo naj bi po njihovem mnenju sestavljale Jugoslavija (štirje glasovi v upravnem odboru), Češko-slovaška (trije glasovi), Avstrija (trije glasovi), Madžarska (en glas), Poljska (en glas) in Italija (en glas). (AS, I, 1946) Predloga zahodne velesile iz vrste ideoloških in strateških razlogov niso podprle.

Slovenska oz. jugoslovanska stran je svojo ekonomsko politiko v času obstoja Cone A Julijske krajine osredotočila na dokazovanje, da je za preživetje Trsta in Julijske krajine nujna čim tesnejša povezava s srednjeevropskim zaledjem, zlasti jugoslovansko industrijo, ki bi omogočila oživitev omrtvičenega tržaškega gospodarstva. Prizadevala si je tudi, da bi Jugoslavija izpodrinila Italijo pri preskrbovanju Cone A Julijske krajine. Skušala je povezati slovenske in Jugoslaviji naklonjene italijanske gospodarstvenike v raznih združenjih in zbornicah. Organizirala je razne akcije s socialnim ozadjem proti pristranski Zavezniški vojaški upravi, ki je favorizirala italijansko stran, in skušala krepiti šibke slovenske ekonomske pozicije, ki jim je korenine spodjedel fašizem.

Italijanska stran si je na mednarodnem prizorišču v dveh letih obstoja obeh con zlasti prizadevala za mednarodno utrditev svojih pozicij in poudarjanje pomena Trsta in Julijske krajine kot mejnih branikov pred prodorom komunizma, kar naj bi bil poleg "zgodovinskih" razlogov glavni adut v prepričevanju zahodnih zaveznikov, da bi ozemlje moralo pripasti Italiji. Italijanska vlada je morala financirati delovanje Zavezniške vojaške uprave, sicer pa je ozemlje bolj ali manj načrtno pustila životariti, kar so ji očitali tako lokalni gospodarstveniki kot časopisje. Ladje nekdanjega

tržaškega ladjevja je povečini registrirala v drugih pristaniščih ter spodbujala razvoj drugih italijanskih pristanišč, zlasti Benetk. Gospodarsko obubožani Trst naj bi bil dokaz, da brez Italije ne more živeti. Seveda je pri tem šlo tudi za objektivne razloge: italijanski kapital se še ni opomogel od vojne in tudi ni imel velikega interesa za vlaganje na ozemlju, katerega usoda je bila nejasna, odrezanost od srednjeevropskega zaledja pa v času hladne vojne tako ali tako ni ponujala realne gospodarske perspektive. Tržaško gospodarstvo je bilo prezadolženo, nekdanje mogočne tržaške banke pa so konec štiridestih let po zavezniških poročilih mesečno povprečno dolgovale 1500 milijonov lir.

Zavezniška vojaška uprava je ozemlje cone upravljala po starih italijanskih (fašističnih) zakonih, svojo funkcijo pa je videla predvsem v krotanju "plemenskih" (kot so jih označevali) in ideoloških strasti, zagotavljanju minimalnega socialnega miru, osnovni preskrbi prebivalstva in preprečevanju širjenja nalezljivih bolezni. Cono A je videla kot "del italijanskega gospodarstva" in je omogočala, da območje sodeluje tudi v italijanski mednarodni trgovini. Strogo finančno kontrolo pa je vpeljala na mejah Morganove linije (osebni prehodi so bili za prebivalce Cone B Julijske krajine sicer možni zgolj z osebnimi izkaznicami). Iz poročil, ki jih je uprava pošiljala vladama velike Britanije in ZDA, je razvidno, da je zavezniška vojaška uprava v bližnji perspektivi Cono A Julijske krajine videla kot del Italije in je temu ustrezno tudi uravnavala svojo politiko in gospodarske ukrepe.

V Coni B Julijske krajine je oblast sicer formalno prevzela jugoslovanska vojaška uprava (VUJA), dejansko pa je življenje ob sodelovanju z njo uravnavalo poverjenišvo PNOO, ki si je prizadevalo oživiti gospodarstvo in ga čim bolj povezati s Slovenijo in Jugoslavijo. (Troha, 1996, str. 67-93) Postopoma je bil v coni vzpostavljen poseben pravni red (PA Koper). Gospodarske vezi s Cono A Julijske krajine so bile (z izjemo nakupov) šibke. Zaradi velikega odliva lir v Cono A Julijske krajine je oktobra 1945 Gospodarska banka za Istro, Reko in Slovensko primorje (Istrska banka) izdala poseben denar, t. i. jugoliro (Istrska banka je po nalogu Vuje tudi sicer prevzela vso finančno in kreditno politiko). Temu so se upirali zlasti italijanski podjetniki, ki so ozemlje šteli za italijansko, jugoslovansko upravo pa za začasno. Organizirali so stavke in demonstracije, na protistavkovnem zboru v Kopru, ki so ga organizirale slovenske politične organizacije, pa je prišlo do spopadov in žrtev. Večja industrijska podjetja v lasti tujih državljanov so prišla pod sekvester, prav tako italijanska državna podjetja. Vendar so bile oblasti pri vpeljevanju sekvestra zelo previdne in so jih utemeljevale na podlagi mednarodnih določil. Privatna lastnina je bila zaščitena, v posamičnih primerih so dovolili rekvizicije proti priznanici, drugih posegov vanjo pa ne. (PA Koper, Vojaška uprava) Konfiskacija fašistične imovine je bila izvršena na podlagi posebnih odlokov, ki sta jih 18. septembra 1946 izdala Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Oblastni narodnoosvobodilni odbor za Istro. Odlok je bil nato dopolnjen 29. novembra 1946 in je

zajemal lastnino fašistov in kolaboracionistov ter imovino fašističnih društev in ustanov. (PA Koper, Vojaška uprava) Ta imovina je prišla v sklad za pomoč žrtvam fašizma, ki je deloval do 23. marca 1950, ko so imovino razdelili krajevnim narodnim odborom. Nekaj podjetij je bilo februarja 1947 evakuiranih v Jugoslavijo, vendar so bila plačana (PA Koper, Vojaška uprava).

Tam, kjer so še obstajali kolonatski odnosi (na Koprskem), so jih oblasti ukinile, zemljo pa razdelile bivšim kolonom (Čepič, 1996, 169-178). Ljudska oblast je skušala porušeno gospodarstvo čim prej okrepiti, vzpostaviti trgovsko in preskrbovalno mrežo ter prometno infrastrukturo (Perovšek, 1997, 27-41). Zaradi mednarodnih pravnih določb pa oblasti na splošno do pariške mirovne pogodbe niso izvajale konfiskacije, nacionalizacije in agrarne reforme. Večja podjetja so bila v lasti italijanskih delniških družb. Tam, kjer so se lastniki ali upravniki izselili, je upravljanje prevzela komisija za upravo narodne imovine - KUNI (kasneje so jih prevzeli gospodarski odseki pri PNOO), ki pa je pozivala lastnike, naj se vrnejo in prevzamejo podjetja. Po pariški mirovni pogodbi in priključitvi k Jugoslaviji so v Coni B začeli uvajati enake ukrepe kot drugod po državi, tako da se nacionalizacija leta 1948 npr. že ni več razlikovala od nacionalizacije drugod po Sloveniji (z izjemo podjetij, katerih lastniki so se opredelili za italijansko državljanstvo in s tem prešli pod zaščitna določila za optante, ki jih je zagotavljala pariška mirovna pogodba) (Zagradnik, 1992, 151-154; Prinčič 1992, 71).

Po uveljavitvi pariške mirovne pogodbe je ostalo odprto vprašanje Svobodnega tržaškega ozemlja (STO). V Coni B STO je najprej prevladovalo prepričanje, da bo državnica zares zaživela, zato so skušali vzpostaviti čim močnejšo gospodarsko infrastrukturo, ki bi bila zmožna sprejeti izziv kapitalističnega gospodarstva, vendar tako, da bi vsaj v najpomembnejših vejah prevladovalo državno lastništvo. Ko je vedno bolj kazalo, da s skupnim guvernerjem ne bo nič in bo treba STO razdeliti, se je spremenila tudi politika. Slovenske oblasti so skušale cono B STO čim bolj integrirati v slovenski gospodarski prostor ter ji omogočiti hiter razvoj. Eden prvih ukrepov je bila monetarna unija z Jugoslavijo. Glede gospodarske politike ter celo bodoče usode Cone B STO pa je - vsaj po nekaterih pričevanjih - prihajalo tudi do različnih pogledov lokalnih oblasti v Kopru, slovenskih oblasti v Ljubljani in centralnih oblasti v Beogradu. Zvezne oblasti naj bi bile pod težo spora z Informbirojem nekaj časa celo pripravljene na poravnavo z Italijo, tako da bi ji odstopile Koper in še nekatera ozemlja v zameno za izhod na morje in rafinerijo v Žavljah pri Trstu. To zamisel naj bi kasneje opustile. Cono B je Beograd v investicijski politiki upošteval enako kot republike in je bil pripravljen neposredno financirati nekatere infrastrukturne objekte (npr. cestno in železniško progo Koper - Kozina). Slovenske oblasti so temu iz načelnih razlogov nasprotovale, ker so se zavzele za decentralizacijo in hotele same prevzeti skrb za gospodarski razvoj na celotnem slovenskem ozemlju (Perovšek, 1997, 168-171).

Po določitih mirovne pogodbe je bila Italija dolžna na ozemlju STO prepustiti državna podjetja brez odškodnine, tako da je v državno last STO prešlo nekaj podjetij, med njimi tudi soline. Nacionalizacija se v coni B STO ni izvajala, zato je bilo lastništvo različno: delniške družbe, katerih glavni lastnik je bila Gospodarska banka za Istro, Reko in Slovensko primorje, privatna podjetja, katerih lastniki so bili odsotni, in privatna podjetja z navzočimi lastniki. Podjetja pa so bila vodena na centralistični način po vzoru jugoslovanskega administrativnega upravljanja gospodarstva. Bila so pod nadzorom istrskega okrožnega ljudskega odbora. Po priključitvi Cone B STO k Jugoslaviji leta 1954 je jugoslovanska zvezna vlada vpeljala jugoslovansko zakonodajo, le nacionalizacija se je izvajala s časovnim zamikom (Zagradnik, 1992, 153-154). Predvsem pa se je slovenska politika osredotočila v gradnjo Kopra kot nadomestnega pristanišča za Trst in v gradnjo prometne infrastrukture, ki naj bi nastajajoče pristanišče povežalo z notranjostjo, ter v razvoj slovenske mornarice.

V coni A STO je general T. S. Airey še naprej vodil enako politiko kot prej v Coni A Julijske krajine. Pri Zavezniški vojaški upravi so delovale gospodarske misije iz Jugoslavije, Italije in Cone B STO, ki naj bi upravi pomagale urejati gospodarske probleme. Italijanski strani je ZVU prepustila upravo železnic, poštne službe in telekomunikacij ter podaljšala vse trgovske in druge pogodbe. Jugoslovanska stran si je sprva prizadevala, da bi dosegla enoten gospodarski prostor, kar je bilo v nasprotju s stališči ZVU, ki je hotelo dve ločeni gospodarski enoti (AS, I, 1946). Zaradi padca trgovine in industrije se je ZVU srečevala z veliko brezposelnostjo. Cona A STO je imela okrog 300.000 prebivalcev, delazmožnih je bilo 100.000 prebivalcev, od tega je bilo brezposelnih med 25 in 30.000 prebivalci. Zavezniki so problem reševali z javnimi deli in socialnimi podporami pa tudi zaposlovanjem ljudi v upravi, čeprav jih dejansko niso potrebovali. Dolgoročne ekonomske politike niso niti načrtovali, to naj bi bila, formalno gledano, naloga nove vlade STO. Dejansko pa je uprava skušala Cono A STO čim tesneje povezati z Italijo. Tu ni šlo zgolj za pragmatizem (italijanska vlada je ZVU vzdrževala), pač pa tudi za prepričanje, da bosta obe coni pripadli Italiji. Zato je ZVU izvajala italijanske monetarne in druge predpise. General Airey je precej prispeval k t. i. tristranski izjavi Francije, Velike Britanije in ZDA z dne 20. 3. 1948 v kateri so te predlagale, naj se celotno ozemlje STO vrne pod italijansko suverenost. Slovenska stran je taki politiki nasprotovala in skušala tržaško gospodarstvo ločiti od italijanskega. Veliko nevarnost je iz ideoloških razlogov videla v izdatni pomoči, ki jo je Italija dobivala iz Marshallovim načrta. "Uničujoče posledice" Marshalovega načrta naj bi se preko Italije prenašale v STO (AS, I, 1946).

Dokler je še obstajalo upanje, da bo STO zaživel, so na podlagi natančnih analiz razmer organi in komisije slovenskih političnih organizacij izdelovali gospodarske in finančne načrte. Strokovnjaki v odseku za izvedence štirih velesil so zasnovali gospodarsko in finančno strukturo STO, ki je temeljila na razvoju pristanišča, njegovi povezavi z zaledjem, na razvoju industrije, deloma tudi turizma ter na bančništvu in

zavarovalništvu. Slovenski politiki in gospodarstveniki so načrtovali, da bodo v STO, ko bo ta zaživel kot država, podpirali samostojno gospodarsko politiko po načelu gospodarske neodvisnosti, obenem pa si prizadevali za čim tesnejšo povezavo z Jugoslavijo. Večina strateško pomembne industrije naj bi ostala v državni lasti, manjša pa v privatni. V etatizaciji gospodarstva so načrtovalci videli edino možnost za borbo z angloameriškim kapitalom in obenem za "razbijanje italijanskega tabora", s čimer naj bi ločili "srednji, uradniški in malomeščanski sloj od italijanskega velekapitala" (AS, I, 1946). Največ težav pri zagotavljanju take politike so pisci načrta videli na področju bančništva in zavarovalništva, kjer je prevladoval italijanski in tuji kapital. V smislu take politike je slovenska stran pripravila tudi načrt ustave STO (AS, fond Borisa Kraigherja). Zbrala je podatke o slovenskih oz. jugoslovanskih lastnikih kapitala v Coni A STO. Izhajajoč iz ugotovitve, da so gospodarske pozicije Slovencev v bodočem STO zelo šibke, je glavni načrtovalec in usmerjevalec slovenske tržaške politike Boris Kraigher že več mesecev pred podpisom pariške mirovne pogodbe izdelal načrt slovenskega gospodarskega prodora v bodočo svobodno tržaško cono. Slovenska stran naj bi nakupila primerne objekte in ustanovila gospodarska podjetja v oblikah, kakršne bi dopuščal statut bodoče državnice. Med nujnimi institucijami bi morala biti banka z najmanj 200 milijoni lir kapitala in ladijska družba, pa tudi prevozna, špedicijska, turistična in druga podjetja. Za začetek investicij bi bilo treba zbrati 100 milijonov lir, kar naj bi dobili zlasti iz sredstev obstoječih slovenskih trgovskih družb CENTROPROM-a v Trstu in UIVOD- a (uvozno-izvozne družbe) (AS, fond Borisa Kraigherja).

Še pred koncem štiridesetih let je postalo popolnoma jasno, da s Svobodnim tržaškim ozemljem kot samostojno državo ne bo nič. Slovenska stran je zato gospodarsko strategijo prilagodila novim razmeram in skušala zagotoviti vsaj ekonomsko osnovo Slovincem, živečim v Coni A STO. Za eno važnejših nalog je imela ustanovitev slovenske finančne ustanove (banke ali kreditnega zavoda) s kar najboljše možnimi možnostmi poslovanja. Prizadevanja za ustanovitev banke so se začela leta 1952, načelno soglasje pa je ZVU izdala tik pred svojim koncem, oktobra 1954 (AS, fond SZDL). Da je banka oz. kreditni zavod (sprva omejen le na posle v Italiji) zaživel, je trajalo še nekaj časa. Še dalj pa, da si je slovenska manjšina z lastnimi močmi in pomočjo matice ponovno ustvarila gospodarsko osnovo. Njen položaj (vključno z vprašanjem med obema vojnoma izgubljenega premoženja) naj bi se reševal v sklopu globalne zaščite slovenske manjšine v Italiji, kot je to določal londonski memorandum. Ta vprašanja so bila rešena le deloma, saj - kot vemo - zakona o globalni zaščiti Slovinci v Italiji še niso dočakali. V zadnjih letih gospodarsko osnovo slovenskih zamejcev, ki so si jo s trdom znova pridobili v preteklih desetletjih, pretresajo precejšnje težave. Za to svoj delež odgovornosti nosi tudi Slovenija, saj po osamosvojitvi iz različnih razlogov - med njimi brezbriznost in notranje politične razprtije niso ravno na zadnjem mestu - ni znala oblikovati celovite

politike do svoje manjšine.

Italija je takoj po prevzemu Cone A STO spremenila politiko omejevanja Trsta na provincialno središče. Pristanišču je priskrbela pomembne mednarodne posle (leta 1961 je že imelo promet v višini 5.200.000 ton) ter vanj investirala velika sredstva (ta so leta 1958, torej štiri leta po priključitvi k Italiji, dosegla letno vsoto 45 milijard lir). Po dohodku je bil Trst v začetku šestdesetih let na petem mestu, takoj za najbolj razvitimi italijanskimi industrijskimi mesti. (AS, fond SZDL). Toda stare slave ne Trst in ne njegovo zaledje v kasnejših desetletjih nista več doživela. Niso je prinesle ne državne subvencije in ne množice jugoslovanskih kupcev, ki so se v hlastanju po cenemem blagu zgrinjali na Ponterosso. Slovenija si je zgradila svoje pristanišče v Kopru in je Trstu (v sočasni konkurenci z Reko) vzela velik del nekdanje srednje-evropske vloge. Meja - čeprav postopoma znova odprta - ter ideološka in nacionalna nasprotja so v ekonomsko življenje zarezala globoke sledi. Skupnega ekonomskega prostora, značilnega za devetnajsto stoletje, v dvajsetem ni bilo več mogoče popolnoma sestaviti skupaj. Ali bo nova evropska ureditev v enaindvajsetem stoletju omogočila, da bodo nasprotja presežena in da bo nekoč gospodarsko cvetoče območje - morda kot most med Sredozemljem ter Srednjo in Vzhodno Evropo - zaživelo v večkulturnosti, sodelovanju in zdravi tekmovalnosti, pa - vsaj za skeptičnega zgodovinarja - ostaja odprto vprašanje.

SLOVENIAN WESTERN BORDER AND THE QUESTION OF ECONOMY

Božo REPE

University of Ljubljana, Department of History, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

SUMMARY

The text deals with economic policy in the Giulia region in the period of Yugoslav occupation at the end of World War II, at the time when this part of the world was divided into zones A and B of the Giulia region and zones A and B of the Free Territory of Trieste. It shows how the divisions and ideological conflicts influenced this once united economic area.

The author also deals with the economic policy of the sides involved in the decade after World War II: the Allied Military Administration, The Slovenians (Yugoslavs) and the Italians.

In the economic area the Allied Military Administration concentrated on providing for the people, preventing contagious diseases and assuring social stability in zone A of the Giulia region and zone A of the Free Territory of Trieste. It allowed and encouraged connections with the Italian economy and used Italian laws. It tried to separate zone A from zone B as much as possible by the policy of two "economic

units". The Italian government intentionally left zone A to lead a miserable life to prove that it could not survive without links with Italy and after the annexation of zone A of the FTT in 1954 it made big investments in Trieste.

The Slovenian side wanted to economically link zone B of the Free Territory of Trieste and zone B of the Giulia region with Slovenia and Yugoslavia as much as possible, bearing in mind to comply with international legislation while managing Italian and other foreign property until this question was not settled with international and bilateral treaties. In zone A of the Giulia region and zone A of the Free Territory of Trieste, the Slovenians at first tried very hard to make FTT live as one unit and to have a solid economic basis. The economy was to be based on all forms of property, but the independence of economy (and state) was to be assured by mainly state property at least in the most important economic branches. It was to be linked with Yugoslavia and wider European area. The economy was to be based on transport (port activity), banking, insurance, industry and trade.

After realizing that the FTT will not be able to live as a state, the Slovenian side wanted the minority to regain business organizations, which were lost in the period between the two wars and during the war, and to strengthen economically.

After solving the borderline question in 1954, the border between Italy and Yugoslavia was gradually opening and it became the most open borderline between socialist and capitalist countries in Europe. Economic co-operation was also good.

Despite this, the former joint economic area was restored only partially. This task remains a challenge for the next millennium.

VIRI IN LITERATURA

AS I - Arhiv Slovenije, Ljubljana, Dislocirana enota I, fond Borisa Kraigherja 30/2, Gospodarska penetracija v tržaško svobodno cono, brez datuma in podpisa s priloženo depešo UDB-e (30. 7. 1946) Borisu Kraigherju, da se Kardelj strinja z ekonomskim načrtom in pravi, da je treba takoj pristopiti k njegovi realizaciji.

AS I, fond Borisa Kraigherja 30/2, Ustava svobodnega tržaškega ozemlja.

AS I, fond PNOO, škatla 6 - p, k in 12, 13a, Pregled najvažnejših ukrepov naših in zavezniških proti nam uperjenih ukrepov na gospodarskem polju, Trst, 1. marec 1946, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst, gospodarsko-politična komisija.

AS I, fond PNOO, škatla 6 p, k, 12, 13a, Poročilo o upravi anglo-ameriškega področja Svobodnega tržaškega ozemlja od 15. septembra do 31. decembra 1947, sestavil generalni major T. S. Airey, poveljnik anglo-ameriškega področja Svobodnega tržaškega ozemlja.

AS I, fond PNOO, škatla 9c, e, Koncept ocene gospodarskega položaja, osnutek, 6. 3. 1948, brez podpisa.

- AS**, fond PNOO, 9, 10a, 10b, Anketa o vprašanju internacionalizacije tržaškega pristanišča, brez datuma.
- AS I**, fond PNOO, škatla 11b, 11c, Gospodarska in finančna struktura STO, Odsek za izvedence štirih vesil, brez datuma.
- AS I**, fond PNOO, škatla 11b, 11c, Podatki o event. investicijah v Coni A s strani zaveznikov, gospodarsko - politična komisija pri PNOO, Trst, 8. aprila 1946.
- AS**, fond SZDL AE 21610-2612, Office of the Military Governor British-United States Zone, Free Territory of Trieste, pismo dr. Francu Tončiču, 15. oktober 1945.
- AS**, fond SZDL, škatla 1067, AE 21610-2612, Komisija za narodne manjšine GO SZDL Slovenije: Nekateri elementi položaja slovenske narodne manjšine v Italiji v letu 1961, februar 1962.
- Čepič, Z. (1995):** Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945-1948. Obzorja Maribor.
- Gombač, B. M. (1996):** Slovenija, Italija. Od preziranja do priznanja. Bela knjiga o diplomatskih odnosih. Ljubljana, Debora.
- PAK** - Pokrajinski arhiv Koper, Okrajni LO Koper, škatla 1366, Pravna in politična osnova pravnega reda v coni B.
- PAK**, Vojaška uprava JA, škatla 2, Imovinsko-pravne obveze Italije do cone B in pomoč ter imovinsko-pravni odnosi Jugoslavije glede na teritorij, Koper 13. 3. 1952.
- PAK**, Vojaška uprava JA, škatla 2, Najvažnija imovinsko-pravna pitanja koja su se rješavala u zoni "B".
- PAK**, Vojaška uprava JA, škatla 2, Poročilo ministrstvu za zunanje zadeve v Beograd z naslovom Dostavljamo Vam izveštaj po pitanjima navedenim u Aide-memoire poslanika R. I. Martini-a, brez datuma in podpisa.
- Perovšek, F. (1997):** Moja resnica / druga dopolnjena izdaja. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije. Artis Koper.
- Prinčič, J. (1992):** Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945-1963. Novo mesto, Dolenjska založba.
- Troha, N. (1996):** Oris položaja v koprskem okraju cone B Julijske krajine v letih 1945-1947. Prispevki za novejšo zgodovino XXXVI.
- Zagradnik, M. (1992):** Nacionalizacija industrijskih podjetij v Slovenskem primorju in slovenski Istri. Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni, Viri št. 5. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.

NOVA MEJA NA GORIŠKEM

Branko MARUŠIČ

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa - Raziskovalna enota Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica

IZVLEČEK

Goriška je bila skozi stoletja mejna dežela. Tako obmejno lego je ohranila tudi po drugi svetovni vojni, ko je bilo najprej njeno ozemlje v okviru Julijske krajine na podlagi beograjskega sporazuma (9. 6. 1945) porazdeljeno z demarkacijsko črto na coni: A z zavezniško vojaško upravo in B z vojaško upravo Jugoslovanske armade. Ta porazdelitev je trajala vse do uveljavitve določil pariške mirovne pogodbe (10. 2. 1947), kar se je izvršilo 15. septembra 1947. Nova meja, ki je porazdelila Goriško, je bila plod kompromisa med zavezniškimi silami in ni zadovoljila nobene od prizadetih strani (Italija, Jugoslavija). Meja ni upoštevala niti etničnega principa, za katerega so se potegovali Jugoslovani in Sovjetska zveza, niti ni sledila zahtevam Italijanov, ki so poudarjali princip naravne meje s primesjo zgodovinskih, jezikovnih in gravitacijskih prvin. Nenaravna meja je, še preden je bila dokončno načrtovana, razburila slovensko in italijansko javnost. Zaradi ustanovitve Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) je od 15. septembra 1947 pretežni del državne meje med Italijo in Jugoslavijo potekal pravzaprav le po Goriškem vse do oktobra 1954, ko je bilo ozemlje razdeljeno med obe državi. Dokončni potek državne meje na Goriškem so določili Osimski sporazumi (1975).

Cona "A" in cona "B-e",

vmes krivična meja je.

Tu patrola tam je straža

kje je vendar meja prava?

(Marica Kovačič, Šempas, september 1946)

Naslov predavanja *Nova meja na Goriškem* je mogoče razumeti na dva načina in sicer, da gre za povsem novo dejstvo v goriški stvarnosti, torej za državno mejo oziroma da je Goriška že stoletja mejna dežela in da je meja leta 1947 le zadnja od razmejitvenih črt, ki so skozi stoletja tudi delile deželo in njeno prebivalstvo.

Seveda je Goriška mejna dežela in je že prvi pojav imena Gorica v pisanih zgodovinskih virih povezan z mejami. Daljnega leta 1001 sicer cesarska listina ne govori o državni meji, pač pa o meji med dvema, lahko jima rečemo kar dina-

stičnima, teritorijema - nastajajočo goriško grofijo in oglejskim patriarhatom, ki si je nekaj desetletij zatem (1077) pridobil svojo posvetno moč. Pri načrtovanju meja med obema ozemljema odigravajo tudi takrat, pred tisoč leti, pomembno vlogo naravne meje, kot sta reki Vipava in Soča ter potok Vrtovinšček pa tudi gorstva od Julijskih Alp oziroma njih predgorja vse do kraških vzpetin; Goriška je istočasna prehodna dežela med Balkanskim in Apeninskimi polotokom. Prav tista delitev izpred tisoč let napoveduje Goriški mejno stvarnost, ki dobi podobo meje med državama takrat, ko postanejo po propadu posvetne vladavine Ogleja dediči njih ozemlja Benečani, ki seveda ustvarjajo mejo nemirno, zlasti ko se po letu 1500 borijo za dediščino goriških grofov in ko je sicer goriški dinastični teritorij pripadel po dedni pogodbi Habsburžanom. Takrat se pravzaprav začenja primer italijanske "vzhodne meje" (La Porta orientale), ki ga do propada beneške republike pred dvesto leti označujeta dve veliki vojni v začetku 16. in 17. stoletja, vrsta mejnih sporov in neskončen problem določevanja državne meje zlasti v spodnjem Posočju pa tudi v bolj severnih predelih. Sporna mejna vprašanja so se v nekaj etapah reševala do srede 18. stoletja. V povezavi z narodnostno črto je potrebno dodati, da so tedaj, v drugi polovici 18. stoletja, v beneško republiko sodile vasi Breginj, Logje in Robidišče ter Livek na jugovzhodni strani Matajurja. Pa tudi na območju Brd je meja šla onstran reke Idrije, saj so bili beneški kraji Senik, Golo Brdo, Vrhovlje pri Kožbani, Hruševlje in Šlovrenc. Ibana, Dolenje in Neblo so bile avstrijske vasi, vendar obdane z beneškim ozemljem.¹ Ko je bilo s campoformijskim mirom - letos 17. oktobra bo poteklo sto let od njegove ustanovitve - ustvarjeno s propadom beneške republike novo državno-pravno stanje, so bili v okviru habsburške monarhije in njenih dežel začasno združeni vsi predeli, naseljeni s Slovenci. Takrat tudi se je državna meja od Goriške oddaljila proti zahodu, ko je Avstrija postala suveren nad večino ozemlja Beneške republike.

Pred dvesto leti se začenja tisto novo poglavje državne meje na Goriškem, poglavje, ki nosi v zadnjih dveh stoletjih pečat meddržavnih odnosov, najprej avstrijsko-italijanskih (pri tem je upoštevana tudi tista skupnost držav, ki je na Apeninskem polotoku predhodila italijanski kraljevini), nato italijansko-jugoslovanskih. Poseben del teh odnosov pa so bili načrti italijanskega in slovenskega narodnega gibanja, vsakega z lastnimi ozemeljskimi načrti in tako tudi zarisi meja, ki so temeljili bodisi na naravnih (strateških) bodisi na narodnostnih (jezikovnih) izhodiščih. Pri tem so Italijani načrtovali kot izhodišče naravne meje. Italijansko narodno gibanje dobi konec 18. stoletja tudi svoje formalno podobo, prvi slovenski narodni program pa se je pojavil pol stoletja kasneje (1848).

1 Vittorio Adami, *Storia documentata dei confini del regno d'Italia*. IV, Roma 1931, str. 15 in sl.; Vasilij Melik, *Beneški Slovenci (1797-1866)*. V: *Zahodno sosedstvo*. Ljubljana 1996, str. 97 in sl.; Vincenc Rajšp - Drago Terpin, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787 (1804)*. Karte. Opisi. 3. Ljubljana 1997.

MIROVNA POGODBA DOLOČA:

„...the town of Salcano which it leaves in Yugoslavia“

(mesto Solkan, ki ga pušča v Jugoslaviji)

«Razbijamo si glavo, kako do-
i je dejal kmet iz Solkana, ko
va začela govoriti o razmejitvi
med Italijo in Jugoslavijo.

«Vsi solkanski kmetje imamo
zemljo preko železnice in zato nas
skrbí. Ali veste, kaj pomeni, če
ostane kmet brez zemlje? To je
prav tako kot bi drevesu odžagali
korenine...» Našel mi je nekaj kme-
tov, ki imajo svojo zemljo na sol-
kanskem polju: «Kometj ima tam
vso zemljo, Guškov Vižin ima pet
kosov polja, nadalje Marko, Lotze
Jurjev, Bašin z Vode, Drejca Ju-
gov, no, kaj bi naštevati, prazdeti
smo vsi solkanski kmetje!»

Na polju sem našel še Bašina z
Vode. Kopal je na njivi. Čim sem
zau omenil o «konfinih», je takoj
pustil delo in sva se začela pogo-
varjati.

«Vse je navskriž, tovariš, obde-
lci sem polja pa ne vem, če bom
žel, kar sem sejal. Cital sem v ča-
sovisih, pa tudi tako govorijo, da
se ne morejo zediniti za mejo pri
Solkanu. Praviijo, da hočejo Ita-
lijani mejo na železnici in na ta
način nam hočejo odvzeti vso zem-
ljo, ki jo imamo Solkanci preko že-
leznice. Če bi prišla moja polja
pod Italijo, potem se mi ne izplača
več saditi, kajti zopet nam bodo
naložili takšne davke, kot nekoč
pod ronjko Italijo.»

Nato sva govorila o solkanskem
polju, o Solkanu in ljudeh, ki ži-
vijo onstran železnice. Dejaj mi je,
da če bi ostala meja, kakor jo za-
hteva italijanska komisija, bi osta-
lo okoli 300 Slovencev pod Italijo.
To so sami Slovenci, ki bi radi pri-
šli pod Jugoslavijo.

«Jaz sem kmet» mi je dejal
«in nisem študiral kot tisti, ki
so si izmislili to «brihtno» mejo.
Toda, če v mirovni pogodbi piše,
da mora Solkan pod Jugoslavi-
jo, jaz mislim, da mora ves Sol-
kan. Meja Solkana pa ni na že-
leznici, temveč je tam, kjer je
meja solkanske občine. Če kmet

Mejnik solkanske občine

proda kmetijo, ne misli pri tem
samo na stavbo, ampak tudi na
polja, gozdove. Tako je tudi s
Solkanom, Solkan niso samo hi-
še, kjer živimo Solkanci, ampak
spada pod Solkan tudi zemlja,
ki nas redi».

Govoril mi je še o solkanski ob-
čini, ki je stara več stoletij. Koli-
kor se še spominja, je bil zadnji iz-

voljeni župan Poberaj. Zadnji po-
stavljeni «podesta» pa je bil Mirko
Mozetič. Okoli leta 1927 so proti
volji Solkanec jasisti občino uki-
nili in jo priključili Gorici.

«Sicer pa», mi je dejal Bašin
«mejniki solkanske občine še sto-
jijo in si jih lahko ogledaš.»

Odšel sem preko solkanskega po-
lja. Med potjo sem srečal nekega
kmeta in, ko sem ga vprašal po
mejnikih, me je vprašal: «Od ka-
tere komisije pa ste? Saj sedaj so
tako vsak dan tukaj. Enkrat pri-
dejo Jugoslovani, za njimi Italija-
ni, potem pridejo Angloamerikanci,
in še čerinit se zanimajo za ta
vprašanja...»

Pripovedoval mi je, da so opazo-
vali, kje se zadržuje komisija, in
da sklepa iz tega, da je spor glede
meje Solkana. V tem sva prišla
do križpolja, kjer mi je pokazal
mejniki, na katerem lahko še pre-
berele: Solkanska občina/Comune
di Salcano.

«Do tu sega Solkan in ne do
železnice, kakor trdi De Gaspe-
rijeva komisija».

Sicer pa to dobro vedo tudi oni
od komisije, toda kakor se meni
zdi, nekateri iščejo spore med Slo-
venci in Italijani. Najbrže je to
skušn De Gasperi, ko je šel v
Ameriko. Kaj drugega si ne morem
misliti. Tam so mejniki Solkana,
to so solkanska polja, vsak kmet
vam bo to razložil. Zakaj pa go-
spodje pri komisiji ne morejo re-
šiti tega vprašanja? In še sami
Slovenci prebivajo na tej zemlji.

Tako preprosto vprašanje ne re-
ši in zavlčuje samo tisti, ki ga
noče rešiti!»

STC

Primorski dnevnik (18. 5. 1947) o problematičnem poteku meje pri Solkanu.

Osem let po kampofornjskem miru se je meja znova spremenila, ker je Avstrija izgubila beneška ozemlja v Italiji, ki so nato pripadala Napoleonovemu Italijanskemu kraljestvu (1805). Po fontainebleaujevski konvenciji, oktobra 1807, pred skoraj

natančno stodevetdesetimi leti, je Soča od izliva do Anhovega (Krestenice) prvič ločevala državi, takrat so k italijanski državi pridružili še preostale vasi breginjskega kota (Borjana, Potoki, Kred, Staro selo). Po schönbrunnski mirovni pogodbi leta 1809, ko so bile ustanovljene Ilirske province, je meja od leta 1811 med njimi in Italijanskim kraljestvom potekala po celotnem toku reke Soče. Meja pa ni bila prava državna razmejitev, saj sta bila mejaša upravni tvorbi, ki ju je ustvaril Napoleon. Ko se je po njegovem padcu začrtala meja med avstrijskim lombardsko-beneškim kraljestvom in Avstrijskim Primorjem - ta meja seveda ni bila državna, pač pa meja med sestavnima deloma monarhije - je sledila prejšnji razmejitvi med Avstrijo in Beneško republiko. Goriška je tedaj pridobila Breginj, Robidišče in Livek, po reki Idriji pa je meja vodila nizdol do Medejskega griča (colle di Medea), kjer je to reko zapustila in se obrnila bolj proti zahodu. Razmejitev je nato služila za osnovo državni meji med Kraljevino Italijo in Avstro-Ogrsko, meji, ki je bila določena v zaključnem aktu o razmejitvi, podpisanem v Benetkah 22. decembra 1867,² pred stotridesetimi leti; morda edini pri Slovencih, ki je letos na ta jubilej opozoril je bil T. Poljšak.³ Za slovensko politično življenje je važna prav javna razprava (časopisi *Slovenec*, *Novice*, *Domovina*) o bodoči meddržavni razmejitvi v letih 1866-1867, saj se je slovenska javnost prvič na konkretnem primeru srečala z vprašanjem slovenskih etničnih meja, kot izhodiščem za načrtanje državnih meja Avstro-Ogrske.⁴ Devetnajsto stoletje je bil čas, ko se je dotedanjim oblikam naravnih, zgodovinskih, vojaških, strateških matematičnih ali drugačnih meja pridružila tudi narodnostna (ali jezikovna meja, kulturna), ki je imela in še ima mnoge interpretacije, pa tudi veliko kritičnih razmislekov, ker naj bi bila težko določljiva.⁵ Razmejitve, ki smo jih doslej v tem pregledu srečali na primeru Goriške, narodnostnega ali jezikovnega načela še niso upoštevale.

O etnični meji smo na naši konferenci že govorili tudi s kritičnimi naglasi.⁶ V goriškem primeru je bila etnična meja meja med kompaktnim slovenskim podeželskim prebivalstvom na eni strani in naselbinami z romansko večino podeželskega prebivalstva na drugi strani. Pri tem opredeljevanju pa je problem Gorica, ki je kot narodnostno mešano mesto sicer predstavljala kamen spora pri določanju etnične meje, vendar je po sodbah slovenskega javnega mnenja že od sredine 19. stoletja dalje sodila k svojemu slovenskemu zaledju,⁷ za razliko o italijanskih stališč, ki pa so

2 Vittorio Adami, n. d., str. 435-439.

3 Naša zahodna meja in Mirovna pogodba z Italijo. Ljubljana 1997, str. 7.

4 Josip Puntar, Dokumenti slovenske politične miselnosti po vojski I. 1866. *Slovenec* 1935, št. 5, 34, 46, 52, 58, 64, 69, 75, 81, 97, 102, 108.

5 Giorgio Valussi, Il confine nordorientale d'Italia. Trieste 1972, str. 11 in sl.

6 Italijanska stran jih ni obravnavala kot merodajne. Tako je Carlo Schiffrer pisal o "famozni etnični črti" (Il confine orientale d'Italia. *Trieste* 1/1954, št. 2, str. 3-6).

7 Vprašanje, komu Gorica, pravzaprav, če imajo Slovenci pravico do tega mesta, je v časniku *Slovenija* (22. 12. 1848, št. 50) začenjal in dokazoval Andrej Winkler. V kasnejših desetletjih se je

bila zasnovana drugače, češ da mesta krojijo usodo zaledja, ali kakor je že leta 1848 kasnejši znameniti jezikoslovec Graziadio Isaia Ascoli ugotavljal, da so Slovenci v Gorici pravzaprav gostje in ne domačini.⁸ Na Goriškem je bila narodnostna meja že stoletja utrjena v smeri vzdolžnice sever - jug, v dveh ozemeljsko kompaktnih narodnih sestavinah je bil preizkusni kamen sožitja Gorica, kjer naj bi bila po eni strani meja pomerija mesta narodnostna ločnica in zato morda več kot mnoge razlage pove politična pesmica iz konca 19. stoletja: "Marameo cari burloni, ritorne pur a Salcan che a Gorizia benedetta no se parla che italian!" Na ta izziv je slovenska stran odgovarjala: "Marameo brutti buffoni, ritorne pur a Milan, che a Gorizia benedetta poco poco xe italian".⁹

Za konec tega uvodnega dela se zaustavimo le še pri meji, ki jo je načrtal rapalski sporazum leta 1920. Tudi ta meja je Goriški namenila vlogo mejnega področja, le da se je državna meja tokrat pomaknila na vzhod dežele. Ko je od Peči, pravzaprav med Jalovcem in Cerkljanskimi hribi, bolj ali manj sledila nekdanji deželni meji med Goriško-Gradiščansko in Kranjsko in je bila od teh hribov meja povsem nanovo načrtana. Zaradi velikega obsega je bila goriška pokrajina (od marca 1927) le deloma zajeta v neposredna obmejna dogajanja.

O razmejitvah na Goriškem po drugi svetovni vojni je je ta mednarodna konferenca že veliko razpravljala. K vsemu je mogoče dodati le še kako pojasnilo, saj imajo meja, njeno načrtovanje in realizacija veliko podob, ki so se zvrstile od konferenčnih dvoran kmalu po koncu druge svetovne vojne do uličnih demonstracij pa vse do tistega solkanskega kmeta, ki je maja 1947, potem ko je bila že znana razmejitvena črta, ugotavljal: "Če bi prišla moja polja pod Italijo, potem se mi ne izplača več saditi, kajti zopet nam bodo naložili takšne davke, kot nekoč pod ranjko Italijo."¹⁰ To pa seveda ni bila zadnja beseda, saj se je o meji veliko govorilo še potem, tudi po uveljavitvi določil pariške mirovne konference. Navsezadnje pa je meja dejstvo, ki že petdeset let sooblikuje življenje ljudi z mejo in ob njej ter je obenem problem, ki bi zahteval posebno interdisciplinarno obravnavo.

zvrstilo mnogo polemik in načelnih trditev, ki so na slovenski strani ugotavljale pripadnost mesta okolici, na italijanski strani pa ravno obratno. Polemike so seveda oživele tudi po drugi svetovni vojni. Omenimo le primer komunistični Jugoslaviji sicer nenaklonjenega *Slovenskega Primorca* (15. 11. 1945, št. 11), ki se je odločno zavzel, da spada Gorica k svojemu zaledju. Kasneje je kot edinega krivca za potrditev francoske razmejitvene črte obtožil jugoslovanski komunizem (*Slovenski Primorec* 13. 3. 1947, št. 11), zato je videl rešitev vprašanja primorskih Slovencev, ki naj bi prišli pod Italijo, v njih združitvi v Svobodnem tržaškem ozemlju. O zgoraj omenjenih razmerjih piše Branko Marušič v članku Razmerje med mestom in podeželjem skozi zgodovino Primorske (*Primorski dnevnik* 7. 5. 1995, št. 120).

8 Branko Marušič, Graziadio Isaia Ascoli in Slovenci. V: Zahodno sosodstvo. Ljubljana 1996, str. 75-84.

9 Andrej Gabršček, Goriški Slovenci. I. Ljubljana 1932, str. 492;
L'associazione giovanile italiana nella storia di Gorizia. Gorizia 1990, str. 25.

10 *Primorski dnevnik* 18. 5. 1947, št. 594.

VELIKI IN MALI FRANCOZ

BIDAULT PO KONFERENCI, PRED
NAPOLEONOVO SLIKO:

„TEBI SO SLOVENCİ V PRIZNANJE ZASLUG
POSTAVILI V LJUBLJANI SPOMENIK – KAJ
BODO PA MENI?“

NAPOLEON:

„KAR OBRIŠI SE POD NOSOM, DRAGI BIDAULT!
KVEČJEMU ČE SE ITALIJANSKI NEOFAŠISTI TOLIKO
IZKAŽEJO, DA TI ZA TISTO TVOJO „KRIVULJO“ ZA
BOŽIČ POŠLJEJO KOŠARICO GNILIH POMARANČ.“

Prispevek na solkanskem stenčasu (oktober 1946).

Prva razmejitev po drugi svetovni vojni je bila na Goriškem tako imenovana Morganova linija, demarkacijska črta, ki v beograjskem sporazumu 9. junija 1945 ni bila podrobno opisana in je zato kot črta ločitve med conama A in B veljal zaris v sporazumu priloženi geografski karti. Ta črta, ki je temeljila predvsem na komunikacijskih izhodiščih (koridor čez Istro, pot do dolini Soče čez Predel na Koroško), naj ne bi predstavljala precedensa za dokončno italijansko-jugoslovansko razmejitev, toda kot ugotavlja na naši konferenci že nekajkrat omenjeni profesor Fran Zwitter, je razdelitev Julijske krajine predstavljala mogočen faktor, ki je vplival na končno odločitev o razmejitvi.¹¹ Ta črta je v mnogočem spominjala na mejo med Italijanskim kraljestvom in Ilirskimi provincami iz leta 1811, saj je v mnogočem prinašala prebivalstvu podobne težave, zlasti zaradi posesti, ki je bila v različnih conah, pa tudi zaradi svoje nedefiniranosti, svojstvene prepustnosti in, kar je temeljno, zaradi svojega geografskega absurda. K povedanemu moramo še dodati, da so izven Cone A ostala ozemlja, naseljena s Slovenci, tj. Beneška Slovenija, Rezija in Kanalska dolina. Ti predeli so sodili k starim italijanskim območjem izven tako imenovane Julijske krajine, ki je, kot sicer uradno neobstoječa regija, obsegala goriško, tržaško, puljsko in reško pokrajino. Od ozemelj, ki so do leta 1918 sodila v Avstro-Ogrsko, pa so ostali nekdanji sodni okraj Červinjan ter občina Chopris-Viscone iz krminskega sodnega okraja. Ti kraji niso bili vključeni v jugoslovanske ozemeljske zahteve in so spadali v Videmsko pokrajino po letu 1927. Ker se je jugoslovanska stran zavedala, da bi izključitev slovenskih predelov Videmske pokrajine iz demarkacijske cone vplivala na kasnejša pogajanja o državni razmejitvi med Italijo in Jugoslavijo, sta jugoslovanska vlada in jugoslovanska delegacija v Devinu v posebni noti 13. decembra 1945 zahtevali, da bi bili Kanalska dolina in Beneška Slovenija vključeni v okupacijsko Cono A. S tem se naša razprava o mejah na Goriškem dotika že diplomatskih potez, a je že tako, da se razprava o mejah in zlasti periodizacija mejnega vprašanja ravna po dogodkih na zunanjepolitnem nivoju.

Naslednji dogodek v letu 1945, ki našo razpravo neposredno prizadeva, je bil nastop podpredsednika jugoslovanske vlade in v. d. zunanjega ministra Edvarda Kardelja, ko je 18. septembra v Londonu na svetu zunanjih ministrov predstavil jugoslovanske ozemeljske zahteve do Italije. Mejna črta je na Goriškem potekala nekoliko vzhodno in deloma prav po zahodni meji italijanskih pokrajin Gorica in Trst, segala je torej preko slovenskega etničnega ozemlja v spodnjem Posočju (občine Tržič, Staranzano, Ronke, Turriaco, S. Cazan d'Isonzo, Fogliano, San Pier d'Isonzo), zato pa je potekala po etnični črti od izliva Vipave v Sočo navzgor po obronkih Brd, kjer je dosegla pri Mirniku reko Idrijo in Videmsko pokrajino oz. ozemlje Beneške Slovenije. Z druge strani pa so postavili ozemeljske zahteve tudi Italijani, slonele so na ne koliko korigirani Wilsonovi liniji iz časa po prvi svetovni vojni. Jugoslaviji bi

11 Julijska krajina po drugi svetovni vojni. *Geografski vestnik* 19/1947, str. 16 in sl.; Naše meje pred desetimi leti. *Naši razgledi* 14. 5. 1955, str. 207.

odstopili Cerkno, Idrijo, Postojno in Ilirsko Bistrico s pripadajočimi ozemlji.¹²

Na podlagi sklepa sveta zunanjih ministrov iz konca januarja 1946 je na območja bodoče državne razmnejitve med Italijo in Jugoslavijo odpotovala posebna delegacija ekspertov. Komisija je 19. aprila 1946 predložila svetu zunanjih ministrov poročilo (*Rapport. Commission d'experts pour l'étude de la frontiere italo-yougoslave. Paris 1946*) in karto v merilu 1:500.000, v njej so bile vrtane štiri linije, ki jih je predlagala vsaka delegacija. Bile so vrtane linije, brez komentarjev in razlag. Sovjetski predlog je bil najbližje jugoslovanskemu, le da je pustil Italiji naselja Na Beli, Tarčent in nekaj občin v Goriški pokrajini zahodno od linije Krmin - Farra d'Isonzo- Gradišče ob Soči in občino Gradež iz Tržaške pokrajine; vse te občine so bile onkraj slovenske etnične meje. Ostali trije predlogi pa so si bile enotni na črti, ki je vodila od Mirnika v zahodnih Brdih proti severu vse do Peči, pri čemer je razmejitev vodila po meji med Videmsko in Goriško pokrajino (stara meja Goriško-Gradiščanske s Koroško) ter del po bivši italijansko- jugoslovanski meji. Toda, ker je predmet našega zanimanja goriški mejni sektor ugotavljamo, da je od treh predlogov največ slovenskega etničnega ozemlja dajal Jugoslaviji francoski, in sicer večji del Brd, severno goriško svetogorsko železniško postajo ter progo Jesenice- Gorica-Dutovlje, vasi Miren in Opatje selo, medtem ko, sta ameriški in angleški predlog od Mirnika navzdol prepustila Brda Italiji. Ta zaris meje je nato prekinil železniško progo Jesenice - Gorica pri Solkanu in od tod potekal vzhodno od francoske črte, da se ji je v višini Devina povsem približal.

Te osnutke je obravnaval svet zunanjih ministrov, na katerem so se 13. maja 1946 domenili, da naj ostane francoski predlog izhodišče za bodoče razgovore. Bil je osnova za nadaljnje delo mirovne konference, ki je začela zasedati 29. julija 1946. Tretjega julija 1946 je svet zunanjih ministrov sprejel sklep, da se na ozemlju, ki gre od Devina na sever do francoske linije in francosko linijo izoblikuje posebna politična tvorba Svobodno tržaško ozemlje (STO) in da ostalo ozemlje zahodno od francoske črte pripade Italiji, vzhodno pa Jugoslaviji. Tako se je nova meja med Italijo in Jugoslavijo takrat zarisovala pravzaprav le na Goriškem.

V času diplomatskih sestajanj je potekala na ozemljih, o katerih usodi so ta pogajanja odločala, močna politična borba, ki je pa seveda ne bomo opisovali. Nastajale so neskončne kritike francoske razmejitvene črte, pojavilo se je ogromno predlogov za njene spremembe in korekture.¹³ Toda vsak poskus sprememb je bil na mirovni

12 Goriški tednik *Il Lunedì* (16. 7. 1945, št. 4) je mesec dni pred tem objavil v nepodpisanem članku načrt bodoče razmejitve. Na spornem ozemlju naj bi nastala Libera Repubblica giuliana e Adriatica, združena z italijansko državo, s široko avtonomijo, s sedežem v Trstu, dvema uradnima jezikoma, razdeljena na kantone. Z Italijo bi imela skupnega predsednika države, zunanjo politiko, diplomacijo, monetarni sistem, vojsko in temeljne državne zakone.

13 "Rajši v smrt kot pod Italijo" naj bi vzklikali na zborovanju v Podgori (*Primorski dnevnik* 1. 10. 1946, št. 409). Francoska linija je "un capolavoro di assurdità e incomprensione delle più elementari necessità concernenti la vita e il respiro di un centro urbano" (*L'Informatore* 20. 9. 1946, št. 35).

konferenci završen, prav tako tudi predlog za imenovanje podkomisij, da bi posebej preučile mejo zlasti zaradi težav, ki bi jih ta povzročila prebivalstvu in ko bi bilo mogoče z manjšimi korekturami odpraviti vse nevšečnosti. Vnemale so se razprave o mejah, protestna zborovanja, v Pariz so prihajale delagacije in nemir je preveval prebivalstvo. Pri tem so Slovenci nenehno poudarjali etnično mejo v polemiki z nacionalističnimi Italijani, ki so trdili, da se etnične meje rabijo le tam, kjer ni naravnih (gospodarskih) meja.¹⁴ Temeljno vprašanje na Goriškem je seveda bilo komu Gorica. Iz spominov jugoslovanskih udeležencev zasedanj sveta zunanjih ministrov so ohranjene nekatere podrobnosti, iz njih bi bilo mogoče celo razbrati, da je šlo za vrsto slučajev, a je vendar usodo Gorice odločil najvišji sovjetski vrh.¹⁵

Projekt mirovne pogodbe, ki ga je svet zunanjih ministrov predložil mirovni konferenci julija 1946, je govoril o "tako imenovani francoski liniji" in o "liniji, ki gre od Devina na sever do francoske linije". Projekt je vseboval tudi opis mejne linije, a kot predlog ameriške delegacije; ta opis se razlikuje od linije na karti in zlasti na območju Gorice v škodo Jugoslavije, saj naj bi predlagana razmejitev presekala jeseniško železniško progo pri Solkanu. Američani so ta predlog umaknili, ker se je ugotovilo, da predstavlja spremembo sklepa Sveta zunanjih ministrov. Sprejet je bil tudi jugoslovanski amandma, da v primeru kolizije med karto in opisom meje odloča besedilo. Zato je bil pripravljen enoten opis meje, razen za sporni mejni sektor pri Mirnu, ki so ga določili nato zunanji ministri na zasedanju New Yorku novembra 1946.

Na Goriškem je francoska linija povzročila več nesoglasji med udeleženci mirovne konference predvsem na ožjem območju Gorice, kot že povedano pri Mirnu in na Sabotinu. Razmere v Brdih pa je pojasnil župnik iz Kojškega Edko Ferjančič s partizanskim imenom Taras, ko je zapisal: "Meje na zapadu in zlasti v Brdih so od nekdaj vijugaste, čudne. So sicer zelo stare, a tudi zelo krivične in nenaravne." Nova meja bo boleča, pravi še Ferjančič, a "na zahodnih mejah smo tega navajeni".¹⁶ Seveda je pri tem mislil na meje iz časa Beneške republike in Napoleonovega časa, ko se mejna črta večkrat poigravala s prebivalci zahodnih Brd (Mirnik, Dolenje). France Bevk, ki je pomladi leta 1946 vodil delegacijo PNOO za Slovensko Primorje in Trst v Parizu, se spominja primera Dolenjega Cerovega v Brdih, ki so ga Američani Jugoslaviji priznali, medtem ko so Gorenje Cerovo in Šempeter pri Gorici na-

14 *La Voce libera* 24. I. 1947, št. 460.

15 France Bevk, Spomini na partizanska leta. Ljubljana 1953, str. 219.

Fran Zwitter, Primorsko vprašanje v luči zgodovinskih dejstev. *Srečanja* 4/1969, št. 19, str. 51-59.

Edvard Kardelj, Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944-1957. Spomini. Ljubljana 1980. str. 89;

Aleš Bebler, Čez drn in strn. Spomini. Koper 1981, str. 162.

16 *Primorski dnevnik* 14. 9. 1947, št. 694. Ferjančič je več mesecev pred tem predlagal razmejitev (naravno mejo) od izliva Timava mimo Tržiča in ob robu Krasa do Majnice ob Soči. Nato naj bi šla za Sočo preko Ločnika in ob prvih obronkih Brd na Krminsko goro ter nato od reki Idrija do Prapotnega, kjer bi dosegla Beneško Slovenijo (*Primorski dnevnik* 17. 7. 1946, št. 354).

meravali prisoditi Italiji. Spominja se tudi ameriškega predloga, da bi severno od Gorice meja prekoračila jeseniško železniško progo in bi tako mejo potisnili na vzhodno obrobje Gorice. Bevk tudi omenja, da so Francozi sicer dajali Gorenje Cerovo Jugoslaviji, toda Šempeter pri Gorici Italiji, vendar pa s svojim predlogom meje niso prekoračili jeseniške proge.¹⁷ Posebnost je ostajal Sabotin, kjer naj bi po ameriškem predlogu meja potekala v obliki trikotnika, katerega osnovnica bi seveda preprečila najkrajšo povezavo Bricev s svetom. Ko je morda Ludvik Zorzut, ki je že leto pred tem izdelal elaborate o meji v Brdih, julija 1947 v *Primorskem dnevniku* objavil obširen zapis o meji v Brdih,¹⁸ je bil čas za kakršnokoli spremembo že mimo.

Kot že povedano, je nastal tudi problem glede poteka mejne črte pri Mirnu. Francoski predlog je tudi določal, da meja v neposredni okolici Gorice ne prekorači jeseniške železniške proge, prav tako pa tudi ne ceste, ki vodi iz Gorice v Trst mimo Mirna. Toda francoski zaris meje na zemljevidu je kos avtomobilske ceste Gorica - Trst prisodil Jugoslaviji, to je bilo seveda urejeno, kot že povedano v New Yorku, pri tem pa začrtana nova razmejitev, ki je razpolovila mirensko pokopališče. Vprašanje meje pri Mirnu pa ni bilo tako nepomembno, saj bi bilo mogoče doseči kompenzacijo za spremembo razmejitve na Sabotinu, kjer bi bilo mogoče na pobočju te gore doseči izhod za Brda. Meja pri Mirnu je bila, kot že vemo, popravljena, na Sabotinu pa ne, najverjetneje zato, ker je bil jugoslovanski predlog o spremembi meje na Sabotinu formalno neutemljen, čeravno zelo upravičen.

Na Goriškem je bilo najbolj občutljivo vprašanje meje pri Gorici. Prizadelo je vse prebivalce mesta in okolice, v vsej svoji resnosti se je pokazalo ob podpisu mirovne pogodbe 10. februarja 1947. Tokrat je šlo vendar zares, vendar je upanje na morebitne korekture vlival le še 5. člen mirovne pogodbe, ki je določal, da člani italijansko-jugoslovanske komisije, ki bodo mejo določali na kraju samem, lahko postavijo mejo do pol kilometra od črte, določene s pogodbo, zato da mejo prilagodijo krajevnim geografskim in gospodarskim okoliščinam, pod pogojem, da ne bodo uvrstili pod drugo suverenost nobene vasi ali kraja z več kot 500 prebivalci, prav tako nobenih železniških prog ali glavnih cest, niti ne pomembnih oskrbovališč z vodo (oskrbovanje Gorice z vodo je urejala mirovna pogodba v prilogi V) ali električno energijo.¹⁹

17 N. d. str. 223. O ameriškem predlogu piše tudi *Glas zaveznikov* (31. 7. 1946, št. 343).

18 Meja v Brdih. *Primorski dnevnik* 1947, št. 642-648, 650-655.

19 Pariška mirovna pogodba. Ljubljana 1997, str. 7. Od 7. marca do 7. septembra 1947 je določala mejno črto štiripartitna Supervisory Commission. Član te komisije, sovjetski etnolog Sergej A. Tokarev, je svoje delovanje opisal v dnevniku, ki je izšel v italijanskem prevodu (Trieste 1946-1947 nel diario di un componente sovietico della commissione per i confini italo-jugoslavi. Udine 1995). V dnevniku je Tokarev pisal o težavnem določanju meje pri Gorici in v Brdih. Od 15. septembra 1947 je za mejo skrbela italijansko-jugoslovanska komisija, ki je februarja 1952 zaključila z delom in opravila nekaj sprememb meje v korist Italije pri Gorici in na Sabotinu (V. O., Il confine orientale dell' Italia. *Relazioni internazionali* 16/1952, št. 10, str. 256-258).

Šempas, dne 11. 6. 1946

Rastlike med romi in J

Ker sem doma iz romi in bi vam hotela pri-
kazati rastlike, katero sem ugotovila v tem kratkem
času ko bivanam v romi J. Zdi se mi, kakor da
bi prišla v novi svet. Kako velika je ta rastlike!
Tukaj svoboda, družabnost in življenje se po rojini
nikoli nista izgubila.

Roma J, ki se je borila za iste pogoje, pa
marajo tudi nepravilnosti nam in prijetnosti
krogor naših. Več rastlike.

Obkinjena nam je bila naša oblast, ka-
tero nadomestuje Z. V. L. z Guvernerjem in želi.
Toda ljudstvo nam ni prar nič zasluženo.

Odrgete nam je bila tudi N. Z. (Na-
rodne Zastave) in nato mesto prostotajna C. P.
(Cimilna Polica) ali tako zvan "Berici",
kateri nam preporočajo ne starševski političnega
znajanje in kulturne prireditve.

"Kje je pravica?"

Vraka najmanjše zahteve, ki jo prostotajna
nam je v najmanjših primerih odloži.

Naše ljudstvo mestno pake, da se to naša erma-
de vrniti zopet v romi J in da to naša doželi kasneje
priključene k materini domovini F. II. L. R. J.

Prisrčno

Prispevek s stenčasa politične šole v Šempasu (11. 6. 1946).

V slovenskem primorskem tisku²⁰ je tedaj vzbudila pozornost in polemične tone meja na Sabotinu, ki naj bi po opisu v mirovni pogodbi dosegla vrh Sabotina, (domačini mu pravijo Na poklonu), potem pa naj bi se obrnila proti jugu in prekoračila Sočo pri Solkanu. Zemljevid z včrtano mejo, ki je bil del priloge I mirovne pogodbe, je pokazal, da se je meja ujemala s tistim, kar so člani italijansko-jugoslovanske razmejitvene komisije načrtali na terenu. Javna polemika²¹ je sprožila vprašanje pripadnosti bolnišnice pri Rdeči hiši, cestne povezave Solkana s Šempetrom, ki naj bi potekala po severovzhodnih obrobjih goriškega mesta, in problem, ali velja pripadnost Solkana k Jugoslaviji v mejah katastrske občine Solkan. Tu se ni prav nič spremenilo, morda je nastala kaka mikro sprememba, ki je na primer v Solkanu hišo italijanskega veljaka prisodila Italiji, ali kakor je zapisal Ferdo Kozak: "V Solkanu ste malo uslišali bogataša in mu posestvo in hišo opasali z žico. Kaj je če ste pri tem malo globlje zarezali v naše pravice!"²²

Nova državna meja je omogočila, da je Jugoslavija dobila 72% površine nekdanje dežele Goriško-Gradišanske. Toda nova meja ni upoštevala etnične črte in je tako potekala znotraj take zamejitve. To se pravi, da je v Italiji ostala slovenska manjšina. Nova država meja se je etnične meje dotikala na Goriškem le pri ustju Timava (v celoti pa je tak predel še severno od Kanina) in le med Mirnikom v Brdih in Škrljevem ter pri Števerjanu poteka tako, da jugoslovansko ozemlje zajema slovenska obmejna naselja v Italiji, vendar ne njihovega zemljišča, medtem ko sicer italijanska državna meja vseskozi reže slovensko etnično ozemlje na italijanski strani. Tako od Jamelj do Števerjana poteka italijanska meja neprekinjeno po slovenski etnični zemlji, tak neprekinjen še bolj širok pas se začneja pri Mirniku in se razteza proti Beneški Sloveniji.

Dne 15. septembra 1947 je stopila nova meja v veljavo. Začelo se je novo poglavje v zgodovini Goriške na obeh straneh nove državne meje. Meja se je spremenila v "železni zastor", kot je zapisal takratni Jugoslaviji nenaklonjeni goriški tednik *Slovenski Primorec*,²³ ki je konec oktobra, poldrugi mesec po priključitvi zapisal: "Če bi nam odprli mejo za dve uri, bi se četrtnina Solkancev izselila".²⁴ Toda to je bil le en obmejni glas, ob tolikih drugih, o katerih bodo danes govorili še drugi referenti.

Zadnje poglavje iz obravnave nove meje na Goriškem pa so osimski sporazumi, ki so dokončali razmejitve. Predvsem italijanski tisk je vrsto let opozarjal na neresena mejna vprašanja na območju Golega Brda, gorskega hrbta Kolovrata, med

20 *Primorski dnevnik* 19. in 20. 4. 1947, št. 570 in 571; 18. 5. 1947, št. 594; 12. 7. 1947, št. 641.

21 *Primorski dnevnik* 22. 6. 1947, št. 624 in *Soški tednik* 28. 6. 1947, št. 26. V povezavi z rešitvijo goriškega mejnega problema je tudi predlog Zdravka Jelinčiča v *Primorskem dnevniku* (6. 4. 1947, št. 560).

22 Na meji. *Primorski dnevnik* 9. 10. 1947, št. 715.

23 26. 11. 1947, št. 48.

24 29. 10. 1947, št. 44.

Livškim Ravnami ter Srednjem in Kambreškim. Na obeh predelih naj bi jugoslovanska vojska že septembra 1947 zasedla Italiji dodeljeno ozemlje. Vzdolž meje pa so bile potrebne še nekatere druge korekture. Prav nerazumljivo se zdi, da vsi ti popravki niso bili točneje opredeljeni v Osimskih sporazumih, v katerih je v prilogi I do potankosti opisana meja med bivšim STO, tj. Italijo in Jugoslavijo, ker pač ni bil - zaradi obstoja STO-ja - opisan v mirovni pogodbi z Italijo leta 1947 (če se besedilo in karta ne ujemata, je merodajen opis piše v sporazumu).²⁵ Verjetno je celotna meja vrisana na karti (priloga II). Vprašanje drugih spornih točk, ki so zadevale predvsem mejo na Goriškem, so prišle na dan v razlagah sporazumov, ki so se začele že 1. oktobra 1975, skoraj poldrugi mesec prej, ko je zunanji minister Italije Mariano Rumor v poslanski zbornici omenil reševanje ozemeljskih in pravnih spornih vprašanj z Italijo. V povezavi z mejo na Goriškem je bil italijanski minister konkreten le pri navedbi, da se bo v okviru reševanja pravne negotovosti vzdolž italijansko-jugoslovanske meje vrnil v Italijo vrh Sabotina, ki je bil z mirovno pogodbo priznan Italiji. Bolj nedoločni so bili v svojih izjavah Jugoslovani. Miloš Minić, državni sekretar za zunanje zadeve, je prav tako 1. oktobra 1975 omenil le sporna vprašanja, ki zadevajo del državne meje od Peči do Medje vasi. Podatkov, pravzaprav poročila o popravkih meje in njenem dokončnem izgledu, ni na razpolago.

Končal bom in dovolite mi, prosim, da strnem misli o novi meji z odlomkoma, ki sicer sodita v književnost. Prvega je zapisala prof. Marja Boršnikova v svojih pogovorih s pesnikom Gradnikom leta 1954.²⁶ Bil je odgovor dvaindevetdesetletnega pesnikovega očeta na vprašanje člana zavezniške komisije, kaj sodi o novi razmejitvi. Tako je starček odgovoril: "Pijanec, kjer ščije, bolj ravno riše kot tist zaveznik, ki meje riše!" In da ne bo zastopana le slovenska stran, dodajmo še sodbo goriškega narečnega pesnika Dolfi Carrare -Marmula. Nekaj dni po podpisu mirovne pogodbe je v tržaškem dnevniku²⁷ objavil pesmico, katere prva kitica se glasi: *Nus jàn ciolt tantis montagnis, / e cun lor il Bosc di Pir': / Nus jàn ciolt lis ostaris, / dal Comel e dal Respir.*

V dneh, ki so jih tudi goriški Italijani imeli za prelomne, je pesnik pomislil najprej na izgubo hribov in gozda na Hrušici ter gostiln iz slovenske okolice Gorice. Kasneje v svoji pesmici obžaluje tudi izgubo anhovske cementarne in solkanske apnenice.

Slovenci so drugače obžalovali, saj so izgubili svoje stoletja veljavno središče. Da pa je bila severna in vzhodna stran goriške dežele pravo zaledje mesta Gorica nam poleg veliko drugega nazorno kaže tudi meja med goriško, videmsko in tržaško pokrajino iz leta 1927. Ta meja je Gorici namenila, da postane takrat upravno in

25 Osimski sporazumi. Koper 1977, str. 338 in sl.

26 Pogovori s pesnikom Gradnikom. Maribor 1954, str. 3.

27 *La Voce libera* 15. 2. 1947, št. 484.

gospodarsko središče predvsem slovenskega dela novozačrtane pokrajine, del ravninskih in z romanskim prebivalstvom naseljenih predelov nekdanje avstrijske dežele Goriško- Gradiščanske pa je pripadal videmski in tržaški pokrajini (spodnje Posočje).

THE NEW BORDER IN THE GORIŠKA REGION

Branko MARUŠIČ

Historical Institute Milko Kos of ZRC SAZU, Research Department of Nova Gorica,
SI-5000 Nova Gorica

SUMMARY

Throughout the centuries Goriška has been a border country and has maintained such a position also after World War II, when its territory was first divided within the Venezia Giulia region with the demarcation line into zone A by the Allied Military Administration and zone B by the military administration of the Yugoslav army on the basis of the Belgrade agreement on 9th June 1945. This division lasted until the implementation of the Paris Peace Treaty on 10th February 1947.

The new border, which divided Goriška, was a result of a compromise between the Allied forces and did not satisfy any of the parties involved (Italy, Yugoslavia).

The border did not take into consideration either the ethnic principle supported by Yugoslavia and the Soviet Union, neither did it follow the demands of the Italians who emphasized the natural border principle with historical, language and gravitational elements.

The unnatural border provoked the Slovenian and Italian public even before it was finally determined.

Due to the establishment of the Free Territory of Trieste, the main part of the national borderline between Italy and Yugoslavia ran across Goriška from 15th September 1947 until October 1954, when the territory was divided between both countries. The final borderline was drawn according to the Osimo agreements in 1975.

POVOJNO NASILJE V BENEŠKI SLOVENIJI

Miran KOMAC

Inštitut za narodnostna vprašanja, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

IZVLEČEK

Avtor obravnava različne oblike nasilja nad pripadniki slovenske narodne skupnosti v Beneški Sloveniji, med katerimi posebej analizira fenomen "trikolorizma". Nadalje omenja sodne procese proti Slovincem ter negativen odnos italijanskih oblasti do zahtev Slovencev po rabi slovenskega jezika v javnosti in ustanavljanju šol v slovenskem jeziku. Avtor obravnava tudi koncept (ne)razvoja, ki je ustvaril pravo narodnostno razdejanje. Zadnji del prispevka govori še o poizkusih konstruiranja posebne teorije o etno-genezi Slovencev v Benečiji.

Prispevek nima posebej določene časovne in problemske zamejitve. Razen zelo splošne opredelitve, da gre za obdobje po koncu druge svetovne vojne (v tem smislu ga je mogoče raztegniti na skoraj celotno obdobje po letu 1945), ter rabe pojma "nasilje", ki predstavlja skupni imenovalac množici procesov, vrsti metod in operativnih tehnik, s pomočjo katerih se je intenziviral in skušal zaključiti proces nasilne asimilacije slovenskega življa na najbolj zahodnem robu slovenskega poselitvenega prostora. Slovenska populacija, naseljena na prostoru, ki ga je želela v svoj državni okvir vključiti tudi Jugoslavija (oz. Slovenija), je za italijansko državo pomenila rizični varnostni element, potencialno področje nestabilnosti v mejnem pasu med dvema sosednjima državama. Pripadnost dvema različnima in na potencialni spopad pripravljajočima se blokoma, ki sta se srečala na stičnih območjih romanskega in slovanskega etničnega sveta, je slovansko "nevarnost" dopolnil še strah pred ekspanzijo komunistične revolucije. Sintagma "slavo-communismo" je postala deviza, s pomočjo katere (ali pod pokrovom katere) je bilo mogoče početi marsikaj: utemeljevati nacionalne interese, opravičevati ideološko-politična obračunavanja ter celo poravnati osebne račune, kar se je pogosto uspešno prikrilo s tančico pomembnosti prvih dveh kategorij. Kakorkoli že, teritorij Beneške Slovenije je postal področje, na katerem se je branilo italijanstvo in njegov kulturni vzorec "višje stopnje", kot se je pogosto sugeriralo, nasproti "drugokategornemu" slovenstvu (in zato so bili tarča napadov vsi "filosloveni"); na tem ozemlju se je branil romanski civilizacijski vzorec nasproti slovanskemu svetu kulture, ki naj bi izkazoval očitne

razvojne zaostanke (in zaradi tega je bilo potrebno budno paziti na vse "filoslave"), in končno se je na tem ozemlju branil zahodni svet svoboščin pred vzhodnim totalitarizmom. Matrica je bila dovolj poenostavljena in populistično vseobsegajoča, da je lahko imela dolgo življenjsko dobo. Posebej intenzivno v obdobju hladne vojne.¹

Najbolj opazno ter največkrat omenjeno, prav gotovo tudi zaradi spremljajoče grobosti in brutalnosti, je bilo nasilje v sferi politike, pojmovane v širšem politološkem pomenu besede. Kot je mogoče razbrati iz arhivskih virov (Arhiv INV, ZO 40/170/18, 29), so se prvi zametki vojaške organizacije, ki je kasneje predstavljala pomembno sestavino gibanja "**trikoloristov**", pojavili v prvem poletju leta 1944 pod naslovom "Difesa popolare territoriale". Njeno delovanje je bilo usmerjeno proti vsem oblikam protifašističnega delovanja. V tesnem sodelovanju s policijskimi enotami Republike di Salò, se je bojevala tako proti italijanskim garibaldinskim silam, enotam IX. korpusa v Beneški Sloveniji kot tudi (nekajkrat) proti partizanski organizaciji OSOPPO.² Oborožitev in ostala oprema je prihajala iz nemških vojaških fondov.

Kmalu po koncu vojne se je ta organizacija združila z ostanki fašističnih milic Republike di Salò ter tako imenovanimi "post-osopovci"³ v organizacijo "Terzo corpo Volontari della Libertà" (v slovenščini: "III. korpus prostovoljcev"). Mnogi analitiki poudarjajo, da so bili resnični voditelji te organizacije aktivni visoki oficirji italijanske vojske, ob sodelovanju policijskih oblasti, ne izključujejo pa tudi relacij z zavezniškimi obveščevalnimi službami. Glede na porajajočo se hladno vojno se zdi ta navedba močno verjetna. Med prebivalstvom Nadiških dolin, v delu italijanskega tiska v deželi in širše v Italiji, se je organizacije hitro prijelo ime "trikoloristi", po pollegalnem listu te organizacije "Il Tricolore". Don Cuffolo je v svojem dnevniku zapisal: "Naši fašisti se ne morejo pomiriti: radi bi udrihali po nas kakor v letih 1933-34 a tega ne morejo legalno, ker policija je v zavezniških rokah.

1 Glej o tem, na primer, Pittioni (1989).

2 O organizaciji OSOPPO v Beneški Sloveniji oziroma Nadiških dolinah velja omeniti še zapiske dona Antonia Cuffola, ki je leta 1944 zapisal, da so enote OSOPPO v Benečiji nepoznane in dona Alda Morettija, enega izmed ustanoviteljev organizacije OSOPPO, da je bil v teh enotah samo en borec po provenienci iz Nadiških dolin. To navedbo potrjuje tudi don Cuffolo, ko pravi: "Zabeležiti moramo dejstvo, da v vsem času vojne en sam Beneški Slovenec je bil pri Ozopovcih, in ker tu so bili osovraženi nikoli se ni upal očitno domov. Tudi to je treba zabeležiti, da Ozopovci niso nikoli nastopali v Benečiji, niti poskusili niso priti k nam." (Cuffolo, 1985, 163)

3 Avtor izraza "post-ossopo" je don Aldo Moretti. O "transformaciji" izvornega Osoppa ob koncu druge svetovne vojne velja spomniti še na zanimiv zapis dona Antona Cuffola, ki v svojem dnevniku na strani 163 poroča: "Tudi alpinci so že spoznali, da se bliža ura računa, ne nosijo več pokonci glave in šturirajo kam naj bi skočili, da bi se rešili. Slovenski partizani in Garibaldinci so korajžno nastopili v Špetru in zahtevali predajo teh snoparjev. Med pogajanjem se je vrnil laški šempetrski kaplan in prepričal alpince, da naj se podajo Badoljancem, oziroma naj prestopijo Nedižo ter gredo na Vrh, kjer jih bodo čakali Ozopovci. Tako so storili in ob... enajsti uri so postali Ozopovci in... zmagovalci."

Boli jih, ker naše ljudstvo je v letih 1943-44 pokazalo, da ako je svobodno je tudi zavedno in celo navdušeno za slovenski jezik in slovenski narod. Kljub temu, da po tej vojni smo se vrnili v stare razmere in zopet so prišli na površje koristolovci fašisti, je ostalo še veliko število ne le zavednih ampak pogumnih Benečanov, ki se upajo tudi v svojo škodo, očitno pričati svojo zavednost. Te zavedne Slovence hočejo zatreti, zlasti nekatere slovenske duhovnike.

S tem namenom so začeli izdajati ilegalni podtalni tednik "Il Tricolore" v katerem ovajajo zavedne slovenske družine in slovenske duhovnike z neverjetnimi klevetami, češ da so in delujejo proti Italiji, da so v zvezi z Titom, da so komunisti tudi slovenski duhovniki, da prodajajo Benečijo Jugoslaviji, da so še v zvezi z slovenskimi partizani itd.

Listič se izdaja kot glasilo "Italijanskih patriotov" od "Battaglione Erbezzo" v Sv. Lenartu, v resnici pa vemo, da je glasilo prenapetih šovinistov, bivših fašistov, republikancev, nemških simpatizerjev itd. iz Čedadu; Sv. Lenarta, Sv. Petra itd. in, da okrog njega se zbirajo in ga financirajo, mladi občinski tajniki, uradniki, učiteljice in kak laški duhovnik, ki so prišli do dobrega korita po zaslugi Ozopovcev in se boje, da bi Benečija prišla pod Jugoslavijo, oni pa ob službo. Pravijo, da izdajajo ta listič z vednostjo videmske kvesture. Gotovo pa je, da znana oseba je šla vprašat zavezniškega guvernerja v Čedadu, da bi mogla legalno izdat ta list. Guverner je svetoval, da je bolje, da ga izdajajo ilegalno." (Cuffolo, 1985, 170).⁴

Obstoj paramilitarne profašistične organizacije je v izjavi za dnevnik L'Unità 7. avgusta 1946 potrdil celo takratni minister v italijanski vladi Scoccimarro "(...) tu se deli orožje, ki navadno konča v rokah nacionalistov in fašistov. Samo od 6. do 11. julija 1946 je bilo v te kraje poslanih več kot 1000 pušk, okrog 40 težkih strojnic ter zaboji ročnih bomb in streliva. Druge večje pošiljke so bile 18.7 ter 14.8.1946. Tako prihaja do številnih nasilstev, ki spominjajo na dobo pred "marcia di Roma". In to pogromaštvo je bilo zares vsestransko: vdiranje v stanovanja, ustrahovanja, prete-

4 Nacionalistični kampaniji se je nekaj časa zoperstavljal list z imenom "Il Nostro Tricolore - La voce della liberta", o katerem tudi najdemo zapis v dnevniku A. Cuffola: "Presenetil je javnost in ustrašil "trikoloriste" drugi podtalni listič, ki po nevidni pošti gre od hiše do hiše. Pride ti po pošti, najdeš ga na oknu, na hišnem pragu, v hlevu. Kdo ga je prinesel? Kdo ga izdaja? "Trikoloristi" so zbesneli in se klatijo po vaseh po dnevi in ponoči, da bi mu prišli na sled. Tudi vse policije: zavezniška in italijanske stikajo za "Nostro Tricolore". Ta nezaželena "kukovca" je tako lepo urejena, da jo moraš hlastno prebrati od prve do zadnje strani. Zastopa in zagovarja pravice Slovencev, pobija obrekovanja "Tricolora" in razkrinkava osebe okoli "Tricolora". Pravi, da le s hudičem se more preganjati hudiča in s podtalnim listom, podtalni list. Zaveda se nevarnosti, ampak obljublja, da ne bo nehal do tedaj, ko ne bo nehal "Tricolore". Mersikateri "tricolorist" je bil z dokumenti tako razkrinkan in osramočen, da se boji posledic in išče službo po Furlaniji ali se pripravlja na izselitev v tujino. "Tricoloristi" so mislili, da delajo varno v temi, potem "Nostro Tricolore" pa jih vsi poznajo in poznajo čudeže s katerimi so se izkazovali kot fašisti, kot špijoni Nemcev, kot izkoriščevalci patriotizma, kot tatje in kamoristi" (Cuffolo, 1985, 171-173).

panje ljudi, ropanje in požiganje hiš, samovoljne "aretacije" oseb, ki so sodelovale v odporniškem gibanju, ali so na kakršenkoli način izkazovale pripadnost slovenski etnični skupnosti, kar je bilo nemudoma prezentirano kot slovenski "iredentizem" in zato vredno vsakega "patriotskega" boja. Ni bilo malo primerov, ko so v tem početju sodelovali tudi finančni stražniki in karabinjerji.⁵

Iz obilice gradiva, ki ga hrani Inštitut za narodnostna vprašanja, je mogoče sestaviti naslednjo močno selekcionirano skico nacionalističnega početja v prvem obdobju po koncu vojne.

25. 5. 1945 so trikoloristi vdrlili v Soško dolino, obkolili vasi Livek in Ravne ter odgnali s seboj več glav živine. Iz vasi Dreka so obstreljevali z minometom vas Ravne pri Livku.

22. 7. 1945 so trikoloristi v gostilni Kručil v Zamiru napadli Pavša Marija in ga pretepli. Napadli so tudi njegovo mater in ženo.

Konec avgusta 1945 je kakšnih 40 mož močna enota trikoloristov zasedla vas Mašere v občini Sovodnje in terorizirala prebivalstvo. Mnogi vaščani so zaradi tega početja zbežali v Kobarid, Tolmin in vasi v Brdih. Med družinami, ki so najbolj trpele zaradi nacionalističnega ustrahovanja se omenjajo Matič, Juretič, Duš, Čendov in Feletič.

28. 8. 1945 so trikoloristi napadli hiši Antona Kiačiča iz Kravara in Basilija Sibaua iz Jezice v občini Sv. Lenart. Domačini, ki so se postavili v bran napadenima, so bili pretepeni.

31. 8. 1945 so po vaseh v Beneški Sloveniji trosili letake, na katerih so "sporočali", da bodo razstrelili hiše vsem tistim, ki so sodelovali v odporniškem gibanju.

V juliju in avgustu leta 1945 so trikoloristi večkrat napadli, ustrahovali in fizično

⁵ Na Inštitutu za narodnostna vprašanja so shranjena mesečna ali dvomesečna poročila, ki so se na temo "trikolorističnega" delovanja v Benečiji zbirala vse do leta 1954. Zbirka je obsežna, vsaj delček tega pa je mogoče najti v kronologiji, ki jo je pripravila Marta Ivašič in je pod naslovom "Calendario delle violenze nazionaliste" objavljen v delu *Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-1974* (Nazionalismo ..., 1977, 594-609). Opozoriti velja še na ostala dela, v katerih je tudi govor o nacionalističnem terorju: *Gli anni ...* (1996); *Petričič* (1997); *Nazzi* (1997); *Belci, Kucler* (1977, 581-593). Teror je moral biti resnično vseobsežen, saj si je drugače težko predstavljati izjavo don Zuanelle za časnik *Gazzettino*, v kateri ugotavlja, da je "(...) l'organizzazione Gladio, passata nel corso del tempo attraverso varie trasformazioni, ha fatto più danni del fascismo tra gli Slavi delle Valli" (*Gladio*, 1997).

Mnogo povedo tudi besede, ki jih je izrekel don Moretti ob prezentaciji knjige "Gli anni bui della Slavia" v Špetru maja 1997: "Io vengo qui in nome della storia e in nome della storia dovrei fare come il Papa a Praga che ha domandato scusa e perdono per i peccati della Chiesa cattolica. Io dovrei chiedere perdono per i peccati della Osoppo. Domando scusa perché non si può leggere questo libro senza restare profondamente sconcertati. Pensavo che queste cose non potessero avvenire da parte nostra che abbiamo lottato per la democrazia e pur un mondo di libertà e di democrazia". (Mons. Moretti 1997, 4)

maltretirali Antona Predana iz Raven pod Oblico v občini Srednje. 8. julija 1945 je 12 trikoloristov vdrlo v Predanovo hišo, "med njimi so bili Picinili Pio, Guerin Borgu Elio in drugi ter so Predana ves dan pretepali in mučili. Zvečer so ga zaprli v svinjak in postavili preden stražo z mitraljezom. V svinjaku je bil Predan zaprt osem dni. Prišla je nato ponj italijanska policija iz Čedad, ga odpeljala najprej proti Srednjem in nato v Sv. Lenart, kjer so ga zaprli karabinjeri. Iz Sv. Lenarta so ga naslednji dan odpeljali v Čedad k trikolorističnemu kapitanu Specogna. Šele trinajsti dan so ga na intervencijo garibaldincev izpustili. Doma so trikoloristi porušili njegov kozolec, mu raztresli žito in pokvarili kostanjeva drevesa. Predan sam pa je moral po izpustitvi zbežati v Kobarid (Arhiv INV, ZO /170/18, 34)".

7. 9. 1945 so trikoloristi Giavitto Anacleto, Gavioli Romano in še nekateri drugi, v vasi Kravero napadli hiše, razbijali okna in vrata tistih vaščanov, ki so sodelovali s partizanskim gibanjem. V listu "Il Tricolore", ki so ga ob tej priložnosti trosili, so grozili vsem Slovencem, ki so sodelovali s partizanskim gibanjem.

Sourednik lista "Il Tricolore" v letih 1945 in 1946 Luciano Sidaro, bivši občinski tajnik v občini Dreka, je septembra leta 1945 v Škrutovem s skupino trikoloristov napadel in pretepel Angela in Rugiera Zanuta.

15. 9. 1945 so trikoloristi vdrl v hišo 67-letnega Ivana Hvalice v Kravaru ter ga pretepli.

31. 3. 1946 so trikoloristični oddelki vdrl v Soško dolino in oropali vas Ravne pri Livku.

1. 4. 1946 so trikoloristi s Silvijem Specogno na čelu vdrl v občinsko pisarno v Podbonescu in pretepli Antona Kručila in Evgena Kručila iz Loga.

3. 4. 1946 je bil napaden in pretepen Anton Zanut iz Ošnjega v občini Sv. Lenart. Istega dne so bili napadeni na poti iz Kozice v Sovodnje Margherita Bledich in skupina beneških Slovencev.

12. 4. 1946 je bila napadena in pretepena Adela Kumer iz vasi Mašere, ker je otroke poučevala v slovenskem jeziku.

Zaradi trikolorističnega ustrahovanja po vaseh v obmejnih občinah so oblasti 18. 4. 1946 poslale v te kraje civilno policijo. Med obema organizacijama je vladala precejšnja napetost in poudarjeno stanje konfliktnosti.

30. 4. 1946 so trikoloristi ustanovili svoj sedež v Škrutovem. Posadka je štela približno 30 mož.

23. 5. 1946 so trikoloristi napadli duhovnika iz Barnasa in mu pretili z izgonom, ker je v cerkvi na Stari gori pridigal v slovenskem jeziku. Zaradi slovenske pridige v cerkvi na Stari gori so skupno s karabinjerji napadli tudi duhovnika iz Štoblanka (San Volfano). Posebno aktiven je bil pri teh grožnjah trikoloristični kapetan Gasperi-rini.

V trikolorističnem glasilu "Il Tricolore" se je v prvih dneh meseca avgusta 1946 pojavil zapis, ki je napadal slovenske duhovnike mons. Trinka, mons. Gorenjščaka,

don Cuffola, don Kračino in don Jakulina ter hujskal trikoloriste na "ukrepanje" proti njihovemu delovanju.

V drugi polovici avgusta 1946 je poleg glasila "Il Tricolore" pričel izhajati še "časnik" Italia agli Italiani. List je v vsaki številki ščuval k pohodu proti Beneškim Slovencem.

22. 10. 1946 je župnik iz Sv. Lenarta obvestil videmskega nadškofa Nogaro o nasilju trikolorističnih tolp proti slovenskemu prebivalstvu v občinah Sv. Lenart, Srednje, Sovodnje in Dreka.

Teror "trikoloristov" se je nadaljeval tudi po tem datumu. Sredi leta 1947 je dosegel takšen obseg, da se je o tej paramilitaristični organizaciji razpisal celo tuji tisk. Vrh pa je predstavljal uboj Antonia Sibau-ja septembra 1947. Da bi se vsaj nekoliko zameglile povezave med operativnimi izvajalci akcij ter resničnimi načrtovalci politike permanentnega obsednega stanja v obmejnem pasu, si je organizacija sredi leta 1947 nadela novo ime: "Patrioti", z oblikovanjem novega sedeža v Vidmu: Ufficio patrioti. Po odhodu zavezniške vojske iz videmske pokrajine je bila organizacija postavljena pod popolno kontrolo italijanske vojske, dobila pa je tudi novo ime: "Volontari Difesa Confini Italiani VIII" (Prostovoljci za obrambo italijanskih meja). Odgovorni ljudje za Benečijo so ostali v glavnem isti, na žalost tudi teroristične metode, ki so svoj vrh dosegle z ubojem Andrea Iussa (31. julija 1949, oziroma po drugih podatkih 1. avgusta 1949), sekretarja Demokratične fronte Slovencev za občino Špeter, ter požigom sedeža DFS v Špetru v noči med 23. in 24. marcem 1950. Na "trikoloristično" nasilje je pri italijanski vladi s posebnim memorandumom reagirala tudi jugoslovanska vlada 7. junija 1950; italijanska vlada je (v noti št. 1736 z dne 17. 6. 1950) sprenevedajoče se zanikala obstoj organizacije trikoloristov, za katero je trdila, da sploh ne ve, kakšna organizacija naj bi to bila. V strogo formalnem smislu je bil odgovor italijanske vlade korekten, saj je nacionalistično gibanje v Benečiji doživelo pomembno evolucijo že meseca aprila; razdelilo se je na tajno vojaško krilo, ki ga je predstavljala organizacija "O"⁶ ("O" naj bi pomenil Osoppo), ter na njen javni politični del z gibanjem "Paesi tuoi", z istimenskim glasilom. Namen gibanja je bil ostra borba proti DFS in njenemu glasilu "Matajur" ter onemogočanje političnega združevanja Slovencev pred volitvami leta 1951, kar jim je, razen v občini Grmek, tudi uspelo. Obstajajo indici, da je velik del vodilnega kadra "trikolorističnih" organizacij, potem ko so bile 4. oktobra 1956 formalno razpuščene, "prestopil" v prav tako tajno organizacijo "Gladio". Organizacija je sicer delovala na celotnem italijanskem ozemlju, vendar je imela prav ob slovenski meji še dodatne "varnostne" naloge. Nadziranje politično aktivnih članov slovenske manjšine v Beneški Sloveniji, ki so bili očitno proglašeni za "peto kolono"

6 Organizacija O naj bi bila ustanovljena 6. aprila 1950. Štela naj bi 5.728 vojakov, 496 podoficirjev in 256 oficirjev. Podrobneje o njeni strukturi in nalogah glej Petričič (1997).

jugoslovanskega (slovenskega) iredentizma na italijanskih tleh, je sodilo v sam vrh trikolorističnih obveznosti.

Nekaj podatkov iz arhiva Inštituta za narodnostna vprašanja: "1. 2. 1950 je bil sojen od okr. sodišča v Vidmu Marjan Kont, tajnik DFS za Beneško Slovenijo, češ da je 21. 2. 1949 v razgovoru s karabinjerskim appuntantom Cecconijem v Čedadu žalil ugled karabinjerjev, ker je poudaril dejstvo, da nekateri karabinjerji in Ceccon sam pomagajo trikoloristom pri napadih na Slovence. Zaradi tega je bil Kont obsojen na deset mesecev ječe in povrnitev sodnih stroškov

Medtem ko so 4. 6. 1950 ob obisku predsednika vlade De Gasperija v Čedadu varnostni organi zaprli Konta Marija iz Ažle Rina in Nino Birtič iz Podbonesca, Breščaka Jožefa iz Grmeka in Zanin Aleksandra iz Skrutovega, ker so nosili transparente z zahtevo po slovenskih šolah, so pa trikoloristi pred gostilno "Janez" v Čedadu pretepli Predana Doriča iz Brda, Mariniča Romilda iz Ažle in Gina Vogriča iz Grmeka, ter slovenske novinarje pri Primorskem dnevniku v Trstu Gorazda Vesela in Egona Kravsca.

20. 6. 1950 so se pripeljali z vojaškim jeepom, ki ga je šofiral vojaški šofer v vojaški uniformi pred gostilno Marinič na Lušinc pri Ažli Aldo Specogna, Silvano Gasperini in Alfonso Stanig, ki so vsa poveljna leta v eni ali drugi obliki bili voditelji trikolorističnih organizacij v Beneški Sloveniji. V gostilni so našli Guida Bataino, člana Izvršnega odbora DFS za Beneško Slovenijo in ga tako krvavo pretepli, da je moral iskati zdravniško pomoč. Ker so videli na mizi list "Primorski dnevnik" so se spravili na desetletno hčerko Rosano Marinič, hčerko gostilničarke in jo premikastili, da je dobila živčne napade. V gostilno Marinič so prišli po sestanku, ki so ga imeli z raznimi trikoloristi v Hlodiču.

Maja meseca 1951 je trikoloristična organizacija "Paesi tuoi" v Sovodnjah napadla in razgnala 50 slovenskih volilcev, ki so prišli na občinski urad, da bi podpisali predlog za neodvisno slovensko listo in jih razgnali. Karabinjerski brigadir je sodeloval s trikoloristi in odvelkel nosilca slovenske liste, čakajočim pa zapretel, da jih bo zaprl, ako bodo listo podpisali.

V vasi Srednje so maja 1951 trikoloristični elementi napadli Tedoldija, brata urednika lista "Matajur", ki je prišel v vas, da pomaga članom DFS vložiti slovensko neodvisno listo, ga pretepli in mu pokvarili motorno kolo ter razgnali slovenske podpisnike liste. Tedoldi je odšel takoj na karabinjersko postajo v Zamir, da prijavi nasilstvo trikoloristov. Karabinjerji pa so postopali ne kot oblast, temveč kot da bi bili še oni člani trikoloristične stranke "Paesi tuoi", pretepli še oni Tedoldija in ga zadrževali v kasarni, trikoloristom pa naročili, da zadušijo v kali vsak poizkus postavitve slovenske neodvisne liste (Arhiv INV, ZO/40/170).

Problematika, ki še vedno čaka na celovito osvetlitev se suče okoli vprašanja, ki so ga starejši sodelavci INV, kot je mogoče razbrati iz dokumentacije, pogosto "pošiljali na teren", in se glasi : kolikšen % je med "trikoloristi" domačih slovenskih

odpadnikov? Odstotka ni nihče izračunal ali pa ga sam nisem našel. Lahko pa na podlagi različnih poročil in objavljenih parcialnih spisikov približno skiciramo narodnostno strukturo teh enot. Usmerjevalci in upravljalci "trikolorističnega" gibanja so zagotovo prihajali iz neslovenskega okolja; tudi pretežni del operativnih oficirjev je bil neslovenskega porekla, čeprav je znotraj tega kroga že mogoče najti tudi tipične slovenske priimke (Aldo Specogna, Mario Mattelig, Luigi Massera, Elio Coren, Mario Iussa, itd.), medtem ko so vojščake (torej masovni del) sestavljali povsini domačini. Ker je lokalno prebivalstvo v Benečiji bilo slovensko, je skica odgovora približno načrtana. Nič pa seveda še ni raziskanega in povedanega o vzrokih in motivih za tovrstno participacijo. In nič o tem, ali je bila tovrstna participacija povsem prostovoljna ali pa je bila "prostovoljnost" rezultat zaukazanega izkazovanja italijanskosti.

Dodatno obliko pritiska na pripadnike slovenske manjšine so predstavljali **sodni procesi** proti politično aktivnim posameznikom. Proces proti Izidorju Predanu 7. maja 1954 mnogi uvrščajo v omenjeni okvir. Izidor Predan je bil aretiran 25. oktobra 1953, ko so pri njem našli zapis v obliki časopisnega članka, v katerem naj bi bile vesti vojaškega značaja. Na procesu v Vidmu je bil Predan obsojen na osem mesecev zapora in plačilo sodnih stroškov.⁷

Še "odmevnejši" je bil proces proti Beneški četi, ki je potekal v Firencih leta 1959 (sodna obravnava se je vršila v Firencah od 23. 12. 1958 do 14. 7. 1959). Policijski in nato sodni pregon zopet 57 članov te čete se je pričel v letu 1955, ko je državni pravdnik v Vidmu sestavil obtožnico, v kateri je pripadnike Beneške čete obtožil kopice kaznivih dejanj, od rekvizicije živine in drugega blaga, prisilne mobilizacije, do "ubojev". Pomemben del obtožnice je zajemal očitke, da so pripadniki Beneške čete delovali v smeri priključitve tega ozemlja k Jugoslaviji, da so širili med ljudmi slovenske knjige ter ustanavljali šole v slovenskem jeziku in da so preganjali vse tiste, ki so poudarjeno izkazovali italijanska prepričanja. Ker so bila dejanja iz prve kategorije bolj ali manj vojaškega značaja in torej lastna vsem odporniškim gibanjem, je v slovenski javnosti prevladalo prepričanje, da gre za proces, s katerim želijo v Slovenski Benečiji ustrahovati tiste pripadnike lokalnega prebivalstva, ki "si kljub vsemu upajo trditi, da so Slovenci" (Katoliški glas, 1955, 32).

Kljub vsej brutalnosti "trikolorističnega" terorja, in morda mu prav zato vedno izkazujemo poudarjeno pozornost, je potrebno ugotoviti, da predstavlja ta metoda boja proti temeljnim narodnostno manjšinskim pravicam Slovencev v Benečiji (t.j. pravici do priznanja, pravici do obstoja in pravici do posebne zaščite) le eno izmed oblik nasilja nad pripadniki slovenskega življa v Benečiji. Posebej učinkovito obliko raznarodovanja je predstavljalo vztrajno zavračanje možnosti za **ustanovitev šol v**

7 O motivih za aretacijo Izidorja Predana, o okoliščinah, ki so privedle do aretacije, njegovem šestmesečnem priporu in sodbi glej podrobneje v delu Petričič (1997).

slovenskem jeziku. Šole v italijanskem jeziku so bile namreč tiste institucije, ki so najbolj pospeševale narodno alternacijo in ustrezno indoktrinacijo. Tega dejstva so se italijanske oblasti zavedale od priključitve Beneške Slovenije k Italiji v 19. stoletju. V ta namen so ustanavljale posebne šolske (vaške) pripravljavnice (Scuola Preparatoria), v katerih so se slovenska dekleta pripravljala za poklic učiteljic v osnovnih šolah. Leta 1877 je pripravljavnica prerasla v popolno šolo, ki se je kasneje preoblikovala v učiteljsišče; šolski stavbi je prizidan tudi študenški dom. Na zavodu so vsako leto diplomirale tri ali štiri učiteljice iz vrst pripadnikov slovenske manjšine, tako da na tem področju praktično ni družine, "v kateri ne bi bilo vsaj enega učitelja ali učiteljice" (AA.VV., 1948).⁸ Peticij z zahtevo po odprtju šol v slovenskem jeziku, od katerih je ena romala celo do takratnega generalnega sekretarja OZN,⁹ je mnogo. Odgovori italijanskih oblasti na te peticije so bili seveda negativni. Sočasno z zavračanjem pravice do izobraževanja v maternem jeziku se je stopnjevalo nasilje nad slovenskimi otroki v italijanskih šolah.

V arhivskih virih INV je pogosto govor o "jezikoslovnem knjigovodstvu". Za vsako izgovorjeno besedo je bilo potrebno plačati ustrezno globo.

V arhivu INV je v enem izmed dopisov iz Benečije možno prebrati, med drugim, naslednje besede (govorimo o letu 1950): "Skoraj ni šole v Beneški Sloveniji, v kateri bi mali slovenski učenci ne bili preganjani samo zaradi tega, ker spregovorijo nekaj slovenskih besed. Učno osebje jih ali zasmehuje ali jim pritisne za vsako slovensko besedo zaušnico, ali pa tem že itak ubogim in povečini brezposelnim družinam naloži denarno kazen za sleherno slovensko besedo, ki jo spregovore njihovi otroci v šoli. Zadeva kaznovanja otrok z denarnimi globami zaradi izgovorjene slovenske besede je videti tako absurdna in neverjetna, da moramo eden izmed teh tako običajnih pojavov v Beneški Sloveniji obširneje opisati. (...) Učenci so prišli v prvi razred brez kakršnega znanja italijanskega jezika, ker govorijo doma v družinah samo slovensko. Učiteljica (...) je obesila kmalu po začetku šolskega leta tablico na zid učilnice. Na tablico je zaznamovala vse one učence, ki so spregovorili eno ali več slovenskih besed na njena vprašanja, ker niso znali italijanski. Učiteljica je nato posvarila učenca in mu na koncu pouka naročila, koliko lir mora prinesiti naslednji dan, kot globo za izgovorjene slovenske besede. Prinašamo za krajšo dobo enega tedna knjigovodske rezultate tega modernega pedagoškega sistema v šolah Beneške Slovenije" (Arhiv INV, ZO/170/18, 25).¹⁰

8 V tekstu tudi beremo, da je prav ta kader v "svoji družini in v celi pokrajini izžareval blagostanje, predvsem pa tiste vzgojne in moralne vrednote, ki so z Dantejevim jezikom vzvišeni zakladi naše civilizacije. Ta dejavnost, ki je po treh generacijah postala že duhovna tradicija, je vcepila in v dolgem obdobju osnovnošolskega poučevanja učvrstila vezi italijanstva, ki spajajo te doline z domovino."

9 Peticija je nastala leta 1953 na Goriškem in v njej podpisniki prosijo za podporo pri ustanovitvi šol s slovenskim jezikom v Beneški Sloveniji.

10 Priznanj s strani učiteljev (slovenskega pokolenja), da bi se opisano kaznovanje učencev sploh doga-

Navedbo o slovensko govorečih otrocih v Beneški Sloveniji potrjujejo tudi italijanski viri, na primer prof. Dino Menechini v članku, ki ga je objavil leta 1950 v reviji "Risveglio magistrale", št. 5.¹¹ Navedba (potrditev) o slovenskem značaju Benečije iz leta 1950, je izjemno pomembna; govori najprej o tem, da je bila italijanska politika potujčevanja, začrtana leta 1866 neuspešna; da so Slovenci uspeli preživeti in obstati tudi v tako brutalnem obdobju, kot je bil fašizem. In drugič, da je radikalno krčenje števila pripadnikov slovenskega življa na njihovem avtohtonem poselitvenem prostoru ter politiko, ki je spominjala na pravi kulturni genocid, potrebno pripisati na rovaš poveljne italijanske, demokratične, države!

Z ugotovitvami prof. Menechinija je mogoče pojasniti še nekatere druge, naravnost strupene reakcije "trikoloristov" na dogajanje znotraj slovenske populacije v Benečiji. Odločitev nekaterih Slovencev, da pošljejo otroke v slovenske šole v Gorico, je bila posebej ostro sprejeta. V proces zastrahovanja so se vključili tako policijski kot sodni organi, da o časopisni gonji niti ne govorimo posebej. V že omenjenem dokumentu iz arhiva INV je o tej tematiki zapisano sledeče: "Okrajni sodnik je pri drugem zaslišanju slovenskih staršev odločno zahteval, da morajo svoje otroke izpisati iz slovenskega dijaškega doma v Gorici in jih vpisati v italijanski zavod v Rubignacco pri Čedadu. Italijanski listi Videmske pokrajine "Il Gazzettino di Venezia" in "Messaggero Veneto" sta že predhodno, pred ustrahovalnim pritiskom karabinjerske postaje na Brdu, občinskega urada na Brdu in okrajne sodnije v Čenti, ponovno napadala šolanje slovenskih otrok iz Beneške Slovenije v slovenskih šolah v Gorici in imenovala svobodno izbiro staršev glede šolanja svojih otrok "rapimento dei fanciulli delle Valli di Natisone" (Arhiv INV, ZO 40/170/18, 28).

Intenzivna borba **proti rabi slovenskega jezika** v javnosti (če bi bilo mogoče, bi preprečili rabo slovenščine tudi v privatnem življenju) se je skladala s politiko tedanjega časa. Da je veljala splošna prepoved rabe jezika v javnih uradih in ustanovah, se zdi v nekem smislu naravna. Ta "naravni red" je veljal tudi za cerkveno delovanje. Duh "trikolorizma", to je kontrole, špioniranja, subtilnega šikaniranja ter ohranjanje stanja permanentne nevarnosti je vladal tudi na cerkvenem področju.

jalo je malo. Če pa jih občasno le zasledimo, v njih ni mogoče zaznati obžalovanja, zgolj opravičevanje oportune početja. Leta 1978 je bilo v časniku Novi Matajur objavljeno pismo učiteljice iz Podbonesca, v katerem zasledimo tudi tole: (...) vengono a salutarmi e a ringraziarmi per tutto quello che ho fatto per loro compresa anche la multa che davo, e con me tanti altri insegnanti, per una parola pronunciata in dialetto sloveno (e la parola pronunciata in dialetto sloveno non era amore per la cultura slovena, ma semplicemente per quello spirito di contestazione che è una caratteristica degli scolari in ogni tempo e in ogni luogo" (Novi Matajur, 1978, 7). O tej vrsti knjigovodstva glej tudi Gli anni ... (1996).

- 11 (...) in montagna, i bambini parlano il dialetto slavo dei famigliari, che lo usano nei loro rapporti quotidiani, e quando accedono alla prima classe della Scuola elementare non fanno spesa neppure una parola d'italiano. Sarebbe necessario istituire degli asili, io penso; i fanciulli inizierebbero il loro corso di studi con un certo - sia pure limitato - corredo linguistico.

Poosebljal ga je "Comitato di difesa della Religione e della Patria nelle valli del Natisone", ki je posebej intenzivno deloval v petdesetih letih.

Če slovenske narodne skupnosti v Beneški Sloveniji ni uspel v jedru načeti nobeden izmed do sedaj omenjenih procesov, je to storila italijanska povojna razvojna politika. Koncept **(ne)razvoja**, ki je spodbujal procese emigracije, je ustvaril pravo "narodnostno razdejanje", o čemer je bilo v literaturi že obilo zapisanega.¹² Morda le opomba o korelaciji med "trikolorizmom" in emigracijskimi procesi. Na področju Beneške Slovenije je bilo zaposlitvenih možnosti malo. Povečini so bila delovna mesta vezana na državni ali paradržavni sektor. Nad zaposlovanjem v tem sektorju pa so patronat ohranjali krogi, vezani na "trikoloristične" organizacije: direktno, tako da so zaposlovali svoje preverjene ljudi v državnih ali paradržavnih službah, pa tudi posredno, s pisanjem priporočil ali negativnih mnenj o določenem kandidatu s prebivališčem na področju delovanja določenega "trikolorističnega" oddelka. Brez pozitivnega mnenja je bila pot v emigracijo neizbežna. Kdo je ostajal in kdo odhajal, ni potrebno dodatno pojasnjevati. Ko pogosto iščemo odgovore na vprašanje, zakaj je bilo v Beneški Sloveniji še nedavno tega, kljub padcu kopice barier, težko uveljavljati pravice iz sklopa posebnih manjšinskih pravic, je potrebno upoštevati tudi ta okvir.¹³ Pa tudi pri emigraciji se je čutila "trikoloristična" roka. Za "patriote", ki niso našli zaposlitve doma, se je pogosto našla lažja oblika emigrantskega gorja, "nepopravljivi" so si morali kruh služiti v francoskih in belgijskih rudnikih.

Nekoliko celovitejšo sliko na temo povojnega nasilja v Beneški Sloveniji dobimo, če ob koncu vsaj omenimo, da je proces (poiskus) trganja Beneških Slovencev iz slovenske narodne celote spremljal ustrezen "znanstven" napor po konstruiranju posebn(ih)e teorij(e) o etno-genezi Slovencev v Benečiji. Ne mislim na izkrivljeno

12 Bergnach, Petricig (1985); Breclj (1997, 215-236); Cerno (1967); Circolo Rečan (1986); Clavora, Ruttar (1985); Komac (1991, 639-649); Komac (1992, 51-71); Kalc (1992, 197-209).

13 Leta 1978 je bila osnovana posebna delovna skupina za proučevanje vprašanj slovenske manjšine v Furlaniji - Julijski krajini (kot nadaljevanje komisije Cassandro ustanovljene decembra leta 1977), ki jo je vodil prefekt F. Rizzo. Prefekt Rizzo je julija 1978 poslal najprej osemnajstim in nato še trem občinskim upravam v Videmski pokrajini (vsem za katere so slovenske organizacije trdile, da v njih živijo Slovenci) poseben vprašalnik, s pomočjo katerega naj bi bilo "ugotovljeno" narodnostno stanje na tem ozemlju. Na vprašalnik so odgovorile vse občine: nekatere preko župana ali komisarja, druge preko občinskih odborov, tretje preko občinskih svetov. Odgovori so bili, razen skromnih izjem, protislovensko obarvani; najvišja stopnja priznavanja narodnostnih posebnosti prebivalstva na tem ozemlju je bil pripis, da na ozemlju teh občin živi prebivalstvo, ki uporablja določen "slovenski ali slovanski" dialekt. V odgovoru občine Rezija pa je bilo zapisano, da so Rezijani "ruskega izvora". In to leta 1978. Leta 1994 je Italijanska vlada izdala zajetno poročilo z naslovom "Primo rapporto sullo stato delle minoranze in Italia", v katerem sestavljenci poročila še vedno govorijo o "(...) minoranza di origine slava della provincia di Udine" (str. 277). In dalje v istem poročilu: "Si può quindi dire che circa 35/40.000 persone conoscono e parlano la lingua locale che tuttavia non è lo sloveno, bensì un dialetto simile a tale idioma, sottolineando però che non tutte si riconoscono di origine slovena e sloveni" (str. 348).

obravnavo prisotnosti "Rusa - pravzaprav ruskega "profesorja" poljske narodnosti, kot je poudarjal Baudouin sam - čigar osebnost je vzbujala simpatijo, a tudi najbolj fantastične domneve" (Materiali IV, 1988, 30), ampak na sodobnejše teorije o "paleoslavij", ki so nastajale v "strokovnih" krogih blizu MSI in na težnje, da se slovenski jezik konzervira na obstoječi ravni dialekta.¹⁴ Poiskusi na moč spominjajo na vindišarske ali vendske konstrukte na severnem in vzhodnem robu slovenskega poselitvenega prostora. Morda je edini "srečni" element, da tovrstna prizadevanja niso poglajala globljih korenin ta, da so zrasla zunaj slovenske populacije in inteligence, ki bi bila pripravljena, kot se je to dogajalo na drugih prostorih, sopodpreti uveljavljanje tovrstnih "znanstvenih" spoznanj.

POST-WAR VIOLENCE IN VENETO SLOVENIA

Miran KOMAC

Institute for National Issues, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26

SUMMARY

The syntagma "post-war violence in Veneto Slovenia" is a common denominator for the multitude of trials, a series of methods and operational techniques with the aid of which some attempted to accelerate (or even to terminate) the process of the oppressive assimilation of the Slovenes on the westernmost edge of the area inhabited by the Slovenes. The trademark of the so often mentioned violence was, due to its brutality, the so-called tricolourism. The methods of such activity practised under the cover of tricolourism were very diverse: breaking into flats and houses, intimidation, beating people up, plundering and burning of houses, arbitrary detention of people taking part in the resistance movement or in any other way showing affinity to the Slovene ethnic community, and even murder. Additional pressures on the members of the Slovene ethnic group were carried out in the form of trials against politically active individuals (the trial against Izidor Predan) and former members of the partisan units (the trial against the so-called Veneto company). The method of this "tricolour" terror was only one of the forms of violence against members of the Slovene population in the Veneto region. A very successful

14 Luigi Ciceri, tedanji predsednik društva Società filologica Friulana, je ob pobudah za vpeljevanje védenja o lokalnih kulturah v ljudske šole zapisal: "Di un fatto puramente culturale e democratico non si deve però fare un fatto politico e dittatoriale (le dittature iniziano sempre da una "minoranza" che si impone). Il resiano deve rimanere il resiano, nelle Valli del Natisone il "poggiolo" deve rimanere "pajù", la madia "vintule", il "mandi", "mandi", e non assumere il termine della koinè letteraria slovena" (Ciceri, 1977, 127).

form of denationalisation was represented by schooling, for in the spirit of the superior Italianism it represented an ideal medium of national alternation. To this framework also belonged the rejection of demands for the Slovene schools in this territory. If the Slovene population was rejected the right to ethnic existence, then it is clear that every effort to recognise the use of the Slovene language in public proved unsuccessful. But if the Slovene national community in Veneto Slovenia could not be affected in its very core by any of the above-mentioned processes, then this was certainly achieved by the Italian post-war development policy. The concept of (un)development, which initiated the processes of emigration, created a true "national destruction".

VIRI IN LITERATURA

- AA.VV. (1948):** Epica rassegna di un settentennio (1879-1948), Udine, Istituto Magistrale Governativo di S. Pietro al Natisone.
- Arhiv INV** - Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja Ljubljana, ZO - Zahodni oddelek, 40/170/18, Italijanska vladna politika do Slovencev v Italiji.
- AS** - Arhiv Republike Slovenije, BP - fond Beneški proces, fasc. III (prej Arhiv INV) pregled tiska I.
- Bergnach, L., Petricig, P. (a cura di) (1985):** La Benezia ad una svolta: emigrazione e sviluppo. V: Atti del 10. ciclo degli incontri culturali della Benecia.
- Courtenay, J. B. de (1988):** Materiali per la dialettologia e l'etnografia slava meridionale. Trieste, S. Pietro al Natisone, Editoriale Stampa Triestina e Centro Studi "Nediža".
- Cucchiarelli, P., Giannuli, A. (1997):** Lo Stato parallelo. Roma, Gamberretti Editrice.
- Cuffolo, A. (1985):** Moj dnevnik. Z važnimi dogodki od leta 1938 do leta 1946. Cividale del Friuli, Società Cooperativa Editrice Dom.
- De Lutiis, G. (1996):** Il lato oscuro del potere. Associazioni politiche e strutture paramilitari segrete dal 1946 a oggi. Roma, Editori Riuniti.
- Gombač, M. (1992):** Beneška Slovenija 1945-1946. Zgodovinski časopis 46, 4. Ljubljana, 509-517.
- Gli anni bui della Slavia. Attività delle organizzazioni segrete nel Friuli orientale (1996).** Cividale del Friuli, Società Cooperativa Editrice Dom.
- Gladjo querela due parroci tranquilli (1997).** Novi Matajur, 5. maj 1997. Čedad.
- Gli anni bui della Slavia presentati a S. Pietro (1997).** Novi Matajur. Čedad.
- Mons. Moretti (1997):** Chiedo perdono pei i peccati della Osoppo". Dom, 15. maja 1997. Cividale del Friuli, 4.

Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-75 (1977).

Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli - Venezia Giulia.

Nazzi, F. (1997): Alle origini della "Gladio". Udine, La patrie dal Friûl.

Petričič, P. (1997): Pod senco Trikolore. Špeter, Zadruga Lipa.

Pittioni, D. (1989): La guerra fredda ai confini d'Italia. Udine.

PROBLEM ZAHODNE MEJE PRI SLOVENCIH 1941-1945

Tone FERENC

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

IZVLEČEK

Osvobodilni boj, ki ga je 1941. leta začela Osvobodilna fronta slovenskega naroda, je bil tudi boj za Združeno Slovenijo. Ta vojni cilj sta Osvobodilna fronta in Komunistična partija Slovenije tudi razglašali, OF ga je sprejela tudi v svoj program devetih temeljnih točk. Vendar sta obe bolj na splošno kot konkretno navajali, kaj sodi v Združeno Slovenijo, čeprav je komisija za meje pri Izvršnem odboru OF, ki je delovala konec 1941 in začetek 1942 v Ljubljani, nove meje, ki naj bi jih dosegli po zmagi protifašistične koalicije, tudi že natančneje določila. Šele delovanje januarja 1944 ustanovljenega Znanstvenega inštituta pri IO OF oz. Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta je dalo znanstveno podlago za reševanje mejnih vprašanj. Več elaboratov, med katerimi so bili najpomembnejši izpod peresa direktorja dr. Frana Zwittera, ki so jih obravnavali na sestankih 20. marca v Semiču in 9. septembra 1944 na Bazi 80 v Kočevskem Rogu, je sodilo med najresnejše in znanstveno najbolj utemeljene priprave na poveljni čas. Večina elaboratov, katerih vsebino je nato zajel Zwitterov elaborat Meje slovenskega ozemlja in so ga posredovali v več jezikih vodstvu NOB za Jugoslavijo, je predvideval razmejitev po etničnem načelu, upoštevajoč, da mesta in pristanišča s tujerodnim prebivalstvom, ki naj dobi avtonomijo, sodijo k zaledju z večinskim slovenskim prebivalstvom. V letu 1945 se je s proučevanjem mejnih vprašanj začel ukvarjati tudi Institut za proučevanje mednarodnih pitanj v Beogradu, v katerem je bil dr. Zwitter od 16. 3. 1945 tajnik in eden najsposobnejših delavcev. Vendar s tem ni prenehalo tovrstno delo v slovenskem Znanstvenem inštitutu.

V partizanskem taboru

Tisti, ki so pri nas vsaj po vstopu Združenih držav Amerike v vojno verjeli v poraz sil Osi in zaupali v zmago protifašistične koalicije, so tudi pričakovali, da se bodo po vojni na zahodu in severu obnovljene Jugoslavije vzpostavile pravičnejše meje, ki bodo tudi nove meje Slovenije. To je pričakovalo tudi slovensko partizansko gibanje v Osvobodilni Fronti pod komunističnim vodstvom, ki mu je bila dosega

pravičnejših mej tudi eden glavnih vojnih ciljev. Ne zaupajoč v pravično reševanje mejnega vprašanja samo za povojno zeleno mizo, je predvidevalo, da bo Združeno Slovenijo mogoče doseči toliko lažje kolikor večji bo bojni prispevek slovenskega naroda v skupnem boju protifašistične koalicije, h kateri se je prištevalo. Cilj Združene Slovenije, ki ji dolgo časa ni navedlo mej, je Osvobodilna fronta jeseni 1941. leta z enim stavkom vključila tudi v svoj program devetih temeljnih točk, v katerem je bila tudi določba o narodovi samoodločbi. Vodstvo Osvobodilne fronte je jeseni 1941. leta celó javno nastopilo proti "načrtovalcem", češ da je sedanji čas prvenstveno čas **akcije** in da bo čas za načrte šele prišel.¹

Vprašanje je, zakaj je vodstvo KPS oz. OF udarjalo po "načrtovalcih", če pa je kmalu pri Izvršnem odboru OF delovala "komisija za meje", v kateri je bil celó predstavnik CK KPS. Vse, kar smo vedeli o tej komisiji, nam je povedal dr. Fran Zwitter, ki je v njej za dr. Antonom Melikom postal predsednik. Po njegovem spominu so jo sestavljali predstavnik CK KPS Lovro Kuhar - Prežihov Voranc, predstavnik IO OF Edvard Kocbek, zgodovinarji Zwitter, Bogo Grafenauer, dr. Maks Miklavčič, geografa dr. Anton Melik in dr. Svetozar Ilešič ter do svojega izstopa dr. Črtomir Nagode.² V Kocbekovi zapuščini, v njegovih dnevniških zapiskih, pa je vendarle kot pisan vir iz tistega časa zapisek 16. februarja 1942 o "seji za meje". Ko omeni "slučaj Nagodeta" in polemiko s prof. M., to je ali Melikom ali Miklavčičem sklene: "Strokovno delo napreduje odlično. Nov kandidat Ilešič."³

Tu se vprašam, ali ni bila morda komisija za meje še širša, enotna, še nerazdeljena. Kajti na nekem dokumentu, ki ni iz tabora OF, sem tudi našel Zwitterovo ime. Izvirajo elaborati, ki jih je Janko Mačkovšek spomladi 1942 poslal v London, iz dela komisije? Je bil Mačkovšek v začetku tudi njen član, pa so ga zato, ker je bil nato v Slovenski zavezi "pozabili"?

Ko je CK KPS jeseni 1941 objavil svoj komunike o slovenskem narodnem vprašanju, je zavrnil kot nesmisel trditve, da bi KPS odstopila Trst in Maribor ali zatajila katero koli slovensko nacionalno pravico, ni pa niti omenil mejnega vprašanja.⁴ Vendar pa je moralo vodstvo KPS natančno čez pol leta, 1. maja 1942, v posebni izjavi povedati, kaj sodi v Združeno Slovenijo, in to "poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno

1 Slovenski poročevalec, II/23. 1. 11. 1941, Danes ni časa za načrte.

2 Dr. F. Zwitter je to najprej povedal dr. Janku Pleterskemu (J. Pleterski: Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. VI/1966, št. 1-2, str. 241), nato pa je imena objavil tudi sam. (F. Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. Osvoboditev Slovenije 1945, referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975, Ljubljana 1977, dalje: Zwitter, n. d.).

3 Edvard Kocbek: Zbrano delo. Šesta knjiga. Ljubljana 1996, str. 692-693.

4 Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji 1941-1945, knjiga I. dok. 75 (dalje: Dokumenti ljudske revolucije).

potujčen."⁵ Misli iz te izjave je ponovil Boris Kidrič v svojem referatu na partijski konferenci na Cinku v Kočevkem Rogu julija 1942, ožigosal postavljanje slovenskih narodnih meja na Visoke Ture, preveč pričakoval od nemških in italijanskih delavcev, ki naj bi se dvignili v revoluciji proti svojim režimom, in od "rešitve nacionalnega vprašanja v vsej Evropi". Sklenil je z geslom, da nočemo dati nič svojega in ne maramo nič tujega.⁶

Konkretnjša je bila opredelitev ozemlja Združene Slovenije v Komuniqueju izvršnega odbora OF 1. decembra 1942 o prvem zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ), ki pravi, da bo v novo Jugoslavijo vstopila svobodna in združena Slovenija "od Trsta do Špilja, od Kolpe do Celovca."⁷

Edvard Kardelj je v svojem pismu Josipu Brozu-Titu sredi decembra 1942 priznal, da so omenjene izjave nekako izsilila podtikanja nasprotnikov, češ da je KPS za srednjeevropsko republiko z Nemci in Italijani, v kateri se bo slovenski narod utopil, in da v korist internacionalizma odstopa Nemcem Koroško s Celovcem in celó Maribor, Italijanom pa Primorsko in Trst. Priznati pa je moral Kardelj v tem pismu tudi pomen vprašanja prihodnjih meja, vprašanja, ki je - tako pravi - za Slovence bolj pereče kot morda za britanski imperij. Je pa pri Kardelju navzoča tudi misel, da to vprašanje v socializmu ni pomembno, zdaj pa ga na stopnji narodno-osvobodilnega boja postavlja tako kot v kapitalizmu. "Glede na to: v našem boju, ali bolje v naših "vojnih ciljih" smo jasno sprejeli zahtevo za priključitev celotne Primorske s Trstom kot avtonomnim mestom in Koroške s Celovcem." Prizna pa Kardelj tudi, da mejno vprašanje ob navzočnosti partizanov na Primorskem dobiva tudi praktičen pomen.⁸ Kardeljevo pojasnjevanje mejnega vprašanja Titu je tudi do takrat v partizanskih virih najdaljše besedilo o mejnem vprašanju.

Komaj sta potekla dva tedna in je Kardelj v pismu Lidiji Šentjunc zahteval karto slovenskega narodnega ozemlja, rekoč: "Čas je, da imamo na karti narisano, kar bomo zahtevali, pod pogojem, da bodo okoli nas ostale imperialistične države." Lovro Kuhar - Prežih naj bi se pobrigal pri Korošcih, "da bomo imeli karto ozemlja, ki ga lahko zahtevamo pri eventualnih mirovnih pogajanjih."⁹

Lovro Kuhar - Prežih s psevdonimom Pavle Vilhar je tisti čas že imel pripravljen rokopis brošure o slovenskih mejah, ki so jo razmnožili v Ljubljani po njegovi aretaciji januarja 1943. Dr. Zwitter je sodil, da je Kuhar v tej brošuri posredno izrazil stališča že omenjene komisije za meje pri IO OF iz konca leta 1941 in začetka leta 1942. Po kratkem uvodu o Združeni Sloveniji in narodni samoodločbi je Kuhar po-

5 Dokumenti ljudske revolucije, 2, dok. 21.

6 Dokumenti ljudske revolucije, 2, dok. 98, zapisnik part. konference na Cinku 5. -8. 7. 1942, str. 228-229.

7 Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. 193 (dalje: Jesen 1942).

8 Jesen 1942. Kardeljevo pismo Titu 14. 12. 1942, dok. 207, str. 557-559.

9 Dokumenti ljudske revolucije, 5, dok. 9, Kardeljevo pismo L. Šentjunc 3. 1. 1943.

novil bistvo že omenjene izjave KPS z dne 1. maja 1942, da v Združeno Slovenijo sodi tudi tisto ozemlje, ki je bilo v imperialistični dobi nasilno potujčeno. Omenja Trst, Celovec in Gosposvetsko polje. Ko je še navedel bistvo moskovske izjave komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije iz 1934. leta o pravični rešitvi slovenskega narodnega vprašanja, je povedal, da v slovensko narodno ozemlje sodijo tudi maloštevilni tujerodni otoki nekaterih mest na zahodu in severu, ker je za njihovo pripadnost odločilna jezikovna pripadnost okolice in zaledja. Kuhar ostro zavrača plebiscit ter zgodovinske, imperialistične in zemljepisno, gospodarsko in strateško zaokrožene meje", kot da bi odgovarjal programu Slovenske zaveze iz pomladi 1942, ki se je opredelil za združitev vseh Slovencev "v svobodni, narodno očiščeni, prometno, gospodarsko in vojaško v naš prid zaokroženi Sloveniji."¹⁰ Oster je Kuhar tudi do t.i. Žolnirjev, "ki jim je glavna skrb krojiti meje bodoči Sloveniji in stikati za tem, na katerem koncu bo OF izdala naše meje." Proti koncu svoje brošure Kuhar poudarja, da Združena Slovenija "vstaja danes iz našega vseobčega odpora proti okupatorjem," kajti "ta svet in ta zgodovina sodita vsak narod po tem, kaj je za svojo svobodo sam doprinesel." Sklenil je s podobnim geslom kot pred nekaj meseci Kidrič in kot so ga jugoslovanski narodi slišali septembra 1944: "Tujega nočem - svojega ne dam."¹¹

Kaže, da se je moralo vodstvo KPS oz. OF zadovoljiti s Kuharjevo brošuro, saj iz Ljubljane ni dobilo drugega gradiva o mejnih vprašanjih. Tisti, ki bi mu ga mogli nuditi, so bili nedostopni, bodisi v konfinaciji (dr. Zwitter), internaciji (Grafenauer), v nasprotnem taboru (Janko Mačkovšek, Črtomir Nagode). Zato v partizanskih virih še dolgo časa ne zasledimo nobenih podatkov o mejnih vprašanjih, razen že omejenih splošnih načel.

Kuharjevo brošuro o slovenskih mejah je aprila 1943 prinesel na Primorsko dr. Cene Logar. Njeno vsebino je povzel in objavil na Tolminskem na letaku Slovenske meje, da so se lahko tudi primorski ljudje, ki se jih je zahodna meja Slovenije še najbolj tikala in jim je bil partizanski boj predvsem boj za odcepitev od Italije in za priključitev k matici Sloveniji, nekoliko bolj seznanili z mejnim vprašanjem.¹²

V političnem in vojaškem pogledu se je vprašanje zahodne meje Združene Slovenije izpostavilo po kapitulaciji Italije, ki je prinesla velike spremembe v južni Sloveniji. V silnem vzponu narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem, za katerega se je v literaturi uveljavil izraz vseljudska vstaja, so po Kardeljevih navodilih s konca 1942. leta na Vogrskem 11. septembra 1943 ustanovili Narodnoosvobodilni

10 Slovenska zaveza. I/1, Slovenija, 7. maja 1942.

11 Pavle Vilhar: O slovenskih mejah. Agitacijsko-propagandistična komisija pri CK KPS 1943. Ob nekatere odlomke brošure so se leta 1944 spotaknile Črne bukve. (Črne bukve. O delu komunistične Osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu. Ljubljana 1944, dalje: Črne bukve).

12 Dokumenti ljudske revolucije, 7, dok. 32, 57 in 64.

svet za Primorsko Slovenijo.¹³ Vrhovni plenum OF pa je 16. septembra 1943 sprejel Proglas o priključitvi Slovenskega primorja "svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji", v katerem je italijanski narodni manjšini zagotovil avtonomijo.¹⁴ Ta proglas ni imel nobene zunanje politične teže, doma pa so ga zelo popularizirali. Kako so mogle npr. Črne bukve 1944. leta zapisati, da si ga OF ni upala dati v javnost na Primorskem,¹⁵ če pa ga je 4. oktobra 1943 objavil Primorski poročevalec?¹⁶ Nekateri partizanski publicisti pa ta proglas Vrhovnega plenuma OF pripisujejo Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, ki o tem ni sprejel nobenega sklepa ali odloka, ampak je to imel za že opravljeno dejanje.¹⁷ Vnaprejšnje zagotavljanje avtonomije italijanski manjšini je doživelo kritiko jugoslovanskega vodstva NOB, češ da si mora manjšina svojo avtonomijo šele izbojevati v protifašističnem in protikupatorskem boju in da ni strnjeno naseljena.¹⁸ Pojmovanje, da Združena Slovenija vsebuje tudi Trst, Gorico, Beneško Slovenijo in Rezijo, pa je doživljalo nerazumevanje in kritiko večine v italijansko odporiško ali osvobodilno gibanje vključenih sil, in to ves čas od jeseni 1943. leta dalje.¹⁹

Prihod precejšnjega števila znanstvenikov v partizane po italijanski kapitulaciji je januarja 1944 omogočil ustanovitev Znanstvenega inštituta pri Izvršnem odboru OF (od marca 1944 pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta) in v njem sistematično proučevanje slovenskega mejnega vprašanja. Čeprav je imel inštitut sodelavce z raznih področij, je bilo vendarle njegovo jedro z ravnateljem dr. Zwitterom zaposleno s pripravo znanstvenih izsledkov za povojno reševanje slovenskih narodnih in tudi dela jugoslovanskih državnih meja. S pomočjo literature, ki jo je inštitut dobavljal, od koder jo je le mogel (tudi iz Trsta), so njegovi sodelavci dr. Zwitter, Lojze Ude in Ivo Pirkovič ter Lojze Dular pripravljali elaborate t.i. internega značaja o mejah za obravnavo na sestanku v Semiču 20. marca 1944. Osrednji elaborat je bil Zwitterov Problem bodočih slovenskih meja, v katerem se je zavzel za razmejitev po etničnem načelu, pri čemer ni priznaval asimilacije od srede 19. sto-

13 Tone Ferenc: Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS. I/1957, str. 7-37; isti: Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945. 2. knjiga. Ljubljana 1985, str. 35-37 (dalje: Ferenc, Ljudska oblast).

14 Makso Šnuderl: Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji. Ljubljana 1949, dok. 73, str. 83.

15 Črne bukve, str. 52.

16 Primorski poročevalec 4. 10. 1943, II/10.

17 Ferenc: Ljudska oblast, 2, str. 71-82.

18 Josip Broz Tito: Zbrana dela. 17. knjiga. Ljubljana 1986, str. 3, brzojavka glavnemu štabu NOV in PO Hrvatske 1. 10. 1943.

19 Metod Mikuž: Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945). Zgodovinski časopis, 12-13/1958-1959, str. 7-50. Tone Ferenc: Il movimento di liberazione nazionale sloveno e il Friuli 1942-1943. Resistenza e questione nazionale. Udine 1948, str. 123-159; Nevenka Troha: Stališča Komunistične partije Slovenije (Komunistične partije Jugoslavije) in Komunistične partije Italije o Julijski krajini v letih 1941-1947. Prispevki za novejšo zgodovino, 33/1993, št. 1-2, str. 147-162.

letja dalje, priključil je mesta in pristanišča k njihovim zaledjem ter predlagal konkretno mejo za vsako pokrajino posebej, izjavil se je za avtonomijo italijanske manjšine, razen doseljenih političnih eksponentov.

Po tem sestanku so v inštitutu napisali še deset elaboratov in po Kardeljevi zahtevi, da se o mejnih vprašanjih napiše elaborat, ki ne bo več za interno uporabo, temveč za poučitev zaveznikov, so mejno vprašanje obravnavali na širšem sestanku (med 19 udeleženci so bili tudi najvidnejši člani slovenskega vodstva NOB) na Bazi 80 v Kočevskem Rogu. Namen setanka je dr. Zwitter pojasnil z besedami: "Treba je definirati naš minimalni program, ki od njega ne odstopamo v nobenem primeru, rešiti vprašanje, v kolikor moremo zahtevati več, da pozneje ev. popuščamo, ali provizorično zasesti večje ozemlje zato, da si sami poiščemo primerno vojno odškodnino, rešiti končno vprašanje postopanja z narodnimi manjšinami na našem ozemlju." Razprava, ki jo je dr. Zwitter povzel v svoji razpravi Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni,²⁰ je potrdila stališče o etnografski meji z vključitvijo ozemlja, potujčenega v imperialistični dobi, in z upoštevanjem manjših popravkov zaradi prometnih, drugih gospodarskih in strateških razlogov.

Gre za pet takšnih popravkov, ki so presegli etnično mejo in jih je dr. Zwitter na sestanku v Semiču 20. marca 1944 navajal še kot možnosti, zdaj pa so jih sprejeli kot sklep. Da bi prek Kanalske doline povezali Rezijo s strnjnim slovenskim narodnim ozemljem, naj bi zahtevali vključitev v Združeno Slovenijo bivši slovenski del doline Bele (Fella) in Dunajsko (Dogna) ter Reklansko dolino (Racolana). Da bi dobili prometno zvezo s terskimi Slovenci, naj bi priključili pas ozemlja med Humom in Čedadom. H Gorici naj bi priključili del furlanskega ozemlja med njo in Krminom, k Trstu pa ozemlje med njim in gradeško Laguno.

Soglašala je tudi s povojnim izgonom Nemcev iz slovenske Štajerske. Prek Zwittrove etnografske meje sta šla predvsem predlog generala Jaka Avšiča o začasni zasedbi nekaj deset kilometrov širokega pasu tujerodnega ozemlja (približno dan vojaškega pohoda) za lažje izhodišče pri pogajanjih in Kardeljeva misel o zasedbi čimvečjega tujega ozemlja za zagotovitev odškodnine in za podporo avstrijskega delavstva jugoslovanskim mejnim zahtevam.

Po sklepu tega sestanka je v enem mesecu do 10. oktobra 1944 nastal Zwittrov elaborat Meje Jugoslavije. A. Meje slovenskega ozemlja, ki so ga v izvorniku ter ruskem in angleškem prevodu poslali jugoslovanskemu vodstvu NOB na Vis ali morda v že osvobojeni Beograd. Kaže pa, da Avšič svojega elaborata o strateških mejah ni izdelal, do sedaj ga namreč nisem našel. Sodelavci inštituta, katerih število se je v letih 1944-1945 povečalo (član je posatl tudi dober poznavalec Primorske dr. Lavo Čermelj), so nato nadaljevali strokovno delo pri vprašanjih meje in narodnih manjšin. Precej elaboratov, zlasti Zwittrovih, je bilo tudi objavljenih v partizanskem

20 Zwitter, n. d., str. 267-271.

in povojnem tisku,²¹ vendar nista bila objavljena obsežna elaborata iz Semiča in Baze 80.

Do tistega časa so politične razmere v Evropi in naši okolici pri vodstvu partizanskega gibanja v Jugoslaviji in tudi Sloveniji ovrgle marsikatero utvaro in utrjevale prepričanje, da bo boj za pravične meje še trd in naporen in da imata poleg strokovnih dokazov veliko težo tudi vojaška moč in njena navzočnost na spornih ozemljih. Nepomembno ni bilo niti to, da je moskovska izjava iz oktobra 1943 že nekako zagotavljala Avstriji nedotakljivost meja iz 1937. leta in da si je Italija ravno isti mesec pri zaveznikih "prislužila" položaj t.i. sobojevnice (*collibelligeranza*).

Posebno vprašanje, ki se ne tiče toliko same mejne črte, temveč tujerodnega prebivalstva pred njo, tj. narodnih manjšin, so tudi reševali strokovnjaki iz Zvitrovega inštituta, in to v okviru Študijske komisije pri Predsedstvu SNOS. To vprašanje pa so že v letih 1941-1943 reševali tudi v Mačkovškovem krogu.

Zgodovinski razvoj slovenskega narodnega ozemlja je bil namreč takšen, da na nekaterih območjih ni dopuščal izoblikovanja takšne meje, ki bi popolnoma jasno ločila narode, in so nastala narodnostno mešana območja. To dejstvo so morali seveda upoštevati tudi načrtovalci novih meja po drugi svetovni vojni. Tisti, ki so se zavzemali za razmejitev po čistem etničnem načelu, so pri označevanju novih meja na narodnostno mešanih območjih morali upoštevati tudi neko ravnotežje, da namreč na vsaki strani meje ostane približno enako število tujerodnega prebivalstva. To je npr. pri določanju zahodne slovenske oz. jugoslovanske meje upošteval francoski predlog, za katerega seveda lahko ugotavljamo, da je bil boljši od britanskega ali ameriškega in da je bil sprejemljivejši za Hrvaško kot pa za Slovenijo, ker je za celovitost Istre pustil na italijanski strani precejšnje število primorskih, beneških in rezijanskih Slovencev.

Vsi, ki so se pri nas med vojno ukvarjali z mejnim vprašanjem, so bodisi ob maksimalističnih bodisi minimalističnih zahtevah po novih mejah predvidevali, da bo na naši strani nove meje ostalo neko število tujerodnega prebivalstva - Italijanov, avstrijskih in drugih Nemcev in Madžarov. Že med vojno so se opredeljevali do vprašanja, kakšna naj bi bila usoda tujerodcev v bodoči Združeni Sloveniji.

Če se najprej ozremo na predvidevanje tistih, ki so se o tem najprej izjavljali, bomo to navedli iz kroga Janka Mačkovška (in dr. Črtomira Nagodeta) v Ljubljani. Na splošno lahko rečemo, da je bil šok, ki ga je med narodno zelo zavednim izobraženstvom povzročil zlasti nemški okupator s svojo kruto etnocidno politiko (pomor duševno bolnih in ostarelih ljudi, množično izganjanje Slovencev, odstranjevanje vsega slovenskega, vroča germanizacija itd.), tako hud, da je Mačkovškov krog že takrat predvidel kolektivno kazen za pripadnike tistih narodov, iz katerih so okupatorji, tj. za Italijane, avstrijske in druge Nemce in Madžare, v bodoči Združeni Sloveniji.

21 Tone Ferenc: Priprave na konec vojne. Slovenija v letu 1945. Zbornik referatov. Ljubljana 1996, str. 18-19.

Pariz, 15. marca 1945.

Dragi znanezniki,

Tri dni sem že tukaj in jutri zjutraj bom odletel naprej v Beograd. Točnja je bila čudovita - škoda samo, da nisem vzel s seboj Karte Kraja, Rjer sem potoval, nekaj edinstvenega je opazovati pokrajine iz zraka. Tva post ni trajala niti dve uri. Tukaj je življenje neverjetno različno od našega: Tobak ni problem, standard hrane pri naših partizanih ustreša s standardom angleških vojakov, ko bi kor se nekaterim stvarim ne odrečejo, v korist rojakom v domovini, tako da je hrana mnogo boljja kakor naj boljja hrana pri nas, oblačeni vsi dobro, nicer pa žive zelo ločeno od domačinov in italijanskih vojakov a deloma uporabljajo iste institucije kakor zavezniki - kulo, gledališče, javni lokali, trgovine so vse ločene od tistih, ki hodijo vanje domačini - povsod občutek izenčenja z zavezniki in ločitve od ~~evropske~~ sobelligerant - ov. Čuden občutek, ko se človek v partizanski uniformi gleda z italijanskimi karabinjerji in vojniki. Večina ni žeti nasaj v domovino, v borbo. Tni sploh vizine atmosfera vojne kljub vsemu, kar spominja nanjo, in silno neprijetna je pri tem misli, kako je pri nas doma, tako da bi vsi prosti partizani tako radi otali svo udobnost, samo da bi se vrnili v vsakrje tiste borbe, ki smo od nje tukaj že toliko bolj daleč kakor v Beli krajini. Meni zamenj je bilo tesno, ko sem Pirkovičevega pomočnika prepričeval,

Pismo dr. Frana Zwittera (Arhiv R Slovenije).

Dr. Fran Zwitter (Arhiv R Slovenije).

V elaboratu "Kolikšna je življenjska moč in kolikšne so latentne in strokovne rezerve Slovencev radi prevzema posestev in poslov, ki jih imajo tujerodci na slovenskem ozemlju" z dne 11. oktobra 1941 beremo:

"Pri določevanju naših bodočih državnih mej je zlasti važno stališče, ki so ga zavzele prav vse skupine glede tujerodcev. Pri vseh in vsakomur je nasilno izseljevanje slovenskih družin z njihovih domačij ter odvzemanje njih premoženja in nepremičnega premoženja izzvalo v zvezi s predvojnimi podtalnim rovarjenjem petokolonskih celic enodušno zahtevo Slovencev: na našem slovenskem področju ne more ostati nikak tujerodec, **vse naše ozemlje je treba očistiti.**" (podčrtal T. F.)²²

V elaboratu "Vojna škoda in nje poravnava iz zaplenjene tuje imovine" z dne 15. decembra 1942 beremo:

"Okupatorji so nam pokazali s svojim barbarskim postopanjem pota in sredstva, s katerimi jim moramo povrniti milo za drago, in to v taki meri, da si bodo za vedno zapomnili našo osveto." In na koncu: "Zato je neobhodno potrebno jih razlastiti in nato izgnati brez vsega. Z zaplenbo vse tuje imovine lahko vzpostavimo fond za poravnavo povzročenih škod."

²² Arhiv Republike Slovenije, II. dislocirana enota (bivši arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, dalje ARS-II), arhiv kontrarevolucije (dalje: a. k.), zbirka Janko Mačkovšek, MC 19, 11. 10. 1941.

Nato elaborat predvidi zakon o razlastitvi, čigar osnova naj bi glede tujerodcev bila, da se sekvestrira in definitivno razlasti vso imovino, ki je last:

1. tujih državljanov "sovražnih" narodnosti; pri tem misli na Nemce, Italijane, Madžare in Bolgare, ki so imeli državljanstvo svojih držav,

2. jugoslovanskih državljanov "sovražne" narodnosti, pri čemer misli na Nemce, Italijane, Madžare in Bolgare.²³

Je še nekaj podobnih zahtev po izgonu vseh tujcev, vendar navajajo bolj Nemce kot Italijane.

V partizanskem taboru so o usodi Nemcev, Italijanov in Madžarov v bodoči Združeni Sloveniji razpravljali šele v poznem poletju 1944. Obravnava se je najprej začela glede spodnještajerskih Nemcev in nemških kolonistov iz obdobja nemške okupacije 1941-1945. Kaj hitro so novi slovenski oblastni organi sklenili izgnati nemške naseljence, saj je Pokrajinski odbor OF za Štajersko že 31. avgusta 1944 izdal odlok o njihovem izgonu.²⁴ Več so razpravljali glede izгона drugih Nemcev, ki so že pred drugo svetovno vojno živeli na Slovenskem. Za sklep, da bo izgnana skoraj vsa nemška manjšina, so se zedinili konec novembra 1944, vendar ga niso izoblikovali kot odlok, ker je to vprašanje že reševalo predsedstvo Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) v Beogradu.²⁵

Iz elaborata, ki so ga po naročilu študijske komisije pri Predsedstvu SNOS napisali dr. Fran Zwitter, dr. Luka Sienčnik, Lojze Ude in dr. Lavo Čermelj, razberemo, da so poleg usode Nemcev obravnavali tudi usodo Italijanov in Madžarov. Glede Italijanov so predlagali takole:

"Italijani in Furlani na ozemlju Slovenije.

Italijani in Furlani, ki so rojeni izven Slovenije, in so se naselili na ozemlju Slovenije po 3. XI. 1918, se izženejo z družinami in potomci vred. Prav tako se izženejo vsi Italijani in Furlani, ki so se udeleževali pri poitalijančevanju Slovencev. Njihova imovina, v kolikor jo narodna oblast označi v imovino splošnega državnega pomena, se zapleni. Glede izdaje in možnosti preklica izgonskega odloka veljajo iste določbe kakor pod A). Ostalim Italijanom in Furlanom so zajamčene manjšinske pravice, ko postanejo jugoslovanski državljani."

V točki A), ki jo omenja prej navedeno besedilo, pravi: "Izgon se izreče vedno z odlokom, tudi v primeru izgnančeve odsotnosti. Dopustna je prošnja za preklic odloka o izgonu, ki pa nima odločilne moči."

23 ARS-II, a. k., zbirka Janko Mačkovšek, Mc 35, 15. 12. 1942.

24 ARS-II, partizanski arhiv (dalje p. a.), f. 432, zapisnik seje IO OF 8. 8. 1944, f. 656/VI, ugotovitve in sklepi plenarne seje oblastnega komiteja KPS za Štajersko 13. - 15. 7. 1944, f. 436/IV, odlok o izgonu od nemške oblasti naseljenih tujcev in o odvzemu in zaplembi njihove imovine 31. 8. 1944, f. 655/II, okrožnica POOF za Štajersko 1. 9. 1944.

25 ARS-II, p. a., f. 465/I, dr. Makso Šnuderl: Predlog za prave ukrepe pri prevzemu oblasti na Slovenskem Štajerskem 3. 9. 1944; isti: Dodatni predlog 17. 9. 1944. Makso Šnuderl: Dnevnik 1941-1945. II. V partizanih. Maribor 1994, str. 284 in priloga str. 508-511.

V "komentarju" pojasnjujejo, zakaj naj bi bil odnos do Italijanov drugačen kot do Nemcev: "Drugačno je vprašanje glede Italijanov. Spričo njihovega večnega nastopanja proti slovenskemu življu, posebno še zardi več kot četrstoletnega najhujšega fašističnega terorja nad našimi rojaki na Primorskem in zaradi nečloveškega divjanja na slovenskem in jugoslovanskem ozemlju v teku sedanje vojne, bi morali tudi proti njim ubrati enako pot, kakor proti Nemcem, vendar spričo izpremenjenega stališča Italije in obstoječega mednarodnega političnega položaja so priporočljiva milejša postopanja in številnejše diskriminacije." (podčrtal T. F.)²⁶

Po Zwitrovem prihodu v Beograd 16. marca 1945 so se znanstvene priprave za reševanje mejnih vprašanj prenesle na novi Inštitut za proučevanje mednarodnih pitanj v Beogradu pod vodstvom akademika dr. Aleksandra Belića. Če se ne motim, delovanje tega inštituta, katerega tajnik je bil dr. Zwitter in v katerem je delalo tudi nekaj beograjskih Slovencev, še ni prikazano. Zanimivo bi bilo vedeti, kakšno težo so pri delu beograjskega inštituta imeli elaborati iz slovenskega Znanstvenega inštituta. Vendar kljub temu lahko sklenemo: Tako kot se noben drugi narod v Evropi še pod okupacijo na povojno življenje ni pripravljaj tako skrbno in strokovno kot slovenski (več kot 90 elaboratov), se najbrž nobeden ni pripravljaj tudi na reševanje mejnega vprašanja kot slovenski narod, za kar ima zasluge predvsem Zwitrov Znanstveni inštitut. Kot vemo danes, pa strokovne priprave na povojno življenje niso bile samo pri partizanski strani.

THE PROBLEM OF THE SLOVENIAN WESTERN BORDER IN 1941-1945

Tone FERENC

Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

SUMMARY

The liberation movement, started by the Liberation Front of the Slovenian nation in 1941, was at the same time a fight for a United Slovenia. This objective of the war was declared by the Liberation front and the Communist party of Slovenia. The LF even included it in its programme of nine basic points.

However, both stated generally more than specifically what was to be included in United Slovenia, despite the fact that the new borders, which were to be acquired after the victory of the anti-fascist coalition, had already been determined in detail by the border commission at the executive committee of the LF, which was active at the end of 1941 and beginning of 1942 in Ljubljana. The main standpoints of this commission were expressed by its member Lovro Kuhar - Pavle Vilhar at the end of

26 ARS-II, p. a., f. 499, predlogi za postopanje s tujerodci.

1942 in a brochure *About the Slovenian borders*, which was published in the first weeks of 1943. It announced that apart from the territory populated by the Slovenians, the territory which was denationalized during the period of imperialism, was also a part of United Slovenia, as well as Trieste, Klagenfurt, and ports together with the Slovenian hinterland. It opposed to plebiscites, historical and strategic borders.

After the capitulation of Italy which caused great changes in southern Slovenia, the proclaimed annexation of the Primorska region to its native country Slovenia did not gain international support, but it was very popularized and caused also disagreements and disputes with the emerging Italian resistance movement.

The activities of the Institute of Science established in January 1944 by the executive committee of the LF and the presidency of Slovenian national liberation council, at last gave scientific basis for solving the questions of borderlines.

Many project reports, among which those written by Fran Zwitter, PhD, were the most important, were discussed during the meetings on 20th March in Semič and on 9th September 1944 at Baza 80 in Kočevski Rog. They were considered to be one of the most serious and scientifically most founded preparations for the post-war period. The majority of the reports, the contents of which were then included in Zwitter's project report *The borders of Slovenian territory* and were put forward in many languages to the leadership of the National Liberation Movement, provided for the demarcation according to the ethnic principle, taking into account that towns and ports with foreign population, which was to obtain autonomy, belonged to the hinterland where the majority of the Slovenian population lived.

In 1945, the Institute for the Study of International Issues in Belgrade began to deal with the questions on borderlines as well, and Dr. Zwitter was one of its most capable workers. From 16th March 1945 he also held a secretarial job, but this did not stop work of this kind in the Slovenian Institute of Science.

PROBLEM ZAHODNE MEJE PRI SLOVENCIH 1941-1945
(PROTIREVOLUCIONARNI TABOR)

Boris MLAKAR

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

IZVLEČEK

Namen raziskave je bil podati pregled stališč in vizij t. i. protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno do problema bodoče povojne slovenske državne meje. Avtor je uporabil sicer redko tozadevno literaturo, predvsem pa ilegalno medvojno časopisje ter arhivske vire, med katerimi je najpomembnejše gradivo dr. Izidorja Cankarja. Z ilustrativnimi citati ali s smiselnimi povzetki je predstavil zahteve, želje in tudi iluzije, ki so zadevale zahodno mejo pri subjektih tega tabora.

I

Za t. i. medvojni protirevolucionarni tabor - če na tem mestu odmislimo ozke ideološke ali vojaške vidike - je bila za razliko od partizanskega tabora značilna velika neenotnost med njegovimi posameznimi subjekti kot tudi njihova organizacijska in geografska razpršenost. To slednje je pač razvidno že iz dejstva, da je enega od teh subjektov predstavljala jugoslovanska kraljeva vlada v Veliki Britaniji kot tudi krog emigrantov oziroma diplomatov v Ameriki. Dodaten vidik neenotnosti in razpršenosti je bil v tem, da je del protirevolucionarnega potenciala tudi iz strahu pred komunizmom javno kolaboriral z okupatorskimi oblastmi, kar je seveda pogojevalo razlike v javnem opredeljevanju do narodnopolitičnih ciljev. Drugače je bilo seveda s protirevolucionarnim političnim vodstvom in njegovimi ilegalnimi organi in tudi vojaškimi formacijami, za katere ni bilo formalnih ovir pri tozadevnem izjasnjevanju ter oblikovanju političnih programov.

Kljub omenjenim zapletenim okoliščinam pa je bila za vse protirevolucionarne subjekte značilna skoraj popolna enotnost, ko je šlo za vprašanje t. i. Združene Slovenije. Skoraj v celoti so namreč vsi želeli, zahtevali oziroma imeli v programu zedinjenje vseh Slovencev - celotnega etničnega ozemlja - v avtonomno ali celo državno oblikovano Slovenijo, ki bi potem kot enakopravna federalna enota sestavljala kraljevino Jugoslavijo ali morda celo kakšno drugo nadnacionalno tvorbo.

Razlike so bile pri tem le v obsegu predvidene (ali zaželjene) bodoče Združene Slovenije, se pravi, ali naj bi slovenske/jugoslovanske državne meje segale le do etničnih meja ali pa tudi - in koliko - čeznje. Pri tem je torej šlo tudi za naknadno gospodarsko, prometno in varnostno-strateško utemeljevanje meja. Po veliki večini so bili omenjeni programi in cilji vezani na zmago zavezniškega (zahodnega) tabora, s katerim so bili ti protirevolucionarni subjekti posredno ali celo neposredno povezani. Le nekateri marginalni pojavi kažejo, da je nekaj redkih ljudi med kolaboracionisti verjelo ali vsaj v oportunizmu kratkega roka izkazovalo idejo o "rešitvi" slovenskega narodnega vprašanja v nacistični režiji. Med slednje naj bi spadal tudi general Leon Rupnik, pri čemer pa je tudi zanj težko ugotoviti, kaj je on intimno v tem pogledu pravzaprav mislil.

II

Kot prvi so po izgubljeni aprilski vojni imeli priložnost izraziti svoje poglede na slovensko prihodnost slovenski člani kraljeve vlade, ki se je po odhodu iz Jugoslavije zadrževala najprej v Jeruzalemu. Že 20. aprila 1941 so namreč Miha Krek, France Snoj, Alojzij Kuhar ter Franc Gabrovšek sestavili oklic na Slovence z navodili za ravnanje med vojno, hkrati pa zatrdili: "Naš cilj in program je: Osvoboditi in združiti vse ozemlje, vse pokrajine in kraje, kjer strnjeno prebiva slovenski narod. Državne meje Italije, Nemčije in Madžarske nas več ne ločijo..." (AS II, Cankar 6/I, Vsem ...). To besedilo je bilo najprej prebrano na londonskem radiu, kasneje pa razširjeno tudi v tiskani obliki. Poleg tega je Fr. Gabrovšek sestavil še posebno spomenico o slovenskih mejnih zahtevah ob ponovni vzpostavitvi novih jugoslovanskih meja, ki jo je nato jugoslovanska vlada izročila zahodnim zaveznikom. S priloženo karto je bila utemeljevana zahteva po priključitvi celotnega etničnega ozemlja, s strateškimi razlogi, predvsem zaradi bodočega "utišanja" nemškega in italijanskega imperIALIZMA, pa je spomenica zahtevala pripojitev ozemlja vse do Visokih Tur na severu, na zahodu pa do reke Tilment. Zahteve so obsegale seveda tudi mesto Trst, ki pa bi bilo kot mednarodno pristanišče na razpolago vsem (Arnež, 1997, 11; PRO, FO 371/30240 NO 960, 1. 5. 1941; AS II, Cankar 7/I).¹ Krek je že tedaj, kot nekajkrat tudi še pozneje, zunanjega ministra podrobneje informiral o slovenskih manjšinah izven države ter poudaril, da je potrebno o njih voditi računa pri vseh diplomatskih akcijah za restavracijo Jugoslavije, "ki mora obsegati celokupno nacionalno ozemlje Slovenije, posebej še Goriško, Trst, Istro, Koroško in Rabske Slovence" (AJ, 103-44-216, 3. 5. 1941).

Po preselitvi vlade v London se je slovenska vodilna ekipa razdelila, Krek in Kuhar sta ostala pri vladi, Snoj in Gabrovšek pa sta odpotovala v Združene države

¹ Za posredovanje britanskih dokumentov se zahvaljujem dr. Dušanu Bibru.

Amerike, kjer sta med izseljenci kot tudi med drugo ameriško javnostjo skušala pridobiti simpatije za mali slovenski narod, ki je trpel pod nacifašističnim terorjem. Emigracija je bila sicer vse bolj navezana na informacije oziroma material, ki so ji ga pošiljali iz domovine in ki je sprva zadeval predvsem podatke o okupacijskem terorju. S tozadevnimi opisi je slovenska kolonija skušala pri zaveznikih seveda utemeljevati tudi zahteve po spremembi meja, kajti agresorji in zatiralci naj bi tudi plačali za svoje početje (PRO, FO 536/4/3008 91808, 1. 9. 1941, 5. 9. 1941; AS II, Cankar 8/I; AS II, Cankar 8/I, 1. 1943). Krek in Kuhar sta položaj, trpljenje in tudi želje Slovencev v dolgem razgovoru predstavila tudi znanemu zgodovinarju in sodelavcu SOE (Special Operations Executive) G. H. Seton - Watsonu, ki je nato v svojem poročilu nadrejenim med drugim podčrtal, da gre za izredno nasilje s strani največjega nad najmanjšim evropskim narodom! (PRO, FO 536/4/3008 91808, 28. 9. 1941; PRO, FO 536/4/3008 91808, 7. 10. 1941)

Kar se tiče prikazovanja položaja primorskih Slovencev, je seveda prihajalo v poštev tudi gradivo o fašističnem preganjanju pred vojno kot tudi elaborati, ki so bili pripravljeni že za mirovno konferenco po 1. svetovni vojni (AS II, Cankar 7/I, 1918). V Londonu so predvsem Krek, toda tudi Kuhar in drugi emigranti, v stikih z britanskimi politiki, uradniki, znanstveniki in časniki skušali pridobiti britansko vlado in javnost za ugodno rešitev slovenskih zahtev. Pri zahodni meji je bila seveda posebna pozornost posvečena Trstu, o katerem je npr. Krek objavil poseben članek v reviji "Free Europe" (AS II, Cankar 8/I, 15. 1. 1943).

Toda pri tem niso bili Britanci edini, ki jih je bilo treba prepričati. Stanje v emigrantski vladi je bilo zaradi srbsko-hrvatskega spora namreč kaotično, kar je imelo med drugim za posledico tudi to, da so Slovenci ugotavljali, da se "velesrbi" v vladi gredo italofilsko politiko ter da je bil ob srečanju zunanjega ministra Ninčiča z italijanskim emigrantskim voditeljem grofom Carlom Sforzo slednji bolj jugoslovanski kot Ninčič! (AS II, Cankar 6/II, 27. 9. 1942; AS II, Cankar 6/II, 2. 4. 1943) Sploh so slovenski in hrvatski emigranti bili propagandni boj prav s Sforzo in tudi Gaetanom Salveminijem, ki sta se npr. strašno razburila, ko je general Dušan Simović v svojem radijskem govoru 27. 6. 1941 omenil tudi Trst, Gorico in Istro kot jugoslovanske aspiracije. Sledila je polemika v New York Timesu (AS II, Cankar 6/I, 25. 7. 1941). Še v letu 1943 pa sta se v istem časopisu glede pripadnosti Primorske spoprijela Luigi Sturzo in Fr. Gabrovšek (AS II, Cankar 6/II, 16. 11. 1943; AS II, Cankar 6/II, 28. 11. 1943). V enem od pisem, ki so prišla v London s Primorske, pa so v zvezi s tem Kreku svetovali, naj pri utemeljevanju upravičenosti slovenskih zahtev uporabi tudi misli in stališča Giuseppa Mazzinija v znanem delu "Dolžnosti človeka" iz leta 1860, in sicer iz petega poglavja z naslovom "Dolžnosti do domovine", kjer govori o razprtem šestilu, ki na vzhodu jasno kaže, do kam se govori in razume italijanski jezik! (AS II, Cankar 7/I, 4. 10. 1941; AS II, Cankar 8/I, 1942, Narodni svet ...) Iz Egipta je podporo proti "Sforzovim akcijam" pošiljal prof. Ivan

Rudolf, ki je poudaril, da je dokaz, čigava je Julijska krajina, podal prav Specialni tribunal na drugem tržaškem procesu (AS II, Cankar 6/I, 24. 1. 1942).

Posebej je bil na italijanske zveze z zavezniki, njihove morebitne intrige ter obljube zaveznikov občutljiv prav M. Krek, ki je ob vsaki novici ali govorici o obljubah Italijanom, o morebitnem separatnem miru z Italijo oziroma v strahu, da bo Slovenija ob koncu vojne pozabljena ali razdeljena med sosedo, interveniral pri Foreign Officeu, tako da so ga bili po malem že siti. Krekovemu članku v Timesu 19. novembra 1941 so očitali nediplomatski pristop ipd. Jeseni 1941 so ga opozorili, da Združeno kraljestvo ne naklepa ničesar z Italijo na škodo Slovenije, poslanik G. W. Rendel pa ga je moral ponovno spomniti, da je britanska vlada jugoslovanski obljubila popravke meje "v Istri" pred državnim udarom 27. marca in po njem, da je 11. junija zagotovila, da bodo vse italijanske in nemške aneksije izničene ter 30. septembra ponovno obljubila proučitev mejnih zahtev (Avramovski, 1996, 624, 690, 737; PRO, FO 371/30219 NO 162, 30. 9. 1941; PRO, FO 371/30221 NO 162, 19. 11. 1941; PRO, FO 536/4/3008 91808, 5. 12. 1941, 23. 12. 1941). Iz obzira do Italijanov pa Britanci jugoslovanski vladi seveda niso dali, niti niso mogli dati, nekih dokončnih zagotovil, kljub ponovnim tozadevnim jugoslovanskim korakom, npr. memorandumu 27. decembra 1941, naslovljenemu na britansko vlado. V njem jugoslovanska vlada informira britansko o nacionalni katastrofi, ki je z razdelitvijo med tri države po prvi svetovni vojni doletela slovenski narod, kar je seveda zavzelo še dramatičnejše razsežnosti po okupaciji v letu 1941. Zatem izraža upanje, da bo slovensko vprašanje, ko bo obravnava le-tega spet aktualna, obravnavano po merilih pravičnosti, kar bi v skladu z načeli Atlantske listine ter načeli o samoodločbi narodov pomenilo, da bi vsa omenjena slovenska in hrvaška ozemlja prišla v jugoslovanski državni okvir (AS II, Cankar 7/I, 27. 12. 1941).² Konec julija 1943 je jugoslovanska vlada o tem problemu predala še posebno noto vladam vseh treh zavezniških velesil. V njej se je sicer izogibala omembe Trsta, vendar je bilo po smislu ob drugih zahtevah (Rezija, Benečija) razumeti, da se Jugoslavija poteguje tudi za to pristaniško mesto. Pri tem pa gre omeniti, da vsi člani emigrantske "vladne" kolonije niso bili navdušeni nad morebitno priključitvijo Trsta, tako npr. Vladimir Rybar ter Izidor Cankar. Slednji je menil, da bi se nam verjetno zataknil v grlu. Tudi Miha Krek je kasneje spremenil svoje prej maksimalistično mnenje ter menil, da "več zahtevati, da dobimo minimum, se ne izplača. Pri pogajanjih mi se moramo postaviti čisto na realno stališče, ki ga moremo 100% braniti in ne odstopati". Zanimivo pri tem pa je bilo tudi to, da je tozadevno jugoslovansko stališče nasproti Italiji podprla tudi Grčija v svoji noti 4. avgusta 1943! (AS II, Cankar 6/II, 23. 8. 1943; AS II, Cankar 8/I, 26.-27. 7. 1943)

2 O stališčih britanske in tudi ameriške vlade do jugoslovanskih oziroma slovenskih mejnih zahtev do Italije glej še Biber (1980, 431-441).

Kljub vsem omenjenim zadržkom pa je Krek v svojih radijskih govorih v vzpodbudo rojakom v domovini dajal precej optimistične izjave. V svojem prvem govoru 17. avgusta 1941 je dejal: "Vsi slovenski kraji, vsi slovenski ljudje naj bodo združeni v enotni, skupni domovini", in "nova Slovenija se mora raztezati od Jadranskega morja, Soče in Brd tja preko Drave in Mure..., kakršno so pred sto leti zahtevali naši narodni prvaki." V govoru 6. aprila 1942 pa je izrazil prepričanje, da "bodo odrešeni tudi tisti naši bratje, ki so do 6. aprila 1941 še živeli v robstvu" ipd. (AS II, Klemenčič 1/III, 17. 8. 1941; AMNZ, RP, 3913, 6. 4. 1942). Franc Gabrovšek je pa npr. v radijskem govoru na novoletni dan 1942 zatrjeval, da "zadnja slovenska hiša v Benečiji pride v Zedinjeno Slovenijo!" (Svobodna Slovenija, 15. 1. 1942, 4)

Ob vsem tem pa je npr. iz korespondence med Krekom in poslanikom Izidorjem Cankarjem razvidno, da za Trst ni bilo nobenega upanja, verjetno tudi ne za Beneško Slovenijo, medtem ko naj bi bila Soča sprejemljiva tudi za Britance, tako pač Krekova ocena (AS II, Cankar 6/II, 11. 10. 1942, 1. 6. 1943). Alojzij Kuhar se je ukvarjal tudi z idejo o izrecni razveljavitvi Londonskega pakta in Rapalske pogodbe, ob čemer je poslanik Cankar zatrjeval, da so vsi ti akti že razveljavljeni, in to s strani Italijanov samih. Le "gluhega" zunanega ministra Ninčiča bi bilo potrebno prepričati, da je to potrebno ustrezno izrabiti! (AS II, Cankar 6/II, 27. 9. 1942)

Omejeni prostor nam pravzaprav ne omogoča, da bi navedli prav vse akcije, ki so jih v zvezi z bodočimi slovenskimi mejami, posebej tistimi na zahodu, podvzeli "londonski" Slovenci. Omeniti pa gre vendarle dokument, ki so ga avgusta 1942 predložili papeškemu nunciju v Londonu z naslovom "Living Space of the Slovenes", kjer na str. 9 poudarjajo tudi cilje oziroma zahteve, da mora biti vse s Slovenci naseljeno ozemlje zedinjeno v eno administrativno enoto, Slovenija pa mora biti kot enakopraven partner vključena v novo federalno Jugoslavijo. V noti je bilo posebej poudarjeno, da noben del Slovenije v prihodnje ne sme več priti pod oblast Italijanov ali Nemcev oziroma ne sme biti vključen v kakšno bodočo državo skupaj z Italijani ali Nemci! (AS II, Cankar 6/II, 25. 8. 1942) To zadnje je seveda merilo tudi na ideje o obnovitvi Habsburške monarhije v povezavi z dejavnostjo Otona Habsburškega oziroma na razne variante načrtov o srednjeevropskih (katoliških) federacijah in konfederacijah, ki so se vedno znova pojavljale predvsem v ameriškem, a tudi britanskem tisku (AS II, Cankar 6/III, 3. 4. 1943; AS II, Cankar 6/II, 31. 8. 1942). Krek je npr. vsaj ideje o obnovitvi črnožolte monarhije večkrat odločno zavrnil ter vztrajal pri obnovitvi Jugoslavije. Ob tem velja omeniti tudi zanimivo dejstvo, da se je v določenih krogih pojavljala tudi že ideja samostojne slovenske države, npr. v londonskem Timesu v začetku leta 1943, že prej pa je v režiji angleških lastnikov rudnika v Mežici izšel atlas slovenskega etničnega ozemlja (AS II, Cankar 6/II, 20. 1. 1943; AS II, Cankar 6/II, Post-War Borders ...; Arnež, 1997, 34-35). Toda javni diskusiji o samostojni Sloveniji so se tedaj slovenski politiki modro izogibali.

T. i. "Jugoslovani iz Velike Britanije" so 15. oktobra 1943 poslali tudi poseben

apel premieru Winstonu Churchill, v katerem so ga prosili, naj se ob pogajanjih z italijansko Badoglioovo vlado upošteva dejstvo, da je bila Italija napadalec ter da so se primorski Slovenci vključili v zavezniški boj že pred 8. septembrom 1943 in s tem že razglasili Primorsko za del jugoslovanske države (AS II, Cankar 6/IV, 15. 10. 1943). Med 27 podpisniki apela je bil tudi poslanec Jure Koce, ki je kasneje še ob raznih srečanjih britanskih in mednarodnih združenj predlagal za bodočo jugoslovansko italijansko mejo staro avstrijsko mejo ter še priključitev Beneške Slovenije (AS II, Cankar 6/IV, London International Assembly; AS II, Cankar 6/IV, 5. 12. 1944).

Kot deloma že omenjeno, so z govornjo in pisano besedo za slovensko stvar in tudi za čim ugodnejše bodoče slovenske meje z Italijo nastopali tudi drugi slovenski člani ožjega in širšega kroga jugoslovanske begunske vlade. Njihovi nastopi oziroma prispevki so bili objavljeni med drugim v uradnih publikacijah, kot so bile "Yugoslavia at War", "The Yugoslav Society of Great Britain" itd. Izšlo je tudi nekaj brošur o Sloveniji in Slovencih, v katerih se seveda obravnava tudi problem bodoče zahodne meje. V celoti gledano, je bil najbolj oprijemljiv in tudi najbolj dognan rezultat omenjene dejavnosti zelo dobra brošura "Yugoslavia's Frontiers with Italy", ki jo je napisal Fr. Gabrovšek in jo je leta 1943 izdal Jugoslovanski informacijski center v New Yorku. Kasneje je pod nekoliko spremenjenim naslovom "The Yugoslav-Italian Frontier" izšla še v Londonu, s predgovorom člana parlamenta Johna Parkerja. V njej je bila predlagana meja, ki bi potekala od Jadrana med izlivom Soče in Gradežem proti severu do železniškega mostu čez Sočo, nato do Tera in ob njem do kraja Salt, zatem bi se obrnila proti severozahodu in tako puščala na vzhodu kraje Tricesimo, Artenj in Humin, se dotaknila Tilmenta ter nato šla po grebenih zahodno od karnijske reke Aupa vse do avstrijske meje pri Trogkofflu. To bi pomenilo, da bi zajela tudi nekaj furlanskega etničnega ozemlja v ravnini kot tudi v Karniji (Yugoslavia's Frontiers with Italy, 1943, 58; Arnež, 1997, 45-46).

III

V domovini so znotraj protirevolucionarnega tabora skoraj v celoti vse upe polagali na zahodne zaveznike, tudi v pogledu bodočih slovenskih meja na zahodu, zato so zelo pritiskali na svoje predstavnike v kraljevski vladi v Londonu. Posebej je potrebno poudariti, da je kmalu po okupaciji Jugoslavije tudi Narodni svet primorskih Slovencev, ki je deloval še izpred vojne, priznal londonsko vlado oziroma njene slovenske člane za svoje zastopnike in voditelje oziroma za svojo vlado ter je tako v simbolnem smislu izvršil združitev z matično domovino (AS II, Cankar 7/IV, 1942, Slovenskim zastopnikom ...). V odnosu med Primorsko in Ljubljano so zatem znotraj protirevolucionarnega tabora nastopili drugačni, ideološki in politični problemi, ne pa sicer problemi v zvezi z zahodnimi mejami, kjer je vladala popolna načelna enotnost.

Kakorkoli že, v Ljubljani so že kmalu v krogih Janka Mačkovška ter Črtomira Nagodeta (le-ta je sprva sodeloval z Osvobodilno fronto) začele nastajati študije in elaborati oziroma spomenice o slovenskih mejah, posebej tudi o tržaškem vprašanju; že septembra 1941 je šel prek Švice v svet prvi "memorandum" o tržaškem vprašanju, sledili pa so še drugi elaborati (Vodušek Starič, 1994, 9, 10, 186; AS, KUZOP 15/1, 3, 15. 1. 1943; AS, KUZOP 15/1, 3, 8. 2. 1943; AS II, Cankar 6/II, 17. 8. 1943). Katoliški in liberalni tabor sta konec avgusta 1941 - tudi pod pritiskom s Primorske - oblikovala svoj narodnopolitični program, ki je obsegal pet, kasneje sedem točk. V prvih treh točkah je program zahteval - predvideval obnovljeno in razširjeno kraljevino Jugoslavijo, katere enakopravni sestavni del bo tudi svobodna Slovenija "z vsem njej na podlagi narodnostnega načela pripadajočim gospodarskim in prometno zaokroženim ozemljem". Omenjeni program je zaradi objave na londonskem radiu 23. novembra 1941 postal znan kot t. i. "londonske točke" (Svobodna Slovenija, 6. 12. 1941; Duhovno življenje, 1942, 29). V pogledu teritorialnih zahtev do Italije je prišlo do popolne uskladitve med domovinsko in emigrantsko vejo protirevolucionarnega vodstva. Iz domovine so tako (posebej zunanje-politični odbor Slovenske zaveze) "London" do sredine leta 1944 oskrbovali z gradivom, statističnim in zgodovinskim materialom, npr. z elaborati z naslovi kot "Bodoče državne meje na severozapadu Jugoslavije", "Pravica Jugoslavije do Istre, Trsta in Goriške", "Naše meje" ipd. Prav to gradivo je uporabil tudi Fr. Gabrovšek za že omenjeno brošuro, kar je razvidno iz njegovega pisma Iz. Cankarju, kjer med drugim pravi: "Glede one brošure - meje je poslala Slov. zaveza iz Lj., delali so na tem Mačkovšek, Melik in nekateri "naši" (AS II, Cankar 6/II, 17. 8. 1943; AS, Cankar 7/II, 2. 1942). Iz opisov in kartografskih ilustracij v omenjenih dokumentih je razvidno, da naj bi predlagana minimalna meja slonela na etnografski meji iz srede 19. stoletja, ob upoštevanju gospodarskih in prometnih vidikov pa bi naj potekala od morja pri Tržiču proti severu do zahodnega vhoda v Kanalsko dolino, torej nekako v smislu poveljnih jugoslovanskih zahtev.

Poleg obeh glavnih političnih skupin, ki sta oblikovali omenjeni londonski program, so se s problemom zahodnih slovenskih meja ukvarjale tudi druge politične in vojaške organizacije znotraj protirevolucionarnega tabora. Tako je glasilo organizacije Pobratim januarja 1942 kot minimalne meje na zahodu zahtevalo črto Soča - Ter - Tilment - Karnijske Alpe. Posebno velikopotezni so bili v pogledu bodočih meja člani društva "Straža", ne sicer toliko na zahodu, temveč na severu, upajoč pri tem, da "bomo na naših severnih mejah segli v roke našim bratom Čehom in Slovakom" (Vir, 12. 1. 1942; Slovenija in Evropa, 1942). Straža je poslala svoj elaborat tudi Kreku v London, ki pa je glede na svoje stališče iz maja 1941, kot deloma že omenjeno, že postal bolj realističen ter zato omenjeni tekst označil za naivnega in tudi neutemeljenega (AMNZ, Šmajd, Dnevnik, 10; AMNZ, Šmajd, Straža ...) Po drugi strani so slovenski četniki poleti 1942 v svojem glasilu "Svoboda ali smrt"

omenjene zahteve formulirali z besedami, da "hočemo svoboden slovenski narod v veliki združeni Sloveniji v svojih zgodovinskih mejah, kjer ne bo več tujcev...", kar je seveda v pogledu konkretnih meja lahko pomenilo marsikaj (Svoboda ali smrt, 21. 7. 1942).

Narodni program iz londonskih točk bi ob svoji uresničitvi seveda več kot zadovoljil težnje primorskih Slovencev. Obe katoliški skupini, tako krščansko socialna pod vodstvom Virgilija Ščeka in Iva Juvančiča kot tudi konservativna pod vodstvom Janka Kralja sta v tem pogledu v stikih z Ljubljano, Vatikanom in Londonom pokazali precejšnjo aktivnost. V imenu prve skupine je Narodni svet že novembra 1941 poslal v London pismo "o osvoboditvi Goriške, Trsta in Istre", naslednje leto pa britanskemu in ameriškemu poslaniku v Vatikanu poslal izjavo, v kateri med drugim zahteva priključitev k "demokratski in federativno urejeni Jugoslaviji" (AS II, Cankar 8/II, 1942; AS II, Cankar 8/I, 1942, Pismo ...). Konec 1942 oziroma v začetku 1943 je nato vodstvo prve katoliške skupine ponovilo svoje zahteve po povečani Sloveniji oziroma Jugoslaviji, ki bi vključevala tudi Trst. Bodoča meja naj bi v glavnem sledila etnografski črti, kajti po njegovem ne bi bilo smotno zajeti preveč "tujega elementa", vendar pa bi morali biti vključeni v Slovenijo tudi Gradež, Krmin in seveda Beneška Slovenija. V nekem drugem dokumentu istega političnega tabora se od Londona zahteva: "Zapadna meja mora že biti gotova! Nekako narodnostna meja od Moznice po Beli do Gradeža" (AS II, Cankar 8/I, 1942-43, Vodstvo katoliške slovenske manjšine ...; AS II, Cankar 7/IV, 1942, Pismo ...). Po drugi strani je tudi Kraljeva skupina oziroma Slovenska zaveza na Primorskem postavljala podobne zahteve, npr. 25. 5. 1943 je v svoji resoluciji zavrnila obnovo habsburške monarhije ali vzpostavitev Srednjeevropske konfederacije ter kot edini politični cilj poudarila "združitev vseh ozemelj in vseh Slovencev v Združeni Sloveniji" (AS II, Cankar 8/I, 25. 5. 1943). Sam Janko Kralj pa je čez leto dni v imenu sicer zelo verjetno neobstoječega "Slovenskega narodnega odbora za Primorsko" s posebno proklamacijo razglasil odcepitev vseh primorskih dežel od Kraljevine Italije ter njihovo priključitev k Zedinjeni Sloveniji in Jugoslaviji! (Slovenski Trst, 30. 10. 1944; Proklamacija, 10. 5. 1944). Prav ta program pa je v svojih bistvenih prvinah postal temelj in tudi poglavitna vsebina oziroma sestavina vseh nadaljnjih širših programov in deklaracij protirevolucionarnega tabora vse do konca vojne, tako tudi - če omenimo samo dvoje najpomembnejših - Slovenske zaveze in njenega proglasa iz maja 1942 ter nato tudi Narodnega odbora ter njegove "Narodne izjave" z 29. oktobra 1944. Po besedah iz njenega razglasa iz julija 1942 so bili temelji Slovenske zaveze med drugim tudi "združiti vse Slovence v svobodni, narodno očiščeni, prometno, gospodarsko in vojaško v naš prid zaokroženi Sloveniji" (AS II, Cankar 7/II, 6. 1942). Kljub takemu načelnemu stališču in kljub optimističnim izjavam iz Londona pa je vodstvo Slovenske zaveze skrbelo, kajti "meje Slovenije so bile že enkrat oznanjene, a ne vemo, koliko je to realno. Morali bi vedeti

vsaj približno, da je stvar resno priznana pri velikih državah" (AS II, Cankar 7/II, 13. 6. 1942). Še preden je jugoslovanska vlada poslala trem velesilam že omenjeno julijsko (1943) noto, je Slovenska zaveza poslala v London posebno izjavo, katere 3. točka se je glasila: "Slovenske narodne zahteve proti Italiji (Istra, Trst, Gorica), Nemčiji (Celovec, Beljak) in Madžarski (Rabski Slovenci) morajo biti vključene kot skupen program v službene vojne cilje Kraljevine Jugoslavije" (AS, KUZOP 15/3, 25. 4. 1943). Kot sicer že vemo, so se Slovenci v emigraciji prizadevali, da bi zgoraj omenjenemu priznanje dobili, a razen do zagotovil splošnega značaja niso prišli. Glasilo Slovenske ljudske stranke oziroma Slovenske legije je večkrat v spodbudo svojim bralcem objavilo znane Krekove besede "V Zedinjeno veliko Slovenijo pridejo vsi slovenski kraji in vsi slovenski ljudje!" (Svobodna Slovenija, 1, 3, 5, 15 itd.). Proti koncu vojne je protirevolucionarni tabor oblikoval nov osrednji politični organ - Narodni odbor, ki naj bi pripravil vse potrebno za prevzem oblasti po kapitulaciji Nemčije. V že omenjeni izjavi z 29. oktobra 1944, ki pa je bila dejansko sprejeta šele decembra, se zahteva "državno-pravna združitev vsega slovenskega ozemlja v Zedinjeno Slovenijo, ki mora biti v geografskem, gospodarskem, prometnem in strateškem oziru tako zaokrožena celota, da bosta zavarovana nemoteni narodni in gospodarski obstoj in razvoj slovenskega naroda". Narodni odbor je nato v prvih mesecih leta 1945 izdelal več uredb in elaboratov o ureditvi bodoče narodne države Slovenije, ustanovljen je bil tudi pokrajinski Narodni odbor za Primorsko, razdeloval pa je tudi strukturo oblasti na nižjih ravneh, kot so okrožja in okraji, tudi na Primorskem (AMNZ, Šmajd, Narodni odbor). Iz teh dokumentov je bilo razvidno, da se kot samoumeven del slovenske države na zahodu smatra vsaj celotno etnično ozemlje.

Na podlagi tega programa in omenjenih priprav, a z bistveno bolj skromno dikcijo, je bila za znanem zasedanju na Taboru v Ljubljani 3. maja 1945 proglašena narodna država Slovenija, in sicer "za vse ozemlje, na katerem prebivajo Slovenci" (Slovenec, 4. 5. 1945). Nadaljnji razvoj in usoda protirevolucionarnega tabora sta znana, tako da so omenjeni dokumenti oziroma akcije, kljub pozivom zahodnim zaveznikom, da zasedejo slovensko ozemlje, ostajale zgolj na deklarativni ravni.

Pri vsej tej aktivnosti so sodelovali tudi Primorci, tako tisti, ki so živeli v Ljubljani, kot tudi sami protirevolucionarni organi na primorskih tleh, tako pokrajinski odbor Slovenske zaveze, Narodni svet primorskih Slovencev in drugi, ki smo jih tudi že omenili. Že povojna ocena, nastala v okviru rekonstrukcij medvojne dogajanja, je kot eno pglavitnih dejavnosti pokrajinskega odbora SLS za Primorsko označila "pripravo elaboratov za priključitev k Jugoslaviji" (AMNZ, K 600-3/ZA, 3-6). K vsemu temu gre nazadnje omeniti tudi akcijo polk. Vladimirja Vauhnikarja, ki se je sredi leta 1944 po razkritju njegove obveščevalne mreže umaknil v Švico. Tam je v iskanju rešitve Slovenije pred prevlado komunizma prišel do ideje o svobodni Sloveniji s poudarkom, da gre za zaledje Trsta. Ustrezni memorandum je v imenu nekega Slovenskega narodnega sveta izročil ameriškemu predstavniku v Švici Allanu

Dullesu (AS II, Cankar 6/III, 10. 11. 1944; Nova revija, 1997, 43-45).

Vse to se je delalo in dogajalo tajno, skrito pred očmi okupacijskih oblasti, pa vendar po obveščevalnih poteh znano partizanski kot deloma tudi okupacijski oblasti in zavezniškim organom.

Kolaboracionistični del protirevolucije je po drugi strani zaradi nujnega taktiziranja do okupatorskih oblasti v pogledu narodnopolitičnih programov imel v veliki meri zvezane roke. Je pa bilo npr. Slovensko domobranstvo kot tudi sorodni formaciji na Gorenjskem in Primorskem prek svojega ilegalnega vodstva na zgoraj omenjenih stališčih. Kar se tiče vprašanja združene Slovenije ali pripadnosti Primorske, je moralo na zunaj ostajati na ravni splošnih parol in trditev o velikem boju za obstanek in tudi za blagor in процvit slovenskega naroda ipd. Domobranstvu je bila sicer dovoljena širitev na Primorsko, vendar je bila njegova propaganda pod stalnim udarom nemške cenzure, ki je ovirala izražanje t. i. nacionalizma in šovinizma v odnosu do Italijanov. Primorski domobranci so morali paziti tudi na odnose z italijanskimi kolaboracionisti ter dajati večkrat dvoumne izjave, npr. da priznavajo italijansko suverenost (Mlakar, 1982, 208). Kljub temu je protirevolucionarna akcija na Primorskem poleg svoje vojaške, sicer neuspele plati, imela tudi svoj kulturnopolitični, se pravi tudi protifašistični oziroma protiitalijanski vidik. Širila je konkretni slovenski vpliv in do neke mere izrinjala italijanskega. To se je odražalo predvsem v ogorčenih protestih lokalnih zastopnikov Mussolinijeve Socialne republike Italije, npr. goriškega kvestorja ali tržaškega prefekta do iredentistične dejavnosti "slovenskih nacionalistov", ki naj bi zgolj hlinili boj proti komunizmu, v resnici pa so predvsem proti Italijanom ter si prizadevajo ustvariti neodvisno in veliko Slovenijo (Mlakar, 1982, 209-210; AS II, Goriška kvestura, 1037/III). Konkretna domobranska dejavnost je segala tudi v mesti Trst in Gorica, bili pa so tudi poskusi prodreti v Beneško Slovenijo. Vsaj pri kulturni dejavnosti je domobrancem ob bok delno stopila tudi t. i. primorska sredina, ki je presodila, da je treba na zahodni meji že med okupacijo vzpostaviti tudi navzven slovensko podobo mest ter zasesti čim več položajev, saj v danih razmerah priključitev k Jugoslaviji ni povsem gotova, zavezniki pa naj bi ob svojem prihodu upoštevali predvsem stanje na terenu (AMNZ, Šmajd, 11. 3. 1944).

Iz vsega tega je razvidno, da se je protipartizanski tabor v celoti zavzemal za oblikovanje neke vrste avtonomne Slovenije v okviru federativno urejene kraljevine Jugoslavije. Le redko so se pojavljale ideje, ki so predvidevale teritorialno povezavo z zahodnimi Slovani ali po drugi strani povsem samostojno Slovenijo. Vse te želje, zahteve in načrti so predvidevali zmago zavezniškega tabora, ki naj bi Slovincem prinesla zadoščenje v razmerju do imperialističnih severnih in zahodnih sosedov, posebej še zaradi trpljenja med samo okupacijo. Ideje o rešitvi slovenskega vprašanja v nacistični režiji je zaznati le občasno in so izražene v posredni obliki, zelo verjetno kot izraz trenutne propagandistične potrebe oziroma oportunizma do okupatorske

oblasti in cenzure. Meje zahtevane združene Slovenije bi po večini predlogov segale čez etnično mejo, le-ta pa je bila pri vseh skupinah smatrana kot minimum. To je še posebej veljalo za razmejitev na zahodu. Vse upe je tako protipartizanska stran polagala na zahodne zaveznike oziroma na emigrantsko vlado. Le-ta je skupaj s somišljeniki iz domovine pripomogla k širjenju informacij o Slovencih oziroma Sloveniji ter k zavesti, da slovenski narod želi živeti in da zahteva svoje pravične meje, tudi že kot državno pravni subjekt. Zaradi konkretnih mednarodnih okoliščin ter zaradi vpletenosti v kolaboracijo in državljansko vojno v domovini se omenjena stran ob koncu vojne ni mogla vplesti v odločilna dogajanja, kar je bilo razumljivo, saj je bila politično ali celo fizično izločena iz igre.

THE PROBLEM OF THE SLOVENIAN WESTERN BORDER IN 1941-1945 (THE COUNTER-REVOLUTIONARY FACTION)

Boris MLAKAR

Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

SUMMARY

In the period of World War II, the counter-revolutionary and collaborationist faction was in favour of uniting the whole Slovenian ethnic territory into a United Slovenia which would become a part of the federal Yugoslav Kingdom after the war. The greater part of this faction expected the Allies to win, but due to its opposition to the revolutionary partisan movement it collaborated partly with the enemy forces. The collaborationists, especially domobranci (members of Home Guard), could not openly express their sympathies for a United Slovenia due to tactical reasons.

However, they linked, through their illegal leadership, with the Yugoslav Royal Government in London and indirectly with the Western Allies. The author of the article presents the demands for annexation of Slovenian ethnic territory on the west to Slovenia with examples from clandestine newspapers, news and programmes of counter-revolutionary underground organizations. The demands often reached into Friulian or Italian ethnic territory.

There is an extensive presentation of the activity of Slovenian ministers and diplomats in Britain and America, whose interventions and publications assisted in spreading the awareness of the suffering of the Slovenian nation as a result of the enemy occupation and its will to live in a United Slovenia also as an autonomous state-political subject.

VIRI IN LITERATURA

- AJ - Arhiv Jugoslavije, 103-44-216, Miha Krek Momčilu Ninčiču, 3. 5. 1941.
- AMNZ - RP, Arhiv Ministrstva za notranje zadeve, Rupnikov proces, št. 3913,
Govor potpredsednika g. dr. Kreka, 6. 4. 1942.
- AMNZ, Šmajd - Zbirka Albina Šmajda, Dnevnik, št. 575.
- AMNZ, Šmajd, Narodni odbor.
- AMNZ, Šmajd, Obveščevalec, št. 16, 11. 3. 1944, Resolucija, Na skupnem sestanku
zbrani slov. intelektualci iz Goriške in Trsta so ugotovili sledeča dejstva.
- AMNZ, Šmajd, Straža, Združena Slovenija.
- AMNZ, K 600-3/ZA, Slovenska ljudska stranka na Primorskem, 3-6.
- AS II, Cankar - Arhiv Slovenije, dislocirana enota II, Zbirka Izidorja Cankarja, fasc.
6/I, Vsem Slovencem.
- AS II, Cankar, fasc. 6/I, Vladimir Rybar Izidorju Cankarju, 25. 7. 1941.
- AS II, Cankar, fasc. 6/I, Miha Krek Izidorju Cankarju, 24. 1. 1942.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Izidor Cankar Mihi Kreku, 27. 9. 1942.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Miha Krek Izidorju Cankarju, 2. 4. 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Izidor Cankar Francu Gabrovšku, 16. 11. 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Franc Gabrovšek Izidorju Cankarju, 28. 11. 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Izidor Cankar Mihi Kreku, 23. 8. 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Miha Krek Izidorju Cankarju, 11. 10. 1942, 1. 6. 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Izidor Cankar Mihi Kreku, 27. 9. 1942.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, The Living Space of the Slovenes.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, France Snoj Izidorju Cankarju, 25. 8. 1942.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Izidor Cankar Momčilu Ninčiču, 31. 8. 1942.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, France Snoj Izidorju Cankarju, 20. 1. 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Post-War Borders in Europe Studied; Gabrovškov dnevnik,
34, 35.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Franc Gabrovšek Izidorju Cankarju, 17. 8. 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 6/II, Franc Gabrovšek Izidorju Cankarju, 17. 8. 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 6/III, Vladimir Vauhnik Slovenskemu odboru v Rimu, 10. 11.
1944.
- AS II, Cankar, fasc. 6/III, The National Weekly, 3. 4. 1943
- AS II, Cankar, fasc. 6/IV, London, 15th October 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 6/IV, London International Assembly. Commission II, Proposals
Relating to the Italian Problem Submitted by the European Sub-Commission.
- AS II, Cankar, fasc. 6/IV, Sestanek Britanske in Centralnoevropske zbornice, 5. 12.
1944.
- AS II, Cankar, fasc. 7/I.
- AS II, Cankar, fasc. 7/I, The Town of Triest. Predstavka jugoslovanske delegacije za
mirovno konferenco 1918.

- AS II, Cankar, fasc. 7/I, Bodoče državne meje na severozapadu Jugoslavije, 4. 10. 1941.
- AS II, Cankar, fasc. 7/I, Memorandum. London, 27th December 1941.
- AS II, Cankar, fasc. 7/III, Prvi proglas Slovenske zaveze, začetek julija 1942.
- AS II, Cankar, fasc. 7/II, Situacijsko in politično poročilo z dne 13. 6. 1942.
- AS II, Cankar, fasc. 7/IV, Pismo iz Primorja - Koncem decembra 1942 .
- AS II, Cankar, fasc. 7/IV, Slovenskim zastopnikom v kraljevski vladi (brez datuma, spomladi 1942).
- AS II, Cankar, fasc. 8/I.
- AS II, Cankar, fasc. 8/I, J. G., Obupne razmere v italijanskih taboriščih za vojne in civilne internirance, januar 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 8/I, Trieste and Yugoslav Unity, by Dr. Miha Krek. Free Europe, January 15, 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 8/I, Narodni svet Mihi Kreku 1942 (brez datuma).
- AS II, Cankar, fasc. 8/I, Nota, poslana 26./27. julija 1943 Britaniji, Ameriki, SSSR.
- AS II, Cankar, fasc. 8/I, Pismo iz Primorske, 1942 (brez datuma).
- AS II, Cankar, fasc. 8/I, Vodstvo katoliške slovenske manjšine v Italiji sporoča naslednje (brez datuma, konec 1942 ali začetek 1943).
- AS II, Cankar, fasc. 8/I, La "Slovenska Zaveza" (Union Slovene) du Littoral, 25. 5. 1943.
- AS II, Cankar, fasc. 8/II, Narodni svet primorskih Slovencev in Hrvatov, 1942 (brez datuma).
- AS II, Cankar, fasc. 7/II, Poročilo št. 3, februar 1942.
- AS II, Klemenčič - Zbirka Slava Klemenčiča, fasc. 1/III, Slovene Talk by Minister Dr. M. Krek 17. 8. 1941.
- AS II, Goriška kvestura, fasc. 1037/III.
- AS, KUZOP - Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, fasc. 15/1, 3, 15. 1. 1943, Duplikat Zupančičevega Trsta in Milkotovega Trsta.
- AS, KUZOP, fasc. 15/1, 3, 8. 2. 1943, O pripadnosti Trsta k Jugoslaviji.
- AS, KUZOP, fasc. 15/3, Izjava in želje Sl. Z. z dne 25. 4. 1943.
- Arnež, J. A. (1997): Gabrovškov dnevnik. Studia Slovenica, Ljubljana.
- Avramovski, Ž. (1996): Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Knjiga treća (1939-1941). Beograd.
- Biber, D. (1980): Britanska in ameriška politika o italijansko - jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni. Zgodovinski časopis 34, 4.
- Duhovno življenje, 2, 1942. Buenos Aires.
- Jugoslavia's Frontiers with Italy (1943). New York.
- Mlakar, B. (1982): Domobranstvo na Primorskem (1943-1945). Ljubljana.
- Nova revija, 183/184, 1997, Svobodna slovenska država.

PRO - Public Record Office London, FO 371/30240 NO 960, Memorandum on the Slovene Territorial Claims at the Moment of the Establishment of the New Boundaries of the Yugo-Slav State, 1. 5. 1941.

PRO, FO 536/4/3008 91808, G. W. Rendel P. J. Dixonu, 1. 9. 1941, G. W. Rendel Anthonyju Edenu, 5. 9. 1941;

PRO, FO 536/4/3008 91808, G. H. Seton-Watson, Slovenia and Jugoslavia. Notes on Conversation, 28. 9. 1941

PRO, FO 536/4/3008 91808, G. W. Rendel P. J. Dixonu, 7. 10. 1941.

PRO, FO 371/30219 NO 162, Anthony Eden Leopoldu Ameryju, 30. 9. 1941.

PRO, FO 371/30221 NO 162, J. MacDonald Williamu Ridsdaleju, 19. 11. 1941.

PRO, FO 536/4/3008 91808, G. W. Rendel D. F. Howardu, 5. 12. 1941, 23. 12. 1941.

Proklamacija, 10. 5. 1944.

Svobodna Slovenija, 2, 6. 12. 1941, Kaj hočemo vsi Slovenci.

Svobodna Slovenija, 5, 15. 1. 1942.

Svobodna Slovenija, 1, 3, 5, 15, itd.

Svoboda ali smrt, 14, 21. 7. 1942.

Slovenski Trst, 9, 30. 10. 1944.

Slovenec, 101, 4. 5. 1945, Združena Slovenija vstaja.

Slovenija in Evropa, 2-3, januar 1942, Vprašanje slovenskih meja (AS II, SLS, fasc. 124/II).

Vir, 2, 12. 1. 1942, O naših bodočih mejah.

Vodušek Starič, J. (1994): "Dosje" Mačkovšek. Ljubljana.

PREDLOG ZA OHRANITEV RAPALSKE MEJE
IN DELITEV SLOVENIJE*Janko PLETERSKI*

akademik, SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 3

IZVLEČEK

Akcijski odbor za slovensko državo (Ciril Žebot) je 31. maja 1946 predlagal britanski vladi (spomenica "The problem of Trieste"), naj pariška konferenca v mirovni pogodbi z Italijo ne spreminja obstoječe (rapalske) državne meje "Titove" Jugoslavije z Italijo. Ozemlje "Julijske Benečije" naj se ne deli po etnični črti, marveč ohrani kot celota in tu se naj ustanovi "Svobodna julijska država" (Free Julian state). To bi pomenilo delitev Slovenije v dve državi. Med slovensko politično emigracijo je proti podvigu Akcijskega komiteja nastopil Miha Krek in dobil podporo škofa Gregorija Rožmana.

V vladi generala Dušana Simovića - stvaritvi državnega udara z dne 27. marca - je po begu v tujino aprila 1941 prav kmalu prišlo do tako hudih zaostritev v odnosih med srbskimi in hrvaškimi ministri, da je obnovitev vojaško razbite Jugoslavije, tudi če zavezniki zmagajo, postala skrajno negotova. Takšen položaj je bil posebno kočljiv za narodno prihodnost Slovencev. Podpredsednik vlade Miha Krek, vodilni med slovenskimi ministri, hkrati pa priznan - po smrti Frana Kulovca 6. aprila 1941 - kot novi vodja Slovenske ljudske stranke, tradicionalno najmočnejše stranke med Slovenci, je v tem položaju poslal 8. septembra 1941 direktivno pismo svojememu strankarskemu somišljeniku in ministru Francu Snoju, ki se je takrat mudil s političnimi nalogami v ZDA.

V pismu Krek Snoja obvešča, kako si slovenski člani vlade predstavljajo prihodnost Slovencev, za kaj si naj prizadeva in kakšne so prioritete posameznih možnosti. Prva prioriteta je doseči, da bi bila "cela Slovenija v Jugoslaviji, po možnosti v federativni državi SHS". Sploh je treba preprečiti delitev Slovenije, zlasti pa to, da bi prišli pod Nemce ali Italijane. In še natančneje: "Zato smo rajši samostojni v tržaškem pristanišču ali v kakšni drugi obliki, da nas ne bi priključevali, delili med Nemce in Italijane." Očitno še računa z možnostjo sporazumnega miru. Snoj naj ima vedno v mislih, da je treba gojiti prisrčne zveze s Hrvati in imeti pred seboj tri možne

rešitve: jugoslovansko, slovensko-hrvaško in tržaško-angleško. Javno je treba delati za Zedinjeno Slovenijo, "ki bodi samostojna, neodvisna enota po možnosti in po naših željah v Jugoslaviji, toda neodvisna od centralizma" (Šepić, 1983, 32-33).

Po videnju Mihe Kreka gre torej za tri možne rešitve. Najbolj zaželena je Slovenija v Jugoslaviji; če to ne bi bilo mogoče, potem Slovenija v eni državi skupaj s Hrvati; in končno zadnja, najmanj zaželena možnost, Trst s Slovenijo kot ena država pod britanskim varstvom. Vse tri rešitve imajo eno skupno potezo, en temeljni namen: preprečijo naj delitev Slovenije, posebno tisto med Nemčijo in Italijo.

Emigrantska vlada je delovala v območju Velike Britanije in Miha Krek je moral molčati o skrivnosti, da sta s Franom Kulovcem še komaj pred petimi meseci, na zadnji dan Kulovčevega življenja, poskusila doseči še eno različico za reševanje Slovencev, namreč, da bi ozemlje Dravske banovine dobilo pod nemško okupacijo status nekakšnega protektorata (Čulinović, 1970, 137-138). Dejansko je bila to takrat njuna prva prioriteta, saj sta nad Jugoslavijo že naredila križ. Toda v dneh, ko piše Krek z angleških tal pismo Snoju, je položaj že čisto drugačen.

Možnosti za Slovence so zdaj slovenskemu vodstvu v Londonu že razločno vidne. Za našo temo je relevantno, da se zadnja in obenem minimalna rešitev imenuje tržaško-angleška. Tako so stvar videli begunski ministri v Londonu, ne da bi mogli vedeti, da bo vojna trajala še 44 mesecev, ki bodo prinesli veliko nepredvidljivega.

Ob koncu vojne in v času zavezniškega sklepanja o mirovni pogodbi z Italijo se nekdanjim slovenskim ministrom vse alternative zastavljajo bistveno drugače. Obstoje Jugoslavije je medtem trdno zagotovljen. Odloženo je, da bo živela kot federacija narodnih držav, med njimi je tudi slovenska. Toda izvršeno dejstvo je tudi nekaj njim skrajno nezaželenega.

Federativna ljudska republika Jugoslavija je sicer dežela, ki je izpričano zaslužna za zavezniško zmago, vojaško močna in mednarodno pomembna. Toda, v njej vladajo komunisti! Stari slovenski politični faktorji, ki so ostali v begunstvu, niso več ministri kakršnekoli mednarodno priznane vlade. Nimajo več niti možnosti, da bi se učinkovito distancirali od poloma svojih privržencev na tleh Jugoslavije, ki so pred zavezniškim svetom izpostavljeni kot kolaboracionisti, poraženi skupaj s Hitlerjem. Obupno si seveda prizadevajo, bi si izoblikovali nov "locus standi" v zavezniškem svetu. In začetni pojavi mrzle vojne jim res bude upe, saj računajo na simpatije zahodnih zaveznikov za njihov izpričani antikomunizem. Toda, nekaj je, kar jih kot opazovalce dogajanja na pariški mirovni konferenci spravlja v protisloven položaj.

Na konferenci se odloča o tistem vprašanju, ki je bilo srčika vseh njihovih nekdanjih zamišljenih rešitev, o tistem jedru, ki je pogojevalo sprejemljivost celo najskromnejše od njih. To je bilo vprašanje združenja Slovenije. In prav o tem odloča zdaj mirovna konferenca.

Protislovje, ki ga občutijo, tiči v dejstvu, da na konferenci to vprašanje zdaj

postavlja namesto njih država, v kateri so na oblasti tako osovraženi zmagovalci, komunisti. Postavlja ga v obliki boja za priznanje nove zahodne meja nasproti Italiji.

Izgledi Jugoslavije na uspeh so omejeni, toda v pomembnem obsegu zelo realni. Dejstvo je, prvič, da zahodni zavezniki načelno priznavajo potrebo, da se Jugoslaviji oz. Slovincem in Hrvatom popravijo najhujše krivice, ki so jim jih nekoč sami prizadeli. In dejstvo je, drugič, da je nova Jugoslavija - po zaslugi izjemno močnega in vztrajnega protifašističnega odpora Slovencev in Hrvatov na primorskih domačih tleh, na koncu podkrepjenega z jugoslovansko armado kot celoto - že dobro zasedrana na ozemlju kontroverzne Julijske krajine. Praznih rok Jugoslavija ne more ostati. Težava za slovenske politične emigrante je v tem, da bo vsaka poprava stare meje krepila novo Jugoslavijo, krepila njen režim in odrinila v nedogled restavracijo njihovega predvojnega, poraženega. Toda za združenje Slovenije gre! Zato opazujejo dogajanje na mirovni konferenci z dvojnimi, protislovnimi občutki: kot Slovenci in kot ideološko determinirani begunci. A v celem nedejavno, ker menijo, da jugoslovanskim ozemeljskim zahtevam proti Italiji vendarle ne smejo škodovati (Novak, 1995, 296).

Drugače se je odločil krog Cirila Žebota, ki je nadaljeval izročilo Lamberta Ehrlicha. Ta močno izpostavljeni ideolog integralistične katoliške desnice v Ljubljani, ki si je v svojem radikalizmu izbrala oboroženo kolaboracijo kot manjše zlo, si je že v letih med vojnami zamislil neko "višarsko slovenstvo", Slovence kot "narod sredi Evrope" - "evropski kolodvor". Tako piše Ciril Žebot, njegov najvidnejši so-mišljenik. Natančneje omenja Ehrlichov načrt slovenske državnosti v treh variantah, bodisi v zvezi s Trstom kot "jadranske Švice", bodisi v jugoslovanski konfederaciji, bodisi kot članici širše evropske zveze držav. Iz Žebotovega pisanja lahko razberemo, da ta načrt izvira iz časa pod okupacijo. Politikom okrog Slovenske zaveze, vključno ministrom v Londonu, so ti načrti bili znani (Žebot, 1967, mestoma, zlasti 124-5. - Novak, 1995, 295-296).

V začetku 1946 se je ob C. Žebotu zbral krog ljudi, ki niso bili zadovoljni z ravnanjem in stališči Krekovich mirnih opazovalcev. Šestega aprila so naznanili ustanovitev Akcijskega odbora za zedinjeno in suvereno slovensko državo - kratko AO (Action committee for unified and sovereign /sic!/ Slovenian state). Potem ko je najprej poslal neko spomenico zavezniški anketni komisiji na Primorskem (19. marec 1946), je AO poslal vladam treh zahodnih zaveznikov spomenico z naslovom "Problem Trsta" (The problem of Trieste), datirano z 31. majem (po objavi štirih razmejitenih črt velikih sil). Podpisali so jo Jože Špindler, Ciril Žebot in Fran Erjavec (PRO, 1946). Spomenico je v fondu britanskega zunanjega ministrstva našel Tone Ferenc in jo prvič omenil l. 1985: "Žebotov krog je tudi pozneje, med pariško mirovno konferenco, nasprotoval priključitvi Primorske in Istre k Jugoslaviji in si prizadeval za ustanovitev državnice, ki bi obsegala Julijsko krajino in Koroško zunaj Jugoslavije, o čemer priča njegov predlog britanskemu zunanjemu ministrstvu"

(Cankar, 1985, 84). G. Ferenc mi je posredoval kopijo spomenice in dovolil, da jo tukaj predstavim, za kar se mu lepo zahvaljujem.

Spomenica obsega 19 gosto tipkanih strani besedila in 27 še obsežnejših strani prilog. Omejujem se na najkrajši povzetek bistvenih momentov besedila. Avtorji označijo zahtevo po priključitvi Primorske k jugoslovanski Republiki Sloveniji kot "poskus vključiti celo severnojadransko območje v Titovo 'Jugoslavijo' pod sovjetskim nadzorom" ("attempt to include the whole Northern Adriatic area into Soviet-controlled Tito's 'Yugoslavia'"). Podajo obsežno in slabo pregledno argumentacijo za svojo osnovno idejo, da bi bilo vprašanje "severnojadranskega območja" najbolje rešiti z ustanovitvijo nekakšne večje multietnične države (etnična Slovenija z obrobniimi ozemlji, tj. s Trstom, Istro, Furlanijo, Koroško - Slovenci bi v njej predstavljali 62% prebivalstva). Pri tem dajo razumeti, da vedo, da takšne rešitve na konferenci ni mogoče pričakovati. V nadaljevanju zato predlagajo "konkretné možnosti političné odločitve" ("the following concrete eventualities for a political decision on the issue offer themselves to be examined").

Izhodiščna zahteva vseh variant je, da se ozemlje "Julijske Benečije" ne sme deliti po lokalni etnični črti, marveč se naj ta enota ohrani kot celota. S to predpostavko opišejo prvo varianto, svojega predloga: Na celotnem spornem ozemlju (Julijska Benečija oz. Krajina, najbrž vključno z Beneško Slovenijo) naj se ustanovi "Svobodna julijska država" (Free Julian state). Z drugimi besedami, Jugoslavijo oz. republiko Slovenijo je treba zadržati na stari, nespremenjeni rapalski meji. To je pravzaprav njihova temeljna zahteva, saj od ohranitve rapalske meje izhajata tudi oba nadaljnja predloga. Najprej sledi varianta, ki seže že mimo kompetenc delujoče konference, saj zadeva vprašanje Avstrije, ki ni na dnevnem redu. Predlagajo, da bi se "Svobodni julijski državi" priključila tudi avstrijska dežela Koroška. Ob obeh variantah izrazijo mnenje, da ne bi mogli predstavljati trajne rešitve, ker bi Svobodna julijska država in "Dravska banovina" težili k združitvi oz. priključitvi druge k drugi, v tej ali oni smeri. S to oddaljeno možnostjo v mislih govore o tretji varianti, ko bi se Dravska banovina priključila Julijski državi in bi se na ta način uresničila uvodnem delu spomenice opisana ideja o državi s slovenskim jedrom in s "plurietnično sestavo" obrobja.

Organizirana bi bila na temelju kantonov po švicarskem vzorcu in v njej bi se uveljavljalo načelo "svobode pred raznarodovanjem" in pred "Titoizmom" pod ruskim sponzorstvom. Sledi še nekakšna rekapitulacija že uvodoma podanih argumentov. Zadnji poudarek pa je, da bi ustanovitev takšne politične formacije, ki bi se potem sama odločila, ali se priključi kakšni širši konfederaciji, prinesla pomiritev tega nemirnega območja.

Avtorji torej ostajajo glede "tretje" rešitve na tleh razmišljanja o zelo oddaljenih možnostih. Saj, če bi jo zares predlagali konferenci kot "konkretno možnost politične odločitve", bi to ne moglo pomeniti nič drugega, kakor da predlagajo konferenci, naj

napove vojno Jugoslaviji z Rusijo vred. Seveda bi bila že prva predlagana varianta - ohranitev celovitosti Julijske krajine zunaj starih meja Jugoslavije - uresničljiva samo z vojaško prisilo. Začasno pa so dejansko predlagali delitev Slovencev po stari rapalski meji v dve državi. Domišljali so si, da se bo Italija odrekla celi Julijski Benečiji njim in njihovi oblasti na ljubo.

Uradna SLS, piše profesor Bogdan Novak, je v privatnih pismih svojim zaupnikom program AO obsodila kot rušenje edinosti med emigranti in povzročanje novega nemira in prepira med jugoslovanskimi "demokratskimi" vrstami v tujini. Navaja pismo Mihe Kreka 25. maja 1946 prijateljem v Rim o "nerazsodno postavljenih težah", s katerimi bi si emigrantje samo še poslabšali svoj položaj. Edino, kar lahko emigracija stori, je ignoriranje in molk. Novak dodaja, da je tudi škof Rožman obsodil ustanovitev AO in njegovo delo (Novak, 1995, 299).

Miha Krek in njemu bližnji so poleg izrecno navedenih ugovorov gotovo tudi presodili, da bi takšna delitev Slovenije mogla pomeniti le to, da bi na koncu koncev Italija obdržala "Svobodno Julijsko državo" v celoti kar zase, tudi če bi jo zavezniki začasno vrisali na politični zemljevid. In odločili so se, da svoj antikomunizem in jezo podrede aktualni možnosti, da se Slovenija državno združuje v Jugoslaviji, takšni, kakršna pač je.

THE PROPOSAL TO PRESERVE THE RAPALLO BORDER AND THE DIVISION OF SLOVENIA

Janko PLETERSKI

academician, SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 3

SUMMARY

In June 1946, a memorandum entitled "The Problem of Trieste" dated 31st May (after the publication of demarcation lines of the great forces) was presented to the allied governments by Jože Špindler, Ciril Žebot and Fran Erjavec on behalf of an Action Committee for the Slovenian state. The authors labelled the demand for the annexation of the Primorska region to the Yugoslav Republic of Slovenia as an "attempt to include the whole Northern Adriatic area into Soviet-controlled Tito's 'Yugoslavia'. According to the argumentation, which stemmed from the idea that the question of "the northern Adriatic area" would be best solved with the formation of a larger multi-ethnic country (ethnic Slovenia with the surrounding territories, i.e. Trieste, Istra, Friuli, Carinthia - the Slovenians would represent 62% of the population in it), the memorandum proposed, as "a concrete possibility of a political decision", the following: the territory of "Venezia Giulia" was not to be divided according to the local ethnic line but to be preserved as a whole and here a "Free

Julian State" was to be established. That would mean preserving the Rapallo western border of Yugoslavia. Another version followed, which exceeded the competence of the conference: to annex Austrian Carinthia to the Free Julian state.

Finally, there was an idea of "annexing" the Yugoslav part of Slovenia - Dravska banovina - to the Julian State. Such a decision would mean a declaration of war to Yugoslavia. In the circle of Slovenian political emigrants Miha Krek, opposed the attempts of the Action Committee and gained support of bishop Gregorij Rožman.

VIRI IN LITERATURA

Cankar, Iz. (1985): Londonski dnevnik, 1944-1945. Ljubljana.

Čulinović, F. (1970): Okupatorska podjela Jugoslavije. Beograd.

Novak, B. (1995): Geneza slovenske državne ideje med emigracijo. V: Slovenci in država. Ljubljana, SAZU, 296-305.

PRO - Britanski državni arhiv Public Record Office, fond ministrstva za zunanje zadeve. Signatura: PRO, FO 371, 1946, R-9405.

Šepić, D. (1983): Vlada Ivana Šubašiča. Zagreb, Globus.

Žebot, C. (1967): Slovenija včeraj danes jutri. Celovec.

TOPOGRAFIJA SPOMINA NA NOVO MEJO

Andrej MALNIČ

Goriški muzej, SI-5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1

IZVLEČEK

Spis govori o tem, kako je prebivalstvo v primestnih goriških vaseh od Mirna do Solkana v letih 1947-1949 doživljalo novo mejo med Jugoslavijo in Italijo. Raziskava temelji na ustnih pričevanjih ljudi, ki so tu takrat živeli ali delali. Nova meja za Slovence ni bila le krivična, ker je bila veliko več kot zgolj razmejitvena črta na papirju. Ni delila zgolj zemlje, delila je ljudi, njihovo zgodovinsko, kulturno, socialno, ekonomsko in narodno dediščino do takrat vedno enotnega goriškega prostora. Zato je na posameznika delovala kot pravi kulturni šok, ki je povsem spremenil vsakdanje življenje. Življenje ob novi meji so bremenile tudi mednarodne in jugoslovanske notranje politične okoliščine v času hladne vojne in Informbiroja.

Uvod

Meja med Italijo in Jugoslavijo, ki je leta 1947 segla med Slovence v Gorici in njenih primestnih vaseh, je bila za ljudi na Goriškem povsem nova izkušnja; meja tod ni delila nekega abstraktnega prostora, prebivalstvo je dobesedno razklala na dve. Prav to je snov tega spisa: kako se usodnih dogodkov izpred petdesetih let spominjajo ljudje s te strani državne meje med Mirmom in Solkanom, posebej tisti, ki so takrat živeli ali delali na sami meji. Dobršen del pričevanj je pristnih in osebnih, del pa jih sodi v ustno izročilo, ker pač ne govorijo o lastnih izkušnjah. A zahvala velja vsem: prebivalcem stometrskega obmejnega pasu, dvolastnikom, železničarjem, miličnikom in pripadnikom tajne policije (Udba). Žal nam ni bilo dano govoriti z vojaki posebnih enot Jugoslovanske armade (Knoj) in uslužbenci carine; njih izpoved bi zagotovo pripomogla, da bi bila raziskava verodostojnejša.

V spisu najprej predstavimo kronologijo dogodkov, kako se je med letoma 1947 in 1949 izoblikovala podoba meje, ki se je prebivalstvu vtisnila v spomin. Nato pa spregovorimo o ljudeh, ki so z njo takrat živeli.

Čas pred priključitvijo

Po odhodu Jugoslovanske armade iz Trsta in Gorice, dogodku, ki v resnici ni

obetal nič dobrega, je problem bodoče meje postal za slovenski narod najpomembnejše politično vprašanje, vprašanje pravičnosti in hkrati pravice zmagovalca, da prestavi krivično rapalsko mejo, ki je bila posledica italijanskega imperializma iz prve svetovne vojne. Bil je to čas številnih narodnih demonstracij in mitingov. Agitacija za to ali ono stran - projugoslovansko, proitalijansko, komunistično in antikomunistično - ni bila zgolj stvar prestiža, ampak sredstvo, s katerim naj bi se vplivalo tudi na določitev same mejne črte. Posebej v času, ko so tod hodile razne komisije in poizvedovale, kje da bi prebivalstvo rado živelo.

A bolj kot so tekli meseci, bolj je problem meje postal tudi pomembno osebno vprašanje posameznika. Posebej tistega, ki je na domačem pragu videval razmejitvene komisije. Za domačine je bila meja veliko več kot le razmejitvena črta na papirju. Ni delila zgolj zemlje, delila je ljudi, njihovo zgodovinsko, kulturno, socialno, ekonomsko in narodno dediščino. Ves ta prostor je bil življenjsko odvisen od Gorice in njenega trga. Posameznika je hkrati bremenila tudi njegova osebna drža med drugo svetovno vojno, versko in politično prepričanje ter socialno-ekonomski položaj. Slovenec na Goriškem je bil, vsaj kar zadeva mejo, razpet med samim seboj, domačo deželo in lastnim narodom. Zato je bilo takrat še kako pomembno, kakšna bo ta nova meja, in ne le, kje bo potekala.

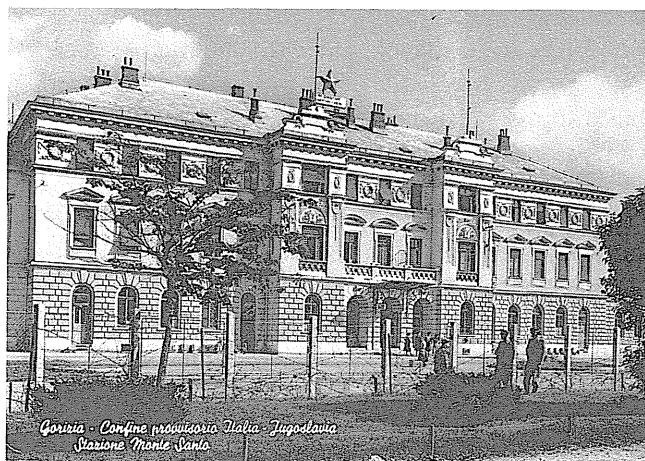
Odgovorov je bilo veliko. Taki, ki so mirili, da bo meja zaprta samo dan ali dva in da ne bo v škodo prebivalstvu, in oni, ki so strašili, da se ji niti blizu ne bo smelo priti. Marsikoga je prav tesnoba pred zaprto mejo pregnala na ono stran, najsibo zaradi dela, ljubezni ali svobode gibanja. Ni bila le neposredna bojazen pred novo jugoslovansko oblastjo kot tako kriva, da se je človek odločil za odselitev.

Čas pred priključitvijo je čas številnih ugibanj, osebnih stisk, veselja in razočaranja. Raznovrstne vesti, samovoljne razlage ter politične agitacije so zmedo stopnjevale. Šele ko so mednarodne razmejitvene komisije postavile lesene količke, so ljudje razumeli, da gre zares. Domačini so te količke marsikje samovoljno prestavljali, zdaj v to zdaj v drugo smer, ker jim je meja prečkala dvorišče, zaprla pot na polje, bila kako drugače v napoto, ali pa zato, ker so bili zavedni ter sovražni do Italije.

Pričevanje iz Mirna: *Ko smo fantje na mirenskem pokopališču zagledali tablo z napisom "Začasna meja", smo se razburili. Zdelo se nam je narazumljivo, da bo tu šla meja. Bili smo jezni in zato smo tablo enostavno sneli stran.*

Bile so to drobcene spremembe, praviloma količkov za več kot deset do dvajset metrov sem ter tja niso premikali. Tudi potem, ko je na mejo že prišel Knoj, so se takšne reči še godile, bodisi na prošnjo ljudi bodisi zaradi domoljubnih čustev jugoslovanskih vojakov. Vse dokler niso bile izdelane potrebne zemljepisne karte.

Zadnji dnevi pred 15. septembrom so bili za mnoge poslednji, ko so se še lahko svobodno odločili, kje naj živijo. Bili so to dnevi odpovedi v tržiški ladjedelnici in v predilnici v Podgori, dnevi poslednjih prepričevanj dobrih delavcev, da naj ostanejo v Italiji, ker bo bolje zanje.

Italijanska razglednica, odposlana leta 1956, last Goriškega muzeja. Razglednica prikazuje mejo z italijanske strani v bližini železniške postaje v Novi Gorici. V ospredju sta dva jugoslovanska vojaka, v ozadju pa civilno prebivalstvo, kar dokazuje, da je bil takrat dostop na železniško postajo skozi glavni vhod že dovoljen. Na razglednici piše, da je italijansko-jugoslovanska meja začasna.

Pričevanje iz Šempetra: *Mojega moža je gospodar svaril in prepričeval, naj ostane. Moj mož pa mu je rekel: "Znam delati in zato ne bom nikoli lačen. Sem Slovenec in bom ostal Slovenec."*

Kmetje, ki jim je zemlja ostala na oni strani, so pohiteli s spravilom pridelka. V Mirnu je bila zadnja skupna veselica in maša za vso faro, to je za Miren, Rupo in Peč. Dne 14. septembra se je, kot beremo v kroniki frančiškanskega samostana, od Kostanjevice poslovalo veliko število slovenskih vernikov.

Samostanska kronika iz leta 1947: *S težkim srcem so se po petih litanijah ljubitelji Kostanjevice vračali preko že postavljene demarkacijske črte v Gorico.*

Ljudje so jemali slovo od sorodnikov, prijateljev, ljubih oseb in delodajalcev; zadnjič so šli na sprehod, v kino ali na ples v Gorico. Premožnejši, ki so poznali pomankanje v Coni B in ki so bili prepričani, da bo meja dokaj let tesno zaprta, so si v Gorici nakupili večje količine življenjskih potrebščin: surovin za obrt, blaga, posodja, hrane ali pa rezervnih delov za kolesa. Zadnjega dne je nič kaj slovesno odšla mimo zvedavih domačinov še Zavezniška vojaška uprava.

Prihod jugoslovanske vojske

Ljudje so čistili dvorišča in pometali ulice, da so bile vasi ob prihodu Jugoslovanske armade snažne. Gradili so slavoloke. V tistih urah, ko je bil zapovedan prihod

vojske, se je na cestah in trgih trlo ljudstva z rožami v rokah. Prihod Jugoslovanske armade je oznanil konec italijanske okupacije. Kljub razočaranju zaradi nepravilne meje je bilo veselja povsod dovolj. Slavje se je zavleklo pozno v noč. Brez vojakov seveda, ti so bili takoj po prihodu razporejeni vzdolž meje. Zato so bili marsikje domačini malce razočarani, pričakovali so bolj svečan in ne zgolj rutinski prihod vojakov. Četa, ki se je premaknila iz Lijaka proti Rožni dolini, menda niti ni točno vedela, kje naj se ustavi in kje naj zasede stražarske položaje. V Rožni Dolini je neka ženska poveljujočega oficirja, ki je bil na konju, zamenjala za Tita. V Vrtojbi pa so določene odseke meje čvale skupine domačinov že pred prihodom Jugoslovanske armade. Ljudje so vojakom radi priskočili na pomoč, skupaj so vlekli žico ob meji in jim posojali razno orodje. Bila je to vendarle njihova vojska in njihova meja.

Prvi dnevi ob novi meji

V prvih dneh ljudje meje niso vzeli zelo resno. Predvsem pa ne kot nekaj, česar ne smejo prekorati. Niso bežali, le preveč je bilo še stvari, ki so vezale: sorodstvo, prijatelji, drage osebe, delo, vsakdanje navade in potrebe - obisk najbližje gostilne na Pristavi, v Štandrežu, v Rupih, ali obisk zdravnika v Gorici, dvig izplačila - odpravnine (buona uscita) ob prenehanju delovnega razmerja v ladjedelnici v Tržiču in v predilnici v Podgori, že naročeno in plačano blago za obleko v Gorici in še in še.

Pričevanje iz Mirna: *Organizator proslave na Lijaku je moral pretihotapiti več tisoč naročenih steklenic vina chianti. S tovarnjakom so trgovci prišli do Rupe, potem pa ga je deset naših fantov preneslo čez Vipavo v Miren.*

V katoliški knjigarni v Gorici so frančiškani s Kostanjevice že poleti naročili nove jaslice, ker so prejšnje bili odvele s seboj Italijani. Da bi jih hoteli tudi oni pretihotapiti, o tem samostanska kronika ne govori, zaprosili pa so ministrstvo za trgovino v Beograd za uvozno dovoljenje. Prejeli so ga 15. decembra istega leta.

Pretiranega strahu domačini ob prehodu meje niso občutili, tudi skrivali se niso. Čez so šli kar sredi belega dne, prek polj in kolovozov. Glavnim cestam in vojakom pa so se vseeno raje ognili, čeprav jim ti večjih težav praviloma niso povzročali. V primeru, da so jih zalotili, je iskreno pojasnilo zaleglo. Včasih so vojake celo obvestili, da bo določena oseba ponoči prek kolovozov na vrtojbenskem polju pretihotapila lastno premoženje iz Gorice k nam.

Železna zavesa

A takšna domačnost in obljube, da bo meja po meri ljudi, so iz dneva v dan hitro kopnele. Mnenja o tem, kdaj naj bi meja postala zaprta, so različna. Nekateri sgo-vorniki so prepričani, da se je to zgodilo že takoj po prvih dnevih, drugi, da je meja postala zaprta šele v novembru leta 1947.

Pričevanje iz Vrtojbe: *Vračal sem se po stezah iz Gorice v Miren. Naenkrat stopi pred mene vojak in zavpije, da bo streljal, če se ne ustavim. Odvedel me je na karavlo, kjer me je vodnik zaslišal in po krajši zastraševalni pridigi izpustil. Kot otrok sem se v času Cone A navadil, da je vsak vojak nekaj dobrega. Takšno predstavo sem imel zaradi tega, ker so bili posebej amerikanski vojaki do nas otrok zelo prijazni. Nasilni nastop vojaka me je zelo presenetil in pretresel. To je bil moj prvi stik z mejo. Takrat sem tudi prvič spoznal, kaj je to svoboda in kaj ne.*

Vsi takšne sreče niso imeli, mnoge je iz karavle pot vodila do miličnikov in do Udbe. Sledila so neprijetna zasliševanja in v najboljšem primeru le sodnik za prekrške.

Meja je postala resna zadeva, za nekatere radožive vasovalce in veseljake tudi usodna. Na meji je začelo pokati. Vzrok je bil preprost. Tu je meja ločila komunistični in antikomunistični svet, ki ga je zajela hladna vojna. V Trstu je bilo leglo številnih tajnih služb, ki so bile sovražne do Jugoslavije. Med Mirnom in Solkanom je vodila glavna ilegalna pot tako za tajne agente kot tudi za jugoslovansko politično emigracijo. Predvsem zaradi ugodne izoblikovanosti ozemlja, lahkega dostopa, neposredne bližine naselj in dobrega cestnega ter železniškega omrežja. Rasla je železna zavesa, čeprav ne takšna kot na vzhodnih mejah ali v Sovjetski zvezi. Žične ovire so bile povsod tam, kjer je bilo mejo lahko prekoračiti, na primer na šempetorskem polju, ob poti iz Šempetra v Rožno Dolino, na železniški postaji v Novi Gorici in v bližini mejnih prehodov. Ti so bili najbolj zastraženi, v Šempetru so postavili španske jezdece in izkopali na delu ceste jamo, da je moral voz narediti ovinek. V Rožni Dolini so bile betonske kocke, zapornice so dvigovali za vsak avto ali kamion posebej in hitrost vozila je bila omejena na 10 km/h. V neposredni bližini mejne črte je bil pas neobdelanega sveta, prek katerega so vodile stražarske steze. Na tistih odsekih, kjer je bilo najlažje bežati, so vojaki namestili signalne rakete. Postavili so opazovalne stolpe in izkopali jame, od koder so skriti vojaki nadzirali mejo.

Sožitja med domačini in vojaki je bilo konec. Kmetom je oblast res takoj izdala dvolastniška dovoljenja in posebne dovolilnice za obdelovanje zemlje v stometrskem obmejnem pasu, za vse ostale pa je bila meja zaprta. Na potni list je bilo potrebno čakati najmanj leto dni, a dobili so ga redki. Najlažje dvolastniki, ki so dokazali, da nimajo namena bežati. S prestopom meje pa so dokaj težav imeli nekateri Slovenci z one strani, ki so ostali tu na obisku pri svojcih. Verjeli so pač, da bo meja zaprta le dan ali dva, zato jih vrnitev ni skrbela. Kdor ni imel dovolj korajže, da bi mejo, dokler se je še dalo, prečkal ilegalno, je na vrnitev v Italijo čakal nekaj mesecev.

Življenje je postajalo bolj in bolj neznosno. V stometrskem obmejnem pasu ni bilo dovoljeno saditi nič, kar je raslo višje od krompirja, celo rož ne, in dvajset metrov od meje so morali domačini posekati vse drevje. Polje, ki ga je prečkala meja, so lahko obdelovali le do meje. Na ostalo polovico zemlje so lahko stopili le, če so prej prečkali dvolastniški prehod. Prek meje se z bližnjimi in starimi sosedi niso smeli pogovarjati, pa čeprav so se njive dotikale druga druge. Na sedanji Erjavčevi

ulici v Novi Gorici in Goriški ulici v Šempetru pri Gorici je meja povsem presekala družabno življenje starih domačinov. Sosedje se celo pozdravljali niso več. Od nekdanjega sosedskega življenja ni danes ostalo več nič. Najtežje pa je bilo tistim, ki so bivali v stometrskem obmejnem pasu, kot na primer v Mlinu v Šempetru, na Pristavi, na koncu sedanje Erjavčeve ulice ali ob Veliki poti v Solkanu. Živel so med dvema mejama - med državno mejo in med črto obmejnega pasu. Brez posebnega dovoljenja in če obisk ni bil prej naznanjen oficirju na karavli, ni smel nihče k njim, še domačini ne. Na Pristavi so morali domačini gosta celo spremiti do kraja obmejnega pasu. Prijatelji in sorodniki niso radi zahajali k njim, preveč je bilo sitnosti in nelagodnih občutkov. Najhuje je bilo otrokom, ki so ostali brez sovrstnikov, in če jim je žoga ušla na ono stran, jim starši niso dovolili, da bi šli po njo. Celo za obnovo starih stavb so morali dobiti posebna gradbena dovoljenja iz Beograda. V Mlinu v Šempetru ter na Pristavi so morali ljudje odstraniti ali pobiti vse pse, ker so motili vojake.

O vsej absurdnosti in grotesknosti življenja ob meji najbolj izrazito pričata naslednja dva dogodka.

Pričevanje is Pristave: *Moj stric z one strani je imel štalo na tej strani, prav na meji. Nekega jutra je v njej našel mrtvega človeka, za katerega se je kasneje izkazalo, da je bil italijanski državljani. Poklical je italijansko policijo, a ta se je bala vstopiti v štalo, ker je bila v Jugoslaviji. Rekli so mu, naj ga on potegne ven z volom, pa ni hotel. Javili so zato našim. Ko so prišli graničarji (obmejni stražarji, op. av.), pa v štalo tudi niso mogli vstopiti, ker je bil vhod vanjo le z italijanske strani. Meje pa niso smeli prečkati. Zato so podrli del stene in odvedli mrliča. Po obdukciji so truplo vrnili Italijanom, ki so morali prenos mrliča še plačati.*

Drugi primer se je zgodil na mirenskem pokopališču, ki ga je meja delila na pol. Pristop nanj je bil dovoljen le za 1. november, pri pogrebi pa samo najožjim članom družine, ki so jih ves čas nadzorovali vojaki z naperjenimi puškami.

Pričevanje iz Mirna: *Moji nečakinji je umrl oče, ki je ostal na oni strani. Zato so ga morali pokopati na italijanskem delu mirenskega pokopališča. Nečakinji niso dovolili iti preko. Dovoljeno pa ji je bilo, da je bila ob pogrebu prisotna na naši strani pokopališča. Tik preden so očeta zagrebli, so knojevci dopustili, da so trugo za pol metra potisnili čez mejo. Tako je lahko nečakinja pozdravila svojega očeta.*

Nove in nove zapovedi, kaj domačini smejo in česa ne, so se kar vrstile. Dostop pred glavni vhod na železniško postajo v Novi Gorici je bil prepovedan. Ker so bili na postaji prvi štirje tiri preblizu meje, ponoči železničarji niso smeli niti kretnic pregledovati. Nadzor na vlakih je bil strog; na postaji je bila posebna čakalnica za matere z otroki, ki so morale dlje časa čakati na vlak. Lovcem je bil dostop v enokilometrski obmejni pas dovoljen le s posebnim dovoljenjem in ob stalnem spremstvu miličnika. Streljati ali orožje nameriti proti meji je bilo strogo prepovedano. Ribičem se ni godilo nič bolje. V bližini meje priti do Vipave je bilo v Mirnu prepovedano celo otrokom, tudi na Grive, kjer so se otroci iz Mirna vedno igrali skupaj

z onimi iz Rupe, ni bilo več moč. Priljubljeno kopališče v Solkanu na Jezu pri starem mlinu je bilo prav tako zaprto, v Soči so se ljudje lahko kopali le na Glušterci blizu Solkanskega mosta. A tudi tu so bili vojaki. Prepovedano je bilo hoditi preko mosta, iti na tradicionalni velikonočni izlet na Sabotin ali na tradicionalno veselico v Šentmaver. Ker je bila edina cesta iz Šempetra v Solkan prek Rožne Doline in Pristave, tik ob meji, je bil nadzor zelo oster. Človek se je moral strogo držati poti, ni smel postati ali pretirano gledati proti meji. Posebej ponoči ljudje niso radi hodili tod mimo, vojaki so jih marsikdaj brez vzroka zajeli. Največkrat na Pristavi ali na Kostanjevici. Čeprav v kroniki frančiškanskega samostana na Kostanjevici ni zapisov in ljudje tudi ne pominjajo, da bi vojaki kdaj nadlegovali kako cerkveno procesijo ali da bi nadlegovali vernike na poti v cerkev k večerni maši ali k polnočnici, je samostan imel težave. Ker prehod skozi železniški predor pod Kostanjevico ni bil dovoljen, so ljudje pač morali prečkati Kostanjevico.

Samostanska kronika iz leta 1949: *22. avgusta 1948 je vojaštvo za civilno prebivalstvo zaprlo pot - bila udarniško narejena takoj po priključitvi -, ki je vodila na Kostanjevico in naprej proti Solkanu. Organi vojaške obmejne straže, kakor tudi odborniki za Rafut (Pristava, op. av.) so samostanskega predstojnika prosili, da bi ljudem odprl pot, ki je vezala samostansko hišo s cerkvijo. Prvi so govorili, da bo v teku dveh mesecev meja itak premaknjena proti mestu in bo stara pot zopet prosta, drugi pa so obljubljali, da bodo naredili primerno pot, da ne bi samostansko posestvo preveč trpelo. Vse je ostalo le pri besedah. Celó na ponovne prošnje pri domačih odbornikih, pri MLD v Solkanu kakor tudi pri OLO in ni bilo nobenega odmeva. Povsod se je pač poudarjalo, da je res potrebno ljudem narediti primerno pot, samostanski sadovnjak pa zavarovati pred dolgimi prsti, a naredilo se ni nič. Samostan je bil primoran - saj so ljudje pokvarili ves najboljši travnik, polomili sadno drevje: češnje in jabolka, v vinogradu pa že v jeseni 48 naredili veliko škode - da sam naredi pot, kakor jo zmore s svojimi delovnimi silami in materialom. V dneh od 28. junija do 27. julija je bila urejena pot - pomaknjena k meji samostanskega zemljišča, 27. julija je bila potegnjena še bodeče žica, v dneh od 16. do 19. avgusta pa posuta z lešem, katerega je postajenačelnik v Gorici dal pripeljati do Rafuta (Pristava, op. av.). Ljudstvo je to delo s pohvalo odobravaló.*

Na tistih mestih, kjer so se domačini meji lahko najbolj približali, se je razvil svojevrsten korzo, posebej v nedeljah popoldan. Ljudje z obeh strani so se preko pisem, ki jih oblast ni odpirala, razglednic in s pomočjo dvolastnikov dogovorili za uro in dan, kdaj se bodo srečali. To je bil edini način, da so se sorodniki in prijatelji, ki niso imeli dvolastniškega dovoljenja, videli in se vsaj od daleč pozdravili. Takšna mesta so bila v Rožni Dolini, na Pristavi in na železniški postaji v Novi Gorici. Da ne bi bili vojakom sumljivi in da jih ne bi odganjali stran, so ljudje hodili gor in dol, kot da so na sprehodu. Če v bližini ni bilo stražarjev, so med seboj tudi spregovorili besedo ali dve.

Pričevanje iz Nove Gorice: *Delal sem na železniški postaji v Novi Gorici kot*

telegrafist, moje okno v pisarni je gledalo proti meji. Nekega dne sem skozi odprto okno zagledal na oni strani mojega strica. Bil je šofer avtobusa. Pred hotelom Transalpina, kjer je bila končna postaja, je ustavil in izstopil. Ko me je zagledal, mi je pomahal in jaz njemu. Čez deset minut sta v mojo pisarno vdrla knojevca, me aretirala ter odvedla na karavlo. Vse to je z one strani opazoval moj stric. Sledilo je zasliševanje, povedal sem vse po resnici. Po pridigi so me izpustili in mi prepovedali, da bi še kdajkoli imel odprto okno.

Spomladi leta 1949 pa so bile na mejnem prehodu v Rožni Dolini že na voljo posebne dovolilnice za polurni pogovor s svojci na mejni črti. Dovoljenja je izdajala Notranja uprava, a vsak ga ni dobil.

V breme je bil tudi zakon o bivanju v obmejnem pasu. Domačin je moral gosta, ki je pri njem prenočil, prijaviti pristojni oblasti. Kazni za nespoštovanje zakona so bile visoke. V kroniki samostana na Kostanjevici stoji zapisano, da je moral frančiškanski predstojnik leta 1949 vsak dan poročati na milico - pa naj je v samostanu kdo prenočil ali ne. Ta zapoved je bila ukinjena 14. oktobra istega leta. Za preselitev v obmejne kraje je bilo potrebno imeti posebno dovoljenje. Ker ga kuharica sestra Magda in organistka sestra Ljudmila v samostanu na Kostanjevici nista imeli, sta bili 16. decembra leta 1948 poklicani na Notranjo upravo. Čeprav sta takoj vložili prošnji za bivanje, sta morali sestri zapustiti samostan v 48 urah.

Samostanska kronika iz leta 1949: *Na prošnjo samostanskega predstojnika z dne 4. 1. 1949, naj bi Notranja uprava v Solkanu prošnji kuharice in organistke hitro rešila, ker ju nujno potrebujemo, drugih pa tukaj ni mogoče dobiti, je prišel 18. 1. negativen odgovor (štev. služ./ I-49 -GM/ z dne 17. 1. 49), češ da Rop Marija Magdalena in Šmon Veronika Ljudmila na podlagi Uradnega lista štev. 101 FLRJ z dne 26. 11. 1947 po členu 5. in 6. nimata pravice bivati v obmejnem pasu. Na podlagi te odločbe je prenehalo službeno razmerje do kuharice Rop Marije Magde in organistke Šmon Veronike Ljudmile. Zaradi točnosti kronike bodi pripomnjeno, da je kuharica Rop Magda prišla sem v službo točno 1 mesec in 1 dan prej, preden je bil izdan zakon o obmejnem pasu, ki je stopil v veljavo šele z dnem objave.*

Dovoljenja za bivanje v samostanu na Kostanjevici niso dobili niti nekateri patri, ki jih je frančiškanski kapitelj v Ljubljani določil samostanu dne 14. julija 1948. Stroga pravila so veljala tudi za vse domačine, ki so služili vojaški rok, odvzeli so jim dvolastniška dovoljenja in ob prihodu na dopust so se morali takoj javiti pristojnim organom. Prav tako so odvzeli dvolastniška dovoljenja tistim, ki so odšli na šolanje v druge kraje.

Živeti ob meji ni bilo prijetno, tesnobo so še dodatno stopnjevale razne na tihem izrečene vesti, da bo oblast vse ljudi iz desetakilometrskega prostora izselila. Zaradi takih govoric so bile nekatere družine pripravljene zbežati v Italijo. Govorice pa niso bile povsem iz trte zvite. Mejo je oblast dejansko nameravala zapreti in jo varovati po ruskem vzoru. Z minskimi polji, z vedno sveže zorano zemljo in s preselitvijo

vseh, ki za vladajočo politiko niso bili preveč goreči. V Biljah je bila celo postavljena komisija, ki ji je bila zaupana naloga, da preveri vse ljudi, posebej tiste v stometrskem obmejnem pasu. Te načrte je zavrla in preprečila resolucija Informbiroja in protesti slovenske oblasti.

Čeprav je bila meja strogo varovana, pa se je včasih primerilo, da vojaki prebivalstvu niso branili pristopiti celo do same mejne črte - takrat, ko so ljudje spontano reagirali na žaljive italijanske provokacije z one strani. Poglejmo dva taka dogodka.

Pričevanje agenta tajne službe: *Na božič leta 1947 so Italijani v bližini železniške postaje v Novi Gorici, tam je živelo precej optantov, postavili božično drevo, na katerem je pisalo "Pace agli uomini - liberta ai popoli" (Mir ljudem - svobodo ljudstvom, op. av.). Pod tem drevesom je bila zbrana skupina Italijanov, ki do nas ni bila božično razpoložena. Na nas so kričali in nas žalili, kot da mi ne bi bili ljudje. Takoj so se zbrali tudi naši in jim niso ostali dolžni, vnel se je pravi ravs. Prek žice so se cukali, psovali ter topli. Vojaki naših ljudi niso ovirali, pustili so jih, da so si zoper Italijane dali duška.*

Bili so to izbruhi sovraštva do Italijanov - v železničarskih stanovanjih ob postaji je živelo veliko Slovencev, ki so zaradi strahu pred italijanskim maščevanjem že pred priključitvijo pribežali iz Gorice na to stran.

Pričevanje iz Solkana: *Italijani so nas žalili, bilo je to takrat, ko so slavili obletnico zmage iz prve vojne. Nismo jim ostali dolžni. Ker so Italijani kričali "Morti di fame" (S temi besedami so se Italijani posmehovali pomanjkanju in zasramovali ljudi, da so sestranci; dobesedno: crkujoči od lakote, op. av.), je začel nekdo od naših Italijane obmetavati s klobasami. Zaradi teh klobas so se Italijani na oni strani med seboj stekli in si jih drug drugemu pulili iz rok. Mi pa smo se jim smejali.*

Teh izpadov je bilo največ tam, kjer je meja dobesedno razdelila Gorico na dvoje in so si prebivalci z obeh strani meje zrli iz oči v oči. V bližini železniške postaje so z one strani kričali tudi takrat, ko so naši vojaki na meji ubili kakega begunca. Vpili so Belve! Belve! (Zverine! Zverine!, op. av.). Na šempetrskem mejnem prehodu pa so naši ljudje kričali na italijanske stražarje.

Spomini na KNOJ

Za vsa ta pričevanja je značilno, da se ljudje največkrat spominjajo vojakov, ki so čuvali mejo. Ker je prav zaradi njih bilo življenje ob meji takšno, kakršno je bilo, in ker so se od vseh, ki so varovali mejo, prav njih najbolj bali. Imeli so orožje in ljudje so bili prepričani, da zelo hitro in brez vzroka sprožijo. Čeprav so včasih streljali tudi italijanski vojaki, se njih niso bali. Znan je stavek tistih dni, ki naj bi ga jugoslovanski oficirji venomer ponavljali vojakom: Pucaj, pa i ako ti majka dodže (Streljaj, pa četudi ti mati pride. Op. av.) Domačini so tudi verjeli, da vojaki za vsakega begunca, živega ali mrtvega, dobijo nagradni dopust. Da bi vojaki bili resnično tako

krvoločni, se ne strinjajo vsi:

Pričevanje agenta tajne službe: *Če bi bilo to res, bi bil jaz že desetkat mrtev. Marsikdaj naši vojaki o mojem ilegalnem prehodu meje, imel sem določene tajne službene naloge, zaradi malomarnosti oficirjev niso bili obveščeni. In v Italijo sem šel vedno ponoči. Ko mi je vojak zapovedal, naj mirujem, sem se pač ustavil. Odvedel me je na karavlo in tam sem potem z oficirjem uredil stvari.*

Zagotovo pa so strah pred vojaki množile govorice, da so na meji Bosanci z noži. Širila jih je Udba sama, pač z namenom strašiti Italijane, ki so z Bosanci imeli slabe izkušnje že v prvi svetovni vojni. V resnici so se naših vojakov bali bolj na oni kot na tej strani. Nekateri Italijani, ki so živeli v bližini meje, so se celo izselili. A na meji se je vendarle dosti streljalo. Koliko ljudi je bilo v resnici ubitih, ne vemo, zagotovo pa je bilo govoric veliko več.

Pričevanje iz Nove Gorice: *Nekega večera so ubili enega begunca na našem vrtu. Naslednjega dne, ko sem šla v trgovino, se je govorilo, da so jih ubili petnajst.*

Vojaki so bili tudi zelo osorni in neprijazni.

Pričevanje agenta tajne službe: *Povem ti le to, da je bil na določenem odseku meje nek oficir, ki je marsikatero lepo in mlado punco, ki so jo zajeli na meji, posilil. Nekoč je posilil tudi neko domačinko, našo sodelavko. Zaradi tega je zanosila, a je o vsem molčala. Na porodu, ko je bila v smrtni agoniji, potem je tudi umrla, pa je povedala vse.*

Najbolj so se jih bali tisti, ki so jih videvali na daleč. Tisti, ki so živeli v sto-metrskem pasu, in oni, pri katerih so v hiši, dokler niso bile zgrajene vse potrebne karavle, bivali stražarji, niso imeli takšnega strahu. Z vojaki so se pač poznali osebno, do njih so bili vojaki manj napeti in bolj razumevajoči. Vseeno se z njimi ni bilo dobro prepirati. Sicer pa vojaki škode na kmetijskih površinah niso delali, tudi kake druge materialne škode ne.

Domačini so vojakom močno zamerili, ker niso obvladali slovenskega jezika, kar je lahko bil vzrok nepredvidljivim zapletom. Prvi, ki naj bi na ta problem opozoril, je bil Mile Vižintin na okrajni skupščini. Zaradi tega je imel kasneje nekaj težav. Iz nepismenih vojakov pa so se domačini norčevali tako, da so jim pri legitimiranju kazali narobe obrnjene dovolilnice. Vojaki so bili druge kulture in drugačnih navad, ideološko zelo naviti, ukaze so slepo izpolnjevali, ker so se bali, da bi jih premestili drugam. Posebej zato, ker je bilo tu služenje vojaščine v primerjavi z vzhodnimi in južnimi jugoslovanskimi mejami dokaj lagodno in manj nevarno. Do domačinov so bili nezaupljivi. Zaupali niso niti miličnikom, ti celo njihovih stražarskih stez niso smeli uporabljati. Agente tajne policije, ki so se zaradi službenih dolžnosti gibali ob meji ali odhajali ilegalno v Italijo, so vojakom predstavili v civilni obleki in v uniformi.

Na to, da bi bili vojaki do domačega prebivalstva bolj človeški, je skušala vplivati lokalna oblast in tudi Udba. Možje tajne policije so bili Slovenci, ljudi ob meji, s katerimi večjih problemov niso imeli, so dobro poznali. Poznali so zgodovino tega prostora in vedeli so, da meje ni moč uspešno nadzorovati, če so domačini neza-

dovoljni. A kljub vsemu se odnos vojakov ni spremenil. Nekoliko na bolje naj bi se spremenilo šele potem, ko je slab odnos vojakov izkusil sam zvezni notranji minister Boris Kraiger. Minister se je kljub nasprotovanju podrejenih sam odpravil na ogled meje v Brda. O njegovem prihodu so bili obveščeni oficirji, a ne vsi stražarji. Na cesti v bližini meje na Golem Brdu ga je ustavil vojak, moral je izstopiti iz avta in kljub pojasnilom, da je pač minister, slediti vojaku do karavle. Vojak naj bi oficirju dobesedno poročal tako:

Pričevanje agenta tajne službe: *Došao neki mali kurac, koji kaže, da je ministar. A ja mu ne vjerujem. (Prišel je neki majhen kurc, ki pravi, da je minister. A jaz mu ne verjamem. Op. av.)*

Miličniki in tajne službe

Z miličniki so imeli ljudje opravka predvsem na dvolastniških mejnih prehodih. Bili so strogi, a strahu, vsaj takšnega kot pred vojaki, niso imeli; spomin nanje je precej medel. Dosti bolj pa se domačini spominjajo agentov tajne policije, ker so stalno poizvedovali o tem in onem in iskali med njimi sodelavce. Navdušenja za druženje z njimi ni bilo, a prej kot o strahu moremo tu govoriti o nelagodju in tesnobi. Narava takratnega političnega sistema je bila taka, da so ljudje vedeli, da ni dobro povsem svobodno govoriti. Koliko ljudi je bilo njihovih sodelavcev, ne vemo. Vzrokov, zakaj je človek tajni policiji pomagal, je več - zaradi prepričanja, prisile ali iz koristoljubja.

Pričevanje agenta tajne službe: *Tisti, ki so živeli na meji, so hoteli imeti pred nami in pred Knojem mir. Niso se hoteli vpletati. Rekli so nam: "če bomo videli kaj sumljivega, bomo prišli povedat, sodelovali pa ne bomo." Bili so taki, ki so pomagali iz zavednosti, in taki, ki so od nas potem terjali določene usluge. Naj jim priskrbimo modro galico, na primer.*

Odnos med domačini in tajno službo je bil odnos med posameznikom in določenim agentom. Zaradi tega je bilo zelo pomembno, kakšen je bil agent kot človek. Ljudje, ki so imeli z njimi opravka, jih zato še danes sodijo predvsem glede njihovega značaja, čeprav Udba med ljudmi ni bila dobro zapisana.

Carina in mali tihotapci

Cariniki so bili najbolj osovražena skupina ljudi, ker so bili osorni in so strogo pregledovali ljudi, posebej dvolastnike. Zaradi splošnega pomanjkanja so skušali dvolastniki iz Italije pretihotapiti kakšno malenkost izključno za osebno rabo. Predvsem hrano, zdravila, blago za obleke in razne rezervne dele. Na mestih, kjer so se ljudje lahko meji dokaj približali, so jim svojci z one strani metali reči prek žice. Vselej jim ni uspelo, ker so jih pregnali vojaki. Včasih so tudi sami na skrivaj prečkali mejo.

Skrivali so na sebi, v okvirje koles in v volovske kambe so stresali kavo in riž. Na vozovih so izdolbli manjše votline. Skrivali so v gnoj, v seno, izdolbli cvetačo, naredili dvojna dna v steklenicah in v sodih, denar so skrivali pod plašče koles, v luči in pod sedla.

Na mejnem prehodu so bili ljudje priča številnim majhnim osebnim tragedijam - ko je carinik odvezel sladkor, s katerim je hotel sin sladkati kompot bolni materi, ko so odvzeli materi zdravila za otroke, ko se je v vročini ženski stopilo na hrbtu skrito maslo, ko možakar doma ni več našel mila, ki ga je bil skrtil v gnoj, in še bi lahko naštevali. Posebej so bile do ljudi ostre ženske. Zato so domačinke pazile, da so mejo prečkale takrat, ko jih ni bilo. Z moškimi je bilo lažje, pa tudi osebni pregled ni bil mogoč. Bilo je tudi veliko šikan, a teh ljudje niso prijavljali. Bali so se, da bodo izgubili dvolastniško dovoljenje, ki je takrat pomenilo veliko ugodnost.

Tihotapili so tudi v Italijo: cigarete, žganje in, zaradi nizkih cen ter obvezne oddaje, meso. V Mirnu, na primer, so prerezali zračnice tovornjaka, jih nabasali z različnim blagom, zalepili in jih spustili po Vipavi v Italijo, kjer je v Rupi nekdo te zračnice prestregel.

Z drobnim tihotapstvom so se bavili celo vojaki, z italijanskimi kolegi so si izmenjevali cigarete, milo, vino, žganje, ure in podobne stvari.

Dvolastniki in večji tihotapci

Dvolastniki so bili najbolj nadzorovana skupina ljudi, tako s strani jugoslovanske kot tudi italijanske oblasti. Na dvolastniških dovolilnicah je bila natanko označena najkrajša pot od doma do njihove zemlje v Italiji. Iti v Gorico ali pa v bližnje vasi je bilo prepovedano. Italijanski policaji so najlažje spoznali naše ljudi po čevljih in po registrskih tablicah na kolesih. Zato so le-te, če so že šli v Gorico, skrivali s torbami. Toda nadzor v Italiji je imela tudi naša tajna policija.

Pričevanje iz Vrtojbe: *Nekoč so neko žensko poklicali na sodišče, ker naj bi kot dvolastnica bila v Gorici. Ženska je vse zanikala, potem pa ji je sodnik pokazal fotografijo, na kateri je bila slikana v Raštelu (trgovski predel Gorice, op. av.). Zagotovo jo je slikala Udba, kdo drug.*

Dvolastniki so mejo lahko prestopili le enkrat dnevno in prehod je bil odprt praviloma od zore do noči, pač glede na letne čase in kmečka opravila. Poleti od 4. ure do 22. ure. Nadzor je bil strog, cariniki so vedno popisali vse orodje, ki so ga imeli s seboj. Če so kmetje domov vozili seno ali druge pridelke, so ves tovor prebodli z dolgimi železnimi palicami. Včasih so kmeta spremili domov knojevci in nadzorovali spravilo sena.

Med dvolastniki in med tistimi, ki so se lahko gibali v obmejnem pasu, so se novačili, resda redki, a pravi tihotapci. Tovorili so zlato, srebro, vredne predmete in pomagali so pri begu. Zaradi slednjega so bili oblasti še posebej nevarni. Dostikrat

jim je Udba prišla na sled prav zato, ker so sodelovali s tujimi tajnimi službami in emigrantskimi organizacijami, ki so pripravljale beg ljudi in njihovega premoženja.

Pričevanje agenta tajne policije: *Bil je nekdo, dvolastnik, ki je prek meje najprej prinesel poper v zrnih. Najprej ga je skril v obmejnem pasu, potem se je vrnil in tam nabiral brinje. Ko ga je vojak vprašal, kaj dela, je odvrnil, da bere brinje za kokoši, da bodo bolje nosila jajca. Ko je vojak odšel, je vzel skrito vrečo s poprom in se vrnil domov. Poper je odnesel potem v Ljubljano, kjer ga je na skrivaj prodal mesarjem. Zaslužil je dobro. Za iztrženi denar je nato kupil fotoaparate Laika, ki jih je prethotapil v Tržič in prodal za dober denar. Z njim je v Italiji kupil trenče in plašče šuš kavce. To je prinesel nazaj in odšel ponovno v Ljubljano, kjer je zopet vse dobro prodal. Na sled pa smo mu prišli takrat, ko je začel tihotapiti ljudi.*

V Mirnu je bil nekdo, ki je tihotapil ljudi na vozu v lodrici, sodu za gnoj, drugi pa v sodih za vino. Tihotapci so imeli tudi posebej dresirane pse, da so z njimi preverili, če so vojaki v bližini. Domači tihotapci pa so včasih z blagoslovom Udbe dobavili razne reči tudi za lokalno oblast samo, na primer pisalne stroje in razne rezervne dele za avte in avtobuse.

Beg prek meje in begunci

Domačini so mejo sem ter tja na skrivaj prekoračili zaradi osebnih problemov ali koristi. Za pravi beg so se najraje odločili mladi fantje, često iz strahu pred dolgoletnim služenjem vojaščine. Beg jim je skoraj vedno uspel, ker so mejo in navade vojakov dobro poznali. Svojci, ki so ostali doma, so imeli zaradi njihovega bega sitnosti. Miličniki so, kjer je bilo to mogoče, zapečatili sobo, v kateri je spal, ali celo njegovo omaro, in Udba je natanko izprašala družino. Bežali so tudi tisti, ki so na meji delali, največkrat cariniki. Če so bili po rodu iz daljnih krajev države, je njihovo poreklo Udba skrbno nadzorovala. Obstajal je poseben seznam ljudi, ki jih je bila milica ob prestopu meje dolžna nadzorovati.

Pravi begunci v Italijo so prihajali od drugod, tajna policaja jih je tako delila:

Pričevanje agenta tajne službe: *To so bili sorodniki kolaboracionistov, tisti, ki se niso sprijaznili s političnim sistemom, ekonomska emigracija, zaradi prepričanja, da se na zahodu cedita med in mleko, avanturisti, informbirojevci in kriminalci.*

Bežali so tudi k nam, Slovenci in Italijani. V letih 1947-1949 je mejo na Goriškem ilegalno prestopilo tisoče Italijanov, bivši garibaldinci in brezposelni, ki so prišli k nam iskat delo. Za te ljudi je obstajal zbirni center v Šempetru, tam, kjer je danes podjetje Kurivo. Vse je najprej izprašala Udba, ker so se bali infiltracije tujih agentov, pa tudi zato, ker so med njimi novačili nove sodelavce.

Pričevanje iz Solkana: *Leta 1949 sem se vrnila nazaj domov iz Italije, čez mejo sem utekla, bilo me je malo strah, da me bodo na meji ubili. Pri begu so mi pomagale prijateljice, čez sem šla na Rafutu (Pristava, op. av.). Na meji me je ustavil*

vojak in me je peljal na karavlo, potem pa še na Udbo. V sobi, kjer sem čakala na zaslišanje, sem videla nekega Italijana, ki so ga tudi ujeli, pisal je svoj življenjepis.

Nekateri od njih so se kasneje vrnili v Italijo, drugi pa so dobili delo po vsej Jugoslaviji. Bili so poklicno izobraženi ljudje, kovinostrugarji in mehaniki, takih poklicev je pri nas primanjkovalo.

Mejo so v obeh smereh prečkali tudi agenti tujih tajnih služb; nekateri ujeti ilegalci so imeli pri sebi izjemno točne načrte z vrisanimi stavbami in vrtovi v obmejnem pasu.

Čez mejo se je bežalo povsod, ker je bila meja od Mirna do Solkana kljub strogemu nadzoru posebno ponoči še vedno lahko prehodna. Največ ilegalnih prestopov je bilo v bližini mirenškega pokopališča, tam, kjer se mirensko polje prevesi v Kras, v Rožni Dolini, na Pristavi v bližini predora, na Kostanjevici, med livarno in apnenico v Solkanu in ob Soči. Dokler niso zamrežili odtočnega kanala blizu železniškega mosta poleg livarne v Solkanu, so bežali tudi skozenj. Skakali so z vlaka, posebno pred Solkanskim mostom, ker je moral strojevodja zaradi poškodovanega mostu zmanjšati hitrost na 5 km/h. Z vlaka so skakali tudi v Rožni Dolini, čeprav je bila hitrost vlaka tu že večja. Veliko teh beguncev se je zato poškodovalo in porezalo na železniških žicah, ki so bile speljane ob tirih.

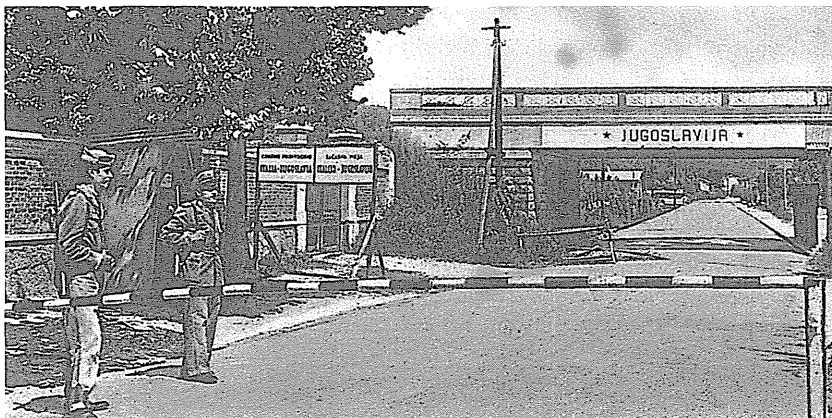
Največkrat se je streljalo in največ ljudi je bilo ubitih takrat, ko so se knojevci spopadli z oboroženimi skupinami pri njihovem ilegalnem prečkanju meje. To so bili člani raznih tujih tajnih služb, bivši četniki, ustaši, domobranci in njihovi svojci, ki se ob koncu vojne niso uspeli umakniti iz države ali pa so preko meje tihotapili lastno premoženje.

Pričevanje iz Nove Gorice: *Ponoči sem se vračal s pregleda tirov nazaj na postajo. Naenkrat se je v bližini vozovne delavnice vnel spopad, streljalo se je z vseh strani, vrgel sem se potleh. Bila je to prava mala vojna. Knjejvci niso imeli žrtev, ker so bili v rovih, med begunci pa jih je nekaj padlo. Tiste, ki jim je uspelo zbežati, je na oni strani čakala vrsta avtomobilov z zaprtimi lučmi.*

Tujcev, ki so bežali preko, so se domačini bali; najbolj pa ljudje, ki so živeli v stometrskem obmejnem pasu, saj so nekateri bili nevarni, oboroženi in pred njimi je ljudi strašila še oblast. Begunci in prebivalci so se izogibali drug drugega. Še največkrat so jih domačini zgolj slišali ali videli mrtve. Begunce so različno sodili. Nekaterim so se smili, češ, zakaj jih ne pustijo oditi, zakaj jih ubijajo, če nočejo živeti pri nas. Drugi pa so jih obsojali.

Pričevanje iz Šempetra: *Naša štala je stala prav na sami meji, moj brat si ponoči ni upal vanjo. Nikoli nisi vedel, koga lahko tam srečaš. Ni se bal naših vojakov, ampak tistih, ki so bežali čez.*

Beguncem domačini niso nikoli pomagali, niti ranjenim. Bali so se, da je lahko begunec prikrit agent, ki skuša lojalnost prebivalcev. Ko se je začelo streljanje, so se domačini do jutra zaprli v hiše. Marsikdaj so ponoči slišali stokanje in jok ter prošnje

Gorizia - Valico di Frontiera "Casarossa"..

Italijanska razglednica, verjetno iz začetka petdesetih let, last Goriškega muzeja. Razglednica prikazuje mednarodni mejni prehod Rdeča hiša v Rožni Dolini, gledano z italijanske strani, v ospredju sta italijanska obmejna stražarja ob spuščeni zapornici. Zapornice so spuščene tudi na jugoslovanski strani.

ranjenih in umirajočih; drugega dne so videvali zgolj krvave sledi. O teh stvareh starejši niso radi govorili, posebej otrokom so pretili, naj molčijo. Mrtve so videvali tudi v Šempetru, ko jih je neki domačin ob zori vozil na pokopališče. Bili so pokriti, kdaj pa je z voza bingljala noga ali roka.

Kje vse so ubite zagrebli, ni povsem jasno. V Mirnu naj bi jih pokopavali na biljenskem pokopališču ali za njim, v Šempetru na šempeterskem pokopališču, v Solkanu pa na starem vojaškem pokopališču ob Soči. Lahko pa kar na licu mesta, najraje tam, kamor ni imel nihče dostopa. Ti grobovi naj bi bili na Kostanjevici, na Pristavi, na prostoru sedanjega cestnega rondoja v Rožni Dolini, v Šempetru pa tam, kjer danes v bližini meje stojijo nove hiše.

Zaključki

Prvič: za Slovence je bila nova meja med Jugoslavijo in Italijo iz zgodovinskih razlogov krivična. Drugič: prizadela je vsakega posameznika posebej, ker je povsem spremenila vsakdanji način življenja na prostoru Gorice. Tretjič: ni ločevala le dveh držav, ampak dva povsem različna politična svetova. Četrtič: zaradi jugoslovanskih notranjih političnih okoliščin je bilo življenje ob meji spolitizirano do absurda. Tu se ni čuvala le narodova samostojnost, ampak tudi zvrst politične oblasti. Petič: vojaki iz južnih jugoslovanskih republik, ki so varovali mejo, so bili po kulturi, jeziku in navadah dediči povsem drugačnega izročila kot domačini.

Zaradi vsega navedenega je bila meja veliko več kot zgolj črta ločnica, bila je prostor, ki je terjal nov in poseben način ravnanja ljudi. Za domačine je pomenila pravi kulturni šok, zato ga ljudem ni bilo moč doživeti in spoznati tekom enega dne, ampak v daljšem časovnem obdobju.

THE TOPOGRAPHY OF MEMORY OF THE NEW BORDERLINE

Andrej MALNIČ

Gorica Museum, SI-5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1

SUMMARY

The essay speaks about the way the people of the suburban villages around Gorica (from Miren to Solkan) experienced the new border between Yugoslavia and Italy from 1947 to 1949.

The research is based on personal testimonies of the people who lived and worked there at that time. The new border for the Slovenians was not only unfair because it was much more than merely a demarcation line on the paper. It did not divide only the land, it divided people, their historical, cultural, social, economic and national heritage which had always been a united region of Goriška. For individuals it was a real cultural shock, which completely changed their everyday life. The life on the new border was made difficult also by the international and Yugoslav domestic political circumstances in the period of the cold war and Informbiro.

VIRI

1. Navajano samostansko kroniko hrani frančiškanski samostan na Kostanjevici.
2. Sogovorniki so v letih 1947-1949 bili: dvolastniki; kmetje, ki so imeli zemljo v stometrskem pasu; ljudje, ki so živeli v stometrskem pasu ali le-temu čim bližje; ljudje, ki so ilegalno prečkali mejo; tisti, ki so bili na meji zajeti; ljudje, ki so zaradi meje zamenjali državljanstvo; miličniki; agenti tajnih služb; železničarji; ljudje, ki so zaradi meje tako ali drugače imeli opraviti z vojsko, carino, milico, tajnimi službami in begunci. Krajevno poreklo sogovornikov: Miren (7), Bilje (1), Vrtojba (4), Šempeter (3), Rožna Dolina (2), Pristava (2), Nova Gorica (11), Kromberk (4), Solkan (8). Starostna struktura sogovornikov - leto rojstva: 1893, 1911 (2), 1912, 1913, 1914, 1916, 1919, 1920 (2), 1921 (2), 1922 (2), 1923 (4), 1925 (4), 1926 (2), 1927 (3), 1928 (5), 1930 (2), 1931 (3), 1932, 1933 (2), 1934, 1935. Spolna struktura: moški (21), ženske (21). Ker je večina od 42 sogovornikov želela ostati za javnost anonimna, so njihovi naslovi in originalni zapisi pričevanj do nadaljnjega shranjeni v zgodovinskem arhivu Goriškega muzeja.

SLOVENSKE KULTURNE USTANOVE NA PRIMORSKEM MED KULTURNIM IN POLITIČNIM POSLANSTVOM

Aleš GABRIČ

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

IZVLEČEK

Primorski Slovenci so lahko po koncu vojne vnovič uporabljali materni jezik v javnih in kulturnih ustanovah, česar jim fašistični režim ni dovolil. Pri tem je prišlo do precejšnjih razlik med conama A in B Julijske krajine. V Coni A je ZVU zahtevala "nepolitično" dejavnost kulturnih ustanov in prihajala v spore z vodstvom slovenskega osvobodilnega gibanja, v Coni B pa je nova slovenska oblast prilagajala šolski sistem in delovanje kulturnih ustanov sistemu v matični Sloveniji.

Tržaško vprašanje je bilo po letu 1945 eno od najbolj žgočih političnih problemov, ki pa se ni omejevalo zgolj na politične zadeve. Kot eno od osnovnih nalog so zavezniki in Slovenci omenjali obuditev slovenskih (in z jugoslovanskega vidika gledano tudi hrvaških) kulturnih ustanov, ki jih je zatrla fašistično raznarodovanje v dvajsetih letih. Na prvem mestu je bilo vprašanje uporabe jezikov v javnih ustanovah in vprašanje šolstva, slovenska stran pa je pokazala velik interes tudi za pomembnejše narodne kulturne ustanove.

Pri tem nikakor ni šlo za pravice zmagovalca, za popuščanje slovenski strani ali za novosti in dosežke, ki jih Slovenci na tem ozemlju še niso uživali. Slovenci so vsaj v prvem obdobju zahtevali pravice, ki so jih deloma že imeli v Avstro-Ogrski, pa so te pravice po njenem razpadu in priključitvi Primorske začeli fašisti Slovincem odvzemati. Trst in Gorica sta bila namreč pred 1. svetovno vojno tudi pomembni slovenski kulturni žarišči. Na Primorskem je izhajalo več slovenskih časopisov, že v Avstro-Ogrski je bilo na zavidljivi ravni slovensko ljudsko šolstvo. Za mejo, potegnjeno po 1. svetovni vojni, je ostalo tudi nekaj slovenskih srednjih šol, kar je bilo precej boleče, saj so bile srednje šole v notranjosti po večini nemške, na Primorskem pa italijanske. Popolna slovenska gimnazija v Gorici je bila najbolj "slovenska" od vseh avstrijskih državnih gimnazij, Slovenci so imeli paralelke tudi na eni od tržaških gimnazij, dolgoletno tradicijo je imela realka v Idriji, slovenski pa sta bili še trgovska šola v Trstu in učiteljske v Tolminu (Glas zaveznikov, 6. 8.

1945). V letih pred 1. svetovno vojno, v času močnega klerikalnega pritiska na slovenske kulturne ustanove v Ljubljani, ki so imele večinoma liberalno vodstvo, je vedno bolj pojemale misel na ustanovitev prve slovenske univerze v Ljubljani, namesto tega pa so se porodile pobude za ustanovitev le-te v Trstu, o čemer so razmišljali še po vojni leta 1919 (Benedetič, 1981, 80-84).

Od številnih društev, ki so gojila slovensko petje in gledališko igro, prirejala predavanja in tečaje, je bilo pred 1. svetovno vojno za Primorce najpomembnejše tržaško Dramatično društvo, ustanovljeno 1902. leta. Tri leta kasneje, v začetku leta 1905, je bil dograjen Narodni dom, v katerem je bila že oktobra 1907 prva predstava poklicnega slovenskega gledališča v Trstu. To je bilo tedaj prvo in do 1. svetovne vojne edino slovensko poklicno gledališče, kajti Ljubljana in Maribor sta ga dobila šele po vojni v Jugoslaviji.

Vse te že dosežene pravice in razgibana kulturna dejavnost, ljudske in srednje šole, slovenski tisk, bogato prosvetno delovanje in tržaško gledališče, so bili od priključitve Primorske k Italiji trn v peti italijanskim fašistom, ki so Slovencem korak za korakom zniževali doseženo kulturno raven. Simbol slovenske kulture na Primorskem, Narodni dom v Trstu, so fašisti 13. julija 1920 zažgali, po prihodu na oblast pa v nekaj letih ukinili slovenske šole, prepovedali uporabo slovenščine v javnosti, poitalijančili slovenske priimke in ukinili vse slovenske organizacije.

Slovenska kultura je bila tako izrinjena iz javnosti, do njenega ponovnega javnega uveljavljanja pa je prišlo po kapitulaciji Italije septembra 1943. Na širokem osvobojenem ozemlju Primorske pod nadzorom slovenskih partizanskih enot so odpirali slovenske šole, izhajati so začeli slovenski časopisi (cf. Pavlič, Smolej, 1981; Gabrič, 1990, 139-144). Tudi na okupiranem ozemlju so začeli Nemci dopuščati uporabo slovenščine v javnih ustanovah. Tam so začele odpirati vrata slovenske ljudske šole, v Gorici so obnovili slovensko gimnazijo, za ravnatelja pa imenovali pisatelja Jožo Lovrenčiča, ki so ga izvolili tudi za predsednika ljudske univerze, ki je v Gorici prirejala predavanja iz slovenske kulturne zgodovine.¹

Novost so bile od začetka leta 1944 tudi oddaje v slovenščini na tržaškem radiu. Povečini so to sicer bila propagandistična poročila in vojaški komentarji, za kulturne oddaje pa so, po besedah urednika literarne ure Alojzija Geržiniča, med tržaškimi Slovenci zelo težko našli sodelavce. Takšno stanje je trajalo do 5. maja 1945, ko se je ob osmih zvečer oglasil Radio Svobodni Trst (Turk, 1991, 9-11).

Ob koncu vojne je bila pomoč oživljanju slovenske kulturne ustvarjalnosti samo-umevna tako za zaveznike kot tudi za oba slovenska politična pola, za partizanskega, ki je kot del protifašistične koalicije v prvih majskih dneh leta 1945 zasedel Primorsko, kot za protikomunističnega oziroma begunskega, ki je v strahu pred

1 Več glej: Goriški letnik (1991), zlasti prispevka Andreja Vovka in Borisa Mlakarja.

komunističnim režimom v Jugoslaviji poiskal zavetje pod okriljem anglo-ameriških sil v Julijski krajini.

V Sloveniji zmagovita partizanska stran se je že v vojni skrbno pripravljala na prevzem oblasti po koncu vojne na vseh področjih življenja, tudi kulturnem. Odsek za prosveto Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora ("partizansko prosvetno ministrstvo"), ki ga je vodil pisatelj Ferdo Kozak, je v svojih načrtih aprila 1945 povsem enakopravno upoštevalo tudi Primorsko (in Koroško). Predvideni so bili organizatorji šolstva za Tržaško in Goriško, v Trstu in Gorici naj bi odprli tudi stalni slovenski gledališči, predvsem pa bi morali iz knjižnih zalog čim večji delež poslati na ozemlja, kjer so knjige v prejšnjih letih najbolj pogrešali in je bilo povpraševanje po njih največje, torej tudi na Primorsko (AS I, PF, 526/I, 14. 4. 1945).

Vodstvena mesta kulturnih ustanov naj bi prevzeli protifašistično usmerjeni slovenski kulturniki, ki so delovali že v sorodnih partizanskih ustanovah. Obnova slovenskega šolstva je potekala hitro, saj se je naslanjala na tradicijo partizanskega šolstva, kjer so z dobršno mero improvizacije in dobre volje omilili težavne pogoje šolanja. Tudi pri časopisju ni bilo večjih težav, saj se je uredništvo Partizanskega dnevnika, glasila pokrajinskih odborov Osvobodilne fronte (OF) za Primorsko in Gorenjsko, menda edinega protifašističnega dnevnika v okupiranem delu Evrope, v začetku maja 1945 preselilo v tržaško tiskarno dnevnika *Il Piccolo*. 13. maja 1945 je začel izhajati kot Primorski dnevnik, glasilo Osvobodilne fronte za Slovensko Primorje. V vseh odprtih vprašanjih je zagovarjal stališče jugoslovanskega oziroma slovenskega političnega vodstva in kmalu prevzel tudi slabosti časopisja v Jugoslaviji, ki so se kazale v izraziti netolerantnosti do drugače mislečih, ki so jih kar povprek zmerjali s "fašisti" in "izdajalci".

Partizanske oblasti so maja 1945 zasedle tudi Radio Trst. Na poziv za sodelovanje se je odzvala večina tehničnega osebja, vodstvena mesta pa so zasedli kulturniki iz partizanskih vrst, glasbeni program npr. Bojan Adamič, govorni bivša Titova žena Herta Haas, formalno vodstvo radia pa je prevzel Jože Javoršek kot šef radia OF, ki je med vojno oddajal na osvobojenem ozemlju. Radio Svobodni Trst je uvedel dvojezične slovensko-italijanske napovedi in poročila, še največ težav pa so imeli novi uredniki s pomanjkljivo diskoteko, ki ni bila založena s slovensko glasbo. Toda kljub temu je bilo slovenskemu kulturnemu programu odmerjenega neprimerno več časa kot prej (Turk, 1991, 11-15).

Od načrtovanih prevzemov partizanski strani vsaj na začetku, v maju 1945, ni uspelo ustvariti pogojev za obnovo gledališkega življenja. S to nalogo sta bila v Trst poslana režiser Jože Gale in igralec Jože Tiran, člana partizanskega Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju. 10. maja 1945 sta se ločila od preostalih članov gledališča, ki so jo ubrali po najbližji poti v ljubljansko Narodno gledališče, in odšla "*z določenimi pooblastili s prvim tovornjakom v Trst*". Toda ko sta prišla do jugoslovanskih enot v Trstu in jim razložila, s kakšno nalogo sta bila

poslana, je njihov vodja zmajeval z glavo in ju zabodeno gledal: *"Kako si pa to predstavljate?... Gledališke predstave?... Tu, v Trstu?... In zdaj?... Ni govora!"* Gale je na prigovarjanje, da ima natančne ukaze, dobil le strog vojaški odgovor: *"Tu, na tleh, ali pisalnikih prenočita. Zjutraj pa s prvim tovornjakom v Ljubljano. In da se ponoči ne prikažeta na ulicah, če hočeta živa domov!"* (Gale, 1996, 129-130).

Maja 1945 je bil položaj za slovensko kulturno ustvarjanje na Primorskem neprimerno boljši kot pred leti. Slovenske ljudske šole so bile v večini slovenskih krajev, redno je izhajal Primorski dnevnik, slovenska beseda je odmevala na mitingih, prireditvah številnih kulturnih društev in na tržaškem radiu. Resda je pri vsem tem prevladovala ena resnica, resnica slovenskega oziroma jugoslovanskega zmagovalca, toda kratkotrajnost takšnega stanja niti ni dopustila, da bi se v kulturni sferi uveljavila tista netolerantnost in utilitarnost, ki je leta 1945 začela prežemati kulturno ustvarjanje v Sloveniji.

Kajti v ta tok je zarezala razdelitev Julijske krajine na Cono A pod Zavezniško vojaško upravo (ZVU) in Cono B pod Vujaško upravo Jugoslovanske armade (VUJA). Dve coni - dva oblastnika - dvoje različnih gledanj na slovenske kulturne ustanove. Toda ob vsej tej različnosti je veljalo isto načelo, da imajo Slovenci pravico do lastnih kulturnih ustanov, do uporabe maternega jezika v javnosti in šolah. Toda žal je tako, da lahko isto načelo različni ljudje razumejo povsem različno.

ZVU je po 12. juniju, ko se je iz Cone A umaknila jugoslovanska vojska, sprejela novo stanje v kulturi, ustvarjeno v zadnjih mesecih, kot dejstvo, ki ga ne velja spreminjati. S tem pa je priznala tudi pridobitve obeh slovenskih političnih polov, tako npr. goriško gimnazijo kot rezultat kulturnih prizadevanj protikomunističnega tabora kot Primorski dnevnik ali slovenski tržaški radio kot rezultat kulturniških prizadevanj osvobodilnega gibanja. ZVU je kljub zagovarjanju legalističnega stališča, da do podpisa mirovne pogodbe ne morejo globlje posegati v veljavni pravni sistem, prav pri vprašanju slovenskih kulturnih ustanov močno posegla v uveljavljeno (fašistično) zakonodajo in ugodila slovenskim zahtevam.

V Coni B se VUJA ni tako kot ZVU v Coni A ukvarjala s pravnim urejanjem šolske in prosvetne dejavnosti. To nalogo je prevzelo vodstvo osvobodilnega gibanja, ki je poteze usklajevalo z Ljubljano in tako deloma prejudiciralo sklepe mirovne konference. Šolski sistem in kulturne ustanove v Coni B so delovale po podobnih principih in navodilih kot sorodne ustanove v matični državi, zato lahko podatke o njihovem delovanju najdemo tako v arhivih organov Pokrajinskega narodno-osvobodilnega odbora za Primorsko (PNOO), slovenske oblasti na Primorskem - sedež za Cono B je imel v Ajdovščini, kot tudi v arhivih pristojnih slovenskih ministrstev v Ljubljani. Šolski sistem, prosvetno delovanje in kulturne ustanove so se torej v Coni B razvijale precej drugače kot v Coni A. Neposredni vpliv slovenskega političnega vodstva iz Ljubljane pa le ni vodil v tako ostre utilitarne smeri v kulturi, kot ga je bilo že takrat zaslediti na Slovenskem, saj so se vodilni slovenski politiki

zavedali, da ni smiselno zaostrovati odprtih vprašanj in si s tem poslabševati položaja ter nabirati negativne točke za mirovno konferenco.²

Za razliko od ZVU je slovenska oblast dovoljevala le delovanje ustanov, ki jih je neposredno vodila in nadzirala. Med šolskimi ustanovami so tako lahko po maju 1945 nemoteno delovale dalje le tiste, ki so jih po kapitulaciji Italije ustanovile partizanske oblasti, medtem ko so morale tiste, ki so bile ustanovljene na ozemlju pod kontrolo domobrancev oziroma Nemcev, precej spremeniti sistem dela, zamenjati del prosvetnega kadra in se prilagoditi novim šolskim predpisom. Nazoren primer različnih pogledov na oživljanje slovenskih kulturnih ustanov na Primorskem je npr. stališče do goriške gimnazije. Medtem ko jo je v Coni A ZVU priznala kot dejstvo, je slovenska oblast njenega ravnatelja Jožo Lovrenčiča tudi zaradi delovanja na njej postavila pred sodišče in ga obsodila kot kolaboracionista.

Osnovna kulturna naloga, ki so se je zavedale vse strani, je bila obnova slovenskega šolstva.³ Za vse je sicer bilo nesporno, da imajo Slovenci pravico do šolanja v maternem jeziku, toda kljub temu je prišlo do konfliktov pri uresničevanju tega načrta. V Coni B je slovenska oblast nadaljevala na tradiciji partizanskega šolstva in prilagajala sistem tistemu, ki je bil predpisan za matično Slovenijo. To pa pomeni, da je temeljil na duhu osvobodilnega boja in marksistični miselnosti v interpretaciji vodstva osvobodilnega gibanja, da so v predmet zgodovine vpeljali tudi zgodovino osvobodilnega boja, da je postal verouk neobvezen predmet in je bil na predmetniku naveden na zadnjem mestu. Pri pouku so uporabljali učbenike, ki jih je izdajal PNOO, pa tudi učbenike, natisnjene v Sloveniji, pri nastavitvah učiteljev pa so imele precejšnjo vlogo tudi politične karakteristike, ki so jih sestavljali komiteji Komunistične partije in politične policije. Poleg ljudskih šol so odprli še slovenski gimnaziji v Kopru in Postojni. Nedotaknjeno pa je slovenska oblast pustila italijansko manjšinsko šolstvo, pa čeprav so imeli na njegov račun številne pripombe, saj je potekal pouk po starih načelih iz italijanske države, pristojna avtonomna italijanska komisija pa ni opravila epuracije po željah slovenskih oblasti. V poročilu o šolstvu na Primorskem, sestavljenem spomladi 1946 za šolsko komisijo centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, je zabeleženo: *"V manjšinsko šolstvo vsled politične situacije nismo do sedaj posegli. Pogovor z italijansko nadzornico pa je jasno odkril, da je vprašanje italijanskih šol v okraju Koper pereče. Komisija za italijansko šolstvo, ki je sestavljena iz Italijanov, se briga v toliko, da ne bi zavel v teh razredih novi duh. Knjige so iste kakor v Italiji, programi so prilagojeni njim, učitelji stoje vsi ob strani, oziroma so nam sovražni"* (AS, CK ZKS III; Perovšek, 1995, 43-48).

Zaradi upoštevanja dejstva, da so bili Slovenci dolga leta prikrajšani za lastne

2 O delovanju slovenske oblasti na Primorskem glej spomine - Perovšek (1995).

3 O tem je bilo napisanih že več del. Za čas 1943-1945 glej zlasti: Geržinič (1972), Pahor (1974), Pavlič, Smolej (1981); za povojna leta pa: Geržinič (1983), Zorn (1979, 261-274), Pahor (1979, 275-282).

šole, da je bil največji primanjkljaj učiteljskega kadra prav na Primorskem in da je bila struktura kadra slaba, saj je bilo veliko učiteljev še brez diplom, so bili predpisi o vpisih v šole in o napredovanjih v naslednji razred na slovenskih šolah v Coni B in tudi na tistih v Coni A, ki so bile pod kontrolo slovenskih oblasti, bolj mili kot v ostali Sloveniji.

Precej drugače je bilo v slovenskih šolah v Coni A pod nadzorom ZVU. Zastopniki osvobodilnega gibanja France Bevk, Boris Kraigher, Drago Pahor, Frane Tončič in drugi so zagovarjali stališče, da bi morala tudi v Coni A veljati enaka načela pri organiziranju slovenskega šolstva, toda v pogovorih med njimi in častniki ZVU, zadolženimi za prosvetno problematiko, je prišlo poleti 1945 do nesoglasij. ZVU je zavrnila politično obarvane zahteve predstavnikov PNOO za Primorsko in zahteve po prilagajanju šolskega sistema tistemu v matični Sloveniji. Po drugi strani pa je ZVU predlagala za uradno slovensko stran zelo nesprejemljiv predlog, da ostane v grobem v veljavi stara zakonodaja, kar je posredno izničilo tradicijo partizanskega šolstva in uveljavljalo privilegiranost italijanskih šol (Geržinič, 1983, 17-23; Zorn, 1979, 262-266). Načeloma ZVU seveda ni nasprotovala slovenskemu šolstvu, saj je polkovnik Alfred C. Bowman, vrhovni častnik za civilne zadeve pri ZVU, 28. julija 1945 med osnovnimi nalogami naštel tudi odpiranje slovenskih šol, kjer bodo za to pogoji, in vračanje slovenskih učiteljev v domače kraje (Pereča vprašanja..., 1945). Toda ob tem je poudarjal, da zaposlovanje v državnih službah ne bo zgolj priznanje zaslužnim osebam, temveč bo potrebno za to imeti tudi ustrezne kvalifikacije. Poročnik John P. Simoni, častnik za prosveto pri ZVU, pa je na vprašanje, ali mislijo obnoviti tudi slovenske srednje šole, ki so bile pred 1. svetovno vojno na Primorskem, odgovoril: *"Če bo dovolj dijakov, ki hočejo obiskovati slovensko srednjo šolo, če bo zadosti kvalificiranih učiteljev in če bodo na razpolago potrebna poslopja, potem bomo odprli srednje šole"* (Odgovori ..., Glas zaveznikov, 1945).

ZVU so se najprej dogovarjali s partizanskimi protifašističnimi zavezniki, a niso našli skupnega jezika, saj je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja igralo na vse ali nič in ni bilo pripravljeno na kompromise. Zato se je začela ZVU avgusta 1945 dogovarjati še z ljudmi iz slovenskega protikomunističnega tabora. Za svestovalca za slovenske šole je ZVU imenovala Srečka Barago, ki je nato vodil priprave na ustanavljanje slovenskih šol in njihovo delovanje (Geržinič, 1983, 23-29). Toda člani PNOO so odklanjali kakršenkoli stik z Barago, ker so ga šteli za kolaboracionista (Pahor, 1979, 280-281), kar je seveda oviralo tudi sodelovanje med PNOO in ZVU. Pri ljudskem šolstvu je PNOO obdržala mrežo svojih šol, tako da sta bila v Coni A dva vzporedna sistema, v srednjem šolstvu pa je osvobodilno gibanje po začetnih nasprotovanjih le podprlo šole, ki jih je ustanovila ZVU. Ta je principe slovenskega šolstva določila z okrožnicami, izdanimi oktobra 1945. Vpis v srednje šole za šolsko leto 1945/46 je bil tudi za ZVU presenetljivo visok, tako da so poleg sprva načrtovanih dveh, gimnazije v Trstu in učiteljišča v Gorici, odprli še dve,

trgovsko šolo v Trstu in gimnazijo v Gorici. Zanje so sicer veljali predpisi kot v ostalih italijanskih šolah, seveda ob upoštevanju drugačnega jezika, vse listine in spričevala pa so morali biti izdani v slovenskem jeziku.⁴

ZVU je uradno priznala le šole, ki so se podrejale njenim predpisom, in zgolj te so bile deležne njene gmotne podpore. Številnim šolam, ki so se ravnale po smernicah PNOO, je ZVU sčasoma odvzela pravico javnosti. Ob začetku prvega povojnega šolskega leta je Bowman poudaril, da tisti *"ki še vedno čutijo mržnjo do poraženega sovražnika, niso zmožni ustvarjati na trdnih temeljih nepristranost, ki naj bi bila podlaga človeških pravic. (...) Resnični mir je dosegljiv le z napredkom in vzgojo mladine, ki bo z vztrajnim delom in resnostjo prosvetljena v šolah. Iz teh šol pa morajo biti odstranjeni vsi politični vplivi in vse zapreke, ki bi ovirale doseči vzgojni namen demokratičnih idealov."* Kritiko fašističnega šolskega sistema so tako voditelji ZVU prenesli tudi na druge politične opcije, ki so si prizadevale iz šolstva ustvariti ekskluzivno propagandno sredstvo za širjenje lastne ideologije (Sestanek tržaških učiteljev, Glas zaveznikov, 1945).

V slovenskih šolah v Coni A pod vodstvom ZVU je tako ostal v veljavi italijanski šolski sistem. V nasprotju z vrstniki iz Cone B se učenci v Coni A niso učili zgodovine osvobodilnega gibanja, saj se je učni načrt zgodovine zaustavil pri letu 1918, na prvem mestu na predmetniku pa je bil po stari tradiciji naveden verouk. Posebna težava so bili učbeniki, saj na tiste, ki so jih uporabljali v Coni B zaradi "komunistične propagande" Baraga in ostali svetovalci ZVU niso hoteli pristati, zalog starih učbenikov pa kljub prošnji, naslovljeni v Ljubljano, niso dobili, ker so jih tamkajšnje oblasti poslale v predelavo v papirnice. Pouk v šolah pod nadzorstvom ZVU je bil zato precej otežen, saj so nove učbenike natisnili šele spomladi 1946.

Že v začetku leta 1946 je prišlo do večjih nesoglasij med ZVU in vodstvom številnih slovenskih šol, ki so kot merodajna upoštevala navodila PNOO. Ta je svetoval staršem, naj vpisujejo otroke v šole pod njihovim nadzorstvom, saj so v njih učili politično zanesljivi učitelji, težava pa je bila v tem, da je bil med njimi velik delež učiteljev brez diplom, ki jih ZVU ni bila pripravljena potrditi kot ustrezne učne moči. V nasprotju s tem si je PNOO prizadeval, da slovenski otroci ne bi hodili v šole z "belogardističnimi" učitelji in da ne bi sprejemali in uporabljali učbenikov, ki jih je predpisovala ZVU (AS II, PNOO, 10/II, 8. 10. 1946; AS II, PNOO, 10/II, Eno leto...). Zavezniške oblasti je tudi jezilo, ker so bile slovenske šole tako kot v Sloveniji okrašene s političnimi parolami in slikami jugoslovanskih voditeljev in ker so učitelji uporabljali učbenike, ki jih ZVU ni priznavala. ZVU je takšno delovanje ocenjevala kot izkoriščanje šole v politično propagandne namene, v slovenskem protikomunističnem taboru so bolj neposredno govorili o komunistični propagandi,

4 Okrožnice o organizaciji slovenskega šolstva so bile izdane v Uradnem listu ZVU, 12; 15. 2. 1946. Ponatisnjene so bile v: Slovensko šolstvo ... (1946); Geržinič (1983, 47-48).

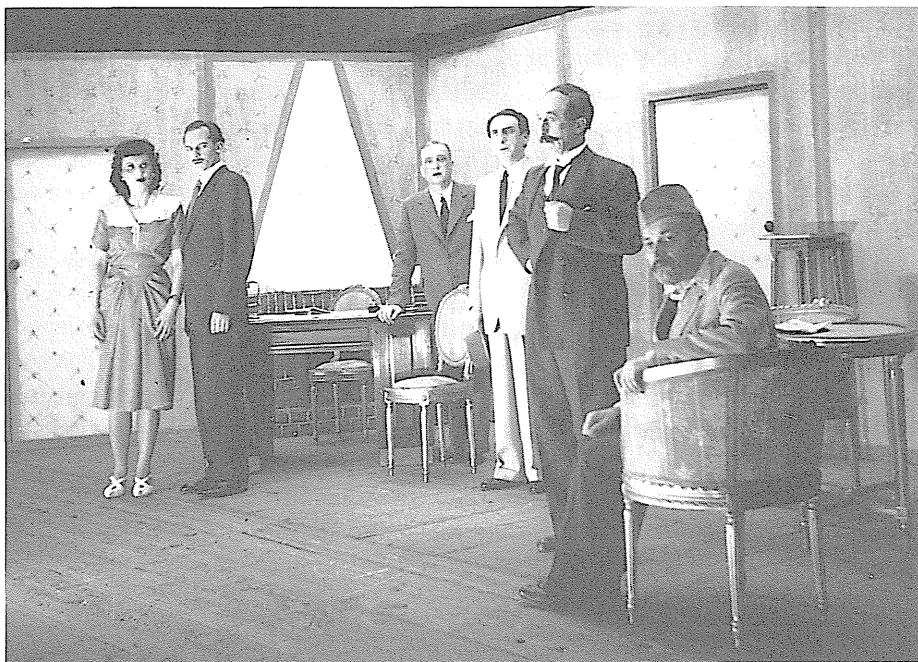
uradne slovenske oblasti okoli PNOO pa so ugovarjale, da ZVU krši pravice Slovencev, da ne dopušča avtonomnega šolstva in da s pristajanjem na stare predpise oživlja fašistične tendence.

Na oster negativen odmev med pristaši osvobodilnega gibanja in pri oblasteh v Sloveniji je naletelo odpuščanje slovenskih učiteljev, ki jim ZVU ni dovolilo poučevati na slovenskih šolah. Slovenija je k temu pripomogla z dokaj ideološkim izborom učiteljstva, saj je na Primorsko pošiljala precej t. i. učiteljev-tečajnikov, ki še niso imeli ustrezne diplome. Namesto teh je ZVU raje zaposlovala učitelje iz begunskih vrst, ki povečini niso bili naklonjeni komunistični poti, ki jo je ubrala Jugoslavija. Da na zaslišanjih pri epuracijski komisiji učiteljev sploh niso spraševali o njihovi medvojni dejavnosti, ali so sodelovali s fašističnim režimom ipd., temveč so bila vprašanja le *"politično informativnega značaja"* (AS, MP LRS, 47, 3042-46), je bil za slovensko stran nesporen dokaz protijugoslovanske usmerjenosti pri zaposlovanju slovenskega učiteljstva.

Najhujši udarec slovenskim šolam v Coni A, ki so upoštevala navodila PNOO, je naredila ZVU 11. julija 1946, ko je odpustila naenkrat kar 114 učiteljev in odrekla pravico javnosti 82 slovenskim šolam (AS II, PNOO, 10/II, 8. 10. 1946). V začetku naslednjega šolskega leta, 1946/47, je ZVU vse bolj neposredno odgovarjala na napade s slovenske strani in večkrat na glas ponovila, da ne bo pristala na politizacijo šolstva. ZVU je 25. novembra 1946 v poročilu zapisala, da bo priznala le tiste slovenske šole, ki se pokoravajo njenim predpisom: *"Vse šole, ki sprejemajo in poučujejo otroke v obvezni šolski starosti 6 do 14 let brez odobritev ZVU, ima Zavezniška vojaška uprava za tajne in nezakonite."* Prav tako je opozorila, da morajo vse šole uporabljati učbenike, ki jih je izdala ZVU, na koncu pa ostro napadla stališča druge strani: *"Poskusi za uvajanje politike v šole so vedno simbolični za pričetek totalitarne oblike vlade. Svoboda vzgoje je prav tako dragocena prirojena pravica, kakor svoboda tiska"* (Vzgojna politika..., Glas zaveznikov, 1946).

Vsekakor najtežji so bili pogoji za oživljanje slovenskega šolstva v Kanalski dolini, saj ta ni bil del Julijske, ampak Videmske pokrajine. Tam pa politika zahodnih zaveznikov ni pognala korenin. V šolskem letu 1945/46 so v Kanalski dolini ustanovili ilegalne slovenske šole, ki so jih oblasti zaprle, učiteljstvo pa izgnale. Naslednje šolsko leto so skušali ustanoviti legalno šolo, a so oblasti v Vidmu vse tovrstne prošnje zavrile (AS, MP LRS, 67, 4893/1-47; cf. Šumi, Venosi, 1995, 78).

Pred priključitvijo večjega dela Primorske Jugoslaviji je bilo tako v Coni B Julijske krajine 293 slovenskih osnovnih šol, ki so že delovale po načelih šolstva v matični domovini, med približno 400 učitelji pa jih je bilo okoli polovice brez ustrezne izobrazbe. Glede tega je bilo stanje v Coni A boljše, saj je bilo na 162 šolah le sedmina od približno 400 učiteljev brez ustrezne kvalifikacije. Toda 80 učiteljev je za nezanesljive štela uradna slovenska stran, 114 jih je odpustila iz službe ZVU, od 162 šol pa jih je imelo pravico javnosti le 80, torej okvirno vsaka druga (AS, MP LRS, 23).

*Nušičev Pokojnik v režiji M. Sancina v SNG Trst v sezoni 1946/47
(Arhiv NŠK Trst).*

Zdrahe ob oživiljanju slovenskih šol na Primorskem so bile političnega značaja. Ne glede na to so znova oživele šole z učnim jezikom, ki ga je fašistična oblast s silo preganjala. Tako uradne slovenske oblasti kot protikomunistični tabor sta pokazala pri organizaciji šolstva veliko netolerantnosti, saj so prvi druge zmerjali s "fašisti" in "domobranci", z nasprotne strani pa so se slišale obtožbe na račun "komunistov". Razdelitev slovenskih otrok po šolah v Coni A pa je pokazala, da nobena od nasprotujočih si ideologij med Primorci ni bila brez širše podpore. Toda zaradi naraščanja napetosti v hladni vojni se je ZVU pri vseh zadevah, tudi v organizaciji kulturnega življenja, vse bolj naslanjala na Slovence iz protikomunističnega tabora.

Isto se je dogajalo tudi v drugih slovenskih kulturnih ustanovah, pri katerih so bili vsaj na začetku zaradi dogodkov maja 1945 v prednosti pristaši osvobodilnega gibanja. Ti so bili tudi pri kulturni dejavnosti deležni vsestranske podpore jugoslovanskih oziroma slovenskih oblasti, kar je bilo vidno v živahnem delovanju številnih društev in kulturnih ustanov. Delovanje številnih slovenskih kulturnih ustanov je bilo podrejeno dokazovanju, da je Primorska slovenska, saj je tam od nekdaj živela slovenska beseda in kultura. Na Primorskem so gostovali ugledni slovenski kulturni ustvarjalci, na zborovanjih osrednjih slovenskih kulturnih ustanov so

govorniki poudarjali, da je skupna naloga vseh boriti se za priključitev Trsta in Primorske, precejšen del starih zalog slovenskih knjig je romal v kraje, kjer so jih zaradi fašističnega zatiranja še posebej pogrešali.

Rezultat takšnega delovanja kulturnih ustanov, osredotočenega na Primorsko, je imel v Conah A in B zelo različen odmev. Nekatera gostovanja so se morala omejiti le na cono B, ker ZVU ni izdala dovoljenja za nastopanje v Coni A. Prave ovacije so na primer spomladi 1946 na literarnih nastopih doživljali književniki, člani Društva slovenskih pisateljev, ki pa turneje niso mogli izvesti do konca, saj jim ZVU ni izdala vizumov za nastopanje v Trstu (ADSP, 12. 6. 1946). Da bi se izognili tovrstnim oviram, je ministrstvo za prosveto Slovenije finančno pomagalo slovenskim ustvarjalcem v Coni A in npr. financiralo razstave primorskih slikarjev in kiparjev v Trstu, izdatno podpiralo Primorski dnevnik ter poleg njega še tedaj najpomembnejšo slovensko kulturno revijo, ki je izhajala v Trstu. To so bili Razgledi; njihov odgovorni urednik v letih 1946-47 je bil France Bevk. Že v uvodniku Boštjana Žagarja v prvi številki revije je poudarjeno, da bodo nadaljevali na tradiciji osvobodilnega gibanja in da si bodo prizadevali, *"da dobi vse naše kulturno snovanje tisto enotno smer, tisti enotni značaj, spričo katerega se bo sleherni tujec zavedel, da ima ravno v Trstu opravka s svobodno slovensko kulturo, najzapadnejšo znanilko slovanskega doprinosu h kulturnemu napredku vsega človeštva"* (Žagar, 1946, 3).

Poleg literarnih pripevkov so Razgledi objavljali še številne strokovne in znanstvene članke o Trstu, ki so dokazovali upravičenost jugoslovanskih zahtev do Trsta. Za razliko od Primorskega dnevnika, ki je v podobnem boju večkrat zapustil meje dobrega okusa, so ostali Razgledi vseskozi na visoki kakovostni ravni, njihovi članki so bili primerno argumentirani, pa tudi sama imena piscev so bila zaradi svojih dosežkov že znana širši javnosti.

Poleg pristašev osvobodilnega gibanja so slovenski tisk na Primorskem izdajali tudi ZVU in Slovenci nasprotnega političnega pola. ZVU je začela 19. junija 1945 izdajati slovenski dnevnik Glas zaveznikov. V njem so prinašali tudi kratka poročila o slovenski kulturni ustvarjalnosti, pa novice o obnovi Slovenije, o političnem življenju v Jugoslaviji ipd. Najprej je bil za glavnega urednika imenovan Italijan Vittorio Zanaboni, ki pa ga je že po manj kot treh tednih zamenjal Slovenec Primož Brdnik (=Bojan Ribnikar), ki je ostal na tem mestu do 1. marca 1947, ko je po podpisu pariške mirovne pogodbe izšla zadnja številka Glasu zaveznikov.

Če primerjamo oba slovenska dnevnika, se povsem jasno pokažeta različni stališči do svobode tiska in govora. Kljub pripombam iz vrst slovenskih beguncev pred komunističnim režimom v Coni A, naslovljene na ZVU oziroma Bowmana, kaj bodo storili, ker je *"izvestni tisk večkrat napadel razne osebe in jih nazval 'fašiste', 'reakcionarje' in celo 'izdajalce' samo zato, ker so nasprotnih političnih načel"*, je Bowman dejal, da ima vsak pravico izražati svoje mnenje, da pa mora biti tudi napadenim omogočeno, da v tem ali onem časopisu objavi odgovor na obtožbe (Izjave

polkovnika Bowmana, 1945). Že dan po objavi Bowmanovega stališča je, denimo, Glas zaveznikov objavil izjavo Srečka Barage, svetovalca za slovenske šole pri ZVU, na napade z jugoslovanske strani (Izjava - Srečko Baraga, Glas zaveznikov, 1945).

Decembra 1945 je ZVU začasno ukinila Primorski dnevnik, ker je po izjavi Bowmana, urednik objavil nekaj neresničnih poročil. Po njihovem opozorilu naj bi urednik obljubil, da jih bo umaknil, a jih je kljub temu tiskal, kar je spodbudilo poseg ZVU. Ob tem pa je Bowman dodal, da že potekajo dogovori z lastnikom časnika in da si želi, da bi tisti del Slovencev, ki je ostal brez svojega časopisa, le-tega čim prej dobil (Polkovnik Bowman..., 1945). Zapleti med ZVU in Primorskim dnevnikom so se nadaljevali še v naslednjih mesecih in odgovorni urednik dnevnika Srečko Hreščak se je julija 1946 zaradi objave članka, "*ki naj bi alarmiral in razburil ljudstvo*", znašel celo pred višjim zavezniškim sodiščem v Trstu. V članku so objavili vesti, da angleška policija med zasliševanji uporablja mučilne naprave. Ker je sodišče dokazalo neresničnost navedb v Primorskem dnevniku, je bil Hreščak obsojen na visoko denarno kazen, če pa je ne bi plačal, ga je čakala šestmesečna zaporna kazen (Urednik Primorskega dnevnika..., Glas zaveznikov, 1946).

Kljub zapletom ZVU ni ostreje grozila uredništvu Primorskega dnevnika s prepovedjo izhajanja. Za razliko od takšnega stališča ZVU, ki je obravnavala projugoslovanski tisk tako kot vsakega drugega, je bilo v Coni B in na Slovenskem - razen po ilegalnih kanalih - nemogoče priti do pisane besede, ki so jo v Coni A izdajali Slovenci drugačnega političnega prepričanja. Še več. Slovenija je zavzela tudi povsem odklonilno stališče do tiska ZVU, ki je seznanjalo bralce z zahodnimi vrednotami človekovih pravic, pri čemer so večkrat poudarjali pravico svobode govora in mišljenja, kar je bilo moč razumeti tudi kot opominjanje slovenskega osvobodilnega gibanja, naj jim ne vsiljuje utilitarnih pogledov, ki niso imeli dosti skupnega z opevano ljudsko demokratičnostjo. ZVU tako v nasprotju s slovensko stranjo ni omejevala uvoza in izvoza časopisov ali svobodne izmenjave mnenj, zavrnila pa je tudi očitek, ki ga je uporabljala jugoslovanska stran za omejevanje tiska političnih nasprotnikov, zlasti katoliške cerkve, da namreč tiskanja večjega števila časnikov ne omogoča akutno pomanjkanje papirja (Tretja tiskovna konferenca, Glas zaveznikov, 1945). Tudi zaradi takšnih stališč je bil Glas zaveznikov (kot tudi npr. slovenska verzija uradnega lista ZVU) v Sloveniji namerno prezrt in ga slovenske bibliografije med slovenskimi tiski sploh niso omenjale.

V nasprotju z dnevnim časopisjem pa revija Razgledi ni imela ustreznega konkurenta. Resda je v Trstu izhajala tudi revija Mlada setev, ki jo je urejal Jože Peterlin, toda to je bil skromen list, ki je izhajal zahvaljujoč entuziazmu sodelavcev, brez zunanje pomoči. Zaradi resnosti in visoke kvalitete prispevkov v Razgledih med uredništvom revije in zavezniško oblastjo v Trstu po pregledanih virih sodeč ni prišlo do zapletov. Tega pa ni moč trditi za ostale slovenske kulturne ustanove.

Pri Radiu Trst se tudi prve mesece po tem, ko je vodstvo 12. junija 1945 prevzela ZVU, položaj slovenskega programa ni poslabšal. Poročila so bila še nadalje dvojezična, glasbenim in drugim oddajam s slovenskimi umetniki pa je bilo še naprej odmerjenih veliko ur. Zapolnili so jih številni slovenski pevski zbori s Primorske, tržaški glasbeniki in gostujoči glasbeniki iz Slovenije, sodelavci SNG za Trst in Primorje so pripravili več radijskih uric, redno so predstavljali slovenske literate.

Vsaj na začetku je bilo ozračje med ZVU in slovenskimi oddajami Radia Trst strpno, toda ko so se vse očitneje kazala nesoglasja med Jugoslavijo in zahodnimi zavezniki, je ZVU zamenjala vse več slovenskih sodelavcev, ki so jih v službo na radiu v prvih povojnih tednih namestili jugoslovanske oblasti. Ob koncu leta 1945 so bile slovenske oddaje že močno skrčene, njihov tedanji vodja Gojmir Demšar pa pravi, da urgence za zvišanje niso prinesle rezultatov, poleg tega pa se je nenehno srečeval *"s cenzuro, ki mi je črtala posamezne dele ali tudi cele pripravljene oddaje, če se je očitneje omenjala osvobodilna borba."* Do izraza so že prihajala tudi nesoglasja med Slovenci, pristaši osvobodilnega gibanja, in njihovimi nasprotniki iz vrst beguncev iz komunistične Jugoslavije, saj, kot se je spominjal Demšar - *"napovedovalka - emigrantka - ni hotela napovedati ljudske glasbene ure, ki naj bi obravnavala glasbeno življenje slovenskih partizanov, čeprav oddaje zavezniška cenzura ni cenzurirala"* (Turk, 1991, 28).

Boljše pogoje za delovanje je slovenski radio dočakal 16. junija 1946, ko se je osamosvojil in začel delovati kot Radio Trst II. Toda ZVU je takrat radio že očitno vklopila v svoj propagandni stroj. Vse več odgovornih mest so dobili Slovenci iz begunskih vrst nasprotnikov komunističnega režima v Jugoslaviji, slovenski projugoslovansko usmerjeni antifašisti pa so začeli izgubljati najprej oddaje, nekateri pa tudi službe. Nesoglasja so se kazala tudi v tem, da so zunanji sodelavci odklanjali sodelovanje v oddajah, ki jih je urejal politični begunec (Turk, 1991, 34-38).

S številnimi težavami se je srečevalo tudi slovensko gledališče na Primorskem. Ansamblu Slovenskega narodnega gledališča (SNG) za Trst in Primorje, kot se je takrat uradno imenovalo tržaško gledališče, se je pridružilo veliko Primorcev, v vodstvu in med člani pa so prevladovali pristaši osvobodilnega gibanja. Za vodjo gledališča je bil imenovan Ferdo Delak, v veliko pomoč mu je bil še Justo Košuta, za politično plat delovanja pa je skrbel Danilo Turk - Joco. Gledališče je znova odprlo vrata v sezoni 1945/46, medtem ko je ostalo slovensko gledališče v Gorici le ideja, ki pa se ji Slovenci še niso odrekli, saj je Justo Košuta še jeseni 1945 zapisal, da jih bo vera v slovensko Talijo *"vodila še nadalje, dokler se ne bodo končno stalno odprla vrata pravemu, poklicnemu - Slovenskemu gledališču v Gorici"* (Košuta, 1945/46, 25).

Največja težava oživljenega slovenskega gledališča v Trstu je bila, kje najti dvorano kot nadomestilo za leta 1920 požgani Narodni dom. Že pred začetkom prve sezone so od ZVU zahtevali dvorano za delovanje in 27. septembra 1945 sta bila Ferdo Delak, upravnik SNG za Trst in Primorje, in Justo Košuta prvič pri kapetanu Erskinu.

To je bil le začetek številnih intervencij, pri katerih je Erskine sicer dosti obljubljal, bil zadovoljen, ko je pregledal načrtovani repertoar in se prepričal, da ne gre za politične agitke, in v njem ni videl političnih spornosti, a pri tem je tudi ostalo. Sredi novembra 1945 je imelo SNG naštudiranih že pet gledaliških del, a so bili še vedno brez dvorane. Zato je 16. novembra Ferdo Delak predal angleškim parlamentarcem, ki so bili v Trstu, ostro protestno noto. Po protestu je ZVU le odobrila gledališče Fenice za čas od 22. do 25. novembra, a je že po nekaj dneh dovoljenje tudi preklicala (AS II, PNOO, 10/II, Poročilo SNG...; Nekaj pripomb..., GL SNG 1945/46, 25-27).

Številne intervencije so le prinesle rezultat, saj je imelo SNG za Trst in Primorje premierno izvedbo sezone 1945/46 2. decembra 1946 v tržaškem gledališču Fenice. Po še nekaj predstavah v Trstu je šlo gledališče na turnejo in uprizarjalo igre po številnih krajih Cone A. S tem pa ni bilo konec prošenj ZVU, naj reši problem stalne gledališke stavbe. Zahteve so bile vedno podkrepljene z istimi argumenti - fašisti so nam leta 1920 požgali gledališče v Narodnem domu, fašistične organizacije so še "danes" lastnice nekaterih dvoran v Trstu, slovensko gledališče pa je še vedno brez stalne dvorane. Prav tako vodstvu gledališča ni bilo všeč, da je ZVU povezovala dodelitev stalne dvorane z vedno novimi in novimi pogoji, na katere niso bili pripravljeni pristati. Kot gledališčinike jih je tudi bolelo, da nikakor niso mogli priti do svoje lastne dvorane, v istem času pa so v Trstu v številnih dvoranh vrteli drugorazredne filme in prirejali zabavljajske prireditve za zavezniške vojake (AS II, PNOO, 10/II, Poročilo SNG...)⁵

Po drugi strani je ZVU motilo, da se gledališče ni omejevalo zgolj na kulturno dejavnost, temveč je tudi jasno izkazovalo politične zahteve po priključitvi k Jugoslaviji in kritiziralo zavezniško upravo z istimi argumenti kot uradna slovenska oblast (cf. Delak, 1945/46, 81-85). Gledališče je bilo pravi politični aktivist, saj so prireditve in delovanje usklajevali s politično borbo Slovencev za priključitev k Jugoslaviji, ob prireditvah pa je imel Danilo Turk politične govore, ki niso bili najbolj po volji oblastem v Coni A. Ob predstavi v Bovcu 26. februarja 1946 je prišlo celo do manjšega zapleta s civilno policijo, ki je hotela Turka odpeljati na policijsko postajo, češ da se je žaljivo izražal o zaveznikih. Toda aretaciji so se složno uprli vsi člani ansambla SNG, incident pa je pomiril *"tamkajšnji guverner, ki je vso zadevo mirno rešil"*, in *"se je celo tov. Jocu opravičil za incident"* (AS II, PNOO, 10/II, Poročilo SNG...). Ferdo Delak je SNG imenoval kar *"dobra Agit-prop skupina"*. Gostovali so po številnih krajih Cone A, na predlog Modesta Sancina, vodje gledališča v sezoni 1946/47, da bi šli v cono B, kar bi lahko s tem napolnili blagajno, pa je Danilo Turk odgovoril: *"Kar se našega gostovanja tiče, je treba skrbeti predvsem za cono A, npr. za Soško dolino, Brda. (...) Finančni moment ni*

⁵ Glej tudi članke v GL SNG Trst, sezona 1945/46.

toliko važen, da bi se preveč vezali na gostovanje v Postojni in coni B" (Gabrič, 1990, 143).

Ocene delovanja gledališča so se v različnih slovenskih časnikih močno razlikovale. V tisku osvobodilnega tabora so poudarjali politično vlogo gledališča, medtem ko so bile v Glasu zaveznikov ocene zgolj umetniške narave. Njihov avtor je bil Jože Peterlin, begunec iz Slovenije, ki je opozarjal tudi na občasno preveč očitno tendencioznost v programu. V oceni Andante patetica Vitomila Zupana, ki je bil v Trstu premierno uprizorjen 7. decembra 1945, se je npr. ozrl tudi na polemike iz prejšnjih desetletij med Josipom Vidmarjem (leta 1945 predsednikom izvršnega odbora Osvobodilne fronte Slovenije!) in katoliškim krogom o svobodi umetniškega ustvarjanja ter zapisal: *"Če bi sodili 'Andante patetico' po nekdanjih Vidmarjevih kriterijih, bi morali to delo že apriori odkloniti. Zakaj v tej umetnosti je idejni poudarek tako močan, kakor ga do sedaj še nikdar ni bilo v slovenski umetnosti"* (Peterlin, 1990, 21).

Prireditve SNG za Trst in Primorje so si lahko primorski Slovenci iz Cone A množično ogledovali, kar pa ne velja za drugo pomembno tržaško umetniško ustanovo tistega časa, o katere delovanju je le malo znanega. V letih 1945-46 je namreč deloval tudi Tržaški filharmonični orkester (Orchestra filarmonica triestina), ki pa sploh ni nastopal v Trstu. Njegov predhodnik je bil med vojno ustanovljeni orkester Radia Trst, v katerem so začeli ilegalno delovati sodelavci OF, ki so dosegli, da se je orkester kot celota opredeljeval za jugoslovansko stvarnost in po maju 1945 sodeloval z vodstvom slovenskega osvobodilnega gibanja. Po odhodu jugoslovanske vojske iz Trsta so hotele zavezniške oblasti preurediti tržaško glasbeno življenje in avgusta 1945 so združile radijski orkester z orkestrom gledališča Verdi v Tržaški filharmonični orkester. Domoval naj bi v gledališču Verdi, vzdrževala naj bi ga ZVU, ki je umetniško vodstvo zaupala Cesareju Barisonu. To bi precej omejilo politični vpliv projugoslovanske skupine in razbilo enovit umetniški kolektiv, zato se je večina članov orkestra zatekla v Jugoslavijo, najprej v Zagreb in nato v Ljubljano. Tu so ga "posvojili" kot svojega, mu pustili precej proste roke pri delovanju, zanj finančno poskrbeli in skušali vse čim bolj propagandno izkoristiti kot še en dokaz upravičenosti slovenskih zahtev do Trsta. Še posebej pomembno pri tem je bilo, da je bil orkester nacionalno mešan, saj so v njem prevladovali Italijani, Slovencev je bilo ob začetku koncertne sezone decembra 1945 med 70 člani 28, pa tudi v vodstvu in med solisti so bili ljudje tistih narodov, ki naj bi složno živeli v jugoslovanskem Trstu. Pianist Bruno Degrassi, violinist Karlo Rupel (oba tudi člana ožjega vodstva filharmonije) in čelist Dante Barzano so bili najpomembnejši solisti orkestra, ki ga je vodil dirigent hrvaškega rodu Jakov Cipci (Kulturna pobuda..., Glas zaveznikov, 1945; Tržaški filharmonični orkester, Delavska enotnost 1945; Cvetko, 1946).

Vzdrževanje Tržaške filharmonije s strani slovenskega ministrstva za prosveto je bilo povezano z velikimi stroški za člane filharmonije, njihove družine, ki so živele v

Juljski krajini, in prostore za vadbo in koncerte v Unionski dvorani v Ljubljani, kjer so začeli nastopati decembra 1945. V božično-novoletnem času so šli glasbeniki na petnajstdnevni dopust v Cono A in severnoitalijanska mesta k svojim družinam, sredi januarja 1946 pa so se znova zbrali v Ljubljani. Šef odseka za glasbo slovenskega ministrstva za prosveto Pavel Šivic je ob tem, da so bili člani, povečini Italijani, doma in da so se njihove vrste po povratku še pomnožile, poudaril: *"Propagandni efekt tega organiziranega povratka je za nas neprecenljiv. Prav tako neprecenljiv bo umetniški efekt, ki ga bo delovanje tega prvovrstnega orkestra pokazalo s koncertnimi nastopi do junija meseca"* (AS, MP LRS, 17. 1. 1946).

Tržaška filharmonija je bila po pogodbi dolžna pripraviti po šest koncertnih večerov mesečno. Program sta skupno sestavila vodstvo filharmonije in glasbeni svet pri ministrstvu za prosveto Slovenije. Na program je tako ob prevladujoči italijanski in klasični glasbi prišlo tudi več slovenskih del in je npr. ob izvajanju del Marjana Kozine taktirko prevzel kar Kozina sam.

V povojni Sloveniji je Tržaška filharmonija odigrala dve pomembni vlogi. Umetniška je bila v pomoči pri obnavljanju glasbenega življenja v Sloveniji, pogosto pa so v političnih krogih omenjali tudi njeno propagandno vlogo. Ta je bila očitno precejšnja, saj si je slovensko ministrstvo za prosveto zaradi velikanskih stroškov, povezanih z njenim vzdrževanjem, prizadevalo za njihovo znižanje tudi na način, ki za ostale kulturne ustanove ni bil v navadi. Pritiskali so na vodstvo unionske dvorane, naj zniža postavko za uporabo dvorane (AS, MP LRS, 3, 29. 12. 1945), ministrstvo financ FLRJ pa zaprosili, naj *"napravi za koncertne nastope orkestra Tržaške filharmonije utemeljeno izjemo in jih oprosti vseh taks in davkov."* Ta sredstva so namreč porabili izključno za stanarine članov filharmonije, ki v Ljubljani niso imeli stanovanja. Če bi ostali brez tega, so poudarili v ministrstvu za prosveto Slovenije, *"bi bil ogrožen nadaljnji obstoj Tržaške filharmonije v Ljubljani, kjer ji ne moremo nuditi brezplačnih stanovanj. S tem bi prenehalo njeno edinstveno kulturno in politično propagandno delovanje pri nas, njeno odlično izvajanje domačih in svetovnih avtorjev, njeni nastopi v okviru sindikatov in njena manifestacija skupnosti Trsta in Jugoslavije"* (AS, MP LRS, 3, 7. 2. 1946).

Po približno tridesetih koncertih v Sloveniji, od tega več kot polovica v Ljubljani, se je Tržaška filharmonija podala še na gostovanje v Srbijo (AS, MP LRS, 3, 8. 6. 1946). Na prvem koncertu v Beogradu je bila 16. maja 1946 med poslušalci tudi številna politična publika, ob jugoslovanski zastavi pa sta dvorano krasili še zastavi mesta Trst in italijanska zastava s peterokrako zvezdo. V imenu Tržaške filharmonije je publiko v italijanščini nagovoril Bruno Degrassi, močan politični poudarek besed pa opozarja, da verjetno ne gre za njegove izvirne misli, temveč da je le prebral tisto, kar so sestavili v agitpropu. Degrassi je dejal: *"Na svojem potu po Jugoslaviji ima Tržaška filharmonija čast, da se izpolni velika njena želja - koncert v prestolnici tistega naroda, ki je med prvimi šel v borbo proti fašistični tiraniji. Na svoji poti*

skozi mesta in vasi, velike in male, smo povsod hoteli ponesti duh delovnega ljudstva Trsta. Borili smo se skupaj z Jugoslavijo in mi smo za jugoslovansko rešitev vprašanja Trsta. Mi, Italijani, tržaški demokrati, želimo, da se naše vprašanje reši v jugoslovanskem smislu. Prepričani smo, da ni to važno le zaradi naše ekonomske obnove, temveč tudi zato, ker verujemo besedam vašega - upam, da bomo kmalu lahko rekli tudi našega - maršala Tita, da je v Jugoslaviji vprašanje nacionalne pripadnosti svetinja. Še danes mora delavski narod Trsta klicati 'Smrt fašizmu', ker tam fašizem še ni mrtev. Naj vam naša muzika tolmači zahtevo Trsta: Mir, svoboda in edinstvo" (Kozina, 1946, 3).

Toda na turneji se je že začel razpad te kratkotrajne ustanove. Negotova usoda filharmonije, povezana z eksistenčnim vprašanjem družin številnih njenih članov, je posameznike spodbudila, da so začeli na lastno roko sklepati pogodbe in aranžmaje z različnimi ustanovami v Jugoslaviji in zunaj nje. Tako je odpadel temeljni politični vzrok za njen obstoj, namreč da ji je *"vlada FLRJ omogočila bivanje v Jugoslaviji s tem namenom, da se - ko nastanejo ugodne prilike - kot celota vrne v Trst in tam deluje dalje in se dalje bori proti ostankom fašizma. S sprejetjem statuta za svobodno mesto Trst je nastopil trenutek, ko Filharmonija v Trst lahko odide"*, je menila decembra 1946 jugoslovanska vlada, a hkrati ugotavljala, da pri članih ni več prave volje delovati kot celota. Zato je s 15. decembrom 1946 Tržaško filharmonijo razpustila (AS, MP LRS, 3, 12. 12. 1945).

Tisti glasbeniki, ki so hoteli ostati v Jugoslaviji, so brez težav dobili službo v orkestrih, saj je v njih občutno primanjkovalo kakovostnih reproduktivnih glasbenikov. Prejeli so plačo do konca leta 1946 in so se morali nato javiti na novem službenem mestu. Dirigent Jakov Cipci se je z delom ansambla preselil v veliki orkester Radia Ljubljana, iz katerega so nato leta 1947 ustanovili Slovensko filharmonijo, ki je imela prvi koncert 13. januarja 1948 v unionski dvorani (Klemenčič, 1988, 78), ki jo je prej zasedala Tržaška filharmonija. Ta, čeprav imenovana po mestu Trst, ni imela večjega umetniškega pomena za Julijsko krajino. Za to območje je bila zgolj propagandno sredstvo jugoslovanskih oblasti in skriti adut, ki pa ga niso utegnili potegniti iz rokava. Gledano iz umetniškega zornega kota pa je bil njen veliki pomen v krepitvi koncertnega življenja v Sloveniji in posredno tudi pri prvih korakih na novo ustanovljene Slovenske filharmonije.

Tako kot v političnih in gospodarskih zadevah so bili tudi ob oživljanju slovenskih kulturnih ustanov na Primorskem odnosi med različnimi oblastnimi organi pogosto zelo zaostreni. Slovenci so se ločevali po svojem odnosu do osvobodilnega boja, pri obeh straneh, osvobodilni in protikomunistični, pa je bila pogosto opazna precejšnja mera netolerantnosti. Svojo vlogo pri tem je v Coni A odigrala tudi ZVU, ki je ob nasprotovanju zahtevam uradnih slovenskih oblasti pogosto prizadela občutljivost Slovencev pri jezikovnih in kulturnih vprašanjih. ZVU je v pogovorih s slovenskimi kulturnimi ustanovami zagovarjala stališče, da do podpisa mirovnega

sporazuma ne more spreminjati uveljavljenih načel, to pa je slovenska stran ostro kritizirala, saj je menila, da takšno stališče le obuja fašistično zatiranje slovenske besede. Iskanje prostorov za nastope slovenskih kulturnih ustanov, izdajanje dovoljenj za nastope in potrjevanje učiteljev za nove slovenske šole so tako spremljali številni dopisi in intervencije na obeh straneh, administrativne poti, ki bi bile v normalnih pogojih življenja lahko na hitro rešene, pa so se vlekle v nedogled.

Prav nazoren primer takšnih administrativnih zavlačevanj je bil, denimo, v primeru, ki je dvignil veliko prahu med slovensko kulturno srenjo. Zgodil se je resda zunaj Julijske krajine, v Vicenzi, kjer je italijanska policija v začetku septembra 1945 aretirala tri profesorje ljubljanske univerze, dr. Antona Peterlina, dr. Antona Kuhlja in Antona Moljka, ki naj bi v Italiji kupili tehnične stroje za potrebe univerze. Ker pri sebi niso imeli ustreznih dokumentov o izvoru denarja, so jih obtožili, da so agentje, denar pa da imajo za širjenje komunistične propagande. Iz Ljubljane in Beograda so intervenirali pri zavezniških vojaških oblasteh za Julijsko krajino in za Italijo, toda zaradi medsebojnega nezaupanja se je stvar vlekla več mesecev, trojica univerzitetnih profesorjev pa je med tem prebivala najprej v ječi in nato v internacijskem taborišču. Šele po več kot treh mesecih in številnih diplomatskih intervencijah je britansko veleposlaništvo iz Beograda 15. decembra 1945 pristojne jugoslovanske oblasti obvestilo, da je bilo izdano povelje, naj se trije profesorji ljubljanske univerze takoj izpuste na svobodo (AS, PV LRS, 4, 85/45).

Slovenska oblast in oblastne politične organizacije so k zapletom pripomogle s prevelikim poudarjanjem ideološke naravnosti kulturnega ustvarjanja, ki v Julijski krajini še ni prišla v tako utilitarne tokove kot v Sloveniji. Toda prevelika politizacija kulture in njeno izkoriščanje v propagadne namene je sprožilo negativen odmev pri zaveznikih. Šolski načrti, programi društev, tržaško gledališče, filharmonija in druge kulturne ustanove pod okriljem pristašev osvobodilnega gibanja so sicer bolj poudarjale protifašistično naravnost, toda izpod tega površja je marsikje pokukala tendencioznost in propagandizem. Programe so pregledovali v pristojnih političnih organih na Primorskem in v Ljubljani, kar naj bi jim dajalo ustrezno politično smer. Kot primer naj navedem, kako je aprila 1946 Edvard Kardelj naročil Borisu Kidriču, naj bodo pozorni na sestavo programa pevskega zbora Srečko Kosovel, ki se je odpravljaj na gostovanje po Primorski: *"Program mora biti jugoslovanski, predvsem partizanski. Akcent na Julijsko krajino. Ti sam preglej program, eventualno naj dirigent pride za en dan k meni na razgovor"* (AS, PV LRS, 24, 12. 4. 1946).

Druga slovenska politična stran, protikomunistična, je bila vsaj na začetku bolj na obrobju, saj so se skušali tudi zavezniki dogovarjati s predstavniki Titove Jugoslavije, ki so bili člen protifašistične koalicije. Šele neuspešnost pogovorov s temi in razraščanje hladne vojne, v kateri je bilo eno od pomembnih žarišč prav tržaško vprašanje, je dvignila na površje tudi vse več kulturnih ustvarjalcev iz begunskih krogov. Ti so bili med seboj dokaj heterogeni, od sodelavcev Rupnikove uprave na

področju šolstva in kulture v zadnjih letih vojne do povsem nevtralnih ustvarjalcev. Do hujših nesoglasij med obema političnima poloma je prihajalo tudi po razdelitvi Julijske krajine in ustanovitvi Svobodnega tržaškega ozemlja. V Radiu Trst II je, na primer, prišlo do popolnega preloma med slovenskimi sodelavci februarja 1949, ko je več uslužbencev in sodelavcev naenkrat odpovedalo nadaljnje sodelovanje. Za pristaše osvobodilnega gibanja to ni bil več slovenski radio, temveč "*angloameriški slovensko govoreči radio*" (Turk, 1991, 47).

ZVU je k nesporazumom pripomogla s svojim nerazumevanjem slovenske občutljivosti za lastni jezik in kulturo. Težave, ki jih je, denimo, imelo SNG za Trst in Primorje pri iskanju lastne dvorane, niso mogle pri gledaliških puščati drugačnih občutkov kot užaljenost in prizadetost. Legalistično stališče, ne glede na to, da je bilo upravičeno in da so zavezniške oblasti od njega najbolj odstopile ravno pri vprašanju slovenskih kulturnih ustanov, je bilo kljub vsemu tudi zavora za reševanje številnih težav, ki bi lahko bile v drugačnih razmerah hitro rešene. Slovenci, pristaši osvobodilnega gibanja, ki so v dogodkih maja 1945 videli možnost za oživetev slovenske kulture na Primorskem, so v ZVU in njenih odločitvah pogosto, in to ne povsem brez razlogov, videli ovire za uresničevanje ciljev, zaradi katerih so se borili proti Italiji. Tudi ocene pristojnih častnikov zavezniške uprave, da gre v številnih primerih za politizacijo kulture, so bile pogosto prenagljene. Pri tem so jih podpirali tudi v slovenskem protikomunističnem taboru, kjer so bolj neposredno govorili kar o komunistični propagandi. Vsi pa so ob tem pozabljali, da bi to lahko bilo tudi povsem iskreno občutenje ljudi, ki so pod fašizmom trpeli in ki so se oprijeli osvobodilnega gibanja in njenih idej ravno zaradi želje po uveljavljanju slovenstva in po priključitvi k matični domovini. Odprtost, s katero so Primorci dočakali slovensko besedo v kulturnem ustvarjanju, pa je bila dokaz, da vse skupaj ni mogel biti zgolj sad propagandne akcije jugoslovanskih komunistov.

Primorci so predolgo čakali na pravico do slovenske besede, da bi si jo znova pustili odvzeti. Poročila iz Primorske so že iz vojnih let poudarjala "*elementarno ljudsko navdušenje za prosvetno življenje*" (AS II, PA, 469a/II, 2), klici po pomoči iz matične domovine pa so se vrstili iz dneva v dan. Iz zalog starih knjig iz Slovenije, ki so jih prodajali po močno znižanih cenah, je bil v letih 1945-46 največji kos odmerjen Primorski (Obzornik, 1946, 3/4), pa še vedno je bilo slišati pripombe, da to še zdaleč ne zadostuje. Slovenski pisatelji so bili naravnost navdušeni nad obiskom literarnih nastopov na Primorskem in predsednik Društva slovenskih pisateljev Miško Kranjec je zapisal: "*Še nikdar se ni zgodilo, da bi slovenski književnik kakor zdaj recitiral kmečkim množicam in težko si je predstavljati, da bi kdaj kmečke množice kakor se je zgodilo na Primorskem v takem številu privrele poslušat lepo besedo, slovensko kulturo*" (ADSP, 12. 6. 1946). Tudi vodstvo SNG za Trst in Primorje je poročalo, da so bile predstave v Trstu povečini razprodane, na gostovanjih po Coni A pa jih "*naše ljudstvo bodisi v Soški dolini ali v Brdih, na Krasu ali v Istri,*

sprejema povsod z velikanskim navdušenjem" (AS II, PNOO, 10/II, Poročilo SNG...). Igralka Nada Gabrijelčič pa je opisala tudi prav ganljivo srečanje v Nabrežini, kjer so pred predstavo starejše ženice prišle do Angele Rakarjeve, glavne igralka v večerni prireditvi, in jo solznih oči vprašale: "*Ali boste zares slovensko igrali? Ali je to res? Ali bomo v resnici to doživeli?*" (Gabrijelčič, 1945/46, 110-111).

Oživljanje slovenske kulturne ustvarjalnosti je tako ob številnih težavah in političnih zdrahaah spremljalo tudi navdušenje Slovencev, ki so lahko znova slišali in brali slovensko besedo brez strahu, da bi morali za to odgovarjati pred sodiščem. Kljub številnim problemom so konec koncev kot nesporno dejstvo ostale slovenske šole, slovenski časopisi, slovenščina v tržaškem radiu in tržaško slovensko gledališče.

SLOVENIAN CULTURAL INSTITUTIONS IN THE PRIMORSKA REGION BETWEEN THEIR CULTURAL AND POLITICAL MISSIONS

Aleš GABRIČ

Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

SUMMARY

At the end of the war the authorities in the Primorska region tried to provide the Slovenians (and the Croatians) with their cultural rights, which had previously been ignored by the fascist regime, with use of their mother tongue in various public and educational institutions.

The assertion of the Slovenian language in these institutions (schools, newspapers, radio, theatre) started during the war after the capitulation of Italy, with endeavours on both Slovenian political poles, on the liberation and counter-revolutionary ones.

There were significant differences in reviving the Slovenian cultural activity between zone A and B of the Giulia region. In zone A, the Allied Military Administration recognized the results of the efforts of both political poles, whereas in zone B the new Slovenian government recognized only the successes of the liberation movement. It adapted the school system and the activities of cultural institutions to the system in mother Slovenia. At first such utilitarianism and bias in culture was not felt in the Primorska region as much as in Slovenia/Yugoslavia under the leadership of communists.

In zone A, the AMA diverged from the legal standpoint that it was not allowed to interfere in the established legislation before signing the peace treaty, in the issues of culture. In the revival of education and cultural institutions the AMA consulted both Slovenian political poles, but due to the increasing cold war and partially also due to

the great ambitions of the representatives of liberation movement, it gradually started to lean towards the opponents of the communist regime in Yugoslavia.

VIRI IN LITERATURA

- AS II - Arhiv Republike Slovenije, Dislocirana enota I, PA - Partizanski arhiv, 526/I, 2. Dopis Odseka za prosveto Predsedstvu SNOS, 14. 4. 1945.
- AS II, PNOO - Fond Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Primorsko, 10/II. Poročilo o stanju slovenskega šolstva v coni A, 8. 10. 1946
- AS II, PNOO, 10/II. Eno leto ZVU na področju šolstva; sejni zapisniki Prosvetne komisije PNOO.
- AS II, PNOO, 10/II. Poročilo SNG za Trst in Primorje.
- AS II, PA - Partizanski arhiv, 469a/II, 2.
- AS, MP LRS - Fond ministrstva za prosveto LRS, 47, 3042-46.
- AS, MP LRS, 67, 4893/1-47.
- AS, MP LRS, 3. Dopis oddelka za kulturo MP LRS ministrstvu financ FLRJ, 7. 2. 1946.
- AS, MP LRS, 3. Dopis ministrice Lidije Šentjunc delegatu MP LRS pri Tržaški filharmoniji Edvardu Rudežu, 12. 12. 1946.
- AS, MP LRS, 3. Dopis L.M. Škerjanca, M. Poliča, P. Šivica in B. Adamiča ministru za prosveto, 29. 12. 1945.
- AS, MP LRS, 3. Pavel Šibic: Referat o finančnem položaju Tržaškega filharmoničnega orkestra, 17. 1. 1946.
- AS, MP LRS, 3. Pavel Šivic: Poročilo odseka za glasbo ministrstva za prosveto v Ljubljani, 8. 6. 1946.
- AS, MP LRS, 23. Statistični pregled osnovnega šolstva na vsem slovenskem ozemlju.
- AS, PV LRS - Fond predsedstva vlade LRS, 4, 85/45.
- AS, PV LRS, 24. Depeša Kardelja Kidriču, 12. 4. 1946.
- AS, CK ZKS III - Fond centralnega komiteja ZKS III, 25. Poročilo o Primorski.
- ADSP - Arhiv Društva slovenskih pisateljev. Miško Kranjec: Referat o delu in na-logah DSK, poročilo predsednika na 2. občnem zboru, 12. 6. 1946.
- Benedetič, A. (1981):** Pot do slovenske univerze. Ljubljana.
- Cvetko, C. (1946):** Tržaška filharmonija pri nas. Tovariš, II, 1.
- Delak, F. (1945/46):** Igra, ki ni na našem repertoarju (datirano 1. 1. 1946). GL SNG, 4.
- Gabrič, A. (1990):** Oživljanje kulturne dejavnosti na Primorskem v očeh slovenske kulturne politike. Primorska srečanja, XV, 104-105.
- Gabrijelčič, N. (1945/46):** Kramljanje o naših gostovanjih. GL SNG, 4.

- Gale, J. (1996):** Igralci so prišli. Novo mesto.
- Geržinič, A. (1972):** Pouk v materinščini - da ali ne?. Buenos Aires.
- Geržinič, A. (1983):** Boj za slovensko šolstvo na Primorskem za delovanja dr. Srečka Baraga pri ZVU. Buenos Aires.
- Glas zaveznikov, I, 41, 6. 8. 1945.**
- GL SNG - Gledališki list Slovenskega narodnega gledališča za Trst in Primorje, 1.**
- Goriški letnik, 18, Lovrenčičev zbornik. (1991).** Nova Gorica.
- Izjave polkovnika Bowmana.** Glas zaveznikov, I, 77, 18. 9. 1945.
- Izjava - Srečko Baraga. (1945).** Glas zaveznikov, I, 78, 19. 9. 1945.
- Klemenčič, I. (1988):** Slovenska filharmonija in njene predhodnice. Ljubljana.
- Košuta, J. (1945/46):** Slovensko gledališče v Gorici. GL SNG, 1.
- Kozina, M. (1946):** Tržaška filharmonija v Beogradu. Slovenski poročevalec, VII, 119, 24. 5. 1946.
- Kulturna pobuda ZVU, Ustanovitev tržaškega filharmoničnega orkestra.** Glas zaveznikov, I, 44, 9. 8. 1945.
- Nekaj pripomb k našemu prizadevanju za gledališko dvorano.** GL SNG, 1945/46, 1.
- Obzornik, I, 1946, 3-4.**
- Odgovori na pereča vprašanja.** Glas zaveznikov, I, 41, 6. 8. 1945.
- Pahor, D. (1974):** Prispevki k zgodovini obnove slovenskega šolstva na Primorskem 1943-1945. Trst.
- Pahor, D. (1979):** O ljudskošolskih učnih načrtih Zavezniške vojaške uprave (1945). Goriški letnik 6 (Juvančičev zbornik). Nova Gorica.
- Pavlič, S., Smolej, V. (1981):** Partizansko šolstvo na Slovenskem. Ljubljana.
- Pereča vprašanja Julijske krajine.** Glas zaveznikov, I, 35, 30. 7. 1945
- Perovšek, F. (1995):** Moja resnica. Ljubljana.
- Peterlin, J. (1990):** Slovensko tržaško gledališče 1945-1974. Trst.
- Polkovnik Bowman o ukinitvi "Primorskega dnevnika". (1945).** Glas zaveznikov, 155, 18.
- Sestanek tržaških učiteljev.** Glas zaveznikov, 102, 17. 10. 1945.
- Slovensko šolstvo pod ZVU.** Glas zaveznikov, 195, 5. 2. 1946.
- Šumi, I., Venosi, S. (1995):** Govoriti slovensko v Kanalski dolini. Trst.
- Tretja tiskovna konferenca.** Glas zaveznikov, I, 47, 13. 8. 1945.
- Tržaški filharmonični orkester.** Delavska enotnost, I, 32, 21. 12. 1945.
- Turk, L. (1991):** Glas v ... etru. Trst.
- Uradni list ZVU, 12, 15. 2. 1946.**
- Urednik "Primorskega dnevnika" obsojen na 200.000 lir denarne kazni.** Glas zaveznikov, II, 320, 4. 7. 1946.
- Vzgojna politika Zavezniške vojaške uprave.** Glas zaveznikov, II, 441, 25. 11. 1946.

Zorn, T. (1979): Zavezniška vojaška uprava in šolstvo v slovenskem Primorju leta 1945. Goriški letnik 6 (Juvančičev zbornik). Nova Gorica.

Žagar, B. (1946): Naše kulturno poslanstvo. Razgledi, I, 1.

SPOMINI NAŠE MLADOSTI ETNOLOŠKI PREGLED POVOJNIH DOGODKOV NA GORIŠKEM

Inga MIKLAVČIČ BREZIGAR

Goriški muzej, SI-5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1

IZVLEČEK

Članek obravnava elemente tradicionalne ljudske kulture širšega goriškega prostora, ki se bodisi spreminjajo, ohranjajo ali dopolnjujejo v stiku z drugimi kulturami, s katerimi se primorsko ljudstvo srečuje v času po drugi svetovni vojni. Ugotavlja pojavljanje značilnih identifikacijskih elementov ljudske kulture, ki jih ljudstvo bodisi sprejme ali zavrača pod politično-režimskim ali razvojno-modernizacijskim pritiskom.

Etnologija nekoliko drugače

Etnologija se v osnovi ukvarja z razkrivanjem in določanjem identitete določene družbene skupnosti. Z zapisom elementov, ki ustvarjajo okvir te identitete, poskuša razkrivati tudi odnose med vsakdanjim življenjem malega človeka z vsemi drobnimi nepomembnostmi in visoko politiko, ki ustvarja zgodovino. O povojnem času je bilo napisano veliko zgodovinskih knjig, precej manj pa je etnoloških. Vendar se s pogledom v čas po letu 1945 odpira vrsta novih poglavij etnološkega raziskovanja, povezanih s spremembami načina življenja in oblikovanjem novih identifikacijskih elementov posameznih območij. Poleg zapisov o etnoloških posebnostih vsakdanjega življenja je za tako raziskovanje predvsem pomembno živo pričevanje ljudi, ki so odločitve visoke politike pogosto boleče občutili na lastni koži. Časovna oddaljenost od dogodkov pa ljudem omogoča, da lažje govorijo o zgodah in nezgodah ter pogosto tudi smešnih ali nekoliko nerodnih dogodkih iz vsakdanjega življenja tedanjega časa.

Zanimanje za povojni čas mi je pravzaprav vzbudila ena najboljših "etnoloških" knjig o času moje mladosti v petdesetih in šestdesetih letih povojne Jugoslavije, knjiga, ki že z naslovom bralca ponese v čas, ko smo "preživljali komunizem in se celo smejali", delo Slavenke Drakulić (Drakulić, 1992). Pisateljica je sicer živela na čisto drugem koncu tedanje Jugoslavije, pa je vendar delila z nami vsemi usodo "komunističnih" ali, kot smo se raje opredeljevali, "socialističnih" otrok in žena.

Preko njenega eseja o punčki sem bila tudi jaz v hipu predstavljena v čas, ko sem z mamó šla prvič na Andrejev sejem¹ v, kot smo tedaj rekli, "staro Gorico" in na sejmu prvič² videla znamenito "bambolo".³ V mojem spominu označuje "bambola", sedeča na sredini pospravljenе zakonske postelje v spalnici mojih staršev celotno obdobje mojega otroštva ob koncu petdesetih in začetku šestdesetih let, pa čeprav o "bambolah" skorajda ni besedice v tedanjem dnevnem časopisu.⁴ Vsi na Goriškem smo tedaj imeli "bambole", sedeče na sredini postelje.⁵

- 1 Največ podatkov o Andrejevem sejmu je zbranih v gradivu knjižnice Biblioteca Statale Isontina, Gorica, ki je pripravila razstavo o sejmu leta 1996. Zahvaljujem se g. dr. Antonelli Gallarotti in sodelavcem knjižnice Biblioteca Statale Isontina za posredovanje gradiva razstave.
- 2 Sprememba političnega in s tem gospodarskega režima po priključitvi Primorske Jugoslaviji leta 1947 je med drugim pomenila tudi ukinitve tradicionalnih predvojnih vaških in trških sejmov na tem območju, medtem ko se je v Gorici, ki je v pogovornem jeziku postala "italijanska Gorica" ali v nasprotju z Novo Gorico "stara" Gorica, obdržal in razvijal tradicionalni veliki Andrejev sejem. Z začetkom na dan po sv. Andreju, 30. novembra, se je razvil v prednovoletni sejem, ki je trajal po štirinajst dni. Po odprtju meje je obisk Andrejevega sejma za ljudi s jugoslovanske strani meje postal neke vrste obredno dejanje - ogled sejemskega blišča je pomenil bolj zabavo kot priložnost za večje nakupe, kar se je izražalo tudi v ljudski govorici saj smo ljudje "hodili gledat" sejemska čudesa: "ringlšpil" - vrtljak, "avtoškontro" - avtodrom, z avtomobilčki za trke, hišo strahov in stekleni labirint, "giostre" - igrice z zadetki (vzdušje sejma povzema avtorski dokumentarec Danijela Jarca Sejem pripadnosti, 1992).
- 3 V petdesetih in šestdesetih letih so bile med dobitki pri igricah na Andrejevem sejmu popularne "bambole" - lutke iz trde plastike, oblikovane in oblečene v stilu baročnih princesk, ki so jih po letu 1945 začeli izdelovati za množično potrošnjo po vzorcu starejših francoskih celuloidnih lutk ali sodobnih ameriških lutk iz trde plastike. Lutke so bile oblečene v kičasto najlonsko oblekico, nosile so spodnje perilo, nogavičke in čevljičke. Značilne bambole so bile približno 50 do 60 cm visoke, s premikajočimi se rokami in nogami, steklene oči so se zapirale in odpirale, boljše pa so bile opremljene z mehanizmom s posnetim jokom in glasom "mama". Bambole so razstavljali v visokih "tasah" - skladovnicah in prodajali na skoraj vseh stojnicah na sejmu. S Primorskega so se preko sorodnikov razširile po vsej Sloveniji in celo v ostale dele Jugoslavije.
- 4 V članku Ko se dvignejo zapornice (Primorske novice, 1958) so bambole omenjene v enem stavku: "Tisti, ki so imeli srečo, so na 'loteriji' dobili tudi lepe lutke, oblečene v svilo, ki odpirajo in zapirajo oči, zajokajo ali take, ki pokličejo 'mamo'". Zahvaljujem se Andreju Malniču za opozorilo na članek.
- 5 Bambole (it.: lutke) niso bile navadne punčke, namenjene igranju, pač pa so jih uporabljali bolj kot okras zakonske spalnice. Navadno so jih z razširjenim krilcem posadili na sredo pospravljenе in s pregrinjalom pogrnjene zakonske postelje. Gospa Karla Gulin (letnik 1937, upokojena knjigovodkinja) je svojo bambolo kupila na sejmu leta 1958 ali 1959 že kot odraslo dekle, čeprav bi si, po lastnih besedah in po nasvetu svoje matere, tedaj lahko kupila kaj bolj potrebnega. Za bambolo je žrtvovala kar dva od mesečno dovoljenih štirih prehodov meje ter izkoriščeno propustnico, saj je bila lutka precej draga (za ta denar bi si lahko kupila boljšo torbico ali čevlje); to pa je pomenilo, da tisti mesec ne sme več nič kupiti v Italiji in prenesti (uvoziti brez carine) čez mejo. Kupila jo je, "ker ji je bila všeč", z namenom, da jo bo imela v spalnici, ko se bo poročila, ter jo še po poroki leta 1962 kar nekaj let hranila varno spravljeno v škatli, dokler se nista z možem preselila v novo hišo in si opremila lastno spalnico. Na postelji je imela lutko do 1994 ali 1995, vmes pa ji je sorodnica celo skvačkala novo oblekico, saj se je originalna oblekica iz organdija in tila s "kamufčki" - volančki izrabila. Sentimentalna navezanost na lepe punčke - princeske, bambole, se še vedno pokaže v

Vendar ta pojav v našem primorskem prostoru ni bil povezan z nekakšno željo po zahodu, še najmanj pa s kakšno željo po Italiji pač pa s preprosto željo po nečem lepem, pa čeprav je bilo to višek kiča. In ker si kakršnihkoli umetniških stvaritev nismo mogli privoščiti (kot si jih navadno ljudstvo še danes ne more), smo si dom polepšali s kičem, ki je tako postal element ljudske kulture (Makarovič, G., 1971, 14) specifičnega obdobja odpiranja jugoslovanske družbe komunističnega režima zahodnjaškemu kapitalističnemu režimu.

Dve fazi oblikovanja identitete v povojnem času

Etnološki pregled povojnih dogodkov na Goriškem razkriva v osnovi dve fazi oblikovanja identitete tega prostora v povojnem času, ki sta obe povezani z dogodki tedanjega časa v slovenski oz. jugoslovanski politiki in do neke mere specifični za goriški oz. primorski prostor. V okviru teh dveh faz se sicer pojavlja množica obdobji in dogodkov, ki so pomagali družbeno-politično oblikovati in usmerjati življenje. Vendar lahko kronološko določimo kot prvo fazo obdobje po osvoboditvi od 1945 do 1947, v katero sodi prihod zaveznikov in srečanje z zahodno anglo-ameriško kulturo v času zavezniške vojaške uprave ter komisijskega določanja meja med Italijo in Jugoslavijo. Druga faza pa se začne po priključitvi Primorske k Jugoslaviji septembra 1947 in obsega obdobje petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih let ter traja do časa, ko se v osemdesetih letih začne oblikovati novo obdobje osamosvajanja Slovenije, in se zaključi ter obenem prevesi v spet nov začetek z dokončno, tudi politično osamosvojitvijo Slovenije in ločitvijo od Jugoslavije leta 1991.

Kaj pravzaprav v etnološkem smislu označuje obe fazi?

Prva faza obdobja od konca vojne do priključitve leta 1947 je zaznamovana z novim oblikovanjem in izkazovanjem identitete slovenskega ljudstva na tem območju. To je bilo po dolgih letih molka pod fašistično oblastjo⁶ povezano s spon-tanim navdušenjem Slovencev, da so lahko spet tisto, kar so, in v teh evforičnih

pogovoru zdaj že starejših žena, ki se spominjajo, kakšne so bile njihove bambole: s črnimi lasmi ali svetle - "bjondaste", z lasmi, lepo počesanimi v zvite "bišončke", v belih, roza, zelenih ali "plavih" - modrih oblekicah. V težko življenje tedaj mladih žena, ki so gospodinjstvo združevale z delom v tovarni ali pisarni, so bambole na postelji prinašale žarek baročnega blišča in estetike, ki ni bila več nedosegljivo daleč.

- 6 Po prvi svetovni vojni je Primorska pripadla Italiji in s prevlado fašizma v politiki italijanske države so italijanske oblasti začele sistematično kržiti pravice Slovencev na tem območju. Kulminacijo pritiskov, ki so obsegali od izključitve Slovencev iz oblasti, prepovedi slovenskih društev in združenj, premestitev učiteljev in izobražencev v notranjost Italije in poitalijančevanja šolstva, prisile vključevanja v fašistične organizacije do poitalijančevanja osebnih priimkov in imen, lahko simbolno označimo s parolo "Qui si parla soltanto italiano!", ki je visela po javnih prostorih primorskega ozemlja. Mogoče najhujša pa je bila prepoved slovenske pesmi.

trenutkih ni bilo povezano s kasneje dirigirano politiko izkazovanja slovenstva. Pa tudi dirigirana politika manifestacij in demonstracij ob prihodu zavezniških komisij, ki so določale mejno črto, se je vklapljala v željo in voljo ljudstva, da se ta del Slovenskega primorja priključi Sloveniji oz. Jugoslaviji (Beltram, 1983, 180-183). Tako so tudi ljudje sami poiskali možnosti oblikovanja in vizualizacije svoje identitete.⁷ V etnološki terminologiji določajo posamezno družbeno skupino poleg jezika elementi materialne, socialne in duhovne kulture. Narediti vidne - torej vizualizirati - je mogoče predvsem elemente materialne kulture, ki se pojavljajo tudi v sferi socialne in duhovne ljudske kulture. V 19. stoletju je slovensko kmečko ljudstvo tega območja ločevala od Italijanov in Nemcev n. pr. še vedno tudi noša - in slovenske "narodne noše" so sredi 19. stoletja začele nastajati iz potrebe po uniformiranem znaku slovenske identitete (Baš, 1987, 228-238, Makarovič, M., 1971). Sredi 20. stoletja je bila ljudska noše že modernizirana in na manifestacijah ni bilo mogoče več uporabljati stare "narodne" noše, pač pa so si dekleta in žene izmislile novo nošo, prilagojeno novim časom. Bela bluza iz umetne balonske svile zavezniških padal, rdeče krilo in modre naramnice so se skladale z barvami slovenske zastave, politično opredelitev nosilke pa je nakazovala rdeča zvezda.⁸

Zastave kot tradicionalni element označevanja pripadnosti so kot neke vrste noša ovijale povorke mladih ljudi, ki so hodili manifestirat v mesta, ob prihodu obiskovalcev v vasi pa so fantovske in moške družbe za označevanje identitete vasi uporabljale še en element tradicionalne ljudske kulture tega območja - tradicionalno postavljanje "mlajev" ob prazničnih dneh, okraševanje cerkva z zelenjem in tradicionalni "prtoni", ki naj mladoporočencema pričarajo "srečo" (Bogataj, 1992, 324-339), so se združili v veličastne zelene slavoloke⁹ kot zunanji izraz slovenskih vasi in z napisi in simboli Triglava so še poudarjali željo po uradnem priznanju identitete teh krajev. Nov element izražanja ljudske volje pa so bili napisi na hišah - grafiti tedanjega časa. S parolami in Titovo sliko na zidovih hiš v krajih vzdolž zahodne slovenske meje smo tako rekoč živeli do devetdesetih let - in še vedno je ohranjena kakšna parola na neobnovljeni hiši.

Zavedanje lastne identitete je bilo prisotno tudi ob drugi značilnosti tega časa - srečanju z zavezniško vojsko, Angleži in Američani ter z vrsto njim podrejenih odredov Avstralcev, Indijcev, Libijcev, Novozelancev, ..., torej prvem srečanju z zahodno kulturo. To prvo srečanje je v spominu ljudi, ki so bili tedaj otroci,

7 Julij Beltram v knjigi Tukaj je Jugoslavija (1983) objavlja fotografije manifestacij na Travniku v Gorici in po drugih krajih Goriške maja 1945, kjer je lepo prikazana iznajdljivost in zavzetost ljudi na manifestacijah.

8 Primerek take noše hranimo v zgodovinski zbirki Goriškega muzeja in je razstavljen na stalni razstavi Primorska 1918-1947 v vili Bartolomei v Solkanu.

9 Skoraj vsaka vas na Primorskem vzdolž meje je pripravila slavolok in v Goriškem muzeju hranimo fotografije slavolokov v preko 100 posameznih primorskih vaseh.

pomenilo srečanje s čokolado.¹⁰ Predvsem Američani so trosili čokolado, Coca-colo, cigarete "Lucky strike" in "Camel", dišeče toaletno milo, in tedaj so se slovenski otroci tudi prvič srečali s "čik-gumiji", prav tako pa tudi z značilnimi ameriškimi kletvicami,¹¹ ki so danes tako rekoč del pogovornega jezika.

Naravnost simbolno pa v današnjem času izzveni pripoved Dora Sitarja¹² o srečanju in nogometni tekmi med zavezniškimi vojaki in partizani v Dornberku. Zavezniški nogometaši so na tekmo prišli opremljeni, kot se spodobi, v kratkih hlačah in primernih čevljih, s spremstvom na kamnionu, "naši" so za kratke hlače uporabili kar spodnje kratke hlače, za čevlje so se nekako sporazumeli z Angleži, da so jim jih posodili, namesto okrepčila pa je nogometno moštvo partizanske vojske in številne navijače - domačine spremljala "pleh muzika". In ko so naši dosegli gol, je "pleh muzika" udarila "bis", pri uspešnem napadu Angležev pa so s kamionov metali čokolado, cigarete in drugo razno blago, ki so ga navdušeni otroci pa tudi odrasli veselo lovili. "Oni so imeli, mi pa ne," je Doro čisto preprosto razložil situacijo. V skupnem veselju v dneh po koncu vojne je le vsak dal tisto, kar je lahko dal: zavezniška vojska dobrine zahodne materialne kulture, slovensko ljudstvo dobrine duhovne kulture - z veseljem, pesmijo, "muziko" - glasbo. Otroci, ki so "lovili čokoladice", pa se niso počutili ponižani, tako kot se dolga leta kasneje nismo počutili ponižane otroci, ko so nam "ohcetarji metali konfete"¹³ v prah in kot se še ob

10 Spominska pričevanja udeležencev tedanjih dogodkov potrjujejo članki in notice v časopisu iz tega obdobja. Tako je srečanje z zavezniki na Goriškem, po spominu pričevalcev, potekalo podobno, kot je slikovito opisano srečanje angleških vojakov in otrok na Koroškem, ki ga je po "Koroški kroniki" iz Celovca ponatisnil Glas zaveznikov (1945) v članku "Angleški vojaki in naši otroci": "Na silnih oklopnjakih in v hitrih avtomobilih so sedeli mladi in nasmejani fantje, ki nikakor niso vzbujali vtisa, da bi hoteli komu narediti kaj žalega. Otroci so stopili bliže. Vojaki so jim mahali, otroci so jim mahali nazaj in že je priletelo po zraku več v srebrni papir zavitih stvari. Bila je čokolada, kakor so dognali v brezmejnem veselju starejši otroci. Mnogo jih je bilo med njimi, ki čokolade niso poznali, saj je še niso bili nikoli videli. Veselili so se lepega srebrnega papirja, saj še niso bili poskusili sladke vsebine. Spet je prišla kolona: otroci so vpili, mahali in skakali, vojaki so se smejali in spet je prifrčalo po zraku: čokolada, bonboni..."

11 Ustna pričevanja omenjajo predvsem kletvice "bloody", "son-of-a-bitch", "fuck" in njene izpeljave, med njimi "fucking Yugo". Zadnje kletvice na Primorskem prej niso poznali, čeprav je Bernard Nežmah (Nežmah, 1997) ugotovil, da je bila bodisi kot slabšalna beseda za seks ali kletvica znana v slovenskem jeziku že v 18. stoletju. Na Primorskem, kjer so bile uveljavljene predvsem italijanske kletvice, so to besedo spoznali posredno, v stiku z angleškimi in ameriškimi vojaki po drugi svetovni vojni.

12 Doro Sitar (1928 - umrl je v teku priprave tega članka 28. 11. 1997) je med vojno delal kot partizanski aktivist in kurir v Batujah. V času, ko so enote IV. armade osvobajale Gorico, je bil doma, v Batujah. Spominja se, da so nogometno tekmo organizirali zavezniški ter partizanski oficirji IV. armade. V 26. diviziji, kije od Istre prodirala proti Trstu, so bili kot partizani tudi igralci predvojnega Hajduka. Angleži in Američani so težje dobili nogometaše. Tekma je bila napovedana za 11. uro, 24. ali 25. maja, v Dornberku, na travniku, kjer je kasneje zrasel Dom kulture.

13 Konfeti so posebna vrsta trdih belih bombonov, navadno z mandljem v sredi, ki se po italijanski navadi tudi na Primorskem uporabljajo ob ženitvah (zadnja leta tudi za obhajilo in birmo). Lepo

koncu osemdesetih let niso počutili ponižane moji otroci, ko so veseli tekli "gledat" na cesto ženitni sprevod v avtomobilih v upanju, da bodo "metali konfete". "Lovljenje" ali "nabiranje" prehrabnih dobrin je bilo in je še vedno del naše tradicionalne ljudske kulture¹⁴ in v zavesti otrok nikakor ne pomeni ponižanja. Do danes se je ohranilo pri obrednih pustnih pohodih otrok tako na vasi kot po mestnih stanovanjskih soseskah. Srečanje z zahodno kulturo v tem času je pomenilo tudi spoznati različne značaje narodov: zapete Angleže, ki so z disciplino obvladovali različne njim podrejene odrede, prijazne črne voznike, ki so prevažali otroke v vojaških džipih, in veseljaške Američane, ki so se znali "razkomotiti" - ta skorajda neprevedljiva beseda pomeni sproščeno, vendar ne žaljivo vedenje.¹⁵ Prijaznost in sproščenost, s katero so zavezniški vojaki sklepali znanstva z našimi dekleti, je velikokrat vodila v ljubezen in poroko ter s tem dekletov odhod iz domačega kraja za možem v Anglijo ali Ameriko.¹⁶

Po priključitvi Primorske k Jugoslaviji se začne druga faza spreminjanja identitete. Deloma po politični liniji (Gabrič, 1995, 25-27), v veliki meri pa tudi zaradi nujne modernizacije, ki je začela spreminjati vso evropsko družbo, ne glede na različne režime, se je "kmečko" ljudstvo s tradicionalno kmečko ljudsko kulturo začelo spreminjati v "delavsko".¹⁷ Vzporedno je potekal še en poskus spreminjanja identitete - iz slovenskega naj bi se spremenili v jugoslovansko ljudstvo. Medtem ko

zavite in z vizitko mladoporočencev jih ponavadi dajejo sorodnikom in udeležencem poročne ceremonije, gledalcem in otrokom pa jih bodisi vržejo, "mečejo" za srečo v zakonu ali dajejo v roke.

- 14 Niko Kuret v opisu prazničnega leta Slovencev (Kuret, 1989) omenja bodisi nabiranje ali obdarovanje s hrano ob skorajda vseh letnih praznikih.
- 15 V spominu ljudi je poleg prijaznosti in smeha ostala n. pr. navada Američanov, da so sedeli z nogami na mizi - to je nekaj, kar bi pri našem človeku pomenilo neotesanost ali celo žalitev, pri Američanih pa je bilo sprejemljivo.
- 16 Poleg ustnih pričevanj o takih primerih je zanimiv literarni opis, avtobiografija Wande Newby (Newby, W., 1997), Slovenke po rodu, poročene s pisateljem Ericom Newbyem. Pred poroko Vanda Škof je Wanda, rojena 1922 v Kobjeglavi, doživela značilno usodo mnogih Slovencev - Primorcev pod italijansko oblastjo. Očeta - učitelja v Štanjelu in zavednega Slovence, so leta 1932 premestili v Italijo, v Fontanellato, vas blizu Parme v Padski nižini. Vanda je imela deset let, ko se je družina preselila, in tako je odrasčala med Italijani. Erica Newbya je spoznala kot zavezniškega vojaka - vojne ujetnika, ki je bil skupaj z drugimi ujetniki nastanjen v njihovi vasi in so jim po kapitulaciji Italije vaška dekleta prinašala hrano in civilna oblačila. Ob koncu vojne se je vrnil v Italijo, kjer sta se poročila.
- 17 Uporaba termina "delavska" ljudska kultura izhaja iz političnih teženj komunističnega režima, ki je do neke mere zavračal "kmečko" kulturo, medtem ko je "meščansko" kulturo povsem zavrnil, prav tako pa tudi "vrhunsko" ali "gosposko" kulturo razmeroma skromnega intelektualnega sloja. Politična uravnilovka naj bi vse sloje združila v "delavskem" sloju z "delavsko" kulturo z višjim, bolj ali manj enakim standardom, ki naj bi temeljila na marksistični ideologiji, ljudskih množicah, amaterstvu in kolektivizmu ter temu primerno materialno, socialno in duhovno kulturo. Če zelo na kratko opredelimo nekatere najbolj vidne elemente, gre pri materialni kulturi predvsem za spremembe v bivalni kulturi (stanovanjski bloki, moderne kuhinje), pri socialni kulturi za združništvo in udarniško delo in pri duhovni kulturi za spremembo cerkvenih praznikov v komunistične.

je prvi poskus povsem uspel, je drugi po petinštiridesetih letih propadel in vodil ob spremembi režima tudi v razpad Jugoslavije.

Začetke obeh tokov spreminjanja lahko opazujemo na posnetkih velike parade ob priključitvi na Lijaku (Tujega nočemo... / dokumentarni film, 1947-1948) - tu se je goriško ljudstvo ponovno srečalo z identifikacijskimi elementi delavske ljudske kulture, ki so bili v veliki meri prisotni že ob poprejšnjih manifestativnih demonstracijah za priključitev k Jugoslaviji, poleg tega pa z identifikacijskimi elementi jugoslovanskih narodov in torej v primerjavi s prejšnjimi srečanji z zahodno anglo-ameriško kulturo z novim srečanjem, tokrat z balkansko kulturo. Ljudska kultura balkanskih narodov, združenih v Jugoslaviji, se preko svojih noš in ljudskih plesov vključuje v povorko, ki je zbrani množici prikazovala boj primorskega ljudstva za svobodo, priključitev in delovne dosežke. Noša (folklornih skupin jugoslovanskih narodov) je torej spet tisti vidni materialni element določene identitete - narodna noša, ki ponazarja posamezne jugoslovanske narode, in specifična delavska noša, ki ponazarja novo oblikovano delavsko ljudsko kulturo.¹⁸

Etnološki elementi družbenih sprememb po priključitvi

Še najboljše lahko zgoraj navedene spremembe opazujemo na primeru ženske noše. Na posnetkih manifestacij in filmskem posnetku proslave na Lijaku pravzaprav najbolj izstopa sproščenost žensk - razoglave, z onduliranimi pričeskami, s kratkimi krili, kratkimi rokavi, ki puščajo roke proste, z golimi nogami, obutimi v kratke nogavičke, sproščene, brez predpasnikov in rut so živo nasprotje nekdanji kmečki ženi v dolgem krilu s predpasnikom, dolgimi rokavi in ruto na glavi ter na temenu v kito zvitimi lasmi. Do radikalne spremembe in poudarjenega nasprotja med obema tipoma ženske je prišlo že med vojno in na plakatih tega časa lahko opazujemo nasprotje med "staro" in "novo" žensko - preteklosti pripada kmetica v tradicionalnih oblačilih, o otrokom v naročju in značilnim po "žensko" zbegano-prestrašenim pogledom mučenice, novemu času in prihodnosti pa idealizirana borka - partizanka ali delavka v hlačah in moški uniformi ali v kratkem in razpetem krilu v delovnem zagonu (Arhiv Oddelka za zgodovino Goriškega muzeja). Poudarjeno idealizirana podoba obeh tipov žena seveda pogosto ni ustrezala resnici - in marsikatera tiha in mirna ženica v kmečki noši je bila še bolj pogumna od možate borke, a vendar - tudi

18 Tovariš, 1947, objavlja članek Narodne noše v Slovenskem Primorju in Istri s fotografijami akvarelov narodnih noš Saše Šantla: "Bogat zaklad naše nacionalne kulture so tudi naše narodne noše, med katerimi so posebno lepe tudi primorske in istrske. Prav tu, kjer so se ponekod v vsakdanji rabi ohranile do danes, pa so tudi velik dokaz slovenstva te zemlje". V Tovarišu 1947a, pa je v poročilu o "festivalu na Lijaku" serija fotografij s Primorkami v njihovih narodnih nošah, folklorno grupo iz Makedonije, srbsko folklorno skupino, črnogorskim guslarjem, hrvaškimi pevci in bosansko grupo, ki je nastopila s plesi, in poleg drugih tudi fotografije skupine talcev z zavezanimi očmi in rokami in skupine delavcev in kmetov v sprevedu v tedanji vsakdanji noši.

noša je izdajala žensko, in še leta 1945 je prišlo do oporekanj v Soškem tedniku, ko je kaplan v Kanalu govoril, "da ni bilo dostojno nadeti si uniformo in iti v hribe, ampak da je za ženske prostor pri ognjišču", češ, "morda ni znano g. kaplanu, da je večina naših žen in deklet bilo primoranih oditi v hribe, da so tako lahko ušle fašističnemu nasilju", in "mnogo teh deklet je poslušalo glas srca in se odzvalo klicu domovine" (Soški tednik, 1945). Če torej v partizanski uniformi (poleg drugih podtonov) kot "nedostojen" del oblačila opredelimo hlače, ki so bile dekletom v konservativni tradicionalni kulturi tako rekoč prepovedane in so identifikacijsko označevale moškega, ugotovimo, da najprej kot del partizanske uniforme, nato pa v vsakdanji ženski noši postanejo eden od identifikacijskih elementov moderne ženske. Po vojni so hlače postale delovno oblačilo udarnic, nato pa kmalu že praktično oblačilo predvsem seveda zaposlene žene in torej delavke, ne kmetice, in ob koncu petdesetih let so hlače postale čisto dostojen kos oblačila in prodrle tudi v povsem vsakdanjo nošo goriških žena. Na podeželju pa je le še malo časa prevladovala miselnost, da spodobno dekle ne oblači hlač in da v hlačah ni spodobno iti v cerkev - modernizacija je kmalu prodrla tudi v podeželsko kmečko nošo. V začetku petdesetih let se v ženskam namenjenih modnih kotičkih dnevnega časopisja začnejo pojavljati predstavitve "kombinacij oblačil za v službo", posebnih "oblek za zaposleno ženo" in seveda hlač (Modni pomenki, Primorski dnevnik, 1952; Fotografije, Primorske novice, 1959). Ženska se je v petdesetih letih dokončno uveljavila kot "delavka",¹⁹ zaposlena žena, ki po poroki ne ostane več doma pri gospodinjstvu in otrocih, zato se morajo družinske funkcije razporediti na moža in ženo. Spremembe v družinskih odnosih²⁰ so bile hude in še v petdesetih letih so se možu posmehovali, če je obešal plenice, peljal otroka ven ali skuhal kosilo, ker je bila žena zaposlena.

Spreminjanje tradicionalne kmečke kulture v delavsko, je ob spremembi meja in odrezanosti goriškega ljudstva od tradicionalnih gospodarsko-trgovskih centrov Gorice in Krmina, je v vsakdanje življenje po letu 1947 prinašalo hude spremembe. Do razlikovanja je prišlo na najbolj drastičen način - pri dodeljevanju nakaznic za osnovne življenjske potrebščine, ki so jih delavci dobili, kmetje pa ne.²¹ Tisti kmetje,

19 Ženski časopis Naša žena leta 1948 objavlja govor politikov Mihe Marinka (O vlogi organizacije AFŽ, 1948, 5, 1, 1-2) in Angele Ocepek (O nekaterih vprašanjih zaposlenih žena in mater, 1948, 5, 3, 70-71) v zvezi z II. kongresom AFŽ v Beogradu, o vlogi žene v družbi. Miha Marinko poudarja enakopravnost žensk pri obnavljanju domovine, zaposlovanje žensk in "aktivizacijo žensk na kmetih", Angela Ocepek pa na II. konferenci AFŽ v Beogradu govori o družbeni pomoči, ki naj bi olajšala težave zaposlenih žensk - o "dnevniških zavetiščih", "jaslih" in "domovih za igre in delo", o stanovanjih, ki naj bi približala delavce v bližino delovnega mesta, o "menzah" za družbeno prehrano.

20 V dnevnem časopisju se pojavljajo članki z naslovi, kot so: Enakopravnost v družini (Primorske novice, 1962), Novi temelji družine (Primorske novice, 1962a) in podobni, ki zahtevajo večjo družbeno pomoč za zaposlene žene, večjo družbeno angažiranost žensk in s tem poudarjajo pomoč moških zaposleni ženi.

21 V dnevnem časopisju tedanjega časa je veliko člankov o napakah pri razdeljevanju živilskih nakaznic. Tako v časopisu Nova Gorica v letih 1947 in 1948 n. pr. zaslužitno težave prek člankov kot

ki so se naravnost iz partizanov ali taborišč vrnili na kmetije, so to diskriminacijo še posebej boleče občutili. Zaprtost meja je pretok blaga povsem ustavila, ustavila se je pod zavezniki začeta obnova stavbnega fonda in standard je počasi padal. Ljudje so spoznavali novo Jugoslavijo preko novih delovnih navad - npr. udarniškega dela pri obnovi in gradnji mest doma (Prve mladinske..., Nova Gorica, 1947) ali v drugih delih Jugoslavije (Mikuletič, 1949), na progah Šamac-Sarajevo,²² Nikšić-Titograd (Odhod goriške mladine..., Nova Gorica, 1948), Brčko-Banoviči (PANG, JS, 1, Dopis..., Urbanc, 1983) in preko drugih povezav, kot je n.pr. uvedba obvezne vojaške vzgoje v Jugoslovanski ljudski armadi, ki naj bi bila "kovačnica bratstva in enotnosti" jugoslovanskih narodov,²³ pa tudi preko preusmeritve trgovskih tokov.

Ker kmetje z Goriškega niso mogli ničesar več prodati v Gorici, Brici pa ne v Krminu, so se morali preusmeriti na druga tržiša. Tako so kmetje iz Prvačine hodili na trg celo na Reko,²⁴ tam prodali svoje pridelke in na črnem trgu kupili sladkor, celo moko, kakšna zdravila. Brici so bili v hudih stiskah, dokler niso začele Brike voziti briško sadje po soški železnici na prodaj na Gorenjsko, prav tako tudi na Reko in nato v Ljubljano.²⁵

Zakaj potrošniki ponekod tudi za december niso pravočasno prejeli živilskih nakaznic, Odpravimo napake pri razdeljevanju živilskih nakaznic (Nova Gorica, 1947), Preskrba na vasi je odvisna od stalne kontrole zadružnikov, Pomanjkljivosti pri odkupu kmetijskih pridelkov v gospodarskem letu 1948 (Nova Gorica, 1948) še več pa povedo ustna pričevanja o težavah s preskrbo po vojni.

- 22 Po pripovedovanju očeta Viktorja Miklavčiča (1922), udarnika na progi Šamac-Sarajevo, je najhujši kulturni šok pomenilo srečanje z ljudsko glasbo, plesi in navadami balkanskih narodov - Slovenci so se tako po ljudski glasbi in pesmih iz alpskega kulturnega kroga kot po plesih, že zahodnjaško modernih, ter po navadah in medsebojnem obnašanju ostro ločili od ostalih narodov, razen Hrvatov. Prisila "bratstva in edinosti", ki naj bi združila tako raznovrstne narode v skupni Jugoslaviji, je delovala le na razumski in pri nekaterih na čustveni ravni. Fanatično-čustveni odnos, ki je bil politično pogojen in zapovedan, se je na ravni medsebojnih odnosov pogosto izražal v brezobzirnosti in posledičnih konfliktih.
- 23 JLA kot "kovačnica novih ljudi" (članek v časopisu Nova Gorica, 1950) narodov in kultur jugoslovanskih narodov je v spominu moške populacije pomenila večkrat težavno in konfliktno srečanje z drugačno kulturo. Na nivoju JLA se je, poleg upora zaradi vsiljevanja jugoslovanstva v kulturo in šolstvo, začel tudi prvi upor zoper prisilno zanikanje identitete slovenskega naroda, ki se preko člankov mladih intelektualcev v Mladini, in preko procesa proti Janezu Janši, Davidu Tasiču, Ivanu Borštnarju in Franciju Zavrlu leta 1988 razrase v pravi vseslovenski upor proti jugoslavizaciji Slovenije (Pirjevec, 1995, 379-418). Zahvaljujem se Borisu Blažku za izvlečke iz njegovega Dnevnika iz JNA (Jugoslavenske narodne armije) 1980-81, ki ga je pisal med "služenjem vojaškega roka" v Bileči v Hercegovini, za gradivo "pitomačke nastave" iz šole za rezervne oficirje, in pripoved o počutju v vojski.
- 24 Marica Miklavčič (1935) iz Prvačine je pripovedovala, kako so nekateri kmetje iz Prvačine hodili celo na Reko na trg.
- 25 Po pripovedovanju Benedetič Štefke (1935), Martinčič Klementine (1907), Martinčič Mirana (1948), so Brici do 1947 nosili svoje pridelke na trg v Gorico ali Krmin. Po priključitvi k Jugoslaviji so morali pridelke oddajati zadruzi, saj jih niso mogli nikamor prodati. Stanje se je izboljšalo, ko so se začeli voziti z vlakom na Gorenjsko. Sadje v velikih košarah so bodisi z volovsko vprego ali kolesi ponoči prepeljali na železniško postajo Plave, kjer so jih naložili na prvi jutranji vlak, tako da so bili že zgodaj zjutraj na Jesenicah, Bohinju ali Bledu. Na pot in prodajo so šle predvsem ženske, moški le izjemoma.

NA LIJAKU ★

Zgoraj: Skupina delavcev in kmetov v spre-
vodu. Desno: Pisatelj in narodni poslanec, za-
stopnik osvobojenih Primorcev tov. France Bevč
in zastopnik JA polkovnik Gajo Vojvodić govo-
rila na festivalu. Spodaj: Na političnem zboro-
vanju so govorili naši pomembni državniki kot
resnični zastopniki ljudske oblasti. Ljudstvo z
zanimanjem sledi njihovim besedam. — Desno
od zgoraj navzdol: Simbol družine, ki se vklju-
čuje v borbo za srečo in moč Jugoslavije. —
Tudi kranjske narodne noše so bile zastopane
v sprevodu. — Hrvatski pevci so nastopili z
narodnimi pesmimi in plesi. — Značilnosti bo-
sanske ljudske kulture je prikazala grupa iz
Bosne s plesi. — Poglejte: to je gradila močna
mladina skupaj z žilavim primorskim ljudstvom!

Foto: Vlasta

*Proslava ob priključitvi Primorske k Jugoslaviji na Lijaku,
Tovariš, 39, 2. 10. 1947 (preslikava).*

Stisko tedanjih časov tragikomično ponazarja dogodek iz leta 1950, ob začasnem odprtju meje med Italijo in Jugoslavijo, ki ga je opisal Branko Marušič po svojih spominih in po časopisnih noticah pod naslovom "Pohod lačnih".²⁶ S tem izrazom je namreč italijanski nacionalistični tisk označil dogodek na meji v Rožni dolini dne 13. avgusta 1950, ko je ljudska množica, zbrana ob vesti, da bodo začasno odprli mejo, prebila stražarski kordon in preplavila ulice stare Gorice. Šlo je sicer bolj za pohod "sirkovih metel", saj so se po pričevanju udeležencev dejansko skoraj vsi vračali z nakupljenimi sirkovimi metlami (Marš sirkovih metel / dokumentarni film, 1955). "Pa ne samo metle", je povedala ena izmed udeleženk, "tudi bokale in krtače smo nosili". Ko danes vprašamo, zakaj prav metle, je v odgovoru skrita vsa banalnost tedanjega vsakdanjega življenja - sprememba stanovanjske kulture in notranje opreme po prvi svetovni vojni je v kmečke hiše uvedla štedilnike namesto ognjišč in lesen pod, ki ga je dobra gospodinja lahko lepo pometla le s sirkovo metlo in vsako soboto poribala s sirkovo krtačo. Pod Italijo so naše gospodinje kupovale metle in krtače v Gorici, kjer so jih dobivali od furlanskih proizvajalcev. Po zaprtju meje je zaloga metel v trgovinah na jugoslovanski strani kmalu pošla. Kmetje so si pomagali sami, tako da so ob konceh polja sadili žito, ki so mu rekli "metlar" in iz njega sami izdelovali metle, nabirali pa so tudi korenine posebne vrste ostre trave, iz katerih so izdelovali krtače. Zamuden in neekonomičen postopek za nujno potreben vsakodnevni hišni predmet. Ko so torej tega dne prišli v Gorico, so kupili tisto, kar so si lahko privoščili z malo denarja, ki so ga imeli, kar so nujno potrebovali in mogoče tudi zato, ker so pač vsi kupovali metle. Metle so poleg praktične funkcije kasneje privzele tudi funkcijo neke vrste suvenirja.²⁷ Tako so še po odprtju meje mnogi predmeti, ki smo jih kupovali v Italiji, služili bolj kot neke vrste simboli kot pa nujno potrebne zadeve: n. pr. značilni topli copati, pa balonski dežni plašči in nylon nogavice ter končno od šestdesetih let dalje "kavbojke". Drobna tihotapstva mesa, masla, žganja, kokoši, ki so jih naši ljudje nosili v Italijo (O meji, carini..., Primorske novice, 1958; Drobne in debele..., Primorske novice, 1963), so ljudem pomagala preživeti. S pomočjo sorodnikov v tujini in njihovih darilnih pisem pa se je dalo tudi legalno kupovati prve pralne stroje in prva motorna kolesa - vespe ali lambrete, ali pri tolminskih kmetih ročne motorne žage.

26 Branko Marušič: "Pohod lačnih". Prispevek na 13. sklicu Plenuma kulturnih delavcev OF v Novi Gorici, 22. 11. 1985. Ponatis v Marušič (1995).

27 V trenutku nakupa metel seveda ljudje niso kupili metle "za spomin", pač pa iz čisto praktičnih potreb. Kljub temu je množičnost nakupa implicirala v predmetu že tudi funkcijo "spomina". Nakup prehrabnenih dobrin (riž, kava) ni mogel pomeniti spomina na izlet v Gorico, drugih tako oprijemljivih izdelkov pa po pripovedovanju niso kupovali. V skromnih razmerah tistih časov so malenkostni izdelki, kupljeni onstran meje, že pomenili tudi spomin. Tako n. pr. sta moja tašča Brezigar Anica (1922) in njena sestra Rozalija Vuga (1917) ob prvem prehodu meje v začetku petdesetih let kupili visoke tople copate, saj za kaj drugega ni bilo denarja. Knjižničarka Ivica Uršič (1946) iz Livka pa se spominja plastičnih očal, ki jih je dobila ob enem redkih prehodov meje leta 1956 in s katerimi se je slikala ob carinski hišici na mejnem prehodu na Livku.

Rdeče zvezde na strehi svetogorske postaje ni več

Rdeče petokrake zvezde na strehi svetogorske železniške postaje ni več. Včeraj dopoldne so simbol, ki je bil postavljen kmalu po priključitvi, leta 1947, odstranili, po odločitvi vodstva železničarskih organizacij. Sicer pa so rdečo zvezdo že pred božičem preuredili v zvezdo repatico, obrnjeno proti severu. Hudomušneži so brž namignili, da kaže smer Sloveniji proti Evropski skupnosti, ki je, geografsko vzeto, kajpak na severozahodu. Preureditev simbola v repatico je že ob božiču

zbudila precej živahnih kometarjev in ugibanj, kaj bo po praznikih. Včerajšnji poseg delavcev na precej visoki strehi je prekinil vsakršna taka ali drugačna ugibanja: repatico in njene sestavne dele, vključno z rdečo zvezdo, so preprosto odstranili. Upati je le, da bodo simbol, veliko rdeče pobarvano zvezdo iz aluminija, shranili v kakšnem muzejskem skladišču. Kot muzejski eksponat bo čez pol stoletja še prav zanimiva! Med včerajšnjim snemanjem "repatice" (Foto Pavšič)

Članek ob odstranitvi rdeče zvezde, Primorski dnevnik, 8. 1. 1991.

V procesu spreminjanja kmečke in obrtniške ljudske kulture v delavsko je potrebno opozoriti še na ključen proces tega spreminjanja - načrtno ustvarjanje industrije je delovno silo pobralo v bližnjih kmečkih območjih, ki so kmečko dejavnost dopolnjevala z drobno obrtjo. Tako so solkanski mizarji ustvarjali kasnejšo pohištveno industrijo Meblo (Marušič, 1983; Kogej, 1983), lokovski kovači kovinsko industrijo Gostol (Drašček 1985), batujski kovači Tovarno kmetijskega orodja v Batujah (Plahuta, 1987), mirenski čevljarji Ciciban Miren (Pavlin, 1984), biljenski opekarji Goriške opekarne (Nemec, 1997) in tako naprej. Z rednim zaposlovanjem v prostorsko oddaljeni tovarni in redno odsotnostjo od doma se je popolnoma spremenil celoten ritem družinskega življenja ter se podredil delu v tovarni.²⁸ Prej se je družinsko življenje vrtelo okrog kmetije in domače delavnice - mož je prišel domov na kosilo opoldne, otroci so bili ob očetu v delavnici in pomagali pri delu, mati je gospodinjala. Ko se je zaposlil je oče odhajal od doma zgodaj zjutraj in se vračal pozno popoldne, domačega dela in dela na kmetiji ni bilo več mogoče razporejati po potrebi in kmečka družina se je morala prilagajati trdemu ritmu delavskega življenja. Prilagajali so se seveda vsak po svoje - nemalokrat tako, da so se, najprej oče, nato še družina, odselili bliže delovnemu mestu, v delavsko stanovanje v bloke v Novi Gorici, Tolminu in druga središča v dolini. Proces izseljevanja je v času petdesetih let po priključitvi dodobra izpraznil goriške in tolminske gorske vasi²⁹ in nekoč obdelano krajino prepustil zaraščanju. Ob spremembi identitete ljudstva se tako spreminja tudi pokrajina.

28 Posamezna obrtniška območja so se v okolici Gorice začela oblikovati ob koncu 19. stoletja. Obrtniki so večinoma delali v domačih delavnicah, ki so si jih uredili v pritličju stanovanjskih hiš. Glede na uspešnost posameznih obrti in glede na delovne pogoje so si nato oblikovali delovni čas. V Solkanu kot predmestju Gorice so se npr. obrtne delavnice razvile v prevladujočo dejavnost in v delavnicah so delali po cel dan z enournim odmorom za kosilo. V Lokovcu pa so žeblje izdelovali sezonsko, kot dopolnilno dejavnost kmetijstvu. Po drugi svetovni vojni je politična in gospodarska oblast obrtnike najprej združevala v zadruge, kjer so še lahko delali na stari tradicionalni način in svoje izdelke prodajali preko zadruge. Ponekod je bil ta način uspešen in v Lokovcu je npr. tedaj prišlo do razcveta kovaštva. Ob gradnji Nove Gorice in mestu pripadajoče industrije v začetku petdesetih let, predvsem pa po letu 1955, so domače obrtnike začeli preusmerjati v redna delovna razmerja, kar je bilo urejeno z zakonom leta 1961, in iz združnih obratov so začele nastajati tovarne. Da ni šlo vedno zlahka, pove opis začetkov tovarne v Lokovcu: "Leta 1967 je bilo v osrednjem obratu zaposlenih 8 delavcev. 'Vodstvo podjetja meni, da je za začetek dovolj. Upoštevati je treba dejstvo, da lokovski kovači niso vajeni na 8-urni delovnik, da ne poznajo delovne discipline in dela pri stroju.'" (Drašček, 1985, 28).

29 Demografsko prazenje vasi je na Tolminskem in Goriškem postalo kritično v sedemdesetih in osemdesetih letih in položaj je politika poskušala omiliti z ustanavljanjem tovarniških dislociranih obratov, ki naj bi delovna mesta približali ljudem. Tako so n. pr. nastajali obrati na Pečinah za Šentviško planoto, v Soči za dolino Trente, v Breginju za Breginjski kot, v Drežnici, na Vrsnem, Livku, pa na Ligu, Kalu nad Kanalom ter še v vrsti drugih vasi, kar je začasno res ustavilo izseljevanje.

Mladinska delovna brigada, Grahovo pri Cerknici (arhiv družine Podgornik).

Spremembe na gospodarskem in družbenem področju načina življenja po priključitvi k Jugoslaviji so dopolnjevale spremembe na duhovnem področju. Pod zavezniško upravo se je še praznovalo miklavževo in prihod sv. Miklavža in božič oz. božični prazniki, nato pa je oboje izginilo iz javnega življenja,³⁰ začelo se je preganjanje javnega izražanja vere in tudi posameznih duhovnikov. Praznovati in okraševati ulice mesta smo nato začeli po 25. decembru in okoli novega leta je prišel dedek Mraz in otroke obdaril pod novoletno smreko ali jelko. Komunistična ideologija je stare praznike označila kot nepravilne in zastarele in je za otroke pripravila svoje praznike s svojimi simboli, ki naj bi bolj pravično in enakopravno, s kolektivnim praznovanjem, pripravili prijazne praznike vsem otrokom.³¹ Tako miklavž,

30 Do spremembe je prišlo takoj po priključitvi leta 1947. To leto sicer imajo otroci še božične počitnice (Božične šolske počitnice, Nova Gorica, 1947), leto kasneje pa božične praznike nadomesti novoletna jelka in dedek Mraz z obrazložitvijo: "Tak otroški praznik, ki izraža skrb in ljubezen družbe do otrok je razumljivo v nasprotju z individualističnim praznovanjem verskih praznikov (božič, miklavž), ki naj jih novoletna jelka nadomesti. Z uveljavitvijo novoletne jelke se krepi v naših otrocih čut skupnosti in ljubezen do ljudske oblasti, ki vlaga toliko truda in tolikšno skrb za čimboljšo vzgojo in znanje naše mladine." (Novoletna jelka - otroški praznik, Nova Gorica, 1948).

31 V članku Emila Smaska *Novoletna jelka 1948-1950* (Obzornik 1950) je ideološko opredeljena politična ukinitve starih cerkvenih praznikov sv. Miklavža in božiča in utemeljena nadomestitev teh

kot božič in velika noč pa so v privatni sferi živeli naprej in se po prvih letih trdega režima priključili tako imenovanim "komunističnim" praznikom ljudske kulture, ki smo jo mogoče malce nerodno poimenovali "delavska". Sožitje obeh kultur, tradicionalne s kmečkimi in religioznimi podtoni in moderne z delavskimi in komunističnimi podtoni, je v sedemdesetih in osemdesetih letih razmeroma mirno obstajalo v sožitju, ob koncu osemdesetih let pa smo priča ponovnemu spreminjanju ljudske kulture v neko novo identiteto, ki se danes oblikuje.

Tranzicija in začetek oblikovanja nove identitete po letu 1991

Do spremembe je na nivoju vsakdanje ljudske kulture prišlo po prvi javni božični voščilnici tedanjega predsednika SZDL (Socialistične zveze delovnega ljudstva) Jožeta Smoleta leta 1988 (Smole, 1988). V javnost so se povrnili miklavž³² in božični prazniki, ki se raztegnejo na skorajda ves december - in po začetnih zadregah se danes v decembru enakopravno pojavljajo krščanski škof sv. Nikolaj - Miklavž, komunistični dedek Mraz in kapitalistični rdeče oblečeni Santa Claus ali po naše Božiček.³³ Pri tem se občasno vznemirijo odrasli, bodisi zaradi političnih razlogov ali pa se jim zazdi to le prehuda komercializacija tradicionalnih šeg, medtem ko so otroci neobremenjeno navdušeni. Na nivoju spreminjanja in oblikovanja družbe pa je prav v tem pojavljanju simbolov različnih ver in kultur prisotna pomirjujoča toleranca, ki sprejema pozitivne like in s tem vrednote različnih ver in kultur.

Naj kot primer oblikovanja te nove identitete povem le še zgodbo o spreminjanju velike "rdeče zvezde" na strehi novogoriške železniške postaje. Prvo leto v procesu spreminjanja je bila za božič le osvetljena, obkrožena z lučkami, naslednjih nekaj let je dobila rep in postala "zvezda repatica". Nato so jo odstranili.³⁴

praznikov z dedkom Mrazom in novoletno jelko. Zahvaljujem se Alešu Gabriču za opozorilo na članek, prav tako pa tudi za dodatne informacije o poteku uvajanja novoletne jelke v ljudsko kulturo tedanjega režima, ki je bilo ponekod izvedeno šele na intervencijo lokalnih partijskih komitejev (Gabrič, 1997).

32 Kot eden prvih naznanja vrnitev religioznih praznikov v javno življenje članek Majde Suša, Miklavževa vrnitev (Primorske novice, 1988).

33 Vsi trije skupaj se v decembru leta 1997 pojavljajo v javnih medijih (na televiziji in na velikih "jumbo" plakatih) v reklamnih oglasih trgovske hiše Maximarket v Ljubljani.

34 Dne 25. 10. 1989 je Branko Marušič prvič zahteval odstranitev rdeče zvezde v dopisu Upravi železniške postaje Nova Gorica, kjer navaja: "Ob prenovi lepo oblikovanega poslopja železniške postaje v Novi Gorici je bilo pričakovati, da bo s strehe odstranjena rdeča zvezda, postavljena v času, ko je bilo potrebno dokazovati pripadnost neki ideologiji ne le ljudi tostran državne meje, marveč tujemu ljudstvu oznanjati pot, da žele ljudje v Jugoslaviji izbirati svojo bodočnost v okviru rdečega simbola. Danes je simbolika preživeta in Evropi nimamo kaj več dokazovati. Pa še več! Evropi se približujemo z rumeno zvezdo. Sodim, da bi morali znak odstraniti, preveč spominja na vzdružje, ki še vedno vlada v nekaterih evropskih državah." Po polemikah in dokazovanju za ali proti zvezdi tudi v lokalnem časopisju so rdečo zvezdo 7. 1. 1991 odstranili in lokalni časopis Primorske novice so dogodek pospremile s kratko novico in fotografijo pod naslovom Zvezde padajo, časopis Slovencev v

Družina s "fičkoti", 1958 (arhiv družine Šubic).

Umik ideoloških simbolov (pri tem ne gre za spomenike), kot so rdeča zvezda, križ, obvezna uradna slika ali kip voditelja države (v komunističnem režimu slika ali kip Maršala Tita) iz javnega življenja, tako iz mestnih stavb, javnih površin, pa tudi pisarn, kaže, tako kot sprejemanje prej navedenih simbolov miklavža, dedka Mraza in Božička, na toleranco družbe, ki je sposobna prenašati in predvsem spoštovati različna mnenja, ideologije in razlike v demokratičnem sistemu sožitja.

zamejstvu Primorski dnevnik pa še z dodatno hudomušno pripombo: "Rdeče peterokrake zvezde na strehi svetogorske železniške postaje ni več. Včeraj dopoldne so simbol, ki je bil postavljen kmalu po priključitvi, leta 1947, odstranili, po odločitvi vodstva železničarskih organizacij. Sicer pa so rdečo zvezdo že pred božičem preuredili v zvezdo repatico, obrnjeno proti severu. Hudomušneži so brž namignili, da kaže smer Sloveniji proti Evropski skupnosti, ki je, geografsko vzeto, kajpak na severozahodu. Preureditev simbola v repatico je že ob božiču vzbudila precej živahnih komentarjev, kaj bo po praznikih. Včerajšnji poseg delavcev na precej visoki strehi je prekinil vsakršna taka ali drugačna ugibanja: repatico in njene sestavne dele, vključno z rdečo zvezdo, so preprosto odstranili." Dopisi in časopisni izrezki so iz arhiva dr. Branka Marušiča, ZRC SAZU, Nova Gorica, ki se mu za informacijo in izposajo gradiva lepo zahvaljujem.

RECOLLECTIONS OF OUR YOUTH ETHNOLOGICAL REVIEW OF THE POST-WAR EVENTS IN THE GORIŠKA REGION

Inga MIKLAVČIČ-BREZIGAR

Gorica Museum, SI-5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1

SUMMARY

On the basis of ethnological elements, which create and form the identity of a certain social community, the article attempts to review the relations between the every day life of an ordinary man and the high politics using an example of the Goriška region after 1945. The ethnological review of the post-war events shows two basic stages in the formation of the identity of this area after the war.

The first stage starts with the period from 1945 to 1947, the time after the liberation, when the first encounter with the Allied forces and the Anglo-American culture took place. There was also much will to demonstrate the identity of the Slovenian people who spontaneously took part in the battle for annexation of the Primorska region to Yugoslavia after the long years of silence under the fascist government of Italy.

The second stage starts after the annexation of the Primorska region to Yugoslavia, including the period from 1950's to 1970's. It lasts until the formation of a new period of independence of Slovenia, which ends and at the same time turns into a new beginning with the final separation from Yugoslavia in 1991.

The "peasant" population with its traditional rural folk culture began to transform into working population mainly due to the urgent modernization, which started to change the entire European society, regardless of different regimes. Along with it, another attempt was carried out to change our identity - from the Slovenian nation we were to transform into a Yugoslav one.

While the first attempt succeeded completely, the second failed after 45 years and led, with the change of regime, to the disintegration of Yugoslavia. After the independence of Slovenia in 1991 a new identity of a modern Slovenian folk culture is commencing to develop.

VIRI IN LITERATURA

Angleški vojaki in naši otroci. Glas zaveznikov, 1, 76, 17. 9. 1945, 2.

Arhiv Oddelka za zgodovino Goriškega muzeja, plakati.

Baš, A. (1987): Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času (1. polovica 19. stoletja). Ljubljana, Državna založba Slovenije.

- Beltram, J. (1983):** Tukaj je Jugoslavija, Goriška 1945-1947. Primorski portreti. Koper, Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska.
- Bogataj, J. (1992):** Sto srečanj z dediščino na Slovenskem. Ljubljana, Prešernova družba.
- Božične šolske počitnice.** Nova Gorica, 20. 12. 1947, 1, 4, 2.
- Drakulić, S. (1992):** Kako smo preživeli komunizem in se celo smejali. Maribor, Rotis.
- Drašček, E. (1985):** Kovaštvo v Lokovcu. Diplomaska naloga, Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete, Ljubljana. Ciklostil. Kopija v Goriškem muzeju.
- Drobne in debele** z obmejnih prehodov. Primorske novice, 1. 1. 1963, 17, 1, 13.
- Dušковиć, V. (1987):** Otroške igrače kot statusni simbol. Katalog razstave Etnografskega muzeja v Beogradu in Slovenskega etnografskega muzeja. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej in Etnografski muzej v Beogradu.
- Edison, J. (1994):** Dolls: from Kewpie to Barbie and beyond. New York, Smithmark.
- Enakopravnost v družini.** Primorske novice, 16, 11, 7. 3. 1962, 8.
- Fotografija** hlačnega kostima. Primorske novice, 12, 1, 9. 1. 1959, 11.
- Gabrič, A. (1995):** Socialistična kulturna revolucija, Slovenska kulturna politika 1953-1962. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Gabrič, A. (1997):** "Ponekod pa je bila izvedena novoletna jelka šele na intervencijo tamkajšnjih komitejev partije". Historični seminar II. Glasovi. Ljubljana, Znanstveno-raziskovalni inštitut SAZU. 109-121.
- Gallarotti, A. (1996):** La fiera di Sant'Andrea a Gorizia tra Ottocento e Novecento. Tekst k razstavi o sejmu Sv. Andreja, ki jo je pripravila Biblioteca Statale Isontina leta 1996. Tipkopis. Gorica.
- Glas zaveznikov, 1945-1947.**
- Goriziano attraverso i secoli.** Zbornik Il fuoco cammina - fornaci e fornaciai tra Judrio e Vipacco 1900-1970. Ur.: Francescon, P., Mauchigna, A. Romans D'Isonzo.
- JLA - kovačnica** novih ljudi. Nova Gorica, 4, 18, 5. 5. 1950, 1.
- Kacin-Wohinz, M. (1977):** Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1918-1921. Zbirka: Zgodovina Slovencev 1918-1945. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Ljubljana, Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska.
- Ko se dvignejo zapornice.** Primorske novice, 12, 1-2, 10. 1. 1958, 5.
- Kogej, K. (1983):** Poskus etnološkega prikaza kulture solkanskega mizarstva in njenih sledov v današnjem Solkanu. Diplomaska naloga. Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Ljubljana. Ciklostil. Kopija v Goriškem muzeju.
- Kuret, N. (1989):** Praznično leto Slovencev I-II. Ljubljana, Založba Družina.

- Makarovič, G. (1971):** Kič, Vodnik po razstavi. Ljubljana, založil Slovenski etnografski muzej.
- Makarovič, M. (1971):** Slovenska ljudska noša. Ljubljana, Centralni zavod za napredek gospodinjstva.
- Marinko, M. (1948):** O vlogi organizacije AFŽ. Naša žena, 1948, 5, 1, 1-2.
- Marš sirkovih metel /** dokumentarni film. Scenarij in režija Marko Radmilovič, 17 min. Produkcija TV Slovenija 1955.
- Marušič, B. (1983):** Obrtna zadruga ZMO Solkan, Petinsedemdeset let združnega gibanja 1898-1983. Solkan, založila Obrtna zadruga ZMO.
- Marušič, B. (1995):** Z zahodnega roba. Nova Gorica, založba Branko.
- Melger, A. (1997):** Antique dolls. London, Rebo Productions.
- Mikuletič, C. (1949):** Pismo z gradišča Novega Beograda, Nova Gorica 5. 6. 1949, 3, 23, 3.
- Mladina 1985-1990.**
- Modni pomenki.** Primorski dnevnik, 8, 223, 14. 9. 1952, 5.
- Narodne noše v Slovenskem Primorju.** Tovariš, 38, 20. 9. 1947, 903.
- Na festivalu na Lijaku.** Tovariš, 39, 2. 10. 1947, 926-927.
- Naša žena, 1948-1965.**
- Nemec, N. (1997):** "Incominciare all'alba e finire al tramonto", Le fornaci nel Goriziano attraverso i secoli. Zbornik Il fuoco cammina - fornaci e fornaciai tra Judrio e Vipacco 1900-1970, ur. Paola Francescon, Alberto Mauchigna, Romans D'Isonzo.
- Nežmah, B. (1997):** Kletvice in psolve. Zbirka Paradigme. Ljubljana, Nova revija in Časopisno in založniško podjetje.
- Newby, W. (1997):** Moja dežela in moji ljudje. Štanjel, Nassa desela. Nova Gorica, 1947-1953.
- Novi temelji družine.** Primorske novice, 16, 49, 28. 11. 1962, 8.
- Novoletna jelka - otroški praznik.** Nova Gorica 2, 42, 31. 12. 1948, 2.
- O kanalskem g. kaplanu.** Soški tednik, 1, 52, 29. 12. 1945, 3.
- O meji, carini, ljudeh in motorjih.** Primorske novice, 12, 52, 29. 12. 1958, 6.
- Ocepek, A. (1948):** O nekaterih vprašanih zaposlenih žena in mater. Naša žena, 1948, 5, 3, 70-71.
- Odhod goriške mladine v Črno goro na gradnjo proge Nikšič-Titograd.** Nova Gorica, 1948.
- Odpravimo napake pri razdeljevanju živilskih nakaznic.** Nova Gorica, 4, 3 31. 1. 1948, 2.
- PANG -** Pokrajinski arhiv Nova Gorica, JS - Osební arhiv Jožeta Srebrniča, 1935-1946, fasc. 1, dopis na solkanskem stenčasu leta 1946: Vrnitev v svojo rojstno vas iz Brčkega.

- Preskrba na vasi** je odvisna od stalne kontrole zadružnikov. Nova Gorica, 4, 6, 13. 3. 1948, 2.
- Pomanjkljivosti** pri odkupu kmetijskih pridelkov v gospodarskem letu 1948. Nova Gorica, 2, 42, 31. 12. 1948, 3.
- Pavlin, A. (1984):** Etnološki prikaz načina življenja in kulture mirenskih čevljarjev od začetka razvoja obrti (okoli leta 1850) do danes. Diplomna naloga, Oddelek za etnologijo Filozofske fakultete Ljubljana. Ciklostil. Kopija v Goriškem muzeju.
- Petelin, S. (1965):** Osvoboditev slovenskega Primorja. Knjižnica NOV in POS 32. Nova Gorica, Časopisno založniško podjetje Soča Nova Gorica.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918-1992, Nastanek, razvoj ter razpad Karađordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.
- Plahuta, S. (1987):** Tovarna poljedelskega orodja Batuje in NOB. Primorska srečanja, 67/68, Nova Gorica, 9-14.
- Primorske novice**, 1958-1965.
- Primorski dnevnik**, 1945-1953.
- Prve mladinske brigade** so prišle gradit Novo Gorico. Nova Gorica, 1, 3, 6. 12. 1947, 2.
- Rdeče zvezde** na strehi svetogorske postaje ni več. Primorski dnevnik, 47, 6, 8. 1. 1991, 8.
- Slovenski Primorec**, 1946-1947.
- Sejem pripadnosti** / dokumentarni film. Scenarij in režija Danijel Jarc, 27 min. Produkcija TV Slovenija in Kinoatelje Gorica 1992.
- Soški tednik**, 1945-1947.
- Smasek, E. (1950):** Novoletna jelka 1948-1950. Obzornik, 1950, 5, 12, 546-551.
- Smole, J. (1988):** Za mir, dobroto in družinsko srečo. Delo, 30, 298, 24. 12. 1988, 2.
- Suša, M. (1988):** Miklavževa vrnitev. Primorske novice, 42, 94, 9. 12. 1988, 4.
- Tujega nočemo**, svojega ne damo / dokumentarni film. Scenarij, režija in montaža Mirko Grobler, kamera Metod Badjura, Ivan Marinček, glasba Blaž Arnič. 14 min. Produkcija Triglav-film, Ljubljana 1947-1948. Slovenski filmski arhiv pri Arhivu republike Slovenije.
- Urbanc, N. (1983):** Mladinske delovne akcije od 1945 do 1948. Ljubljana, Muzej ljudske revolucije Slovenije.
- Vallardi, A. (1993):** Bambole, Guide Miller di Antiquaria to. Garzanti Editore s.p.a. Orig. naslov: Miller's Antiques Checklist: Dolls and Teddy Bears (1992). Mitchell Beazley Publishers.
- Zakaj potrošniki** ponekod tudi za december niso pravočasno prejeli živilskih nakaznic. Nova Gorica, 3, 41, 20. 12. 1947, 4.
- Zvezde padajo.** Primorske novice, 45, 3, 11. 1. 1991, 13.

CAMISA NERA - STELLA ROSSA

Milan RAKOVAC

HR-10000 Zagreb, Dugi dol 3

IZVLEČEK

V nas na teh mejah še valovi vroča kri patriotskih "vzvišenih stanj duha", zvevovska obmejna tesnoba. So boji za nacionalno ozemlje končani? Kadarkoli, kjerkoli in kakorkoli so potekale meje med temi narodi, nas le-te nikoli niso uspele razdeliti ne spreći.

Tu danes lahko govorimo o tisti Tomizovi "obmejni identiteti", ki ne samo da ne negira Onega Drugoga, ampak je tudi sama po svoji svobodni izbiri TUDI ONI DRUGI. Delo, ki je pred nami, je tako predvsem znanstvena, artistska osvetlitev temnih strani zgodovine, ki nujno potrjuje nesmiselnost meja...

Uzimam ovdje dva špila igraćih karata, crvenih i crnih figura, šarenog nalićja. Figure predstavljaju mene samoga, moje mrtve za Domovinu i Domovine, za Granice; moje bjegunce i porogannike iz dva naša exodusa (nekoliko obitelji iz moga roda otišlo je poslije 1918. u Jugoslaviju, i mahom se NISU vratili u zavičaj 1945; još nekoliko obitelji optiralo je za Italiju poslije 1945, neki su tamo ostali, drugi su, da bi ostali Hrvati, otišli u Canadu, USA, i Australiju; ni oni se ne vraćaju...); uzimam sve te naše kralje, dame i fante i aše ud špad i baštuni (aši ud kop i dinari vajak nan fale!), uzimam ih iz vlastitih djetinjih sjećanja:

Kako sam mrzio i kako sam žalio moje Puležane, u čijem zatvoru su mi oca i djeda napajali ricinusovim uljem, gledajući ih ponižene na cesti Pula-Trst kako masovno odlaze; da bih odmah zatim za se "osvojio" NJIHOV grad, poput barbarina iz one Kavafisove poeme...

Uzimam, dakle, dva špila. Crni i crveni, igračke mojih sjećanja, obiteljskih priča, mitova, legendi, knjiga povijesnih i knjiga iz lijepe književnosti; i slažem ovdje besmisleni pasijans, solitaire...

Hoćemo li jednoga jutra sa porečke rive ugledati neo-venetsku flotu, kao Mlečani onog ogromnog istarskog vola koji izranja na Lidu u tekstu Claudija Magrisa, kako iskrcava desant strašnih "Langobarda"? Ili će, možda neka hipotetična IRA (Istarska revolucionarna armija) presjeći komunikacije na Črnom kalu i Gornjem Jelenju i proglasiti "Istru državu u Europi država" sa glavnim gradom Trstom - uz

konfederaciju sa Padanijom?

Ili će se, možda, brigade "Titina" spustiti sa Krasa (o čemu su 1991. neki ostarjeli pripadnici IX korpusa i "razmišljali"), zauzeti Trst i Piavu i stvoriti "Veliku Sloveniju", kada je već propala "La Grande Slavia" retoričkoga panslavizma?

Ovakva "projekcija" naše skupne budućnosti, u ovom "virtualnom" svijetu, teško da je moguća; koliko zato što ovo nije 1915. (kada Italija ulazi u rat, nakon što je Austrija odbila službenu ponudu ministra Sonina da se od Devina do Pirana napravi neutralna državica), niti 1941, niti 1943; toliko i ponajviše zato što apsolutno nisu moguće ne samo neke revanšističke conquiste, nego još manje izvjesna "jadranska utopija" koja bi srušila samu ideju države-nacije, u ime regionalističke atomizacije, revenetizacije, medičizacije europskih država, iz koje bi se rodila adenauersko-degaulleovska "Europa od Atlantika do Urala".

Nije to moguće jer tu je Trst, posljednji bastion romanstva pred istočnom barbarijom. Kada sam nedavno "predlagao", u izravnoj emisiji Tele-Quattro, da Istra ne bude "regija u Europi regija", nego samostalna državica sa Trstom glavnim gradom, nazočne lokalne vodje regional-nacionalizma prihvatili su to sve, samo ne da Trst postane glavni grad te naše majušne romano-germano-slavijske. Zašto, dobijesa, pa u njoj bismo mi Slovenci i Hrvati bili MANJINA? Zato što je između Istre i Trsta čak i GEOLOŠKA GRANICA, rekao mi u prisnoj, privatnoj čakuli krajnje nam naklonjeni visoki Trščanin, koji zagovara otvaranje Trsta prema ovom strašnom Istoku.

Danas, kada razglabamo teme razgraničenja na Jadranu, pola stoljeća nakon Pariza, nakon risorgimento-spektakla na trščanskoj Piazza Unita, kada ne baš kompetentno pokušavaju Italija, Hrvatska i Slovenija realizirati projekte koje je lansirao jedan Camilo Benso Cavour prije stotinupedeset godina, o stvaranju prisnog prijateljstva i savezništva između Romana i Južnih Slavena, danas kao i 1907. (politička ravnoteža nakon izbora, koja odgovara etničkim prilikama), i 1920. nakon Rapalla, i 1947. nakon Pariza, ... prije svega se (najprije mi ovdje, autohtoni i autentični egzemplari svojih matičnih nacija) sučeljavamo sa granicama u vlastitoj historijskoj memoriji, sa kolektivnim katarzama, amnezijama i psiho-patologijama.

Kolektivna stanja svijesti, oko Istre prije nego u samoj Istri, koja se sada intuitivno uspostavlja kao Bernardijev "mogući Babilon", La Babele possibile, kao "miješana salata", kao "L'IDENTITA DI FRONTIERA" Fulvia Tomizze; i danas više odgovaraju onoj ksenofobičnoj i klaustrofiličnoj miopiji, koja će jednog Angela Vivantea najprije primorati da napiše "Jadranski iredentizam", a onda, kada su ga iznevjerili njegovi inter-proleterni dragovoljno krvareći svaki pod svojim zastavama na Soči; u samoubojstvo.

Jer iste te kolektivne svijesti, namamljene pojem pasatističkih sirena, danas na Jadranu "peru ruke" pred izazovima historije, shvaćene kao recentni proces na koji i te kako možemo utjecati.

Jer, "italofašisti" možda nisu trebali baš ubiti Matteotija i spaliti Narodne domove

u Trstu i Puli, ali X Mas inače je bila samo formacija patriotskih dešperatera. I jer "slavokomunisti" nisu nikoga bacili u fojbe, nego je posrijedi pravedna kazna ugnjetanih rodoljuba. Posrijedi su dvije totalitarističke ideologije i ništa više; neumjereni "camise nere" sa ricinusom i manganelom; barbarska balkanska "stella rossa" nad fojbama; ali SADA je sve u redu kada su te dvije istovrsne ideologije mrtve, kada su "umrle" ideologije uopće! Altroche Fukuyama, altroche Huttington!

Rapallo 1920; "ruže za jugoslavenaske diplomate su krv 650.000 Slovenaca i Hrvata Julijske krajine" (Zofka Kveder); Pariz 1947. je Diktat i "najbestidnije djelo međunarodne politike" (Diego De Catsro). TO SU I DANAS STANJA KOLEKTIVNIH SVIJESTI OKO SOČE, uključiv tu i odnosne historiografije.

Povijesna je istina da fašizam i komunizam negdanje Julijske krajine nisu nikakve tragične ideologije nametnute silom nama ovdje, pitomim ovčicama Kristovim, nego samo konzekventni namiritelji ovih istih naših lokalnih nacionalističkih uzvišenih strasti, raspaljenih stupidnim ottocentom, u nacionalizme, u rasizme, u šovinizme; jer mi smo sami odbacili jadranske ideje jednoga Tommasea, prezreli jednog Vivantea, nakon nekoliko stoljeća relativne convivenze pod Serenissimom. Rezultat, - kolektivna tragedija tih 650.000 Slavena 1918, i kolektivna tragedija tih 350.000 Romana 1945.

Nikada granice ovdje nisu bile pravedne, ni one iz 1815, ni one iz 1920, ni one iz 1947. PRVI političar, u potonjih stotinupedeset godina, koji je izgovorio prihvatljiv OBMEJNI program za sve nas ovdje jest PIERO FASSINO, upravo u povodu "Diktata" iz 1947: "Granice treba ABOLIRATI"... Sjajno, upravo taj pravni termin, kojim se UKIDA, čak OPRAŠTA KAZNA OSUDJENIKU, makar znamo da se profesionalnom političaru možda i lako otme takva retorika, najbolje odgovara srži jadranskih problema. Svi mi ovdje živili smo u K. und K. "bezgraničju"; i nitko nam nije nametnuo najprije jednu, a onda dvije granice među nama; sami smo žarko žudjeli za njima, i učinili smo sve da nastanu. Živjeli smo u jednoj državi (još ima živih "Austrijanaca" među nama), zatim u dvije; uz jastuk-državice Rijeka 1919-1924, i Trst 1947-1954; sada smo razdijeljeni u tri naše nacionalne države. Sada smo nacionalno-historijski realizirani, sada slavimo naše pobjede i naše poraze, sada smo svijesni da su ove granice povijesna kazna koju smo zaslužili; ali, proteklo je vrijeme, iskusili smo i ispaštali kaznu, i možda zbilja dolazi VRIJEME ABOLICIJE.

Dijeleći gorak okus u ustima sa Tomizzom, gledajući ostarjele NAŠE ratnike za ove i ovakve granice, u Trstu, Novoj Gorici i Puli; on - tragikomičnu katarzu dok se nad Trstom uzdiže "Va' pensiero"; ja pak Ivana Motiku na svečanoj tribini u Puli, dok mu se u Rimu događa sudjenje; pomišljam na to da su isti ti ljudi, njihovi potomci svakako, na tim grijesima i zločinima i kolektivnim kaznama, povijesnom intuicijom dorasli do one nejasne kolektivne svijesti, ovdje oko ovih granica oko kojim ćemo vječno polemizirati, koju je Tomizza nazvao pograničnim identitetom. Držim da je naš posao sada artikulirati taj pogranični identitet, formulirati ga, ver-

balizirati, formalizirati, programirati. Da bismo našim nacijama, našim političarima dali "izgovor za aboliciju", ona povijesna utemeljenja na osnovu kojih bi možda i mogli ABOLIRATI ove granice; a prošlosti se osloboditi jednim cvijetom u ruci tri državnika, položenim na stratišta minulih ratova, na Doberdob i Kobarid, na Gonars i Rižarnu i Pazinsku jamu, na Rab i Molat i Lipare; a zapravo je ista ova historija uštedjela napore našim predsjednicima - dovoljno je otići u Bazovicu i taj cvijetak postaviti na spomenik strijeljanih Slavena, i na fojbu pogubljenih Romana...

Tamo 1946. godine napisat će Dr. Hrvoje Mezulič, jedan iz kolonije prognanika slovensko-hrvatskih rasutih Jugoslavijom (i dan danas ih ima, kako u Mariboru ili Zagrebu, tako čak na Kosovu i u Makeodniji - većina se nikada nije vratila u zavičaj ni kada je taj njihov sveti zavičaj pripao Jugoslaviji - takva je sudbina žrtava svih exodusa...), ključnu knjigu etno-politogeneze jadranskih sukoba, pod naslovom "FAŠIZAM KRŠTITELJ I PALIKUĆA"; knjigu je u 10.000 primjeraka tiskao Nakladni zavod Hrvatske; i gle čuda, "netko" je obišao hrvatske knjižare i pokupavao cijelu nakladu, te je zacijelo spalio. Knjiga je "izbrisana iz povijesti", ali naravno da se jedan važan rukopis ne može tek tako spaliti, te je poneki primjerak pronadjen, i pazinska Naša Sloga otisnula je reprint 1997. godine. Puštajući na stranu pitanje TKO je spalio prvo izdanje, onda kada je ta knjiga mogla sjajno poslužiti kao krunski dokument Jugoslaviji u upravo trajućem mirovnom procesu u Parizu; zacijelo ne nekakav hipotetični talijanski "James Bond", i zanimljiv je posao nekog historičara utvrditi istinu; navodim neke misli Dra Mezulića, ključne za medjunacionalne i medjdržavne odnose i danas:

U Slučaju Grge Vratovića, istaknutog posjednika iz Pule, kome je temeljem Kraljevskog dekreta, kao i većini od preko pola milijuna Slovenaca i Hrvata Julijske Krajine, promijenjeno prezime u FRATTONI (potpuna besmislica, dakako, jer je fašistički činovnik pomislio da Vratović dolazi od "fratar", "vratar" kako se to govori ponegdje u Dalmaciji), na žalbu samog Vratovića, morao je priznati član savjetodavne komisije za "redukciju" ili "povrat prezimena u izvorni talijanski oblik", ipak skrupulozni lingvist prof. Attilio Craglietto (zacijelo i sam slavenskog podrijetla), "da se komisija rukovodila više razlozima političkim, nego lingvističkim".

D'Annunzio je poslije osvajanja aerodroma i posve hrvatskog mjesta Grobnik 1919. bio lokalitet (Grobnik - od groba !!!) prekrstio u Capo di Tomba (tomba - grob), službenim dopisom pak broj 415. od 19. VIII 1941, civilni komesar sada opet okupiranog Grobnika, pun predrasuda, preporuča da se Grobnik okrsti kao GROBNICO, a ne Capo di Tomba "un nome cosi poco augurale per il nuovo comune"...

Za dubinu psiho-socijalnih razmedja medjuetničkih ovdje, citiram dvije Mezu-liceve rečenice, u kojima se nalazi srž problema, kako 1920, tako 1947, tako 1992. godine kada je predsjednik Cossiga de facto (posjetom Ljubljani i Zagrebu) i de iure potvrdio Sloveniji i Hrvatskoj pravo na nasljedjivanje jugoslavensko-talijanske granice iz 1947:

"Što mislite", veli Mezulić, "da znači naziv 'mješoviti', 'ibrido'? Znači isto što i hrvatski! Zagriženi istarski fašista reći će 'allogeno', 'straniero', 'ibrido', 'non-italiano', u nevolji će prosiktati i koji 'slavo' i svašta drugo, samo mu riječ 'hrvatska' ('slovenska' - M.R.) ne može prijeći 'ogradu zubnu'..."

Taj kseonofobni sindrom, i danas čvrsto ukorijenjen u "kozmpopolitskom" Trstu, nasljedje je najprije Timeusovog rigidnog odnosa spram Slavena, a tek onda fašističkog bezumlja; drukčije on ne bi ostao dan danas kao kamen smutnje na Jadranu, jer i Rim, i Zagreb i Ljubljana neprestano se spotiču upravo na taj "trščanski kamenčić" u diplomatskoj cipeli.

I drugi citat (o talijanskoj vladavini nad "inorotcima", allogenima):

"Mijenjajući imena zemlji i ljudima, fašistički su vodje svoj i naš narod doveli u nove i sve spletenije, zanimljive ali krvave snošaje",... te (o talijanskoj okupaciji krajeva do Ljubljane i Karlovca 1941): "Ako... ni iskustva iz balkanske kampanje 1940. do 1945. nisu mogla razuvjeriti o talijanstvu istočnih bregova Jadrana, onda je doista jalov trud sa njima raspravljati. OVAJ POSAO MORAMO PREPUSTITI DJECI I BRAĆI MNOGOBROJNIH VALJANIH TALIJANA, KOJE SU LIKTORSKE SJEKIRE NATJERALE U JEDNU ZEMLJU, IZ KOJE SE NISU POVRATILI"...

Potonju sam Mezulićevu rečenicu naglasio stoga, što ju smatram bitnom za rečeni Jadranski međudržavni problem. Sada, kada je pred ove tri države isotvrсни pristup europskim integracijama, za trostrano mentalno kolektivno zdravlje nije dobro da nam i dalje dok se, eto, ljubimo, u ljubavničkim ormarima štropoću kosti žrtava (počinjenih i podnijetih). I nije zdravo držati se sindroma poput "Diktat 1947", jer sindrom izaziva sindrom; na bolešljivost zvanu TERRE ITALIANISSIME; lijepi se podjenako zarazna boljka TRI CONQUISTE, rimska, venetska, talijanska...

I konačno, današnji naponi (čak i znanstveni) da se sa "vremenske ekvidistance" sačini "ekvilibrir zlodjela", uz zaborav jednih i naglasak na drugima, treba podvući "tko je prvi bacio kamen"; to je rasistička iredenta (još će pod Austrijom trajati asimilacija, kao i što će Societta Alpinistica Triestina mijenjati toponime pedeset godina prije fašizma); to je fašistički kulturocid, a zatim i ratni genocid; i kao odgovor na takav razvoj povijesnih prilika, - slavenska kazna i osveta...

Stoga, kada se eto uredjuje cavourska, tommaseovska, vivanteovska, tomicijanska bratska sprega na Jadranu; nije dovoljno tek razignirano prihvatiti stanje stvari kao rezultat pobjedničke ideologije, koja je, kanda, Italiji otrgnula rečene TERRE ITALIANISSIME, ali, eto, integrira se Europa, i sad ćemo tak-i-tak svi zajedno živjeti pod nebom modre zastave posute zlatnim zvjezdicama; ovo nikad nisu bile terre ni italianissime, ni croatissime, ni slovenissime, a postajale su to redom jedno pa drugo zato što je "imperialismo dei straccioni" kanio izbrisati slavenstvo Julijske Krajine, nakon 1918, umjesto da prihvati tog Stuparichevog "fratello slavo" kao Slovenca i kao Hrvata...

To je, lakonska - dakle i površna, ali i te kako utemeljena, povijesna sinteza mržnji, sukoba, ratova, exodusa, kulturocida, genocida na ovim granicama; i to NIJE TEMELJ zajedničke budućnosti; temelj je znanstvena iluminacija tamnih stranica zajedničke povijesti; temelj je obesmišljavanje besmislenih granica - proces koji se već "zalaufao", proces koji predvode intuitivno etnosi oko granica, čak prethodeći povijesno-političkim euro-procesima od kojih više ne mogu pobjeći ni ove tri države koje nas "posjeduju i dijele".

Na Soči pak i na Dragonji, nek se viju uzvišeni naši stijegovi, samo neka u našim japanskim limuzinama prolazimo preko tih granica u četvrtoj brzini, sa opreznih osdamdeset kilometara na sat...

CAMISA NERA - STELLA ROSA

Milan RAKOVAC

HR-10000 Zagreb, Dugi dol 3

SUMMARY

In us, the people along these borders, still surges the hot blood of patriotic "sublime states of mind", the Zvevovian transborder anguish. Have the fights for the national territory ended? Whenever, wherever and in whatever way the borders have happened to run between these nations, they have never separated us nor set us at variance.

Today we can speak about that Tomizza's "transborder identity", which not only negates That Other but is, according to its own free choice, THAT OTHER AS WELL. The work we are faced with is therefore mainly a scientific, artistic illumination of the dark sides of history, which implicitly confirms the absurdity of borders ...

<p>UDK/UDC: 341.382(44 Pariz)(093)"1947" 341.222(450:497.1)"1947"</p> <p>Jože PIRJEVEC, Università di Trieste, IT-341000 Trieste, Piazzale Europa; Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18</p> <p>La Conferenza di Pace di Parigi ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 7-14</p> <p>Lo studio sulla conferenza di pace di Parigi cerca di dimostrare il complesso iter diplomatico necessario per la definizione del nuovo confine italo-sloveno e per l'annessione del Litorale alla Slovenia (ovvero alla Jugoslavia). Il testo si basa principalmente su documenti inediti degli archivi britannici, che svelano in maniera eloquente i retroscena dei rapporti internazionali, spesso molto tesi, nel periodo che vedeva la divisione fra Oriente e Occidente sfociare in guerra fredda. Da questi documenti è evidente che il nuovo confine italo-sloveno, che doveva sostituire quello di Rapallo del 1920, fu frutto di compromessi fra le grandi potenze, per le quali le questioni etniche locali erano di secondaria importanza, in ogni modo subordinate agli interessi ideologici e geo-strategici.</p>	<p>UDK/UDC: 341.222(497.5-15):341.382(44 Pariz)"1947"</p> <p>Petar STRČIČ, Archivio HAZU, HR-1000 Zagreb, Strossmayerov trg 2</p> <p>Contributo sulla partecipazione croata alle decisioni diplomatiche della seconda Jugoslavia riguardanti la Croazia occidentale ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 45-70</p> <p>Dal 1918 alla seconda guerra mondiale una parte della costa adriatica croata era inclusa nel Regno d'Italia. Durante la guerra di liberazione, dal 1941 al 1945, ma soprattutto dopo il 1944, e dal 1945 in poi, ci furono sforzi politici e diplomatici tesi al mantenimento dei risultati bellici. A quest'attività - che termina nel 1947 con la conferenza di pace di Parigi - diedero il loro contributo tutta una serie di personalità croate (J. Broz Tito, mons. Dr. A. Juretić, mons. Dr. Milanović, dr. A. Mandić, dr. I. Ribar, dr. J. Smoljak, ecc.), di regioni (l'Istria ad esempio, con l'accoglimento delle decisioni sulla rottura dei legami statali con l'Italia) e la Croazia nel suo insieme.</p>
<p>UDK/UDC: 32(450):341.222(497.1:450)"1944/1947"</p> <p>Pietro PASTORELLI, University of "La Sapienza" Rome, IT-00100 Rome, Piazzale Aldo Moro, 5</p> <p>Italian policy and the issue of the western border ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 15-22</p> <p>Italian policy and the western border at the time of peace conference may indeed be not the most appropriate title of this article, since the defeated Italy was that time not able to lead any policy or politics at all. Thus we can only speak about the Italian standpoint towards the western border which, however, could not have any effect on the decision by the great powers. But it certainly deserves to be talked about, for on the basis of this very standpoint it is easier to understand the significant aspect of the Italian foreign policy, which began to assert itself only when the peace treaty came into force.</p>	<p>UDK/UDC: 327(497.1:420)"1945/1947"</p> <p>Ann LANE, Queen University di Belfast, GB, Northern Ireland - Belfast BT7 INN, 21 University square, E-mail: A.Lane@qub.ac.uk</p> <p>Gran Bretagna, la Jugoslavia e l'inizio della guerra fredda (1945-1947) ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 71-80</p> <p>L'articolo esamina le mutevoli posizioni britanniche in politica estera nei confronti della Jugoslavia nel periodo 1945-47, nell'ambito degli interessi generali britannici nell'Europa sud-orientale e dell'imminente guerra fredda. Due furono i punti di vista sul regime di Tito. Il primo interpretava la politica jugoslava in chiave totalitaria e quale espressione del monolitico blocco sovietico. L'altro vedeva invece in quella di Tito una direzione capace di atti autonomi.</p>
<p>UDK/UDC: 327(497.1:73)"1944/1948" 327.54</p> <p>Zachary T. IRWIN, Scuola di scienze umanistiche e sociologia, Penn State Erie, USA - Erie, PA, 16563-1501, Station Road</p> <p>La politica degli Stati Uniti nei confronti della Jugoslavia dopo la seconda guerra mondiale ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 23-44</p> <p>Il contributo esamina i rapporti tra gli Stati Uniti e la Jugoslavia dal 1944 al 1948. Intento principale è di collocare i rapporti bilaterali nell'ambito dell'imminente guerra fredda, prima dell'espulsione della Jugoslavia dal Cominform. Il contributo poggia sulle conoscenze attuali (Trieste, guerra civile in Grecia), su fonti di prima mano, quali le memorie, e sulle edizioni de "La politica estera degli Stati Uniti".</p>	<p>UDK/UDC: 327(497.1:4-15):323(497.1)"1945/1947" 327(497.1:73):323(497.1)"1945/1947"</p> <p>Jerca VODUŠEK STARIČ, Università di Maribor, Facoltà di pedagogia, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160</p> <p>Un accenno di descrizione degli effetti della politica jugoslava sull'attività diplomatica nel periodo 1945-1947 ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 81-98</p> <p>Lo scopo di questo studio è stato quello di evidenziare nei documenti diplomatici delle due potenze occidentali (National Archives di Washington e Public Record Office di Londra) - non è stato possibile consultarle quelli jugoslavi - i dettagli sugli accordi relativi alle questioni conflittuali relative al confine occidentale (ad esempio Gorizia) negli anni 1945-1947. I documenti hanno dimostrato che nei colloqui e nei contatti dei diplomatici americani e inglesi a Belgrado si trovavano al primo posto altri problemi e che i rapporti erano tutto fuorché buoni.</p>

<p>UDK/UDC: 341.222(497.5-15):341.382(44 Pariz)"1947" Petar STRČIĆ, Archiv der HAZU, HR-10000 Zagreb, Strossmayerov trg 2 Das Mittmachen Kroatiens in den diplomatischen Entscheidungen des zweiten Jugoslawiens über die westlichen Ortschaften Kroatiens (1943-1947) ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 45-70 Von 1918 bis zum Zweiten Weltkrieg hielt das Königreich Italien auch einen Teil der kroatischen ostadriatischen Küste. Während der Volksbefreiungskampfes 1941 bis 1945, vor allem in 1944, und dann nach 1945 verlief ein diplomatisch-politischer Kampf für die Aufbewahrung der erfolgreichen Ergebnisse des Krieges. In dieser Tätigkeit, die meistens mit der Pariser Friedenskonferenz in 1947 beendet wurde, war auch der Beitrag der Kroaten (J. Broz Tito, Mons. Dr. J. Juretić, Mons. Dr. B. Milanovać, Dr. A. Mandić, Dr. I. Ribar, Dr. I. Smolaka usw.) einiger kroatischen Gebiete (z.B. Istriens durch Entscheiden staatliche Beziehungen mit Italien zu unterbrechen) als auch des ganzen Kroatiens sehr wichtig.</p>	<p>UDK/UDC: 341.382(44 Pariz)(093)"1947" 341.222(450:497.1)"1947" Jože PIRJEVEC, Universität in Triest, IT-34100 Trieste, Piazzale Europa; ZRS Koper (Wissenschaftliches Forschungszentrum der Republik Slowenien), SI-6000 Koper, Garibaldijska 18 Pariser Friedenskonferenz ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 7-14 Die Abhandlung über den Pariser Friedensvertrag versucht den komplizierten diplomatischen Gang zu zeigen, der nötig war für die Gestaltung der neuen slowenisch-italienischen Grenze und für die Einschließung vom Küstenland zu Slowenien bzw. Jugoslawien. Der Text beruht vor allem auf unveröffentlichten Dokumenten aus britischen Archiven, die aufschlußreich die oft gespannten internationalen Verhältnisse in der Zeit, als die Spalte zwischen Ost und West schon in den kalten Krieg wucherte, offenlegen. Es ist daraus offensichtlich, daß die neue slowenisch-italienische Grenze, die die 1920 Rapallogrenze ersetzen sollte, Ergebnis eines Kompromisses zwischen den Großmächten war. Für sie waren die lokalen ethnischen Fragen nur von untergeordneter Bedeutung, die ideologischen und geostrategischen Interessen prädominierten.</p>
<p>UDK/UDC: 327(497.1:420)"1945/1947" Ann LANE, The Queen's University of Belfast, GB, Northern Ireland - Belfast, BT7 1NN, 21 University square, E-mail: A.Lane@qub.ac.uk Britanien, Jugoslawien und der Anfang des Kalten Krieges (1945-1947) ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 71-80 Die Schrift erforscht das wechselnde Wahnomen der Schöpfer der britischen Außenpolitik gegen Jugoslawien zwischen 1945 und 1947 im Kontext der breiteren Interessen Britaniens im südöstlichen Europa und des aufkommenden Kalten Krieges. Über Titos Regime entwickelten sich zwei Ansichten, die eine, die die Außenpolitik Jugoslawiens als Totalitarismus und als Teil des monolithischen Sowjetblocks zu erklären versuchte, und die andere, die Titos Leitung als Möglichkeit für unabhängige Tätigkeit wahrnahm.</p>	<p>UDK/UDC: 32(450):341.222(497.1:450)"1944/1947" Pietro PASTORELLI, Universität "La Sapienza, Rom, IT-00100 Roma, Piazzale Aldo Moro, 5 Die italienische Politik und die Frage der östlichen Grenze ACTA HISTRIAE, VI, 1998, S. 15-22 Die italienische Politik und die östliche Grenze in der Zeit der Friedenskonferenz ist vielleicht nicht der best geeignete Titel für unseren Beitrag, denn das besiegte Italien war eigentlich nicht fähig eine bestimmte Politik zu führen. Es kann also nur vom italienischen Standpunkt zur östlichen Grenze geredet werden. Es ist dabei nicht zu übersehen, daß dieser Standpunkt nicht einmal den geringsten Einfluß auf die Entscheidungen der Großmächte hatte. Es lohnt sich doch davon zu reden, denn auf Grund dieses Standpunktes ist es erst möglich einen wichtigen Aspekt der italienischen Außenpolitik besser zu verstehen, als diese mit dem Inkraftsetzen des Friedensvertrages sich natürlich erst zu gestalten begann.</p>
<p>UDK/UDC: 327(497.1:4-15):323(497.1)"1945/1947" 327(497.1:73):323(497.1)"1945/1947" Jerca VODUŠEK STARIĆ, Universität in Maribor, Pädagogische Fakultät, SI-2000 Maribor, Koroška cesta 160 Versuch des Umrisses der Wirkungen der Politik Jugoslawiens auf Geschehnisse in der Diplomatie im Zeitabschnitt 1945-1947 ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 81-98 Der Zweck dieser Schrift war in den diplomatischen Dokumenten zweier westlichen Großmächte (National Archives in Washington und Public Record Office in London - die jugoslawischen sind unzugänglich) die Einzelheiten über das Besprechen der Streitfragen der westlichen Grenze (z.B. Görz) in den Jahren 1945-1947 festzustellen. Das Material selbst aber zeigte, daß in diesen Gesprächen und in Kontakten der amerikanischen und britischen Diplomaten in Belgrad ganz andere Probleme im Vordergrund standen und daß die Beziehungen alles andere als gut waren.</p>	<p>UDK/UDC: 327(497.1:73)"1944/1948" 327.54 Zachary T. IRWIN, Schule der Humanistik und der Gesellschaftswissenschaften, Penn State Erie, USA - Erie, PA, 16563-1501, Station Road Die Politik der Vereinigten Staaten gegen Jugoslawien nach dem Zweiten Weltkrieg ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 23-44 In der Abhandlung werden die wichtigsten Bereiche der Verhältnisse zwischen den Vereinigten Staaten und Jugoslawien in der Zeit von 1944 bis 1948 besprochen. Der Zweck der Schrift ist die bilateralen Verhältnisse in den Kontext des aufkommenden Kalten Krieges vor der Vertreibung Jugoslawiens aus dem Koninform zu setzen. Die verwendeten Methoden sind am bestehenden Wissen gegründet (Triest, Der Griechische Zivilkrieg) als auch an primären Quellen wie an Memoiren und an den vielbändigen Foreign Relations of the United States (die Außenverhältnisse der Vereinigten Staaten).</p>

<p>UDK/UDC: 327.355.356(450 TLT)"1945/1954"</p> <p>Giampaolo VALDEVIT, University of Trieste, Pedagogical Faculty, IT-34100 Trieste</p> <p>The Allies and the Trieste issue during the restoration of peace and during the cold war</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 99-116</p> <p>The essay comprises an integral interpretation of the Trieste issue in its decisive phase, i.e. from the end of war to the period of peace negotiations.</p>	<p>UDK/UDC: 262.14(497.4 Primorska):341.222(497.1:450)"1945/1947"</p> <p>Nevenka TROHA, Istituto di storia recente, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>Il clero sloveno del Litorale ed il suo rapporto verso i nuovi confini sloveni (1945-1947)</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 139-156</p> <p>Il contributo esamina il rapporto del clero sloveno del Litorale nei confronti della nuova definizione dei confini. Il clero era unanime nella richiesta dell'annessione del Litorale sloveno con Trieste alla Jugoslavia. Una parte di esso vedeva nelle allora autorità jugoslave l'unica forza reale in grado di raggiungere questo obiettivo e si collegò attivamente ad essa; un'altra parte, accanto alla contemporanea richiesta di annessione, chiedeva una Jugoslavia diversa, non comunista.</p>
<p>UDK/UDC: 331.105.44:329(450.361 Trieste)"1945/1948"</p> <p>Tristano MATTA, Regional Institute for the History of the Liberation Movement in the Friuli-Giulia region, IT-34136 Trieste, Salita di Grotta 38</p> <p>The Syndicate and the social struggle in Trieste in the post-war period</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 117-126</p> <p>The article does not broach the already well-known course of the social struggle in the Trieste post-war period, but the relationship that gradually developed along it between the working class, trade union organisations and the parties. Apart from the aspects characteristic only of the working class that can here be summarised just partially in the explanatory category of the class struggle, the main attention is devoted to the influence exerted by the ideological and political conflicts (which agitated the town still for a number of years after the war) on the working-class struggle. Dealt with greatest care is the contrast (characteristic of the local history) between the trade union organisation of the United Syndicates under the leadership of the communists and the Workers' Chamber, around which gathered the workers known as the adherents of the labour movement. The study includes an analysis of their breakthrough strategy, organisational arrangement and the differences in their demands.</p>	<p>UDK/UDC: 329.15(450):341.222(450:497.1)"1944/1947"</p> <p>Marco GALEAZZI, Gramsci Institution Rome, IT-00100 Roma, Via Portuense 95</p> <p>Italian Communist Party and the Trieste issue (1944-1947)</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 157-172</p> <p>In his essay the author analyses the policy of the Italian Communist Party (CPI) towards the Trieste issue, which was the key problem in the international relations after the second World War. Initially he deals with the disputes, which during 1944-1945 split the Italian and Yugoslav communists, and then focuses, on the basis of some fresh archive documentation, on frequently contradictory Togliatti's attempt to find a bilateral solution to this question. He pays attention particularly to the diplomatic activities of the Party's Secretary (and some other leading members of the CPI, including Reale) during the peace negotiations and up to his meeting with Tito in November 1946. Togliatti was well aware of the links between the internal and international affairs and did everything to adjust to the national and democratic aspects of the CPI with its internationalism, which at times, however, had some contradictory effects.</p>
<p>UDK/UDC: 321.74(497.4 Slovensko primorje)"1945/1947" 321.74(450.361 Trst)"1945/1947"</p> <p>Metka GOMBAČ, Archivio della Repubblica di Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1</p> <p>La nuova amministrazione del Litorale 1945-1947</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 127-138</p> <p>Il contributo prende in esame il sistema dell'amministrazione, introdotto dal 1944 in poi nel Litorale sloveno e a Trieste dal Comitato Regionale di Liberazione Nazionale che, su decreto del CSLN (Consiglio Sloveno di Liberazione Nazionale) del 28.8.1944 era il massimo organo amministrativo, legislativo ed esecutivo. I fondamenti dell'amministrazione erano rappresentati dai comitati di liberazione nazionale, da quelli locali, distrettuali e circondariali a quello regionale. Dopo la firma dell'Accordo di Belgrado del 9.6.1945 e la divisione della Venezia Giulia in due zone, l'amministrazione militare alleata ripristinò nella Zona A l'amministrazione antecedente all'8.9.1943. Nel contributo viene invece messa in risalto l'attività del Comitato Regionale di Liberazione Nazionale, che perse la sua funzione di potere, mentre operò in qualità di organo consultivo sino alla sua estinzione, avvenuta il 23.2.1947.</p>	<p>UDK/UDC: 327(450 Free territory):323.15 323.15:341.222(450:497.1)"1947"</p> <p>Glenda SLUGA, Università di Sydney, Studi europei, AU - Sydney 2006</p> <p>"Inventando spazi etnici: "Il Territorio Libero", sovranità e Trattato di pace del 1947"</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 173-186</p> <p>L'obiettivo cruciale del Trattato di pace del 1947 fu il Territorio Libero di Trieste. L'idea della costituzione di un territorio libero nacque con questo documento per poi naufragare alla luce di considerazioni che nel periodo postbellico ritennero possibile una soggettività politica etnicamente distinta ed un territorio nazionale etnicamente delineabile. Mentre il Territorio Libero rappresentava il tentativo di creare un'area geopolitica anazionale, il confine di stato, che nel corso del tempo venne a determinarsi tra Italia e Jugoslavia, fu il risultato della politica realistica dettata dalla guerra fredda, e poggiava sulle sembianze di un'intransigente contrapposizione nazionale, culturale e politica, sull'intolleranza razziale e sull'ammissibilità che il territorio potesse essere etnicamente determinato.</p>

<p>UDK/UDC: 262.14(497.4 Primorska):341.222(497.1:450)"1945/1947"</p> <p>Nevenka TROHA, Institut der Neueren Geschichte, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>Die slowenische Geistlichkeit in Primorska und ihre Einstellung zu neuen slowenischen Grenzen (1945-1947)</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 139-156</p> <p>In der Abhandlung wird die Einstellung der slowenischen Geistlichkeit in Primorska zur neuen Abgrenzung erörtert. Die Geistlichkeit war einig im Forderung Primorska mit Triest soll zu Jugoslawien angegliedert werden. Ein Teil von ihnen, das in der damaligen jugoslawischen Behörden die einzige reale Macht, die fähig war das zu erreichen, sah, verband sich mit ihnen, das andere Teil verlangte jedoch gleichzeitig mit der Eingliederung auch ein anderes, nichtkommunistisches Jugoslawien.</p>	<p>UDK/UDC: 327:355.356(450 TLT)"1945/1954"</p> <p>Giampaolo VALDEVIT, Pädagogische Fakultät der Universität zu Triest, IT-34100 Triest</p> <p>Die Alliierten und Triester Frage zwischen Friedenserstellung und kaltem Krieg</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 99-116</p> <p>Das Essay enthält eine ganzheitliche Interpretation der Triester Frage in ihrer entscheidenden Phase, die vom Ende des Krieges bis zu Friedensverhandlungen reicht</p>
<p>UDK/UDC: 329.15(450):341.222(450:497.1)"1944/1947"</p> <p>Marco GALEAZZI, Fonds Gramsci Institut Rom, IT-00100 Roma, Via Portuense 95</p> <p>Die italienische Kommunistische Partei und Triester Frage (1944-1947)</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 157-172</p> <p>Im Essay analysiert der Autor die Politik der KPI zu Triester Frage, die Schlüsselproblem in den internationalen Beziehungen nach dem Zweiten Weltkrieg war. Zuerst behandelt er die scharfen Auseinandersetzungen, die im Zeitabschnitt 1944-45 die italienischen und jugoslawischen Kommunisten spaltete, danach konzentriert er sich aber, auch auf Grund der frischen Archivdokumentation, auf den oft widerspruchsvollen Versuch Togliattis eine zweiseitige Lösung zu diesem Problem zu finden. Besonders aufmerksam behandelt er die diplomatische Tätigkeit des Sekretärs und einiger der anderen Leiter der KPI (unter anderen auch Reale) in der Zeit der Friedensverhandlungen bis zum Treffen mit Tito im November 1946. Togliatti war der Verbindung zwischen den inneren und auswärtigen Angelegenheiten sehr gut bewußt und versuchte also die nationale und demokratische Seite der KPI mit ihrem Internationalismus in Einklang zu bringen, was aber manchmal widersprüchliche Folgen hatte.</p>	<p>UDK/UDC: 331.105.44:329(450.361 Trieste)"1945/1948"</p> <p>Tristano MATTA, Landesinstitut für die Geschichte der Befreiungsbewegung im Land Friaul-Julianische Mark, IT-34136 Trieste, Salita di Greta 38</p> <p>Gewerkschaften und Gewerkschaftskämpfe in Trieste in der Nachkriegszeit</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 117-126</p> <p>Der Beitrag eröffnet nicht den heute schon gut bekannten Verlauf der Sozialkämpfe in Triester Nachkriegszeit sondern die Beziehungen, die sich dabei stufenweise zwischen der Arbeiterklasse, Gewerkschaften und Parteien gestalten. Neben den nur für die Arbeiterschaft charakteristischen Aspekten, die auf dieser Stelle in der Erläuterungskategorie des Klassenkampfes nur kurz zusammengefaßt werden, wird die Aufmerksamkeit dem Einfluß der ideologischen und politischen Streite, die die Stadt noch lange nach dem Kriege erschütterten, auf Arbeiterkämpfe gewidmet. Besonders aufmerksam wird der für die lokale Geschichte charakteristische Widerstreit zwischen der Gewerkschaftsorganisation der Einheitlichen Gewerkschaften unter der Leitung der Kommunisten und der Arbeiterkammer, um welche sich die Arbeiter sammelten, die sich in der italienischen Front erkannten, behandelt. Die Studie enthält die Analyse ihrer Vorstoßstrategie, der Organisation und der Unterschiede in ihren Forderungen.</p>
<p>UDK/UDC: 327(450 Free territory):323.15 323.15:341.222(450:497.1)"1947"</p> <p>Glenda SLUGA, Universität von Sydney, Europäische Studien, AU - Sydney 2006</p> <p>Die Erfindung der ethnischen Räume: Das "Freie Gebiet", Souveränität und Friedensvertrag von 1947</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 173-186</p> <p>Das Freie Triester Gebiet war eines der Schlüsselziele des Friedensvertrags von 1947. Der Artikel ordnet die Idee vom "Freien Gebiet" und ihren Krach in den Kontext der Nachkriegsvoraussetzung von ethnisch bestimmter Subjektivität und ethnisch bestimmtem ethnischem Territorium ein. Während das Freie Gebiet mit der Möglichkeit einen nichtethnischen geopolitischen Raum zu erschaffen experimentierte, war die Grenze, die am Ende zwischen Italien und Jugoslawien gezogen wurde, Produkt der Realpolitik des Kalten Krieges, gegründet auf Vorbildern der unnachgiebiger nationalen/kulturellen/politischen Oppositionen, auf der Natürlichkeit des Hasses unter Rassen und auf dem Akzeptieren der Voraussetzung, daß Räume ethnisch bestimmt werden können.</p>	<p>UDK/UDC: 321.74(497.4 Slovensko primorje)"1945/1947" 321.74(450.361 Trst)"1945/1947"</p> <p>Metka GOMBAČ, Archiv der Republik Slowenien, SI-1000 Ljubljana, Zvezdarska 1</p> <p>Die neue Verwaltung von Primorska 1945-47</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 127-138</p> <p>Der Beitrag behandelt das System der Verwaltung, das im slowenischen Küstenland und in Triest seit September 1944 vom Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (der Landesvolksbefreiungsausschuß: nach Verordnung des Slowenischen Nationalbefreiungsrats SNOS vom 28. August 1944 der höchste administrative, gesetzgebende und exekutive Organ) eingeführt wurde. Als Grundlage der Verwaltung dienten die Volksbefreiungsausschüsse auf Ebenen von Ort, Kreis, Bezirk und Land. Nach dem Unterschreiben des Belgrader Abkommens am 9. Juni 1945 und nach der Teilung der Julianischen Mark in zwei Zonen, wurde von der Militärverwaltung der Alliierten in der Zone A die Art Verwaltung eingeführt, die bis 8. September 1943 in Kraft gewesen war. In der Abhandlung wird die Tätigkeit des Landesvolksbefreiungsausschusses ausgesetzt, der seine Funktion als Gewalt zwar verloren hatte, vollzog aber die Tätigkeit des Beratungsorgans bis zu seinem Abschaffen am 23. Februar 1947.</p>

<p>UDK/UDC: 325.2(497.4 Slovenso primorje)"1947/1954" 325.2(497.4=50)"1947/1954"</p> <p>Maruša ZAGRADNIK, SI-6320 Portorose, Via dei marittimi 11</p> <p>Emigrazione e opzioni in favore della cittadinanza italiana nella parte del Litorale annesso alla Repubblica popolare di Slovenia con il trattato di pace</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 187-200</p> <p>La prima parte del contributo tratta l'emigrazione dal Litorale sloveno come un processo demografico che ha origine nella politica demografica e di snazionalizzazione condotta sul territorio etnico sloveno dal governo italiano nell'anteguerra. Di seguito viene analizzato lo stato giuridico di questo processo migratorio. Gli abitanti del territorio assegnato alla Jugoslavia con il Trattato di pace potevano infatti mantenere la cittadinanza italiana e quindi, entro un anno dalla presentazione dell'opzione, trasferirsi in Italia. La base giuridica di questo processo era costituita dal Trattato di pace con l'Italia, dall'accordo italo-jugoslavo del 23 dicembre 1950, nonché dallo scambio di lettere e di note tra i due stati. Questi documenti, le disposizioni di legge che sulla base degli accordi stabiliti furono emesse dalla Jugoslavia e i materiali d'archivio, dimostrano come l'Italia incitasse le opzioni, mentre la Jugoslavia, che in un primo tempo le conteneva, cedesse poi alle richieste italiane.</p>	<p>UDK/UDC: 323(450.361 Trst)(047.54)"1945" 94(450.361 Trst)"1945"</p> <p>Katja COLJA, Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18</p> <p>Il rapporto della popolazione slovena di Trieste con il potere popolare e con gli alleati</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 233-238</p> <p>Il contributo prende in esame la drammatica situazione politica a Trieste, immediatamente alla fine del secondo conflitto mondiale; come la popolazione, dopo una lunga guerra, dovettero sopportare un'altra "battaglia", che si lasciò dietro molti scheletri. La parte centrale è dedicata all'uomo comune e alla sua visione degli eventi straordinariamente complessi del maggio 1945. I ricordi di questi testimoni permangono condizionati e soggettivi, ma al ricercatore offrono quella "verità nascosta" e quella cosiddetta storia dei piccoli uomini, ignorate dalle fonti archivistiche.</p>
<p>UDK/UDC: 316.343.64:329.15(497.4/5 STO)</p> <p>Marta VERGINELLA, Università di Lubiana, Facoltà di filosofia, Dipartimento di storia, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2; Centro di ricerche scientifiche della Repubblica di Slovenia, SI-6000 Capodistria, Via Garibaldi 18</p> <p>La campagna istriana nel vortice rivoluzionario</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 203-214</p> <p>Lo studio fa luce sulla risposta della campagna istriana ai dirompenti avvenimenti politici del dopoguerra, sull'influenza dell'alta politica nella vita quotidiana dell'Istria, sui tentativi dei rappresentanti del potere popolare di abbattere i vecchi equilibri esistenti nei villaggi per affermarne di nuovi e su come questi, spesso sotto l'influenza delle realtà locali, scendessero a compromessi con le vecchie tradizioni. La fedeltà alle tradizioni nella campagna istriana rallentò l'affermazione dei nuovi traguardi rivoluzionari e permise solo cambiamenti superficiali che non interessarono le principali strutture sociali e la vita pratica.</p>	<p>UDK/UDC: 325.11(450 STO):325.2(497.4/5 Istra)</p> <p>Alessandro (Sandi) VOLK, Istituto per gli studi etnici, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26</p> <p>Insediamiento degli esuli istriani nella regione di Trieste: aspetti della "Bonifica nazionale"</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 239-252</p> <p>Sulla base di nuovo materiale d'archivio l'autore offre una visione della creazione dell'apparato statale italiano per la questione degli esuli istriano-dalmati e il suo uso per fini politici e di propaganda. Viene rivolta un'attenzione particolare soprattutto all'insediamento sistematico di esuli per la "bonifica nazionale" in aree abitate prevalentemente da sloveni nella Zona A del TLT e il rafforzamento delle forze nazionalistiche italiane a Trieste sino all'anno 1954.</p>
<p>UDK/UDC: 008(450.361)"1945/1947"</p> <p>Milan PAHOR, Biblioteca popolare degli studi di Trieste, Reparto di storia, IT-34138 Trieste, Via Petronio 4</p> <p>Risveglio dell'attività culturale a Trieste negli anni 1945-1947</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 215-232</p> <p>Dopo oltre cinquant'anni dalla fine della seconda guerra mondiale e della liberazione è giunto il momento di svolgere un lavoro sistematico di ricerca sulla storia post bellica degli sloveni di Trieste. La ricerca richiede un approccio multidisciplinare, in modo da comprendere appieno l'attività politica, nazionale, economica, culturale, artistica, sportiva e scolastica. In questo contesto si inserisce questo piccolo contributo sul risveglio dell'attività culturale a Trieste negli anni 1945-1947.</p>	<p>UDK/UDC: 327(436):627.2(450.361 Trst)"1945/1950"</p> <p>Karl STUHLPHARRER, University of Vienna, Institute for Modern History, AT-1090 Wien, Spitalgasse 2 (Hof 1)</p> <p>Trieste and Austria - the first five years after the second world war</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 253-260</p> <p>During the first months after renewed Austrian independence in April 1945 the Austrian government gave no priority to the question of Trieste, although there did exist here and there ideas of a common central European state including both, Austria and Trieste. But returning the situation between the wars free access to the port of Trieste was of great interest for economic reasons, and because of passing Trieste all the goods coming to Austria by United Nations relief programs.</p> <p>The Austrian government tried to not be involved in the struggle for Trieste between Yugoslavia and Italy, for they feared repercussions on South Tyrol question on the one hand and the Yugoslav claims on Austrian Territory on the other hand.</p> <p>So the solution of Paris Peace Conference of 1947 to build up a Free Territory of Trieste seemed to be the utmost guarantee of Austrian foreign trade's interests. But situation changed rapidly after communist assumption of power in Czechoslovakia and Hungary, although the port of Trieste remained important for Austria until the construction of oil pipeline from Trieste to Germany and Austria introduced a new important element in reciprocal economic relations.</p>

<p>UDK/UDC: 323(450.361 Trst)(047.54)"1945" 94(450.361 Trst)"1945"</p> <p>Katja COLJA, ZRS Koper (Wissenschaftliches Forschungszentrum der Republik Slowenien), SI-6000 Koper, Garibaldijska 18</p> <p>Die Einstellung der slowenischen Bevölkerung Triests zur Volksmacht und zu Alliierten</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 233-2386</p> <p>Der Beitrag behandelt die dramatische politische Lage gleich nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges in Triest; wie die Einwohner nach dem langen Krieg noch eine "Schlacht" durchhalten mußten, die hinter sich auch viele Totengerippe liegen ließ. Der zentrale Teil ist dem kleinen Mensch und seinen Ansichten der äußerst komplizierten Ereignisse im Mai 1945 gewidmet. Das Gedächtnis dieser Einwohner ist noch immer bedingt und subjektiv, dem Forscher bietet aber jedoch jene "versteckte Wahrheit" und die sogenannte Geschichte des kleinen Menschen an, die von Archivquellen abgedeckt wird.</p>	<p>UDK/UDC: 325.2(497.4 Slovensko primorje)"1947/1954" 325.2(497.4=50)"1947/1954"</p> <p>Maruša ŽAGRADNIK, SI-6320 Portorož, Pot pomorščakov 11</p> <p>Aussiedlung aus dem der Volksrepublik Slowenien zugeteilten Teil von Primorsko und Optieren für Italien</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 187-200</p> <p>Im ersten Teil der Abhandlung wird die Aussiedlung aus dem slowenischen Küstenland als demographischer Prozeß behandelt, der seine Ursprünge in der demographischen und Entvölkerungspolitik der italienischen Regierung im slowenischen ethnischen Raum vor dem Kriege hat. Weiter wird die rechtliche Ordnung dieses Migrationsprozesses analysiert. Die Bewohner des Raumes, der mit dem Friedensvertrag Jugoslawien zugeteilt worden war, konnten nämlich italienische Staatsbürgerschaft behalten und dann in einem Jahr nach der Optionserklärung nach Italien aussiedeln. Die rechtlichen Vorlagen dafür waren der Friedensvertrag mit Italien, das jugoslawisch-italienische Abkommen vom 23. Dezember 1950 und zwischen den beiden Staaten ausgetauschten Briefe und Noten. Diese Dokumente, rechtliche Vorschriften, die Jugoslawien auf Grund der Abkommen verfaßte als auch Archivquellen zeigen, daß Italien das Optieren förderte, Jugoslawien aber zunächst begrenzte, später jedoch der italienischen Forderungen nachgab.</p>
<p>UDK/UDC: 325.11(450 STO);325.2(497.4/5 Istra)</p> <p>Alessandro (Sandi) VOLK, Institut für Nationalfragen, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26</p> <p>Die Ansiedlung der Flüchtlinge aus Istrien in Triester Provinz: die Aspekte der Nationalen Bonifizierung</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 239-252</p> <p>Auf Grund der neuen Archivmaterialien stellt der Autor eine Übersicht des Schaffens des italienischen Staatsapparats im Verwalten der Frage der Flüchtlinge aus Istrien und Dalmatien und ihr Verwenden zu politischen Zwecken und zu Zwecken der Propaganda vor. Aufmerksamkeit gilt besonders der planmäßigen Ansiedlung der Flüchtlinge in mit Slowenen besiedelten Gebieten in der Zone A des Freien Gebietes von Triest und der Stärkung der italienischen nationalistischen Kräfte in Triest bis 1954.</p>	<p>UDK/UDC: 316.343.64:329.15(497.4/5 STO)</p> <p>Marta VERGINELLA, Universität in Ljubljana, Philosophische Fakultät, Abteilung der Geschichte, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2; ZRS Koper (Wissenschaftliches Forschungszentrum der Republik Slowenien), SI-6000 Koper, Garibaldijska 18</p> <p>Das Land Istriens im Wirbel der Revolution</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 203-214</p> <p>Der Artikel erleuchtet die Reaktionen des istrischen Hintergrundes auf die politischen Umbruchereignisse nach dem Krieg, wie in das Alltagsleben Istriens die Großpolitik einschneit, wie die Vertreter der Volksmacht auf dem Dorfe die alten Gleichgewichtszustände abzubrechen versuchten und neue zu errichten und wie sie nicht selten unter dem Druck der örtlichen Realität auf Kompromisse mit altem, mit Tradition eingingen. In Dörfern Istriens verzögerte die Pflicht gegen Tradition das Durchsetzen der revolutionären Ziele, sie erlaubte nur oberflächliche Änderungen, die aber die Grundstruktur und Praxis der Gesellschaft nicht betraf.</p>
<p>UDK/UDC: 327(436):627.2(450.361 Trst)"1945/1950"</p> <p>Karl STUHLPFARRER, Institut für Zeitgeschichte der Universität Wien, AT-1090 Wien, Spitalgasse 2 (Hof 1)</p> <p>Triest und Österreich-die ersten zehn Jahre nach dem Zweiten Weltkrieg</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 253-260</p> <p>In den ersten Monaten nach der erneuerten Unabhängigkeit Österreichs (in April 1945) gab die österreichische Regierung der Triester Frage keine Priorität, obwohl hier und da schon die Ideen von einem gemeinsamen mitteleuropäischen Staat, die auch Österreich und Triest umfasse, zu vernehmen waren. Sonst wurde dem freien Zugang in den Triester Hafen viel Interesse gewidmet, vor allem aus ökonomischen Gründen, aber auch weil durch diesen Hafen nach Österreich die Hilfe der Vereinigten Nationen einströmte.</p> <p>Doch hatte aber die Regierung Österreichs auch keine Lust dazu sich in den Kampf für Triest zwischen Jugoslawien und Italien zu verwickeln, auf einer Seite hatte sie nämlich Angst vor Reaktionen auf Südtiroler Frage und vor jugoslawischen territorialen Ansprüchen auf der anderen. So schien die Entscheidung der Pariser Friedenskonferenz in 1947 das Freie Territorium von Triest zu gründen noch die beste Garantie der Verwirklichung der Interessen des österreichischen Außenhandels. Die Lage veränderte sich aber rasch als in Ungarn und in der Tschechoslowakei die Kommunisten die Macht übernahmen. Trotzdem blieb Triester Hafen für Österreich die ganze Zeit sehr wichtig, bis zum Aufbauen der Ölleitung aus Triest nach Deutschland und Österreich, die zu einem neuen wichtigen Element in den gegenseitigen Wirtschaftsbeziehungen wurde.</p>	<p>UDK/UDC: 008(450.361)"1945/1947"</p> <p>Milan PAHOR, Volks- und Studienbibliothek in Triest, Abteilung der Geschichte, IT-34138 Trieste, Via Petronio 4</p> <p>Die Wiedererweckung der kulturell-aufklärerischen Tätigkeit in Triest 1945-1947</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 215-232</p> <p>Mehr als fünfzig Jahre nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges und nach der Befreiung ist die Zeit gekommen, die Nachkriegsgeschichte der Triester Slowenen systematisch zu erforschen und darüber zu schreiben. Das Forschen und das Schreiben sollen auf multidisziplinärem Verfahren beruhen, denn sie sollen die politischen, nationalen und wirtschaftlichen Tätigkeiten als auch die in Bereichen der Kultur, der Aufklärung, der Kunst, der Körperkultur und des Schulwesens umfassen. In diesen Gedankenzusammenhang gehört auch das Bruchstück über die Wiedererweckung der kulturell-aufklärerischen Tätigkeiten in Triest in den Jahren 1945-1947.</p>

<p>UDK/UDC: 338(450.36)"1945/1954" 338(497.4/5 Istra)" 1945/1954"</p> <p>Božo REPE, Università di Lubiana, Facoltà di Filosofia, Dipartimento di storia, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>Il confine occidentale sloveno e la questione economica</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 261-270</p> <p>L'autore esamina la politica economica nella regione Giulia durante l'occupazione jugoslava seguita alla fine della seconda guerra mondiale e durante la divisione della Venezia Giulia e del Territorio Libero di Trieste in Zona A e Zona B. Viene qui dimostrato che le divisioni confinarie e i conflitti politici e ideologici influenzarono quello che era stato prima uno spazio economico unitario. L'autore esamina anche la politica economica delle varie parti implicanti della situazione esistenti nel decennio successivo alla guerra e cioè l'amministrazione militare alleata, la Slovenia (Jugoslavia) e l'Italia. Dopo la soluzione del problema dei confini, nel 1954, il confine fra Italia e Jugoslavia si andò gradualmente aprendo, sino a diventare il più aperto d'Europa fra uno stato socialista e uno capitalista. Positivo fu anche l'andamento della collaborazione economica. Ma nonostante ciò il vecchio spazio economico comune venne rinnovato solo parzialmente.</p>	<p>UDK/UDC: 323.282(450.34=863)"19"</p> <p>Miran KOMAC, Istituto per gli studi etnici, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26</p> <p>La violenza post bellica nella Slavia Veneta</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 285-2986</p> <p>L'autore esamina le varie forme di violenza ai danni della comunità nazionale slovena nella Slavia Veneta. Fra esse soprattutto il fenomeno del cosiddetto "tricolorismo". Sono poi esaminati i processi contro gli sloveni e l'approccio negativo delle autorità italiane nei confronti delle richieste riguardanti l'uso della lingua slovena in pubblico e la creazione di scuole in lingua slovena. L'autore esamina anche il concetto di (non) sviluppo, che ha causato un vero e proprio disastro in campo nazionale. La parte conclusiva dello studio presenta i tentativi di fabbricazione della teoria inerente l'etno genesi degli sloveni della Slavia Veneta.</p>
<p>UDK/UDC: 94(450.367-04) 94(497.4-16-04)</p> <p>Branko MARUŠIČ, Istituto storico Milko Kos del ZRC SAZU, Unità di ricerche scientifiche Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica</p> <p>Il nuovo confine nel Goriziano</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 271-284</p> <p>Nel corso dei secoli, il Goriziano è stato terra di confine. Una posizione che ha conservato anche dopo la seconda guerra mondiale quando, in base all'Accordo di Belgrado (9.6.1945), il territorio che faceva parte della Venezia Giulia venne diviso da una linea di demarcazione in Zona A, sotto amministrazione militare alleata, e Zona B, sotto amministrazione militare jugoslava. Questa divisione perdurò sino al 15 settembre del 1947, quando diventò operante il Trattato di pace di Parigi (10.2.1947). La nuova frontiera venuta a dividere il Goriziano era il frutto di un compromesso tra le forze alleate e non soddisfaceva nessuna delle parti in causa (Italia, Jugoslavia). Il confine non teneva conto né del principio etnico, sostenuto dagli jugoslavi e dall'Unione Sovietica, né era stato tracciato secondo le richieste degli italiani, che avevano sostenuto il principio del confine naturale, composto da elementi storici, linguistici e gravitazionali. Il confine naturale, prima ancora di essere stabilito, aveva irritato sia l'opinione pubblica slovena sia quella italiana. In seguito alla costituzione del Territorio Libero di Trieste (TLT), dal 15 settembre 1947, la maggior parte del confine di stato tra Italia e Jugoslavia scorreva in realtà soltanto nel Goriziano, sino all'ottobre del 1954, quando il territorio venne diviso tra i due stati. Il tracciato definitivo del confine di stato nel Goriziano venne stabilito con gli Accordi di Osimo (1975).</p>	<p>UDK/UDC: 341.222(450:497.1):32(497.4)"1941/1945"</p> <p>Tone FERENC, Istituto di storia recente, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>Il problema dei confini occidentali sloveni 1941-1945</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, p.p. 298-310</p> <p>La lotta di liberazione, iniziata nel 1941 dal Fronte di Liberazione del popolo sloveno, era contemporaneamente anche la lotta per una Slovenia unita. Questo era il traguardo annunciato dal Fronte di Liberazione stesso e dal Partito Comunista della Slovenia e inserito dal Fronte nel proprio programma di nove punti principali. Ma entrambi stabilirono piuttosto genericamente che cosa doveva far parte della Slovenia Unita, nonostante la commissione per i confini presso il Comitato Esecutivo del F. d. L., operante a Lubiana alla fine del 1941 e agli inizi del 1942, avesse stabilito più esattamente i confini ai quale aspirare dopo la vittoria della coalizione antifascista. Ma appena con l'attività dell'Istituto scientifico presso il Comitato Esecutivo del F. d. L. ovvero presso la Presidenza del Consiglio di liberazione nazionale della Slovenia, fondato nel gennaio del 1944, venne stabilita la piattaforma per la soluzione dei problemi legati ai confini. I progetti esaminati nelle riunioni del 20 marzo a Simić e del 9 settembre 1944 alla Base 80 nella zona di Kobaevski Rog, facevano parte delle tesi più serie e scientificamente fondate sul periodo post bellico. Fra questi i più importanti erano opera del direttore Fran Zwitter. La maggior parte degli elaborati, i cui contenuti vennero poi riassunti dal progetto di Zwitter sui Confini del territorio sloveno e tradotti in più lingue per la dirigenza della LPL jugoslava, prevedeva la divisione confinaria su principi etnici, fermo restando che le città e i porti con popolazione non slovena, che avrebbe avuto l'autonomia, erano parte integrante del retroterra a maggioranza slovena. Nel 1945 iniziò ad occuparsi delle questioni confinarie anche l'Istituto per lo studio delle questioni internazionali di Belgrado, dove dal 16 marzo 1945 il dottor Zwitter fu segretario e uno degli operatori più valenti. Ma gli studi su questo problema continuarono anche presso l'Istituto scientifico sloveno.</p>

<p>UDK/UDC: 323.282(450.34=863) "19"</p> <p>Miran KOMAC, Institut für ethnische Fragen, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26</p> <p>Gewalt nach dem Kriege im Venetianischen Slowenien</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 285-298</p> <p>Der Autor behandelt verschiedene Formen der Gewalt-handlungen über den Mitgliedern der slowenischen ethnischen Gemeinschaft im Julianischen Venetien, unter welchen das Phänomen des sogenannten "Tricolorismus" besonders analysiert wird. Weiter werden Gerichtsprozesse gegen Slowenen erwähnt und die negative Einstellung der italienischen Behörden gegen die Forderungen der Slowenen nach öffentlicher Verwendung der slowenischen Sprache und Gründung slowenischer Schulen. Der Autor behandelt auch das Konzept der (Nicht)entwicklung, das eine echte nationale Zerstörung verursachte. Im letzten Teil werden noch die Versuche der Gestaltung einer besonderen Theorie über die Ethnogenese der Slowenen im Julianischen Venetien behandelt.</p>	<p>UDK/UDC: 338(450.36) "1945/1954" 338(497.4/5 Istra) "1945/1954"</p> <p>Božo REPE, Universität in Ljubljana, Philosophische Fakultät, Abteilung der Geschichte, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2</p> <p>Die slowenische westliche Grenze und die Wirtschaftsfrage</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 261-270</p> <p>In der Abhandlung erörtert der Autor die Wirtschaftspolitik im Julianischen Venedig und zwar in der Zeit der jugoslawischen Besatzung am Ende des Zweiten Weltkrieges, in der Zeit der Teilung auf Zonen A und B des Julianischen Venedigs und auf Zonen A und B des Freien Gebietes von Triest. Dargestellt wird, wie die Abgrenzungen und die politischen und ideologischen Konflikte den früher einheitlichen Wirtschaftsraum beeinflussten. Der Autor behandelt auch die Wirtschaftspolitik der verwickelten Seiten im Jahrzehnt nach dem Zweiten Weltkrieg: der Militärverwaltung der Alliierten, der Slowenen (Jugoslawen) und der Italiener. Nach der Lösung der Grenzfrage in 1954 öffnete sich die Grenze zwischen Italien und Jugoslawien stufenweise und wurde zur meist geöffneten Grenze zwischen sozialistischen und kapitalistischen Staaten in Europa. Gut war auch die wirtschaftliche Zusammenarbeit. Trotzdem erneuerte sich der einst einheitliche Wirtschaftsraum nur teilweise.</p>
<p>UDK/UDC: 341.222(450.497.1):32(497.4) "1941/1945"</p> <p>Tone FERENC, Institut für neuere Geschichte, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>Problem der westlichen Grenze bei Slowenen 1941-1945</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 299-310</p> <p>Der Befreiungskampf den in 1941 die Befreiungsfront (OF) des slowenischen Volkes begann, war zugleich auch der Kampf für vereinigtes Slowenien. Dieses Kriegsziel verkündigten die Befreiungsfront und die Kommunistische Partei Sloweniens auch öffentlich, die OF nahm es sogar in ihr Grundprogramm von neun Punkten hinein. Die beiden führten jedoch eher allgemein als konkret an, was zum Vereinigten Slowenien gehört, obwohl die Kommission für Grenzen beim Exekutivausschuß (IO) der OF, die am Ende des Jahres 1941 und am Anfang von 1942 in Ljubljana tätig war, die neuen Grenzen, die mit dem Sieg der antifaschistischen Koalition erreicht werden sollten auch schon genauer bestimmte. Erst die Tätigkeit des im Januar 1944 gegründeten Wissenschaftsinstituts beim IO der OF bzw. beim Präsidium des slowenischen Nationalbefreiungsrates verschaffte eine wissenschaftliche Grundlage für die Lösung der Grenzfragen. Eine Anzahl von Elaborate, die wichtigsten darunter vom Direktor Fran Zwitter geschrieben, die in den Sitzungen am 20. März in Semič und am 9. September 1944 in Baza 80 in Kočevski Rog behandelt wurden, gehören zu den ernstesten und wissenschaftlich best gegründeten Vorbereitungen auf die Nachkriegszeit. In den meisten Elaboraten, dessen Inhalt später Zwitter's Elaborat "Die Grenzen des slowenischen Raumes" enthielt und die in verschiedenen Sprachen der Leitung des Nationalbefreiungskampfes für Jugoslawien vermittelt wurden, wurde die Abgrenzung nach ethnischen Grundsätzen vorgesehen, berücksichtigend dabei, daß die Städte und die Häfen mit allochtoner Bevölkerung, die Autonomie bekommen sollte, zu dem Hintergrund mit meist slowenischer Bevölkerung gehören. In 1945 fang mit der Erforschung der Grenzfragen auch das Institut für Forschung der internationalen Fragen in Belgrad an, wo Dr. Zwitter vom 16. März als Sekretär und einer der fähigsten Arbeiter angestellt wurde. Damit hörte aber die Tätigkeit dieser Art im slowenischen Wissenschaftsinstitut keineswegs auf.</p>	<p>UDK/UDC: 94(450.367-04) 94(497.4-16-04)</p> <p>Branko MARUŠIČ, Historisches Institut Milko Kos ZRC SAZU, Forschungseinheit, SI-5000 Nova Gorica</p> <p>Die neue Grenze im Görzer Raum</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 271-284</p> <p>Görz war seit Jahrhunderten ein kleines Markland. Solche Grenzlage erhielt es auch nach dem Zweiten Weltkrieg, als sein Gebiet auf Grund des Belgrader Abkommens vom 9. Juni 1945 zuerst mit einer Demarkationslinie auf zwei Zonen geteilt wurde: die Zone A mit der Militärverwaltung der Alliierten und Zone B mit der Militärverwaltung der jugoslawischen Armee. Diese Teilung dauerte bis am 15. September 1947 die Bestimmungen des Pariser Friedensvertrages vom 10. Februar 1947 in Kraft gesetzt wurden. Die neue Grenze, die das Land von Görz teilte, war die Frucht des Kompromisses der alliierten Mächte, sie stellte keine der beiden betroffenen Parteien (Jugoslawien, Italien) zufrieden. Die Grenze berücksichtigte weder das ethnische Prinzip, das die Jugoslawen und die Vertreter der Sowietunion forderten, noch folgte sie den Ansprüchen Italiens, die das Prinzip der natürlichen Grenze mit Beimischung der geschichtlichen, sprachlichen und Gravitationselemente betonten. Noch früher als sie überhaupt endgültig gezeichnet wurde, wühlte die widernatürliche Grenze so die slowenische als auch die italienische Öffentlichkeit auf. Wegen der Gründung des Freien Triester Gebietes verlief seit 15. September 1947 das überwiegende Teil der Staatsgrenze zwischen Italien und Jugoslawien nur am Görzer Boden, all bis Oktober 1954, als das Gebiet zwischen die beiden Staaten geteilt wurde. Endgültig wurde aber der Verlauf der Staatsgrenze erst mit dem Abkommen von Osimo (1975) bestimmt.</p>

<p>UDK/UDC: 341.222(450:497.1):329(497.4)"1941/1945" Boris MLAKAR, Istituto di storia recente, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1 La questione del confine occidentale presso gli sloveni 1941-1945 (il tabor anti-rivoluzionario) ACTA HISTORIAE, VI., 1998, p.p. 311-324 Intento della ricerca era di offrire una rassegna delle idee e dei punti di vista del cosiddetto Tabor anti-rivoluzionario in terra slovena durante la seconda guerra mondiale sino alla questione del futuro confine di stato sloveno post-bellico. L'autore è ricorso alla rara letteratura esistente in merito, e soprattutto alla stampa illegale pubblicata durante il conflitto e alle fonti d'archivio, la più importante delle quali è rappresentata dal materiale del dr. Izidor Cankar. Mediante citati illustrativi o sunti conformi ha presentato le richieste, le aspirazioni e anche le illusioni sul confine occidentale, che regnavano tra coloro che parteciparono al tabor.</p>	<p>UDK/UDC: 008(450 STO+497.4 STO) 37(450 STO+497.4 STO) Aleš GABRIČ, Istituto di storia recente, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1 Istituzioni culturali slovene nel Litorale tra missione culturale e politica ACTA HISTORIAE, VI., 1998, p.p. 347-368 Alla fine della seconda guerra mondiale gli sloveni del Litorale poterono usare di nuovo la propria lingua materna nelle istituzioni pubbliche e culturali, cosa che il regime fascista aveva loro vietato. In quest'ambito ci furono notevoli differenze nelle Zone A e B della Venezia Giulia. Nella Zona A l'amministrazione militare alleata esigeva un'attività "apolitica" da parte delle istituzioni culturali e andava incontro a contrasti con la direzione del movimento di liberazione sloveno, mentre nella Zona B le nuove autorità slovene adeguavano il sistema scolastico e l'attività delle istituzioni culturali al sistema operante in Slovenia.</p>
<p>UDK/UDC: 341.222(497.4:45)"194":329 AO Janko PLETERSKI, SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 3 Proposta di mantenimento del confine di Rapallo e divisione della Slovenia ACTA HISTORIAE, VI., 1998, p.p. 325-330 Il Comitato d'azione per lo stato sloveno (Ciril Žebot) il 31 maggio 1946 propose al governo britannico (nel pro memoria "The problem of Trieste") che la conferenza di pace di Parigi con l'Italia non modificasse il confine di Rapallo fra l'Italia e la Jugoslavia "di Tito". Il territorio della Venezia Giulia non doveva venire diviso secondo una linea etnica ma, integro, dare origine allo "stato indipendente giuliano" (Free Julian State). Ciò avrebbe significato la divisione della Slovenia in due stati. Fra l'emigrazione politica slovena, che insorse contro la proposta del Comitato d'azione, ci fu anche Miha Krek appoggiato del vescovo Gregorij Rožman.</p>	<p>UDK/UDC: 39(450.36+863)"1945/1991" 39(497.4 Goriška)"1945/1991" Inga MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Museo di Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1 Memorie della nostra giovinezza Rassegna etnologica degli eventi post-bellici nel Goriziano ACTA HISTORIAE, VI., 1998, p.p. 369-388 L'articolo prende in esame gli elementi della cultura popolare tradizionale dell'area goriziana che, a seconda dei casi, hanno subito modifiche, si sono mantenuti o si sono integrati nell'incontro con le altre culture, con le quali la popolazione del Litorale è venuta a contatto nel periodo successivo alla seconda guerra mondiale. Costata inoltre la nascita di elementi caratteristici di identificazione della cultura popolare, che la popolazione, a seconda dei casi, fa propri o rifiuta sotto la pressione della politica del regime politico o dello sviluppo e della modernizzazione.</p>
<p>UDK/UDC: 341.222(450:497.1 Gorica)(047.53)"1947/1949" Andrej MALNIČ Museo di Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1 Topografia della memoria sul nuovo confine ACTA HISTORIAE, VI., 1998, p.p. 331-346 L'articolo esamina l'impatto nel 1947-1949 sulla popolazione dei villaggi vicini alla città di Gorizia, da Miren a Solkan, del nuovo confine tra Jugoslavia e Italia. La ricerca è basata su testimonianze orali della gente che viveva e lavorava sul posto. Per gli sloveni il nuovo confine era non solo ingiusto, visto che costituiva qualcosa di ben oltre di una semplice linea di demarcazione tracciata sulla carta. Non solo divideva la terra, ma anche la gente, il patrimonio storico, culturale, sociale, economico e nazionale dell'ambiente goriziano, che fino ad allora era sempre stato unitario. Perciò venne vissuto da ciascuno come uno vero e proprio shock culturale, che cambiava radicalmente la vita quotidiana. La vita sul nuovo confine era gravata anche dalle condizioni politiche internazionali ed interne jugoslave durante la guerra fredda ed il Cominform.</p>	<p>UDK/UDC: 821.163.4-4 Milan RAKOVAC, HR-10000 Zagreb, Dugi dol 3 Camisa nera - Stella rossa ACTA HISTORIAE, VI., 1998, p.p. 389-394 Lungo questi confini, continua ancora a fluire in noi il sangue caldo dei "nobili stati d'animo" patriottici, la sveviana angustia di confine. Le lotte per il territorio nazionale sono finite? In qualunque tempo, luogo e modo siano corsi i confini tra questi popoli, essi non sono mai riusciti a dividerci né a creare discordia tra di noi. Qui, oggi, possiamo parlare di quella "identità di confine" espressa da Tomizza, che non solo non nega L'ALTRO, ma è essa stessa, per libera scelta, ANCHE L'ALTRO. Questo contributo è così, soprattutto, un'esplicazione scientifica e artistica delle pagine oscure della storia, che ribadisce l'assurdità dei confini...</p>

<p>UDK/UDC: 008(450 STO+497.4 STO) 37(450 STO+497.4 STO)</p> <p>Aleš GABRIČ, Institut der Neueren Geschichte, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>Die slowenischen Kulturanstalten in Primorska zwischen kultureller und politischer Sendung</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 347-368</p> <p>Nach dem Ende des Weltkrieges konnten die Slowenen von Primorska ihre Muttersprache wieder in öffentlichen Kulturanstalten gebrauchen, was ihnen vom faschistischen Regime verweigert worden war. Dabei waren die Unterschiede zwischen den beiden Zonen in der Julianischen Mark ziemlich groß. In der Zone A bestand die Militärverwaltung der Alliierten auf "nichtpolitischer" Tätigkeit der Kulturanstalten und geriet stets in Streit mit der Leitung der slowenischen Befreiungsbewegung, in der Zone B adaptierte aber die neue slowenische Gewalt das Schulsystem an das im Stammland Slowenien.</p>	<p>UDK/UDC: 341.222(450:497.1):329(497.4)"1941/1945"</p> <p>Boris MLAKAR, Institut der Neueren Geschichte, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1</p> <p>Das Problem der westlichen Grenze bei Slowenen 1941-1945 (das gegenrevolutionäre Lager)</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 311-324</p> <p>Der Zweck der Forschung war einen Überblick der Standpunkte und der Visionen des sogenannten gegenrevolutionären Lagers in Slowenien während des Zweiten Weltkrieges betreffs des Problems der künftigen slowenischen Staatsgrenze nach dem Krieg zu geben. Der Autor verwendete zwar seltene dies betreffende Literatur, vor allem aber die illegale Presse aus der Kriegszeit und Archivquellen. Von diesen ist am wichtigsten Dr. Izidor Cankars Material. Durch illustrative Zitate oder sinnvolle Zusammenfassungen stellt er die Ansprüche und auch die Illusionen dar, die bei den Subjekten dieses Lagers die westliche Grenze betreffen.</p>
<p>UDK/UDC: 39(450.36+863)"1945/1991" 39(497.4.Goriška)"1945/1991"</p> <p>Inga MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Görzer Museum, SI-5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1</p> <p>Die Gedächtnisse unserer Jugend Ethnologische Übersicht der Nachkriegsereignisse im Görzer Raum</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 369-388</p> <p>Der Artikel behandelt die Elemente der traditionellen Volkskultur im breiteren Raum von Görz, die im Kontakt mit anderen Kulturen, mit denen die Leute von Primorska seit dem Zweiten Weltkrieg in Begegnung kommen, entweder verwandelt, erhalten oder vervollständigt werden. Festgestellt wird das Erscheinen der charakteristischen Identifikationselemente der Volkskultur, die vom Volk unter dem Druck des politischen Regimes oder dem der Entwicklung und Modernisierung entweder angenommen oder abgelehnt werden.</p>	<p>UDK/UDC: 341.222(497.4:45)"194":329 AO</p> <p>Janko PLETERSKI, SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 3</p> <p>Der Vorschlag die Grenze von Rapallo zu erhalten und das Teilen von Slowenien</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 325-330</p> <p>Vom Aktionsausschuß für den slowenischen Staat (Ciril Zebot) wurde am 31. Mai 1946 der britischen Regierung vorgeschlagen (das Memorandum "The Problem of Trieste") die Pariser Konferenz sollte im Friedensvertrag mit Italien die bestehende (Rapallo) Staatsgrenze des "italoistischen" Jugoslawiens mit Italien nicht ändern. Das Territorium des Julianischen Venedigs soll nicht auf der ethnischen Grenze geteilt werden, sondern als ein Ganzes erhalten. Innerhalb dieses Gebietes soll "Svobodna julijaska država" (Free Julian State - Freier julianischer Staat) gegründet werden. Das würde das Teilen von Slowenien in zwei Staaten bedeuten. In der slowenischen Emigration tritt gegen das Unternehmen des Aktionsausschusses Miha Krek auf und gewann die Unterstützung des Bischofs Gregorij Rožman.</p>
<p>UDK/UDC: 821.163.4-4</p> <p>Milan RAKOVAC, HR-10000 Zagreb, Dugi dol 3</p> <p>Camisa nera - stella rossa</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 389-394</p> <p>Auf diesen Grenzen weilt in uns noch immer das heiße Blut der "geweihten Stände des Geistes", die Svevosche Grenzangst. Sind die Kämpfe um Nationalgebiet beendet? Egal wann, wo und wie die Grenzen zwischen diesen Völkern verliefen, nie konnten sie uns teilen oder auseinanderbringen. Hier kann heute von jener Tomizzas "Grenzidentität" geredet werden, die nicht nur Jenen Anderen nicht negiert, sondern wird nach eigener freier Auswahl AUCH JENER ANDERE. Das Werk ist also vor allem eine wissenschaftliche und artistische Erleuchtung der dunklen Seiten der Geschichte, die unbedingt die Sinnlosigkeit der Grenzen bestätigt ...</p>	<p>UDK/UDC: 341.222(450:497.1 Gorica)(047.53)"1947/1949"</p> <p>Andrej MALNIČ, Görzer Museum, SI-5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1</p> <p>Die Topographie des Gedächtnisses an die neue Grenze</p> <p>ACTA HISTRIAE, VI., 1998, S. 331-346</p> <p>Die Schrift berichtet wie in den Jahren 1947-949 die Bevölkerung der Görzer Vorortdörfer zwischen Miren und Solkan die neue Grenze zwischen Jugoslawien und Italien erlebte. Die Forschung ist auf mündlichen Zeugnissen der Leute, die hier in der Zeit wohnten oder tätig waren, gegründet. Die neue Grenze war für die Slowenen nicht nur ungerecht, weil sie mehr als bloß eine Demarkationslinie auf Papier war. Sie teilte nicht nur den Grund, sie teilte die Leute, ihre geschichtliche, kulturelle, gesellschaftliche, wirtschaftliche und nationale Erbschaft im bis damals einheitlichen Görzer Raum. Auf jeden Einzelnen wirkte sie also als wirklicher Kulturschock, der das Alltagsleben wesentlich veränderte. Das Leben an der neuen Grenze wurde auch von internationalen und jugoslawischen innenpolitischen Verhältnissen in der Zeit des Kalten Krieges und des Informbüros belastet.</p>

